

# DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

## JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES



OCAK / 2024

**100**★  
TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN YÜZÜNCÜ YILI



**79**

79. Sayı - Ocak 2024  
Number 79 - January 2024

KÜTAHYA  
DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ  
LİSANSÜSTÜ  
EĞİTİM  
ENSTİTÜSÜ



DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ  
DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES  
SAYI 79, Ocak 2024 / NUMBER 79, January 2024

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

**DPUJSS**

Sayı / Number: 79  
OCAK / JANUARY 2024

**Sahibi / Owner**

Prof. Dr. Süleyman KIZILTOPRAK  
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Rektörü

**Editör / Editor**

Doç. Dr. ERAY ACAR  
Doç. Dr. Özer ÖZÇELİK  
Dr. Öğr. Üyesi Esra IŞIK  
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan GÜREŞCİ

**Yayın Kurulu / Editorial Board**

Doç. Dr. Arif KOLAY  
Doç. Dr. ERAY ACAR  
Doç. Dr. Özer ÖZÇELİK  
Dr. Öğr. Üyesi Şakir TURAN

**Yazışma Adresi / Correspondence Address:**

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi  
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kütahya-Türkiye  
Tel: 0 274 443 43 43  
[sbd@dpu.edu.tr](mailto:sbd@dpu.edu.tr)

**E - ISSN 2587-005X**



**Alan Editörleri / Field Editors**

- Prof. Dr. Ahmet AĞCA (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)  
Prof. Dr. Ayhan KAHRAMAN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)  
Prof. Dr. Aydın KAYABAŞI (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)  
Prof. Dr. Ceren KARAVELİOĞLU (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)  
Prof. Dr. Emine DİNGEÇ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)  
Prof. Dr. Ercan TAŞKIN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)  
Prof. Dr. Esra S. DEĞERLİ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)  
Prof. Dr. Feyzullah ÜNAL (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)  
Prof. Dr. Gökhan COŞKUN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)  
Prof. Dr. Levent MERÇİN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)  
Prof. Dr. Nasıf ÖZKAN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)  
Prof. Dr. Nezire Derya ERGUN ÖZLER (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)  
Prof. Dr. Selçuk YALÇIN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)  
Prof. Dr. Yasemin Deniz KOÇ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)  
Prof. Dr. Yavuz BOZKURT (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)  
Doç. Dr. Arif KOLAY (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)  
Doç. Dr. Emel ÇOKOĞULLAR BOZASLAN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)  
Doç. Dr. Eren Evin KILIÇKAYA (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)  
Doç. Dr. Ersen ERSOY (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)  
Doç. Dr. Ersin Nail SAĞDIÇ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)  
Doç. Dr. Fikret ÖZBAY (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)  
Doç. Dr. Fulya MISIRDALI YANGİL (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)  
Doç. Dr. Hüseyin ÖNDER (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)  
Dr. Öğr. Üyesi Enes ŞAHİN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)  
Dr. Öğr. Üyesi Esra IŞIK (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)  
Dr. Öğr. Üyesi Esra YILDIRIM SÖYLEMEZ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)  
Dr. Öğr. Üyesi Fariz ÖNCÜ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)  
Dr. Öğr. Üyesi Fatma ŞENYÜZ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)  
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Arda BURHAN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)  
Dr. Öğr. Üyesi Işıl GÖKTÜRK (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)  
Dr. Öğr. Üyesi İsmail ÇİFÇİ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)  
Dr. Öğr. Üyesi Özlem SARI FİDAN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)  
Dr. Öğr. Üyesi Pelin KUT BELENLİ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)  
Dr. Öğr. Üyesi Semra GÜLER (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)  
Dr. Öğr. Üyesi Serhat GÖZEN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)  
Dr. Öğr. Üyesi Seyhat BAYRAK GEZDİM (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)  
Dr. Öğr. Üyesi Volkan GÜL (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)



**Dil Editörleri / Language Editors**

Dr. Öğr. Üyesi Fariz ÖNCÜ  
Öğr. Gör. Başak ÖZKER  
Öğr. Gör. Funda YILDIZ

**Görsel Tasarım ve Dizgi / Graphic Design & Typeset**

Öğr. Gör. Betül AYHAN

**Kapak Tasarımı / Cover Design**

Öğr. Gör. Ceyda BAYRAKDAR

**Web Tasarım / Web Design**

Mesut TİMURLenk

Her hakkı saklıdır. Sosyal Bilimler Dergisi Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında olmak üzere yılda dört kez yayınlanan, EBSCOHOST, ULAKBİM TR Dizin Sosyal Bilimler Veri Tabanında ve SOBİAD'a taranan uluslararası hakemli bir dergidir. Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kendi kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün veya Kütahya Dumlupınar Üniversitesi'nin görüşlerini ifade etmez. Makaleler sadece referans verilerek kullanılabilir.







**DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD**

- Prof. Dr. Ahmet ÖZEN – Dokuz Eylül Üniversitesi  
Prof. Dr. Ali ARI - Marmara Üniversitesi  
Prof. Dr. Ann Marie BISSESSAR - University of the West Indies  
Prof. Dr. Arzu AL - Marmara Üniversitesi  
Prof. Dr. Assem Abdel FATTAH - Minia University  
Prof. Dr. Ceenbek ALIMBAYEV - Kyrgyz-Turkish Manas University  
Prof. Dr. Cengiz TOMAR - Ahmet Yesevi Üniversitesi  
Prof. Dr. Elena MIHAJLOVA - Ss. Cyril and Methodius University  
Prof. Dr. Fadil HOCA - International Vizyon University  
Doç. Dr. Gökhan GÖKTÜRK (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)  
Prof. Dr. Gülden ÜLGİN - İstanbul Üniversitesi  
Prof. Dr. Gültekin YILDIZ - Milli Savunma Üniversitesi  
Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY - Gaziantep Üniversitesi  
Prof. Dr. Hakan ÇETİNTAŞ - Balıkesir Üniversitesi  
Prof. Dr. Hasan Basri KARADENİZ- Kütahya Dumlupınar Üniversitesi  
Prof. Dr. Henrietta NAGY - Kodolanyi Janos University  
Prof. Dr. Jose' R. Pires MANSO - Universidade da Beira Interior  
Prof. Dr. József KÁPOSZTA - Szent István University  
Prof. Dr. Kamil TÜĞEN - Dokuz Eylül Üniversitesi  
Prof. Dr. Mehmet GÜNEŞ - Marmara Üniversitesi  
Prof. Dr. Mehmet YÜCE - Uludağ Üniversitesi  
Prof. Dr. Metin Kamil ERCAN - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi  
Prof. Dr. Musa MUSAI - Universiteti i Tetovës  
Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN - Anadolu Üniversitesi  
Prof. Dr. Okan YEŞİLOT- Marmara Üniversitesi  
Prof. Dr. Ozan YILMAZ - Sakarya Üniversitesi  
Prof. Dr. Özlem DURGUN - İstanbul Üniversitesi  
Prof. Dr. Ramazan AKTAŞ - TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi  
Prof. Dr. Sedat MURAT - İstanbul Üniversitesi  
Prof. Dr. Seval Kardeş SELİMOĞLU - Anadolu Üniversitesi  
Prof. Dr. Zoran FILIPOVSKI - International Vizyon University  
Doç. Dr. Ersen ERSOY- Kütahya Dumlupınar Üniversitesi  
Doç. Dr. H. Murat ARABACI - Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi  
Doç. Dr. Halim DEMİRYÜREK - Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi  
Doç. Dr. Hüseyin Sami ÖZTÜRK - Marmara Üniversitesi  
Doç. Dr. M. Levent YILMAZ - Polis Akademisi  
Doç. Dr. Mustafa Serhan YÜCEL - Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi  
Doç. Dr. Nagy HENRIETTA - Szent István University  
Doç. Dr. Nazım CAFERSOY - Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi  
Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul ZENGİN - Marmara Üniversitesi  
Dr. Öğr. Üyesi Gulnar NADİROVA - Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi  
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ŞEN - Ege Üniversitesi  
Dr. Öğr. Üyesi Onur ATEŞ – Macquarie University



## İÇİNDEKİLER / CONTENTS

### ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

**Türkiye'nin Afrika Politikasının Kamu Diplomasisi ve Sivil Toplum Kuruluşları  
Çerçevesinde İncelenmesi**

Analysis of Turkey's African Policy in the Framework of Public Diplomacy and Non-Governmental Organizations

**Orkun TARLANOĞLU**

1-23

**Bölgedeki Tarafların Karar Alma ve Uygulama Süreçlerine Katılımını Sağlamak  
Açısından Kalkınma Ajanslarının Rolü: Zafer Kalkınma Ajansı Örneği**

The Role of Development Agencies to Ensure the Participation of the Parties in the Region in the Decision-Making and Implementation Process: The Case of Zafer Development Agency

**Kübra ÖZTÜRK**

24-37

**COVID 19 Duyurularının ve Devlet Kısıtlamalarının Ülke Borsalarına Etkisi: Gelişmiş ve  
Gelişmekte Olan Piyasalar**

Impact of COVID-19 Announcements and Government Restrictions on Country Stock Exchanges: Developed and Emerging Markets

**Nevin ÖZER, Ali ÖZER, İstemi ÇÖMLEKÇİ**

38-54

**Uçak Kazasında Hayatını Kaybeden Futbolcu Emiliano Sala'nın Transfer Sözleşmesinin  
TFRS 15 Kapsamında İncelenmesi**

Analysis of the Transfer Contract of Emiliano Sala, Who Died in a Plane Crash, Within the Scope of IFRS 15

**Cengiz TORAMAN, Elif ULUCENK**

55-74

**Saldırgan Realist Perspektiften Çin-ABD İlişkileri: 2000'li Yıllardan Günümüze**

China-USA Relations in an Offensive Realist Perspective: From 2000s to the Present

**Ebrar ŞEBİN, Zafer AKBAŞ**

75-94

**Deprem Farkındalığı Bağlamında Görsel Kültürde Sosyal Afiş Tasarımlarına Bakış**

A Look at Social Poster Designs in Visual Culture in the Context of Earthquake Awareness

**Burak Erhan TARLAKAZA, Elif TARLAKAZAN**

95-109

**Görsel İletişim Tasarımı Uygulamalarından Afişlerde Sosyal Farkındalığın Empatik  
Tasarım Yaklaşımı İle İncelenmesi**

Investigation of Social Awareness in Posters, from Visual Communication Design Applications,  
with Empatical Design

**Emel BİROL, Murat BİROL**  
110-124

**İlişkili Kuruluş Olarak TÜİK ve Bir Model Önerisi**  
Turkstat as an Interrelated Institution and a Model Proposal

**Tahir BAYSAL**  
125-141

**27 Mayıs'ın Gölgesinde Çıkarılan İlk Siyasi Partiler Kanunumuz**  
Our First Political Parties Law Enacted in the Shadow of May 27

**Naim SÖNMEZ**  
142-168

**Uluslararası İlişkiler Öğretiminde Dijital Dönüşüm Yansımalarının İncelenmesi: Türkiye  
Üniversiteleri Örneği**

Examination of Digital Transformation Reflections in International Relations Teaching: The  
Case of Turkish Universities

**Müge YÜCE, Meva BAYRAK KARSLI, Sinem ÇİLLİGÖL KARABEY**  
169-190

**Milli Paralarla Ticaret: Rusya Örneği**  
Trade with National Currencies: The Case of Russia

**Zekayi KAYA, Nuri HACIEVLİYAGİL**  
191-206

**Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler ile Yeşil Gelecek ve Refah Arasındaki İlişkinin  
İncelenmesi**

Examining the Relationship Between Green Future and Welfare Using Multivariable Statistical  
Methods

**Dilek VEYSİKARANI, Nuran AKDAĞ**  
207-221

**Mağjan Jumabayulı'nın Şiirlerinde Türk Kavramı ve Türklükle İlgili Diğer Kavramlar**  
The Concept of Turk and Other Concepts Related to Turkishness in the Poems of Mağjan

Jumabayulı  
**Onur BALCI**  
222-242

**Risksiz Faiz Oranı Tercihlerinin Portföy Optimizasyon Sonuçlarına Etkisi**  
The Effect of Risk-Free Interest Rate Preferences on Portfolio Optimization Results  
**Musa OVALI, U.A. Koray KAYALIDERE**  
243-257

**Fanatizm, Ahlak ve Utanma Duygusunun Lisanslı ve Taklit Kulüp Ürünleri Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi: Kulüp Taraftarları Üzerine Bir Araştırma**  
The Effect of Fanaticism, Morality and Sense of Shame on Intention to Purchase Licensed and Counterfeit Club Products: A Study on Club Fans  
**İbrahim AVCI**  
258-275

**Bütçe Açığı ve Cari Açık Arasındaki İlişkinin Analizi Türkiye Örneği (1975-2020)**  
Analysis of the Relationship Between Budget Deficit and Current Account Deficit: The Case of Türkiye (1975-2020)  
**Göksel KARAŞ**  
276-288

**Gıda Enflasyonunun Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz: Türkiye Örneği**  
An Analysis n the Determinants of Food Inflation: The Case of Türkiye  
**Özer ÖZÇELİK, Nuri USLU**  
289-309

**Seçimlerin Yönetimi Bağlamında Mülki İdare Amirlerinin Görev, Yetki ve Sorumlulukları**  
Duties, Authorities and Responsibilities of Civil Administrators in the Context of Elections Management  
**Zafer OKTAY, Nizamettin AYDIN**  
310-332

***La Turquie Kémaliste* Dergisinde Milliyetçi Düşünce**  
Nationalist Thought in *La Turquie Kémaliste* Magazine  
**Yasin ÖZDEMİR**  
333-344

**Measuring the Performance of Electric Buses Developed for the Public Transportation System Using Entropy and WASPAS Methods**  
Toplu Ulaşım Sistemi için Geliştirilen Elektrikli Otobüslerin Entropi ve WASPAS Yöntemleriyle Performanslarının Ölçümü  
**Üzeyir AYDIN**  
345-359

#### KİTAP TANITIMI / BOOK REVIEW

**Dr. Engin Çetin'in *Hekimoğlu Ali Paşa, Paşalar Çağının Şeyhülvüzerası* Başlıklı Kitap İçin Yazdığı Değerlendirme Yazısına Kitabın Müellifinin Cevabı**  
The Author's Response to Dr. Engin Çetin's Review of the Book *Hekimoğlu Ali Pasha, Paşalar Çağının Şeyhülvüzerası*  
**Mehmet Yılmaz AKBULUT**  
360-366





*Araştırma Makalesi / Research Article*

## TÜRKİYE’NİN AFRİKA POLİTİKASININ KAMU DİPLOMASİSİ VE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ

Orkun TARLANOĞLU<sup>1</sup>

### Öz

Soğuk Savaş döneminde sadece Batı dünyasına yönelik dar bir çerçevede dış politika anlayışını benimseyen Türkiye, çok sayıda bölgeyi göz ardı etmiştir. Bu kapsamda Afrika kıtası da Türkiye’nin geri planda tuttuğu bir coğrafya olarak dikkat çekmektedir. Ancak Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle beraber değişen uluslararası sistemin de etkisiyle Türkiye, dış politikasını revize ederek çok boyutlu bir anlayışla hareket etmeye başlamıştır. Dış politikadaki bu yeni anlayışla beraber, daha önce ihmal edilen Afrika kıtası da öncelikli bir alan haline gelmiştir. Farklı coğrafyalarda var olabilmenin savaş veya ekonomik ambargo gibi uygulamalardan ziyade insani diplomasi anlayışıyla gerçekleştirilebileceği varsayımına dayanan çalışmada, Türkiye’nin Afrika’ya yönelik gerçekleştirmiş olduğu insani yardım faaliyetleri incelenmiştir. Çalışmada, Türkiye’nin Afrika’ya yönelik faaliyetleri yumuşak güç kavramı ekseninde ele alınmış ve söz konusu faaliyetlerin kamu diplomasisi ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla yürütüldüğü çıkarımında bulunulmuştur. Gerçekleştirilen bu yardım faaliyetleri, kimlik ve kültür gibi kavramlara odaklanan konstrüktivizm temelinde değerlendirilmiş ve buna dair çıkarımlar yapılmıştır. Ayrıca çalışmada, gerçekleştirilen yardım faaliyetlerinin uzun vadede Türkiye’nin sahip olduğu imajı olumlu bir şekilde etkileyeceğine dair çıkarımlar da bulunmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Afrika, Kamu diplomasisi, Konstrüktivizm, Sivil toplum kuruluşu, Yumuşak güç

**JEL Kodu:** F59

## ANALYSIS OF TURKEY’S AFRICAN POLICY IN THE FRAMEWORK OF PUBLIC DIPLOMACY AND NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS

### Abstract

Turkey, which had a narrow foreign policy towards the Western World during the Cold War, ignored many regions. In this context, the African continent stands out as a region that is kept in the background by Turkey. However, as a result of the changing international system with the end of the Cold War, Turkey revised its foreign policy and began to operate with a multidimensional system. With this new understanding of foreign policy, previously relegated African continent has also become a priority. This study, which is based on the assumption that presence in different geographies can be achieved through the understanding of humanitarian diplomacy rather than the practices such as war or economic embargo, examines Turkey's humanitarian aid activities towards Africa. The study also discusses Turkey's activities towards Africa within the concept of soft power and concludes that these activities are carried out through public diplomacy and non-governmental organizations. These aid activities are evaluated on the basis of constructivism focusing on the concepts such as identity and culture, and inferences are made. In addition, the study assumes that the aid activities undertaken will have a positive impact on Turkey's image in the long term.

**Keywords:** Africa, Public diplomacy, Constructivism, Non-Governmental organization, Soft power

**JEL Code:** F59

<sup>1</sup> Doktora Öğrencisi (100/2000 Programı), Sakarya Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Doğu Akdeniz Programı, [orkun\\_tarlanoglu@hotmail.com](mailto:orkun_tarlanoglu@hotmail.com), ORCID: 0000-0001-7303-0946.

**Başvuru Tarihi** (Received): 22.05.2023 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.01.2024

## Giriş

Kurulduğu günden itibaren dış politikasının temel argümanı güvenlik olan Türkiye, dönem dönem dış politikasına yeni nüveler eklemiş ve bu doğrultuda somut adımlar atma çabası içinde olmuştur. Ülke yöneticileri ilk dönemlerde Batı dünyasının liberal yönetim anlayışını uygulama konusunda kararlı adımlar atmıştır. Bu anlayışın dış politikadaki doğal yansıması ise, önce Batılı devletlere yakınlık duyma, ardından iş birliğinin gerçekleştirilmesi olmuştur (Ülman ve Sander, 1972: 2). Söz konusu anlayış çerçevesinde, Türkiye hem bölgesel hem de küresel ölçekte barışçıl faaliyetlere etkin bir biçimde katılmış, ulusal güvenliğini önceliklendirerek bölgesel ittifaklara yönelmiş, Balkan Antantı ve Sadabad Paketi'nin kuruluşunda önemli rol oynamıştır. Türkiye'nin güvenlik eksenli bu faaliyetlerinde İtalya'nın İkinci Dünya Savaşı öncesinde revizyonist politika benimsemiş olması ve sahip olduğu jeopolitik konumu vesilesiyle Türkiye'nin Batı ülkeleri ile Sovyetler Birliği arasında denge kurma zorunluluğu itici birer faktör olarak kabul edilebilir (Sarıay, 2000: 863).

İkinci Dünya Savaşı esnasında dış politikada izlenen yol ülkeyi savaştan uzak tutmak olmuştur. Bunu gerçekleştirmek için savaş esnasında devletlerarası denge gözeten Türkiye, doğrudan kendisini ilgilendirmeyen ve Batı dünyasının çıkar çatışmalarından doğan bir savaşa girmek istemediğini açıkça beyan etmiştir (Özçelik, 2010: 267). Savaş sonrasında ise güvenlik endişesiyle Batı'ya entegre olma isteği Türk dış politikasını tek yönlü bir anlayışa yöneltmiştir. Bu dönemde Batı ile geliştirilen ilişkiler neticesinde Türk ordusunun modernizasyon süreci de hız kazanmış ve Soğuk Savaş döneminde Türkiye yalnızlıktan kurtulmuştur. Sovyet tehdidine karşı oluşturulan güvenlik politikası ve mali anlamda dış kaynak bulma çabası Türk dış politikasını Batı'nın bölgesel politikalarına uyum sağlama noktasına itmiştir (Göktepe ve Seydi, 2015: 218). Türkiye'nin ikinci dünya savaşından sonra aktif bir şekilde uygulamaya başladığı Batı ile iş birliği siyaseti Demokrat Parti iktidarında da sürdürülmüştür. Sovyet tehdidine karşı bir hamle olarak değerlendirilebilecek Truman Doktrini ve Marshall Planı bunun bir yansıması olarak kabul edilebilir. Ancak bunlar Sovyet tehdidini tamamen ortadan kaldıracak nitelikte değildi. Türkiye bu çerçevede güvenliğini sağlama noktasında Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (NATO) üyeliği kendisi açısından elzem görmüştür (Duman ve Bırsel, 2012: 307). Bu bağlamda Batı eksenli dış politikasını somut bir zemine oturtmak amacıyla öncelikle Kore Savaşı'na asker gönderilmiş ve ardından 18 Şubat 1952 tarihinde NATO'ya üye olmuştur.

Soğuk Savaş döneminde de dış politikasını güvenlik çerçevesinde şekillendiren Türkiye, sınır devletleri başta olmak üzere diğer devletlerle olan ilişkilerini olası tehditleri önlemeye yönelik çabalar çerçevesinde inşa etmeye çalışmıştır. Türkiye'nin sergilemiş olduğu bu tutum, çoğu zaman bir tercihten ziyade gereklilik olarak görülebilir. Bu varsayımına göre; Irak, Suriye gibi istikrarsız ülkelerle paylaşılan ortak sınırlar, terör problemi, Afganistan'da ABD ve SB arasında vücut bulan güç mücadelesi Türkiye'yi güvenlik eksenli dış politika uygulamalarını hayata geçirmeye zorlamıştır.

Soğuk Savaş dönemi sonrasında ise Körfez Savaşı, Bosna Krizi, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki gerginlik Türkiye açısından güvenlik kaygısı oluşturmuştur. Bunlara ek olarak Yunanistan ile yaşanan çeşitli problemler, Suriye tarafından teröre verilen destek gibi faktörlerin de etkisiyle Türkiye yaşadığı güvenlik problemlerini kendi bölgesinde askeri bir güç olma yönünde politikalar uygulayarak bertaraf etme çabası içinde olmuştur (Ege, 2008: 324).

Türkiye güvenlik eksenli NATO üyeliğinin dışında ekonomik açıdan da Batı dünyasının bir parçası olmak amacıyla hareket etmiştir. Söz konusu anlayışın bir yansıması olarak Türk dış politikasında Batı eksenli yaklaşımlar ön plana çıkmıştır. Türkiye 1959 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üye olmak için başvuruda bulunmuş ve 12 Eylül 1963 tarihli Ankara Anlaşması ile Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasında bir ortaklık oluşturulmuştur. Batı ile ortaklık çalışmalarına ek olarak Türkiye çeşitli ekonomi politik hamleler de yapmıştır. Türkiye, İran ve



Pakistan tarafından 22 Temmuz 1964 tarihinde imzalanan Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Anlaşması (RCD) örnek olarak gösterilebilir. Pakistan'ın Hindistan ile yaşadığı problemler, Türkiye'nin tarımsal üretim üzerine şekillenen ekonomik anlayışı, İran'ın da sahip olduğu petrol ve buna yönelik geliştirdiği kalkınma hamleleri iki devlet arasında ortak bir ekonomik çalışma gerçekleştirmeyi mümkün kılmamıştır. Ayrıca 1968 Ekim ayında haşhaş ekimi konusunda İran'ın Türkiye'yi Birleşmiş Milletler'e şikâyet etmesi ve ardından piyasaya en düşük fiyatın yarısı kadar haşhaş sürmesi iki devlet arasında ayrılıkları da beraberinde getirmiştir (Kurat, 1975: 307). Yaşanan bu gibi olaylar, Türkiye'yi Batı ekseninde bir dış politika çizgisinde hareket etmeye itmiştir. Bu bağlamda uzun yıllar boyunca Afrika ve Amerika kıtaları dış politikada birincil öncelik olarak değerlendirilmemiş ve bu coğrafyalara yönelik somut adımlar atılmamıştır.

Türkiye, Soğuk Savaş döneminde Afrika kıtasına yönelik faaliyetlerini sınırlı düzeyde yürütmüş olsa da Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle beraber söz konusu coğrafyaya yönelik çeşitli dış politika hamlelerini hayata geçirmiştir. Türkiye, 1998 yılında kabul edilen Afrika Eylem Planı vesilesiyle Afrika'ya ilk adımını atmıştır. Ekonomi, kültür, eğitim gibi başlıkların yanı sıra siyaset ve güvenlik gibi yüksek politika konularında da olumlu gelişmeler yaşanmıştır (Köse, 2014: 30). Afrika Eylem Planı, Cumhuriyet'in kurulmasından itibaren Afrika üzerinde ilk ciddi politik yaklaşımı ve beraberinde ekonomik yakınlaşmayı esas alması bakımından büyük önem taşımaktadır (Özel, 2019: 38). Afrika Eylem Planı üç sütun üzerine inşa edilmiştir. Birinci sütunu siyasi ve diplomatik ilişkileri içermektedir. Bu kapsamdaki somut politikalar; üst düzey resmi ziyaretler, diplomatik temsilcilikler sayısının artırılması ve insani yardım faaliyetlerini içermektedir. İkinci sütunu ekonomik, ticari, teknik ve bilimsel iş birliğini öngörmektedir. Üçüncü sütun ise kültürel ve sosyal ilişkilerin geliştirilmesi üzerine inşa edilmiştir (Oğurlu, 2018: 74). Afrika ile ilişkilerin kurumsal açıdan temelleri Eylem Planı ile atılmış olsa da 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidar olmasıyla beraber kıtaya yönelik çok daha çeşitli çalışmalar hayata geçirilmiştir. Bölgesel lider olma gayesiyle sadece komşu ülkelerle ikili ilişkileri geliştirmekle yetinmeyen Türkiye, bu doğrultuda Afrika kıtasına yönelik bir yandan ikili ilişkileri geliştirirken öte yandan da Afrika Kıtası'nın tamamına yönelik çok yönlü dış politika manevralarını başarılı bir şekilde sahaya yansıtmıştır.

Uluslararası sistemin değişen yapısına uyum sağlama amacıyla Türkiye, gün geçtikçe önem kazanan yumuşak güç olgusunu dış politikasında merkeze alarak Afrika ülkeleriyle dostane ilişkiler geliştirme çabası içinde olmuştur. Söz konusu ülkelerden tek taraflı fayda sağlamak yerine bu ülkelerle saygı çerçevesinde ilişkiler geliştirme yolunda önemli adımlar atan Türkiye, kıta ülkelerine yönelik faaliyetlerini gerek kamu diplomasisi gerekse de sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla uygulamaya çalışmıştır. Söz konusu faaliyetler çerçevesinde bu kurumların yumuşak gücün uygulanmasında oynamış oldukları rolün her geçen gün daha da artmakta olduğu ifade edilebilir. Bu bağlamda çalışmada Türkiye'nin Afrika'ya yönelik gerçekleştirmiş olduğu açılım faaliyetleri incelenmiş ve buna ek olarak kıtaya yönelik faaliyetler konstrüktivizm temelinde ele alınmış ve çıkarımlarda bulunulmuştur.

### **1. Türkiye'nin Afrika'ya Yönelik Faaliyetlerinin Konstrüktivizm Temelinde İncelenmesi**

Uluslararası sistemin başat gücü olarak kabul edilen devletler sürekli olarak değişim ve gelişim içindedir. Başat güç kavramı, George Modelski tarafından geliştirilmiştir. Bu yaklaşım; uluslararası sistemin hakimi görünümündeki güce, meydan okuyan başka bir güç ile gerçekleşen savaş neticesinde üçüncü bir gücün kazançlı çıkarak dünya egemenliğini ele geçirmesi olarak açıklanabilir. Aynı yaklaşıma göre düzenli ve belli aralıklarla bir dünya gücünün yerini bir diğeri almaktadır (Modelski, 1978: 217). Okyanuslara egemen olmak başat güç için belirleyici unsur olarak kabul edilmektedir. Modelski'nin kuramından hareketle 15. ve 16. yüzyıllarda sırasıyla Portekiz ve İspanya başat güç olmuştur. Portekiz ve İspanya arasında 1568 yılında gerçekleşen savaşın ardından 17. ve 18. yüzyılda sırasıyla Hollanda ve Fransa başat güç konumuna

yükselmiştir. Ardından 19. yüzyılda İngiltere denizlere egemen olarak başat güç statüsüne yükselmiştir. Bu egemenliğe karşı Almanya'nın meydan okuması 20. yüzyılda iki dünya savaşına yol açmıştır. Bu ikisi arasındaki mücadeleden ABD faydalanarak 20. yüzyılın ikinci yarısında başat güç olmuştur. ABD'nin bu üstünlüğü deniz, hava ve uzaydaki egemenliği dikkate alınırca sürmektedir (Sander, 1989: 97). Günümüzde ise Çin'in ABD hegemonyasına meydan okuyarak başat güç konumuna yükseleceğine dair varsayımlar geçerliliğini korumaktadır.

Sistemin hegemonu olan başat gücün değişiminde devletlerin birbirleriyle kurmuş olduğu etkileşimler ön planda yer almaktadır. Devletler çoğu zaman askeri, ekonomik ve güvenlik gibi konularda birbirleriyle ilişki geliştirmiştir. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'nın gerçekleştiği yıllarda devletler dış politikalarını güvenlik çerçevesinde oluştururken, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle beraber uluslararası sistem de bir değişim ve dönüşüm sürecine girmiştir. Uluslararası sistem, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) önderliğindeki Batı Bloku ve Sovyetler Birliği (SB) liderliğinde Doğu Bloku ülkeleri olmak üzere iki kutuplu bir yapıya bürünmüştür. Türkiye'de söz konusu bu sistemin yapısına uygun bir şekilde kaçınılmaz olarak güvenlik çerçevesinde hareket etmiş ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (NATO) üye olarak Batı dünyasında kendine bir yer edinmeye çalışmıştır. Bu tercihin bir sonucu olarak da dış politikasını dar bir çerçevede ve Batı eksenli bir şekilde oluşturmaya gayret eden Türkiye, Orta Asya ve Afrika kıtasıyla verimli bir dış politika ilişkisi geliştirememiştir. Çünkü Türkiye dış politikasını olası tehditlere karşı güvenliğini koruma çerçevesinde yürütmüştür. Bu yaklaşımın SB'nin dağıldığı 1990lara kadar temel dış politika argümanı olarak benimsendiği söylenebilir.

Dinamik bir yapıya sahip olan uluslararası sistemin, SB'nin dağılmasıyla beraber yeni bir dönüşüm sürecine girdiği söylenebilir. Dünyada iki kutuplu sistem sona ererken küreselleşmeyle beraber devletler güvenlik ve askeri politikalara ek olarak kültürel, sosyal, ticari, eğitim gibi faaliyetlere daha fazla önem vermişlerdir. Türkiye de bu değişime uyum sağlayabilmek adına dış politikasında revizyona giderek çok boyutlu bir yaklaşım sergilemeye başlamıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak başta Orta Asya olmak üzere Afrika ülkeleriyle de yakın ilişki geliştirme çabası içinde olmuştur. Türkiye, çok boyutlu diplomasiye uygun bir şekilde Afrika ülkeleriyle kültürel, ticari, eğitim, sağlık, ekonomik, sosyal ve dini alanlarda ilişkilerini geliştirmiştir. Yeni dış politika anlayışını da yeni metotlarla uygulama gerekliliği hissedenden Türkiye konstrüktivizme dayalı bir anlayış benimsemiştir. Bu teorik çerçeveye uygun olarak dış politikada yeni bir kimlik oluşturma sürecini başlatmıştır. Türkiye bu bağlamda giderek önem kazanan yumuşak güç olgusunu ön planda tutmuştur ve yumuşak gücün verimli bir şekilde uygulanabilmesi amacıyla kamu diplomasisi faaliyetlerine önem vermiştir. Bu faaliyetlerin yürütülebilmesi adına geleneksel diplomasiden farklı olarak sivil toplum kuruluşları dış politikada daha görünür olmuştur.

Devletlerin dış politikalarını hayata geçirirken kullanmış oldukları enstrümanlardaki çeşitlilik, sadece devletlerin tercihinden ibaret bir durum olarak nitelendirilmemelidir. Küreselleşmenin etkisiyle uluslararası sistemde meydana gelen değişim, devletleri bir yandan da farklı uygulamaları hayata geçirmeye zorlamıştır. Bu bağlamda iki kutuplu sistemi realizmin doğru bir şekilde analiz edemediğine dair eleştiriler getiren konstrüktivizm ön plana çıkmıştır. Uluslararası sistemde farklı bir kimlik edinme arayışına giren devletler dış politikalarını da bu çerçevede sisteme uyumlu hale getirmeye çalışmışlardır. Konstrüktivist anlayışın üzerinde durduğu, devletlerin uluslararası ilişkilerin tek aktörü olmadığına dair varsayımın bir yansıması olacak şekilde devletler dış politikalarında sivil toplum kuruluşlarını da aktif olarak kullanmaya başlamıştır. Türkiye de bu teorik yaklaşımla uyumlu bir şekilde birçok sivil toplum kuruluşunun aktif ve uyumlu çalışmasıyla dış politikasını geniş bir coğrafyada çok boyutlu olarak uygulama faaliyetlerine hız vermiştir.

Konstrüktivizm, iki kutuplu sistemin etkin olduğu Soğuk Savaş döneminin son bulmasıyla oluşan yenedünya düzenini açıklama konusunda yetersiz kalan yaklaşımlara alternatif bir görüş sunmuştur (Guzzini, 2000: 155). Devleti temel aktör olarak gören realist anlayışa eleştiri getiren

konstrüktivizm bunun yerine sosyal yapı üzerinde durmuştur. Konstrüktivizm, aktörlerin kimlik ve çıkarlarının bu sosyal yapı tarafından belirlendiği çıkarımında bulunmakla beraber insan haklarına dair sorunlar, devlet dışı aktörlerin önemi gibi konulara da yoğunlaşmaktadır. Türkiye'nin Afrika'ya yönelik gerçekleştirdiği insani yardımlarda başta Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) olmak üzere devlet dışı kurum ve organizasyonlara yer vermesi konstrüktivist anlayışın benimsendiğini göstermektedir. Alexander Wendt'in, aktörlerin çıkarlarının kimlikler üzerinden şekillendiğine dair argümanına dayanan konstrüktivizm, söz konusu çıkarların da eylemleri belirlediğine dair varsayımları içermektedir (Wendt, 1992: 398). Realizmin savaş, tehdit, güç gibi üzerine yoğunlaşmış olduğu kavramlardan ziyade konstrüktivizmde kimlik ve kültür kavramları önemsenmiştir (Wendt, 1995: 32).

Konstrüktivizm, kimliklerin ve çıkarların süreç içerisinde ne tür bir değişim gerçekleştireceğine dair çıkarımlarda bulunmak adına en doğru yaklaşım olarak kabul edilebilir (İnat ve Balcı, 2007: 265). Bu çıkarları tanımlayabilmek adına konstrüktivizmde bireylerin ve devletlerin kimlikleri üzerine çalışmalar önem arz etmektedir. Bu durum Türkiye özelinde incelenirse jeopolitik konumu gereği doğu ile batı arasında bir köprü durumunda olması neticesinde çok sayıda kültürle temas halinde bulunmaktadır. Türkiye, laik, demokratik bir yapıya ve Müslüman bir nüfusa sahip olmasıyla beraber hem Batı dünyası hem de Orta Asya ve Afrika kıtası ile yakın ilişkiler kurmaktadır. Türkiye'nin edinmiş olduğu bu kimlik aktif ve çok boyutlu bir dış politikanın benimsendiğini göstermektedir (Bozdağlıoğlu, 2003: 4). İnsani diplomasi faaliyetleri de konstrüktivizmin Türk dış politikasında uygulandığının yansması olarak değerlendirilebilir.

Konstrüktivizmde, uluslararası sistemin nasıl olduğundan ziyade sizin onu nasıl algıladığının önemli olduğu anlayışı Türkiye'nin Afrika'ya yönelik uygulamış olduğu politikanın gerekçesini sunar niteliktedir (Kardaş ve Erdağ, 2012: 186). Bu bağlamda komşu ülkelere karşı gelenekselleşmiş bir potansiyel düşman ülke algısında değişikliğe giden Türkiye, çok boyutlu bir dış politika anlayışı geliştirmek için somut adımlar atmaktadır. Gerçekleştirilen Afrika açılımı ve bölgede sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri Türkiye'nin Afrika'nın yer altı zenginliklerinden ve sahip olduğu doğal kaynaklarından faydalanmayı öncelikli bir politika olarak benimsemediğini, kültürel ve insani boyutları olan bir yaklaşımla hareket ettiğini göstermektedir. Türkiye bu tutumunu hem eylem hem de söylem yoluyla Afrika ülkelerine ve halklarına açıkça ifade etmektedir. Nitekim Afrika ülkeleri de Türkiye'yi kendi bağımsızlıklarına karşı bir tehdit olarak görmemektedir. Her iki taraf arasında karşılıklı güven ve barış odaklı bir politika hayata geçirilmiştir. Türkiye, çok boyutlu ve aktif bir dış politika anlayışı doğrultusunda, uluslararası sistemdeki aktörleri tehdit olarak değerlendirmemekte, diyalog ve karşılıklı işbirliği çerçevesinde bölgeye yönelik politikalarını her geçen gün geliştirmektedir. Bu durum konstrüktivist anlayışın dış politikaya etkisi olarak nitelenebilir.

Türkiye, konstrüktivist anlayışa uygun olarak Afrika'ya yönelik dış politikasında birey ve toplumu merkeze alan bir anlayış benimsemiştir. Siyasi ilişkilerin dostane bir tutumla hayata geçirilmesi gerektiği fikrinden yola çıkan Türkiye, toplumların birbirleriyle olan etkileşiminin artmasıyla uluslararası barışın sağlanacağı düşüncesini vurgulamaktadır. Türkiye'nin bu yaklaşımı konstrüktivizmin varsayımlarında yer alan birey ve toplumların birbirlerini karşılıklı olarak inşa ettiği görüşünün yansması olarak değerlendirilebilir. Bu etkileşimin tarihsel, kültürel, dini alanlarda hayata geçirilmesi için TİKA, Yunus Emre Enstitüleri, Diyanet İşleri Başkanlığı gibi kurumlar ön planda yer almaktadır.

Konstrüktivizme göre toplumu var eden bireyler birbirinden farklı niteliklere ve düşünce yapısına sahip olabilmektedir. Bu farklılıklara dayanarak bireyler, kimlikleri çerçevesinde kendi çıkarlarını önceliklendiren bir düşünceyle hareket etmektedir. Bu bağlamda etkileşim halinde bulunan birey ve toplumun birbirlerini inşa ettiklerini ifade edilebilir (Onuf, 1989: 27). Toplum ise devleti sosyal açıdan inşa etmektedir fakat toplumun inşa etmiş olduğu devlet mekanizması aynı toplum

tarafından değiştirilebilir. Konstrüktivizmde devletlerin çıkarlarının kültürel, tarihsel ve toplumsal etkileşimler neticesinde şekillendiği anlayışı geçerlidir. Dış politikanın bir süreç içerisinde oluşumunu tamamladığını savunan konstrüktivizme göre devletlerin dış politika uygulamaları da süreç içinde değişiklik göstermektedir. Çalışmanın konusunu oluşturan Türkiye'nin Afrika politikası bu bağlamda değerlendirilebilir. Daha önceleri geri planda tutulan Afrika, gerek uluslararası sistemdeki dönüşüm gerek Türkiye'nin geliştirmiş olduğu çok boyutlu dış politika anlayışı neticesinde önem kazanmıştır. Türkiye, dış politika alanındaki yeni kimlik arayışı neticesinde kültürel ve tarihsel geçmişini ön planda tutarak Afrika'da aktif bir politikayı uygulamaya geçirmiştir.

## **2.Yumuşak Güç, Kamu Diplomasisi ve Sivil Toplum Kuruluşları**

Yumuşak güç, istenileni dolaylı olarak yaptırmanın farklı bir şekilde adlandırılması ve gücün diğer yüzü olarak tanımlanmaktadır (Nye, 2004: 5). Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle beraber yumuşak güç kavramı önem kazanmaya başlamıştır. ABD'nin bu dönemden zaferle çıkmış olmasının ve uygulamış olduğu sert güç politikasının artık yeterli olmadığı görüşü ağırlık kazanmıştır. Teknolojinin gelişimiyle beraber iletişim araçlarının hızlı bir şekilde yayılmasıyla beraber yaşanan bu teknolojik ilerlemenin ülkeleri birbirine bağladığı ve sert gücün yeterli etkiyi oluşturamayacağı vurgulanmaktadır (Nye, 2013: 431). Buna ek olarak bir devletin başka devletler üzerinde cazibe oluşturmak için kültür, siyasi değerler ve meşru dış politika uygulamaları gibi üç temel unsur üzerine şekillenen yumuşak güç politikasını hayata geçirmesi gerektiği elzem olarak kabul edilmektedir (Nye, 2004: 11). Bir ülkenin ulusal ve uluslararası politikasının uygulanma biçimi diğer devletler için cazibe unsuru olabildiği gibi itici bir yapıya da bürünebilir. Türkiye'nin demokratik bağlamda gelişim göstermesi, ekonomik anlamda uluslararası yatırımları teşvik edici söylemler geliştirmesi olumlu gelişmelerdir. Ancak Suriye, Irak gibi ülkelerde yaşanan iç karışıklıklar ve çatışma ortamı Türkiye'nin yumuşak gücünü olumsuz anlamda etkilemektedir. Bu olumsuzluğa rağmen ülke sınırları içinde demokratik ve insan haklarını önemseyen politikaların uygulanması olumlu bir imaj yaratmaktadır. Diğer ülkelere karşı dostça politikalar benimseyen ve bu ülkelerin değerlerine karşı saygı duyan devletler, uluslararası sistemdeki diğer aktörleri ikna etmede problem yaşamamaktadır (Beşe, 2011: 107).

Yumuşak güç, devletlerin kimliklerinin inşa edilmesi sürecinde önemli bir etkiye sahiptir. Ülkeler yumuşak güç uygulayarak diğer ülkelerle etkileşime geçmektedir. Bu etkileşimle beraber ülkeler birbiriyle daha yakın ilişkiler kurmakta ve böylece ortak kültür oluşturabilmektedir. Türkiye, bu bağlamda Afrika kıtasına yönelik gerçekleştirmiş olduğu yeni dış politika uygulamaları neticesinde bölge ülkeleriyle yakın ilişkiler kurmayı başarmıştır. Hem Türkiye'den Afrika ülkelerine hem de bu ülkelerden Türkiye'ye yönelik devlet başkanları ve hükümet temsilcileri gibi devletin resmi kurumları aracılığıyla ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak Türkiye'nin Afrika ülkeleriyle yakınlık olanağı artmıştır (Kardaş ve Erdağ, 2012: 184). Söz konusu ziyaretler niceliksel açıdan değerlendirildiğinde Recep Tayyip Erdoğan, dünyadaki liderler arasında Afrika'yı en çok ziyaret eden lider olarak dikkat çekmektedir. Erdoğan, başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı boyunca Afrika ülkelerine toplam 53 ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ülkeler Angola, Cibuti, Çad, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Ekvator Ginesi, Etiyopya, Fildişi Sahili, Gabon, Gambiya, Gana, Gine, Güney Afrika Cumhuriyeti, Kenya, Libya, Madagaskar, Mısır, Moritanya, Mozambik, Nijer, Nijerya, Senegal, Somali, Sudan, Tanzania, Uganda olarak sıralanabilir (AA, 2023).

Yumuşak güç uygulamalarında ikna etme önemli bir yer tutmaktadır. Ancak ikna etmeye ek olarak ülkenin sahip olduğu değerleri, kültürleri bir cazibe unsuru olarak da kullanması gerekmektedir. Bir devlet sahip olduğu olumlu imajı doğru bir yöntemle görünür kılarak bir başka devleti zorlama güç unsurlarını kullanmadan etkileyebilir. Küreselleşmenin etkisiyle beraber devletler sahip oldukları dil, din, kültür, eğitim, spor, sanat gibi enstrümanları kullanarak diğer devletlerle ve bu

devletlerde yaşayan insanlarla etkileşime girebilmektedir. Bilişim teknolojilerindeki gelişmeyle beraber insanların, özellikle internet ağı ve sosyal medya aracılığıyla farklı kültürlerle ve toplumlarla çok daha hızlı bir şekilde kaynaşabildiği bilinmektedir. Bu bağlamda devletler, dış politikada birincil öncelikleri olan askeri ve ekonomik baskı uygulamalarına ek olarak yumuşak güç faktörünü de ön plana çıkarmaktadır. Bu bir eğitim programı, sinema sektörü, gastronomi veya giyim sektörü gibi birçok alanda kendini göstermektedir.

Yumuşak güç, zorlayıcı değil ikna edici bir metot üzerine şekillenen ve kamu diplomasisi kavramı ile de yakın ilişki içinde değerlendirilen bir kavramdır. Kamu diplomasisi ise bir devletin hükümetinin farklı toplumları etkilemek ve onların fikirlerini olumlu yönde değiştirmek amacıyla kullanmış olduğu araçlar şeklinde tanımlanmıştır (Snow, 2009: 41). Kamu diplomasisi, bir devletin diğer devletin hükümeti ile değil, halk ile iletişim kurması olarak da ifade edilebilir (Pamment, 2012: 321). Bu tanımlardan yola çıkarak kamu diplomasisinin öncelikle hükümetleri değil toplumları hedef olarak belirlediği ve bu yolla da onları etkileyip olumlu imaj çizmek üzerine şekillendiği varsayımında bulunulabilir. Devletler kamu diplomasisini bir iletişim aracı olarak kullanarak uluslararası kamuoyuna mesajlar verebilir, kendisine destek arayabilir ve dünya kamuoyunda olumlu bir imaj bırakma hedefi güdebilir (Işık, 2023: 94). Kamu diplomasisi faaliyetini yürüten ülkeler çeşitli araçlar ve kaynaklardan faydalanmaktadır. Bu araçlar, medya, dış yardımlar, barış misyonları, ekonomik yatırımlar ve eğitim faaliyetleri şeklinde sıralanırken kaynaklar ise ülkenin sahip olduğu imajı, kültürel değerleri, ekonomik gücü ve uluslararası politikada savunduğu değerleridir (Tepeciklioğlu vd., 2018: 607). Devletler kamu diplomasisi faaliyetlerini yürütebilmek amacıyla dini, kültürel, tarihi ve sosyal değerlere vurgu yaparlar. Bu faaliyetler yalnızca devletten devlete değil, devletten topluma ve toplumdaki topluma olmak üzere çeşitli şekillerde gerçekleştirilir. Devletler kamu diplomasisi faaliyetlerinin verimli bir şekilde yürütülebilmesi için sivil toplum kuruluşlarına ihtiyaç duymaktadır (Tuna, 2021: 5).

Sivil toplum kuruluşları toplumsal refahın artırılmasını amaçlayan, kendine ait yasal yapısı bulunan, kar amacı gütmeyen kuruluşlardır (Clarke, 1998: 44). Diğer bir tanıma göre sivil toplum kuruluşları, yardımın temel amaç olarak belirlendiği, sosyal ve ekonomik kalkınmayı hedefleyen kuruluşlardır (Ahmed ve Potter, 2006: 13). Sivil toplum kuruluşlarının dört temel sacayağı üzerine inşa edildiği ifade edilebilir. Buna göre sivil toplum kuruluşları, devletin herhangi bir kurumuna doğrudan bağlı olmamalı, ekonomik fayda amacı gütmemeli, hayır yapma amacı taşımamalı ve son olarak suça bulaşmış kişilerden arındırılmalıdır (Willetts, 2001: 20).

Günümüzde önemi artan sivil toplum kuruluşları, uluslararası sistemde yer alan aktörlerin birbirleri arasındaki iletişiminin barışçıl bir şekilde sürdürülebilmesi adına bir gereklilik olarak görülmektedir (Ryfman, 2006: 137). Bu bağlamda özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler sivil toplum kuruluşlarına dair çalışmalarına hız vermiştir. Ayrıca vakıflar ve üniversitelerin STK'lar ile uyumlu bir şekilde çalışmaya başlamasıyla beraber bu yapılar daha kurumsal bir yapıya kavuşmuştur (Akçay, 2011: 114).

Türkiye'de sivil toplum kuruluşları içerisinde yardım dernekleri de son zamanlarda daha görünür olmuştur. Bu dernekler, genellikle bir kampanya ile başlayıp ardından derneğe dönüşmüşlerdir. Söz konusu kuruluşlar, yoksullukla mücadele, kıtlık, sel ve deprem bölgelerine yardımın ulaştırılmasına kadar birçok faaliyette bulunmaktadır (Cicioğlu, 2011: 43). Türkiye sivil toplum kuruluşlarının da etkin bir şekilde rol aldığı yardım programlarıyla beraber dünyanın pek çok coğrafyasına ulaşabilmektedir. Afrika kıtası da bu bağlamda Türkiye'nin düzenli olarak yardımlarını ulaştırdığı bir yer olarak dikkat çekmektedir.

### **3. Soğuk Savaş Döneminin Bitimine Kadar Türkiye'nin Afrika Politikası**

Genel anlamda Batı'nın politik, kültürel değerlerinin benimsenmesi, batılı fikir anlayışının hakim olduğu uluslararası örgütlere dahil olma çabası Türkiye'nin dış politikada temel argümanı olarak değerlendirilebilir. Ancak bu tutumun benimsenmesinde sadece Türkiye'nin tercihlerinin etkili

olmadığı bilinmektedir. Özellikle Sovyet tehdidine karşı Türkiye, güvenlik eksenli bir anlayışla NATO'ya üye olmuştur. Bu üyelik yolunda Türkiye, Kore Savaşı'na askeri olarak dahil olmuştur. Türkiye fıkırsel bağlamda Batıya entegre olabilmek için Avrupa Birliği'ne üye olma çalışmalarına da devam etmektedir. 1990larda ise uluslararası sisteme etki edebilecek önemli gelişmeler yaşanmıştır. Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın dağılmasıyla yaşanan otorite boşluğuna bağlı olarak bölgesel çatışmalar gerçekleşmiştir. Bu çatışmaların bitirilmesine dair çabalar, insan hakları ihlallerinin görünür kılınması ve bu ihlallerin önlenmesi, çatışma bölgelerine yardım götürülmesi gibi faaliyetler hız kazanmıştır. Bu yardımların yapılmasında devletlerin yanında sivil toplum kuruluşları da ciddi çabalarda bulunmuştur (İşbilir, 2021: 111). Böylece sivil toplum kuruluşları uluslararası krizlere müdahale konusunda daha da görünür olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber Soğuk Savaş sona ermiş ve iki kutuplu sistem geçerliliğini yitirmiştir. Türkiye, gelişen bu uluslararası sisteme uyum sağlayabilmek adına Sovyetler Birliği'nden algılamış olduğu tehdidin de bertaraf edilmesi neticesinde çok boyutlu bir dış politika anlayışını hayata geçirme gayreti içinde olmuştur. Bu bağlamda Türkiye birçok coğrafyada kendisine aktif bir rol biçmiştir ve daha önce ihmal edilen Afrika kıtasına yönelik çalışmalarını da hızlandırmıştır. Bu çalışmaları Dışişleri Bakanlığı başta olmak üzere Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), Yunus Emre Enstitüleri (YEE), Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) gibi kurumlara ek olarak Türk Hava Yolları (THY), Türk Kızılayı gibi hükümet dışı organizasyonlar üzerinden yürütmektedir. Türkiye'nin dış politikasındaki bu yeni rol arayışı konstrüktivizm temelinde değerlendirilmektedir. Türkiye sahip olduğu kültürel değerlere ek olarak dış politikasında çıkar kavramını öncelikli hale getirmektedir.

Batı ekseninde bir dış politika benimseyen Türkiye'nin uzun bir dönem boyunca Afrika kıtasını geri planda tuttuğu bilinmektedir. Türkiye'nin Truman Doktrini ve Marshall Planı ile ABD'den yardım alması, NATO'YA üye olması ve SSCB'nin Ortadoğu'da güçlenmesini önlemeye yönelik bir girişim olan Bağdat Paktı'na dahil olması Batıcılık çerçevesinde bir dış politika yürüttüğünün birer göstergesi niteliğindedir (Tepeciklioğlu, 2012:66). Ayrıca Türkiye, 1955 Bandung Konferansı'nda bağımsızlıklarını yeni kazanmış olan Afrika ülkelerine karşı sergilemiş olduğu tutum, bu ülkelerle olumlu bir ilişki geliştirilmesine engel olmuştur (Aydın, 2014: 7). Türkiye, Afrika ülkelerinin beklentilerinin tam tersi olacak şekilde yeni kurulan bu devletlerin güvenliklerini sağlayabilmek adına NATO şemsiyesi altında hareket etmesini önermiştir. Bu yüzden Afrika ülkelerinde Türkiye'nin Batıya bağımlı bir ülke olduğuna dair görüş belirlemiştir. Emperyalist güçlere karşı bağımsızlık mücadelesini yeni kazanmış Türkiye'nin sahip olduğu tarihsel değerlerle bağdaşmayan bu tutumu ilişkilerin olumsuz bir şekilde gelişmesine neden olmuştur. Afrika ülkelerinin bağımsızlık yolunda ilham kaynağı olabilecekken Batıya yönelik tek boyutlu bir dış politika benimsenmesi neticesinde Türkiye bu devletleri etkileyebilecek olumlu söylem ve eylemi hayata geçirememiştir. Bahsedilen bu gelişmeler, Türkiye'nin güvenlik temelinde bir dış politika yürütmesinin yansıması olarak değerlendirilebilir.

Türkiye, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda Fas'ın bağımsızlığının tartışıldığı 1951 ve 1953 senesinde bu konunun ertelenmesi gerektiğine dair söylem geliştirmiştir. 1952 yılında ise Tunus'un bağımsızlığına dair yapılan tartışmalarda bunun, Fransa ve Tunus'un kendi iç sorunu olduğunu belirtmiştir. Türkiye, Moritanya'nın bağımsızlık oylamasında çekimser kalmıştır (Tepeciklioğlu, 2012: 67). Türkiye'nin, Fransa'ya karşı bağımsızlık mücadelesi veren Cezayir'e destek vermemesi ve Fransa lehinde bir politika benimsemesi Cezayir ile Türkiye arasındaki ilişkileri negatif bir şekilde etkilemiştir. Türkiye, Cezayir'in bağımsızlığının görüşüldüğü 1958 BM Genel Kurulu'nda çekimser oy kullanmıştır (Hazar, 2011: 189).

Afrika'da Türkiye adına olumsuz gelişmelerden biri de Süveyş Krizi'dir. Süveyş Kanalı'nın Mısır tarafından millileştirilmesi çabasına Türkiye, bölgede çıkarları olan İngiltere'nin politikalarına

uygun hareket etmiştir. Ayrıca Türkiye, 1956 yılında krizin çözümüne dair toplanan Londra Konferansı'na katılmıştır. Yunanistan'ın katılmayı reddettiği bu toplantı Kıbrıs sorununun tartışıldığı uluslararası platformlarda Türkiye'nin aleyhine bir durum oluşturmuştur (Bağcı, 2001: 120). Nitekim Mısır lideri Cemal Abdul Nasır, Türkiye'ye Batı ülkeleriyle ortak hareket ederek Mısır'ın ulusal çıkarlarını tehdit ettiğine dair eleştiriler de getirmiştir.

Bahsedilen bu gelişmeler ışığında Türkiye'nin uluslararası sisteme entegre olmak isteyen ve bağımsızlıklarını yeni kazanmış olan Afrika ülkelerine karşı uygulamış olduğu politika bölge ülkelerinin Türkiye'ye bakışını olumsuz bir biçimde etkilemiştir. Türkiye, bu ülkelerin uygulamalarına karşı neredeyse anti tez olarak nitelendirilebilecek yaklaşımlarla cevap vermiştir. Özellikle Soğuk Savaş döneminde Türkiye, kendi güvenliğini sağlama politikası çerçevesinde hareket ederek Afrika ülkeleri ile ilişkilerini geliştirememiştir. Bu olumsuz durum, Türkiye'nin 1998 yılında "Afrika'ya Açılım" politikasını hayata geçirmesiyle son bulmuştur. Bu tarihten itibaren Türkiye ile Afrika ülkeleri arasında, çok boyutlu diplomasinin bir getirisi olarak olumlu ilişkiler başlamış ve Afrika kıtası Türk dış politikasında önemli bir yer edinmiştir.

#### **4. Soğuk Savaş Sonrası Dönem**

Türkiye, iki kutuplu sistemin sona ermesi ve küreselleşme sürecinin de hız kazanmasıyla beraber değişen uluslararası sisteme uyum sağlayabilmek adına dış politikasında birtakım yeni politikaları uygulama gayreti içine girmiştir. Artık dış politikasını sadece komşu ülkelerle sınırlayan ve dar bir perspektifle hareket eden bir ülke olmaktan ziyade kendisine daha geniş bir hareket alanı yaratmak amacıyla farklı kıtalara ulaşmayı amaçlayan bir ülke konumuna erişmeye çalışmıştır. Uygulanmaya çalışılan çok yönlü bir dış politikanın yansıması olarak değerlendirilecek bu tutum özellikle 1998 yılından dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in gayretleriyle beraber Afrika'ya Açılım Eylem Planı uygulamaya konulmuştur. Türkiye'nin Afrika'ya verdiği önemin artmasında bazı faktörler etkili olmuştur. Bunlar: Avrupa Birliği üyeliği sürecinde beklentilerin karşılanmaması, dış politikada çok boyutlu bir anlayış benimsenmesi ve Afrika'nın ekonomik anlamda potansiyel bir güce sahip olması olarak sıralanabilir (Özkan ve Akgün, 2010: 526).

Afrika'ya Açılım Eylem Planı'nda Afrika kıtasında yer alan ülkeler ile Türkiye arasında üst düzey ziyaretlerin yapılması, kıta ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesi, diplomatik temsilciliklerin açılması ve diplomatik faaliyetlerin hız kazanması, insani yardımların gerçekleştirilmesi, ticari anlaşmaların yapılması, Afrika ülkelerinin devlet liderleri ve hükümet yetkililerinin Türkiye'ye davet edilmesi, Afrika Kalkınma Bankası'na bağışçı devlet statüsüyle dahil olunması ve iş insanlarının karşılıklı olarak birbirlerini ziyaret etmesi gibi temel başlıklar kabul edilmiştir (Erol ve Altın, 2012: 238). Bu planla Türkiye, Afrika'da bulunan ülkelerle karşılıklı iş birliğine dayanan dostane ilişkiler geliştirerek ekonomik, kültürel ve siyasal etkileşimi artırmayı amaçlamıştır.

Türkiye'nin Afrika'ya yönelik uygulamış olduğu bu yeni politikada üç temel hedefi olduğu varsayımında bulunulabilir. Bunlardan birincisinin Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) geçici üyeliğini elde etme isteği olduğu söylenebilir. Türkiye bu kısa vadeli hedefe ulaşabilmek adına gerçekleştirmiş olduğu çalışmalarda Afrika ülkelerinden çok fazla destek almıştır ve 2008 yılında geçici üyeliği elde etmiştir. Bu durum, Türkiye'nin kıtaya yönelik söylem ve eylemlerinin olumlu sonuçlar doğurduğunu ve Türkiye'nin faaliyetlerin bölge ülkelerinde karşılık bulduğuna dair bir gösterge olarak ifade edilebilir.

Türkiye, orta vadeli hedef olarak Afrika ülkeleriyle ticari, ekonomik, kültürel, sosyal birçok alanda sağlam temellere dayalı ilişkilerin geliştirilmesini arzulamıştır. Bu bağlamda 2003 yılında Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından "Afrika Ülkeleriyle Ekonomik İlişkilerin Geliştirilmesine Stratejisi" geliştirilmiştir. Bununla beraber Türkiye'nin Afrika kıtasındaki ülkeler arasında ticari ilişkiler gelişme göstermiştir. Bölgedeki birçok ülke ile ticaret anlaşmaları yapılmıştır (Altan, 2005: 9).

Afrika'ya yönelik izlenen politikalarda uzun vadeli hedefin ise Türkiye'nin bölgesel güç olma amacını gerçekleştirmeye yönelik planlarını somut bir yapıya kavuşturmak olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Türkiye, geliştirmiş olduğu çok boyutlu dış politika ile Orta Asya ve Balkanlar'a ek olarak Afrika ve Latin Amerika'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada etkin olmayı amaçlamıştır. Türkiye bu bölgelerde meydana gelen sorunlarda aktif olarak rol oynamaya başlamıştır. Bu bağlamda yumuşak gücünü kullanarak da Afrika ülkelerine dair çalışmalarına hız vermiştir.

### **5.Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi'nde Uygulanan Afrika Politikası**

Türkiye yaşamış olduğu koalisyonlar süreci nedeniyle tutarlı bir Afrika politikasını hayata geçirememiştir. Bunda etkili bir iktidar yapısının bulunmaması ve ekonomik olarak güçlü bir duruma erişilememesi etkili olmuştur. Ancak 3 Kasım 2002 seçimleriyle beraber Adalet ve Kalkınma Partisi iktidar olmayı başararak dış politikada uzun vadeli hedefleri gerçekleştirmeye yönelik politikaları uygulamaya koymaya başlamıştır. Afrika'nın sahip olduğu nüfus, zengin doğal kaynak rezervlerinin bölgeye ekonomik anlamda büyük bir getirisi olacağı bilincinde olan Türkiye, Afrika ile ilişkilerini karşılıklı fayda ve bu ülkelerin sahip olduğu değerlere saygı çerçevesinde oluşturmuştur. Türkiye, Afrika kıtasındaki varlığını sağlık, eğitim, alt yapıya yönelik yatırımlar ve insani faaliyetler ile güçlendirmiştir. Kıta ülkeleri ise Türkiye'den teknik ve ekonomik anlamda yararlanmaya çalışmaktadır (Demirtaş, 2015: 73). Bu politikaya uyumlu bir şekilde, Türkiye'nin 2013 yılında başlatmış olduğu "Türkiye bursları" programından toplamda 14 binden fazla Afrikalı öğrencinin faydalandığı bilinmektedir (Türkiye Bursları, 2023). Gerçekleştirilen bu yardım ve faaliyetler Türkiye'nin kıtada sahip olduğu olumlu imajın her geçen gün daha da sağlam bir temele oturmasında önemli bir etkiye sahip olacağını göstermektedir.

Bahsedilen bu faaliyetler bağlamında Türkiye, 2005'i "Afrika Yılı" olarak ilan etmiştir. Buna ek olarak 12 Nisan 2005 tarihinde Afrika Birliği'nde gözlemci ülke statüsü elde edilmiştir (Tepebaş, 2013: 323). Türkiye, 2008 yılında Afrika Birliği İcra Konseyi tarafından Afrika'nın stratejik ortağı olarak kabul edilmiştir. 18- 21 Ağustos 2008 tarihleri arasında İstanbul'da gerçekleştirilen I. Türkiye-Afrika İşbirliği Zirvesi, Ak Parti Hükümeti'nin uygulamaya çalıştığı Afrika politikası için önemli bir yere sahiptir. Bu zirvede Afrika ülkeleri Türkiye arasında iş birliğinin geliştirilmesi, ticari ve ekonomik yatırımların artırılması, tarım, sağlık, turizm, eğitim gibi birçok alanda faaliyetlere başlanmasına dair hususlarda anlaşma sağlanmıştır (Karagül ve Arslan, 2013: 31). Türkiye 9-13 Mayıs 2011 tarihlerinde gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler IV. En Az Gelişmiş Ülkeler Konferansı'nda bu devletlere her sene 200 milyon dolar yardım sözü vermiştir (Karagül ve Arslan, 2013: 34). Bu yardımdan faydalanacak ülkeler arasında çok sayıda Afrika ülkesi bulunmaktadır. Bu konferansta ilişkilerin geliştirilmesine ek olarak Afrika ülkelerine yapılacak yatırımın artırılmasına dair fikirler ön plana çıkmıştır. Ayrıca 19-21 Kasım 2014 tarihlerinde düzenlenen II. Türkiye-Afrika Ortaklığı Zirvesi'yle ticaret, barış ve güvenliğin sağlanması, eğitim ve kültür, teknolojik faaliyetler, tarımsal yatırımlara ek olarak ulaştırma ve enerji alanlarında projelerin hayata geçirilmesi anlaşmasına varılmıştır. 16-18 Aralık 2021 tarihlerinde gerçekleştirilen III. Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi'nde sağlık, tarım, eğitim alanlarında faaliyetlerin yürütülmesi temel çalışma alanları olarak belirlenmiştir (MFA, 2022).

Türkiye'nin Afrika kıtasıyla ilişkilerini güçlendirdiğinin bir diğer göstergesi ise Afrika ülkelerinde açılan temsilciliklerin sayısında yaşanan artıştır. 2002 yılında Afrika'da yalnız 12 Büyükelçiliği bulunan Türkiye'nin 2021 yılında kıtadaki büyükelçi sayısı kırk üçe yükselmiştir. Buna ek olarak Afrika ülkelerinin Ankara'da bulunan büyükelçilik sayısı 2008 yılında sadece on iken 2021 yılında otuz yediye yükselmiştir (MFA, 2022). Türkiye'nin Afrika kıtasında yer alan ülkelerle gerçekleştirdiği ekonomik ve ticari ilişkinin boyutu da zamanla önemli bir oranda artış göstermiştir. 2003 yılında 5.4 milyar dolar olan ticaret hacmi 2021 yılında 25.3 milyar dolara kadar yükselmiştir (MFA, 2021). Kamu diplomasisi faaliyetlerinin etkin bir şekilde yürütülebilmesi adına ayrılan bütçenin önemli bir oranda artırılması ve sivil toplum kuruluşlarının da Afrika'ya



yönelik faaliyetlerinin desteklenmesi yapılan yardımların hızlı bir şekilde kıtaya ulaştırılmasını kolaylaştıran faktörlerdir. Nitekim Türkiye, Afrika açılımı ile kıtaya ticaret hacmini bir sonraki yıl kırk beş milyar dolara çıkarmayı başarmıştır (TÜİK, 2022). Ayrıca Türk müteahhitlik firmalarının kıtada üstlendiği toplam proje hacmi 77,8 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Dönem itibarıyla kırk beş Afrika ülkesiyle iş konseyleri bulunmaktadır (MFA, 2023). Ulaşılan bu nokta, Türkiye'nin Afrika'ya yönelik uygulamış olduğu politikaların da somut bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Türkiye gerçekleştirmiş olduğu bu faaliyetleri yalnızca Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla yürütmektedir. Türkiye'nin Afrika'ya yönelik uygulamaya çalıştığı yumuşak gücün hayata geçirilmesinde kamu diplomasisi faaliyetleri ve Sivil Toplum Kuruluşlarının çalışmaları da bu kısımda incelenmektedir.

## 6.Kamu Diplomasisi Faaliyetleri

Devletler dış politikalarında yumuşak güç unsuruna eskiye nazaran çok daha fazla önem vermektedir ve bu yeni yaklaşım, devletlerin sergilemiş olduğu dış politika uygulamalarında kendini göstermektedir. Türkiye'de bu alanda çalışmalarına hız vermiş ve çok boyutlu dış politikanın bir yansıması olarak Orta Asya'dan Balkanlar'a, Latin Amerika'dan Afrika'ya dünyanın neredeyse tamamında aktif bir şekilde yer almaya çalışmış ve faaliyetlerine hız vermiştir. İletişim Başkanlığı'nın 24 Temmuz 2018 tarihinde kurulmasıyla kamu diplomasisi faaliyetleri kurumsal bir çatıya kavuşturulmuş ve böylece daha verimli bir şekilde yürütülebilmesi sağlanmıştır.

**Tablo 1.** *İletişim Başkanlığı İdari Faaliyet Raporu (2018 yılı)*

Harcama Birimi	Toplam Ödenek	Harcama	Kalan
Yurt Dışı Teşkilatı	13.064.000	10.864.748	2.199.252
Kamu Diplomasisi Dairesi Başkanlığı	13.030.000	7.232.441	5.797.559
<b>TOPLAM</b>	<b>26.094.000</b>	<b>18.097.189</b>	<b>7.996.811</b>

**Kaynak:** (İletişim Başkanlığı, 2018)

**Tablo 2.** *İletişim Başkanlığı İdari Faaliyet Raporu (2022 yılı)*

Harcama Birimi	Toplam Ödenek	Harcama	Kalan
Yurt Dışı Teşkilatı	40.031.065	48.993.767	-8.962.702
Kamu Diplomasisi Dairesi Başkanlığı	295.430.495	295.066.208	364.287
<b>TOPLAM</b>	<b>335.461.560</b>	<b>344.059.975</b>	<b>-8.598.415</b>

**Kaynak:** (İletişim Başkanlığı, 2022)

Her iki tablo da karşılaştırmalı olarak incelendiğinde Türkiye'nin kamu diplomasisi faaliyetleri için ayırmış olduğu ödenek ciddi anlamda artış göstermiştir. Kamu Diplomasisi Dairesi Başkanlığı'na 2018 yılında ayrılan ödenek 13 milyon TL iken bu miktar sadece dört yıl sonra 2022'de 295 milyon TL tutarına yükseltilmiştir. Ayrıca yurt dışı teşkilatına ayrılan fonda da önemli bir artış vardır. Bu noktada Yurtdışı Türkler ve Akrabalar Topluluğu Başkanlığı ile Yunus Emre Enstitüsü'nün faaliyetlerine de verilen önem açıkça ortaya çıkmaktadır. Nicel anlamda gözlemlenen bu artış Türkiye'nin kamu diplomasisi ve sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerinin teşvik edilmesine yönelik söylemlerinin uygulamaya yansıdığını bizlere göstermektedir. Böylece

yumuşak gücün önemine yönelik geliştirilen söylem ve eylemler arasında bir tutarlılık olduğu da ifade edilebilir.

### **6.1. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA)**

TİKA, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan Türki Cumhuriyetlere yönelik uygulanacak olan politikaların hayata geçirilmesinde yardımcı olması amacıyla kurulan bir uluslararası yardım teşkilatıdır. Ancak Türkiye'nin değişen dış politika anlayışıyla beraber TİKA'nın da faaliyet göstermiş olduğu coğrafya genişlemiştir. 2002 yılında on iki Program Koordinasyon Ofisi bulunan TİKA bugün bu sayıyı altmışa çıkarırken, toplam yüz elli ülkede faaliyet göstermektedir (TİKA, 2022).

TİKA özellikle konstrüktivist anlayışın bir yansıması olarak eskiye nazaran daha görünür ve aktif olmaya başlamıştır. TİKA çalışma yürüttüğü ülkelerin halklarının kimliklerini oluşturması, kültürel ve siyasal hakların gelişmesi ve teknik altyapılara dair çalışmaların gerçekleştirilmesi gibi konularda öncülük etmektedir (Demirtaş, 2015: 51). TİKA, Afrika'da bu faaliyetlere ek olarak AIDS'le mücadele, uyuşturucu kullanımın önlenmesi ve yoksulluğun azaltılması hususlarında faaliyet göstermektedir. Buna ek olarak TİKA, Afrika ülkelerinde en fazla ihtiyaç duyulan alanlarda deneyimli işgücü talebini karşılamak amacıyla uzman yetiştirme çalışmalarını da yürütmektedir. Uzman heyetler vasıtasıyla Afrika ülkelerinde eğitim, sağlık, tarım gibi konularda eğitim veren TİKA, bu ülkelerde sağlık eğitim merkezleri inşa etmekte ve bu kurumlara teknik anlamda destek sağlamaktadır (Tepeciklioğlu, 2019: 93).

TİKA, gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler ile Türkiye'nin kıta ülkeleri ile ilişkilerinin hızlı bir şekilde gelişmesini sağlamakta ve Afrika ülkeleri ile Türkiye'nin karşılıklı kimlik inşasının da hayata geçirilmesine öncülük etmektedir (Kardaş ve Erdağ, 2012: 185). Türkiye, Afrika'da gerçekleştirmiş olduğu doğal afetlerle mücadele ve barış inşa etme çabalarıyla önemli bir aktör kimliğine bürünmüştür (Özerdem, 2016: 135). TİKA, Türkiye'nin dış politikasında sosyal ve kültürel konulara önem vermesi, uluslararası sorunlarda aktif bir rol oynama çabası ve dostane ilişkilerin geliştirilmesine dair söylemlerin uygulanması konusunda öne çıkmaktadır.

TİKA ile ilgili üzerinde durulması gereken önemli bir husus bulunmaktadır. Türkiye, tarihi, kültürel ve dini değerlere dayanarak Afganistan, Bosna-Hersek ve Somali gibi Müslüman ülkelerde faaliyet yürütmektedir. Ancak TİKA'nın sahip olduğu misyon bu denli dar bir çerçevede değerlendirilmemelidir. TİKA'nın Kamerun, Çad, Etiyopya, Gürcistan, Sri Lanka ve Ukrayna gibi Müslüman olmayan, çok farklı coğrafyalarda bulunan ve birbirinden farklı kültürlere sahip bu ülkelere de yapmış olduğu yardım faaliyetleri geniş bir vizyona sahip olduğunu göstermektedir. Bu, TİKA'nın yalnızca İslami bir gündeme sahip olmadığını da bir yansımasıdır (Hasimi, 2014: 134).

### **6.2. Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB)**

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), 2010 yılında kurulmuştur. YTB dünya genelinde gerçekleştirdiği etkinliklerle, Türk kültürünün yaygınlaşmasını hedeflemekle beraber Türkçenin yaşatılmasına yönelik çalışmalar yapmakta ve yabancı öğrencilere sağlanan burs yardımları gibi faaliyetler yürütmektedir. Böylece, Türkiye'nin uluslararası camiada yardımsever, insanı önceliklendiren ve bu bağlamda hoşgörülü bir imaj çizmesine yardımcı olmaktadır (Budak, 2020: 554). Yurtdışında bulunan Türkler ile Türkiye'de eğitim öğretim hayatına devam eden uluslararası burslu öğrencilere ilişkin çalışmalar yürütmektedir. YTB Afrika kıtasına dair çalışmalara da önem vermektedir. Afrika'ya dair yürütülen programlar çerçevesinde YTB'ye bağlı olarak "Türkiye-Afrika Burs Programı" bulunmaktadır. Yalnızca Afrika ülkelerinden Türkiye'ye gelen öğrencileri kapsayan bu burs programı Türkiye ile Afrika ülkeleri arasındaki kültürel paylaşımları artırmayı amaçlamaktadır (Öztürk, 2014: 59). YTB gerçekleştirmiş olduğu

programlar neticesinde on iki binden fazla Afrikalı öğrenciye burs desteğinde bulunurken bu öğrencilerin üç bini mezun olmuştur (YTB, 2022).

Türkiye'nin Afrikalılara sağlamış olduğu burs hizmetinin uzun vadede Türkiye'nin kıtadaki imajını olumlu bir şekilde etkileyeceği düşünülmektedir. Nitekim YTB'nin sağladığı burslarla eğitim hayatlarını sürdüren genç bireylerin mezun olup kendi vatanlarına döndüğünde üst kademelerde görev alma ihtimalleri de bulunmaktadır (Yousfi, 2014: 84). Türkiye'nin yumuşak güç politikasında önemli bir yere sahip olan YTB, bu öğrenciler vasıtasıyla Afrika kıtasında Türk kültürüne yakınlığın sağlanması ve kalıcı ilişkilerin kurulmasını amaçlamaktadır.

### **6.3. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD)**

Acil durumlarda yardım ulaştırılması, sivil savunmaya dair çalışmaların gerçekleştirilmesine dair faaliyetlerin yürütülmesi amacıyla 2009 yılında kurulan AFAD, Afrika kıtasına yönelik faaliyetler yürütmektedir. Afetlere yönelik ilk olarak toplum bilinci oluşturmak ve olası afetlere yönelik her zaman hazır bir halde bulunmak gerekmektedir. İkincisi, meydana gelen afetlere yönelik gerek devletin gerek sivil toplum kuruluşlarının ortak hareket etmesiyle zararın minimum düzeye indirilmesi bir gereklilik olarak değerlendirilebilir (Tosun, 2021: 131). AFAD buna uygun olarak çalışmalarını yürütmekte ve yardım faaliyetlerinin koordineli bir biçimde ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmasında ön plana çıkmaktadır. Söz konusu yardımlardan bazıları şunlardır. Sudan'da 2013 yılında gerçekleşen sel felaketinin ardından on beş tonluk insani yardım malzemesiyle başlayan yardımlar toplamda 14 milyon doları geçmiştir. Yemen'de gerçekleşen çatışmalarda zarar gören sivillere yönelik "Yemen'e umut ol" kampanyası başlatılmış ve bu doğrultuda yedi bin gıda kolisi ve bin adet okul çantası gönderilmiştir. Ayrıca, başta kıtlık olmak üzere birçok problem yaşayan Myanmar'a yarım milyon dolardan fazla yardımda bulunulmuştur (AFAD, 2022).

AFAD'ın uluslararası yardım faaliyetlerinde sıklıkla rol alması ile insani yardım faaliyetlerinin Türk dış politikasında önem kazanması benzer dönemlere rastlamaktadır. Türkiye'nin uygulamış olduğu kamu diplomasisi faaliyetleriyle AFAD insani yardım hususunda daha görünür olmuştur. Nitekim devletlerin görmezden geldiği ve günümüzde büyük sorunlarla karşı karşıya kalan Somali'ye yapılan yardımlarda AFAD ciddi bir çaba göstermiştir (Kalaycı ve Koca, 2015: 182). Bu yardım faaliyetleri Türkiye'nin Afrika kıtasındaki algısını olumlu bir şekilde etkilemiştir.

Gerçekleştirmiş olduğu insani yardımlarda AFAD'ın hiçbir din, ırk ayrımı yapmadığı ve sadece yardıma muhtaç devlet ve toplumlara insani yardımın ulaştırılması amacıyla çalışmalarını yürüttüğü göz ardı edilmemesi gereken bir durumdur. Japonya, Haiti ve Şili'de gerçekleşen depremlere, Filipinler'de meydana gelen sel felaketine, Libya, Suriye ve Myanmar'a gerçekleştirmiş olduğu yardımlarla dünyanın neredeyse bütün coğrafyalarına ulaşma gayreti içinde olmuştur.

### **6.4. Türkiye Kızılay Derneği**

Afetlerde ve olağan dönemlerde ihtiyaç sahiplerine yardımda bulunmak, toplumun yardımlaşma duygusunu geliştirmek, güvenli bir biçimde kan temininin sağlanması ve zor durumda olan birey ve toplumlara ulaşmak misyonuna sahip olan Türk Kızılayı, Türkiye'nin insani yardım politikalarını hayata geçirmesinde ön safta yer alan kurumlardandır (KIZILAY, 2022). Türk Kızılayı iç karışıklık, kıtlık, su kaynaklarının yetersizliği ve doğal afetler nedeniyle zarara uğrayan bireylere yardım amacıyla dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Afrika ülkelerine de ciddi yardımlarda bulunmaktadır. Türk Kızılayı, Afrika kıtasında yaygın olan sıtma, ebola gibi salgın hastalıkların önlenmesine dair çalışmalarını da sürdürmektedir.

Kızılay, Afrika kıtasında gerçekleştirmiş olduğu faaliyetlerle kıta ülkelerine gıda, su, ilaç, barınma gibi konularda yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda 2019 yılında yirmi altı, 2020 yılında on ve sonraki sene yirmi su kuyusu açılmıştır. Sosyal yardımdan faydalanan kişi sayısı da 7 milyondan 15 milyona kadar artmıştır (KIZILAY, 2022). Kızılay'ın bu faaliyetleri Afrika toplumları nezdinde

olumlu bir şekilde karşılanmakta ve Türkiye'nin uygulamış olduğu kamu diplomasisi faaliyetlerinin verimli bir şekilde yürütülmesinde önem arz etmektedir. Kızılay, yardım faaliyetlerinin yürütülmesi sürecinde bağışçı, üretici, tedarikçi, depolama, dağıtım ve teslim evrelerinde aktif çalışmalar gerçekleştirmektedir. Kızılay'ın yardım faaliyetlerin sürekli bir şekilde devam edebilmesi adına bağışçıların motive dilmesine yönelik çalışmaların yapılması da üzerinde durulması gereken bir durum olarak nitelenebilir (Dindarık ve Fidan, 2020: 151).

### **6.5. Diyanet İşleri Başkanlığı**

Türkiye'nin çok boyutlu, insani değerlere önem veren dış politika uygulamalarında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın da önemli bir yere sahip olduğu ifade edilebilir. Diyanet İşleri Başkanlığı Afrika, Balkanlar, Orta Asya gibi çok geniş bir coğrafyada ibadethane yapımına dair önemli rol üstlenmiş, özellikle Afrika kıtasında yer alan ülkelere kurban bağışı faaliyetlerini gerçekleştirmiştir. Diyanet'in dış yardımlara dair hususlarda eskiye nazaran bu denli görev alması, özellikle Ak Parti iktidarında dini diplomasinin ön planda yer almasının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Türkiye bu bağlamda, dini kuruluşlara karşı tavrını yumuşatmış ve bunları yumuşak güç çerçevesinde Türkiye için bir fırsat olarak değerlendirmeye başlamıştır. Ayrıca, Türkiye, Afrika'ya açılım politikasının, dini boyutlar olmadan sürdürülemeyeceğine dair çıkarımlarda bulunmuştur (Özkan, 2015: 144).

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, Afrika ülkeleriyle dini ilişkilerini geliştirebilmesi adına 2006 yılında İstanbul'da I. Afrika Müslüman Ülke ve Toplulukları Dini Liderler Zirvesi gerçekleştirilmiştir. Bu zirvede, dini eğitim alanında iş birliğinin sağlanması, eğitim alanında çalışmalar yapılması ve Türkiye'de dini eğitim almak isteyen öğrencilere okul ve burs olanağının sağlanması konularda faaliyete geçilmesi kararı alınmıştır (Faik ve Orakçı, 2006: 87). Diyanet, 2011 yılında bu zirvenin ikincisini de düzenlemiştir.

Türkiye'nin Afrika kıtasına yönelik faaliyetleri daha geniş bir bağlamda ele alınırsa, Türkiye, kıtada dini eğitimin ve dua etmek için huzurlu bir çevrenin gelişimine katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu nedenle hem cami açılışları hem de restorasyon çalışmaları yapılmaktadır. Somali'de 2015 yılında Abdülaziz Cami ve Sudan'da Hanefi ve Şafî Camileri restore edilmiştir. Ayrıca Tunus'ta yer alan Türk Camii restore edilen bir başka ibadet merkezidir. Ayrıca 2019 yılında Cibuti'de 2. Abdülhamid Han Cami açılmıştır. Bir diğer önemli çalışma ise Güney Afrika'ya 2012'de açılan ve kayıtlara Güney yarım kürenin en büyük cami olarak geçen Nizamiye Külliyesi'dir (DİB, 2022). Bu, Türkiye'nin Afrika kıtasında din olgusunu ön plana çıkarmaya dair yaklaşımının somut bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Kıtada faaliyet gösteren diğer devletlerle Türkiye'nin önemli bir farkı da bu uygulamada kendini göstermektedir (Özkan, 2012: 122). Nitekim Türkiye Afrika kıtasında yalnızca insani ve ekonomik alanlara odaklanmamış, din faktörünün önemini kavrayarak buna yönelik çalışmalar gerçekleştirmiştir.

### **6.6. Yunus Emre Enstitüsü**

Yunus Emre Enstitüsü, 2007 yılında kurulan Yunus Emre Vakfına bağlı bir kuruluş olarak yurt dışında kurduğu merkezlerde yabancılara Türkçe öğretimi faaliyetlerine ek olarak Türkiye'nin tanıtımı amacıyla kültür ve sanat alanlarında çalışmalar yürütmektedir (YEE, 2021). Enstitünün yurt dışında altmıştan fazla kültür merkezi bulunmaktadır. Yunus Emre Enstitüsü, Türkiye'nin yumuşak gücünü uygulamaya dair faaliyetleri konusunda etkili bir kurum olarak değerlendirilebilir.

Yunus Emre Enstitüsü gerçekleştirmiş olduğu "Türkiye Kütüphaneleri" adlı programla Afrika kıtası ve dünyanın diğer bölgelerinde kütüphaneler inşa etmektedir. Şu ana kadar Mısır, Fas, Sudan, Güney Afrika, Senegal, Somali, Ruanda ve Tunus'ta faaliyet yürüten YEE, son olarak Nijerya'nın başkenti Abuja'da bir merkez daha açarak bu sayıyı ona yükseltmiştir (YEE, 2022). Bu kütüphaneler, Türk dili, sanatı, tarihi ve kültürüyle ilgili yabancı öğrencilere kaynaklara erişim

olanağı sunarak Türkiye'nin tanıtımını yapmaktadır (Güzel, 2016: 355). Enstitünün Afrika'da gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler Balkanlar ve Avrupa'nın gerisinde kalmış olmasına karşın, söz konusu faaliyetler Türkiye'nin Afrika ülkeleriyle ilişkilerinin geliştirilmesinde yardımcı bir rol üstlenmektedir. Dilin kültürlerin birbirleriyle etkileşiminde ne kadar önemli olduğu düşünülürse Yunus Emre Enstitüsü, gerçekleştirmiş olduğu çalışmalar ile Türkiye'nin uzun vadede gerek Afrika toplumları gerekse de dünyanın diğer bölgelerinde yaşayan insanlar nezdinde olumlu bir imaja sahip olmasını kolaylaştıracaktır. Yumuşak gücünü artırmaya dair çalışmalarda üst sıralarda yer alan devletlerin Yunus Emre Enstitüsü'ne benzer kurumları daha eski tarihlerde kurulmuş olduğu göz önünde bulundurulduğunda, enstitünün kültürel diplomasi faaliyetlerinin Türk dış politikası üzerinde oluşturacağı etkilerin kısa bir dönemde ölçülmesinin de zor bir durum olduğu net olarak anlaşılacaktır (Ünalı, 2019: 150).

### **6.7.Türk Hava Yolları (THY)**

Son yıllarda önemli bir gelişim gösteren Türk Hava Yolları'nın gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler, daima Türk dış politikasındaki gelişmelerden etkilenmiştir. THY, özellikle Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle Türkiye'nin farklı bölgelere erişmesinde önemli bir dış politika aracı olarak kullanılmıştır (Selçuk, 2012: 21). Bu durum Afrika kıtası özelinde değerlendirilecek olursa, Türkiye kıtada yer alan birçok ülkeye direkt uçuş imkânı sunması ile beraber bu ülkelerle kurmayı planladığı dostane ilişkilerde önemli bir ilerleme sağlamıştır.

Türk dış politikası ile THY arasında ciddi bir uyum bulunmaktadır. Türkiye'nin çeşitli ülkelere vize muafiyeti getirmesi, ticaret anlaşmalarını hayata geçirmesi ile THY'nin bu ülkelere uçuş rotası oluşturma faaliyetleri eş zamanlı olarak yürütülmektedir. Nitekim Türkiye'nin yumuşak gücünü yansıtmada önemli bir unsur olarak kabul edilen TİKA, herhangi bir Afrika ülkesinde ofis açıp faaliyetine başladığında, THY bu noktalara sefer düzenleyerek insani yardım faaliyetlerinin yürütülme çabalarını kolaylaştırmaktadır (İpek, 2015: 188). Somali'de 1991 yılında meydana gelen iç savaşın ardından 2012 yılında başkent Mogadişu'ya doğrudan uçuş gerçekleştiren ilk havayolu şirketi olan THY, Somali ile diğer ülkeler arasında bağlantı sağlayarak ülkenin tekrar inşa edilmesinde ciddi bir rol üstlenmiştir (Wasuge, 2016: 7). Bugün, THY Afrika Kıtası'nda 40 ülke ve 61 merkezde uçuş hizmeti sunmaktadır (THY, 2022). Türkiye'nin Afrika ülkelerine yönelik bu gibi faaliyetleri hem kıta ülkelerinin hükümetleri nezdinde hem de Afrika toplumları tarafından takdir edilmekte ve Türkiye'nin imajına olumlu bir şekilde etki etmektedir.

### **6.8.Anadolu Ajansı ve TRT**

Kitle iletişim araçları ve medyanın önemi her geçen gün artmakta ve bu araçlar vasıtasıyla bilgi akışı sağlanarak devletlerin diğer devletlerle iletişim kurma imkânı oluşmaktadır. Devletler, kitle iletişim araçlarının kamu diplomasisi faaliyetlerinin yerine getirilmesindeki önemini kavramışlar ve dünyanın birçok bölgesinde yayıncılık faaliyetlerine hız vermişlerdir. Türkiye, dış politikasında önemle üzerinde durduğu yumuşak güç unsurunu başka toplumlara aktarma hususunda medyanın sahip olduğu gücün farkına vararak buna yönelik yatırımlarını her geçen gün artırmaktadır.

Türkiye'ye yönelik olumlu bir algının oluşturulması amacıyla Anadolu Ajansı önemli çalışmalar yapmaktadır. Bu bağlamda yaptığı yayınlarla uluslararası kamuoyunu ikna etme amacı güden Anadolu Ajansı faaliyetlerini de Türk dış politikasına uygun bir şekilde yürütmektedir. Dünyanın birçok ülkesinde yayın faaliyetlerini yürüten Anadolu Ajansı, Afrika'ya yönelik olarak somut adımlar atmaktadır. Türkiye ile Afrika arasında haberleşmeyi sağlamak amacıyla Afrika Bölge Direktörlüğü oluşturulmuş ve Nijerya, Somali, Kenya, Libya, Güney Afrika gibi birçok Afrika ülkesinde yayın ofisleri açmıştır. Anadolu Ajansı Afrika kıtasında İngilizce, Fransızca ve Arapça yayınlar yapmaktadır (Altınalan, 2015: 115). Böylece, Afrika toplumunun Türkiye'nin bölgeye yönelik faaliyetlerini, yaptığı yardımları ve Türkiye'nin Afrika politikasının insani boyutlarını daha iyi kavramasında yardımcı olmaktadır.

Anadolu Ajansı'nın faaliyetlerine ek olarak TRT'nin her geçen gün Türk dış politikasının tanıtımında önemi artmaktadır. Türkiye'nin yürütmüş olduğu kamu diplomasisine uygun bir şekilde TRT birçok dilde yayın faaliyetlerine devam etmektedir. TRT World, TRT Arabiya gibi kanallarla Türkiye farklı toplumlara ulaşabilmekte ve Türkiye'nin yumuşak gücünün yansıtılmasında önem arz etmektedir. Türkiye'nin bu yayıncılık faaliyetleriyle kendi dış politika uygulamalarını, küresel sistemde gerçekleşen olayları ve buna karşı Türkiye tarafından geliştirilen politikaları aktarma amacı bulunmaktadır (Devran, 2015: 287). TRT aracılığıyla Türkiye kendini dünya kamuoyuna daha rahat tanıtabilmektedir. Bütün bu çabalara rağmen Türkiye'nin Afrika'ya yönelik yatırımlarının ve insani faaliyetlerinin daha hızlı ve doğru bir şekilde Afrika toplumuna aktarılması için TRT'nin yalnızca Afrika kıtasına yönelik yayınlar yapan bir kanala sahip olmasının bu bağlamda değerli bir adım olacağı çıkarımında bulunulabilir.

## **7.Sivil Toplum Kuruluşlarının Faaliyetleri**

Afrika kıtasına yönelik faaliyetler devletin resmi kurumlarına ek olarak, hızlı bir şekilde hareket edebilme ve sorunlara anında müdahil olma anlayışıyla uyumlu bir biçimde sivil toplum kuruluşları tarafından da yürütülmektedir. Yumuşak gücün verimli bir şekilde uygulanmasında önemli bir yer tutan sivil toplum kuruluşlarının Afrika kıtasına yönelik faaliyetleri çalışmanın bu kısmında ele alınmıştır.

### **7.1.İnsani Yardım Vakfı (İHH)**

İHH, 1992 senesinde meydana gelen Bosna Savaşı'na duyarsız kalmayan gönüllülerin gerçekleştirdiği insani yardım çalışmalarının, 1995 yılında vakıf haline bürünmesiyle İstanbul'da kurulmuştur (İHH, 2022). İnsani ve acil yardımlar, arama kurtarma, yetim çocuklara destek, sağlık çalışmaları ve temel ihtiyaç malzemelerinin ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması gibi birçok başlıkta faaliyet yürüten İHH, Türkiye'nin yardıma muhtaç ülkelere yönelik gerçekleştirdiği yardımlarda ön safta yer alan bir sivil toplum kuruluşudur. Özellikle Ak Parti iktidarında dini diplomasinin de önem kazanmasıyla beraber İHH'nın gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler de aynı oranda gelişmiştir.

İHH'nın çok çeşitli coğrafyalarda gerçekleştirdiği insani yardımlar, Türkiye'nin farklı toplumlar tarafından olumlu şekilde algılanmasına zemin hazırlamaktadır. Böylece Türkiye'nin dış politikada amaçladığı dünyayla bütünleşme hedefine de hizmet etmektedir (Can, 2011: 124). Bu bağlamda İHH, Afrika'ya yönelik çalışmalara da önem vermektedir. Kıtada su kuyularının açılması, Gambiya'da cami yapımı ve Nijer'de göz hastanesinin inşa edilmesi bu faaliyetlerden birkaçıdır. Ayrıca Burkina Faso'da 1405 yetime de kıyafet yardımı gerçekleştirilmiştir (Hameed, 2020: 78).

İHH, gerçekleştirmiş olduğu yardımların kalıcı bir şekilde yürütülebilmesi adına somut adımlar da atmaktadır. Bu bağlamda Somali'de tarım okulu ve ziraat fakültesi kurulmuştur. Böylece ülkedeki yiyecek kıtlığına kalıcı bir çözüm bulma arayışına girilmiş ve hayvancılık alanında da köklü bir çözüm için önemli bir adım atılmıştır (Örgel, 2018: 74).

### **7.2.Türkiye Maarif Vakfı**

Türkiye Maarif Vakfı, 2016 yılında 6721 sayılı kanun ile kurulmuştur. Maarif Vakfı, Milli Eğitim Bakanlığı dışında eğitim kurumu açabilme yetkisine sahip tek kuruluş oma özelliğine sahiptir (MV, 2022). Yumuşak gücün uygulanmasında önemli bir araç olan dilin öğretilmesi ve yaşatılması sürecinde etkin bir rol oynayan vakıf, "Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Programı"nı hazırlamıştır. Bu çalışma, Türkçenin eskiye nazaran daha planlı ve etkili bir şekilde öğretilmesinde önemli bir yer tutmaktadır (Kaya ve Kardeş, 2020: 2).

Türkçe'nin hedef dil olarak öğretilmesinde bir standart oluşturulması gerektiği fikri gün geçtikçe üzerinde durulan bir husus olarak dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Maarif Vakfı söz konusu program çerçevesinde, yurt dışındaki okullarda Türkçenin öğretilmesine yönelik çalışmalarını

sürdürmektedir (Balcı ve Melanlıoğlu, 2020: 176). Maarif Vakfı bu doğrultuda Afrika kıtasına yönelik çalışmalara da hız vermiştir. Somali, Cibuti, Tanzanya, Etiyopya ve Sudan'da faaliyetlerini sürdürmektedir. Buna ek olarak, Türkiye'deki üniversiteler ile ortak çalışmalar hayata geçirilerek, yabancı öğrencilerin kabulü, Türkçe kürsülerin açılması gibi hususlardaki çalışmalar da vakıf tarafından icra edilmektedir (Uza, 2020: 62).

### **7.3.Yeryüzü Doktorları**

Yeryüzü doktorları dil, din, ırk gibi ayrımları gözetmeden bütün insanlara sağlık alanında hizmet sunmayı amaçlamaktadır. Gerçekleştirilen çalışmalar temel sağlık hizmetlerinden cerrahi bir ameliyata kadar geniş bir yelpazede uygulanmaktadır (Uçak, 2016: 90). Afrika kıtasında da faaliyetlerini sürdüren Yeryüzü Doktorları, barış inşasına katkıda bulunmaktadır. Gerçekleştirilen yardımlar, kıtaya yönelik çalışmaların devam etmesinde önem arz etmektedir (İşbilir, 2021: 22). Bireylerin yaşadıkları sağlık problemlerine ivedi bir şekilde tedavi uygulanması Türkiye'nin Afrika kıtasındaki imajını olumlu bir şekilde etkilemektedir. Nitekim ücretsiz bir şekilde tedavi gören ve bu sayede sağlık problemlerini atlatan bireyler Türkiye'ye karşı her zaman pozitif bir bakış açısına sahip olmuşlardır.

Yeryüzü Doktorları hastanelere ilaç ve tıbbi malzeme, doktora mali yardım gibi konularda çalışmalarını sürdürmektedir (Yılmaz, 2018: 379). Buna ek olarak Afrika'ya yönelik "Bizim İçin Su, Onlar İçin Hayat!" isminde bir yardım programı başlatılmıştır. Bu yardım çalışmaları neticesinde 2013 yılından bugüne kadar Çad, Kenya, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Nijer ve Somali'de 398 su kuyusu açılmıştır (YDD, 2022). Ayrıca Yemen, Moritanya ve Kamerun başta olmak üzere birçok Afrika ülkesinde göz ameliyatları da dernek tarafından yapılmaktadır.

### **7.4.İnsana Değer Veren Dernekler Federasyonu (İDDEF)**

Afrika'nın temel problemlerinden birisi de temiz suya erişimdir. Kıtada yaşayan insanların suya erişim problemini ortadan kaldırmak amacıyla sivil toplum kuruluşları faaliyetlerini yürütmektedir. İDDEF, bu faaliyetlerde öne çıkan derneklerden biri olarak kabul edilmektedir. İDDEF, Nijerya, Kenya, Etiyopya, Somali, Uganda, Tanzanya, Gine, Mali ve Senegal'de su kuyusu açma faaliyetlerini yürütmektedir. Buna ek olarak, dernek açmış olduğu su kuyularının kontrolünü düzenli olarak yapmaktadır (İDDEF, 2022). İDDEF bu çalışmalarını "Damlaya Damlaya Umut Olur!" projesiyle hayata geçirmektedir.

İDDEF, gerçekleştirmiş olduğu bu yardımlarla hem bireylerin günlük yaşamında suya erişimini sağlamakta hem de Afrika kıtasının tarım alanında çalışmalar yapmasını da kolaylaştırmaktadır. Nitekim suya erişim konusunda büyük sorunlar yaşayan kıtanın tarımsal üretim gerçekleştirme olanağı bulunmamaktadır. Söz konusu yardımlarla olası kıtlıkların da engellenmesi amaçlanmaktadır.

### **8.Sonuç**

Türkiye, Ak Parti döneminde izlenen çok boyutlu dış politikanın bir tezahürü olarak Afrika'ya yönelik, geniş kapsamlı çalışmaları hayata geçirmiştir. Yumuşak gücünü artırma amacıyla hareket eden Türkiye, Afrika halkına yönelik çok çeşitli yardımlarda bulunmuştur. Bu yardımları, kamu diplomasisi olarak adlandırılan devlet kurumları aracılığıyla yürütülen yardımlara ek olarak sivil toplum kuruluşları aracılığıyla da hayata geçirmeyi amaçlayan Türkiye, Afrika'ya ciddi yardımlarda bulunmuştur.

Afrika'ya yönelik yardımlar kıtada yaşayan bireylerin Türkiye'ye hayranlık duymasını sağlamış ve yapılan yardımların boyutunun her geçen gün artış göstermesiyle Türkiye, daha fazla ülkeye ve insana yardım eli uzatabilme amacına yaklaşmaktadır. Nitekim Türkiye'nin Afrika'da herhangi bir sömürge geçmişine sahip olmaması da yapılan yardımların kabul görmesinde önem arz etmektedir. Böylece, Afrika kıtasında yer alan devletlerin toplumsal hafızasında Türkiye'ye

yönelik negatif bir imajın olmadığı çıkarımında bulunulabilir. Türk halkının da devletin yardım faaliyetlerine ek olarak Afrika'da yaşanan insani dramlara, suya erişememe ve kıtlığa karşı duyarlı bir tutum sergilediği de söylenebilir. Kurumsal faaliyetlere ek olarak bireylerin de yardımların ulaştırılması hususunda gönüllü olarak çalışmalara katıldığı bilinmektedir.

Afrika Kıtası'na yönelik gerçekleştirdiği faaliyetlerini konstrüktivist bir anlayışla şekillendiren Türkiye, bu noktada yeni bir kimlik inşası için de çaba göstermiştir. Nitekim realizmin sert güce dayalı dış politika paradigmasından farklı olarak Türkiye, Afrika'da konstrüktivist çerçevede, yumuşak güç unsurlarına ağırlık vermeye başlamıştır. Hedef coğrafyada olumlu imaj oluşturma adına yapılan bu faaliyetler genel hatlarıyla insani yardım, eğitim, sağlık, din, ulaşım, ticaret gibi birçok alanda yürütülmüştür. Türkiye, hem resmi olarak Afrika'da yer alan devletlerin hükümetleriyle hem de söz konusu coğrafyada yaşayan bireylerle kamu diplomasisi ve sivil toplum kuruluşlarının yoğun çabasıyla ilişki geliştirmiştir. Böylece konstrüktivist anlayışa paralel bir şekilde birey ve toplumun merkeze alındığı ifade edilebilir.

Sonuç olarak dış politikasını geniş bir perspektifle uygulamaya çalışan Türkiye, dış politikanın askeri ve ekonomi gibi klasik araçlardan ziyade insani yardım, kamu diplomasisi ve sivil toplum gibi kavramlar üzerinden uygulanması gerektiği ayırımına varmıştır. Bu doğrultuda bireyin günlük yaşamını etkileyen problemlerin çözümlenmesine dair politikaları hayata geçirmeyi önceliklendiren çalışmalarına her geçen gün daha fazla önem vermiştir. Söz konusu yardımların nitelik ve nicelik bakımından her geçen gün istikrarlı bir şekilde artış gösterdiği çalışmada verilen rakamlarla da desteklenmektedir. Türkiye'nin Afrika'ya yönelik söylemlerinin gerek devlet kurumlarıyla gerekse de sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla sahaya bizzat somut bir şekilde yansması Türkiye'nin uluslararası arenadaki imajını pozitif yönde etkilerken, söylem ve eylem arasındaki tutarlılık devletin inanırılığını da artıran bir faktör olarak göze çarpmaktadır. Ancak yardımların çok daha hızlı bir şekilde muhtaç insanlara ulaştırılabilmesi adına kurumların birbirleriyle olan iletişiminin de geliştirilmesi gerekmektedir.

### Kaynakça

- Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, (2022). Erişim Adresi: <https://www.afad.gov.tr/>
- Ahmed, S. ve Potter, D. (2006). *NGOs in international politics*. Bloomfield: Kumarian Press.
- Akçay, E. (2011). *Bir dış politika enstrümanı olarak Türk dış yardımları*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Altan, C. (2005). Afrika ülkeleriyle ekonomik ve ticari ilişkilerimiz. *Ekonomik Sorunlar Dergisi*, 17, 1-18.
- Altınalan, H. (2015). Kamu diplomasisinde medyanın rolü; Anadolu ajansı örneği. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Anadolu Ajansı, (2022). Türkiye, Afrika Kıtasıyla yoğun diplomatik ilişkiler geliştiriyor. (2022, 28 Aralık). <https://www.aa.com.tr/tr/politika/turkiye-afrika-kitasiyla-2022de-de-yogun-bir-diplomasi-yuruttu/2774265> Erişim Tarihi: 25.02.2023.
- Aydın, H. (2014). Sosyal inşacı değişim; Türkiye ve Afrika ilişkileri. *Kırklareli Üniversitesi Afrika Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi*, 4, 1-17.
- Bağcı, H. (1994). Demokrat partinin ortadoğu politikası. F. Sönmezoğlu (Ed.), *Türk dış politikasının analizi* içinde (ss. 89-121). İstanbul: Der Yayınları.
- Balcı, M. ve Melanhoğlu, D. (2020). Türkçe'nin yabancı dil olarak öğretimi programı üzerine. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 173-198.
- Beşe, E. (2011). Kamu diplomasisi kavramı ve uygulama alanları. *Stratejik Düşünce*, 2(16), 106-109.



- Bozdağlıoğlu, Y. (2003). *Turkish foreign policy and Turkish identity; a constructivist approach*. Londra: Routledge Press.
- Budak, E. (2020). Türk diasporasına yönelik dijital diplomasi; yurtdışı Türkler ve akraba topluluklar başkanlığı üzerine bir inceleme. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 8(1), 535-558.
- Can, İ. (2011). Küreselleşme bağlamında İslam'ın yeni sivil toplum söylemi ve insani yardım vakfı İHH. *Muhafazakar Düşünce*, 30, 101-132.
- Cicioğlu, F. (2011). Sivil toplum-dış politika ilişkisi çerçevesinde sivil toplum kuruluşlarının Türkiye'nin Avrupa Birliği politikasına yaklaşımı. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Clarke, G. (1998). Non-governmental organizations (NGOs) and politics in the developing world. *Political Studies*, 46, 36-52.
- Demirtaş, T. (2015). Türkiye'nin Afrika politikasında yumuşak güç unsurunun rolü. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Deniz, F. ve Orakçı, S. (2006). Afrika kıtası Müslüman ülke ve toplulukları dini liderler toplantısı. *Bilim ve Sanat Vakfı*, 62, 86-88.
- Devran, Y. (2015). Yeni Türkiye'nin küresel sesi TRT world; fırsatlar ve güçlükler. *E Journal of Intermedia*, 2(2), 281-294. Erişim Adresi: <http://intermedia.ticaret.edu.tr/index.php/intermedia/article/view/27>.
- Dindarık, N. ve Fidan, Y. (2020). Türkiye'de mültecilerin yaşadıkları bölgelere yönelik insani yardım lojistiği; Kızılay örneği. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 135-154.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, (2022). (2019, 29 Kasım). Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Afrika'da gerçekleştirmiş olduğu cami açma faaliyetlerinin örneklerinin medyada paylaşılması <https://www.diyanet.gov.tr/ru-ru/%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%B0%D1%8F/%D0%B4%D0%B5%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%8C/26153/diyanet-isleri-baskani-erbas-cibuti-2-abdulhamid-han-camiinde-hutbe-irad-etti> Erişim Tarihi: 13.08.2023.
- Duman, O. Ö. ve Birsnel, H. (2012). Demokrat parti dönemi Türk dış politikası ve bu politikanın dinamiklerine etki eden dış gelişmeler. *Atatürk Dergisi*, 1(1), 299-318.
- Ege, A. (2008). Türk dış politikasında 1990'lı yıllar: soğuk savaş sonrası dönüşüm ve istikrar. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 24(1), 321-335.
- Erol, M. S. ve Altın, A. S. (2012). Türk dış politikasında Afrika; Osmanlı mirası üzerine ortak gelecek etkinlik arayışları, E. Efegil (Ed.), *Türk dış politikasında güvenlik arayışları temel faktörler, kavramlar, aktörler, süreç ve gelişmeler* içinde (ss.227-239), Ankara: Barış Kitabevi.
- Göktepe C. ve Seydi, S. (2015). Soğuk savaş başlangıcında Türk dış politikası. *Bilig Dergisi*, 72, 197-222.
- Guzzini, S. (2000). A reconstruction of constructivism in international relations. *European Journal of International Relations*, 6(2), 147-182.

- Güzel, S. Ç. (2016). Dış yardımlarda destekleyici bir unsur olarak kültürel diplomasi ve Yunus Emre Enstitüsü örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(2), 343-359.
- Hameed, A. (2020). Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının sosyal yardımlar üzerindeki etkileri; insan hak ve hürriyetleri insani yardım vakfı örneği. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Hasimi, C. (2014). Turkey's humanitarian diplomacy and development cooperation. *Insight Turkey*, 16(1), 127-145.
- Hazar, N. (2011). *Küreselleşme sürecinde Afrika ve Türkiye-Afrika ilişkileri*. USAK Yayınları.
- Işık, N. (2023). Lozan barış görüşmeleri ve diplomatik süreç. *Uluslararası İlişkiler ve Politika Dergisi*, 3(2), 84-102.
- İnat, K. ve Balcı, A. (2007). Dış politika; teorik perspektifler, Z. Dağı (Ed.), *Uluslararası politikayı anlamak; ulus-devletten küreselleşmeye içinde* (ss.212-287), İstanbul: Alfa Yayınları.
- İnsana Değer Veren Dernekler Federasyonu. (2022). İddaf Afrika'da su kuyuları açıyor. <https://www.iddef.org/su-kuyusu> Erişim Tarihi 11.04.2023:
- İnsani Yardım Vakfı. (2022). İHH, insani yardım faaliyetlerine devam ediyor. <https://ihh.org.tr/insani-yardim> Erişim Tarihi: 17.03.2023
- İpek, P. (2015). Ideas and change in foreign policy instruments; soft power and the case of the Turkish international cooperation and development agency. *Foreign Policy Analysis*, 11(2), 173-195.
- İşbilir, A. C. (2021a). Afrika'da faaliyet gösteren Türk STK'ların barış inşa edici kapasiteleri. *Africana-İnönü Üniversitesi Uluslararası Afrika Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 5-25.
- İşbilir, A. C. (2021b). Sivil toplum kuruluşlarının barış inşası fonksiyonları ve Türk STK'larının barış inşa edici kapasitesi üzerine bir değerlendirme. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 8(2), 85-126.
- Kalaycı, R. ve Koca, S. M. (2015). İnsani yardımların Türkiye dış politikasında artan etkisi; AFAD örneği, M. Şahin ve B. S. Çevik (Ed.), *Türk dış politikası ve kamu diplomasisi içinde*, (ss.157-183), Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Karagül, S. ve Arslan, İ. (2013). Türkiye'nin Afrika açılım politikası; tarihsel arka plan, stratejik ortaklık ve geleceği. *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, 9(35), 21-55.
- Kardaş, T. ve Erdağ, R. (2012). Bir dış politika aracı olarak TİKA. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(1), 167-194.
- Kaya, M. ve Kardaş, M. N. (2020). Yabancı dil olarak Türkçe öğretim programı üzerine bir inceleme. *Kuram ve Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 1-20.
- Köse, T. (2014). Türkiye'nin kuzey Afrika ve Ortadoğu bölgesindeki gücü: zorlayıcı olmayan gücün imkan ve sınırları. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 11(41), 29-61.
- Kurat, Y. T. (1975). Elli yıllık cumhuriyetin dış politikası 1923-1973. *Belleten Dergisi*, 39(154), 265-308.
- Modelski, G. (1978). The long cycle of global politics and the nation-state. *Comparative Studies in Society and History*, 20(2), 214-235.
- Nye, J. (2004). *Soft power; the means to success in world politics*. New York: Public Affairs.

- Nye, J. (2013). Hard, soft and smart power. A. Cooper (Ed.), *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy* içinde, (ss.430-441), Oxford University Press.
- Oğurlu, E. (2018). 1998-2018 arası dönemde Türkiye'nin Afrika deneyimi: fikirden eyleme bir dönüşüm. *Avrasya Etüdüleri Dergisi*, 54(2), 65-94.
- Onuf, N. (1989). *World of our making: rules and rule in social theory and international relations*. Columbia University Press.
- Örgel, F. (2018). İnsani yardım çalışmaları ve uluslararası politikalar. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.
- Özçelik, M. (2010). İkinci dünya savaşında Türk dış politikası. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29, 253-269.
- Özel, F. (2019). Afrika açılım eylem planının Türkiye-Afrika ekonomik ilişkilerine etkisinin analizi. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Özerdem, A. (2016). İnsaniyetçilik ve Türk dış politikası. *Uluslararası İlişkiler*, 13(52), 129-149.
- Özkan, F. (2015). Türk dış politikasında din ve dini diplomasi, M. Şahin ve B. S. Çevik (Ed.), *Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi* içinde, (ss. 135-153), Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Özkan, M. ve Akgün, B. (2010). Turkey's opening to Africa. *Journal of Modern African Studies*, 48(4), 525-546.
- Özkan, M. (2012). A new actor or passer-by? The political economy of Turkey's engagement with Africa. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 14(1), 113-133.
- Öztürk, S. (2014). Büyük öğrenci projesinden Türkiye bursları projesine geçiş süreci ve Türkiye'nin öğrenci politikasındaki değişim. [Uzmanlık Tezi], T.C. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara.
- Pamment, J. (1999). What became of the new public diplomacy? Recent developments in British, US and Swedish public diplomacy. *The Hague Journal of Diplomacy*, 7(3), 313-336.
- Ryfman, P. (2006). *Sivil toplum kuruluşları*, (İ. Yerguz Çev.), İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Sander, O. (1989). *İlk çağlardan 1918'e siyasi tarih*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Sarınay, Y. (2000). Atatürk'ten günümüze Türk dış politikası hakkında genel bir değerlendirme. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16(48), 857-886.
- Selçuk, O. (2012). Turkish Airlines as a soft power tool in the context of Turkish foreign policy. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Snow, N. (2009). *Routledge handbook of public diplomacy*. New York Press.
- Tepebaş, U. (2013). *Dönüşüm sürecindeki sahra altı Afrika kalkınma, güvenlik ve ortaklık*, Tasam Yayınları.
- Tepeciklioğlu, E. E. (2012). Afrika kıtasının dünya politikasında artan önemi ve Türkiye-Afrika ilişkileri. *Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Dergisi*, 1(2), 59-94.
- Tepeciklioğlu, E. E. (2019). *Türk dış politikasında Afrika: temel dinamikler, fırsatlar ve engeller*, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Tepeciklioğlu, E. E., Tepeciklioğlu, A. E. ve Ünal B. A. (2018). Türkiye'nin Sahra-Altı Afrika'da yürüttüğü kamu diplomasisi. *Ege Akademik Bakış*, 18(4), 605-618.
- Tosun, S. (2021). Bir sosyal politika aracı olarak AFAD. *Hastane Öncesi Dergisi*, 6(1), 117-134.

- Tuna, F. (2021). Kamu diplomasisinde sivil toplum kuruluşlarının rolü. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 1-12.
- Türk Hava Yolları (2023). THY'nin Afrika'ya uçuş faaliyetleri artarak devam ediyor. <https://investor.turkishairlines.com/documents/yillik-raporlar/2022-yillik-faaliyetraporu.pdf> Erişim Tarihi: 10.04.2023.
- Türkiye Bursları (2023). Türkiye'nin Afrika'da eğitim ve burs alanında gerçekleştirdiği çalışmalar. <https://tbbsweb.azureedge.net/tbbsweb/Page/About/TB-Rapor-2022-TR.pdf> Erişim Tarihi: 14.04.2023.
- Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (2021). Tika'nın Afrika'da insani yardım ve kamu diplomasisi faaliyetleri her geçen gün artarak devam ediyor. [https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika\\_afrika\\_da\\_son\\_5\\_yilda\\_1884\\_proje\\_hayata\\_gecirdi-70009](https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika_afrika_da_son_5_yilda_1884_proje_hayata_gecirdi-70009) Erişim Tarihi:21.03.2023.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, (2021). Afrika'da girişimci, insani dış politika faaliyetleri. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-afrika-iliskileri.tr.mfa> Erişim Tarihi: 18.02.2023
- Türkiye Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı (2023). Türkiye'nin Afrika açılımı geliyor. <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskanligi-iletisim-baskanligindan-yukselen-afrika-jeopolitiginde-turkiye-senegal-iliskileri-paneli> Erişim Tarihi: 07.04.2023
- Türkiye İstatistik Kurumu, (2022). Türkiye İstatistik Kurumu'nun Afrika'ya yönelik faaliyet raporları. [https://www.tuik.gov.tr/Kurumsal/Istatistik\\_Ofisleri](https://www.tuik.gov.tr/Kurumsal/Istatistik_Ofisleri) Erişim Tarihi: 21.04.2023
- Türkiye Kızılay Derneği, (2022). Kızılay, uluslararası yardımlara devam ediyor. <https://www.kizilay.org.tr/neler-yapiyoruz> Erişim Tarihi:18.01.2023.
- Türkiye Maarif Vakfı, (2022). Maarif Vakfı'nın Afrika'da eğitim ve kültür faaliyetleri güçleniyor. <https://turkiyemaarif.org/news/turkiyeafrika-dostlugu-egitim-kalkinma-ve-kultur-is-birligiyle-gucleniyor> Erişim Tarihi: 27.02.2023.
- Uçak, A. (2016). Kar amacı gütmeyen organizasyonlarda kurumsal yönetim yeryüzü doktorları örneği. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Uza, K. (2020). Türk dış politikasında Türkiye maarif vakfı ve Doğu Afrika'daki faaliyetleri. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir.
- Ülman, A.H ve Sander, O. (1972). Türk dış politikasına yön veren etkenler (1923-1968) II. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 27(1), 1-24.
- Ünalnış, A. N. (2019). Yumuşak gücün tesis edilmesinde kültürel diplomasinin önemi ve bir uygulayıcı olarak Yunus Emre Enstitüsü. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 91, 137-159.
- Wasuge, M. (2016). Turkey's assistance model in Somalia; achieving much with little. *The Heritage Institute for Policy Studies*, 2, 1-30.
- Wendt, A. (1992). Anarchy is what states make of it; the social construction of power politics. *International Organization*, 46(2), 391-425.
- Wendt, A. (1995). Constructing international politics. *International Security*, 20(1), 27-48.
- Willets, P. (2001). What is non-governmental organizations. *Institutional and Infrastructure Resource Issues*, 44, 6-32.

- Yeryüzü Doktorları, (2022). Yeryüzü Doktorları Afrika'da sağlık çalışmaları organize ediyor. <https://www.yyd.org.tr/tr/medya/haberler/gonullulerimiz-afrikaya-saglik-goturuyor>  
Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- Yılmaz, E. A. (2018). Uluslararası örgütler ve sivil toplum kuruluşlarının Türkiye'deki Suriyelilere insani yardımları. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(15), 370-382.
- Yousfi, R. (2016). Türkiye'nin Kuzey ve Doğu Afrika'ya yönelik yumuşak güç politikası. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Yunus Emre Enstitüsü, (2022). Yunus Emre Enstitüsü Afrika'da kültürel faaliyetler gerçekleştiriyor. <https://www.yee.org.tr/tr/haber/yunus-emre-enstitusu-afrikada-iki-yeni-merkez-acti> Erişim Tarihi:02.04.2023.
- Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, (2022). YTB, Afrika'ya yönelik insan odaklı projeleri hayata geçiriyor. <https://ytb.gov.tr/haberler/ytb-den-afrika-ya-yonelik-insan-odakli-projeler> Erişim Tarihi: 19.03.2023.



## BÖLGEDEKİ TARAFLARIN KARAR ALMA VE UYGULAMA SÜREÇLERİNE KATILIMINI SAĞLAMAK AÇISINDAN KALKINMA AJANSLARININ ROLÜ: ZAFER KALKINMA AJANSI ÖRNEĞİ

Kübra ÖZTÜRK<sup>1</sup>

### Öz

Türkiye’de kalkınma ajansları Avrupa Birliği’ne aday üyelik sürecinde ortaya çıkmıştır. 08.02.2006 tarihinde 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanunun yürürlüğe girmesiyle ajanslar kurulmaya başlanmıştır. Kalkınma ajansları kamu, özel ve sivil toplum kesimi arasında iş birliğinin sağlanması, katılım ve yerel katılımın geliştirilmesi, buldukları bölgenin gelişmesini hızlandırma ve bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltma amacıyla oluşturulan yapılardır.

Kalkınma ajansları bölgedeki aktörlerin katılımını ve işbirliğini sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. Bu çalışmanın amacı ajansların katılımı sağlamadaki rolü TR33 olarak sınıflandırılan bölgede hizmet veren Zafer Kalkınma Ajansı örneği üzerinden değerlendirmesi yapılmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi ve literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Kalkınma ajanslarının Zafer Kalkınma Ajansı örneği üzerinden yapılan değerlendirmesinde Zafer Kalkınma Ajansının bölgedeki aktörlerin katılımını ve işbirliğini sağlamak için çeşitli programlar geliştirdiği ve faaliyetlerde bulunduğu görülmüştür.

**Anahtar Kelimeler:** Katılım, Kamu sektörü, Özel sektör, Kalkınma ajansı, Zafer Kalkınma Ajansı.

## THE ROLE OF DEVELOPMENT AGENCIES TO ENSURE THE PARTICIPATION OF THE PARTIES IN THE REGION IN THE DECISION-MAKING AND IMPLEMENTATION PROCESS: THE CASE OF ZAFER DEVELOPMENT AGENCY

### Abstract

Development agencies in Turkey emerged in the process of candidate membership to the European Union. Agencies began to be established on 08.02.2006 with the entry into force of the Law No. 5449 on the Establishment, Coordination and Duties of Development Agencies. Development agencies are structures created to ensure cooperation between public, private and non-governmental sectors, to improve participation and local participation, to accelerate the development of the region they are located in and to reduce interregional development disparities.

Development agencies have been established to ensure the participation and cooperation of actors in the region. The aim of this study is to evaluate the role of agencies in ensuring participation through the case of Zafer Development Agency serving in the region classified as TR33. In the study, document analysis method and literature review method are used, which are among qualitative research methods. In the evaluation of development agencies based on the case of Zafer Development Agency, it is seen that Zafer Development Agency developed various programs and carried out activities to ensure the participation and cooperation of actors in the region.

**Keywords:** Participation, Public sector, Private sector, Development agency, Zafer Development Agency.

<sup>1</sup> Dr.Öğr.Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Gediz Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, [kubra.ozturk@dpu.edu.tr](mailto:kubra.ozturk@dpu.edu.tr), ORCID: 0000-0001-7554-0202.

**Başvuru Tarihi** (Received): 23.06.2023 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.01.2024

## Giriş

Bölgesel kalkınma ajansları dünyada yaşanan buhran ve savaşlar sonrasında ortaya çıkmış olan yapılardır. Dünya da yaşanan buhran ve savaşlar ülkelerdeki bölgelerde geri kalmışlığa neden olmuştur. Bu bölgelerin yeniden etkin hale gelmesi ve bölgesel gelişmelerinin sağlanabilmesi için bölgesel ekonomik kalkınma programlarını gerekli kılmıştır. Ülkeler bölgesel ekonomik kalkınma programlarıyla bölgeleri arasındaki farkları ortadan kaldırarak ekonomik gelişmelerini sağlamayı amaçlamıştır.

Bölgesel ekonomik kalkınma programları kapsamında bunun aracı olacak bölgesel kalkınma ajansları oluşturulmaya başlanmıştır. İlk bölgesel kalkınma ajansı ABD’de oluşturulmuş 2.Dünya savaşı sonrasında ise Avrupa ülkeleri de bölgesel kalkınma ajanslarını oluşturmaya başlamıştır. Bölgesel kalkınma ajansları her ülkede farklı yapılarda oluşturulmuştur.

Bölgesel kalkınma ajanslarıyla buldukları bölgelerdeki aktörlerin karar alma ve uygulama süreçlerine katılımını sağlamak ve bölgelerin ekonomik gelişmelerini ve bu gelişime yönelik amaçların gerçekleştirilmesinde bölgedeki aktörlerin katılımını sağlamak amacıyla oluşturulmuştur.

Türkiye’de ise, AB’ye uyum aşamasında bu ajansların oluşturulmasına karar verilmiştir. Avrupa ülkelerinde olduğu gibi ilk olarak istatistik bölgesel sınıflandırmalar yapılmıştır. Bu sınıflandırma sonrasında 2006 yılında 5449 sayılı kanunun yürürlüğe girmesiyle ajanslar kurulmaya başlanmıştır. Türkiye’de şu anda 26 kalkınma ajansı faaliyet göstermektedir.

Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de kalkınma ajansları, aktörlerin arasında işbirliğinin geliştirilerek bölgedeki aktörlerin katılımını sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. Bu çalışmada bölgedeki aktörlerin katılımını sağlamada kalkınma ajanslarının rolü, Zafer Kalkınma Ajansı örneği üzerinden analiz edilmektedir.

### 1. Katılım ve Yerel Katılım

Katılım, yapılmış olan seçimleri etkilemek hedefiyle kararların alınması ve uygulanması süreçlerine dâhil olmadır (Higgs vd. 2008: 596’dan aktaran Karkın, 2012: 44). Katılım kavramının farklı şekillerde tanımlamaları yapılmıştır. Katılım, kişilerin ve grupların çalışmalara, projelere söz ve karar sahibi olarak iradelerini aktarmaları süreci ve eylemidir (Tomanbay, 2020).

Katılım, yurttaşların ihtiyaç, değer ve ilgilerinin politika yapım süreçlerine dâhil edebileceği süreçtir (Parlak ve Sobacı, 2010: 76’dan aktaran Karkın, 2012: 44). Katılım, kamu siyasetlerinin belirlenmesi, uygulanması ve denetlenmesinde yer almaz (Çitci, 1996: 9). Katılım, alınan kararlar ve hizmetlerden etkilenen olan bütün kesimlerin karar alma ve hizmet geliştirme süreçlerine dâhil olmasıdır (Güleç, 2020: 14). Katılım genel olarak ifade edilecek olunursa kişilerin toplumsal süreçler, yönetim tarafından alınacak kararlar, uygulanacak politikalar ve üretilecek projeler hususunda fikirlerinin alınarak onların yönetime ve kendilerini etkileyecek olan gelişmelere dâhil olmasının sağlanmasıdır.

Katılım, vatandaşların beklentilerini yönetime ulaştırabilmesi için hem merkezi hem yerel düzeyde oldukça önemlidir. Yerel düzeyin halka en yakın olmasından dolayı yerel düzeyde katılımın daha yüksek oranda gerçekleşmesi beklenir (Varol, 2010: 30’dan aktaran Karatepe ve Arıbaş, 2012: 1130). Yerel düzeyde ortaya çıkan yerel katılım kent yönetimi ve yerel yönetimlerle alakalı durumlarda bağlantılı aktörlerin süreçlere dâhil olmasıyla ve bu durumun bir mekanizmayla kurumsallaşmasını ifade etmektedir (Akdoğan, 2008: 14). Yerel katılım bir arada toplumda yaşamını sürdüren kişilerin yerel yönetim organlarını seçmeleri ve onlar tarafından alınacak kararları etkilemeleri sürecidir (Köseoğlu, 2006’dan aktaran Yıldırım, vd., 2011: 510). Yerel katılım yerelde yaşayan kişilerin yaşadıkları şehirlerin yönetim süreçleri, yönetim tarafından

gerçekleşecek politikalar, uygulamalar ve projelerde söz sahibi olabilmesi ve bu süreçlere dahil olabilmelerinin sağlanmasıdır.

Yerel katılım kapsamında yerel halk tarafından ortak kararlar alınmakta ve söz konusu kararların uygulanmasında geniş katılım imkânı elde edilmektedir (Karabulut ve Bayrakçı, 2019: 84). Yerel katılım, yerel hizmetlerle alakalı alınacak kararlarda halkın bilgilendirilmesi ve halkın söz sahibi olabilmesi durumunda faydalı olmaktadır (Güler ve Gürer, 2014: 126).

Yerel katılım, yerel halkın sorunlarını, önerilerini ve ihtiyaçlarını yönetime ulaştırabilmesi açısından önemlidir (Aydın, 2019: 718). Yerel katılım, yönetim ve halk arasında kopukluğu ortadan kaldırıp yakınlaşmayı sağlayarak işlerin daha demokratik yollarla yapılmasına imkân vermektedir (Karabulut ve Bayrakçı, 2019: 84).

Yerel katılım, toplumla alakalı anlaşmazlıkları çözümlenerek uzlaşma kültürünün gelişimini sağlamaktadır. Yerel katılım sayesinde alınan kararlarda toplumun desteği kazanılmaktadır (Akay, 2010: 4'ten aktaran Erdoğan, 2019: 298). Yerel düzeyde katılımın artması yerel halkın talepleri yönünde harcamaları yapılması ve yerel kaynakların daha etkin kullanılmasını sağlamaktadır (Çetinkaya ve Korlu, 2012: 107). Yerel katılım yerel düzeyde alınan kararların kalitesini artırmakta ve yerelde yaşayanların birbirlerinin problemlerinden haberdar olmasını da sağlamaktadır (Akay, 2016: 4).

Yerel katılım hususunda her ülkenin kendi şartlarına göre başvurduğu pek çok farklı uygulaması bulunmaktadır (Demirkaya ve Koç, 2017: 128-129; Babaoğlu, 2019). Halk uygulamaları, vatandaş girişimleri, halk toplantıları, forumlar, kamuoyu yoklamaları, yerel kamuoyu yoklamaları, yerel sivil toplum örgütlerine katılım, kent kurultayları gibi farklı katılım araçları bulunmaktadır (Keleş ve Ertan, 2002: 134'ten aktaran Adıgüzel, 2003: 49). Meclis toplantılarına katılım, danışma kurulları, yerel gündem 21'de yerelde yönetime katılımı sağlamaktadır (Görün, 2006: 167). Ayrıca belediyelerin internet siteleri, online anketler ve sosyal medya araçları gibi bilgi iletişim teknolojilerini kullanarak katılımı teşvik eden yöntemlerde giderek yaygın hale gelmektedir (Yavuz, 2017: 6).

## **2. Zafer Kalkınma Ajansı**

Türkiye'de kalkınma ajansları Avrupa Birliğine uyum süreci sonucunda getirilmiş ve planlamalar doğrultusunda (Canpolat, 2010: 32) 2006 tarihinde çıkarılan 5449 sayılı kanunla Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanunla kurulmuştur (Çalışkan ve Toy, 2016: 145; Küçük, 2007: 497; Demiroğlu ve Demiroğlu, 2014: 176). Bu kapsamda ajanslar 2006 yılından itibaren kurulmaya başlanmıştır (Duru, 2022: 68). Türkiye'nin ilk kalkınma ajansları 2006 yılında kurulan Çukurova Kalkınma Ajansı ve İzmir Kalkınma Ajansıdır (Kuran ve Bayraktar, 2020: 1164). 2008 yılında 8 kalkınma ajansı, 2009'da 16 ajansla beraber Türkiye'de toplam 26 bölgesel kalkınma ajansı oluşturulmuştur (Coşkun ve Almalı, 2020: 225; Yılmaz, 2010: 186; Tahtalıoğlu ve Özgür, 2016: 173).



Şekil 1: Türkiye’de Kalkınma Ajansları



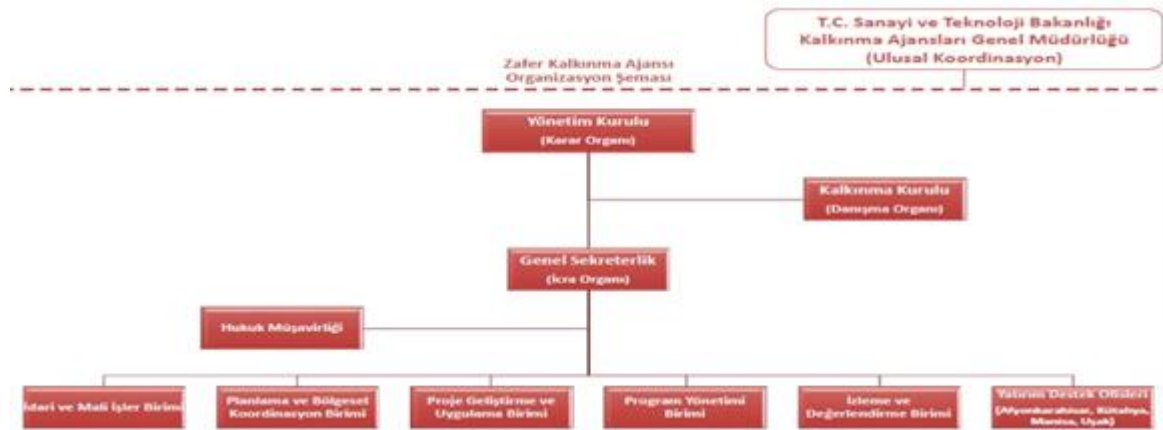
**Kaynak:** (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2023).

Şekil 1’de görüldüğü gibi Türkiye’de 26 kalkınma ajansı faaliyet göstermektedir. Kalkınma ajanslarında Türkiye’de 16 Nisan 2017 referandumu ve 24 Haziran 2018 seçimleriyle geçilen Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu kapsamda 5449 sayılı kanunun pek çok hükmü 15.07.2018 tarihinde çıkarılan 703 sayılı KHK yürürlükten kaldırılarak kalkınma ajansları (Kutlu ve Görün, 2018: 75) 4 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle yeniden düzenlenmiştir (4 Sayılı CB Kararnamesi, Md.184). Ajanslar bölgeler esas alınarak Cumhurbaşkanı kararıyla kurulmaktadır (4 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, Md.186).

Türkiye’de faaliyet gösteren 26 kalkınma ajansından biri olan Zafer Kalkınma Kütahya, Afyon, Manisa ve Uşak illerini kapsayan TR33 olarak sınıflandırılan bölgede faaliyet göstermektedir. Ajans 2009 yılında kurulmuş olup faaliyetlerine 2010 yılında başlamıştır (Zafer Kalkınma Ajansı, 2023).

Zafer Kalkınma Ajansının Genel Sekreterliği Kütahya ilinde olup ayrıca tüm TR33 Bölgesi illerinde Genel Sekreterliğe bağlı Yatırım Destek Ofisleri hizmet vermektedir (Zafer Kalkınma Ajansı, 2023).

Şekil 2: Zafer Kalkınma Ajansı Organizasyon Şeması



**Kaynak:** (Zafer Kalkınma Ajansı, 2023).

Şekil 2’ de görüldüğü gibi Zafer Kalkınma Ajansının Yönetim Kurulu karar ve onama organıdır. Yönetim Kurulunda ajansın kapsamında bulunan illerin valileri, belediye başkanları, ticaret ve sanayi odası başkanları, il genel meclisi başkanları ve ajansın genel sekreteri bulunmakta ve toplam 16 üyeden oluşmaktadır. Kalkınma Kurulu danışma organı niteliğinde görev yapmakta ve illerin dengeli temsilini sağlayacak şekilde en az 50 üyeden oluşmaktadır. Kalkınma Kurulu kamu kurum ve kuruluşları, özel kesim, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları ve yerel yönetimler arasında işbirliğini geliştirmek üzere oluşturulmuştur. Genel Sekreterlik ise icra makamıdır (Zafer Kalkınma Ajansı, 2023).

Zafer Kalkınma Ajansının Genel Sekreterin yönetiminde 31 uzman ve 6 destek personeli olmak üzere toplam 37 personeli bulunmaktadır (Zafer Kalkınma Ajansı, 2023).

**Şekil 3: Zafer Kalkınma Ajansı Personelinin Birimlere Dağılımı**

Birim Adı	Personel Sayısı
Hukuk Müşavirliği	1
İdari ve Mali İşler Birimi	7
Planlama ve Bölgesel Koordinasyon Birimi	4
Proje Geliştirme ve Uygulama Birimi	3
Program Yönetimi Birimi	5
İzleme ve Değerlendirme Birimi	5
Afyonkarahisar Yatırım Destek Ofisi	3
Kütahya Yatırım Destek Ofisi	3
Manisa Yatırım Destek Ofisi	3
Uşak Yatırım Destek Ofisi	3

**Kaynak:** (Zafer Kalkınma Ajansı, 2023).

Zafer Kalkınma Ajansı pek çok konuda çalışmalar yürütmektedir. Bu çalışmalar (Zafer Kalkınma Ajansı, 2023):

Bölgedeki yerli ve yabancı yatırımların planlı ve stratejik şekilde artırılması yönünden tanım ve rehberlik hizmetlerini gerçekleştirmektedir.

Bölgesel kalkınmayla alakalı konularda kamu kesimi, özel kesim, sivil toplum temsilcileri ve bilim insanları arasında iletişim ve işbirliğini geliştirerek söz konusu bu aktörler arasında bağları oluşturarak kalkınma bilincini ve ivmesini artırmaktadır. Bölgesel kalkınma hususunda katalizör ve koordinatör rolünü üstlenmektedir.

Bölgenin imkân ve kaynaklarını tespit ederek, iktisadi ve toplumsal gelişmeyi hızlandırmak, rekabet gücünü artırmak ve potansiyel gelişim alanlarını ön plana çıkarmaya yönelik araştırmalar yapmaktadır.

Ajans amaçlarına ulaşmak ve bölge içi kritik önemi bulunan faaliyetlerin kısa sürede hayata geçirilmesi için mali ve teknik destekler sağlamaktadır. Ajansın desteklerinden kamu kurum ve kuruluşları ve sivil toplum örgütleri de yararlanabilmektedir.

Ajans tarafından mali destekler olarak doğrudan finansman desteği (proje teklif çağrıları, güdümlü proje destekleri ve fizibilite desteği), faiz desteği ve faizsiz kredi destekleri sağlamaktadır. Ayrıca eğitim, proje hazırlama, danışmanlık, uzman personel görevlendirme, lobi ve uluslararası ilişkiler vb. konularda yerel yönetimler, diğer kurum / kuruluşlar ve bölgedeki sivil toplum kuruluşlarına teknik desteklerde bulunmaktadır.

### 3. Kalkınma Ajansları ve Yerel Katılım: Zafer Kalkınma Ajansı Örneği

Cumhurbaşkanlığı kararnamesinde kalkınma ajanslarının bölgesel gelişme hedeflerine ulaşmaya yönelik kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları birlikte hareket ederek işbirliğini geliştirmekle görevli ve yetkili olduğu belirtilmektedir (4 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, Md. 188\e; Dalkıran ve Sarıca, 2020: 160).

Kalkınma Ajanslarının teşkilat yapılarında bulunan Kalkınma Kurulunun da bölgesel gelişme amacına yönelik olarak bölgedeki kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum kuruluşları, özel kesim, yerel yönetimler ve üniversiteler arasında işbirliğini geliştirmek ve ajansları yönlendirmek amacıyla oluşturulduğu belirtilmektedir (4 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, Md. 191\1; Köksal ve Köse, 2019: 284). Kalkınma Kuruluna kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum kuruluşları ve özel kesim kuruluşları temsilci gönderebilmektedir. Bu temsilcilerin sayıları ve görev süresi Cumhurbaşkanı kararıyla belirlenmektedir (4 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, Md. 191\3).

Kalkınma ajanslarıyla kamu, özel ve sivil toplum kuruluşları arasında koordinasyon güçlendirmeyi amaçlanmaktadır (Eroğlu ve Kum, 176; Kutlar, 2010: 575). Kalkınma ajanslarından bölgelerindeki işbirliğini teşvik etmesi, buldukları bölgedeki aktörlerin katılımlarını teşvik etmesi beklenmektedir (Şimşek, 2013: 16). Uygulamada kalkınma ajanslarının katılımı sağlamadaki rolü Zafer Kalkınma Ajansı örneği üzerinden analiz edilecektir.

Zafer Kalkınma ajansının diğer ajanslar da olduğu gibi aktörler arasında işbirliğinin geliştirmek ve güçlendirmek amaçlanmıştır. Ajansın faaliyetleri açısından önemli olan paydaşlar yerel yönetimler, kamu kurum ve kuruluşları, odalar ve borsalar, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ve medya belirlenmiştir (Zafer Kalkınma Ajansı, 2023).

Zafer Kalkınma Ajansının belirlemiş olduğu paydaşların ve aktörlerin yerel katılımına yönelik yapmış olduğu faaliyetleri ajansın stratejik planları ve 2009-2022 faaliyet raporları incelenerek analiz edilmiştir.

Zafer Kalkınma Ajansı tarafından TR33 bölge planı hazırlanırken paydaşlarla toplantılar yapılmıştır (Zafer Kalkınma Ajansı, 2023).

**Tablo 1:** *Zafer Kalkınma Ajansının Paydaşlarla Yaptığı Toplantılar (2022)*

Yıllar	Yapılan Paydaş Toplantı Sayısı
2021	0
2022	30
2023	30

**Kaynak:** (Zafer Kalkınma Ajansı, 2023).

Tabloda görüldüğü gibi bölge planı hazırlanması aşamasında paydaşlarla 2021 yılında herhangi bir toplantı gerçekleşmemiş, 2022 ve 2023 yılında ise 30 toplantı gerçekleştirilmiştir. Bölge planları sivil toplum kuruluşları, kamu kesimi ve özel kesimle işbirliğini sağlayarak bölgelerin daha iyi gelişmesi ve kalkınması için yapılmaktadır. Bu nedenle bölge planları hazırlanırken paydaşlarla yapılacak toplantıların gerçekleşmesi oldukça önemlidir. Tabloda görüldüğü gibi 2021 yılında paydaşlarla bu hususta toplantı yapılmamış ve işbirliği sağlanamamıştır.

Ajans tarafından yerel ekonomik gelişme programlarının uygulamaya geçirilebilmesi için de paydaşlarla bazı toplantılar yapılmıştır.

**Tablo 2:** *Yerel Ekonomik Gelişme Programlarının Uygulamaya Geçirilmesi Açısından Paydaşlarla Gerçekleştirilen Toplantılar*

Yıllar	Gerçekleştirilen Toplantı Sayısı
2016	8
2017	12
2018	12
2019	12
2020	12

**Kaynak:** (Zafer Kalkınma Ajansı, 2023).

Tabloda görüldüğü gibi yerel ekonomik gelişme programlarının uygulamaya geçirilmesi aşamasında paydaşlarla 2016 yılında 8, diğer yıllarda 12 toplantı yapılmıştır. Görüldüğü gibi yerel ekonomik gelişme programlarında paydaşlarla az sayıda da olsa toplantı gerçekleştirilmiştir. Ancak bu toplantı sayılarının artırılarak paydaşların bu süreçlere daha etkin katılımlarının sağlanması gerekmektedir.

Ajans tarafından farklı paydaşları bir araya getiren çeşitli organizasyonlar da düzenlenmiştir (Zafer Kalkınma Ajansı, 2023).

**Tablo 3:** *SOP ve YKF Organizasyon Sayıları (2022)*

Göstergeler	2021	2022	2023
SOP organizasyon sayısı	37	22	21
YKF organizasyon sayısı	1	1	1

**Kaynak:** (Zafer Kalkınma Ajansı, 2023).

Tabloda görüldüğü gibi SOP (Sonuç Odaklı Program) kapsamında paydaşlarla 2021 yılında 37, 2022 yılında 22, 2023 yılında 21 organizasyon gerçekleştirilmiştir. YKF (Yerel Kalkınma Fırsatları) kapsamında ise 2021, 2022 ve 2023 yıllarında 1'er organizasyon yapılmıştır. Görüldüğü gibi paydaşların bir araya getiren organizasyonlar SOP kapsamında daha fazla sayıda gerçekleştirilmiş ancak YKF kapsamında yapılan organizasyon sayıları yetersiz sayıda yapılmış 1'er organizasyonla sınırlı kalmıştır.

Ajans 2022'de İmalat Sanayisinde "Teknolojik Dönüşümün Sağlanması Sonuç Odaklı Programı" (TEKNO SOP) yapılmıştır (Zafer Kalkınma Ajansı, 2023).

**Tablo 4:** *TEKNO SOP Programının Göstergeleri (2022)*

Çıktı Göstergesi	Planlanan Hedef	Dönem Değeri
Bölgesel İşbirliği ve Koordinasyon Toplantı Sayısı	2	11
Sektörlere Yönelik İşbirliği Etkinliği Sayısı	10	4
Savunma Sanayinde Ziyaret Edilecek Kurum Sayısı	1	0

**Kaynak:** (Zafer Kalkınma Ajansı, 2023).

Tabloda görüldüğü gibi program kapsamında 11 işbirliği ve koordinasyon toplantısı, 4 sektörlere yönelik işbirliği etkinliği gerçekleştirilmiştir. Savunma sanayinde planlanan kurum ziyaretleri ise gerçekleştirilmemiştir. Görüldüğü gibi bölgesel işbirliği ve koordinasyon toplantı sayısı planlanan hedefin üzerinde gerçekleştirilmiştir. Ancak sektörlere yönelik işbirliği etkinliği sayısı planlanan

hedefin altında gerçekleşerek sektörlerin işbirliğine yönelik etkinlikler yeterli sayıda yapılmamıştır. Ayrıca savunma sanayinde yapılacak kurum ziyaretleri ise hiç yapılmamış bu husus eksik kalmıştır.

Ajans tarafından 2022’de “Alternatif Turizmin Geliştirilmesi Sonuç Odaklı Programı” (TURİZM SOP) programı yapılmıştır. Program kapsamında alternatif turizm imkânlarını değerlendirilerek popüler turizm varış noktaları oluşturmayı amaçlamıştır (Zafer Kalkınma Ajansı, 2023).

**Tablo 5:** *TURİZM SOP Programının Çıktı Göstergeleri*

Göstergeler	Amaçlanan	Dönem Değeri
Bölgesel Ölçekli Koordinasyon Toplantı Sayısı	1	1
Gerçekleştirilen /Katılım Sağlanan Ulusal Ölçekli Koordinasyon Toplantısı Sayısı	2	0

**Kaynak:** (Zafer Kalkınma Ajansı, 2023).

Tabloda görüldüğü gibi program kapsamında 1 bölgesel ölçekli koordinasyon toplantısı gerçekleştirilmiştir. Ulusal ölçekli koordinasyon toplantısı ise yapılmamıştır. Bölgesel ölçekli koordinasyon toplantısında amaçlanan toplantı sayısı yapılmış ancak ulusal ölçekte koordinasyona yönelik amaçlanan toplantılar hiç yapılmamıştır. Dolayısıyla da TURİZM SOP programı kapsamında ulusal ölçekteki paydaşların koordinasyonu gerçekleştirilememiştir.

Ajans 2022’de “Mesleki Eğitim Sonuç Odaklı Programı” (MESLEK SOP) programı yapılmıştır. Programla dijital dönüşüm sürecinde ve gelecekte yapılacak işlere uygun olarak sanayi ve turizm alanlarına öncelikli olmak üzere kaliteli iş gücü altyapısı oluşturmak hedeflenmiştir. Program kapsamında Kütahya Dumlupınar Üniversitesiyle imzalanan protokolle “Kalkınma Ajansları Siber Vatan Programı” uygulamaya geçirilmiştir (Zafer Kalkınma Ajansı, 2023).

**Tablo 6:** *MESLEK SOP Programının Çıktı Göstergeleri*

Göstergesi	Amaçlanan	Dönem Değeri
Gerçekleştirilen/Katılım Sağlanan Koordinasyon Toplantı Sayısı	4	1
Düzenlenen Etkinlik Sayısı	16	5

**Kaynak:** (Zafer Kalkınma Ajansı, 2023).

Tabloda görüldüğü gibi MESLEK SOP programı kapsamında 1 koordinasyon toplantısı ve 5 etkinlik gerçekleştirilmiştir. Görüldüğü gibi MESLEK SOP programı kapsamında paydaşlarla yapılacak olan koordinasyon toplantıları ve etkinlik sayıları amaçlananın oldukça altında gerçekleşmiş bu hususta etkinlik sağlanamamıştır.

Görüldüğü gibi ajans bölge planının hazırlanmasında, yerel ekonomik gelişme programlarının uygulanması aşamalarında ve geliştirilen programlar kapsamında paydaşlarla bazı işbirliği ve koordinasyon toplantıları ve etkinlikler gerçekleştirmiştir. Bu toplantı ve etkinliklerde her zaman amaçlanan şekilde gerçekleşmemiş yeterli düzeye ulaşamamıştır. Bu toplantı ve etkinliklerin paydaşların yerel katılımını daha etkin sağlanabilmesi için artırılması ve geliştirilmesi gerekmektedir.

Zafer Kalkınma Ajansının yerel katılıma yönelik faaliyetlerinin değerlendirilmesi noktasında bir diğer önemli husus ise Kalkınma Kurulu toplantılarıdır. Nitekim Kalkınma Kurulu diğer ajanslarda da olduğu gibi bölgesel gelişme için bölgedeki aktörler arasında işbirliğini geliştirmek amacıyla oluşturulmuş olup bu aktörlerin temsilcilerinden oluşmaktadır. Dolayısıyla da bu toplantıların

ihmal edilmeyerek yapılması önem arz etmektedir. Nitekim 4 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde de bu kurulun kurul başkanının daveti üzerine yılda en az 2 defa toplanacağı düzenlenmiştir (4 Sayılı CB Kararnamesi, Md. 191\6).

**Tablo 7:** *Kalkınma Kurulu Toplantı Sayıları\**

Yıllar	Toplantı Sayısı
2009	2
2010	2
2011	2
2012	2
2013	2
2014	2
2015	1
2016	1
2017	-
2018	-
2019	-
2020	-
2021	-
2022	-
2023	-

\* Bu tablo Zafer Kalkınma Ajansının 2021-2025 stratejik planı ve 2009-2022 faaliyet raporlarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tabloda görüldüğü gibi bazı yıllarda hiç Kalkınma Kurulu toplantısı yapılmamıştır. Toplantıların yapılmadığı yıllarda yapılamama nedeninin 2016/9112 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla bir tek ilden etkinlik gösteren kalkınma ajansları haricindekilerin faaliyetlerinin durdurulmuş olmasından kaynaklandığı belirtilmektedir (zafer.gov.tr, 2023). Zafer Kalkınma Ajansının Kalkınma Kurulu 2016 yılından bu yana faaliyet göstermemektedir. Yeni bir çalışma yapılmaya kadar kurul çalışmalarının devam etmediği belirtilmiş bulunmaktadır (Zafer Kalkınma Ajansı, 2023).

Tabloda görüldüğü gibi Kalkınma Kurulunun faaliyet gösterdiği toplantılara bakıldığında ise en fazla 2 kez toplandığı görülmektedir. Bu kurulun aktörler arasında işbirliğini geliştirerek aktörlerin yerel katılımını sağlaması gerekmektedir. Bu nedenle Kalkınma Kurulunun tekrar faaliyete geçirilmesi, kurul toplantılarının daha etkin hale getirilmesi ve toplantı sayısının da artırılması gerekmektedir.

Zafer Kalkınma Ajansı örneğinde de görüldüğü gibi kalkınma ajansları katılım konusunda eksiklikleri bulunmaktadır. Ajansların bölgelerindeki paydaş ve aktörlerin katılımını artırma ve geliştirmeye yönelik çalışma ve faaliyetlerini artırması gerekmektedir. Devlet Denetleme Kurulu tarafından Türkiye'nin Kalkınma Ajansları Uygulamasının Değerlendirilmesi raporunda da ajansların bu sorunu belirtilmiş bulunmaktadır. Söz konusu raporda kalkınma ajanslarının bölgedeki aktörler arasında işbirliğini geliştirmek ve bu aktörlerin karar alma ve uygulama süreçlerine katılımını sağlamakla görevli ve yetkili olduğu ancak uygulamada ise mali destek sağlama fonksiyonunun ajansların baskın karakteri haline geldiği belirtilmektedir. Ajansların mali destek fonksiyonu ile ön plana çıktığı ve hibe dağıtan birimler olarak nitelendirilmesine sebep olan yapılarının sorgulanması gerektiği belirtilmiştir. Mali destek fonksiyonunun ajansların hâkim karakteri haline geldiği belirtilmektedir. Ajansların en temel fonksiyonu olan işbirliğini geliştirme ve koordinasyonu sağlama fonksiyonunun arzulanan düzeyde olmadığı ifade edilmiştir. Ajansların kuruluşunda temel amaç olarak belirlenen işbirliğini geliştirme ve koordinasyonu sağlama fonksiyonunun etkin şekilde uygulanması için buna yönelik çalışmaların yapılması gerektiği belirtilmiştir (Devlet Denetleme Kurulu, 2023).

Raporda Kalkınma Kurullarının etkin işlemediği de belirtilmiştir (Devlet Denetleme Kurulu, 2023; Efe, 2016: 109). Kurul toplantılarına katılımın düşük olduğu yılda en az 2 kez toplanması gereken kurulların bu zorunluluğa uymadığı belirtilmiştir (Devlet Denetleme Kurulu, 2023; Arslan, 2016: 35; Kutlu ve Görün, 2016: 25). Bu hususta görüşüne başvurulmuş valiler, kalkınma kurulu başkanları ve kalkınma ajansı çalışanlarının da kalkınma kurullarının etkin bir şekilde işlemediğini belirttikleri ifade edilmektedir (Devlet Denetleme Kurulu, 2023). Ayrıca raporda ajansların temel amaç ve felsefesinden uzaklaşarak klasik kamu kurumuna dönüşme tehdidiyle karşı karşıya olduğu da belirtilmiştir (Akbaş ve Yüksel, 2015: 85).

Zafer Kalkınma Ajansı örneğinde de görüldüğü gibi kalkınma ajanslarının bölgedeki aktörlerin karar ve uygulama aşamalarına katılımlarını sağlama hususunda eksiklikleri bulunmakta bu nedenle paydaşların daha etkin katılımını gerçekleştirmek için geliştirdiği program, faaliyet, koordinasyon toplantıları ve etkinliklerini artırmaları gerekmektedir. Ajansların bölgelerindeki paydaş ve aktörlerin katılımını artırma ve geliştirmeye yönelik çalışma ve faaliyetlerini artırması ve geliştirmesi bu ajansların aktörlerin katılımını sağlamadaki rolünü artıracaktır.

#### 4.Sonuç

Kalkınma ajansları dünyanın diğer ülkelerinde de olduğu gibi Türkiye’de de bölgedeki aktörlerin katılımını sağlamak ve bu aktörlerin bölgesel gelişme amaçlarının gerçekleşmesinde işbirliği ve koordinasyonun gerçekleşmesini sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. Söz konusu ajansların kamu, özel ve sivil kuruluşlar arasındaki işbirliğini sağlaması gerekmektedir. Kalkınma ajansları yapılarında bulunan Kalkınma Kurulu bölgedeki kamu, özel, sivil toplum kuruluşları, üniversitelere ve yerel yönetimler arasında işbirliğini geliştirme amacıyla oluşturulmuştur. Ajansların katılımı sağlamadaki rolü Zafer Kalkınma Ajansı örneği üzerinden analiz edilmiştir.

Zafer Kalkınma Ajansı Türkiye’de 2010 yılından bu yana faaliyet göstermektedir. Zafer Kalkınma Ajansı diğer ajanslarda olduğu gibi kamu, özel ve sivil kuruluşlar arasındaki işbirliğini geliştirmekle görevli ve yetkili bulunmaktadır.

Zafer Kalkınma Ajansının aktörlerin yerel katılımına yönelik yapmış olduğu faaliyetler ajansın stratejik planları ve 2009-2022 faaliyet raporları incelenerek analiz edilmiştir. Ajans tarafından TR33 bölge planı hazırlanırken paydaşlarla 2021 yılında herhangi bir toplantı yapılmamış, 2022 yılında 30, 2023 yılında 30 toplantı gerçekleştirilmiştir. Bölge planları hazırlanırken paydaşlarla yapılacak toplantıların yapılması önemli olup 2021 yılında paydaşlarla toplantı yapılmamış bu hususta işbirliği sağlanamamıştır.

Zafer Kalkınma Ajansı tarafından yerel ekonomik gelişme programlarının uygulamaya geçirilmesi içinde paydaşlarla bazı toplantılar yapılmıştır. 2016 yılında 8, 2017-2020 yıllarında 12’şer toplantı gerçekleştirilmiştir. Yerel ekonomik gelişme programlarında paydaşlarla toplantılar yapılmış ancak bu toplantı sayılarının artırılarak paydaşların bu süreçlere daha etkin katılımlarının sağlanması gerekmektedir.

Ajans tarafından farklı kesimden paydaşları bir araya getiren çeşitli organizasyonlarda yapılmıştır. SOP programı kapsamında 2021 yılında 37, 2022 yılında 22, 2023 yılında 21 organizasyon gerçekleştirilmiştir. YKF kapsamında 2021-2023 yıllarında 1’er organizasyon yapılmıştır. YKF kapsamında yapılan organizasyon sayıları yetersiz sayıda yapılmış 1’er organizasyonla sınırlı kalmıştır.

Zafer Kalkınma Ajansı 2022 yılında TEKNO SOP programı geliştirmiştir. Programın ARGE çalışmaları hususunda Kütahya SANTEK ziyaret edilerek bilgiler alınmıştır. Ayrıca Güral Cam ambalaj firmasının yetkilileriyle de görüşülmüştür. Program kapsamında 11 işbirliği ve koordinasyon toplantısı, 4 sektörlere yönelik işbirliği etkinliği gerçekleştirilmiştir. Savunma sanayinde planlanan yapılacak olan kurum ziyaretleri ise gerçekleştirilmemiş bu husus eksik kalmıştır.

Zafer Kalkınma Ajansı 2022 yılında TURİZM SOP programı geliştirmiştir. Program kapsamında İl Kültür ve Turizm Müdürlüğüyle iletişime geçilmiştir. Program kapsamında 1 bölgesel ölçekli koordinasyon toplantısı gerçekleştirilmiş ancak ulusal ölçekli koordinasyon toplantısı hiç yapılmamıştır. TURİZM SOP programı kapsamında ulusal ölçekteki paydaşların koordinasyonu gerçekleştirilememiştir. Ajans tarafından aynı yılda MESLEK SOP programı da geliştirilmiştir. Program kapsamında Kütahya Dumlupınar Üniversitesiyle protokol imzalanarak Kalkınma Ajansları Siber Vatan Programı uygulamaya geçirilmiştir. Program kapsamında Kütahya İŞKUR müdürlüğü ziyaret edilerek bilgi alışverişi yapılmıştır. TR33 bölgesindeki 6 üniversiteyle programla ilgili düzenli görüşmeler yapılmaktadır. Program kapsamında 1 koordinasyon toplantısı ve 5 etkinlik gerçekleştirilmiştir. Bu program kapsamında paydaşlarla yapılacak olan koordinasyon toplantıları ve etkinlik sayıları hususunda belirlenen amaçlara ulaşılamamıştır.

Zafer Kalkınma Ajansının yerel katılım hususundaki faaliyetlerinde Kalkınma Kurulu toplantıları da önem arz etmektedir. Nitekim bu kurul aktörler arasında işbirliğini geliştirmek amacıyla oluşturulmuştur. Bu toplantıların yapılması oldukça önemlidir. Ancak ajansın Kalkınma Kurulu 2016 yılından bu yana faaliyet göstermemektedir. Ajansın sitesinde yeni bir çalışma yapılincaya kadar kurulun faaliyetlerinin devam etmeyeceği ifade edilmektedir. Kalkınma Kurulunun tekrar faaliyete geçirilerek toplantıların daha etkin hale gelmesi ve toplantı sayısının artırılması bölgedeki aktörlerin katılımına fayda sağlayacaktır.

Zafer Kalkınma Ajansı örneğinde de görüldüğü gibi kalkınma ajanslarının paydaşların katılım hususunda eksikleri bulunmaktadır. Nitekim Devlet Denetleme Kurulu tarafından yayınlanan raporda da ajansların mali destek sağlama fonksiyonunun baskın karakteri haline geldiği ajansların en temel fonksiyonu olan aktörler arasında işbirliğini geliştirme ve koordinasyonu sağlama fonksiyonunun arzulanan düzeyde olmadığı ifade edilmiştir. Zafer Kalkınma Ajansı ve diğer ajansların bölgelerindeki aktörlerin katılımını artırma ve geliştirmeye yönelik faaliyet göstermesi ve bu yöndeki çalışmalarını artırması gerekmektedir.

Zafer Kalkınma Ajansı ve diğer ajansların bölgelerindeki aktörlerin katılımını artırma ve geliştirmeye yönelik faaliyetlerini artırması ve bu yöndeki çalışmalarını geliştirmesi bölgedeki aktörlerin karar alma ve uygulama süreçlerine katılımına fayda sağlayacaktır. Bu kapsamda bölgedeki paydaşlarını daha iyi tanıma ve onların ajans tarafından yapılacak çalışmalar, planlar ve projelere dâhil edilmesi ve ajans tarafından verilen desteklerden daha etkin bir şekilde yararlanabilmesi için ajansın faaliyet gösterdiği illerde bilgilendirme toplantıları, kurum ziyaretlerini, paydaşlarla yapılacak olan işbirliğini artırmaya yönelik geliştirilecek proje sayılarını artırması ve çalışmalarını daha etkin ve kapsamlı hale getirmesi yerinde olacaktır. Yapılacak olan toplantı, etkinlik, faaliyetler ve projelerin aktörlerin yerel katılımını daha etkin hale getirecek şekilde artırılması ve geliştirilmesi gerekmektedir.

## **Kaynakça**

- 4 Sayılı Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar ile Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi. (2018, 15 Temmuz). *Resmi Gazete* (Sayı 30479). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/19.5.4.pdf>
- Adıgüzel, Ş. (2003). Yerel düzeyde yönetime katılım ve yerel yönetim sürecindeki işlevleri açısından yerel gündem 21 Malatya belediyesi yerel gündem 21 örneği. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 12(1), 45-63.
- Akay, H. (2016). Yerel Yönetimlerde Katılımcı Mekanizmalar ve Süreçler. Erişim Adresi: [http://turkiyeavrupavakfi.org/wp-content/uploads/2016/10/Matra\\_Kitap3.pdf](http://turkiyeavrupavakfi.org/wp-content/uploads/2016/10/Matra_Kitap3.pdf).
- Akbaş, M. E. ve Yüksel, H. G. (2015). Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Uygulanabilirliği ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8, 72-89.



- Akdoğan, Y. (2008). Yerel siyaset-kavramlar. *Yerel Siyaset Dergisi*, 24, 9-14.
- Arslan, F. (2016). Yönetişimsiz Yönetimler: Türkiye’de Kalkınma Ajansları. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 25(2), 29-52.
- Aydın, A. (2019). Bir yerel katılım yolu olarak aykırı bahçecilik. *İdealkent Dergisi*, 10(27), 714-732.
- Babaoğlu, C. (2019). Küreselden yerele yönetimde vatandaş katılımı. *Kriter*, 33, Erişim Adresi: <https://kriterdergi.com/siyaset/kureselden-yerele-yonetimde-vatandas-katilimi>.
- Canpolat, T. (2010). Kalkınma ajansları ve İzmir kalkınma ajansı (İZKA). Erişim Adresi: [https://www.emo.org.tr/ekler/7f15d4d607d6247\\_ek.pdf](https://www.emo.org.tr/ekler/7f15d4d607d6247_ek.pdf).
- Coşkun, B. ve Almalı, V. (2020). Türkiye’de kalkınma ajansları: Daka’nın kalkınma kurulu üyeleri perspektifinden değerlendirilmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 221-232.
- Çalışkan, U. ve Toy, S. (2016). Kalkınma ajanslarının planlama ve finansman açısından turizm sektörüne sağladığı katkılar. *İşletme Fakültesi Dergisi*, 17(2), 141-160.
- Çetinkaya, Ö. ve Korlu, R. K. (2012). Yerel Demokrasinin Sağlanmasında Katılımcılık Süreci ve Kent Konseylerinin Rolü. *Maliye Dergisi*, 163, 95-117.
- Çitci, O. (1996). Temsil, katılma ve yerel demokrasi. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 5(6), 5-14.
- Dalkıran, G. B. ve Sarıca, G. (2020). Kalkınma ajanslarının bölge alternatif turizm pazarına etkileri: Trakya kalkınma ajansı örneği. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 158-170.
- Demirkaya, Y. ve Koç, M. (2017). 6360 sayılı kanun ile birlikte mahalleye dönüşen köylerde değişimin katılım açısından muhtarlığa etkisi: menteşe ve Seydikemer ilçeleri üzerinden bir değerlendirme. *Strategic Public Management Journal*, 3(6), 124-149.
- Demiroğlu, M. ve Demiroğlu T., E. (2014). Türkiye ve İngiltere kalkınma ajansları: İngiltere deneyiminden alınacak dersler. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(48), 176-199.
- Devlet Denetleme Kurulu Türkiye’nin Kalkınma Ajansları Uygulamasının Değerlendirilmesi, <https://www.memurlar.net/common/news/documents/456927/20140130-2014-03.pdf> (Erişim Tarihi: 10.01.2023).
- Duru, A. A. (2022). Kalkınma ajanslarının personel yönetiminde kısıtlayıcı kurallar. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 20(1), 67-87.
- Erdoğan, O. (2019). Yerel yönetimlerde katılımcı mekanizmalar ve Trabzon büyükşehir belediyesi örneği. *BEÜ İİBF AİD*, 4(2), 295-310.
- Eroğlu, M. ve Kum, M. (2010). Türkiye’de kalkınma ajanslarının idari teşkilat içindeki yeri. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35, 175-198.
- Efe, A. (2016). Devlet Denetleme Kurulu Raporunda Belirtilen Kalkınma Ajansları Sorunları Üzerinden COSO ve COBIT Standartlarına göre Kök Neden Analizleriyle Çözümleme. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, XI (1), 107-123.
- Görün, M. (2006). Yerel Demokrasi ve Katılım: İzmir, Konya ve Ağrı İl Genel Meclis Üyeleri Üzerinde Bir Araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(2), 159-183.

- Güleç, B. Ö. (2020). Sivil toplum kuruluşlarının karar alma mekanizmalarına katılımı: yerel yönetimlerde kaliteli ve anlamlı bir katılım için uygulama rehberi. *Sivil Toplum için Elverişli Ortamın İzlenmesi ve Geliştirilmesi Projesi*, İstanbul: TÜSEV Yayınları.
- Güler, Y. B. ve Gürer, A. (2014). Yerel katılımın belediyelerde hizmet pazarlamasına etkisi: Kırıkkale ili örneği. *AKÜ İİBF Dergisi*, XVI(1), 125-142.
- Kalkınma Ajanslarının Hizmetlerine İlişkin Kanun. (2006, 8 Şubat). *Resmi Gazete* (Sayı 5449). Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5449.pdf>.
- Karatepe, S. ve Arıbaş, N. N. (2012). Yerel yönetişimde demokratik katılımın teşvik edilmesi: halkla ilişkiler ve kamuoyunu bilgilendirme çalışmaları. S. Karatepe (Ed.), *Küresel Değişim ve Demokratikleşme: Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi-II* içinde (ss. 1126-1153). Malatya.
- Karabulut, N. ve Bayrakçı, E. (2019). Yerelde demokrasi ve yerel e-katılım. *Turkish Studies Economics, Finance, Politics*, 14(1), 71-94.
- Karkın, N. (2012). E-Katılım kavramı ve süreci: kamu siyasa oluşum sürecine vatandaş katkısının olabirliği. *Sosyo Ekonomi Dergisi*, 1, 41-62.
- Köksal, A. G. ve Köse, E. (2019). Kalkınma ajanslarının denetimi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (Ö.S.), ss.281-298.
- Kuran, İ. ve Bayraktar, Y. (2020). Kalkınma ajanslarının kurumsal sorunları ve çözümlerine ilişkin ampirik analiz: Türkiye örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(Ö. S.), 1160-1193.
- Kutlar, İ. (2010, Eylül). *Türkiye’de bilgi teknolojileri ve üretimine yeni bir yaklaşım: kalkınma ajansları*, Türkiye IX. Tarım Ekonomisi Kongresinde sunulan bildiri, Şanlıurfa, Erişim adresi: <https://avesis.akdeniz.edu.tr/yayin/c020350a-8254-4412-bf39-487dbffa1f8f/turkiyede-bilgi-teknolojileri-ve-uretimine-yeni-bir-yaklasimkalkinma-ajanslari>.
- Kutlu, S. Z. ve Görün, M. (2018). Kalkınma ajanslarının yerelde merkezileşme bağlamında incelenmesi: batı Akdeniz, doğu Anadolu, Fırat ve güney Marmara kalkınma ajansları örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(32), 67-90.
- Kutlu, S. Z. ve Görün, M. (2016). Kalkınma ajanslarında merkezi ve yerel unsurların etkisi: kalkınma ajanslarının Türkiye uygulaması üzerine bir değerlendirme. *ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 15-36.
- Küçük, O. (2007). AB uyum sürecinde kalkınma ajansları ve ab hibe projelerinin bölgesel kalkınmaya katkılarının araştırılması: Samsun, Kastamonu ve Erzurum nutsu bölgesi örneği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 495-507.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı kalkınma ajansları 2017 yılı genel faaliyet raporu. (2023, 14 Şubat). Erişim Adresi: <https://www.sanayi.gov.tr/bolgesel-kalkinma-faaliyetleri/raporlar-ve-yayinlar/01145b>.
- Şimşek, A. (2013). *Kalkınma ajanslarının performans ölçümü*. [Uzmanlık Tezi, Kalkınma Bakanlığı]. Erişim Adresi: <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Kalkinma-Ajanslarinin-Performans-Olcumu-Ahmet-Simsek.pdf>
- Tahtalıoğlu, H. ve Özgür, H. (2016). Türkiye’de kalkınma ajansları politikasının çözümlenmesi: süreç analizi (aşamalar yaklaşımı). *Niğde Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 9(3), 161-184.
- Tomanbay, İ. (2020). “Katılım Nedir?”. Erişim Adresi: <https://www.ilhantomanbay.com/2020/03/27/katilim-nedir/>.

- Tüm kalkınma ajansları. Erişim Adresi:  
<https://zafer.gov.tr/%C4%B0leti%C5%9Fim/T%C3%BCm-Kalk%C4%B1nma-Ajanslar%C4%B1>.
- Yavuz, N. (2017). Vatandaşların belediye hizmet kalitesi algısı ve yerel katılım ilişkisi: nilüfer belediyesi örnek olay incelemesi. Erişim Adresi:  
<https://open.metu.edu.tr/handle/11511/50482>.
- Yıldırım, U., Öner, Ş., Aksu H. ve Tatlı S. (2011). Yerel temsil ve katılım bağlamında belediye meclisleri: Kahramanmaraş ve Sivas örnekleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 507-530.
- Yılmaz, A. (2010). Kalkınma ajansları ve yerel yönetim. *Türk İdare Dergisi*, (466), 175-195.
- Zafer Kalkınma Ajansı Organizasyon Şeması. Erişim Adresi:  
<https://zafer.gov.tr/kurumsal/organizasyon-yapisi/organizasyon-semasi>.
- Zafer Kalkınma Ajansı. (2018). Zafer Kalkınma Ajansı 2018 yılı faaliyet raporu. Erişim Adresi:  
<https://zafer.gov.tr/Portals/0/dys/kurumsal/faaliyet-raporlari/2018-yili-faaliyet-raporu.pdf>.
- Zafer Kalkınma Ajansı. (2022). Zafer Kalkınma Ajansı 2022 yılı ara faaliyet raporu. Erişim Adresi:  
<https://zafer.gov.tr/portals/0/dys/kurumsal/faaliyet-raporlari/2022%20Y%C4%B1%C4%B1%20Ara%20Faaliyet%20Raporu.pdf>.
- Zafer Kalkınma Ajansı (2023). Zafer Kalkınma Ajansı kalkınma kurulu hakkında genel bilgiler. Erişim Adresi:  
<https://zafer.gov.tr/tr-tr/Kurumsal/Organizasyon-Yap%C4%B1s%C4%B1/Kalk%C4%B1nma-Kurulu>.
- Zafer Kalkınma Ajansı (2016). Zafer Kalkınma Ajansı kurumsal stratejik plan 2016-2020. Erişim Adresi:  
<https://zafer.gov.tr/Portals/0/dys/kurumsal/hakkimizda/kurumsal-dokumanlar/zafer-kalkinma-ajansi-kurumsal-stratejik-plan-2016-2020.pdf>.
- Zafer Kalkınma Ajansı (2021). Zafer Kalkınma Ajansı kurumsal stratejik plan 2021-2025. Erişim Adresi:  
[https://zafer.gov.tr/Portals/0/dys/kurumsal/hakkimizda/kurumsal-dokumanlar/zafer-kalkinma-ajansi-kurumsal-stratejik-plan-2021-2025\\_small.pdf](https://zafer.gov.tr/Portals/0/dys/kurumsal/hakkimizda/kurumsal-dokumanlar/zafer-kalkinma-ajansi-kurumsal-stratejik-plan-2021-2025_small.pdf).



## COVID 19 DUYURULARININ VE DEVLET KISITLAMALARININ ÜLKE BORSALARINA ETKİSİ: GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN PİYASALAR\*

Nevin ÖZER<sup>1\*\*</sup>

Ali ÖZER<sup>2</sup>

İstemi ÇÖMLEKÇİ<sup>3</sup>

### Öz

Bu çalışma, özellikle COVID-19 salgını sürecinde ülkelerin vaka ve ölüm sayısı duyurularının yatırımcıda oluşturduğu panik ve risk algısının borsalara nasıl yansıdığını araştırmaktadır. Ayrıca salgındaki bulaşma hızının düşürülmesi için ülkeler tarafından alınan tedbirlerin borsalar da oluşturduğu etki araştırılmıştır. Bu amaçla ülke borsaları MSCI endeksindeki gelişmiş ve gelişmekte olan 10'ar ülke belirlenmiştir. COVID-19 duyurusu olarak ölüm ve vaka sayıları kullanılırken, devlet kısıtlamaları için ise Oxford COVID-19 Devlet Müdahale İzleyicisi tarafından hesaplanan sıkılık endeksi kullanılmıştır. Veri setleri Refinitiv Datastream ve ourworldin data veri tabanlarından elde edilmiştir. Yapılan analiz sonuçlarında hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için kullanılan değişkenler arasında %1'de anlamlı uzun dönem bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca hükümet kısıtlamalarından hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülke borsalarına doğru nedensellik ilişkisi tespit edilirken, vaka sayılarından bir ilişki tespit edilememiştir. Son olarak ise yapılan panel veri modeli analizi sonucunda gelişmekte olan ülke borsalarında sadece hükümet kısıtlamalarının negatif ve anlamlı etkisi tespit edilirken, gelişmiş ülkelerde hem hükümet kısıtlamalarının hem de COVID-19 duyurularının negatif ve anlamlı etkisi tespit edilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** COVID-19, Hükümet kısıtlamaları, Eşbütünleşme, Nedensellik, Panel veri analizi

**Jel Kodları:** B26, D53, G41

## IMPACT OF COVID-19 ANNOUNCEMENTS AND GOVERNMENT RESTRICTIONS ON COUNTRY STOCK EXCHANGES: DEVELOPED AND EMERGING MARKETS

### Abstract

This study investigates how the panic and risk perception created by countries' announcements of the number of cases and deaths, especially during the COVID-19 epidemic, are reflected in the stock markets. In addition, the impact of the measures taken by countries to reduce the rate of infection in the epidemic on the stock markets was investigated. For this purpose, 10 developed and developing countries in the MSCI index of country stock markets were determined. While death and case numbers were used as COVID-19 announcements, the stringency index calculated by the Oxford COVID-19 Government Response Tracker was used for government restrictions. Data sets were obtained from Refinitiv Datastream and ourworldindata databases. As a result of the analysis, a significant long-term relationship of 1% was detected between the variables used for both developed and developing countries. In addition, while a causal relationship was detected from government restrictions to stock markets in both developed and developing countries, no relationship could be determined from the number of cases. Finally, as a result of the panel data model analysis, only the negative and significant effect of government restrictions was detected on the stock markets of developing countries, while the negative and significant effect of both government restrictions and COVID-19 announcements was detected in developed countries.

**Keywords:** COVID-19, Government restrictions, Cointegration, Causality, Panel data analysis

**Jel Codes:** B26, D53, G41

\* Bu çalışma Düzce Üniversitesi 2021.08.01.1251 nolu proje ile desteklenmiştir.

<sup>1</sup>Doç. Dr., Düzce Üniversitesi İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0002-1736-4199

\*\* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): nevinazer@duzce.edu.tr

<sup>2</sup> Doç. Dr., Düzce Üniversitesi İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0003-4736-3418

<sup>3</sup> Doç. Dr., Düzce Üniversitesi İşletme Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, ORCID: 0000-0001-8922-071X.

**Başvuru Tarihi** (Received): 26.07.2023 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.01.2024

## Giriş

Çin’de ilk defa tespit edilerek, kısa süre içinde bütün dünyaya yayılan COVID-19 hastalığı, 11 Mart 2020’de küresel salgın olarak ilan edilmesinden sonra bütün dünyada paniğe neden olmuştur. Her geçen gün artan vaka ve ölüm sayıları, bir taraftan sağlık otoritelerini ilaç ve aşı gibi çözümlere odaklanmasına neden olurken, diğer taraftan ise hükümetleri bu konuda bazı tedbirler almaya zorlamıştır. Alınan tedbirler ülkeler arasında farklılık gösterse de, genel olarak toplumsal teması azaltmaya yönelik olmuştur. Özellikle okulların ve iş yerlerinin kapatılması, seyahat yasakları, sokağa çıkma yasakları gibi tedbirler ile vaka ve ölüm sayılarının önüne geçilmeye çalışılmıştır (Aggarwall, 2021). Bu kısıtlamalar, ülkelerin ekonomik yapısını, tedarik zincirini ve üretim süreçlerini bozmuş ve çeşitli yapısal problemlere neden olmuştur. Ekonomik dengenin bozulması, salgının oluşturduğu panik ve özellikle ilk zamanlardaki belirsizlik yatırımcıların kararlarını da etkilemiş ve dolayısıyla ülke borsalarını da etkilemiştir.

Ancak devletlerin yaptığı kısıtlamaların bazı sonuçları olmuştur. Bu politikalar sağlık sisteminin çökmesini önleme ve salgının hızla yayılmasını azaltmada katkılar sağlasa da dünyanın yaşadığı en büyük ekonomik krizlerden birisine neden olmuştur. COVID-19 salgınının büyüklüğünün yanında ortaya çıkan psikolojik baskı özellikle panikle birlikte yatırımcıların daha irrasyonel kararlar almalarına neden olmuştur. Bu da başta borsalar olmak üzere bir çok ekonomik ve finansal yapıyı derinden etkilemiştir (Chen vd., 2021). Literatürde bir çok çalışma COVID-19 sürecinin ve alınan tedbirlerin ülke borsalarını etkilediğini göstermiştir. Zhang vd.(2020), COVID-19’dan en çok etkilenen on ülkeye ait vaka verileri kullanarak yaptıkları çalışmalarında, pandemi nedeniyle borsa risklerinin arttığını tespit etmişlerdir. Aggarwall vd. (2021), en likit 10 ülkede yaptığı çalışmada, COVID-19’un hisse senedi getirilerini olumsuz etkilediğini, Caporale vd. (2022), çalışmalarında COVID-19 şiddetinin ve hükümet kısıtlamalarının G7 dışındaki ülkelerde hisse senedi getirilerini düşürdüğünü, G7 ülkelerinde ise oynaklığı arttırdığını göstermişlerdir. Yu ve Xiao (2023), çalışmalarında hükümet kısıtlamalarının aşı öncesi dönemde önemli bir etkisinin olduğunu ancak aşından sonra bu etkinin kaybolduğunu, ayrıca kötü haberlerin iyi haberlerden daha fazla etkiye neden olduğunu belirtmişlerdir. Diğer taraftan bazı çalışmalarda ise farklı sonuçlar elde edilmiştir. Martins ve Cró (2022), yaptıkları çalışmalarında Covid19’un pandemi olarak ilan edilmesine ABD borsaları ilk başta olumsuz tepki verdiğini, ancak daha sonraki dalgalardan ve kısıtlamaların online ekonomik aktivitelerin etkisiyle de olumlu etkiye dönüştüğünü ve borsaların toparlandığını tespit etmişlerdir. Bouri vd. (2022), çalışmalarında Yeni Zelanda için benzer şekilde hükümet kısıtlamalarının hisse senedi piyasaları üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucuna varmışlardır. Narayan vd. (2021), yaptıkları çalışmalarında G7 ülkelerinde hükümet kısıtlamalarının, seyahat yasaklarının ve teşvik paketlerinin borsalar üzerinde olumlu etkisini tespit etmişlerdir. Yapılan çalışmalara bakıldığında genel olarak ilk başlarda COVID-19 pandemisinin ilan edilmesinin olumsuz etkisinde genel olarak fikir birliği olsa da, daha sonraki süreçte yaşanan dalgalardan ve hükümet tepkilerinin etkisi konusunda farklı sonuçlar olduğu görülmektedir.

Çalışmada, özellikle COVID-19 salgını sürecinde ülkelerin vaka ve ölüm sayısı duyurularının yatırımcıda oluşturduğu panik ve risk algısının borsalara nasıl yansıdığı ve salgındaki bulaşma hızının düşürülmesi için ülkeler tarafından alınan tedbirlerin borsalar da oluşturduğu etki araştırılmıştır. Bu amaçla ülke borsaları MSCI endeksindeki gelişmiş ve Türkiye’nde yer aldığı gelişmekte olan ayrımı dikkate alınarak, her grup için 10 ülke belirlenmiştir. Böylece gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında yatırımcı tepkilerinin benzer mi yoksa farklı mı olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Hükümet kısıtlamalarının tespitinde Oxford COVID-19 Hükümet Müdahale Takibi (OxCGRT) endeksi kullanılmıştır. Vaka, ölüm ve kısıtlama tarihleri ülkeden ülkeye değişiklik gösterdiği için, her ülke için ayrı veri seti oluşturulmuştur.

## 1. Literatür

COVID-19 pandemisi ile mücadele etmeye çalışan hükümetler, salgının yayılımını engellemek ve ekonomik etkilerini azaltmak için bir dizi önlemler almışlardır. Gerek vaka, test, ölü sayılarının gerek aşılama oranının gerekse katı önlemlerin hisse senedi getirilerine ve oynaklıklarına etkileri salgının boyutunun anlaşılması açısından önemli görülerek akademik çalışmalara konu olmuştur.

Ashraf (2020) çalışmasında COVID-19 salgınına hükümetlerin, sosyal mesafe önlemleri, halkı bilinçlendirme programları, gelir destek paketleri, test ve karantina politikaları gibi eylemlerinin borsa getirileri üzerindeki etkisini analiz etmiştir. 77 ülkenin 22 Ocak - 17 Nisan 2020 tarihleri arasında günlük verileri kullanılarak gerçekleştirilen çalışma sonuçlarına göre hükümetlerin sosyal mesafe önlemlerine ilişkin duyurularının, borsa getirileri üzerinde doğrudan olumsuz bir etkiye sahip olduğunu tespit etmiştir. Yalnız ülkelerin uygulamış olduğu halkı bilinçlendirme programları, gelir destek paketleri, test etme ve karantinaya alma politikaları ile ilgili hükümet duyuruları büyük ölçüde piyasada olumlu getiriler sağladığı sonucuna ulaşmıştır.

Chang vd. (2021) yaptıkları çalışmalarında 2 Ocak – 20 Temmuz 2020 arasındaki dönemde 20 farklı ülkenin COVID-19 önlemleri ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Hükümetlerin COVID-19 pandemisine ilişkin önlemleri katılık (stringency), muhafaza ve sağlık (containment and health), ekonomik destek (economic support) ve genel hükümet tepkileri (overall government response) olmak üzere dört endeks üzerinden ele almışlardır. Genel hükümet tepkileri endeksinin, katılık endeksinin, muhafaza ve sağlık endeksinin borsa getirileri üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmada borsaların, işyeri kapatmalarına, halka açık etkinliklerin iptaline, toplu organizasyonlara ilişkin kısıtlamalara, uluslararası seyahat kısıtlamalarına, gelir desteğine ve mali önlemlere olumlu tepki verdiğini ileri sürmüşlerdir. Ayrıca sağlık sistemindeki devlet müdahalelerine ise borsaların önemli ölçüde tepki vermediğini de belirtmişlerdir.

Fontana (2021) çalışmasında 2020 yılında COVID-19 ile ilgili duyuruların finansal piyasaları nasıl etkilediğini irdelemiştir. Çalışmada pandemi süreci koronavirüsün ortaya çıkması (ilk dalga), aşı duyurularının yapılması ve salgının ikinci dalgası olmak üzere üç dönem olarak ele alınmıştır. İlk dalga sırasında, tüm finansal menkul kıymetlerde negatif getiriler ve yüksek oynaklık gözlemlenmiştir. Öte yandan, aşı duyurularının yapıldığı dönemde, borsaların pozitif ortalama getiriler ve azalan oynaklıklar sergilediği tespit edilmiştir. Borsaların pandemiye ilişkin tepkisinde vaka sayılarındaki artış, hükümet müdahaleleri ve bilgi akışından etkilenen yatırımcıların duyarlılığı etkili olmuştur. Sosyal mesafe önlemleri, halkı bilinçlendirme programları, ekonomik destek paketleri, test ve karantina politikaları gibi hükümet eylemlerinin borsa getirileri üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Borsalarının olumsuz etkilenmesinde en önemli eylemlerin, sosyal mesafe ve tecrit tedbirlerin önemli rolünün olduğu öte yandan sağlık politikalarının artmasıyla da olumsuz etkinin azaldığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Wang vd. (2021) yaptıkları çalışmalarında COVID-19 ile ilgili hükümet müdahalelerinin turizmi önemli ölçüde etkilediğini belirterek, hükümet müdahalelerinin turizm endeksleri üzerindeki etkisini araştırmayı amaçlamışlardır. Bu amaçla dokuz büyük turizm destinasyonunun (ABD, Birleşik Krallık, Fransa, İtalya, Türkiye, Danimarka, İspanya, Yunanistan, İsveç) 2 Ocak 2020 ve 5 Kasım 2020 arasındaki turizm endeksi verilerini kullanarak katılık endeksi, ekonomik destek endeksi, muhafaza ve sağlık endeksi gibi hükümet müdahalelerinin borsa getirileri ve oynaklıklarına etkisini incelemişlerdir. Çalışma kapsamında elde edilen sonuçlar, üç hükümet müdahalesinin de özellikle piyasa olumsuz koşullar altındayken, turizm endeksi için olumlu etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Yiu ve Tsang (2021), çalışmalarında COVID-19' un ASEAN5 hisse senedi piyasaları üzerindeki etkisini incelemişlerdir. COVID-19' a yönelik katı politika tepkisi hisse senedi getirilerini etkilerken, aşılama çalışmaları hisse senedi piyasalarında pandeminin etkisini azaltmaktadır.

Ayrıca çalışma sonucunda COVID-19 salgının ASEAN5 hisse senedi piyasaları üzerinde Küresel Mali Kriz'e (hem getiri hem de oynaklık açısından) göre daha az bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

COVID-19 salgını sırasında küresel hisse senedi piyasasının negatif etkilenmesine karantina önlemlerinin mi yoksa yatırımcı paniğinin mi etkili olduğunu sorgulayan Aggarwal vd. (2021), salgının neden olduğu paniğin piyasa risk primini artırarak hisse senedi getirilerini olumsuz olarak etkilediğini tespit etmişlerdir. Sokağa çıkma yasağının sıklığı, bir yandan büyüme tahminlerini etkileyerek genel getiriye olumsuz etkilerken, diğer yandan yatırımcıların kendilerini güvende hissetmelerini sağlayarak daha düşük hisse senedi risk primi talep etmelerini sağlamış ve beklenen getiriye olumlu yönde değiştirdiği görülmüştür.

Giofré (2021) çalışmasında COVID-19 ile mücadelede hükümetlerin katı önlemlerinin yabancı yatırımlara etkisini incelemiştir. Çalışma sonucunda katılık endeksinin iç yatırımları etkilemediği tespit etmiştir. Yabancı portföy yatırımcılarının ise yatırım kararlarında, hükümetin kısıtlama önlemlerine, bu önlemlerin benimsenme hızına ve düşük belirsizliğe değer verdiklerini ileri sürmüştür.

Hu vd. (2022) hükümetlerin COVID-19 önlemlerinin uluslararası enerji firmalarının hisse senedi getirilerine etkilerini inceledikleri çalışmalarında en fazla muhafaza ve sağlık endeksi olmak üzere katılık endeksi, ekonomik destek endeksi gibi COVID-19 önlemlerinin enerji firmalarının hisse senedi fiyatları üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir.

Jiang vd. (2022) çalışmalarında 1 Ocak-31 Aralık 2020 tarihleri arasında Pasifik ve Güney Asya'daki 17 ülkenin borsa getirileri ile COVID-19 vakalarındaki değişiklikler ve hükümet önlemleri arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile incelemiştir. Çalışma sonucunda sosyal mesafe politikalarının hisse senedi getirileri üzerinde negatif, pazar büyümesi üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Yazarlar bu durumun sosyal mesafeye ilişkin politikaların, ekonomik faaliyetler üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu fakat sosyal mesafe önlemlerinin COVID-19 vakalarının artış hızını azalttığı için pazar getirisi üzerinde dolaylı olarak olumlu bir etkiye neden olmasından kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir.

COVID-19 salgınının hisse senedi piyasalarına olumsuz etkilerinin azaltmak hükümetlerin uyguladığı finansal müdahalelerin etkinliğini inceleyen Marobhe ve Kansheba (2022) çalışmasında, 2 Ocak 2020 ile 30 Eylül 2021 tarihleri arasında 39 farklı ülkenin hisse senedi getirileri ile COVID-19 kısıtlama endeksi verilerini kullanmışlardır. Ülke düzeyinde kısıtlama önlemlerinin özellikle ilk dalga sırasında borsayı pozitif etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca açığa satış yasaklarının ve devre kesici uygulamalarının, COVID-19 sınırlama önlemleri katılığının borsa performansı üzerindeki olumlu etkilerini artırdığı ileri sürülmüştür.

Bakry vd. (2022) çalışmalarında, COVID-19 duyurularının ve katı hükümet önlemlerinin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin borsa oynaklığını nasıl etkilediğini araştırmışlardır. Yazarlar çalışma sonucunda benzer duyuruların, gelişmiş veya gelişmekte olan piyasa bağlamında yapılmış olmalarına bağlı olarak oynaklık üzerinde farklı etkiye sahip olduğunu savunmuşlardır. Ayrıca, yatırımcıların hükümetin COVID-19'a verdiği tepkilere dayalı olarak riski nasıl yorumladıkları konusunda gelişmekte olan ve gelişmiş piyasalar arasında büyük farklılıklar olduğunu ileri sürmüşlerdir. Çalışma sonuçlarına göre gelişmekte olan piyasalarda oynaklık ile hükümet eylemlerinin katılığı arasında güçlü bir pozitif ilişki varken gelişmiş piyasalarda bu değişkenler arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır.

Benzer bir çalışmada Amerika, Avrupa, Asya-Pasifik, Orta Doğu ve Afrika'dan 88 ülkeyi inceleyen Saif-Alyousfi (2022) katı politika tepkilerinin hem küresel hem de bölgeler genelinde borsa getirilerinde önemli bir artışa yol açtığına dair kanıtlar elde etmiştir.

Ocak-Mayıs 2020 döneminde OECD ve BRICS ülkelerinin borsa endekslerinin, sokağa çıkma kısıtlamalarına ilişkin haberlere nasıl tepki verdiğini araştıran Scherf vd. (2022) çalışmalarında sokağa çıkma kısıtlamalarının artmasından kaynaklanan genel bir olumsuz etki olduğunu belirtmişlerdir. Kısıtlama duyurusu sırasında yetersiz tepki ve ardından sonradan düzeltilen bazı aşırı tepkiler olduğunu belirten yazarlar karantina kısıtlamalarının gevşetilmesinin piyasalar üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu savunmuşlardır.

Yu ve Xiao (2023) çalışmalarında COVID-19 katılık endeksini kullanarak hükümet kısıtlama politikası ile COVID-19 aşılması ve borsa getirileri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışma sonucunda, COVID-19 katılık endeksinin aşılama öncesi dönemde hisse senedi getirileri üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu, aşılama sonrası dönemde ise bu etkinin anlamsız hale geldiği tespit edilmiştir. Yazarlar ayrıca COVID-19 kısıtlama politikasından gelen kötü haberlerin, iyi haberlerden daha fazla oynaklığına neden olduğunu, COVID-19 aşısının COVID-19 katılık endeksi ile borsa arasındaki bağlantıyı zayıflattığını ileri sürmüşlerdir.

Priya ve Sharma (2023) çalışmalarında COVID-19 önlemlerinin sektörel endekslerin oynaklığı üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamışlardır. Mart 2020 – Mayıs 2021 dönemleri arasında Hindistan borsasında işlem gören firmaların verileri ile gerçekleştirilen çalışma sonucunda katı COVID-19 önlemlerinin ilaç ve sağlık hizmetleri dışındaki tüm sektörel endekslerin oynaklığında kademeli bir düşüşe yol açtığı görülmüştür.

Yapılan literatür taramasında, çalışmalarda incelenen ülkelerde genel olarak kısıtlamaların piyasayı, getiriyi ve hisse senedi fiyatlarını olumsuz etkilediği; kısıtlamaların gevşetilmesinin, tedbirlerin ve teşviklerin ise genel olarak piyasada olumlu hava yarattığı anlaşılmaktadır. Bu çalışmada MSCI endeksindeki gelişmiş ve Türkiye’inde yer aldığı gelişmekte olan ülke ayrımlarından seçilen 10’ar ülkede yatırımcı tepkilerinin incelenen çalışmalarla benzer ya da farklı tepkiler verip vermediği araştırılacaktır.

## **2. Veri Seti ve Metodoloji**

Bu çalışmada, Morgan Stanley Capital International (MSCI) tarafından yapılan gelişen ve gelişmiş piyasalar ayrımı dikkate alınarak, 10 gelişmiş ve 10 gelişen piyasaların borsaları çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışmada seçilen ülke borsaları üzerinde COVID-19 duyurularının ve devlet kısıtlamalarının etkisi araştırılmıştır. COVID-19 duyurusu olarak ölüm ve vaka sayıları kullanılırken, devlet kısıtlamaları için ise Oxford COVID-19 Devlet Müdahale İzleyicisi (OxCGRT) tarafından hesaplanan sıkılık endeksi (stringency index) kullanılmıştır. Bu endeks 9 bileşenden oluşmaktadır. Bunlar: okul kapanışları; işyeri kapanışları; halka açık etkinliklerin iptali; halka açık toplantılara ilişkin kısıtlamalar; toplu taşımanın kapanması; evde kalma gereklilikleri; halkı bilgilendirme kampanyaları; iç hareketler üzerindeki kısıtlamalar ve uluslararası seyahat kontrolleridir. Bakry ve diğ. (2022) ve Giofre (2021) COVID-19 duyurularının, günlük vaka oranının, ölüm oranının, iyileşme oranlarının ve genel hükümetin müdahale sıklığı endeksindeki değişikliklerini çalışmalarında araştırma değişkeni olarak ele almışlardır. Scherf vd. (2022) çalışmalarında COVID-19 vakalarındaki günlük yüzde değişimi, Dünya çapındaki vaka sayısında yüzde değişimi, hükümet müdahalelerinin etkisini ölçmek için OxCGRT sıkılık endeksini, araştırma kapsamında incelenen borsaların getirilerini araştırma değişkenleri olarak belirlemişlerdir. Ayrıca salgınla mücadele kapsamında hükümetlerin aldığı ilk katı önlemler için kukla değişken kullanmışlardır. Bu noktadan hareketle çalışmada borsa getirileri, vaka sayıları, ölüm sayıları, sıkılık endeksi değeri çalışmanın değişkenleri olarak belirlenmiştir. Veri setleri günlük olarak Refinitiv Datastream ve ourworldin data veri tabanlarından elde edilmiştir. Her ülkenin vaka, ölüm ve devletlerin ilk kısıtlama tarihleri tespit edilerek, ülkeler bazında tatil günleri de dikkate alınarak veriler revize edilmiştir. Çalışmada kullanılan ülkelerin vaka, ölüm ve ilk kısıtlama tarihleri ile ülkeden seçilen borsa endeksleri Tablo 1’de sunulmuştur.



**Tablo 1.** *Çalışmada Kullanılan Veri Seti Bilgileri*

Ülkeler	İlk Vaka	İlk Ölüm	İlk Kısıtlama	Borsa Endeksi
<b>Gelişmiş Piyasalar</b>				
<b>Almanya</b>	27.01.2020	9.03.2020	27.01.2020	DAX
<b>A.B.D.</b>	22.01.2020	29.02.2020	2.02.2020	S&P500
<b>Avustralya</b>	26.01.2020	1.03.2020	1.02.2020	S&P/ASX100
<b>Danimarka</b>	27.02.2020	14.03.2020	27.02.2020	OMXC20
<b>Fransa</b>	24.01.2020	15.02.2020	24.01.2020	CAC40
<b>Hollanda</b>	27.02.2020	6.03.2020	27.02.2020	AEX
<b>İngiltere</b>	31.01.2020	30.01.2020	30.01.2020	FTSE100
<b>İspanya</b>	1.02.2020	3.03.2020	1.02.2020	IBEX-35
<b>İtalya</b>	31.01.2020	21.02.2020	31.01.2020	IT40
<b>Japonya</b>	22.01.2020	13.02.2020	4.02.2020	Nikkei225
<b>Gelişmekte Olan Piyasalar</b>				
<b>Brezilya</b>	26.02.2020	17.03.2020	26.02.2020	Bovespa
<b>Çin</b>	22.01.2020	22.01.2020	22.01.2020	CSI-1000
<b>Hindistan</b>	30.01.2020	11.03.2020	30.01.2020	Nifty100
<b>Kuveyt</b>	24.02.2020	4.04.2020	24.02.2020	MainMarket50
<b>Malezya</b>	25.01.2020	17.03.2020	24.01.2020	KLCI
<b>Meksika</b>	28.02.2020	19.03.2020	28.02.2020	S&P/BMV IPC
<b>Mısır</b>	14.02.2020	8.03.2020	9.03.2020	EGX-30
<b>S.Arabistan</b>	2.03.2020	24.03.2020	2.03.2020	MSCI Tadawul-30
<b>Türkiye</b>	11.03.2020	17.03.2020	11.03.2020	BIST100
<b>Yunanistan</b>	26.02.2020	11.03.2020	26.02.2020	ATG

Çalışmada kullanılan veri setlerinin tarihsel bilgileri verildikten sonra çalışmada kullanılan veri setlerinin hesaplanma şekilleri ve tablolarda kullanılan kısaltma bilgileri Tablo 2’de gösterilmiştir.

**Tablo 2.** Çalışmada Kullanılan Değişkenler Ve Kısaltmaları

Değişken	Açıklama	Kısaltma
Gelişmekte Olan Ülkelerin Borsa Getirisi	Gelişmekte olan ülkelerin borsalarının günlük verilerden hareketle logaritmik getirileri	GelismekteBorsa
Gelişmekte Olan Ülkelerin Vaka Sayısı	Gelişmekte olan ülkelerin günlük verilerden hareketle vaka sayısında logaritmik değişimleri	GelismekteVaka
Gelişmekte Olan Ülkelerin Ölüm Sayısı	Gelişmekte olan ülkelerin günlük verilerden hareketle ölüm sayısı logaritmik değişimleri	GelismekteÖlüm
Gelişmekte Olan Ülkelerin Sıklık Endeksi Değerleri	Gelişmekte olan ülkelerin günlük verilerden hareketle hesaplanan hükümet kısıtlama değerlerinin logaritmik değişimleri	GelismekteKatılık
Gelişmiş Olan Ülkelerin Borsa Getirisi	Gelişmiş olan ülkelerin borsalarının günlük verilerden hareketle logaritmik getirileri	GelişmişBorsa
Gelişmiş Olan Ülkelerin Vaka Sayısı	Gelişmiş olan ülkelerin günlük verilerden hareketle vaka sayısında logaritmik değişim	GelişmişVaka
Gelişmiş Olan Ülkelerin Ölüm Sayısı	Gelişmiş olan ülkelerin günlük verilerden hareketle ölüm sayısı logaritmik değişimleri	GelişmişÖlüm
Gelişmiş Olan Ülkelerin Sıklık Endeksi Değerleri	Gelişmiş olan ülkelerin günlük verilerden hareketle hesaplanan hükümet kısıtlama değerlerinin logaritmik değişimleri	GelişmişKatılık

Çalışmada kullanılan bu değişkenlere ilk olarak Panel Eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Kao (1999), panel veri yapılarında kointegrasyon olmadığı durumu için Dickey-Fuller (DF) ve Artırılmış Dickey-Fuller (ADF) (Dickey-Fuller, 1981) tipi testleri sunmuştur. Bu testler, kointegrasyon vektörlerinin bireyler arasında homojen olduğu özel bir durumu ele alır; yani farklı kesimler arasında ortak eğimler bulunmaktadır. Ayrıca, uzun dönemli kovaryans matrisinin bireyler arasında aynı olduğu varsayılır. Ancak, bu testler alternatif hipotez altında heterojenliğe izin vermez ve yalnızca tek bir regresörün kointegrasyon ilişkisinde bulunduğu, yani tek bir değişkenli bir sistem için geçerlidir. Panel veri yapılarında eşbütünleşme ilişkilerini tahmin etmek için Kao, büyük panel veri setleri için kullanılan artık tabanlı testin, en küçük kareler kukla değişkeni (LSDV) ile tahmin edilen artıklarda birim kök testi yapılmasıyla aynı sonuca ulaştığını belirtmektedir. LSDV tahmini, parametrenin gerçek değeri için güvenilirdir, fakat t-istatistiği farklılık gösterebilir. Ancak Kao, bu durumda tahmin edilen parametrenin uygun bir normalleştirme ile asimptotik olarak DF ve ADF test istatistiklerinin standart normal dağılıma yakınsadığını göstermektedir. Bu, büyük panel veri setleri için kointegrasyon testlerinde uygun bir normalleştirmenin önemini vurgulamaktadır (Barbieri, 2008).

Pedroni (1999, 2000 ve 2004), dinamik panellerde çoklu değişkenlerle eşbütünleşmenin var olup olmadığını test etmek için bir artık tabanlı test önermektedir. Bu test, bireyler arasında kısa dönemdeki dinamiklerin ve uzun dönem eğim katsayılarının farklı olabileceği durumları ele almaktadır. Ayrıca, test, bireysel farklı sabit etkiler ve trend terimlerine izin verirken, eşbütünleşme regresyonları için değişkenlerde dışsal özdeşlik gereksinimi getirmemektedir. Pedroni'nin önceki çalışmalarında homojen eşbütünleşme vektörlerine sahip panellerde eşbütünleşmenin olmadığı hipotezi için testlerin özelliklerini incelemiştir. Bu çalışmalarda, dışsal değişkenlerin katı bir şekilde kabul edildiği durumda, artık tabanlı testlerin dağılımının, artık değerleri tahmin edilse bile, artık panel birim kök testlerinin dağılımıyla asimptotik olarak eşdeğer olduğunu göstermiştir. Ancak endojen değişkenlerle bu asimptotik eşdeğerlik azalır ve tahmin edilen değişken etkisinin neden olduğu asimptotik önyargıyı düzeltmek gerekebilir. Pedroni'nin yaklaşımındaki zorluk, gerçek eğim katsayılarının heterojen olduğu halde ortak bir eğim katsayısı varsayımı yapılması durumunda ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, panelin herhangi bir üyesi için

tahmin edilen artıklar durağan olmayabilir, aslında ise eşbütünleşik olabilirler ve bu durum, eşbütünleşmenin olmadığına dair yapılan testlerin yorumlanmasını zorlaştırabilir. Bu sebeple, Pedroni (2004), tamamen endojen değişkenlerle, havuzlanmış eğim katsayıları olmayan ve değişken dinamiklere sahip genel durumlar için eşbütünleşmenin olmadığı hipotezi için bir dizi artık tabanlı test istatistiğini önermektedir. Bu testlerin avantajı, kointegrasyonun olası varlığına dair bilgiyi sadece tahmin edilen artıkların istatistiksel özelliklerinden elde etmesidir. (Barbieri, 2008).

Özetle, Pedroni testi, birden fazla değişkenin olduğu dinamik modellerde, eğim katsayıları ve sabit terimler arasındaki heterojenliği göz önünde bulundurur. Ayrıca eş bütünleşme ilişkilerini ortaya koymak için kesit içi ve kesitler arası durumları göz önünde bulunduran 7 farklı test ortaya koymaktadır. Kao testi ise eğim ve sabit terimlerin bireyler arasında homojen olduğunu varsaymaktadır. ADF test istatistiği vasıtasıyla doğrudan eş bütünleşme ilişkisini ortaya koymaktadır.

Dumitrescu-Hurlin (2012) panel nedensellik testi, Granger (1969) nedensellik testinin sabit katsayılı homojen olmayan panel veri modellerine yönelik bir adaptasyonudur. Test istatistiği yatay kesit birimleri boyunca ortalaması alınan Wald istatistiklerine dayanmaktadır. İlk olarak, bu istatistiğin sırayla standart normal dağılıma yakınlığı gösterilmiştir. İkinci olarak, ortalama istatistiğin yarı asimptotik dağılımı sabit bir  $T$  örneği için karakterize edilir. Bu test, mevcut olan heterojenliğin her iki boyutunu da hesaba katmamıza olanak tanır: nedensel ilişkilerin heterojenliği ve Granger nedenselliğini test etmek için kullanılan regresyon modelinin heterojenliği. Dumitrescu-Hurlin testi, kesitsel bağımlılığı ve kesitsel bağımsızlık durumlarını tespit edebilir. Geleneksel panel Granger nedensellik testlerinde, değişkenlerin belirli bir alt grubunda nedensellik ilişkisi varsa, bu ilişkinin homojen null hipotez nedeniyle kesitsel bilgi eksikliği sebebiyle gözlenmediği görülebilir. Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından panel nedensellik testi için kullanılan lineer heterojen modeli temsil etmektedir:

$$y_{it} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^k y_{it-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^k x_{it-k} + \epsilon_{it}, \quad i=1,2,\dots,N; \quad t=1,2,\dots,T \quad (1)$$

Bu denklemde,  $y_{it}$  bağımlı değişkeni,  $\alpha_i$  bireysel etkileri,  $\gamma_i^k$  ve  $\beta_i^k$  ise sırasıyla gecikme ve eğim parametrelerini ifade eder ve  $L$  gecikme derecesini gösterir. Model, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini değerlendirmek için farklı birimler için farklı katsayıların kullanıldığı bir yapıyı yansıtır. Bu özellikleriyle, Dumitrescu ve Hurlin nedensellik testi testi sayıca az olan birimlerin oluşturulduğu panellerde bile etkin sonuçlar vermektedir (Dumitrescu ve Hurlin; 2012).

Panel veri, kesitsel ve zaman serisi verilerinin bir kombinasyonudur. Başka bir deyişle, panel veriler, belirli bir dönem boyunca aynı sayıda gözlemlenen bireylerden elde edilen verilerdir. Eğer  $T$  dönemi varsa ( $t = 1, 2, \dots, T$ ) ve  $N$  birey sayısı ( $i = 1, 2, \dots, N$ ) ise, panel verileriyle  $NT$  toplam gözlem birimine sahip olunmaktadır. Eğer her bir birey için zaman sayısı aynı ise, veri dengeli bir panel olarak adlandırılır. Diğer yandan, her bir birey için zaman birimleri farklı ise, bu durumda dengesiz bir panelden bahsedilir. Panel veri analizinde üç yaklaşım modeli kullanılır; bunlar Ortak Etkiler Modeli, Sabit Etkiler Modeli (SEM), ve Rasgele Etkiler Modeli (REM) olarak adlandırılır. (Wooldridge, 2010; Baltagi, 2008; Das, 2019)

**Ortak Etkiler Modeli:** Bu yaklaşım, bireysel veya zaman boyutlarına dikkat etmez, aynı zamanda Havuzlanmış Regresyon olarak da bilinir. Tahmin yöntemi olarak, Olağan En Küçük Kareler (OLS) kullanılır. Regresyon denklem modeli aşağıdaki gibidir:

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 X_{1it} + \dots + \beta_n X_{nit} + u_{it} \quad (2)$$

**Sabit Etkiler Modeli (SEM):** Bu model, her bir bireyin özelliklerinin zamanla değiştiğini varsayar. Bu farklılık, her bir birey için farklı olan tahmin modelindeki kesir değeri ile yansıtılır. Regresyon denklem modeli aşağıdaki gibidir:

$$Y_{it} = \beta_{0i} + \beta_1 X_{1it} + \dots + \beta_n X_{nit} + u_{it} \quad (3)$$

Genellikle, mevcut sabit farklılıklarını yerine koymak için bir kukla değişken formunda yazılır ve şu şekilde ifade edilebilir:

$$Y_{it} = \beta_0 + \alpha_2 D_{2i} + \alpha_3 D_{3i} + \dots + \alpha_N D_{Ni} + \beta_1 X_{1it} + \dots + \beta_n X_{nit} + u_{it} \quad (4)$$

**Rassal Etkiler Modeli (REM):** Bu model de her bir bireyin özelliklerinin zamanla değiştiğini varsayar. Ancak, REM'de bu farklılık modelin hatası ile yansıtılır. Regresyon denklem modeli aşağıdaki gibidir:

$$Y_{it} = \beta_{0i} + \beta_1 X_{1it} + \dots + \beta_n X_{nit} + u_{it} \quad (5)$$

burada  $\beta_{0i} = \beta_0 + \epsilon_i$  şeklinde olup model şu şekilde ifade edilebilir:

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 X_{1it} + \dots + \beta_n X_{nit} + (\epsilon_i + u_{it}) \text{ veya} \quad (6)$$

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 X_{1it} + \dots + \beta_n X_{nit} + w_{it} \quad (7)$$

$$\text{Burada } w_{it} = \epsilon_i + u_{it}. \quad (8)$$

Panel veri modellerinde doğru yöntemin seçimi elde edilen sonuçların doğruluğu ve güvenilirliği açısından önemlidir. Burada uygun modele karar vermek için Hausman ve F testi uygulanır. Ortak Etkiler veya Sabit Etkiler modelleri arasında hangi modelin daha uygun olduğunu seçmek için Chow Test veya F-Test'i kullanılabilir (Wooldridge, 2010; Baltagi, 2008):

$H_0$ : Ortak Etkiler Modeli Sabit Etkiler Modelinden daha iyidir.

$H_1$ : Sabit Etkiler Modeli Ortak Etkiler Modelinden daha iyidir.

Anlamlılık düzeyi:  $\alpha$

$$\text{Test İstatistiği: } F_{obs} = \frac{(R_{UR}^2 - R_R^2)/(N-1)}{(1 - R_{UR}^2)/(NT-k)} \quad (9)$$

$N$  = gözlem sayısı,  $T$  = zaman,  $k$  = sabit dahil olmak üzere parametre sayısı

$R_{UR}^2$  = kısıtlama olmayan/Sabit Etkiler modelinin belirleme katsayısı

$R_R^2$  = kısıtlı/Ortak Etkiler modelinin belirleme katsayısı

Sabit Etkiler ve Tesadüfi Etkiler arasında, hangi modelin daha uygun olduğunu seçmek için Hausman (1978) tarafından ortaya konan Hausman Testi'ni kullanılabilir (Baltagi, 2008):

$H_0$ : Rassal Etkiler modeli Sabit Etkiler modelinden daha iyidir.

$H_1$ : Sabit Etkiler modeli Rassal Etkiler modelinden daha iyidir.

Anlamlılık düzeyi:  $\alpha$

$$\text{Test İstatistiği: } \chi_{obs}^2 = (\hat{\beta} - \hat{\beta}_{GLS})' \Omega^{-1} (\hat{\beta} - \hat{\beta}_{GLS}) \quad (10)$$

Burada:

$\hat{\beta}$  = Rassel Etkiler tahmini katsayıları

$\hat{\beta}_{GLS}$  = Sabit Etkiler tahmini katsayıları

$\Omega^{-1}$  = Konsantre Olmuş Matris (Concentrated Matrix)

Çalışmada analizlere başlamadan önce bütün verilerde durağanlığı sağlamak için; Levin vd. (2002), Im vd. (2003), Fisher ADF (Maddala ve Wu, 1999), Fisher Philips Perron (Choi,2001) birim kök testleri kullanılmıştır. Durağanlık sağlandıktan sonra değişkenler arasındaki uzun dönemli bir ilişkinin varlığını araştırmak için Pedroni (1999) ve Kao (1999) eşbütünleşme analizlerine yer verilmiştir. Kao eşbütünleşmenin doğrudan ilişkilerin tespitinde kullanılması, Pedroni eşbütünleşme testinin ise çoklu değişkenlerde daha dinamik yapısının olması, kesit içi ve kesitler arası 7 farklı test ile çalışması ve heterojenliğe izin vermesi gibi üstünlüklerinin bulunması nedeniyle tercih edilmiştir. Granger (1969)'a dayanan panel Granger nedensellik analizi ve Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik analizleri ile COVID-19 duyurularının ve hükümet kısıtlamalarının ülke borsaları üzerindeki nedensellik ilişki araştırılmıştır. Dumitrescu ve Hurlin nedensellik analizi heterojenliğe izin vermesi ve küçük veri setlerinde de etkin çalışmasından dolayı çalışmaya dahil edilmiştir. Son olarak ise gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için hangi panel veri modelinin uygun olduğunu belirlemek için Hausman ve F testi yapılarak, havuz modeli, sabit etkili model ve rassel etkili modellerden uygun olanlar seçilerek analizler tamamlanmıştır.

### 3. Bulgular

Çalışmada, modellerin analize geçilmeden önce kullanılan veri setlerin durağanlığı panel birim kök testleri ile incelenmiş ve Tablo 3 'de sunulmuştur. Çalışmada birim kök testleri olarak; Levin-Lin ve Chu (LLC), Breitung, Im-Pesaran ve Shin (IPS), ADF-Fisher ve PP-Fisher birim kök testleri kullanılmıştır.

**Tablo 3. Panel Birim Kök Testleri**

	LLC	IPS	ADF-Fisher	PP-Fisher
	Seviye			
GelişmekteBorsa	-24.9252*	-35.3241*	982.233*	1618.19*
GelişmekteVaka	-16.0090*	-12.3012*	271.054*	368.070*
GelişmekteÖlüm	-12.1969*	-8.9962*	183.047*	270.239*
GelişmekteKatılık	-1.4204*	-3.4228*	70.8263*	60.4120*
GelişmişBorsa	-18.9027*	-30.8619*	826.968*	1576.61*
GelişmişVaka	-7.2754*	-6.2596*	96.4222*	140.097*
GelişmişÖlüm	-10.6286*	-16.0993*	355.317*	731.882*
GelişmişKatılık	-14.7823*	-17.3839*	917.894*	263.91*

*Not: \* %1 'de anlamlılığı göstermektedir.*

Tablo 3'de yapılan birim kök testleri sonuçlarına bakıldığında hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için kullanılan veri setlerinin hepsinin 4 farklı birim kök testine göre %1 'de anlamlı olduğu ve birim kök problemi içermediği görülmektedir. Böylece çalışmada kullanılan bütün değişkenler I(0) seviye değerinde durağandır. Çalışmada kullanılan değişkenlerin durağanlığına bakıldıktan sonra gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde borsa endekslerinin COVID-19 salgınına sonucunda ortaya çıkan vaka ve ölüm sayıları ile hükümetlerin bunu engellemek için ortaya koyduğu kısıtlamaların uzun vadede etkileşimini ölçmek için Pedroni ve Kao eşbütünleşme testleri yapılmış Tablo 4 ve Tablo 5'de sunulmuştur.

**Tablo 4.** *Gelişmekte Olan Ülkeler Pedroni ve Kao Eşbütünleşme Testleri*

<b>Pedroni Eşbütünleşme Testi</b>				
	<b>İstatistik</b>	<b>Olasılık</b>	<b>Ağırlıklı İstatistik</b>	<b>Olasılık</b>
<b>Panel V-İstatistik</b>	24.62914	0.0000	4.517687	0.0000
<b>Panel Rho-İstatistik</b>	-279.9364	0.0000	-253.9869	0.0000
<b>Panel PP-İstatistik</b>	-82.75560	0.0000	-78.40549	0.0000
<b>Panel ADF-İstatistik</b>	-51.55706	0.0000	-51.87125	0.0000
<b>Group Rho-İstatistik</b>	-303.0758	0.0000		
<b>Group PP-İstatistik</b>	-103.1292	0.0000		
<b>Group ADF-İstatistik</b>	-64.91003	0.0000		
<b>Kao Eşbütünleşme Testi</b>				
	<b>T İstatistiği</b>	<b>Olasılık</b>		
<b>ADF</b>	-28.31250	0.0000		

Tablo 4’de gelişmekte olan ülkeler için yapılan uzun dönem modellemede kullanılan Pedroni eş bütünleşme sonuçlarına göre, hem kesit içi sunulan 4 istatistik hem de kesitler arası durumu dikkate alan 3 istatistik %1’de anlamlıdır. Diğer taraftan Kao eş bütünleşme test sonucu da benzer şekilde %1’de anlamlı olduğu görülmektedir. Böylece, çalışmada kullanılan değişkenler arasında uzun dönem bir ilişkinin varlığından söz edilebilir.

**Tablo 5.** *Gelişmiş Ülkeler Pedroni ve Kao Eşbütünleşme Testleri*

	<b>İstatistik</b>	<b>Olasılık</b>	<b>Ağırlıklı İstatistik</b>	<b>Olasılık</b>
<b>Panel V-İstatistik</b>	12.28680	0.0000	11.51298	0.0000
<b>Panel Rho-İstatistik</b>	-314.0956	0.0000	-311.3131	0.0000
<b>Panel PP-İstatistik</b>	-83.85294	0.0000	-83.66558	0.0000
<b>Panel ADF-İstatistik</b>	-46.75317	0.0000	-47.05407	0.0000
<b>Group Rho-İstatistik</b>	-337.4198	0.0000		
<b>Group PP-İstatistik</b>	-106.7318	0.0000		
<b>Group ADF-İstatistik</b>	-59.59687	0.0000		
<b>Kao Eşbütünleşme Testi</b>				
	<b>T İstatistiği</b>	<b>Olasılık</b>		
<b>ADF</b>	-33.43359	0.0000		

Tablo 5’de gelişmiş ülkeler için yapılan eş bütünleşme test sonuçlarına bakıldığında, gelişmekte olan ülkeler için yapılan test sonuçlarına benzer sonuçlar elde edilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi gelişmiş ülkeler için kullanılan değişkenler arasında da uzun dönem bir ilişki ortaya çıkmıştır. Uzun dönem ilişkilerin tespitinden sonra, çalışmada kullanılan değişkenlerin borsa endeksleri üzerinde anlamlı bir etkisinin varlığını araştırmak için Granger ve Dumitrescu-Hurlin nedensellik analizleri yapılmış, Tablo 6 ve Tablo 7’de sunulmuştur.

**Tablo 6.** *Gelişmekte Olan Ülkeler Panel Nedensellik Testleri*

<b>Granger Nedensellik Testi</b>		
	<b>F İstatistiği</b>	<b>Olasılık</b>
<b>Katılık – Borsa</b>	2.41942	0.0890
<b>Ölüm- Borsa</b>	2.96201	0.0518
<b>Vaka- Borsa</b>	2.09376	0.1233
<b>Dumitrescu Hurlin Nedensellik Testi</b>		
	<b>Zbar İstatistik</b>	<b>Olasılık</b>
<b>Katılık – Borsa</b>	2.62302	0.0087
<b>Ölüm- Borsa</b>	0.62751	0.5303
<b>Vaka- Borsa</b>	0.71837	0.4725

Tablo 6’da yapılan nedensellik test sonuçlarına göre COVID-19 vaka sayısından gelişmekte olan ülke borsalarına doğru bir anlamlı ilişki bulunamamıştır, diğer taraftan iki nedensellik testine göre katılık endeksinden borsa endekslerine doğru anlamlı nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu ilişki Granger nedensellik analizinde %10’da anlamlı iken, Dumitrescu Hurlin nedensellik analizinde %1’de anlamlı olduğu görülmektedir. COVID-19 ölü sayısındaki değişim ise borsa endeksleri üzerindeki nedensellik ilişkisi Dumitrescu Hurlin testinde anlamsız olduğu, ancak Granger nedensellik analizinde %10’da anlamlı olduğu görülmektedir.

**Tablo 7. Gelişmiş Ülkeler Panel Nedensellik Testleri**

Granger Nedensellik Testi		
	F İstatistiği	Olasılık
<b>Katılık – Borsa</b>	3.37896	0.0341
<b>Ölüm- Borsa</b>	1.85130	0.1571
<b>Vaka- Borsa</b>	3.11443	0.0445
Dumitrescu Hurlin Nedensellik Testi		
	Zbar İstatistik	Olasılık
<b>Katılık – Borsa</b>	1.89803	0.0577
<b>Ölüm- Borsa</b>	-0.37626	0.7067
<b>Vaka- Borsa</b>	0.74499	0.4563

Tablo 7’de COVID-19 duyurularının ve hükümet kısıtlamalarının gelişmiş ülke borsaları üzerindeki nedensellik ilişkisini gösteren test sonuçlarına göre; hem Granger hem de Dumitrescu Hurlin nedensellik analizlerinde, COVID-19 vaka ve COVID-19 ölüm sayılarındaki değişimin gelişmiş ülke borsaları üzerinde anlamlı bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Diğer taraftan her iki nedensellik analizine göre gelişmekte olan ülke sonuçlarına benzer şekilde hükümet kısıtlamalarından gelişmiş ülke borsalarına doğru anlamlı nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Panel veri modelleriyle regresyon analizi yapılmadan önce gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler modellemeleri için hangi panel veri modelinin uygun olduğunun belirlenmesi amacıyla F testi ve Hausman testi yapılmış, Tablo 8’de sunulmuştur.

**Tablo 8. Panel Model Seçimi**

Gelişmekte Olan Ülkeler		
	Sabit Etkiler	Rassal Etkiler
<b>F Testi</b>	72.4707 (0.0000)	
<b>Hausman</b>		32.8064 (0.0000)
Gelişmiş Ülkeler		
<b>F Testi</b>	279.691 (0.0000)	
<b>Hausman</b>		1.6438 (0.6495)

Tablo 8’de yapılan F testi sonuçlarına bakıldığında hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler modelinde %1’de anlamlı olduğu görülmektedir. Böylece her iki model için de sabit etkili model, havuzlanmış modele göre daha uygun bulunmuştur. Hausman test sonuçlarına bakıldığında gelişmekte olan ülkeler için %1’de anlamlı iken, gelişmiş ülkelerde anlamsız olduğu görülmektedir. Böylece gelişmekte olan ülkeler için sabit etkili modeli daha etkin iken, gelişmiş ülkeler için ise rassal etkili model uygun bulunmuştur. Uygun bulunan panel veri modellerine göre tahminler yapılmış ve tablolarda sunulmuştur.

**Tablo 9.** *Gelişmekte Olan Ülkeler Sabit Etkili Panel Veri Model Sonuçları*

	Katsayı	Std. Hata	T İstatistiği	Olasılık
<b>GelismekteKatılık</b>	-8.58E-05	2.37E-05	-3.613151	0.0003
<b>GelismekteÖlüm</b>	-3.42E-06	1.00E-05	-0.340696	0.7333
<b>GelismekteVaka</b>	-5.19E-06	8.62E-06	-0.602282	0.5470
<b>C</b>	0.000447	0.000125	3.581511	0.0003

Tablo 9’da yapılan Hausman ve F Testi sonuçlarına göre uygun model olarak belirlenen sabit etkili model sonuçlarına göre, gelişmekte olan ülke borsaları üzerinde hükümet kısıtlamalarını temsilen kullanılan “GelismekteKatılık” değişkeninin %1’de anlamlı etkisinin bulunduğu, diğer taraftan ise COVID-19 vaka ve ölüm sayılarının anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmektedir. "GelismekteKatılık" değişkeninin negatif katsayısı, COVID-19 önlemlerindeki artışın borsa performansındaki düşüşle ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu, piyasalardaki belirsizlik ve kısıtlayıcı önlemler arasında bir ilişki olabileceğini düşündürülebilir. Özellikle, sıkı kapanma kararları veya sektörel kısıtlamaların borsa üzerinde olumsuz bir etkisi olabilir. Bu modelin sonuçlarına göre ölüm ve vaka sayıları ile borsa performansı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Bu durum, belki de sağlık krizinin ekonomik piyasalar üzerindeki etkisinin, direk olarak ölüm ve vaka sayılarıyla açıklanamayacağını gösterebilir. Piyasaların daha çok önlemler ve kısıtlamalar gibi belirli politika kararlarına tepki verdiğini işaret edebilir. Sabit terimin borsa performansı ile ilişkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu, modelde yer almayan ve belki de bu analizde dikkate alınmayan başka faktörlerin de borsa performansını etkileyebileceğini göstermektedir. Ekonomik politikalar, uluslararası etkileşimler veya sektörel faktörler gibi unsurların etkisi olabilir. Katsayılar genel olarak değerlendirildiğinde borsa performansı üzerinde zayıf bir etkinin olduğu görülmektedir, sadece devlet kısıtlamalarının etkisinin anlamlı olduğu düşünüldüğünde katsayıyla birlikte zayıf bir etki olduğu söylenebilir. Burada, sabit terimin anlamlı çıktığı da düşünüldüğünde, aslında devletin aldığı kısıtlamaların borsa üzerinde etkisi zayıf gibi görünse de, ekonomi ve üretim üzerinde oluşturduğu baskı, yatırımcıların gelecek beklentileri üzerindeki panik ve endişenin vasıtasıyla makroekonomik değişkenler üzerinden dolaylı bir etki oluşturduğu düşünülmektedir.

**Tablo 10.** *Gelişmiş Ülkeler Rassal Etkili Panel Veri Model Sonuçları*

	Katsayı	Std. Hata	T İstatistiği	Olasılık
<b>Gelişmiş Katılık</b>	-0.000137	3.47E-05	-3.962919	0.0001
<b>Gelişmiş Ölüm</b>	-9.74E-05	2.16E-05	-4.503402	0.0000
<b>Gelişmiş Vaka</b>	-7.10E-05	1.97E-05	-3.602943	0.0003
<b>C</b>	0.000322	0.000204	1.579953	0.1141

Tablo 10’da yapılan Hausman ve F Testi sonuçlarına göre uygun model olarak belirlenen rassal etkili model sonuçlarına göre, hem COVID-19 duyurularının hem de hükümet kısıtlamalarının borsa performansı üzerinde %1’de anlamlı ve negatif etkisinin olduğu görülmektedir. Burada gelişmekte olan ülkelere farklı olarak COVID-19 vaka ve ölüm sayılarının da, gelişmiş ülke borsaları üzerinde etkisi görülmüştür. Yüksek vaka ve ölüm sayıları ile borsa performansı arasındaki negatif ilişki, piyasalardaki risk algısının arttığını gösterebilir. Bu durum, yatırımcıların ve tüketicilerin daha temkinli davranabileceğini, harcamalarını azaltabileceğini ve yatırım yapmaktan kaçınabileceğini gösterebilir. Ancak katsayılara bakıldığında vaka ve ölüm sayılarındaki artışın, borsa üzerindeki etkisinin zayıf olduğu, diğer taraftan hükümet



kısıtlamalarının etkisinin ise daha belirgin olduğu görülmektedir. Hükümet kısıtlamaları, şirketlerin gelirlerinde azalma, karlılıkta düşüş veya tahsilat sorunlarına yol açabilir. Bu durum, hisse senedi piyasalarında düşüşlere veya belirsizliğe neden olabilir. Ayrıca, belirli sektörlerin (örneğin, seyahat, turizm, eğlence) zor durumda olması, borsa endekslerinde genel bir düşüşe sebep olabilir. Özellikle, sıkı kapanma politikaları veya ekonomik faaliyetleri kısıtlayıcı önlemler piyasalarda belirsizlik yaratması, ayrıca gelişmiş ülkelerde çok önemli olan özgürlüklerin kısıtlanması, hükümet kısıtlamalarının borsa üzerindeki etkisini daha belirgin hale getirmektedir. Ayrıca gelişmekte olan ülkelere farklı olarak sabit terim %10 anlamlılık seviyesinin bir miktarda olsa üstüne çıkararak anlamsız bulunmuştur. Bu da gelişmiş ülkelerde korku ve paniğin fiyatlar üzerindeki etkisinin, COVID-19 döneminde diğer değişkenlerin önüne geçerek daha baskın olduğunu göstermektedir. Standart hataların düşük çıkması yapılan tahminlerin güvenilir olduğunu göstermektedir.

#### 4.Sonuç

Davranışsal finans kapsamında piyasadaki fiyat hareketliliklerinin en önemli nedenlerinden biri irrasyonel davranan yatırımcının yarattığı etkidir. Özellikle belirsizlik ve bu belirsizliğin karşısında güvenilir otoritelerin yaklaşımları, yatırımcılarda panik yaşanmasına neden olmakta ve piyasada olumsuz etki yaratabilmektedir. Bu sebeple bu çalışmada COVID-19 salgını sürecinde ülkelerin vaka ve ölüm sayısı duyurularının yatırımcıda oluşturduğu panik ve risk algısının borsalara nasıl yansıdığı ve salgındaki bulaşma hızının düşürülmesi için ülkeler tarafından alınan tedbirlerin borsalar da oluşturduğu etki ve bu etkinin gelişmiş ve gelişmekte ülke ayrımı açısından bir farklılığa sahip olup olmadığı araştırılmıştır. Bu amaçla ülke borsaları, uluslararası piyasada piyasa yapıcılar, finansal kurumlar ve yatırımcılar tarafından yakından takip edilen Morgan Stanley Capital International (MSCI)'ın hesapladığı MSCI endeksindeki gelişmiş ülkeler ve Türkiye'ninde yer aldığı gelişmekte olan ülkeler ayrımı dikkate alınarak, belirlenen her grupta 10 ülke için COVID-19 sürecinde, COVID-19 duyurularının ve hükümet kısıtlamalarının ülke borsaları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu etkinin tespiti için her ülkenin vaka, ölüm ve ilk kısıtlama tarihleri belirlenmiş ve her ülke için bu tarihlere göre veri setleri hazırlanmıştır. Çalışmadaki veri setleri durağan hale getirildikten sonra, ilk olarak uzun dönem ilişkileri araştırılmıştır. Kao ve Pedroni eşbütünleşme testleri sonuçlarına göre hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için kullanılan değişkenler arasında %1'de anlamlı uzun dönem bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Daha sonra COVID-19 duyurularından ve hükümet kısıtlamalarından borsa endekslerine doğru nedensellik ilişkisini tespit etmek için, Dumitrescu Hurlin ve Granger nedensellik analizleri yapılmıştır. Her iki test sonuçlarına göre, hükümet kısıtlamalarından hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülke borsalarına doğru nedensellik ilişkisi tespit edilirken, vaka sayılarından bir ilişki tespit edilememiştir. Son olarak ise uygun panel veri modeli belirlenerek analizler yapılmıştır. Yapılan Hausman ve F testine göre gelişmekte olan ülkeler için uygun model olarak sabit etkiler, gelişmiş ülkeler için ise rassal etkili model seçilmiştir. Yapılan analizler sonucunda gelişmekte olan ülke borsalarında sadece hükümet kısıtlamalarının negatif ve anlamlı etkisi tespit edilirken, gelişmiş ülkelerde hem hükümet kısıtlamalarının hem de COVID-19 duyurularının negatif ve anlamlı etkisi tespit edilmiştir.

Chang vd. (2021), Marobhe ve Kansheba (2022) gibi çalışmalar hükümet kısıtlamalarına borsaların olumlu tepki verdiğini ortaya koyarken, Giofre (2021) ise bu kısıtlamaların piyasalarda bir etkiye neden olmadığını göstermiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlarda, Ashraf (2020), Wang vd. (2021), Fontana (2021), Yiu ve Tsang (2021), Aggarwal vd. (2021), Hu vd. (2022), Jiang vd. (2022) ve Scherf vd. (2022) ile benzer şekilde hükümet kısıtlamalarının borsalar üzerinde olumsuz etkiye neden olduğu tespit edilmiştir. Bakry vd. (2022)'nin gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ayrımı yaparak ortaya koyduğu çalışmada gelişmiş ülkelerde negatif ilişki tespit etmişler, gelişmekte olan ülkelerde ise pozitif ilişki tespit etmişlerdir. Yapılan bu çalışmada ise ele alınan ülkelerde hükümet

kısıtlamalarının gelişmiş ve gelişmekte olan ülke olsun, her ülke grubunda da olumsuz etkilediği sonucuna varılmıştır.

Her bir yatırımcının tasarrufu kendine göre kıymetli ve bu tasarrufunu da yönlendirirken risk-getiri-fayda-maliyet değerlemesi içerisinde ayrıca güven duygusu ağır başmaktadır. Küresel çapta yaşanan COVID-19 pandemisi tüm dünyada belirsizlik yaratmıştır. Hükümetleri de ellerindeki geleceği belirsiz verilerle ve kıt kaynaklarla, halkını, ekonomisini ve ülkenin diğer konjektörlerini yönetmeye çalışmışlardır. Bu sebeple kısıtlamalar, tedbirler ve teşvikler yapmışlardır. Yaşanan belirsiz ortamdaki bu çabaların piyasayı etkilemesi tabii ki kaçınılmazdır. Ülkeler gelişmiş olsun gelişmekte olsun bu yaşanan küresel pandeminin yarattığı belirsizlik her piyasayı etkilemiştir. Bu çalışma da hükümet kısıtlamalarının hem gelişmiş hem gelişmekte olan ülkeleri olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Yatırımcılar bu kısıtlama müdahaleleri ile yatırımlarını güvenli limanlara kaydırmış ve her ülkenin borsası kısıtlama dönemlerinde bu durumdan olumsuz etkilendiği düşünülmektedir. Çalışma da gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler kullanılmıştır. Bundan sonra çalışma yapacak araştırmacılar kıtasal farklılıkları ve makroekonomik faktörleri de birlikte inceleyerek kıta farklılıklarını ortaya koyabilirler.

**Yazar Katkı Oranı (Authorship Contributions):** Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

### **Kaynakça**

- Aggarwal, S., Nawn, S. and Dugar, A. (2021). What caused global stock market meltdown during the Covid pandemic—Lockdown stringency or investor panic?, *Finance Research Letters* 38, 101827.
- Ashraf, B.N. (2020). Economic impact of government interventions during the COVID-19 pandemic: International evidence from financial markets, *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 27, 100371.
- Bakry, W., Kavalanthara, P.J., Saverimuttu, V., Liu, Y. and Cyril, S. (2022). Response of stock market volatility to COVID-19 announcements and stringency measures: A comparison of developed and emerging markets, *Finance Research Letters*, 46, 102350.
- Baltagi, B. H., (2008). *Econometric analysis of panel data*. Vol:4. Chichester: Wiley.
- Barbieri, L. (2008). Panel cointegration tests: a survey. *Rivista internazionale di scienze sociali*, 3-36.
- Bouri, E., Naeem, M. A., Mohd Nor, S., Mbarki, I., & Saeed, T. (2022). Government responses to COVID-19 and industry stock returns. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 35(1), 1967-1990.
- Caporale, G. M., Kang, W. Y., Spagnolo, F., & Spagnolo, N. (2022). The COVID-19 pandemic, policy responses and stock markets in the G20. *International Economics*, 172, 77-90.
- Chang, C.P., Feng, G.F. and Zheng, M. (2021) Government fighting pandemic, stock market return, and COVID-19 virus outbreak, *Emerging Markets Finance and Trade*, 57(8), 2389-2406, DOI: 10.1080/1540496X.2021.1873129.
- Chen, D., Hu, H., & Chang, C. P. (2021). The COVID-19 shocks on the stock markets of oil exploration and production enterprises. *Energy Strategy Reviews*, 38, 100696.
- Choi, I. (2001). Unit root tests for panel data. *Journal of international money and Finance*, 20(2), 249-272.
- Das, P., (2019). Panel data analysis: Static models. *Econometrics in Theory and Practice: Analysis of Cross Section, Time Series and Panel Data with Stata 15.1*, 457-497.

- Dumitrescu, E. I., & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Fontana, R. (2021). Impact of Covid-19 Announcements on Financial Markets, Research Paper Series, Iason Essential Services for Financial Institutions.
- Giofré, M. (2021). Covid-19 stringency measures and foreign investment: An early assessment, *North American Journal of Economics and Finance*, 58, 101536.
- Granger, C. W. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 424-438.
- Hausman, J. A. (1978). Specification tests in econometrics. *Econometrica: Journal of the econometric society*, 46(6)1251-1271.
- Hu, H., Chen, D. and Fu, Q. (2022). Does a Government Response to COVID-19 Hurt the Stock Price of an Energy Enterprise?, *Emerging Markets Finance and Trade*, 58(1), 1-10, DOI: 10.1080/1540496X.2021.1911803
- Im, K. S., Pesaran, M. H., & Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of econometrics*, 115(1), 53-74.
- Jiang, B., Gu, D., Sadiq, R., Khan, T.M. and Chang, H.L. (2022). Does the stringency of government interventions for COVID19 reduce the negative impact on market growth? Evidence from Pacific and South Asia, *Economic Research Ekonomiska Istraživanja*, 35(1), 2093-2111, DOI: 10.1080/1331677X.2021.1934058
- Kao, C. (1999). Spurious regression and residual-based tests for cointegration in panel data. *Journal of econometrics*, 90(1), 1-44.
- Levin, A., Lin, C. F., & Chu, C. S. J. (2002). Unit root tests in panel data: asymptotic and finite-sample properties. *Journal of econometrics*, 108(1), 1-24.
- Maddala, G.S. and Wu, S. (1999), A Comparative study of unit root tests with panel data and a new simple test. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61, 631-652.
- Marobhe, M.I. and Kansheba, J.M.P. (2022). Stock market reactions to COVID-19 shocks: do financial market interventions walk the talk?, *China Finance Review International*, 12(4), 623-645.
- Martins, A. M., & Cró, S. (2022). Stock markets' reaction to COVID-19, US lockdown and waves: the case of fast food and food delivery industry. *Current Issues in Tourism*, 25(11), 1702-1710.
- Narayan, P. K., Phan, D. H. B., & Liu, G. (2021). COVID-19 lockdowns, stimulus packages, travel bans, and stock returns. *Finance research letters*, 38, 101732.
- Pedroni, P. (1999). Critical values for cointegration tests in heterogeneous panels with multiple regressors. *Oxford Bulletin of Economics and statistics*, 61(S1), 653-670.
- Pedroni, P. (2000). Fully modified OLS for heterogeneous cointegrated panels. *Advances in Econometrics*. 15, 93–130.
- Priya, P. and Sharma, C. (2023). COVID-19 related stringencies and financial market volatility: sectoral evidence from India, *Journal of Financial Economic Policy*, 15(1), 16-34.
- Saif-Alyousfi, A.Y.H. (2022). The impact of COVID-19 and the stringency of government policy responses on stock market returns worldwide, *Journal of Chinese Economic and Foreign Trade Studies*, 15(1), 87-105.

- Scherf, M., Matschke, X and Rieger, M.O. (2022). Stock market reactions to COVID-19 lockdown: A global analysis, *Finance Research Letters*, 45, 102245.
- Wang, Y., Zhang, H., Gao, W. and Yang, C. (2021). Covid-19-related government interventions and travel and leisure stock, *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 49, 189–194.
- Wooldridge, J. M. (2010). *Econometric analysis of cross section and panel data*. MIT press.
- Yiu, M.S. and Tsang, A. (2021). Impact of COVID-19 on ASEAN5 stock markets, *Journal of the Asia Pacific Economy*, DOI: 10.1080/13547860.2021.1947550
- Yu, X and Xiao, K. (2023). COVID-19 Government restriction policy, COVID-19 vaccination and stock markets: Evidence from a global perspective, *Finance Research Letters* 53, 103669.
- Zhang, D., Hu, M., & Ji, Q. (2020). Financial markets under the global pandemic of COVID-19. *Finance research letters*, 36, 101528.



## UÇAK KAZASINDA HAYATINI KAYBEDEN FUTBOLCU EMILIANO SALA’NIN TRANSFER SÖZLEŞMESİNİN TFRS 15 KAPSAMINDA İNCELENMESİ

Cengiz TORAMAN<sup>1</sup>  
Elif ULUCENK<sup>2\*</sup>

### Öz

Bu çalışmanın amacı, 2019 yılında uçak kazasında hayatını kaybeden futbolcu Emiliano Sala’nın transfer sözleşmesinin TFRS 15 kapsamında incelenmesidir. Emiliano Sala 17 milyon euro bonservis bedeliyle FC Nantes’ten Cardiff City FC’ya transfer olmuştur. Transfer sözleşmesi imzalandıktan kısa bir süre sonra futbolcunun uçak kazasında hayatını kaybetmesi üzerine taraflar arasında bonservis bedelinin ödenmesiyle ilgili anlaşmazlıklar yaşanmaya başlamıştır. Cardiff City FC’nin bonservis bedelinin ilk taksitini ödememesi sebebiyle FC Nantes, konuyu FIFA’ya taşımıştır. FIFA FC Nantes lehine kararını açıklarken, her iki tarafa da CAS’a başvuru hakkı tanımıştır. Çalışmada, erişilen bilgilere dayanarak Emiliano Sala’nın transferi TFRS 15 kapsamında incelenmiş ve bu transferin; “tamamlandığı”, “kontrol devrinin gerçekleştiği” ve “belli bir anda yerine getirilen edim yükümlülüğüne uygun olarak hasılat oluşturduğu” sonucuna varılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Emiliano Sala, FIFA, Futbol, TFRS 15

**Jel Kodları:** M40, M41, M49

## ANALYSIS OF THE TRANSFER CONTRACT OF EMILIANO SALA, WHO DIED IN A PLANE CRASH, WITHIN THE SCOPE OF IFRS 15

### Abstract

The aim of this study is to analyze the transfer contract of the football player Emiliano Sala, who died in a plane crash in 2019, within the scope of IFRS 15. Emiliano Sala was transferred from FC Nantes to Cardiff City FC for a transfer fee of 17 million euro. As the footballer passed away just after the transfer contract was signed, disputes arose between the parties regarding the payment of the transfer fee. As Cardiff City didn’t pay the first installment of the transfer fee, FC Nantes brought the matter to FIFA. When FIFA announced its decision in favor of Nantes, it gave both parties the right to apply to CAS. In this study, based on the information accessed, the transfer of Emiliano Sala is examined within the scope of IFRS 15 and it is concluded that this transfer is “completed”, its “transfer of control has occurred” and “it has generated revenue in accordance with the performance obligation fulfilled at a certain time”.

**Keywords:** Emiliano Sala, FIFA, Football, IFRS 15

**Jel Codes:** M40, M41, M49

<sup>1</sup> Prof.Dr., İnönü Üniversitesi, , ORCID: 0000-0001-8601-5542

<sup>2</sup> Dr, ORCID: 0000-0001-6545-6621

\* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): elifulucenk@outlook.com.

**Başvuru Tarihi** (Received): 01.08.2023 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.01.2024

## Giriş

Futbolun oluşturduğu ekonomik yapı ve özellikli işlemler, günümüzde farklı disiplinler çerçevesinde incelenmeye başlamıştır. Futbol kulüpleri, piyasalarda oluşturdukları mali gücün etkisiyle son yıllarda özellikle ekonomiyle ilgili kesimlerin çalışma alanları arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, “*futbolcu transfer işlemleri*” de finansal ve hukuki açıdan önem arz etmektedir. Kulüpler arasında imzalanan transfer sözleşmesindeki şartların ve taahhütlerin yerine getirilmesiyle ilgili işlemler hukuki ve finansal yönüyle ayrıca incelenmelidir.

Günümüzde, futbol kulüplerinin en büyük rekabet gücünü oluşturan futbolcular, endüstriyel bir kimliğe bürünen futbol ekonomisinin sahip olduğu en değerli insan kaynağını oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle futbolcular, kulüpleri için entelektüel sermayenin bir karşılığıdır. Geline nokta, entelektüel sermayenin vazgeçilmez unsurunu oluşturan insan kaynağı ile ilgili işlemlere ise muhasebe biliminin duyarsız kalması mümkün değildir. Dolayısıyla muhasebe bilimi, insan kaynağıyla ilgili her türlü finansal nitelikli işlemleri açıklama çabası içindedir (Ulucenk, 2018: 12).

Bu çalışma, futbol camiasında çarpıcı bir etki oluşturan Emiliano Sala transferinin Türkiye Finansal Raporlama Standartları 15 “Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat” (TFRS 15) kapsamında incelenmesini amaçlamaktadır. Bu amaca yönelik çalışmada ilk olarak, futbolun oluşturduğu ekonomik yapı incelenmiş ve futbolcularla ilgili özellikli muhasebe işlemleri TFRS kapsamında ele alınmıştır. Daha sonra ise futbolcu transferinin muhasebeleştirilmesinde çerçeve oluşturan TFRS 15 tanıtılmış ve futbolcunun transfer sözleşmesi bu standart ile uyumlu olarak incelenmiştir.

## 1. Futbol Ekonomisi

Günümüzde multimilyar ölçekte bir endüstriye dönüşen futbol, küresel ekonominin en önemli bileşenlerinden biri olmayı başarmıştır. Futbol oyunu ekonomik amaçlarla faaliyetlerini yürüten bir kulübün çoğunlukla görsel yönünü oluşturmaktadır. Son 20 yılda futbol kulüplerinin, yüz milyonlarca euro kazanan ticari şirketlere dönüşmesi futbolun, spor branşından endüstriyel bir oluşuma evrilmesinin bir sonucu olarak kabul edilebilir. Nitekim özellikle gelişmiş ülkelerde futbol diğer spor branşlarından ayrılarak ekonomik, siyasi ve sosyal açıdan yadsınamaz bir değere sahiptir. Örneğin, Avrupa'nın beş büyük liginden biri olarak kabul edilen Almanya'nın Gayri Safi Milli Hasıla'sının önemli bir kısmı futbol ekonomisinden oluşurken, İran'da bu oran %1'den azdır (Homayounifar, Mosaveri ve Shahriari, 2014: 4).

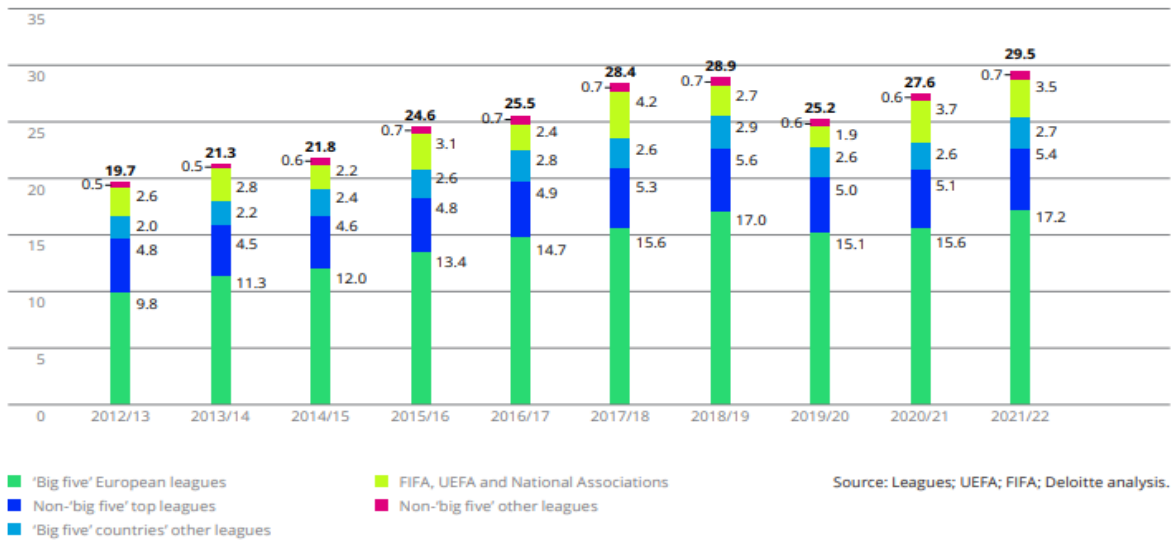
Futbol piyasası, diğer piyasaları üzerinde finansal etki oluşturan lokomotif bir endüstridir. Futbol piyasasının ekonomik büyüklüğünü ortaya koyabilmek için güncel değerleri incelemekte fayda bulunmaktadır. Dünya'da dört yılda bir düzenlenen ve 32 ülkenin birbiriyle yarıştığı Fédération Internationale de Football Association World Cup (FIFA Dünya Kupası) 2022 yılında Katar'da gerçekleşmiştir. Katar, şu ana dek Dünya Kupası hazırlıklarında en çok yatırım harcaması gerçekleştiren ülke olmuştur. Yıllar itibariyle Dünya Kupası için yapılan yatırım harcamaları Şekil 1'de gösterilmiştir.

**Şekil 1: Dünya Kupası Yatırım Harcamaları**

**Kaynak:** (Aktifbank, 2023: 91)

2022 yılı FIFA Dünya Kupası'nın kazananı olan Arjantin ise 42 milyon dolar, ikinci sırada yer alan Fransa ise 30 milyon doların sahibi olmuştur (<https://www.statista.com> (04.07.2023)).

Dünyanın en büyük futbol piyasası Avrupa Futbol Piyasası, 2021/22 "beş büyükler"<sup>4</sup> liderliğinde maçları ve diğer ticari gelirleri sayesinde %7 artış göstererek 29.5 milyar euroya ulaşmıştır. İngiltere, piyasa liderliğini sürdürerek, 2021/22 sezonu için toplam gelirinde %12'lik artış açıklayarak, sezonda 5.5 milyar sterlin toplam gelir elde etmiştir. Başta İngiltere Premier Lig olmak üzere küresel erişimli premium spor tesislerine sponsorluk ilgisinin artmasıyla birlikte 2021/22'de toplam ticari gelir 6.3 milyar euroya ulaşmıştır. Buna karşılık, 2021/22 yayın gelirleri %12 düşüşle 8,9 milyar euroya gerilemiştir. Bu düşüş, COVID-19 etkisiyle önceki sezonda ertelemelerin sebep olduğu şişirilmiş 2020/21 gelirlerinin tersine çevrilmesinden kaynaklanmaktadır. Öte yandan COVID-19 sebebiyle maçların seyircisiz oynanması maç günü gelirlerinde kayda değer azalışlara yol açmıştır (Deloitte, 2023: 3). Ancak pandemi sonrası futbol camiasında normalleşme sürecinin başlamasıyla kulüplerin gelirleri artmış ve böylece futbol ekonomisi eski ivmesini yakalamayı başarmıştır. Yıllar itibariyle Avrupa Futbol Piyasası'nın finansal büyüklüğü Şekil 2'de gösterilmiştir.

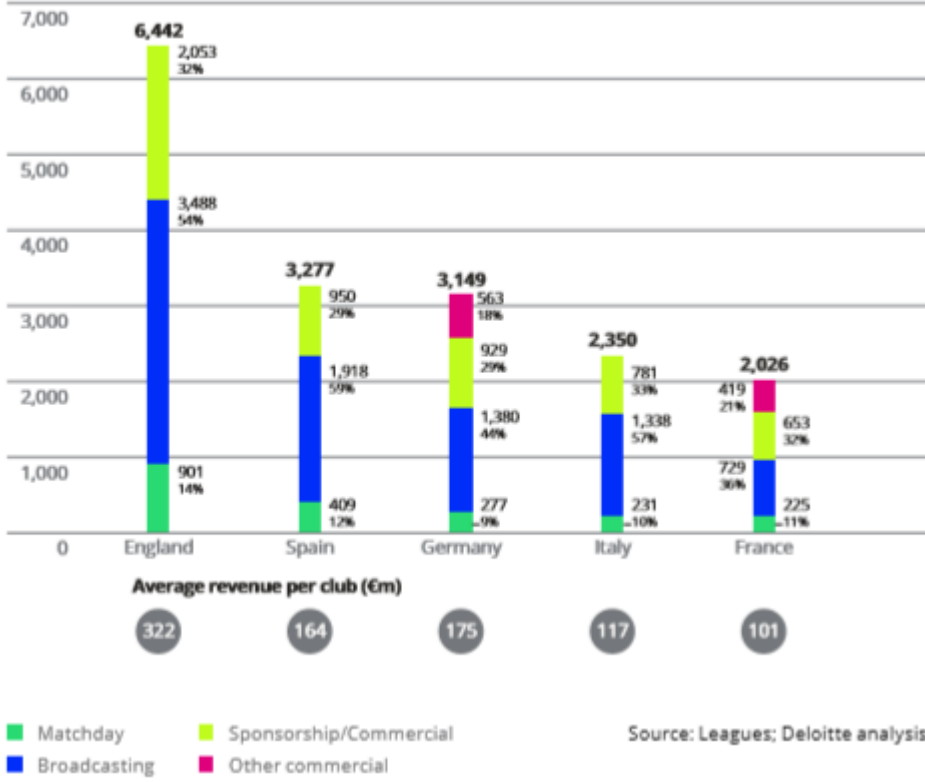
**Şekil 2: Avrupa Futbol Piyasasının Büyüklüğü – 2012/13 - 2021/22 (milyar €)**

**Kaynak:** (Deloitte, 2023: 3)

<sup>4</sup> Beş büyükler, Avrupa'nın en büyük beş büyük futbol ligini temsil etmektedir. Bunlar: "İngiltere (Premier Lig), İspanya (La Liga), İtalya (Serie A), Almanya (Bundesliga) ve Fransa'daki (Ligue 1)'dir."

Şekil 2'de yer alan bilgilere göre, 2012/13 - 2021/22 dönemlerinde futbol piyasasında en büyük paya beş büyükler sahiptir. Beş büyükleri ise diğer üst ligler takip etmektedir. FIFA, UEFA, diğer Ulusal Dernekler, beş büyük ülkenin diğer ligleri ve beş büyük olmayan diğer futbol ligleri futbol piyasasının en önemli örgütsel ve finansal aktörlerini oluşturmaktadır. Öte yandan beş büyük lige bağlı kulüplerin gelir kaynakları Şekil 3'te gösterilmiştir.

**Şekil 3: "Beş Büyük" Avrupa Ligi Kulüplerinin Gelir Kaynakları (2021/22 (m €))**



**Kaynak:** (Deloitte, 2023: 6)

2022/23 futbol sezonunda, "beş büyük ligin" toplam 18,2 milyar euroluk rekor seviyede gelir elde edeceği tahmin edilmiştir. İngiltere Premier Lig'in 2022/23 sezonunda; yeni ulusal ve uluslararası yayın anlaşmalarının etkisi ve La Liga'yla arasındaki farkın 3,3 milyar euroya çıkacağı beklenilmesi sebebiyle, lige üye kulüplerin ticari çekiciliğinin devam edeceği dolayısıyla İngiltere'nin futbol piyasasındaki liderliğinin süreceği öngörülmektedir (Deloitte, 2023: 7). Avrupa'daki beş büyük ligin ve takımların marka değerleri ise Şekil 4'te gösterilmiştir.



**Şekil 4:** Beş Büyüklerin ve Avrupa Futbol Kulüplerinin Marka Değerleri

**Kaynak:** (<https://www.statista.com> (02.07.2023); Aktifbank, 2022: 25)

FIFA'nın en büyük konfederasyonu olan Union of European Football Associations (Avrupa Futbol Federasyonları Birliği – UEFA)'nın futbol piyasasındaki finansal payının incelenmesi, ekonomik açıdan futbolun oluşturduğu gücün anlaşılabilmesine katkı sağlayacaktır. UEFA'nın 2021/22 yıllık raporuna göre, gelirleri 4,52 milyar euro, toplam giderleri ise 3,8 milyar euro olarak gerçekleşmiştir (UEFA, 2023: 2). UEFA 2021/22 sezonuna ait gelir dağılımı Tablo 1'de gösterilmiştir.

**Tablo 1:** UEFA 2021/22 Gelirleri

Gelirler	2021/22 (€000)
Medya Hakları	3.424.476
Ticari Haklar	533.761
<b>Haklara Ait Gelir Toplamı</b>	<b>3.958.237</b>
Biletler	35.878
Konaklama	27.869
Diğer Gelirler	29.583
<b>Toplam Gelirler</b>	<b>4.051.567</b>

**Kaynak:** (UEFA, 2023: 2)

Çalışmada incelenen veriler futbol müsabakaları ve ligler düzeyinde futbol ekonomisinin büyüklüğünü ortaya koymaktadır. Ancak futbol ekonomisi, futbol oyununun dışında diğer endüstri ve sektörler için de yadsınamaz bir öneme sahiptir. Forma üreten tekstil sektöründen, konaklama hizmeti sunan turizme, maçların yapıldığı stadyumlardan futbol etkili yapıların inşa faaliyetlerine, kulüp finansörlerinden sponsorlara dek muazzam büyüklükte katılımcılı bir piyasa sunan futbola, muhasebe ve finans bilim dallarının duyarsız kalması mümkün değildir. Bu sebeple, futbol oyununun

aktörleri olan futbolcularla ilgili mali nitelikli işlemler muhasebesel bağlamda açıklanma ihtiyacı oluşturmaktadır. Çalışmada futbol camiasında çarpıcı bir etki oluşturan Emiliano Sala transfer sözleşmesi TFRS 15 kapsamında ele alınmıştır. Ancak öncesinde futbolcularla ilgili muhasebe işlemlerinin TFRS kapsamında nasıl muhasebeleştirileceği üzerinde durulmuştur.

## 2. TFRS Kapsamında Futbolcularla İlgili Muhasebe Yaklaşımları

Günümüz uygulamalarında işletme çalışanlarıyla ilgili katlanılan değer kullanımları, çoğu endüstri için kar azaltıcı bir unsur olarak gider ya da zarar hesaplarında izlenen tutar biçiminde muhasebeleştirilir. Öte yandan futbol endüstrisinde ise durum muhasebesel açıdan farklılık arz etmektedir. Futbol takımları için futbolcular yalnızca kulüp çalışanı olarak değerlendirilmez. Bu bağlamda bir takımın futbolcu kadrosunun, kulübün sahip olduğu entelektüel sermayenin en önemli unsurunu oluşturduğu ileri sürülebilir.

Futbol kulübünün futbolcu kadrosunun olmaması halinde, söz konusu takım maçlara katılım sağlayamayacağı için kulübün varlığı ve faaliyetleri devam edemeyecektir. Dolayısıyla futbolcular, kulüpleri için potansiyel ekonomik faydaları oluşturmaktadır. Bu bağlamda futbolcuyla kulüp arasında kurulan sözleşme, kulübün takım içinde futbolcunun varlığına bağlı performansını kullanarak fayda sağlamasına imkân vermektedir (Oprean ve Oprisor, 2014: 1650). Bir futbolcunun kulübüyle belirli bir dönem için imzaladığı sözleşme, takımı için oluşturduğu ekonomik değeri ortaya koymaktadır. Başka bir ifadeyle, kulüpler futbolcularından hem saha içinde hem oyun dışında fayda sağlayarak gelir elde edebilirler. Bu sebeple çoğu futbol kulübü muhasebe bilgi sisteminde, futbolcuları varlık olarak muhasebeleştirir (Lombardi, 2019: 1).

Eski uygulamalarda, futbolcuların ilk muhasebeleştirme ve daha sonraki dönemlerde değerlendirme işlemlerinde nasıl bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiğine yönelik meslek mensupları farklı kayıt yaklaşımları geliştirmiştir. Futbolcu muhasebe işlemlerinde kulüpler, futbolcu sözleşmelerinden elde edilen kullanım haklarının aktifleştirilmesi ya da transfer maliyetinin gelir tablosuyla ilişkilendirilerek işletme gideri ya da istisnai gider olarak muhasebeleştirilmesi yaklaşımlarını tercih etmiştir. Eski muhasebe uygulamalarında, futbolcu maliyetlerinin ilk kayda alımdan son işleme dek işletme gideri olarak yazılması, muhasebe prensibi gereği ihtiyatlı bir yaklaşım olarak kabul edilmiş ancak bu yaklaşım futbolcu maliyetlerinin, kulübün diğer operasyon giderleriyle ilişkilendirilmesi sebebiyle gelir tablosunda hesapsal açıdan uyumsuzluklara sebep olmuştur (Rowbottom, 1998; Oprean ve Oprisor, 2014: 1650).

Uygulamada, futbolcularla ilgili katlanılan değer kullanımlarının gider hesaplarında ya da varlık hesaplarında muhasebeleştirilmesi nedeniyle bir takım görüş ayrılıkları yaşanmaya başlamıştır. Konuyla ilgili bilimsel çalışmalara ağırlık verildikçe ilk olarak; futbolcularla ilgili katlanılan değer kullanımlarının tek dönemde ya da sistematik olarak giderleştirilmesi anlayışı terk edilmiş ve bu parasal değerlerin bir varlık tanımına tekabül edeceği üzerinde uzlaşma sağlanmıştır. Futbol kulüpleri futbolcular için daha yüksek maliyetlere katlanmaya başladıktan sonra muhasebe ve finans uygulamalarında futbolcularla ilgili mali nitelikli işlemler görece önem kazanmıştır. Geline nokta söz konusu varlık için muhasebe açısından ortak bir tanımlamaya ihtiyaç duyulmuştur. Günümüz uygulamalarında çoğu ülke ve kuruluşun uluslararası finansal raporlamada ortak mali dili yakalayabilmek üzere muhasebe ve finansal raporlama işlemlerinde International Financial Reporting Standards (IFRS)'yi benimsemesi, futbolcu varlığının da muhasebe standartları çerçevesinde tanımlanmasına ve değerlendirme işlemleriyle ilgili esasların belirlenmesine yol açmıştır. Bu bağlamda futbolda transfer işleminden doğan hakkın tanımlanması, muhasebe standartları çerçevesinde futbolcunun hangi varlık unsurunu oluşturduğunu açıklamaya fayda sağlayabilecektir (Nelson, 2020). UEFA'nın yayınladığı Kulüp Lisans ve Finansal Fair Play Talimatında futbol kulüplerinin finansal tablolarını Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarını esas alarak hazırlamaları gerektiğini belirtmiştir (Demirci ve Küçüker, 2020: 137). Zira özelde futbolcu muhasebe işlemlerinde, genelde spor kulübünün muhasebe işlemlerinde uluslararası

çerçeve finansal raporlama yaklaşımlarının belirlenmesi küresel finansal uyumun sağlanması noktasında önem arz etmektedir. Finansal kriterler gereğince, futbol kulüpleri de uluslararası anlaşılabilirlik ve karşılaştırılabilirlik için IFRS'ye uygun muhasebe işlemleri gerçekleştirmeli ve raporlama yapmalıdır (Oprean ve Oprisor, 2014: 1650). IFRS çerçevesinde futbolcularla ilgili finansal işlemlerin muhasebeleştirilmesinde ise belirlenmesi gereken ilk husus, muhasebe bilgi sisteminde futbolcu insan kaynağının hangi tanımı karşıladığının tespit edilmesi işlemidir. Bu bağlamda, ilk olarak futbolcuların kulüplerin arz ettiği finansal anlam tespit edilmelidir. Bir futbol kulübüyle sözleşme imzalayan futbolcular, sözleşme süresi boyunca kulübe bağlı olan, ekonomik yarar sağlayan ve gelecekte ekonomik yarar sağlama potansiyeli olan kulüp varlığını oluşturur (Morrow, 1997). Futbol kulüpleri, futbolcularından bir hizmet sunmasını başka bir ifadeyle futbol oyununu oynayarak takıma faydada bulunmasını beklemektedir. Futbolcu takımıyla sözleşme imzaladığı an bu süreç başlamış olmaktadır (Morrow, 1997). Futbolcunun bir insan kaynağı olması ise kulübüne varlığın fiziksel kullanım hakkını sağlamaz. Futbolcunun bonservisinden<sup>5</sup> doğan kullanım hakkının sözleşme süresi boyunca kulübe satılmış olması, elde edilen hakkın fiziksel olmayan bir unsur taşıdığını göstermektedir. Ayrıca futbolcular, kulübün diğer çalışan kadrosundan farklı olarak bir transfer ücretiyle takıma dâhil edilmektedir. Bu durum ise söz konusu varlığın maliyetinin kolay ve güvenilir bir şekilde ölçülebilmesi anlamına gelmektedir (Nelson, 2020). Yapılan açıklamalar ve literatür incelemelerinden hareketle, IFRS çerçevesinde futbolcularla ilgili kullanım haklarının, maddi olmayan duran varlıkların muhasebe esaslarını belirlemek amacıyla yürürlüğe giren IAS 38 Intangible Assets, Türkçe tercümesiyle Türkiye Muhasebe Standartları 38 “Maddi Olmayan Duran Varlıklar” (TMS 38) kapsamında muhasebeleştirildiği tespit edilmiştir. Bu kapsamda futbolcu varlığıyla ilgili ilk aktifleştirme, dönem sonu değerlendirme işlemleri ve finansal durum tablosu dışında bırakma işlemleri ilgili standartla uyumlu olarak muhasebeleştirilecektir. Öte yandan, muhasebe uygulamalarında UEFA yaklaşımından da bahsetmekte fayda bulunmaktadır. UEFA'ya göre, alt yapıda yetiştirilen futbolcular bir transfer ücreti karşılığı takıma transfer edilmediği için maddi olmayan duran varlık kriterlerini karşılamadıkları gerekçesiyle finansal durum tablosunda aktifleştirilmemelidir. UEFA'ya göre, bir futbolcu transfer bedeli ödenip satın alındığında transferle ilgili maliyetler doğrudan aktifleştirilebilir ayrıca sözleşme süresi boyunca itfa edilebilir. Kurallara uyulmaması halinde ise kulüpler para cezasına çarptırılarak muhtemelen Şampiyonlar Ligi, Avrupa Ligi gibi Avrupa Müsabakalarından ihraç edilecektir (UEFA, 2012; Nelson, 2020).

Çalışmanın esas konusu, TFRS 15'in futbolcu transfer sözleşmesinden kaynaklanan muhasebe işlemlerine etkisinin incelenmesidir. Dolayısıyla transfer sözleşmesinin TMS 38'in esaslarıyla uyumlu olarak nasıl muhasebeleştirileceği ile ilgili yaklaşımlar bu çalışmanın kapsamı dışında kaldığından yukarıdaki açıklamalar ile yetinilmiştir. TMS 38, futbolcunun takım içinde yararlı ömrü boyunca performans göstereceği, yararlı ömrü boyunca sistematik bir şekilde itfa edilebileceği varsayımlarında çerçeve muhasebe esaslarını açıklamaktadır. Ancak uygulamada, kulüpler söz konusu futbolcudan oyun performansı sonucunda takımına sağladığı katkı dışında farklı ekonomik yararlar elde etmeyi de tercih edebilirler. Ayrıca ekonomik yararlar haricinde futbolcularla ilgili; satın alma, değerlendirme, finansal durum tablosu dışına çıkmaya sebep olan ya da bunlarla ilgisi bulunmayan işlemlerden dolayı TMS 38'in kapsamında izah edilemeyen veya farklı standartlardan yararlanılması gereken bir takım muhasebesel işlemlerde bulunabilir. Başka bir ifadeyle, futbolcu transferiyle ilgili işlemlerin çoğuna temel oluşturan standart her ne kadar TMS 38 olsa da kulübün futbolcusuyla ilgili gerçekleştirdiği finansal işlemin doğası gereği diğer ilgili standartlar çerçevesinde muhasebeleştirilmesi gereken durumlar yaşanabilir. Bu gibi finansal olaylar sıklıkla karşılaşıldığı gibi nadiren de ortaya çıkabilir. Çalışmada kulüplerde, futbolcularla ilgili görece sık rastlanan muhasebe işlemlerine yönelik çözüm oluşturan standartlar Tablo 2'de özetlenmiştir.

<sup>5</sup> Bir takımın sözleşmesi bulunan futbolcunun, başka bir takıma transfer olabilmesi için ödenmesi gereken bedeldir.

**Tablo 2: TFRS Kapsamında Futbolcularla İlgili Özellikli Muhasebe İşlemleri**

Standart <sup>6</sup>	Özellikli İşlemler
<b>TMS 38</b>	<p><b>Kalıcı Transfer:</b> Maddi olmayan duran varlık olarak muhasebeleştirme koşullarını sağlayan futbolcunun, faydalı ömrü boyunca takıma gelecekte ekonomik yarar sağlaması beklenilmektedir. Futbolcuyla ilgili bonservis bedelinin ve transfer sözleşmesinin kurulabilmesiyle ilişkili maliyetlerin ilk kez muhasebeleştirilmesi, dönem sonu değerlendirme işlemleri, itfa ve finansal durum tablosu dışına çıkarılmasıyla ilgili işlemlerde ve maliyet bedeliyle ilişkilendirilecek harcamalarda TMS 38 referans alınır.</p> <p><b>Transferin Yenilenmesi ya da Uzatılmasıyla Katlanılan Maliyetler:</b> Futbolcunun temsilcisi ya da menajerine yapılan ve futbolcunun takımda kalması için katlanılan ek maliyetlerle ilgili TMS 38 referans alınır.</p>
<b>TFRS 9</b>	<p><b>Koşullu Prim Bazlı Ödemeler veya Ertelenmiş Transfer Ücretleri:</b> Sözleşmede transfer ücretinin ödemesinin birtakım koşullara bağlı olarak kararlaştırılmış olması (örneğin sezonda hedeflenen gol skoru üzerinde bir performans göstermesi halinde verilecek olan prim ödemeleri) ya da transferler ücretlerinin ilerleyen dönemlerde anlaşılacak taksitler halinde ödenmesi söz konusu olabilir. Bu gibi durumlarda TFRS 9 referans alınır.</p> <p><b>Futbolcuyla İlgili Sat-Geri Kiralama İşlemleri:</b> Futbolcunun devri TFRS 15 kapsamındaki satış şartlarını karşılamadığı hallerde satıcı-kiracı takımın kayıtlarında futbolcu, finansal durum tablosunda gösterilmeye devam ederken kiralama işleminden doğan yükümlülüğe dair TFRS 9 referans alınır. Alıcı-kiracı takım kayıtlarında ise devrettiği futbolcu finansal tablolara yansıtılmadan devir bedeline eşit tutardaki finansal varlığı muhasebeleştirirken TFRS 9 referans alınır.</p>
<b>TFRS 16</b>	<p><b>Futbolcu Kiralama İşlemleri:</b> Futbol kulübü, futbolcusunu bir başka kulübe kiraya verebilir. Kiralama işlemleri TFRS 16 kapsamında değerlendirilmektedir. Futbolcu kiralama işlemlerinde, oyuncuyla ilgili risk ve getirilerin devredilme durumuna göre finansal ve faaliyet kiralaması ayırımının yapılması, faaliyet kiralamasında itfa payı hesaplamasının TMS 38 hükümlerine uygun olarak yapılması, faaliyet kiralamasında kiraya verenin futbolcuyla ilgili haklarını TMS 38 ile uyumlu olarak izlemeye devam etmesiyle ilgili açıklamalarda TFRS 16 referans alınır.</p> <p><b>Futbolcuyla İlgili Sat-Geri Kiralama İşlemleri:</b> Futbolcunun sat ve geri kiralama sözleşmesinde alıcı-kiraya veren taraf futbolcunun kiraya verilmesiyle ilgili işlemlerde TFRS 16'yı referans alır.</p> <p>Kiralama işlemleri ayrıca Ödünç Alınan Futbolcu - Geri Çağırma Seçeneği Olmaksızın Geçici Transfer ya da Ödünç Alınan Futbolcu – Geri Çağırma Seçeneğiyle Geçici Transfer şeklinde gerçekleşebilir. Bu gibi opsiyonlarda TFRS 16 referans alınmaktadır.</p>
<b>TMS 19</b>	<p><b>Sözleşmenin Yenilenmesi ya da Uzatılması:</b> Kulüp, sözleşme süresi dolmak üzere olan futbolcusuyla sözleşmeyi uzatabilir ya da sözleşmenin içeriğinde değişiklik yaparak sözleşmeyi yenileyebilir. (Örneğin, sözleşme uzatma primi, koşulsuz yenileme ya da uzatmaya dair yeni ödemeler, menajere yapılan ödemeler gibi.) Futbolcuya yapılan bu tür ödemelerin çalışanlara sağlanan katkılar kapsamında değerlendirilerek TMS 19 referans alınır.</p> <p><b>Fesih Teşvikleri:</b> Kulüp, futbolcusunu yeni bir takıma transfer etmek için teşvik edebilir ve futbolcuya tek seferlik bir ödemede bulunabilir. Futbolcuya yapılan bu tür ödemeler, çalışanlara sağlanan katkılar kapsamında değerlendirilir ve TMS 19 referans alınır.</p>

<sup>6</sup> Tabloda anılan standartların açıkları şu şekildedir: “ TMS 38 Maddi Olmayan Duran Varlıklar, TFRS 9 Finansal Araçlar, TFRS 16 Kiralamalar, TMS 19 Çalışanlara Sağlanan Faydalar, TMS 36 Varlıklarda Değer Düşüklüğü, TMS 37 Karşılıklar, Koşullu Borçlar ve Koşullu Varlıklar, TFRS 5 Satış Amaçlı Elde Tutulan Varlıklar ve Durdurulan Faaliyetler, TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat.”

---

<b>TMS 36</b>	<b>Değer Düşüklüğü Testi:</b> Kulüp, takım kadrosunda düzenli olarak antrenmanlara katılan ve maça çıkmasına rağmen sezonda kötü performans gösteren futbolcusunun kullanım haklarını değer düşüklüğü testine tabi tutarken TMS 36'nın hükümlerini referans alır.  <b>Sakatlanma Sorunu:</b> Futbolcu maç sırasında sakatlanabilir ve bu sakatlanma futbol kariyeri açısından bir tehdit oluşturabilir. Kulübün futbolcunun bonservis hakkındaki değer kaybı, tedavi masrafları, devam eden oyuncu maaşı için sigortası vardır. Sakatlanma sonucu değer düşüklüğü testi ya da kalıcı sakatlıkla ilgili hallerin muhasebeleştirilmesinde TMS 36 referans alınır.
<b>TMS 37</b>	<b>Sakatlanma Sorunu:</b> Futbolcu maç sırasında sakatlanabilir ve bu sakatlanma futbol kariyeri açısından bir tehdit oluşturabilir. Bu gibi durumlarda kulübün koşullu yükümlülüğü ya da karşılık işlemleriyle ilgili TMS 37 referans alınır.
<b>TFRS 5</b>	<b>Futbolcuyu Transfer Etme Kararı:</b> Kulüp yönetimi çeşitli sebeplerden dolayı futbolcuyu transfer etmeye karar verebilir ve kulüp yeni bir takım arayışına girebilir. Transfer etme kararı verilen ve piyasa değeri tahmin edilen futbolcuyla ilgili muhasebe işlemlerinde TFRS 5 referans alınır.
<b>TFRS 15</b>	<b>Futbolcu Transfer İşlemi:</b> Kulüp, başka bir kulübe futbolcuyu transfer edebilir. Futbolcu transfer sözleşmesinin imzalanması niteliği itibarıyla bir satış işlemidir. Dolayısıyla futbolcu transfer işlemlerinde TFRS 15 referans alınır.  <b>Futbolcuyla İlgili Sat-Geri Kiralama İşlemleri:</b> Futbolcunun sat ve geri kiralama sözleşmesinde satıcı-kiracı olan kulüp için söz konusu satış işleminin gerçekleşmesinin tespitinde TFRS 15 referans alınır.  <b>Futbolcunun Uluslararası Turnuvalar İçin Serbest Bırakılmasından Elde Edilen Gelir:</b> Futbolcu, milli takım menajeri tarafından bir turnuvaya katılmak üzere seçilebilir. Bu gibi işlemlerde kulübün oyuncuyu serbest bırakması karşılığı elde ettiği gelirin muhasebeleştirilmesinde TFRS 15 referans alınır.

---

**Kaynak:** (PWC, 2018'den yararlanılarak hazırlanmıştır.)

Futbolcularla ilgili gerçekleşen finansal nitelikli işlemlerin muhasebeleştirilmesi tek bir standardın kapsamına girmemektedir. Başka bir ifadeyle meydana gelen bir olay birden fazla standardın konusunu oluşturabilir. Örneğin sat – geri kiralama işlemlerinde satış işleminin gerçekleşmesi için TFRS 15 gereği edim yükümlülüğünün gerçekleştiği anın belirlenmesi ve geri kiralama işlemlerinde TFRS 16'nın hükümlerinin uygulanması gerekir. Futbolcuyu faaliyet kiralaması kapsamında kiraya veren tarafın, oyuncunun değer düşüklüğüne uğrayıp uğramadığını tespit etmesi ve değer düşüklüğü zararının bulunması halinde tutarın muhasebeleştirilmesi için TMS 36'nın hükümlerinin uygulanmasında birden fazla standardın esasları geçerli olabilir. Bu gibi durumlarda özellikli işlemin muhasebeye aktarılmasıyla ilgili referans alınacak farklı standartlar bulunmaktadır.

Bu çalışmanın esas konusu, transfer sözleşmesini imzaladıktan sonra, yeni takımında ilk maçına çıkamadan uçak kazasında hayatını kaybeden Emiliano Sala'nın transfer sözleşmesinin TFRS 15 uyarınca incelenmesidir. Bu kapsamda, çalışmada önce TFRS 15 standardı ele alınmıştır.

### 3. TFRS 15 Türkiye Finansal Raporlama Standartları 15 “Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat” (TFRS 15)

International Financial Reporting Standards 15 “Revenue From Contracts with Customers (IFRS 15), 1 Ocak 2018 tarihinde ve sonrasında başlayan yıllık raporlama dönemleri için geçerli olup, International Accounting Standard 11 “Construction Contracts” (IAS 11) ve International Accounting Standard 18 “Revenue” (IAS 18)'in yerine gelerek yeni hükümler içermektedir. (<https://www.ifrs.org>. (19.02.2022)). Türkiye uygulamalarında aynı tarih ile yürürlüğe girerek TFRS 15 Türkiye Finansal Raporlama Standartları 15 “Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat” (TFRS 15) adıyla çevrilmiş ve Türkiye Muhasebe Standartları 11 “İnşaat Sözleşmeleri (TMS 11) ile Türkiye Muhasebe Standartları 18 “Hasılat” (TMS 18)'in yerine getirilmiştir. TFRS 15, müşteriyle yapılan bir sözleşmeden doğan hasılatın ve nakit akışlarının niteliği, tutarı, zamanlaması ve

belirsizliğine ilişkin faydalı bilgilerin finansal tablo kullanıcılarına raporlanmasında işletmenin uygulayacağı ilkeleri düzenlemeyi amaçlamaktadır (TFRS 15, md.1).

TFRS 15'te müşteri ile yapılan her sözleşmenin ayrı ayrı muhasebeleştirilmesi esastır. Öte yandan standardın hükümleri, benzer özelliklere sahip sözleşmelerden oluşan bir portföye de uygulanabilmektedir. Ancak bu kolaylaştırıcı yol, standardın her bir sözleşmeye ayrı ayrı uygulanması ile portföye uygulanması halinde önemli bir farklılık oluşturmayacağına yönelik makul bir beklenti varsa geçerli görülmüştür (TFRS 15, md.4).

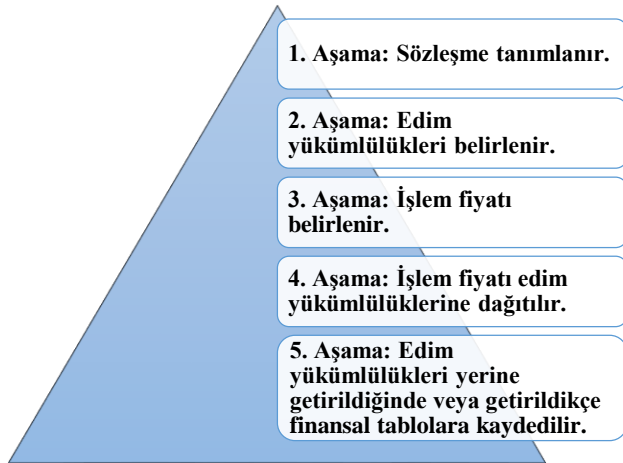
TFRS 15, aşağıdakiler hariç, işletmenin müşterileriyle yaptığı tüm sözleşmelere uygulanabilmektedir. Bunlar (TFRS 15, md. 5) :

TMS 17 Kiralama İşlemleri kapsamına giren kira sözleşmeleri,  
TFRS 4 Sigorta Sözleşmeleri kapsamına giren sigorta sözleşmeleri,  
TFRS 9 Finansal Araçlar, TFRS 10 Konsolide Finansal Tablolar, TFRS 11 Müşterek Anlaşmalar, TMS 27 Bireysel Finansal Tablolar ve TMS 28 İştiraklerdeki ve İş Ortaklıklarındaki Yatırımlar kapsamındaki finansal araçlar ve diğer sözleşmeye dayalı haklar veya yükümlülükler,  
Aynı iş alanında faaliyet gösteren işletmeler arasında yapılan takas sözleşmelerdir. (Müşteri ya da potansiyel müşterilere satışı kolaylaştırmak için yapılan parasal nitelikli olmayan değişimler içerir.)<sup>7</sup>

TFRS 15 kapsamında takas işleminin değerlendirilebilmesi için ise sözleşmenin parasal olmayan varlıkların değişimlerini içerecek şekilde kurulması gerekir. Takas, aynı iş alanında ve müşteriye yapılan satışı kolaylaştırmaya aracılık etmesi halinde TFRS 15'in kapsamı dışında kalır. Bu tür işlemler ise genellikle standart mallar arasında gerçekleşebilir (Örten ve diğerleri, 2019: 125). Başka bir ifadeyle takas işleminin TFRS 15 kapsamında hasılatla konu olabilmesi için yapılacak satışı aracılık etmek yerine bizzat satışı konu bir özelliği taşıması gerekir. Farklı ekonomik değere sahip varlıkların değişimi ise bu kapsamda ele alınabilir.

TFRS 15, müşteriyle yapılan bir sözleşmenin hasılat kapsamında mali tablolara alınabilmesi için beş aşamalı bir yaklaşım benimsemiştir. Bunlar Şekil 5'te sıralanmıştır.

**Şekil 5: TFRS 15 Hasılatın Muhasebeleştirilmesiyle İlgili Beş Aşamalı Modeli**



**Kaynak:** (TFRS 15 md.9)

<sup>7</sup>Belirlenen farklı bölgelerdeki müşterilerinin talebini zamanında karşılamak amacıyla petrol takasında anlaşan iki petrol şirketi arasındaki sözleşme bu kapsamda örnek verilebilir. (TFRS 15, md.5).

### 3.1. Sözleşmenin Tanımlanması Aşaması

Sözleşme; “iki veya daha çok taraf arasında yapılan hukuken icra edilebilir hak ve yükümlülükler doğuran bir anlaşma” olarak tanımlanır (TFRS 15, md.10). Sözleşme, aşağıdaki şartları tamamıyla sağlaması halinde TFRS 15 kapsamına girebilir (TFRS 15, md. 9):

Yazılı, sözlü ya da diğer ticari teamüllere göre sözleşmenin tarafları sözleşmeyi onaylamıştır. Sözleşme konusu ve devredilecek mal veya hizmetlerle ilgili her bir tarafın hakları tanımlanabilmektedir.

Sözleşmenin tarafları, devredilecek mal veya hizmetler için yapılacak ödeme koşullarını tanımlayabilmektedir.

Sözleşme sonucu, işletmenin gelecekteki nakit akışlarının tutarı, zamanlaması ve riskine dair değişiklik beklenmektedir. Dolayısıyla sözleşme ticari bir nitelik taşımaktadır.

İşletmenin, müşterisine mal ve hizmeti devretmesiyle birlikte hak kazanacağı bedeli tahsil etmesi muhtemeldir.<sup>8</sup>

Yukarıdaki açıklamalara ek, yükümlülük tam yerine getirilmeden veya diğer şartlar sağlanmadan işletmeye ödeme yapılmışsa, işletmenin yaptığı bu tahsilatın hasılat kabul edilebilmesi için aşağıdaki şartlardan birinin sağlanması gerekir (TFRS 15, md. 15):

Mal ve hizmete dair herhangi bir yükümlülüğün kalmaması ve müşterinin taahhüt ettiği bedelin tamamı ya da tamamına yakın değerinin tahsil edilmiş olması ve iadenin mümkün olmaması, Sözleşmenin feshedilmiş olması ve müşteriden tahsil edilen bedelin iadesinin mümkün olmaması gerekir.

Sözleşmeyle ilgili bazı özellikli durumlar olabilir. İşletmeler, aynı müşteriyle birden çok sözleşme yaparak sözleşmeleri birleştirebilir veya sözleşme yapıldıktan sonra taraflar bazı değişikliklere gidebilir (TFRS 15, md. 17 – 21):

*Sözleşmelerin Birleştirilmesi:* TFRS 15’te ifade edilen şartların en az birinin sağlanmasıyla aynı müşteriyle (veya bu müşterinin ilişkili tarafları) ve aynı ya da yakın zamanda yapılan sözleşmeler birleştirilebilir. Bunun için sözleşmenin tek bir ticari amaç için paket halinde müzakere edilmesi, bir sözleşme karşılığında ödenecek bedelin diğer sözleşmenin fiyatına veya edimine bağlanması veya sözleşme kapsamında taahhüt edilen mal veya hizmetlerin (veya sözleşmelerin her birinde taahhüt edilen bazı mal veya hizmetlerin) tek bir edim yükümlülüğü oluşturması halinde sözleşmeler birleştirilebilir.

*Sözleşme Değişiklikleri:* Sözleşmelerde tarafların kararıyla bazı değişimler yaşanabilir. Bu değişimler; mal ya da hizmette olabileceği gibi anılan unsurların fiyatlarında da meydana gelebilir. Değişimlerin etkisiyle birlikte yeni bir sözleşmeden bahsetmekte mümkündür. Standartta belirtilen şartların her ikisinin de sağlanması durumunda sözleşme değişiklikleri ayrı bir sözleşme olarak muhasebeleştirilir. Bunlar, taahhüt edilen farklı mal veya hizmetlere ekleme yapılması nedeniyle sözleşmenin kapsamının genişlemesi ve sözleşme bedelinin, işletme tarafından ilave olarak taahhüt edilen mal veya hizmetlerin tek başına satış fiyatlarını yansıtacak bedel kadar arttırılması ve sözleşmede öngörülmüşse buna uygun olarak bedelde bir düzeltmenin yapılmış olmasıdır. Sözleşmedeki değişiklik önceki sözleşmenin devamı olacak şekilde ortaya çıkmışsa, başka bir ifadeyle bu değişiklikten sonra farklı bir sözleşme oluşmamışsa önceki sözleşmeden devam eden ve teslim edilmeyen mal ile hizmetlerin muhasebeleştirilmesi gerekir. Devredilmeyen bu kısım ile ilgili muhasebeleştirilme işleminde bazı yöntemler uygulanır. Bunlar; devredilmemiş mal ve hizmetler, sözleşme feshedilmiş ve yeni bir sözleşme yapılmış gibi muhasebeleştirilebilir, geriye

<sup>8</sup> Tahsil edilecek bedelin muhtemelliğinin ölçüsü, müşterinin bu bedeli vadesinde ödeme kabiliyeti ve niyetidir. Öte yandan İşletmenin tahsil edeceği bu bedel, müşterisine sunacağı bir fiyat avantajıyla sözleşmede belirtilen fiyattan düşük olabilir.

kalan mal ve hizmetler farklı özellikte değilse ve kısmen yerine getirilmiş bir edim yükümlülüğünün parçası ise sözleşme değişikliği tarihinde hasılatla yapılan bir düzeltme olarak muhasebeleştirilebilir. Geriye kalan mal ve hizmetler diğer iki duruma uygun olmadığında ise işletme, değişikliğe uğramış bir sözleşmedeki ifa edilmemiş edim yükümlülükleri üzerindeki değişikliğin etkilerini belirlenen amaçlarla tutarlı olarak muhasebeleştirilebilir.

### 3.2. Edim Yükümlülüklerinin Tanımlanması Aşaması

TFRS 15 ile uygulamaya giren edim yükümlülüğü kavramı, işletmenin sözleşmede müşteriye olan taahhüdü olarak tanımlanmıştır. Sözleşmenin ifası kapsamında işletmenin yerine getirme zorunluluğu taşıdığı ancak mal ve hizmetlerin devriyle ilişkili olmayan sorumluluklar “*edim yükümlülüğü*” olarak değerlendirilmez (TFRS 15, md. 25). Standartta edim yükümlülüğünün neler olabileceği ifade edilmiştir. Bunlar (TFRS 15, md. 22):

Farklı bir mal veya hizmeti (veya bir mal veya hizmetler paketini) ya da

Büyük ölçüde benzerlik gösteren ve müşteriye devir şekli aynı olan farklı bir mal veya hizmetler serisidir.

TFRS 15'e göre, müşteriye taahhüt edilen mal veya hizmetler bazı şartların meydana gelmesiyle farklı mal ve hizmetler olarak ayrıştırılmalıdır. Farklı mal ve hizmet ayrımının yapılabilmesi için aşağıda belirtilen şartların aynı anda gerçekleşmesi gerekir (TFRS 15, md. 27):

Müşteri, mal veya hizmetten tek başına veya kullanımına hazır diğer kaynaklarla birlikte fayda sağlamalıdır.

Mal veya hizmeti devreden işletmenin taahhüdü, sözleşmedeki diğer taahhütlerden ayrıştırılabilmelidir.

Yukarıdaki şartların sağlanmasıyla birlikte mal ve hizmetler ayrı bir edim yükümlülüğü oluşturmaktadır. Bu durumda bir birleştirme işlemi yapılmaz.

### 3.3. İşlem Bedelinin Belirlenmesi Aşaması

İşlem bedeli, sözleşmede edim yükümlülüğüne biçilen değeri oluşturmaktadır. İşletmenin, üçüncü şahıslar adına tahsil ettiği tutarlar hariç (vergi vb.) sözleşmede taahhüt ettiği mal ya da hizmetlerin devriyle işlem bedelini hak ve tahsil etmeyi beklemektedir. Taahhüt edilen bu bedel; sabit, değişken veya karma bir yapıyı oluşturabilir (TFRS 15, md. 47). Değişken bir işlem bedeli taahhüt edilmişse işletme, müşteriye devredeceği mal veya hizmete karşılık kazanacağı bedeli tahmin etmesi gerekmektedir (TFRS 15, md. 50). İşletmeyle ilgili tahsil ettiği bedelin bir kısmını veya tamamını müşteriye geriye ödeyeceğine yönelik bir şüphe ya da beklenti varsa, mali tablolara iade yükümlülüğü kaydedilir (TFRS 15, md. 55). Ayrıca işlem bedeli finansman unsuru içeriyorsa, başka bir ifadeyle işlem bedeli, vadeli bir satış şekli için hesaplanmışsa, vade farkı ayrıştırılması paranın zaman değerinin etkisine göre yapılır. Ancak standart burada taraflara kolaylık sağlamıştır. Eğer, sözleşmede taahhüt edilen mal ya da hizmetin devir tarihi ve müşterinin işlem bedelini ödediği tarih arası süre bir yıl veya bir yıldan daha az ise vade farkı ayrıştırılması yapılmaz. Zira bir hesap dönemi içinde vade farkının sebep olduğu finansman bileşenin etkisi kapsamlı gelir tablosunda muhasebeleştirilmiş olmaktadır (TFRS 15, md. 60 – 63). Ayrıca işlem fiyatı gayri nakdi bedel içerebilir. Nakit dışında, hisse senedi, çek, senet, hammadde, işçilik gibi bedeller bu değerün unsurlarını oluşturabilir. Gayri nakdi bedel ise gerçeğe uygun değer ile ölçülmektedir. Eğer gerçeğe uygun değer makul şekilde tahmin edilemiyorsa, mal ya da hizmetlerin tekli satış fiyatları esas alınır. İşlem bedelin bir diğer unsuru ise müşteriye ödenebilir bedelden oluşabilir. İşletmenin müşteriye ödeyeceği veya ödemeyi beklediği indirim kuponu, puan, hediye çeki gibi ürünler bu kapsamda ele alınabilir (Örten, Kaval ve Karapınar, 2019: 135).



### 3.4. İşlem Bedelinin Edim Yükümlülüklerine Dağıtılması Aşaması

İşletmenin, işlem bedelini her bir edim yükümlülüğüne (farklı mal veya hizmete) tahsis etmesi bu dağıtımın temel amacıdır. Dağıtım işlemi, her bir edim yükümlülüğüne nispi tekli satış fiyatına göre yapılır. Sözleşmede tek bir edim yükümlülüğünün bulunması halinde dağıtımın yapılmayacağı açıktır. Şayet işletmenin edim yükümlülüğü olarak tanımlamış olduğu bir seri farklı mal ya da hizmetin devrine dair taahhüdü varsa ve bu değişken bedeli içeriyorsa tekli satış fiyatı esas alınarak dağıtım işlemi uygulanabilmektedir (TFRS 15, md. 73-75).

Tekli satış fiyatı, işletmenin edim yükümlülüğü olan mal ya da hizmeti müşteriye ayrı olarak satması halinde kazanacağı fiyat anlamına gelir. Tekli satış fiyatında en iyi belirleyici; bir mal veya hizmetin benzer koşullarda ve benzer müşterilere satılması halinde gözlemlenecek olan fiyattır. Tekli satış fiyatının belirlenemediği durumlarda işletme bu değeri tahmin etmektedir (TFRS 15, md. 77- 79). Bunun için standartta bazı yöntemler belirlenmiştir. Piyasa koşullarının değerlendirilerek tekli satış fiyatının tespit edildiği “*Düzeltilmiş Piyasa Değerlendirme Yaklaşımı*”, edim yükümlülüğünün tahmini maliyeti üzerine uygun bir kar marjı ilavesiyle tekli satış fiyatının hesaplandığı “*Beklenen Maliyet + Kar Marjı Yaklaşımı*” ve sözleşmedeki toplam işlem fiyatından, taahhüt edilen diğer mal ya da hizmetlerin tekli satış fiyatları toplamının çıkarılmasıyla bulunan ve böylece tekli satış fiyatının hesaplandığı “*Bakiye Yaklaşımı*” standardın benimsediği yöntemleri oluşturur (TFRS 15, md. 79).

İşlem fiyatı edim yükümlülüklerine dağıtılırken, sözleşme gereği indirim veya değişken bedelin söz konusu olduğu özellikli durumlar olabilir. İndirim veya değişken bedelin, edim yükümlülüklerine dağıtılması esastır. Sözleşmede, mal ya da hizmetlere dair taahhüt edilen fiyat, bunların tekli satış fiyat toplamlarından düşük olması halinde müşteriye sağlanan bir indirim söz konusudur. İndirimler ise tüm edim yükümlülüklerine orantılı bir şekilde dağıtılmaktadır. İndirimin dağıtımında nispi tekli satış fiyatı esas alınır (TFRS 15, md. 81). Sözleşme değişken bedel içermesi halinde, şart olarak işletmenin edim yükümlülüğünü yerine getirme veya farklı mal ya da hizmeti devretme çabalarına bağlanmış ve bedelin değişken tutarının tamamının söz konusu edim yükümlülüğüne veya farklı mal ya da hizmete dağıtılması, sözleşmedeki edim yükümlülükleri ve ödeme şartlarının hepsi göz önünde bulundurulduğunda dağıtım amacı ile tutarlıysa değişken tutarı, tek bir edim yükümlülüğünün bir kısmını oluşturan farklı bir mal veya hizmete dağıtır (TFRS 15, md.85).

### 3.5. Edim Yükümlülüğünün Yerine Getirilmesi Aşaması

TFRS 15, sözleşmede taahhüt edilen mal ya da hizmetin müşteriye devri sonucu hasılatın doğması için “*kontrol transferine*” odaklanmıştır. İşletme varlığı, müşterisine devrederek edim yükümlülüğünü yerine getirdiğinde ya da getirdikçe bu işlemi hasılat olarak muhasebeleştirir. Edim yükümlülüğünü yerine getirmenin belirleyicisi ise varlığın kontrolünün transferidir. Kontrol, varlığın kullanımını yönetebilme ve varlığın kalan bütün faydasını büyük ölçüde elde edebilme gücüdür. Varlık üzerinde kontrolün göstergesi, başka işletmelerin varlığın kullanımını yönetebilmesini ve ondan fayda elde etmesini engelleyebilme gücüdür. Dolayısıyla edim yükümlülüğü belli bir anda ya da zamana yayılı olarak yerine getirilebilir (TFRS 15, md. 31,32,33).

*Zamana Yayılı Edim Yükümlülükleri:* İşletme bir mal ya da hizmetin kontrolünü zamana yayılı olarak devredebilir. Edim yükümlülüğünün devri, kontrol transferine bağlı olduğu için hasılatla zamana yayılı olarak muhasebeleştirilir. Ancak bazı özel şartlar bulunmaktadır. Bunlar (TFRS 15, md.35):

İşletme edimi yerine getirdikçe, müşterinin de edimden sağladığı yararı aynı anda tüketmesi, İşletme edimi yerine getirdikçe, kontrolün müşteriye geçtiği bir varlığın oluşması ya da geliştirilmesi,

İşletme ediminin, işletme için alternatif kullanımı olan bir varlık oluşturmaması ve işletmenin o güne kadar tamamlanan edime karşılık yapılacak ödeme üzerinde hukuken icra edilebilir bir tahsil hakkının bulunmasıdır.

*Belirli Bir Anda Yerine Getirilen Edim Yükümlülükleri:* Edim yükümlülüğü zamana yayılarak yerine getirilmiyorsa, belirli bir anda yerine getirilmiştir. Taahhüt edilen mal veya hizmetin kontrolü müşteriye geçmesiyle edim yükümlülüğü yerine getirilmiş olur. Varlığın kontrolünün müşteriye geçtiğini gösteren belirtiler ise standartta sıralanmıştır (TFRS 15, md.38).

Devredilen varlığa karşılık tahsilat hakkı oluşmuştur.

Müşteri varlığın yasal mülkiyetine sahiptir.

Varlığın zilliyeti (kullanım hakkı) müşteriye devredilmiştir.

Müşteri, varlığın mülkiyetine sahip olduğu için risk ve getirileri üstlenmiştir.

Müşteri söz konusu varlığı kabul etmiştir.

Yukarıdaki yaklaşımların muhasebeleştirilmesinde bazı farklılıklar bulunmaktadır. Zamana yayılı edim yükümlülüklerinin muhasebeleştirilmesi için ilerlemenin ölçülmesi gerekir. Hasılat, bu ilerlemeye paralel olarak mali tablolara alınmalıdır. İlerlemenin ölçülmesinde ise iki yöntem grubu kullanılmaktadır. Seçilen yöntem, benzer koşulda ve benzer yükümlülüklerle uygulanır. Bunlar aşağıda açıklanmıştır (TFRS 15, md. B15-B18).

*Girdi Esaslı Yöntemler:* Edim yükümlülüğünü ifa etmek için işletmenin sarf ettiği çabayı ya da bu amaçla kullanılan girdileri, edim yükümlülüğünün yerine getirilmesi için beklenen toplam girdilere kıyaslayarak, hasılatı mali tablolara dâhil eder.

*Çıktı Esaslı Yöntemler:* O ana kadar devri yapılan mal ya da hizmetlerin müşteri açısından değerini esas alan yöntemlerdir. Bu değeri, sözleşmede taahhüt edilen ve geriye kalan mal ya da hizmetlere oranla doğrudan ölçerek hasılatı mali tablolara dâhil eder.

### **3.6. TFRS 15 Kapsamında Sözleşme Maliyetlerinin İncelenmesi**

TFRS 15'te sözleşme maliyetleri, “*ek maliyetler*” ve “*yerine getirme maliyetleri*” olmak üzere ikili bir ayrıma tabi tutulmuştur (TFRS 2015, md. 91 – 98).

*Ek Maliyetler:* İşletme, müşterisiyle sözleşme yapabilmek için bazı ek maliyetlere katlanıyorsa ve bu parasal fedakârlıkları geri kazanmayı öngörüyorsa, ek maliyetleri varlık olarak muhasebeleştirir. Ek maliyetler, sözleşmenin yapılması halinde doğan, aksi takdirde işletme için oluşmayacak maliyetlerdir. Öte yandan bir maliyet, sözleşmenin gerçekleşmesinden bağımsız ancak sözleşmenin yapılması amacıyla oluştuysa gider olarak muhasebeleştirilir. Ek maliyetler, varlığın itfa süresinin bir yıl veya daha az olması durumunda gider olarak mali tablolara alınmaktadır.

*Yerine Getirme Maliyetleri:* Müşteriyle yapılan bir sözleşme yerine getirilirken katlanılan maliyetler diğer standartların kapsamına girmemesi halinde ve aşağıdaki şartların tümünün sağlanmasıyla birlikte işletme söz konusu bu maliyetleri varlık olarak muhasebeleştirir:

Maliyetler, işletme tarafından belirlenebilen bir sözleşmeyle (muhtemel sözleşmeyle) direkt ilişkilidir.

Maliyetler, işletmenin gelecekte edim yükümlülüklerini yerine getirmede (veya yerine getirmeye devam etmede) kullanılacak kaynakları oluşturmakta ya da geliştirmektedir.

Maliyetlerin geri kazanılması beklenir.

Çalışmada TFRS 15'te yer alan muhasebe esasları incelendikten sonra, bu standardın futbolcu transfer işlemlerine etkisinin açıklanması amaçlanmıştır. Bu amaca yönelik, futbol literatürü için güncel ve özellikli konulardan biri olan “*Emiliano Sala Vakası*” TFRS 15 ile uyumlu olarak incelenmiştir.

#### 4. Emiliano Sala Transferi

Fransız takımı FC Nantes (Ligue 1), 20 Temmuz 2015 tarihinde Fransız takımı Girondins Bordeaux'tan (Ligue 1), bonservis bedeli 1 milyon euro değerindeki forvet oyuncusu Arjantin uyruklu Emiliano Sala'yı<sup>9</sup> transfer etmiştir. Birleşik Krallık'a bağlı Galler Bölgesinin takımı Cardiff City FC, FC'Nantes'ten 19 Ocak 2019'da 17 milyon euro bonservis bedeliyle Emiliano Sala'nın transferini gerçekleştirmiştir. Sözleşmeye göre bonservis bedeli üç taksitle ödenecektir. 21 Ocak 2019 tarihinde Fransa'dan İngiltere'ye hareket eden uçağın Manş Denizi'ne düşmesi sonucu Emiliano Sala kazada hayatını kaybetmiştir. Futbolcunun cesedine ise 6 Şubat 2019 tarihinde ulaşılmıştır. Emiliano Sala'nın ölümünün ardından FC Nantes ve Cardiff City FC arasında transfer sözleşmesiyle ilgili anlaşmazlık yaşanmıştır. FC Nantes, Emiliano Sala transferinden sonra 6 milyon euro değerinde bonservis bedelinin ilk taksitinin tahakkuk ettiğini Cardiff City FC'ye hatırlatmış, kulüp bir haftalık ertelemeye rağmen bu taksiti ödememiştir. Bunun üzerine FC Nantes, FIFA'ya başvurarak, mağduriyetini bildirmiştir. FIFA, konuyla ilgili inceleme başlatmış ve 30 Eylül 2019'da yaptığı açıklamada, Cardiff City FC'nin Emiliano Sala transferiyle ilgili yapmış olduğu sözleşme gereği, FC Nantes'a 6 milyon euro değerindeki bonservis bedelinin ilk taksitini ödemesi yönünde karar bildirmiştir. FIFA aldığı karara yönelik FC Nantes ve Cardiff City FC'ye 10 gün içinde CAS'a (Court of Arbitration for Sport - Uluslararası Spor Tahkim Mahkemesi), itiraz etme hakkı tanımıştır. FC Nantes bu kararı olumlu karşılarken, Cardiff City FC ise CAS'a başvuru hakkını kullanmıştır. Futbol kulübü; Premier Lig Yönetimi'nin transfer belgelerini onaylamadığını, Emiliano Sala uçaktayken kontratın maddi şartlarının yeniden düzenlendiğini dolayısıyla futbolcunun öldüğü tarihte takımın oyuncusu olmadığını ve bu sebeple transfer işleminin tamamlanmadığını iddia etmiştir. Öte yandan Birleşik Krallık'ta yayın yapan "Daily Mail Gazetesi" basına, Emiliano Sala'nın kazadan henüz üç gün önce 18 Ocak 2019'da Cardiff City ile üç ayrı belge imzaladığını ispatlayan bir video görüntüsü sunmuştur. Görüntüde, Emiliano Sala ve futbolcuya sözleşmedeki imza yerlerini gösteren Cardiff City FC'nin kulüp çalışanı Scott Dommet yer almaktadır (<https://www.indyturk.com> (20.02.2022)). Kulüpler arası dava ve tazminat süreci devam etmektedir.

##### 4.1. Emiliano Sala Transferinin Hukuki Açından İncelenmesi

Karauz (2020) çalışmasında; Emiliano Sala'yla ilgili futbolcu transfer sözleşmesinin hüküm ve sonuç doğurduğu anın tespitine ilişkin hukuki bağlamda açıklık getirmiştir. Anılan çalışmadan edinilen bulgulara göre bu vakayla ilgili öne çıkan sonuçlar aşağıda sıralanmıştır (Karauz, 2020: 162 – 164):

19 Ocak 2019 tarihinde FC Nantes ve Cardiff City FC arasında Emiliano Sala'nın transferine ilişkin bir transfer sözleşmesi akdedilmiştir. Fransa Futbol Federasyonu (Liga de Fútbol Profesional - LFP) ve Galler Futbol Federasyonu (Football Association of Wales – FAW), futbolcunun bir Cardiff City FC oyuncusu olarak kaydedildiğini ve Uluslararası Transfer Sertifikasının yayınlandığını doğrulamıştır.

FAW, futbolcunun FIFA Transfer Eşleştirme Sistemi (FIFA Transfer Matching System - TMS) Cardiff City FC için kaydını yapmıştır.

FIFA Oyuncuların Durum Komitesi Bürosu tarafından devir sözleşmesinin geçerliliğinin, dört şartın yerine getirilmesine bağlı olduğu tespit edilmiştir. FIFA'ya göre bu dört şart sağlanmıştır. Bunlar:

Futbolcu, taraflar arasında sözleşme imzalanmadan önce yapılacak tıbbi muayeneden başarılı şekilde çıkmalı,

Emiliano Sala ve kulübü FC Nantes arasındaki iş sözleşmesi karşılıklı olarak feshedilmeli ve taraflar tüm fesih şartlarını kabul etmeli,

Karşılıklı bu fesih işlemi, LFP tarafından tescil edilmeli,

<sup>9</sup> Ülkesindeki kayıtlı adı Emiliano Raúl Sala Taffarel'dir.

LFP ve FAW, Emiliano Sala'nın Cardiff City FC adına kaydedildiğini ve uluslararası transfer sertifikasını onaylamalıdır.

Uluslararası futbolcu transfer sözleşmesi açısından, TMS sürecinin tamamlanması sebebiyle sözleşme yapılmıştır. FIFA da kararında sürecin tamamlanması ile sözleşmenin kurulduğunu ve geçerli olduğunu kabul etmiştir.

Emiliano Sala'nın transferi sistem üzerinde tamamlanmış ve Cardiff City FC'nin oyuncusu olduğu sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla Cardiff City'nin Premier Lig ile ilgili iddiası sözleşmenin geçerliliğini etkilememektedir.

Eğer, sözleşmenin tescili gerçekleşmemişse futbolcular yeni kulüpleri için resmi maçlara çıkamaz fakat takımla birlikte antrenman yapma, tanıtım çalışmalarında bulunma gibi yükümlülük ilişkisine girmektedir.

FIFA, FC Nantes'i haklı bulmuş ve bonservis bedelinin ilk taksitinin 27 Ocak 2019 tarihinden ödemeyen yapılacağı tarihe dek % 5 gecikme faiziyle birlikte ödemesine karar vermiştir (FIFA, 2019).

Karauz çalışmasında; uluslararası futbol mevzuatı ve diğer hukuki şartlar nispetinde bu transferin gerçekleştiğini ve Emiliano Sala'nın Cardiff City FC'nin futbolcusu olduğu sonucuna varmıştır.

CAS ise 26 Ağustos 2022 tarihinde "*FC NANTES / CARDIFF CITY FC / EMILANO SALA*" başlıklı medya bülteninde transferle ilgili kararını bildirmiştir. Bülten ilk olarak "*CAS, Cardiff City FC tarafından yapılan itiraz başvurusunu reddeder ve Emiliano Sala transferinin futbolcunun ölümünden önce tamamen tamamlandığını doğrular.*" alt açıklama başlığıyla başlamaktadır. Bültende yapılan açıklamalarda önce çıkan hususlar aşağıdaki gibi özetlenebilir (CAS, 2022).

Toplanan tüm kanıtlar ve her iki futbol kulübünün öne sürdüğü argümanlar dikkate alındıktan sonra, CAS Paneli, transfer sözleşmesinde belirtilen koşulların futbolcunun ölümünden önce yerine getirilmiş olması sebebiyle, futbolcunun FC Nantes'ten Cardiff City FC'ye transferinin tamamlandığını tespit etmiştir.

CAS, FC Nantes'in 6 milyon euro değerindeki bonservis bedelinin ilk taksitiyle ilgili talebini onaylamıştır.

CAS'ın takibati, 6 milyon euro değerindeki transfer ücretinin ilk taksitiyle ilgilidir. Diğer taksitlerin, FIFA örneklerinden önceki prosedür zamanında vadesi gelmiş değildi.

FC Nantes'in futbolcunun ölümünden sorumlu olabileceği ve böyle bir haksız fiil iddiasının, transfer ücretiyle ilgili herhangi bir ödeme yükümlülüğüne karşı mahsup edileceği sebebiyle CAS, Cardiff City'nin FC Nantes'e herhangi bir transfer ücreti ödemesi gerekmediğine dair iddiayı dikkate almanın FIFA'ya düşmediğini doğrulamıştır.

CAS'ın ardından FIFA ise 30 Haziran 2023 tarihinde Cardiff City FC'ye Emiliano Sala'nın eski takımı FC Nantes'e transfer ücretinin ikinci ve üçüncü taksitlerini ödeme talimatı verdi. FIFA Futbol Mahkemesi'nin kararından sonra Cardiff City FC, transfer ücretiyle ilgili ikinci ve üçüncü taksitten kalan toplam 11 milyon euro değerindeki tutara ek faiz ödemeleri ve yasal masraflarla katlanmak durumunda kalmıştır. Buna göre Cardiff City FC, 2 Ocak 2020 tarihinden itibaren 6 milyon euro tutarına ek %5 faiz, 2 Ocak 2021'den itibaren ise 5 milyon euro tutarına ek %5 faiz ve 25 bin dolar yasal masrafları ödemek zorundadır. Öte yandan Cardiff City FC ise futbolcunun ölümünden dolayı gelir kaybı yaşadığını iddia ederek FC Nantes'ten yaklaşık 100 milyon euro talep etmektedir (<https://tr.euronews.com>, (03.07.2022)).

Emiliano Sala transferinin etkileri hukuksal yönüyle literatür için önem arz eden bir örnek olay olmakla birlikte muhasebe bilimi çerçevesinde TFRS ile uyumlu olarak açıklanma ihtiyacı oluşturmaktadır. Çalışmanın bir sonraki bölümünde Emiliano Sala'nın transferi TFRS 15 ile uyumlu olarak incelenmiştir.

#### 4.2. Emiliano Sala'nın Transfer Sözleşmesinin TFRS 15 Kapsamında İncelenmesi

TFRS 15, müşteri sözleşmelerinden doğan hasılatın muhasebeleştirilmesiyle ilgili esasları açıklamaktadır. Muhasebe açısından Emiliano Sala transfer sözleşmesinin hasılat açısından incelenmesi TFRS 15 hükümleriyle uyumlu olmalıdır. Bu kapsamda, hasılatın muhasebeleştirilmesiyle ilgili TFRS 15'de yer alan beş aşamalı model, Emiliano Sala'nın transfer sözleşmesine uygulanmalıdır. Tablo 3'te, model ile transfer sözleşmesi arasındaki ilişki açıklanmıştır.

**Tablo 3:** *Emiliano Sala Transfer Sözleşmesinin TFRS 15 ile Uyumlu Olarak İncelenmesi*

<i>Aşamalar</i>	<i>Emiliano Sala'nın Transfer Sözleşmesi</i>
<b>1. Aşama:</b> <i>Sözleşmenin Tanımlanması</i>	-19 Ocak 2019'da FC Nantes ve Cardiff City FC arasında sözleşme imzalanmıştır. -LFP ve FAW; Emiliano Sala'nın Cardiff City FC oyuncusu olarak kaydedildiğini ve Uluslararası Transfer Sertifikasının yayımlandığını doğrulamıştır. -FAW, futbolcunun TMS'ye Cardiff City için kaydını yapmıştır.
<b>2. Aşama:</b> <i>Edim Yükümlülüklerinin Belirlenmesi</i>	-Nantes FC ve Cardiff City FC arasında imzalanan sözleşmede edim yükümlülüğü; " <i>Emiliano Sala'nın transferidir.</i> " -Nantes forvet oyuncusunu, Cardiff City'ye transfer etme taahhüdünde bulunmuştur.
<b>3. Aşama:</b> <i>İşlem Fiyatının Belirlenmesi</i>	-Nantes, transfer sözleşmesindeki taahhüdü karşılığında 17.000.000 € bonservis bedeli tahsiline hak kazanmıştır. -Anlaşma gereği; 17.000.000 € bonservis bedeli 3 taksitle tahsil edilecektir. -Taksit Dönemleri: Şubat 2019:6.000.000 € Ocak 2020:6.000.000 € Ocak 2021:5.000.000 €
<b>4. Aşama:</b> <i>İşlem Fiyatının Edim Yükümlülüklerine Dağıtılması</i>	-FC Nantes'in taahhüdü " <i>Emiliano Sala'nın transferini Cardiff City FC'ye sağlamaktır.</i> Dolayısıyla tek bir edim yükümlülüğü söz konusu olduğundan dağıtım yapılmaz.
<b>5. Aşama:</b> <i>Edim Yükümlülüklerinin Yerine Getirilmesi ve Hasılatın Doğması</i>	-Nantes FC ile Cardiff City FC arasında ve Emiliano Sala ile Cardiff City FC arasında sözleşme imzalanmıştır. -FAW, futbolcunun TMS'ye Cardiff City FC için kaydını yapmıştır. -Emiliano Sala, Cardiff City FC'nin resmi oyuncusudur. Transferi tamamlanmıştır. -Emiliano Sala transfer olduğu yeni takımı için Birleşik Krallığa giderken uçak kazasında hayatını kaybetmiştir. -Emiliano Sala'nın uçak yolculuğu esnasında eski takımı FC Nantes, yerine getirmediği bir taahhüdü yoktur. -Sözleşmede futbolcunun sağ ulaştırılmasını sağlamak ile ilgili bir edim yükümlülüğü bulunmamaktadır. -Nantes, Emiliano Sala üzerindeki kontrol hakkını kaybetmiştir. -Emiliano Sala Vakası, " <i>Belirli Bir Anda Yerine Getirilen Edim Yükümlülükleri</i> " kapsamına girmektedir.

Yukarıdaki tabloda yapılan incelemeler doğrultusunda, FC Nantes ile Cardiff City FC arasında imzalanan transfer sözleşmesi sayesinde Cardiff City FC'ye Emiliano Sala'nın transfer edildiği ve futbolcu üzerindeki kontrol hakkının kulübe geçtiği sonucuna varılmıştır. Bu transfer, "*tamamlanmış bir transferdir.*" FC Nantes takımı için Emiliano Sala transferinden doğan bir hasılat söz konusudur. Dolayısıyla, transferin sonucu FC Nantes'in mali tablolarına edim yükümlülüğünün tamamlanmasıyla birlikte hasılat olarak aktarılmış olmalıdır.

## 5. Sonuç

Futbol kariyerine 2012 yılında Bordeaux'ta başlayan Emiliano Sala, 2019 yılında FC Nantes'ten Cardiff City FC'ye rekor seviyede bir ücretle transfer olmuştur. Transferi gerçekleştirmek için Emiliano Sala'nın bonservisine 17 milyon euro değer biçilmiş ve taraflar Emiliano Sala'nın transfer sözleşmesini 19 Ocak 2019 tarihinde imzalamıştır. Futbolcu, yeni takımı için Fransa'dan Birleşik Krallık'a giderken Manş Denizi üzerinde düşen uçakta hayatını kaybetmiştir. Ancak Emiliano Sala ardında, tartışmalı bir transfer sözleşmesi ve bonservis alacağı bırakmıştır. Zira yeni takımı Cardiff City FC; bonservisi ödemeyi reddetmiş, eski takımı FC Nantes ise konuyu FIFA'ya taşımıştır. FIFA, taraflarla görüşme sağladıktan sonra FC Nantes'i haklı bulmuş ve Cardiff City FC'nin transfer sözleşmesinin şartlarını yerine getirmesini ayrıca ilk taksitle birlikte %5 gecikme faizini ödemesi gerektiğini açıklamıştır. Öte yandan FIFA, her iki takımada CAS'a başvuru hakkı tanımıştır. FC Nantes bu kararı memnuniyetle karşılarken, Cardiff City FC gerekçeler sunmuş ve CAS'a başvurmuştur. Yaşanan tüm bu gelişmeler esnasında iki ülkenin ligi ise transferi doğrulamıştır. Nihayetinde CAS, 26 Ağustos 2022 tarihinde "*FC NANTES / CARDIFF CITY FC / EMILANO SALA*" başlıklı yayınladığı bültende Cardiff City FC'nin itiraz başvurusu redderek, FC Nantes'i haklı bulmuş ve Emiliano Sala transferinin vefatından önce gerçekleştiği sonucuna varmıştır. Daha sonra FIFA Futbol Mahkemesi İdaresi, 30.06.2023 tarihinde transferin ikinci ve üçüncü taksitlerinin toplam tutarına tekabül eden 11 milyon euro bonservis ödemesini %5 gecikme faiziyle 25 bin dolar değerindeki yasal masrafla birlikte ödenmesi gerektiğini Cardiff City FC'ye hükmetmiştir.

Emiliano Sala'nın transferi, disiplinler arası değerlendirilebilir bir vaka incelemesidir. Bu bağlamda konuya muhasebe bilimi çerçevesinde açıklık getirmekte fayda bulunmaktadır. Zira futbolcunun transfer sözleşmesi, muhasebesel açıdan TFRS 15'in kapsamına girmektedir. Çalışmada Emiliano Sala'nın transferiyle ilgili incelemeler; "*FC Nantes'in iddiaları, FIFA Kararları, LFP ve FAW'ın açıklamaları, literatürde bu transferin hukuksal yönüyle ilgili yapılan incelemeler, CAS'ın kararı ve kamuoyuyla paylaşılan diğer bilgiler*" doğrultusunda yapılmıştır. Dolayısıyla, çalışmada Emiliano Sala'nın transferi; TFRS 15'in hasılatın muhasebeleştirilmesiyle ilgili "*beş aşamalı modeli*" çerçevesinde incelenmiştir. Futbolcunun transferiyle ilgili iki takım arasında imzalanmış yazılı bir sözleşme bulunmaktadır. Ayrıca sözleşme kulüplerin ligleri tarafından onaylanarak meşruiyet kazanmıştır. Anılan sözleşmede kulüplerin futbolcunun transferiyle ilgili taahhütlerini içeren edim yükümlülükleri ve futbolcunun yeni takımının transferle ilgili ödemesi gereken bonservis bedelini temsil eden işlem fiyatı sözleşmede açık bir şekilde belirlenmiştir. Sözleşmede futbolcu Emiliano Sala'nın transferini içeren tek bir edim yükümlülüğü bulunduğu için herhangi bir dağıtım işlemi söz konusu değildir. Emiliano Sala, transferi tamamlanmış ve resmi olarak Cardiff City FC'nin oyuncusu olarak uçağa binmiştir. Çalışmada kamuoyuyla paylaşılan bilgilere, FIFA ve CAS'ın kararlarına göre; FC Nantes'in transferle ilgili tamamlamadığı bir edim yükümlülüğü bulunmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla FC Nantes, Emiliano Sala'nın geçirdiği kaza anında futbolcuyla ilgili kontrol hakkını kaybetmiştir. Zira FC Nantes'in, sözleşmede futbolcunun yeni takımına sağ ulaştırılmasıyla ilgili bir edim yükümlülüğü de bulunmamaktadır. Bu bağlamda transfer sözleşmesi, TFRS 15'in hasılatın muhasebeleştirilmesine yönelik getirdiği yeni beş aşamalı model kapsamında incelenmiş ve transferin "*belirli bir anda yerine getirilen edim yükümlülükleri*" kapsamına girdiği sonucuna varılmıştır.

**Yazar Katkı Oranı** (Authorship Contributions): Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

## Kaynakça

Aktifbank, (2022). *Ekolig 2021-22 sezonu futbol ekonomisi raporu*. Erişim adresi: <https://www.aktifbank.com.tr/api/uploads/20221215102700210.pdf> (02.01.2023).

- CAS, (2022). *Media Release FC Nantes / Cardiff City FC / Emiliano Sala*. Retrieved from: [https://www.tas-cas.org/fileadmin/user\\_upload/CAS\\_Media\\_Release\\_6594\\_Decision.pdf](https://www.tas-cas.org/fileadmin/user_upload/CAS_Media_Release_6594_Decision.pdf) (21.05.2023).
- Deloitte, (2023). *Annual review of football finance 2023*, Deloitte's Sports Business Group (June).
- Demirci Ş. ve Küçükler, M. (2020). Muhasebe standartları çerçevesinde futbolcu bonservis bedellerinin muhasebeleştirilmesi. *Mali Çözüm*, 30(159), 129 – 154.
- Euronews, (2023 Haziran 30), FIFA: Cardiff, uçak kazasında ölen Emiliano Sala'nın transfer ücretinin tamamını Nantes'a ödeyecek. Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2023/06/30/fifa-cardiff-ucak-kazasinda-olen-emiliano-salanin-transfer-ucretinin-tamamini-nantesa-odey> (03.07.2023).
- FIFA, (2019). *Decision of the bureau of the players' status committee*. Retrieved from: <https://digitalhub.fifa.com/m/5ca26906b7b27420/original/zz1mucunt6ydvrzqrqdw-pdf.pdf> (19.02.2022).
- Homayounifar, M., Mosaveri, K. P., & Shahriari, E. (2014). Football marketing and its effect on economic boom. *Atlantic Review of Economics*, 2, 1-26.
- IFRS 15 Revenue from Contracts with Customers. Retrieved from: <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ifrs-15-revenue-from-contracts-with-customers/> (19.02.2022).
- Indyturk, Emiliano Sala. Erişim adresi: <https://www.indyturk.com/node/186851/spor/u%C3%A7ak-kazas%C4%B1nda-hayat%C4%B1n%C4%B1-kaybeden-emiliano-salan%C4%B1n-yeni-g%C3%B6r%C3%BCnt%C3%BCleri-ortaya-%C3%A7%C4%B1kt%C4%B1> (20.02.2022).
- Karauz, A.K. (2020). Emiliano Sala trajedisi bağlamında profesyonel futbolcu transfer sözleşmesinin hüküm ve sonuç doğurduğu anın tespiti. *SDÜHFD*, 10(1), 148 – 166.
- Lombardi, P. (2019). Accounting for football players and financial fair play, Legal Newsletter. Retrieved from: <https://europeanleagues.com/wp-content/uploads/Philippa-Lombardi-Accounting-of-Football-Players-and-FFP.pdf> (03.03.2023).
- Morrow, S. (1997). Accounting for football players. Financial and accounting implications of 'Royal Club Liégois and Others V Bosman' for football in the United Kingdom. *Journal of Human Resource Costing & Accounting*, 2(1), 55 – 71.
- Nelson, N. (2020). Accounting and disclosure of football player registrations: Do they present a true and fair view of the financial statements? A study of top European. Retrieved from: <https://www.linkedin.com/pulse/accounting-disclosure-football-player-registrations-do-nelson-sithole> (03.03.2023).
- Oprean, V.B. & Oprisor, T. (2014). Accounting for soccer players: Capitalization paradigm vs. expenditure. *Procedia Economics and Finance* 15, 1647 – 1654.
- Örten, R., Kaval, H. ve Karapınar, A. (2019). *Türkiye muhasebe – finansal raporlama standartları uygulama ve yorumları*. (12. Baskı), Gazi Kitabevi: Ankara.
- PWC, (2018) *Accounting for typical transactions in the football industry issues and solutions under IFRS*. Retrieved from: <https://www.pwc.com/gx/en/audit-services/ifrs/publication/s/ifrs-9/accounting-for-typical-transactions-in-the-football-industry.pdf>. (04.03.2023).
- Rowbottom, N. (1998). *Intangible asset accounting and accounting policy selection in the football industry*. [Unpublished doctoral dissertation]. University of Birmingham.

Uçak Kazasında Hayatını Kaybeden Futbolcu Emiliano Sala'nın Transfer Sözleşmesinin TFRS 15 Kapsamında İncelenmesi

Statista, *Brand value of the Big Five soccer leagues in Europe from 2018 to 2022, by league*. Retrieved from: <https://www.statista.com/statistics/1021424/big-five-leading-football-leagues-brand-value-europe/> (02.07.2023).

Statista, *How Much Prize Money Do World Cup Champions Win?* Retrieved from: <https://www.statista.com/chart/28982/fifa-world-cups-top-prizes/> (04.07.2023).

TFRS 15 “Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat”. Erişim adresi: <http://www.kgk.gov.tr> (02.01.2023)

UEFA, (2023). *Financial Report 2021/22*. Retrieved from: [https://editorial.uefa.com/resources/0280-17b3db253a76-5a377185eae6-1000/uefa\\_financial\\_report\\_annex\\_2021-22\\_en.pdf](https://editorial.uefa.com/resources/0280-17b3db253a76-5a377185eae6-1000/uefa_financial_report_annex_2021-22_en.pdf).

UEFA. (2012). *Club licensing and Financial Fair Play regulations 2012*. [Brochure] Geneve: UEFA.

Ulucenk, E., (2018) *Futbol kulüplerinde insan kaynakları muhasebesi uygulamaları*. [Yüksek lisans tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı.





*Araştırma Makalesi / Research Article*

## SALDIRGAN REALİST PERSPEKTİFTEN ÇİN-ABD İLİŞKİLERİ: 2000'Lİ YILLARDAN GÜNÜMÜZE

Ebrar ŞEBİN<sup>1\*</sup>  
Zafer AKBAŞ<sup>2</sup>

### Öz

Amerika Birleşik Devletleri'nin dış politikasında hem demokratların hem de cumhuriyetçilerin temel mutabakata vardığı konu, Çin'in bölgesel ve küresel hegemonyaya yönelik iddialı yükselişini kontrol altına alma ihtiyacıdır. ABD, Çin'i hem uluslararası düzeni yeniden şekillendirme niyeti olan hem de bunu yapabilecek askeri, ekonomik ve teknolojik güce sahip olan tek rakip olarak görmektedir. Dolayısıyla özellikle Obama'nın başkanlığıyla birlikte ABD, Çin'in sınırlandırılması amacıyla Saldırgan Realist bir teorik mercek belirlemiştir. Özellikle Çin'in Güney Çin Denizindeki son askeri yığınağı Saldırgan Realistlerin, uzun süredir tartıştığı gibi, büyük güçlerin bölgesel ve nihai olarak küresel hegemonya için sürekli bir mücadele içerisinde olduğunu kanıtlamıştır. Çalışmada 21.yüzyıldan günümüze kadar Çin-ABD ilişkileri Saldırgan Realizm perspektifinden değerlendirilmiştir. Bu çalışma, ABD'nin dış politikasındaki öncelikli hedefinin Çin'i frenlemek olduğu varsayımından hareket etmektedir. Bu anlamda çalışmada ABD ve Çin arasındaki güvenlik rekabetinin sıcak savaşa dönüşme ihtimali, hangi parametrelerle ABD ve Çin arasındaki sıcak çatışma ihtimalinin açıklanabileceği ve ABD ve Çin arasındaki sınırlı bir savaşın nükleer bir savaşa yol açma olasılığı Saldırgan Realizm perspektifinden değerlendirilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** ABD, Çin, Saldırgan Realizm, Güvenlik

**JEL Kodları:** F50, F51, F59

## CHINA-USA RELATIONS IN AN OFFENSIVE REALIST PERSPECTIVE: FROM 2000S TO THE PRESENT

### Abstract

The main consensus of both democrats and republicans in the foreign policy of the United States is the need to contain China's assertive rise to regional and global hegemony. The United States sees China as the only competitor with both the intent to reshape the international order and the military, economic and technological power to do so. Therefore, especially with the presidency of Obama, the USA has determined an offensive realist theoretical lens for the purpose of limiting China. In particular, China's recent military build-up in the South China Sea has proven that the great powers are in a constant struggle for regional and ultimately global hegemony, as Aggressive realists have long argued. In the study, China-US relations from the 21st century to the present have been evaluated from the perspective of Offensive Realism. This study is based on the assumption that the primary goal of the US foreign policy is to curb China. In this sense, the possibility of the security competition between the USA and China turning into a hot war, the parameters by which the possibility of a hot conflict between the USA and China can be explained, and the possibility of a limited war between the USA and China leading to a nuclear war are discussed from the perspective of Offensive Realism.

**Keywords:** USA, Chinese, Offensive Realism, Security

**JEL Codes:** F50, F51, F59

<sup>1</sup> 100/2000 Uluslararası Güvenlik ve Terör Programı, Doktorant, Düzce Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, ORCID: 0000-0001-6105-7236

\* Sorumlu Yazar (Corresponding Author): ebrar.sebin@hotmail.com

<sup>2</sup> Prof.Dr., Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0002-9974-5576

**Başvuru Tarihi** (Received): 02.08.2023 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.01.2024

## Giriş

Günümüzde ABD dış politikasında en önemli güvenlik sorunu olarak Çin'in bölgesel ve küresel hegemonyasını arttırması görülmektedir. Bu anlamda Çin, Biden yönetiminin Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde (UGS-NSS) hem uluslararası düzeni yeniden şekillendirme niyeti olan hem de bunu yapabilecek askeri, ekonomik ve teknolojik güce sahip olan tek rakip olarak tanımlanmaktadır (Congressional Research Service, 2022: 32). Biden'ın bu kararı, Trump yönetiminin UGS'sini yansıtmaktadır (Congressional Research Service, 2022: 35). Dolayısıyla her iki başkanının da ABD ve Çin arasındaki büyük rekabetinin Saldırgan Realist bir perspektifle izahı mümkündür.

Bu makalenin amacı, John Mearshimer'in geliştirdiği Saldırgan Realist teori üzerinden 2000'li yıllardan günümüze Çin-ABD ilişkilerini analiz etmektir. Asya Bölgesi'nde meydana gelen gelişmeleri anlayabilmek için Çin'in nasıl hareket ettiğini ve edeceğini aynı zamanda ABD'nin Çin'in bu politikalarına nasıl tepki vereceğini açıklayan bir uluslararası politika teorisine ihtiyaç vardır. Bu anlamda Saldırgan Realist teori ön plana çıkmaktadır. Çünkü Çin son yıllarda Güney Çin Denizi'ne askeri yığınağını arttırmış, Tayvan'ı anakaranın bir parçası haline getirmek için agresif politikalar izlemiş, Doğu Deniz'de statükoyu değiştirme çabalarına hız vermiş ve Diaoyu Adalarını geri alma stratejisi izlemiştir. Bu anlamda Çin, Saldırgan Realist teori çerçevesinde politikalar benimseyerek Asya Bölgesi'nde hâkim olmaya yönelik politikalar geliştirmektedir. ABD ise bölgedeki müttefikleri ile ilişkilerini geliştirerek Çin'in gücünü kontrol altına almaya çalışmakta, askeri ve ekonomik hâkimiyet kazanmasını engellemekte ve bölgesel hegemonya kurmasını engellemeye yönelik politikalar izlemektedir. Dolayısıyla bu çalışmaya göre Çin ve ABD arasında ciddi bir savaş potansiyeli taşıyan yoğun bir güvenlik rekabeti yaşanmaktadır. Çin'in yükselişinin barışçıl ve sakin bir şekilde gerçekleşmesi çok olası görünmemektedir. Bu bağlamda çalışmada Saldırgan Realist teorinin ana argümanı olan “yükselen güçlerin her zaman revizyonist niyetleri vardır ve yükselen güç, güç dengesini makul bir biçimde değiştireceğini düşünürse güç kullanmaktan kaçınmayacaktır” (Mearshimer, 2001: 4) anlayışından hareketle ABD ve Çin arasındaki güvenlik rekabetinin Saldırgan Realist perspektifle izah edilebileceği savunulmaktadır. Bu kapsamda Çin'in yükselişi Batı'da, özellikle de ABD'de, kontrol altına alınması ve karşı konulması gereken bir tehdit olarak görülüp yorumlandığı için bu teori üzerinden Çin-ABD ilişkilerinin incelenmesinin uygun olduğu düşünülmektedir.

ABD'nin Çin'i çevrelemeye yönelik retorik taahhüdü, askeri, ekonomik, diplomatik, enerji ve teknolojik hatlarda stratejileri ve politikaları şekillendiren kapsayıcı, saldırgan ve realist olmadıkça ters etki doğurmaktadır. Çünkü ABD 1970'li yıllarda Çin ile diplomatik ilişkilerini geliştirmiş ve Çin'in zamanla demokratik bir ülke haline geleceğini düşünmüştür. Fakat ABD'nin Çin üzerinden uyguladığı bu politika gerçekleştirmemiş aksine Çin zamanla Asya'da hegemonya kurmaya çalışan ve ABD hegemonyasına meydan okumaya başlayan bir ülke konumuna gelmiştir. Dolayısıyla ABD'li karar alıcılar özellikle Obama dönemiyle birlikte Çin'in çevrenmesi/sınırlandırılması amacıyla Saldırgan Realist teori perspektifinden politikalar izlemesi gerektiğini dile getirmişlerdir. Nitekim önümüzdeki beş yıl içerisinde Tayvan için bir savaş çıkma olasılığı yüksek bir ihtimaldir ve ABD ordusunun bunun için çok daha fazla geliştirilmesi gerekmektedir. Eski üst düzey yetkili Michele Flournoy ve Michael Brown, Çin Halk Kurtuluş Ordusu'nun (HKO) önemli yatırımları sayesinde, ABD ordusunun Pentagon tarafından yürütülen birçok savaş oyununda Çin'in Tayvan işgalini durdurmadığı uyarılarında bulunmuştur (Flournoy ve Brown, 14 Eylül 2022). Yine aynı şekilde çok sayıda akademisyen ve askeri analistler, HKO'nun, diğer potansiyel sıcak nokta olan Güney Çin Denizi'nde ABD'nin ve bölgesel müttefiklerinin askeri kuvvetlerine karşı avantajlı bir konuma yükseldiğine dair uyarılarda bulunmaktadır. Tabi ki askeri alan dışında Çin'e karşı verilen teknolojik savaşta da ABD'nin kaybetme tehlikesi olduğu görülmektedir. Fakat bu makalede ABD ve Çin ilişkileri Saldırgan Realist perspektiften incelendiği için askeri konular ön planda tutulmuştur.

Bu çalışmada araştırma metodolojisi açısından büyük ölçüde nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Makalede aynı zamanda Çin ve ABD arasındaki siyasi atmosferin geleceğini anlamak için Saldırgan Realizm teorisine başvurulmuştur. Bu kapsamda Saldırgan Realizm üzerinden konuyu ele alan bu çalışma, 2000'li yıllardan itibaren Çin ve ABD arasındaki rekabet ilişkisini Tayvan, Doğu Çin Denizi ve Güney Çin Denizi üzerinden incelemesinden oluşmaktadır. Çalışmada bu bölgelerin seçilmesinin temel nedeni ABD ve Çin arasındaki rekabetin bu bölgelerde üst düzeyde gerçekleşmesidir. Bu kapsamda çalışmanın çerçevesini, 2000 sonrası dönemde Çin'in bu bölgede hâkimiyet kurma çabaları ve bu duruma ABD'nin verdiği tepkiler oluşturmaktadır. Dolayısıyla 2000'li yıllar öncesinde bu bölgede meydana gelen gelişmeler, yeni gelişmeleri açıklamak için uygun olduğu durumlarda dikkate alınmıştır

Literatürde büyük güçlerin yükselişi ve Çin'in yükselişi üzerine çalışmalar büyük ölçüde güç geçişi teorisi, realizm (Saldırgan Realizm ve savunmacı realizm) ve liberal düşünce ekolü olarak bölünmüştür. Çin'in yükselişini incelemek için güç geçişi teorisini veya Saldırgan Realizmi kullanan bilim adamları, büyük bir çatışmanın ve hatta savaşın kaçınılmaz olduğu bir gelecek öngörmektedir. Güç geçişi teorisi, yükselen bir gücün, baskın bir güçle karşı karşıya gelmesi sonucu çatışmayı öngörmekte; bu durumda, eski gücün, statükoyu değiştirmek için gerekirse güç kullanarak sistem ve kurumun kurallarını yeniden şekillendirmeye istekli olacağını belirtmektedir (Gilpin, 1981: 56). Benzer şekilde Graham Alison, yükselen bir gücün yerleşik bir büyük güce meydan okuduğunda yaklaşan çatışmadan bahsetmekte ve buna 'Thucidydes Tuzağı' adını vermektedir. Son beş yüzyılda buna benzer 16 örnek yaşandığını ve 12'sinin savaşla sonuçlandığını belirtmektedir. Bu nedenle ABD ve Çin ilişkilerinin çatışmaya doğru gittiğini iddia etmektedir (Allison, 2018: 70). John Ikenberry, Çin'in yükselişinin mutlaka savaşla veya mevcut sistemin yıkılmasıyla sonuçlanmayacağını savunmaktadır. Ikenberry, Batı odaklı liberal dünya düzeninin belli bir çekiciliği olduğunu ve dolayısıyla bu düzene katılmanın kolay olduğunu öne sürmektedir. Buna göre yükselen Çin mevcut sisteme uyum sağlayacak ve böylece Batı düzeni varlığını sürdürecektir (Ikenberry, 1 Ocak 2008).

## 1. Kuramsal Çerçeve: Saldırgan Realizm

John Mearsheimer tarafından savunulan bu teoriye göre, uluslararası yapı anarşiktir. Devletlerin üstünde onları denetleyebilecek, güç kullanımını sınırlandıracak veya antlaşmalara uymaya zorlayacak üst bir otorite yoktur. Bu nedenle, devletler, kendi güvenliğini sağlamak ve diğer devletlerin kendilerine meydan okumasını engellemek için güçlerini en üst seviyeye çıkartmak zorundadırlar. Çünkü devletler anarşik uluslararası sistemde kendilerini sadece bu şekilde güvende hissedebilirler. Dolayısıyla Saldırgan Realizme göre bu durum devletleri rekabetçi politikalar izlemeye yöneltir. Bir devlet güvenliğini garanti altına almak istiyorsa, küresel ya da bölgesel güç olmak zorundadır (Mearsheimer, 2001: 120).

Mearsheimer'a (2001: 140-147) göre, devletler diğer bölgelerde tek bir hegemon gücün olmasını engellemek istemektedirler. Çünkü tek bir rakip devletin bölgede yükselmesi, güç dengesinde bozulmalara neden olacaktır. Bu durum, devletin kendi güvenliğini tehdit altına atabilecektir. Bu nedenle, devletler, iki ya da daha fazla gücün diğer bölgelerde birbirleriyle rekabet halinde olmasını isterler. Ayrıca devletlerin diğer amaçları: zenginliğini en yüksek seviyeye çıkartmak, rakipleri üzerinde nükleer üstünlük sağlamak ve güçlü bir askeri ordu elde etmektir. Fakat devletler her ne kadar nükleer silaha sahip olsalar da uluslararası sistemin anarşik yapısından dolayı güvenlik rekabeti içindedirler. Dolayısıyla büyük güçler nükleer silahlara sahip olsalar bile birbirlerine konvansiyonel güçlerle saldırabilirler. Soğuk Savaş döneminde ABD ve Sovyetler Birliği arasında gerçekleşen dolaylı çatışmalar bunun en güzel örneğidir. ABD başkanları ve Sovyet liderleri, muazzam nükleer cephaneliklerine rağmen, konvansiyonel kuvvetlerine önemli kaynaklar yatırmış ve sınırlarının dışında olup bitenlere fazla dikkat etmek zorunda olmadıkları iddiasını kabul etmemişlerdir (Mearsheimer, 2001: 132).

Saldırgan Realizm, yukarıdaki satırlardan anlaşılacağı üzere rekabetçi bir teoridir. Devletlerin güvenliğini sağlamak için müttefikleriyle işbirliği yapmasından ziyade kendi gücünü arttırması gerektiğini savunur. Bu teoriye göre, işbirliği bazı durumlarda yeterince etkin olamayabilir. Bazı durumlarda müttefikler coğrafi olarak birbirinden uzaktır. Bu durum, devletlerin birbirine yardım etme imkânlarını azaltmaktadır. Düşmanın antlaşmayı çiğneme olasılığı da önemli bir engeldir. Başlangıçta devletin kendini savunma amacıyla yaptığı işbirliği bile riskli olabilir ve devleti saldırıya açık hale getirebilir, çünkü düşman antlaşmayı bozabilir. Devletlerin karşı devletin niyetini tam olarak bilmemesi de işbirliğini sınırlandıran önemli bir engeldir. Bir devlet diğer devletlerin şu an iyi niyetli olduğuna güvense bile onların geleceğe yönelik niyetleri konusunda emin olamaz. Devletler, antlaşmanın maliyetlerinin paylaşımı konusunda anlaşmazlığa düşebilir ya da müttefik devlete bir saldırı olduğunda o devletin kendini koruyabileceği veya başka müttefik devletin ona yardım edebileceği düşüncesine kapılabilirler. Kısacası devletler çoğu zaman kendi sorumluluğunu başka devletin üzerine yıkma motivasyonuna sahiptir. Bu durum işbirliğini engelleyen önemli sebeplerdendir (Collins, 2017: 19-20). Aynı zamanda işbirliğini sınırlandıran diğer önemli bir sebep, hangi devletin daha fazla karlı çıkacağı konusunda kaygılanma durumudur. Devlet işbirliğinden kazanç sağlasa dahi, karşı devletin daha fazla kazançlı çıkması durumunda işbirliğine sıcak bakmayacaktır. Çünkü işbirliğiyle güçlenen düşman devlet daha sonra bu gücünü karşı devleti zorlamak veya ona saldırmak için kullanabilir. Sonuç olarak, Saldırgan Realizme göre, bütün devletlerin en önemli amacı varlıklarını devam ettirebilmektir. Bunun için devletlerin yapması gereken şey kendi güvenliklerinin sağlamasıdır. Bu doğrultuda, Saldırgan Realizm, devletleri daha çok rekabetçi politikalara yöneltmekte olup, bu noktada güç bir amaç değil, araçtır.

Mearsheimer'ın Saldırgan Realist teorisi, Kenneth Waltz'un savunmacı realist teorisiyle benzer varsayımlarla başlamakta, ancak farklı sonuçlara ulaşmaktadır. Waltz'un ulaştığı temel sonuç, güç dengesidir. Savunmacı teori, devletlerin daha güçlü devletleri dengelemek için daha zayıf devletlerle ittifak kurduğu tekrarlayan bir dengeleme modelinin meydana geldiğini öne sürmektedir. Bu dengeleme, diğer devletlerin hegemonya teklifinde bulunanlara karşı bir araya gelmesine yol açacağından devletlerin hegemonya peşinde koşmasını önlemelidir. Waltz, devletlerin temel amacının gücü değil güvenliği en üst düzeye çıkarmak olduğunu savunmaktadır. Buna göre devletler güvende olmak için yeterli güce sahip olduklarında memnun olmakta ve daha fazla güç peşinde koşmamaktadırlar (Waltz, 1989: 40).

Mearsheimer bu sonucu reddetmekte ve bunun yerine devletlerin hiçbir zaman gerçek anlamda güvende olamayacağını ve devletlerin hayatta kalmalarını ancak güç maksimizasyonu yoluyla sağlayabileceklerini savunmaktadır (Mearsheimer, 2001: 61). Savunmacı Realist teorinin aksine, bir devletin yetinebileceği hiçbir güç miktarı yoktur (Mearsheimer, 2001: 2). Mearsheimer'ın güç dengesinin kaçınılmazlığını reddetmesinin nedeni, dengelemenin içerdiği kolektif eylem sorunlarından kaynaklanmaktadır. Devletler, daha zayıf devletlerle ittifak kurarak güçlü devletlere meydan okumanın maliyetine katlanmak konusunda ihtiyatlı davrandıklarından, kendi güvenlikleri ciddi bir tehlikeye girene kadar karşı çıkmaktadırlar, diğer devletlerin tehdit edici gücü dengelemesine izin vermektedirler (Mearsheimer, 2001: 39-40). Bu saldırgan durumların Waltz'un düşündüğü kadar kolay bir şekilde sınırlandırılmayacağı anlamına gelmektedir. Dengeleme, büyük güç hırsları üzerinde güvenilmez bir kısıtlama olduğundan, Mearsheimer'ın dünyasında hegemonyaya yönelme konusunda Waltz'unkine göre daha az caydırıcı faktör vardır. Mearsheimer, bu daha düşük caydırıcı unsurlar ve diğer devletlerin oluşturduğu tehditler göz önüne alındığında, büyük bir gücün hayatta kalmasını sağlamanın en iyi yolunun hegemonya peşinde koşmak olduğunu savunmaktadır (Mearsheimer, 2001: 61). Hegemon olmak bölgesel olmaktan çok küresel düzeyde zor olsa da (Mearsheimer, 2010: 387), Mearsheimer güç maksimizasyonunun devletlerin hayatta kalmasını sağlamanın en iyi yolu olduğu konusunda ısrar etmektedir.

Literatürde Savunmacı Realizm perspektifinden Çin-ABD ilişkilerinin geleceğine dair birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalarda, iki güçlü ülkenin uzlaşmaz çıkarlar üzerinde çatışmasının kaçınılmaz bir son olmadığı iddia edilmektedir. ABD-Çin ilişkilerindeki saldırgan durumun, ABD ve Çin'in gereksiz şahin politikalarından kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Bu nedenle ABD-Çin ilişkilerinde Saldırgan Realistlerden farklı bir rota çizmektedirler. Savunmacı Realistler, ABD ve Çin'in savaşı önleme, ticareti sürdürme, iklim değişikliği ve salgın hastalıklarla mücadele etme konusunda ortak çıkarları paylaştığını belirtmektedirler. Ayrıca günümüz dünyasında nükleer silahlar, hassas güdümlü füzeler ve bilgi odaklı ekonomiler milliyetçiliği, savaşı ve saldırganlığı daha az olası hale getirmiştir. Bu nedenlerden dolayı Savunmacı Realistler ABD ve Çin arasındaki rekabetin zayıflayacağını iddia etmektedirler (Beckley, Temmuz 2023). Fakat bu olumlu faktörlere rağmen, ABD-Çin rekabetinin engellenmesi yönünde bazı engeller mevcuttur ve Savunması Realistler bu engellerin nasıl aşılabileceğini henüz açıklayamamaktadırlar. ABD-Çin ilişkilerindeki ana meseleler temelde sıfır toplamlıdır ve iki ülke farklı uluslararası düzen vizyonu benimsemektedir. Savunmacı Realistler diplomasinin iki ülkeyi bir araya getireceğini savunmaktadırlar. Fakat ABD-Çin ilişkilerinin tarihi bunun aksini göstermektedir. ABD, 1970'lerde Çin'i Batılı uluslararası düzenin bir ortağı haline getirme amacıyla bugün Savunmacı Realistlerin savunduğu tavizlerin çok ötesinde tavizler vermiştir. Fakat ABD, Çin'i saldırgan niyetlerinden ve Doğu Asya'daki hegemonya arayışından vazgeçirememiştir.

Çin'in yükselişine ilişkin sonuçlar Saldırgan Realizm teorisiyle analiz edilebilecektir. Mearsheimer'in Büyük Güç Politikalarının Trajedisinde (2001) Çin'in yükselişinin sonuçlarına ilişkin görüşleri mevcuttur. Buna göre Mearsheimer, Çin'in mevcut ve gelecekteki niyetlerini doğru bir şekilde tahmin etmenin bir yolu olmadığını (Mearsheimer, 2010: 382-383), Çin'in savunma ve saldırı askeri yetenekleri arasında ayırım yapmanın zor olduğunu (Mearsheimer, 2010: 383-384) ve Çin'in geçmişteki barışçıl davranışlar gelecekteki davranışların güvenilir bir göstergesi olduğunu iddia etmektedir (Mearsheimer, 2010: 384-385). Mearsheimer'a göre, aynı durum Amerika Birleşik Devletleri için de geçerlidir (Mearsheimer, 2010: 385-387). Mearsheimer, Çin'in ABD'nin arka bahçesine müdahale ederek bölgesel hegemon statüsünü tehlikeye atacağını öne sürmektedir. Sonuç olarak, her iki devlet de bu karşılıklı belirsizliğe, diğerinin niyetinin en kötü olduğunu varsayarak tepki verecektir. En kötüsünü varsayarken, her iki devlet de rasyonel davranarak güç toplamaya çalışacak ve bu da savaş potansiyeli olan bir güvenlik rekabetine yol açacaktır (Mearsheimer, 2010: 395-396). Bu nedenle Çin'in yükselişi barışçıl olmayacaktır. ABD ve bölgedeki müttefikleri Çin'i kontrol altına almaya çalışırken, Çin kaçınılmaz olarak bölgesel hegemonya girişiminde bulunacaktır (Mearsheimer, 2010: 382).

## 2. Çin'in Güney Çin Denizi Askeri Yığınağı

Çin, 2000'li yıllarda Güney Çin Denizi'nde (GÇD) egemenlik iddiasında bulunduğu beri, bölge hızlı bir şekilde militarize olmuştur. Bu doğrultuda Çin, yeni askeri tesislerinin modernize edilmesi ya da inşa edilmesinden oluşan çok yönlü bir deniz kontrol stratejisi uygulamaya başlamıştır. Çin'in bu revizyonist politikalarına karşılık başta Vietnam olmak üzere Endonezya, Malezya ve Filipinler<sup>3</sup>, GÇD'deki statükoyu korumak için donanma ve sahil güvenlik kapasitelerini arttırmaya çalışmışlardır. Tabii ki, bu ülkelerin donanmalarını iyileştirme çabaları Çin'in askeri kapasite artışına kıyasla oldukça düşük düzeyde kalmıştır. Bununla birlikte ASEAN ülkelerinden Vietnam'ı ayrı tutmak gerekmektedir. Vietnam ile birlikte başta ABD ve müttefikleri<sup>4</sup>, Çin'in genişlemesine rakip olacak kalıcı askeri yapılar kurmadan GÇD'deki askeri varlıklarını arttırmaktadırlar.

2000'li yıllardan bu yana Çin, ABD ile ciddi bir karşı karşıya gelmeyi tetiklemeden veya bölgesel bir tepkiye neden olmadan, bu bölgedeki iddialarını kontrol ettiği adaları militarize etmek, toprağı

<sup>3</sup> Güneydoğu Asya Ulusları (ASEAN)

<sup>4</sup> Avustralya, Fransa, Hindistan, Japonya, İngiltere

geri almak ve yasal argümanlar ve diplomatik nüfuz kullanmak gibi çeşitli taktiklerle ilerletmiştir. Son olarak Çin, Güney Çin Denizi'ndeki iddialarını kuvvetlendirmek için Paracel ve Spratly Adalarını yöneten iki yeni belediye bölgesinin kurulduğunu ilan etmiştir. Bu kapsamda Çin'in orta-uzun vadede daha agresif politikalar kullanacağı düşünülmektedir (Contingency Planning Memorandum, 21 Mayıs 2020).

Çin, ABD ve müttefiklerini caydırmak için Paracel ve Spratly Adalarının yanı sıra tartışmalı bölgede tatbikatlar ve egemenlik devriyeleri yürütmektedir. Şuana kadar Çin, Halk Kurtuluş Ordusu Donanması'nı (PLAN) veya Halk Kurtuluş Ordusu Hava Kuvvetleri'ni (PLAAF) harekât üslerine kalıcı olarak konuşlandırmamıştır. Ancak Çin'in GÇD'ni militarize etmesindeki ilerlemeler göz önüne alındığında, bunu yapmasının kaçınılmaz olduğu görülmektedir ve bu durum üst düzey ABD askeri liderleri arasında endişelere yol açmaktadır. Yine Çin, 2013 ile 2017 yılları arasında GÇD'inde büyük tarama operasyonları gerçekleştirmiştir. Pekin, liman tesislerini derinleştirerek artık bu yeni üslere ikmal ve bakım ile istihbarat, gözetleme ve keşif (ISR) görevlerinden sorumlu olanlar gibi daha derin taslak gemileri yanaştırabilmektedir (Grossman, 2020: 3). Çin tarafından kontrol edilen ve ada zincirinde Vietnam ile tartışmalı olan 20 bölgenin en büyüğü olan Paracel Adaları'ndaki Woody Adası'nda, Pekin onlarca yıllık bir havaalanından yararlanmaktadır. 2014 yılında Çin askeri uçak karşılamak için burada pist genişletme çalışmalarını tamamlamıştır. Yine Pekin 2016'da Woody Island'a HQ-9 füze savunma bataryaları konuşlandırmıştır. GÇD genelindeki bu konuşlandırmalar ve yükseltmeler, bölgesel düşmanlara karşı PLA güç projeksiyonunu önemli ölçüde geliştirmiştir. Dolayısıyla Çin'in Güney Çin Denizi'ndeki mevcut güç dengesini değiştirmeye yönelik bu revizyonist politikaları ABD'nin güvenliğini büyük ölçüde sarsmıştır (Asia Maritime Transparency Initiative, 1 Aralık 2016). Örneğin, Nisan 2018'de, Hint-Pasifik Komutanlığı Komutanı (INDOPACOM) Amiral Philip Davidson, Kongre ifadesinde "Çin (HKO güçleri tarafından) işgal edildiğinde, Çin'in etkisini binlerce mil güneye doğru genişletebileceğini" belirtmiştir. Amiral Davis ayrıca HKO'nun bu üsleri ABD'nin bölgedeki varlığına meydan okumak için kullanabileceğini ve adalara konuşlandırılan herhangi bir kuvvetin diğer GÇD iddia sahiplerinin askeri kuvvetlerini kolayca yenebileceğini belirtmiştir (Senate Armed Services Committee, 17 Nisan 2018). Netice itibarıyla Pekin'in artık ABD ile savaş dışındaki tüm senaryolarda GÇD'ni kontrol etme gücüne sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Çin'in ilk uçak gemisi olan Liaoning, son yıllarda medyanın yoğun inceleme konusu olmuştur. Bir kayakla atlama pisti konfigürasyonuna sahip, konvansiyonel güçle çalışan Liaoning, 2012'de faaliyete geçtiğinden beri GÇD'ne çok sayıda konuşlandırma gerçekleştirmiştir. Pekin, Ocak 2017'de Liaoning'in güvertesinden J-15 Flying Shark savaş uçaklarını fırlattığını iddia etmiştir. Ayrıca Çin, 2019'da filoya katılabileceği ikinci gemisi için deniz denemeleri yürüttüğünü ve kısa bir süre içerisinde tamamlanacak üçüncü bir uçak gemisi inşa ettiğini bildirmiştir (LaGrone, 25 Şubat 2019).

Çin GÇD'inde giderek artan dozda saldırgan politikalar yürütmüş, bu bölgede yapay adalar inşa etmiştir. ABD, Çin'in bu politikaları karşısında müttefikleriyle birlikte bütüncül stratejiler geliştirememiştir. Bu nedenle ABD, Obama başkanlığıyla birlikte Çin'e karşı bu politika açığını kapatmak isteyerek daha aktif politikalar uygulamaya başlamıştır. Denge politikası olarak adlandırılan bu stratejinin temelinde, askeri başta olmak üzere politik ve ekonomik faktörler vardır. Bu kapsamda ABD, müttefikleriyle antlaşmalar yaparak bölgede askeri varlığını arttırmıştır. Bu ABD stratejisinin askeri ve politik boyutunu oluşturmaktadır. Ekonomik boyutunda ise, Trans Pasifik Ortaklığı (Trans-Pacific Partnership) vardır. ABD'nin bu politikaları Çin tarafından çevreleme olarak adlandırılmaktadır. ABD'nin 27 Ekim 2015'te Spratly (Nansha) adaları yakınında savaş gemisini (USS Lassen) devriye gezdirmesi ve ÇHC'nin GÇD'inde askeri güç gösterisinde bulunması gerginliğin çok daha fazla artmasına neden olmuştur (Kasım, 2020: 3).

Son yıllarda Çin'in Güney Çin Denizindeki sahil güvenlik varlığının her zamankinden daha güçlü olduğu gözlemlenmektedir. AIS 2022 verilerine göre, Çin Sahil Güvenliği (ÇSG-ÇCG) Güney Çin Denizi'ndeki önemli noktalarda nerdeyse her gün devriye gezdirmektedir. AMTI, 2022 yılına ait AIS verilerini Çin devriyelerinin en sık kullandığı Second Thomas Shoal, Luconia Shoals, Scarborough Shoal, Vanguard Bank ve Thitu Adalarını analiz etmiştir. 2020 verileriyle karşılaştırılınca, bir ÇSG gemisinin devriye gezdiği gün sayısının genel olarak arttığı gözlemlenmektedir. Örneğin ÇSG'nin, Vietnam'ın önemli bir petrol ve gaz geliştirme sahası olan Vanguard Bank'ta devriye gezdirdiği gün sayısı, 2020'de 142 günden 2022'de 310 güne çıkartılarak iki katı artmıştır. Yine ÇSG; Filipinler'in BRP Sierra Madre'de tehlikeli bir garnizon bulunduğu Second Thomas Shoal'da devriye sayısını 232 günden 279 güne çıkarmış, Malezya'nın önemli petrol ve gaz operasyonlarının yakınındaki Luconia Shoals'ta 279'dan 316'ya ve Filipinler tarafından yönetilen Scarborough Shoal'da 287'den 344'e çıkarmıştır. Scarborough ve Shoal'da, aynı anda birden fazla ÇSG gemisi mevcuttur (Asia Maritime Transparency Initiative, 30 Ocak 2023).

**Şekil 1: Çin Sahil Güvenliğinin Devriye Gezdiği Günler**



**Kaynak:** (AMTI, 30 Ocak 2023)

Netice itibariyle Çin'in GÇD'indeki konumunu zaman içinde güçlendirmeye yönelik yaklaşımı şu şekilde ifade edilebilir:

1. Çin, GÇD ve ECS'deki deniz toprak iddialarını ve GÇD'indeki konumunu güçlendirmeyi önemli ulusal hedefler olarak belirlemiştir.
2. Bu hedeflere ulaşmak için Çin, diplomatik, enformasyonel, ekonomik, askeri, paramiliter/kanun yaptırımı ve sivil unsurları içeren entegre, çok boyutlu bir strateji kullanmaktadır.
3. Çin, bu stratejiyi uygularken ısrarcı, sabırlı, taktiksel olarak esnek, önemli kaynakları bu strateji için kullanabilecek gözükmektedir. Ayrıca Çin'in, diğer ülkelerin dayatmaya çalışabilecekleri itibar kaybını ve diğer maliyetlerin en azından bir kısmını karşılayabileceği düşünülmektedir (Congressional Research Services, 26 Haziran 2022).

Güney Çin Denizi'nde Çin ile ABD arasında askeri rekabet ve sürtüşmelerin çok yoğun boyutta olduğu bir gerçektir. Çin, ABD müttefiklerini ve ortaklarını zorlamak, tartışmalı bölgeleri militarize etmek ve bölgesel hegemonya aramakla suçlanmaktadır. ABD'nin ise Güney Çin Denizi

kartını oynadığı ve Çin'in bir deniz gücü olarak yükselişini kontrol altına almayı hedeflediği düşünülmektedir. İki ülke arasındaki genel olarak yoğunlaştırılmış stratejik rekabet bağlamında, Güney Çin Denizi'nin bir istisna olma olasılığı oldukça düşük düzeyde görülmektedir. Fakat burada rekabetin boyutu önem taşımaktadır. Bu bağlamda ABD ve Çin arasındaki bu yoğun güvenlik rekabeti askeri bir çatışmaya dönüşebilir mi sorusu gündeme gelmektedir. Her iki taraf da Güney Çin Denizi'ndeki askeri varlığını sürdürmek ve genişletmek için önemli nedenlere sahiptir. Çin, Güney Çin Denizi'nin en büyük kıyı devletidir ve bölgesel egemenlik, yargı suları ve deniz iletişim yolları gibi önemli çıkarları söz konusudur. Çin'in askeri modernizasyonu ile birlikte bölgede giderek daha fazla askeri platformun aktif olması doğaldır. ABD ise, deniz hâkimiyetine, seyrüsefer özgürlüğüne ve bölge devletlerine yönelik güvenlik taahhütlerine büyük önem vermektedir. Bu nedenle ABD, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından GÇD'inde birçok askeri operasyonlar gerçekleştirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan uzun bir süre sonra Çin'in zayıf deniz ve hava kuvvetleri nedeniyle Çin ve Amerikan askeri kuvvetlerinin denizde karşılaşma ihtimali zayıftı. Fakat son on yılda Çin'in kapasitesinin hızla artması, donanmasını ve hava kuvvetlerini geliştirmesi sonucunda ABD, Çin'in yükselen gücünden giderek daha fazla endişe duymaya başlamış ve bu ihtimal artmıştır (Bo, 12 Haziran 2020).

Mearsheimer'in da aralarında bulunduğu Saldırgan Realistler, Çin'in GÇD'indeki iddialı politikalarının, Çin'in Asya'da bölgesel hegemonya kurma arayışında olan revizyonist bir güç olduğunun ana göstergesi olduğunu ileri sürmektedirler. Bu bağlamda GÇD, Çin'in bölgesel hegemonya kurmasında hayati bir rol oynamaktadır. Çin'in bölgesel hegemonya kurması büyük ölçüde ekonomik gücüne bağlıdır. Bu doğrultuda GÇD, devasa petrol ve doğal kaynak rezervlerine sahip olması nedeniyle Çin için büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, petrol sevkiyatları da dahil olmak üzere Çin'in ticaretinin büyük bir kısmı GÇD'inden geçmektedir ve bu bölge Çin'in bölgesel gücünde önemli bir rol oynamaktadır (Fravel, 2011: 296). Öte yandan, Çin'in GÇD'indeki güçlü konumu, Çin'in Asya denizlerindeki deniz manevrasının genişlemesini güvence altına almaktadır. Bu genişleme, Çin'in Asya ekonomisine ve Asya'daki ticaret yollarına hâkim olmasının yanı sıra egemenliğini de çözmesine olanak tanıyacaktır. Böylelikle Çin, Güney ve Doğu Çin Denizleri dâhil olmak üzere anlaşmazlıkları kendi şartlarına göre çözecektir. En önemlisi, Çin'in küresel hegemonya elde etmek için nüfuzunu Asya'nın ötesine genişletmesine olanak tanıyacaktır (Kuntic, 2015: 250-251). Bu nedenlerden dolayı GÇD, Çin'in tam bölgesel hegemonyaya ulaşması açısından hayati önem taşımaktadır. Bu gerçek, Çin'in 2000'li yıllardan bu yana GÇD'indeki saldırı stratejisinde açıkça görülmektedir.

Saldırgan Realizm teorisi, uluslararası sistemdeki büyük güçler arasındaki rekabete odaklanmaktadır. Bu rekabet esas olarak büyük güçlerin hayatta kalmalarını güvence altına almanın ideal yöntemi olarak hegemonya amacına yöneliktir. Saldırgan Realizm aynı zamanda uluslararası sistemdeki güç dengesindeki değişimin egemen güç ile revizyonist güç arasında kesinlikle bir çatışma yarattığını da savunmaktadır (Mearsheimer, 2001: 65). Öte yandan Saldırgan Realistler, Çin'in Asya'da bölgesel hegemonya kurmaya çalışan revizyonist bir güç olduğunu öngörmektedirler. ABD'nin yeniden dengeleme stratejisinin Asya ile Çin'in GÇD'indeki stratejisi arasındaki bağlantı noktası, Saldırgan Realizmin varsayımlarını ve tahminlerini büyük ölçüde doğrulamaktadır. Aslında 2000'li yıllardan bu yana güç dengelerinde yaşanan değişim, ABD ve Çin arasındaki rekabette yeni bir aşamaya geldiğini ortaya koymuştur. Özellikle GÇD'indeki gelişmeler, Çin'in küresel bir hegemonya olarak hayatta kalmasını güvence altına almak için Asya'da bölgesel bir hegemonya kurmayı amaçlayan revizyonist bir güç olduğunu doğrulamıştır. Tam tersine, ABD'nin yeniden dengeleme stratejisi, güç dengelerindeki değişim nedeniyle revizyonist bir güç olarak ortaya çıkan Çin'e yönelik bir çevreleme stratejisi olduğunu da büyük ölçüde açıklığa kavuşturmuştur. Yeniden dengelemenin unsurları, özellikle de askeri/güvenlik unsuru büyük ölçüde Çin'in GÇD'indeki saldırı stratejisini bozmaya odaklıdır (Alenezi, 2020: 50). Bu bağlamda GÇD'nin küresel hegemonya için ABD-Çin rekabetinin



çekirdeği haline geldiği düşünülmektedir. Çin'in son dönemde GÇD'indeki şiddet içeren ve yayılcı politikası bu görüşü desteklemektedir. Dolayısıyla ABD ile Çin arasında GÇD üzerinden doğrudan askeri çatışmaya dönüşebilecek şiddetli güvenlik rekabeti gelecekte muhtemel görünmektedir. Saldırgan Realizm, büyük güçlerin saldırı stratejileri geliştirirken rasyonel aktörler olduğunu savunmaktadır. Bu varsayım, GÇD'inde ABD ile Çin arasındaki rekabetin neden kendi içinde askeri bir çatışmaya dönüşmediğini açıklamaktadır. Çünkü ABD, yeniden dengeleme kapsamında Asya'daki güç dengesini kısmen kendi lehine ayarlamayı başarmıştır. Ancak yeniden dengeleme, Çin'in Asya'daki yükselişini ve Çin'in GÇD'indeki saldırı stratejisini tamamen kontrol altına alamamıştır. Obama yönetimine göre Trump ve Biden döneminde GÇD'indeki ABD-Çin gerilimi daha yüksek seyretmiştir. Nitekim Trump yönetimi 2017 yılında yayınladığı ABD Ulusal Güvenlik Stratejik Belgesinde Çin'i revizyonist bir güç olarak göstermiş ve ABD'nin değerlerine zıt bir dünya inşa etmekle suçlamıştır. Bununla birlikte Trump, Çin'i ABD'yi Asya Pasifik bölgesinden çıkarmakla itham etmiştir (Korkmaz, 14 Mayıs 2020). Bu gerçekler, GÇD'nin ABD ile Çin arasındaki güç dengesinin belirlenmesinde hayati önem taşıdığını göstermektedir. Ayrıca ABD ile Çin'in Asya'daki güç dengesi açısından GÇD üzerinden askeri bir çatışma ihtimali de muhtemeldir.

### **3.Çin'in Tayvan'ı Anakaraya Katma Projesi**

Tayvan, 1949 yılından bu yana anakara Çin'den bağımsız, resmi olarak Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) tarafından yönetilmektedir. Çin, Tayvan'ın ayrılıkçı bir eyalet olduğunu iddia etmektedir. Tayvan'ı anakara ile birleştirilmesi Çin'in en önemli hedefleri arasındadır. Demokratik olarak seçilmiş kendi hükümetine sahip olan Tayvan'da, adanın statüsü ve anakara ile ilişkileri hakkında farklı görüşler hâkimdir.

2020 yılında Çin-Tayvan gerilimi, Çin'in Tayvan'a yönelik siyasi ve askeri baskısını yoğunlaştırması sonucunda oldukça yükselmiştir. Çin'in tüm müdahalelerine rağmen, Ocak 2020'de Tayvan'da gerçekleşen seçimlerde, Başkan Tsai Ing-wen ikinci dönem için yeniden seçilmiştir. Tsai göreve başlama konuşmasında Çin'in, Tayvan'ın demokrasisine saygı duyması gerektiğini belirtmiştir. Nitekim Tsai, Ma Ying-jeou'nun boğazlar arası bağların artmasına izin vermek için imzaladığı antlaşmayı kabul etmemiştir. Bu sırada Çin, adanın yakınlarında giderek daha agresif politikalar yürütmüştür. Bazı analistler, Çin'in Tayvan'a yönelik bu politikasının ABD ve Çin arasında bir savaş çıkarma ihtimalini tetiklediğini belirtmektedirler. Nitekim ABD Meclis Başkanı Nancy Pelosi'nin 2022'de adaya yaptığı gezi sonucunda, Çin ve ABD arasındaki gerilimin yükseldiği görülmüştür (Maizland, 3 Ağustos 2022).

Çin, Tsai yönetimine baskı yapmak, Washington-Taipeities ilişkilerini ısıtmaktan duyduğu hoşnutsuzluğun sinyalini vermek, Tayvan'ı ÇHC ile zorla birleştirme politikalarını uygulamak için sıklıkla Tayvan yakınlarında askeri operasyonlar ve askeri eğitim gerçekleştirmektedir. 2020 yılı boyunca Çin ordusu, Tayvan'ın Hava Savunma Tanımlama Bölgesi'ne tekrarlanan uçuşları ve ada ele geçirme operasyonları gibi muharebe tatbikatlarını yürütmek için Tayvan Boğazı ve çevresindeki provokatif eylemlerini arttırmıştır (Annual Report to Congress, 2021).

Ağustos ve Eylül 2020'de Doğu Bölgesi Komutanlığı, Tayvan yakınlarında büyük ölçekli deniz ve hava manevraları, amfibi operasyonlar ve Orta Cephe hattını geçen çok sayıda PLA uçağı örneğini içeren bir dizi askeri tatbikat gerçekleştirmiştir. Bir Doğu Bölgesi Komutanlığı sözcüsü, bu tatbikatların çok hizmetli müşterek harekât yeteneklerini daha fazla test edip geliştirmenin yanı sıra "Tayvan bağımsızlık" güçlerini ve yabancı aktörleri Tayvan Boğazı bölgesinin barış ve istikrarını tehdit etmekten caydırmayı amaçladığını belirtmiştir (Annual Report to Congress, 2021).

Çin, 2022 yılında Tayvan konusundaki tutumlarını yinelemek için yeni bir Beyaz Kitap yayınlamıştır. Bu kitap hem Tayvan hakkında ilk beyaz kitap olması hem de 1993 ve 2000 yıllarında Pekin'de yayınlanan önceki iki beyaz kitabın stratejilerden ayrılması bakımından oldukça önem taşımaktadır. Çin bu belgede, Tayvan ile birleşmeyi vazgeçilmez bir amaç olarak

tanımlamış ve “bu sorunun nesilden nesile geçmesine izin vermemeliyiz” ifadesiyle Tayvan krizinin çözülmesinin aciliyetini vurgulamıştır. Belgede, barışçıl yeniden birleşme ilk seçenек olarak görülürken, güç kullanmaktan vazgeçilmeyeceği ve gerekli tüm önlemleri alma seçeneğinin saklı tutulduğu belirtilmiştir. Bu belgenin diğer önemli bir özelliği ise, daha önce özel statüyü ima etmek için kullanılan “Bir Ülke, İki Sistem” formülüdür. Belgede açıkça “iki sistemin tek ülkeye tabi olduğunu ve tek ülkeden türediğini” iddia edilmiştir (Hitkari, 16 Ağustos 2022).

ABD ise, Tayvan’ı desteklemek ve Çin ile bir savaşı önlemek arasında hassas bir denge kurmaya çalışarak stratejik belirsizlik politikası yürütmüştür. 1969 yılı itibarıyla Çin-Tayvan-ABD ilişkilerinde bir takım değişiklikler yaşanmıştır. Bu dönemde SSCB ve Çin arasında yaşanan gerginlikler nedeniyle ABD ve Çin ilişkilerinde yakınlaşma gerçekleşmiştir. ABD ve Çin arasında gerçekleşen bu yakınlaşma sonucunda 1971 yılında BM Genel Kurulu’nun 2758 sayılı kararıyla Çin Halk Cumhuriyeti, Çin toplumunun meşru yasal temsilcisi olarak tanınmıştır. Böylelikle BM Güvenlik Konseyinde Çin temsil edilmeye başlanmıştır. 1972 yılında Çin-ABD ilişkilerinde yeni gelişmeler yaşanmış ve ABD başkanı Nixon, Çin’i ziyaret eden ilk ABD başkanı olmuştur. Bu ziyaret ABD-Çin-Tayvan ilişkileri açısından önem teşkil etmektedir. Çünkü Nixon bu ziyarette Şanghay Bildirisiyle birlikte “Tek Çin” ilkesini ve Tayvan’ın Çin’e bağımlı bir eyalet olduğunu kabul etmiştir. Fakat bu bildirin orijinalinde ABD tarafından bir kelime oyunu yapılarak “recognize”<sup>5</sup> yerine “acknowledge”<sup>6</sup> kullanılmıştır. Böylelikle ABD bir diplomasi oyunuyla sadece mevcut durumu onayladığını belirterek bu bölgede askeri operasyonlar yapmaya devam etmiştir (Doğan, 2023: 102-103).

1979 yılında Tayvan İlişiler Yasasını kabul eden ABD Kongresi, Tayvan ile ilişkilerini adada kurulan Amerikan Enstitüsü aracılığıyla resmi olmayan bir şekilde devam ettirmiştir. Bu yasada Batı Pasifik bölgesinde istikrarın ve güvenliğin sağlanması açısından iki ülke arasındaki ilişkilerin önemi, Tayvan’a yönelik askeri güç kullanımının, boykotun veya ambargonun bu bölgedeki istikrarı ve barışı bozacağı için ABD’nin ulusal çıkarları içerisinde değerlendirileceği vurgulanmıştır. O dönemki koşullara göre Tayvan’a yönelik askeri güç kullanılmasının karşısında ABD’nin Çin ile diplomatik ilişkilerini sona erdireceği düşünülmesine rağmen ABD’den verilecek cevabın ne olacağı belirtilmemiştir (Sökmen, 2019: 11-12). Böylelikle ABD, Çin’i Sovyetlere karşı bölgede dengeleme unsuru olarak kullanmaya devam ederek Tayvan konusunda stratejik belirsizlik politikasını sürdürmüştür.

2000’li yılların başında Çin, ekonomisindeki yükselişini askeri gücüyle pekiştirmeye başlayınca ABD açısından büyük bir tehdit olarak görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde ABD Başkanı George Bush, Çin’in Asya’daki artan etkisine karşı koymak için Japonya ve Hindistan ile daha işbirlikçi bir askeri düzenlemeyi öngörürken Tayvan’a daha fazla silah satışı yapılmasını savunmuştur. Bu kapsamda Başkan Bush, Amerika’nın Tayvan’a verdiği desteği de artırmıştır. ABD bu dönemde Tayvan’ın savunmasıyla ilgili olarak “stratejik belirsizlik” politikasını devam ettirmiştir. Bu kapsamda ABD bölgedeki askeri hazırlığını sürdürürken Tayvan’ın Çin tarafından saldırıya uğraması halinde Tayvan’ı savunmaya yardım edeceğini belirtmemiştir. Bununla birlikte ABD’li muhafazakârlar Çin’i “tehlikeli ve çatışmacı bir düşman” olarak görmeye başlamışlardır (Chai, 2010: 141-144).

Barack Obama döneminde ABD, “Tek Çin” politikasına bağlı kalmıştır. Öte yandan, Obama Yönetimi, Tayvan’a silah satışına, Tayvan ile ticari ve ekonomik işbirliğini geliştirmeye ve Tayvan’ın uluslararası ilişkilere katılımını genişletilmesi de dâhil olmak üzere ABD-Tayvan ilişkilerini geliştirmeye devam etmiştir. Obama Yönetimi sırasında Tayvan’a üç büyük silah satışı gerçekleştirmiştir. 2010 yılında ABD Savunma Bakanlığı, Kongre’yi Tayvan’a 6,4 milyar ABD Doları değerinde silah satışı hakkında bilgilendirmiştir. 21 Eylül 2011’de Obama Yönetimi,

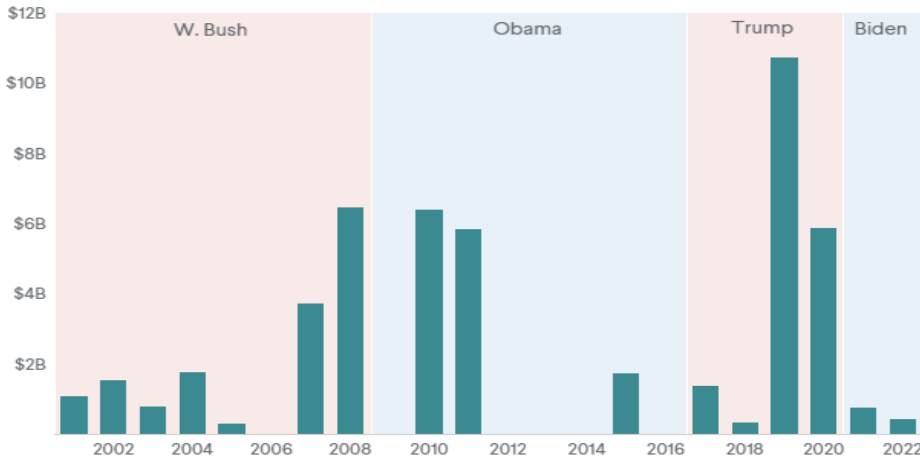
<sup>5</sup> Tam Tanıma

<sup>6</sup> Kabullenme

mevcut silahların yükseltilmesi de dâhil olmak üzere Tayvan'a silah satışına ilişkin yeni kararını Kongre'ye bildirmiştir. Tayvan'daki F-16B/A savaş uçakları ve pilot eğitim programının 5 yıl daha uzatılması ve bunun yanı sıra bazı uçak parçalarının sağlanması toplamda 5,85 milyar ABD doları tutarındadır. 16 Aralık 2015'te Obama Yönetimi, Tayvan'a iki Perry sınıfı fırkateyn, Javelin tanksavar füzeleri, amfibi taarruz araçları ve Stinger füzeleri dâhil olmak üzere 1,83 milyar ABD Doları değerinde silah satışını ilan etmiştir. Ayrıca ABD, Tayvan'a silah satışına ek olarak, organizasyon reformları, Tayvan askeri tatbikatlarına rehberlik sağlama, personel eğitimi, askeri istihbarat alışverişi ve paylaşımı vb. dâhil olmak üzere diğer alanlarda da Tayvan ile askeri bağlarını güçlendirmiştir. Tayvan ise, bu dönemde ABD askeri tatbikatlarına katılarak ABD ile ilişkilerini geliştirme fırsatını değerlendirmiştir. Tayvan AVU operasyonlarını savaş alanı koşullarında gözlemlemeleri için ordu subaylarını ve Tayvan Ordusu Tıbbi Bürosu, ABD Ordusu kurtarma mekanizmasını incelemek için ekipler göndermiş; ABD birliklerinin biyolojik ve nükleer tehditlere karşı önleyici faaliyetlerini gözlemlemiş; aktif ve emekli üst düzey subaylar, endüstri ve denizaltı üreticilerinin temsilcileriyle birlikte denizaltı ittifakı sempozyumu düzenlemiş; Perry sınıfı fırkateynlerin hizmetine yönelik eğitimi kabul etmiş; F-16 savaş uçaklarının performansının artırılması ve Patriot-3 füzelerinin satın alınması için ABD ile koordinasyon kurmuş; sürekli kariyer eğitimi için F-16 savaş pilotlarını ABD'ye göndermiştir (Wenzhao, 31 Ağustos 2017).

Donald Trump yönetimindeki ABD, Çin'in itirazlarına rağmen Tayvan ile ilişkilerini derinleştirmiştir. 2016 yılında Amerikan Senatosu tarafından Tayvan'a silah satışının devam edeceği, bu satışlarda Çin'in onayının aranmayacağı, Çin ve Tayvan arasında barış için zorlama yapılmayacağı kararları kabul edilmiştir. Bu karar hem Tayvan'ın ulusal güvenliği açısından güvence sağlamış hem de Çin'in olası askeri müdahalesi karşısında caydırıcılık oluşturmuştur (Dündar, 2019: 111-112). Bu kapsamda ABD, Tayvan ordusuna 18 milyar dolardan fazla değerinde silah satmıştır. Biden'da Trump yönetimi ile benzer politikalar yürüterek Tayvan'a yüklü miktarda silah satışına devam etmiş, Çin'in Tayvan'a saldırması durumunda ABD'nin savunmaya geçeceğini belirtmiş ve ABD yetkilerinin Tayvanlı yetkililerle daha özgürce görüşmesine izin verme kararını onaylamıştır. Dolayısıyla Başkan Joe Biden, Çin'in Tayvan'a saldırması durumunda ABD'nin savunmaya geçeceğini belirterek mevcut stratejik belirsizlik politikasını reddetmiştir. CRF'den Richard Haasve, David Sacks gibi bazı uzmanlar ve birkaç Kongre üyesi, Çin'in saldırganlığı karşısında net bir politika uygulanması gerektiğini savunarak Biden'in açıklamalarını memnuniyetle karşıladıklarını belirtmiştir. ABD, bölgedeki askeri varlığını göstermek için Tayvan Boğazından düzenli olarak gemilerle geçmekte ve Tayvan'ı savunma harcamalarını arttırmak için teşvik etmektedir (Maizland, 3 Ağustos 2022). Ayrıca Tayvan, ABD-Tayvan ilişkilerini geliştirmek, adanın savunmasını güçlendirmek ve ülkenin uluslararası örgütlere katılımını teşvik etmek için yasa çıkarılması yönünde Kongre'de iki partinin desteğini almıştır. En son önerilen mevzuat olan 2022 Tayvan Politika Yasasında, Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO) önemli bir müttefik olarak belirtilmiştir (The Taiwan Policy Act of 2022). Ağustos 2022'de Meclis Sözcüsü Nancy Pelosi, Taipei'i ziyarete gitmiş ve Tsai ile bir araya gelmiştir. Çin bu ziyareti şiddetli bir biçimde kınamış ve Tayvan'ın bu politikalarına karşılık olarak adayı etkili bir şekilde çevreleyen askeri tatbikatlar planlamıştır. Pelosi'nin ziyaretinin ardından Tayvan devlet başkanı Tsai Ing-wen, başkan yardımcısı, savunma bakanı, istihbarat şefi ve diğer üst düzey yetkililerle görüşen ABD'li meclis üyesi Mike Gallagher, Tayvan'da silah stokunun artırılması gerektiğine dikkat çekmiştir. Gallagher, "Tayvan'ı bir savaştan kaçınmak için tepeden tırnağa silahlandırmalıyız" ifadesinde bulunmuştur (Nakashima, 22 Şubat 2023).

**Şekil 2:** Son Yönetimler Tarafından Tayvan'a Yapılan ABD Silah Satışları



**Kaynak:** (Congressional Research Service; Defense Security Cooperation Agency)

4 Mart 2023 tarihinde Tayvan Milli Savunma Bakanı yaptığı açıklamada, 13 PLA uçağının ve 3 PLAN gemisinin (UTC+ 8) tespit edildiğini, ROC Silahlı Kuvvetlerinin durumu yakından takip ettiğini ve bu faaliyetlere yanıt vermek için CAP uçaklarını, donanma gemilerini ve karaya konuşlu füze sistemlerini görevlendirdiğini bildirmiştir (Ministry of National Defense, ROC, 4 Mart 2023). Dolayısıyla Çin, bölgede çeşitli deniz ve hava unsurlarını kullanarak Tayvan'ın ADIZ'ını ve orta hattı geçmiş ve Tayvan'daki askeri karar alıcıları teyakkuza geçirmiştir.

ABD'li analistler arasında, Çin'in giderek artan askeri gücünün ve revizyonist politikalarının ABD ve Çin arasındaki bir çatışmayı ateşleyebileceği görüşü hâkimdir. Çünkü Çin, Tayvan'ın ana karaya bağlanması konusunda güç kullanılmasını öngörmektedir. Buna karşılık Çin'in Tayvan'a saldırması durumunda ABD, Tayvan'ı savunmayı reddetmemektedir. ABD Savunma Bakanlığının 2021 yılında yayınladığı Çin'in Askeri ve Güvenlik Gelişmeleri adlı raporda, PLA'nın muhtemelen Tayvan'ı Çin anakarası ile zorla birleştirmek için yoğun çalışma içerisinde olduğu ve aynı zamanda ABD gibi üçüncü taraf müdahalesini caydırmaya, geciktirmeye ya da durdurmaya hazırladığı belirtilmektedir (Annual Report To Congress, 2021). Nitekim birçok ABD'li akademisyen, Çin'in önümüzdeki on yıl içerisinde Tayvan'ı işgal edebileceği yönünde uyarılarda bulunmaktadır. Washington Merkez İstihbarat Teşkilatı Direktörü William Burn, Rusya'nın Ukrayna işgalinin, Çin'in on yıl içerisinde Tayvan'ı işgal edebileceğine dair şüpheleri körüklediğini belirtmiştir (Volz, 26 Şubat 2023).

ABD Senatosu'nun 2021 yılında yayınladığı raporda, Çin'in, 2049 yılına kadar ABD'nin küresel nüfuz ve gücüne denk veya onu geçmeyi, Hint-Pasifik bölgesindeki ABD ittifaklarını ve güvenlik ortaklıklarını yerinden etmeyi ve uluslararası düzeni Çin daha avantajlı olacak şekilde revize etmeyi hedeflediği belirtilmiştir. Dolayısıyla özellikle Hint-Pasifik'te tehlikeli bir döneme girildiğini ve Tayvan'ın savaş için en tehlikeli parlama noktası olabileceği iddia edilmektedir. Bu raporda yetkililer, ulusumuzun yanı sıra ortaklarımız ve müttefiklerimizin güvenliği için bu yarışmayı kazanmalıyız diyerek ABD için bu sorununun çok önemli olduğunun altını çizmişlerdir (Committee On Armed Services United States Senate, 9 Mart 2021).

ABD için Tayvan iki nedenden dolayı çok önemlidir. Birincisi, Tayvan, Japonya, Güney Kore ve Filipinlerin korunması için hayatı önem taşımaktadır. Eğer Çin Tayvan'ı işgal ederse, bu ülkeler için çok daha büyük bir güvenlik tehdidi oluşturacak ve Pasifik'in derinliklerine güç aktarabilecektir. Çin'in Tayvan'ı ele geçirmesi halinde Pekin, herhangi bir ticaret akışını dikta etme konusunda çok daha önemli bir konumda olacaktır. Bu Çin'in Solomon Adalarındaki faaliyetlerinden ve uçak gemileri de dâhil olmak üzere okyanuslarda dolaşan devası bir donanma inşa etmesinden görüldüğü üzere çok gerçekçi bir olasılıktır. Tayvan Çin'in Pasifik'teki kuvvet

projeksiyonunu kontrol altına almaya yardımcı olacak doğal bir bariyer görevini görmektedir. Amerika Tayvan'a verdiği desteği geri çekse dahi Çin ile ABD arasındaki gerilim azalmayacağı ihtimali göz önüne alındığında, Tayvan'ın bağımsız ada statüsünde olması ABD ve müttefiklerinin çıkarına olacaktır (Espena ve Boming, 13 Ağustos 2020) İkincisi, Çin'in Tayvan'ı işgal etmesi durumunda ABD'nin bölgedeki müttefikleri Washington'un güvenilir bir ortak olmadığını düşüneceklerdir. Bu nedenle ABD, Tayvan'ı kaybederse güvenilir olduğunu kanıtlamak için çok daha agresif politikalar yürütmek zorunda kalacaktır (Colby, 11 Ekim 2022).

ABD'nin, Tayvan'ı kontrolüne almasına izin vermesi halinde, Çin'in bölgesel hırslarının karşılanacağını ve ülkenin statükocu bir güç haline geleceğini ve bu şekilde ABD ve Çin arasındaki gergin ilişkilerin hafifleyebileceğini savunan görüşler de mevcuttur (Glaser, 2011: 85) Fakat Saldırgan Realizm perspektifinden bakıldığında bu görüş makul değildir. Bunun temel nedeni, Çin'in toprak hırslarının tatmin edileceğine inanmak için hiçbir neden olmamasıdır. Eğer Çin gerçekten de Doğu Asya üzerinde bölgesel hegemonya için baskı yapıyorsa, Çin'in bu saldırgan politikaları Senkaku Ada zinciri gibi bölgenin diğer kısımlarını da kapsayacaktır. Dolayısıyla Tayvan'ın Çin'in anakara topraklarına katılması, ABD ile Çin arasındaki altta yatan yapısal gerilimleri iyileştirmek için çok faydalı olmayacaktır (Allison, 2018: 60).

Sonuç olarak Tayvan hem Çin hem de ABD için çok önemli olduğundan, adayla ilgili çıkarlar Pekin ve Washington ilişkilerini çıkmaza sokmaktadır. Bu nedenle giderek Tayvan Boğazındaki gerilimler artmakta ve ABD müttefiklerini desteklemek için güç gösterileri yapmaktadır. Saldırgan Realizme göre bu durum, her iki tarafta birbirlerinin niyetini tam olarak bilmediği için güvenlik ikilemini doğurmaktadır. ABD'nin Tayvan'a gelişmiş silah satışlarını arttırmasını ve Tayvan'ın bağımsızlığını teşvik etmesi Çin tarafından bölgedeki güç dağılımını değiştirme çabası olarak algılanmaktadır. Buna karşılık Çin'in Tayvan'ı bağımsızlık hamlelerine karşı tehdit etmesi ve anakaraya füzeler konuşlandırması ABD'yi Çin'in revizyonist niyetlerinden dolayı şüpheye düşürmektedir. Dolayısıyla Tayvan iki gücü güvenlik ikileminde bırakmaktadır. İki taraf arasında güvenlik ikilemi şiddetli olduğu için rekabet de üst boyutlardadır. Bu durumda taraflar arasındaki en ufak bir yanlış anlamaların ya da daha farklı bir mülhazanın iki gücün askeri çatışmasına neden olması olasılığı oldukça yüksektir.

#### **4. Çin'in Doğu Çin Denizi'ndeki Statükoyu Değiştirme Çabaları**

Japonya ve Çin arasında uzun yıllardır önemli bir ihtilaf konusu olan Doğu Çin Denizi, Japonya'nın "Senkaku", Çin'in ise "Diaoyu" olarak adlandırdığı adaları kapsamaktadır. Bu bölge hem doğalgaz rezervleri hem de her iki ülkenin de dış ticaret ve ekonomik kalkınmasını sürdürülebilmesi için bu bölgeye bağlı olması açısından önem taşımaktadır Doğu Çin Denizi'nde bulunan bu adalar üzerinde Çin ve Japonya egemenlik hakkı iddia etmektedir. Japonya, adaların Japonya'nın ayrılmaz bir parçası olduğunu ileri sürerek herhangi bir mülkiyet anlaşmazlığının var olduğunu kabul etmemektedir.

1884-1995 yılında gerçekleşen Çin-Japonya savaşının ardından Çin'den adaların kontrolünü kazanan Japonya, İkinci Dünya Savaşı sonrasında adalar üzerindeki bu kontrolü San Francisco Barış Antlaşması ile ABD'ye kaptırmıştır. Fakat 1971 yılında imzalanan Okinawa Geri Dönüş Antlaşması'yla adaların kontrolü ABD'den tekrar Japonya'ya geçmiştir (Küçükdeğirmenci, 2021: 185). Bu antlaşma, Ryukyu ve Daito Adaları üzerindeki "her türlü yönetim, yasama ve yargı yetkilerinin" Japonya'ya iadesini sağlamıştır.

Adalar, Japon hükümetinin onları kamulaştırdığı 2012 yılına kadar Japon hükümeti adına Japon vatandaşları tarafından sahiplenilmiş ve yönetilmiştir. Tokyo valisi Ishihara Shintaro, milliyetçilerin adaları satın alma kampanyasına öncülük etmiştir. Ancak merkezi hükümet devreye girmiş ve onları kendisi satın alarak bu durumu önlemiştir. Japonya hükümeti, hamlelerinin Çin'i kışkırtmayı amaçlamadığını, daha çok özellikleri Çin'i kasıtlı olarak kışkırtacağından korktuğu Ishihara gibi milliyetçilerin elinden uzak tutma girişimi olduğunu savunmuştur. Ancak Pekin,

Japonya’yı “kutsal topraklarını “çalmakla” ve “statükoyu” alt üst etmekle suçlamıştır (Valencia, 2006: 20).

2005’ten önce, iki ülke ihtilafli bölgede düzenli olarak devriye gezmesine rağmen, herhangi bir çatışma gerçekleşmemiştir. Ancak Eylül 2005’te, Japonya tarafından Chunxiao gaz sahası yakınında güdümlü bir füze avcısı da dâhil olmak üzere beş Çin donanma gemisi gözlemlendiğinde anlaşmazlık tehlikeli bir hal almıştır. Savaş gemilerinden biri, Japon P3-C gözetleme uçağına doğrulmuştur. Ardından, deniz sınırlarına ilişkin ikili müzakerelerin yeniden başlamasından bir gün önce Çin, DÇD’inde savaşıma yeteneğine sahip bir “yedek gemi filosu” kurduğunu doğrulamıştır. Kasım 2004’te Japonya’nın, karasularında bir Çin nükleer denizaltısını tespit etmesi, Çin uçakları tarafından artan elektronik gözetim ve yaklaşık yirmi beş Çin keşif gemisinin Japonların hak iddia ettiği sulara girmesi sonucunda Japonya için, Çin büyük bir tehdit haline gelmiştir. Nitekim Japon SDG’si “Güvenlik ve Koruma Planı”nda Çin’i ilk kez bir tehdit olarak tanımlamış, hatta Çin’in Diaoyu-Senkaku Adaları’na işgali de dâhil olmak üzere birçok tehdit senaryosunu tartışmıştır (Valencia, 2014: 190).

2006’dan itibaren Çin-Japonya ilişkilerinde gelişmeler yaşanmıştır. Dönemin Japonya Başbakan’ı Abe Shinzo, Çin Başbakan’ı Wen Jiabao’ya buzları kıran bir ziyarette bulunmuştur. Haziran 2008’de bir Japon savaş gemisinin Çin’e ilk liman ziyareti duyurulmuştur (Dickie, 2008: 20). 2008 yılında Japonya ve Çin, Doğu Çin Denizi’nde ortak hidrokarbon geliştirme konusunda prensipte anlaşmıştır. 2009’un ikinci çeyreğinde, Japon ve Çinli yetkililer arasında birkaç üst düzey toplantı gerçekleşmiştir (Cossa ve Glosserman, 2009: 100). Fakat dönemin başbakanı Aso Taro Yasakuni Mabedi’ni ziyaret ettiğinde ve Çin’de Nanking Katliamı ile ilgili bir film gösterime girdiğinde tarihin sorunları yeniden su üstüne çıkmıştır. Özellikle Japonya’nın Diaoyu/Senkaku Adaları’nın ABD askeri ittifakının koruması altında olduğunu iddia etmesinden sonra, ilişkiler aşağı doğru sarmaya başlamıştır.

Nixon yönetimine kadar ABD yönetimleri, Senkaku üzerinde kimin egemen olduğu konusunda herhangi bir tavır almamışlardır. Bununla birlikte, 1960 ABD-Japonya Güvenlik Antlaşması’nın adaları kapsamı da 1972’den beri ABD politikası olmuştur. Antlaşmanın 5. Maddesinde, ABD’nin “Japon Yönetimi altındaki topraklara” silahlı bir saldırı durumunda “ortak tehlikesini karşılama” taahhüdünde bulunduğu belirtilmektedir. ABD güvenlik taahhütleri karşılığında Japonya, ABD’ye, Japon takımadalarındaki birçok üste ABD birliklerini yerleştirme hakkını vermektedir. Japonya, anlaşma bölgesini savunmak için birincil sorumluluğu üstlense de, Çin ile önemli bir silahlı çatışma olması durumunda, Japonya, ABD’den yardım istemek için anlaşmaya başvurabilir (Valanica, 2004: 200).

Kongre, 2012’den bu yana, ABD Hükümetinin adalar üzerinde kimin egemen olduğu konusundaki tarafsızlık pozisyonuna itiraz etmemekle birlikte yine de anlaşmazlık konusunda Japonya’ya retorik desteğini genişletmektedir. Kongre, 2013 Ulusal Savunma Yetkilendirme Yasasına, diğer maddelerin yanı sıra, “üçüncü bir tarafın tek taraflı eyleminin ABD’nin Japonya’nın Senkaku üzerindeki yönetimini kabul etmesini etkilemeyeceğini” belirten bir karar eklemiştir. Kongre’nin açıklamasının ardından Obama Yönetimi yetkilileri, ABD’nin egemenlik sorunundaki tarafsızlığını da değiştirmeden benzer bir dil kullanmaya başlamıştır. Nisan 2014’te Başkan Obama, ABD-Japonya Güvenlik Anlaşması’nın 5. Maddesinin adaları kapsadığını ve Senkaku statüsünün tek taraflı olarak değiştirilebileceğine inanmadıklarını belirtmiştir (Congressional Research Service, 21 Şubat 2017). Böylelikle bir ABD Başkanı anlaşmazlık konusundaki tutumunu ilk kez alenen ifade etmiştir.

Şubat 2017’de Başbakan Shinzo Abe ile yaptığı ilk ortak basın toplantısında Başkan Donald Trump, “Japonya’nın ve onun idari kontrolü altındaki tüm bölgelerin güvenliğine bağlıyız...” ifadesinde bulunmuştur. ABD ve Japonya liderleri, ABD-Japonya Karşılıklı İşbirliği ve Güvenlik

Anlaşmasının 5. maddesinin Senkaku Adaları'nı kapsadığını doğruladıklarını belirtmiştir (Congressional Research Service, 21 Şubat 2017)

ABD'nin Japonya'ya yönelik genişletilmiş retorik desteği, Çin'in 2012 sonbaharından itibaren Senkaku- (Diaoyu/Diaoyutai) çevresinde artan devriyelerine bir tepki olmuştur. Böylelikle ABD, Pekin'in adalar üzerinde bir dereceye kadar idari kontrole sahip olduğunu göstermiştir. Çin'in eylemlerini caydırmak için ABD, Japonya'nın deniz ve ada savunmasını güçlendirme çabalarına verdiği desteği artırmıştır (Congressional Research Service, 21 Şubat 2017). 2021 yılında ABD başkanı seçilen Joe Biden ise, Japonya'ya Senkaku'nun güvenlik anlaşması kapsamına girdiğine dair güvence vermiştir. Japonya Başbakanı Fumio Kişida ile görüşen Biden toplantı sonrasında, iki liderin, Çin'in Doğu Çin Denizi ve Güney Çin Denizi'ndeki statükoyu değiştirme girişimlerini geri püskürtmeye kararlı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Biden, Japonya-ABD Güvenlik Antlaşması'nın 5. Maddesinin Okinawa Eyaleti ve Senkaku Adaları'nın savunmasını uygulanacağını doğrulamıştır. Bu görüşmenin ardından Çin Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Wang Wenbin gazetecilere verdiği demeçte ise, adaların "Çin'in doğal toprakları olduğunu", ABD-Japonya güvenlik anlaşmasının "Soğuk Savaş'ın bir ürünü olarak, herhangi bir üçüncü tarafın çıkarlarını baltalamaması, özellikle barış ve istikrarı tehlikeye atmaması gerektiğini" belirtmiştir (The Economic Times, 2 Ocak 2022).

ABD için Çin'in Doğu Çin Denizi üzerinden yürüttüğü politikasındaki asıl problem Çin'in sınırlı mı yoksa sınırsız mı hedeflerinin olduğudur. ABD için Çin'in sınırlı hedeflerinin olduğuna inanmak oldukça zordur. Çünkü Çin bölgesel hegemonya kurmak amacıyla yürüttüğü politikalar sonucunda birçok komşu ülkesiyle anlaşmazlıklar yaşamıştır. Bu nedenle Saldırgan Realist teorinin öngördüğü gibi ABD, Çin'in niyetinden tam olarak emin olmadığı için en kötüsünü varsaymaktadır. Bu doğrultuda ABD için Doğu Çin Denizi'nde Çin'e verilecek olan tavizler teşvik edici risk oluşturabilir. Bu kapsamda Çin daha talepkar politikalar izleyerek Tayvan ve Güney Çin Denizi'ndeki statükoyu bozmak isteyecektir. Bu nedenle ABD için bu bölge çok önemlidir. Bu kapsamda ABD ve Japonya, Çin'in Güney Çin Denizi ve Doğu Çin Denizi'ndeki ilerlemelerini sınırlandırmakta kararlı gözükmektedir. Dolayısıyla Japonya tarafından kontrol edilen bu adaların Çin tarafından ısrarla talep edilmesi ve Çin'in bu adaya sık sık gemi göndermesi sonucunda ABD ile Çin arasındaki ilişkilerin daha fazla gerginleşeceği ve Biden'in Çin'in çevrelenmesi konusunda daha sert tedbirler alacağı düşünülmektedir.

## 5. Sonuç

Son yıllarda Çin'in yükselişi realistler ve liberaller arasında çok tartışılan bir konu olmuştur. Çin'in yükselişine ilişkin ana tartışma, Çin'in yükselişinin gerçekten barışçıl olup olmadığıdır. Liberaller, Çin'in 1990'larda ABD liderliğindeki liberal ekonomik sistem içine dâhil edilmesinden bu yana statükocu bir güç haline geldiğini savunmaktadır. Bu kapsamda literatürde Çin'in yükselişinin barışçıl olacağını destekleyen birçok çalışma mevcuttur. Çin'in barışçıl yükseliş teorisini destekleyen önemli bilim insanlarından biri Henry Kissinger ve Kishore Mahbubani'dir. Her ikisi de kendi argümanları desteklemek için "Çin'in antimilitarizm teorisini" kullanmaktadır. Kissinger, Çin'in barışçıl bir biçimde yükseleceğine o kadar inanmıştır ki kitabının son bölümünde Çin sorununa değindiğinde her zaman barışçıl sıfatını veya zarfını kullanmıştır. Aynı zamanda Kissinger "yükselme" terimi yerine bazen daha az endişe verici bir terim olan "gelişmeyi" kullanmıştır (Kissinger, 2010: 508-513). Ayrıca Kishore Mahbubani, "Çin yayılmacı mı?" sorusuna cevap vermeye çalışırken, "Çin uygarlığının güçlü anti-askeri DNA'sından" söz etmektedir. Mahbubani'nin bu "savaş karşıtı Çin DNA'sının" kökleri Konfüçyüs'ten gelmektedir (Mahbubani, 2020: 85-86). Bu terimin en temel düzeyde Çin uygarlığına uygulanması pek mümkün değildir. Çünkü Çin sadece MÖ 1100 ile MS 1911 yılları arasında 3790 savaş yapmıştır. (Mosher, 2007: 55). Bu istatistikler Çin uygarlığının saldırgan doğasını güçlü bir şekilde doğruluyor gibi görülmektedir. Ancak Kishore Mahbubani, eğer Çin medeniyeti "doğası gereği

militarist" olsaydı, yüzyıllar boyunca Avrasya'nın en güçlü devleti olarak Çin'in denizaşırı ülkeleri fethedeceğini öne sürerek bu iddiaları reddetmiştir. Mahbubani, Çin'in şiddet içermeyen mirasını savunurken, militarist olarak yapılan herhangi bir Çin genişlemesi varsa, bunun çoğunun Çin'in yabancı hanedanlar tarafından yönetildiği dönemde gerçekleştiğini belirtmiştir. Kishore Mahbubani, Çinlilerin birçok savaş yaptığını kabul etse de bunların çoğunun Çin içinde olduğunu da eklemektedir (Mahbubani, 2020: 85). Bu akıl yürütme tarzındaki sorun, Çin'in Kuzey'e, Batı'ya ve Güney'e doğru sürekli bölgesel genişlemesini tanımamasıdır Dolayısıyla, mevcut sınırların perspektifinden bakıldığında, Çin'in iki bin yıl önce Han hanedanlığı döneminde yaptığı savaşların çoğu aslında günümüz Çin topraklarında gerçekleşmiştir. Öte yandan Saldırgan Realist düşünürler Çin'in yükselişinin barışçıl olmayacağını savunmaktadırlar. Saldırgan Realistler, Çin'in revizyonist bir güç olduğunu haklı çıkarmak için yükselen gücün tarihsel anlatısına güvenmektedir. Bu anlamda İkinci Dünya Savaşı öncesi Nazi Almanya'sı ve Japonya'yı örnek göstermektedirler. Mearsheimer'e (2001: 70) göre, liberal söylemine ve barışçıl yükseliş sloganına rağmen Çin, Asya'da bölgesel hegemonya kurmayı, ABD'yi Asya'dan kovmak için bir "Çin Monroe'su" dayatarak güç dengesini kendi lehine değiştirmeyi amaçlayan revizyonist bir güçtür.

Çin'in ekonomisi zamanla kaçınılmaz olarak askeri güce dönüşecektir. Bu durumun Çin'i Asya'da tamamen bölgesel hegemonya kurmaya teşvik edeceği düşünülmektedir. Bu bölgesel hegemonya aynı zamanda Çin'in, ABD'nin güçlü etkisi veya varlığının olduğu bölgelerde bile askeri dâhil olmak üzere varlığını küresel çapta genişletmesine olanak tanıyacaktır. Üstelik bölgesel anlaşmazlıklarda kendi şartlarını dayatmasına da olanak sağlayacaktır. Bu bağlamda bu çalışmada Mearsheimer'in tahminlerini destekleyen birçok kanıtın olduğu iddia edilmiştir. Örneğin güç dengesindeki değişim açısından düşünüldüğünde Çin yaptığı ekonomik kalkınmayla birlikte dünyanın ikinci büyük ekonomisi haline gelmiştir. Ancak en önemlisi Çin, 2000'li yıllardan bu yana bu ekonomik gücünü askeri güce ve küresel nüfuzla dönüştürmektedir. Aslında Çin'in askeri gücüne harcama yapması, Asya'daki güç dengesinin Çin lehine bozulması anlamına gelmekte ve Çin'in bölgesel hegemonya peşinde olduğunun da sinyalini vermektedir. Çin'in dış politikasının özellikle GÇD'nde 2008'den bu yana izlediği iddialı ve katı tutum, Mearsheimer'in öngörülerinin bir diğer önemli göstergesidir. Dahası, Çin'in dış politikası 2000'li yıllardan bu yana birçok çatışma noktasında daha katı hale gelmiştir. Nitekim Çin'in Doğu Asya'daki statükoyu bozmaya çalıştığı çok açık bir şekilde görülmektedir. Bu anlamda Çin, Güney Çin Deniz'inin fiili sahibi olduğunu iddia etmektedir. İkinci olarak, Çin, Tayvan'ı alıp anakara Çin'in bir parçası haline getirmeye yönelik politikalar izlemektedir. Üçüncü olarak, Doğu Çin Denizi'ni kontrol etmeye ve Japonların Senkaku Adaları dediği Diaoyu Adalarını geri alma stratejisi uygulamaktadır. Bu nedenlerden dolayı ABD tarafından Çin revizyonist bir güç olarak düşünülmektedir. Bu kapsamda ABD ve tüm müttefikleri Çin'in Güney Çin denizindeki müdahalelerini, Tayvan'ı alıp anakaranın bir parçası haline getirmesini ve Doğu Çin Denizi'ndeki statükoyu değiştirmesini engellemeye kararlıdır.

Bir devlet başka bir devletin şimdiki ve gelecekteki niyetini bilemeyeceği için ABD-Çin ilişkisinin analizinde düşmanca niyetlerinin olasılığını ölçmek için bir teoriye ihtiyaç vardır. Yalnızca uygun bir teori, gelecekteki ABD-Çin ilişkilerini tahmin edilmesine ve Çin'in gelecekte barışçıl bir şekilde yükselip yükselemeyeceğinin doğrulanmasına yardımcı olabilir. Bu makaleye göre Saldırgan Realizm, büyük güç politikalarını analiz etmek için birinci sınıf bir araçtır ve ABD-Çin ilişkileri de bunun için çok güzel bir örnektir.

Saldırgan Realist teoriye göre, devletler, başka bir devletin tehdit oluşturup oluşturmadığını değerlendirmeye çalışırken, diğer devletin yeteneklerine ve niyetlerine odaklanmaktadırlar (Mearsheimer, 2001: 31, 363). Saldırgan Realizmin temel varsayımlarından biri, bir devletin diğer devletlerin niyetlerinden hiçbir zaman gerçekten emin olamayacağıdır. Bu nedenle karşı tarafın gerçek niyetini ölçmek ve değerlendirmek son derece zordur. Bu kapsamda bu çalışmada potansiyel düşmanın saldırı yetenekleri ortaya çıktığında ne olur? Bugünkü niyetleri görünüşte iyi



niyetli ve barışçıl olsa da, öngörülebilir gelecekte aynı kalacak mıdır? Çin ya da ABD gibi bir güç ulusal stratejisini “düşmanın kötü bir niyeti yok ve gelecek yıllarda da olmayacak” varsayımına dayandırabilir mi? sorularına cevap aranmıştır.

Saldırgan Realist teoriye göre, her devletin temel gayesi hayatta kalmaktır (Mearsheimer, 2001: 46). Dolayısıyla bir devlet hâlihazırda bölgenin açık ara en güçlü devleti olsa bile, askeri yükselişini sürdürerek daha da güçlenmeye ve bölgesel hegemonyaya ulaşmaya çalışır. Çünkü hayatta kalmanın ve korkusuz bir devlet haline gelmenin en iyi ve en kesin yolu budur. Bu kapsamda Çin Hindistan, Japonya, Rusya gibi güçler ve Çin'in arka bahçesindeki ABD deniz üsleri ile çevrelenmiştir. Saldırgan Realist teoriye göre Çin'in Güneydoğu Asya'da hegemonya peşinde koşmaması mantıksız olurdu. Bu nedenle bölgesel hegemonya arayışı Çin'in güvenliğini en üst düzeye çıkarmakla eşdeğerdir. Ama öte yandan Çin'in bu gidişatı neredeyse kaçınılmaz olarak ABD ile karşı karşıya gelmesine yol açmaktadır. Sonuç olarak, ABD'nin bölgesel hegemonya arayışının önceki modeli ve giderek daha saldırgan hale gelen Çin dış politikası, Amerika'nın Çin ile yoğun güvenlik rekabetinin gelecek perspektifini ortaya koymaktadır. Bu durum, temel Saldırgan Realist kavramlardan biri olan “güvenlik her zaman refaktan üstün gelir” argümanına uygun olarak gerçekleşmiştir. Büyük bir gücün yükselişi neredeyse kaçınılmaz olarak komşuları ve diğer güçler arasında korkuya neden olmaktadır. Bu kapsamda Asya'daki devletler Çin'in revizyonist politikaları dolayısıyla güvenliklerinden endişe etmişlerdir ve bu kapsamda en güçlü statüko olan ABD ile dengeleyici bir koalisyon oluşturmuşlardır.

Saldırgan Realizme göre, devletler güvenliklerini sağlayabilmek için öncelikli olarak askeri gücünü arttırmalıdır. Fakat bununla birlikte askeri güç çok önemli olsa da tek başına bir belirleyici değildir. Bu noktada ekonominin de etkisi olduğu düşünülmektedir. Bu anlamda Çin'in askeri alanda çevrelenmesinin yanı sıra ekonomik boyutu da mevcuttur. Bunun için ABD, Çin'in ekonomik büyümesini olabildiğince sınırlandırma ve buna karşılık Batı'nın ekonomik büyümesini hızlandırma yönünde politikalar geliştirmektedir.

Sonuç olarak, yakın gelecekte, Çin'in revizyonist politikaları ve ABD'nin hegemon gücünü tehlike altında hissetmesi nedeniyle Çin ile ABD arasında Soğuk Savaş'a benzeyen yoğun bir güvenlik rekabeti yaşanacağı düşünülmektedir. Nitekim bu durumun savaşa sonuçlanması muhtemeldir. Bunun en önemli nedenin coğrafya olduğu düşünülmektedir. ABD-Çin arasında çıkacak olan savaş, coğrafi olarak Güney Çin Denizi, Tayvan ve Doğu Çin Denizi ile sınırlı olacağı için savaşın maliyeti daha düşük olacaktır. Ayrıca sınırlı bir savaşın nükleer bir savaşa dönüşme ihtimali de muhtemeldir. Yine coğrafya nedeniyle Çin veya ABD'nin, Tayvan üzerinde bir savaşı kaybettiklerinde durumu kurtarmak için birkaç nükleer silah kullanacağı düşünülmektedir. Çünkü ABD için Tayvan, Çin'in sınırlandırılmasında çok önemli bir ülkedir. Bunun birinci nedeni, Tayvan'ın son derece stratejik bir bölgede olmasıdır. Tayvan, Çin için deniz ve hava kuvvetlerini ilk ada zincirinin içine sıkıştırmak amacıyla çok önemli bir toprak parçasıdır. Dolayısıyla ABD için Tayvan'ın kontrol edilmesi ve Çin'in eline geçirilmesine izin verilmemesi zorunluluktur. İkinci neden ise, ABD'nin Tayvan'ı Çin'in eline bırakması sonucunda müttefiklerinin ABD'ye olan güvenini yitirecek olmasıdır. Bu nedenlerden dolayı, ABD için Doğu Asya'daki müttefiklerinin savunulması ve Çin'in sınırlandırılması öncelikli politika konularından olacaktır.

**Yazar Katkı Oranı** (Authorship Contributions): Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

### Kaynakça

- Alenezi, D. (2020). US Rebalance strategy to Asia and US-China Rivalry in South China Sea from the perspective of the offensive realism. *US Rebalance Strategy To Asia*. Erişim Adresi: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/REPS-10-2019-0132/full/pdf>
- Allison, G. ve Unterman, G. (2022). The 21st Century's Great Military Rivalry. Institute for National Strategic Security. *National Defense University*, 10(1), 2-21.

- Allison, G. (2018). *Destined for War: Can America and China Escape Thucydides's Trap?* Mariner Books
- Annual Report to Congress. Military and security developments involving the People's Republic of China 2021. (2021). *A Report to Congress Pursuant to National Defense Authorization Act For Fiscal Year 2000*. Erişim Adresi: <https://media.defense.gov/2021/Nov/03/2002885874/-1/-1/0/2021-CMPR-FINAL.PDF>
- Asia Maritime Transparency Initiative. (2023). Flooding the zone: China coast guard patrols in 2022. Erişim Adresi: <https://amti.csis.org/flooding-the-zone-china-coast-guard-patrols-in-2022/>
- Beckley, M. (2023, Temmuz). The Flaws of defensive realism and the false promise of reengaging China. Center for Global Affairs. Erişim Adresi: <https://sais.jhu.edu/kissinger/programs-and-projects/kissinger-center-papers/flaws-defensive-realism-and-false-promise>
- Bo, H. (Haziran 2020). China-US Military confrontation in the South China Sea: Fact and fiction. *The Diplomat*. Erişim Adresi: <https://thediplomat.com/2020/06/china-us-military-confrontation-in-the-south-china-sea-fact-and-fiction/>
- Chai, W. (2010). The Taiwan factor in U.S.-China relations: An Interpretation. *Asian Affairs: An American Review*, 29(3), 131-147.
- Collins, A. (2017). *Çağdaş güvenlik çalışmaları* (N. Uslu, Çev.). Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.
- Congressional Research Service (2022). *Membership of the 117th Congress: A Profile*. Erişim Adresi: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R46705>
- Congressional Research Services. (2022). *U.S.-China Strategic Competition in South and East China Seas: Background and Issues for Congress*. Erişim Adresi: <https://sgp.fas.org/crs/row/R42784.pdf>
- Congressional Research Service, The Senkaku (Diaoyu/diaoyutai) dispute: U.S. treaty obligations. (2017). Erişim Adresi: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R42761/21>
- Cossa, A. ve Glosserman, B. (2009). Old challenges, new approaches. *Comparative Connections*, 11(2), 1-16.
- Colby, E. (Ekim 2022). Why Protecting Taiwan Really Matters to the U.S. *Time*. Erişim Adresi: <https://time.com/6221072/why-protecting-taiwan-really-matters-to-the-u-s/>
- Council On Foreign Relations. (2020). Military Confrontation in the South China Sea. Erişim Adresi: <https://www.cfr.org/report/military-confrontation-south-china-sea>
- Doğan, D. (2023). Asya Pasifik'te ABD-Çin-Tayvan Krizinin Dünü, Bugünü, Yarını. *Kamuda Sosyal Politika*, 16(44), 100-110.
- Dündar, M. (2018). *Türkiye'de Tayvan Çalışmaları (Tarih, Ekonomi ve Uluslararası İlişkiler)*. Ankara: Apam Yayınları
- Economictimes (2022), Biden and Kishida Agree to "Push Back" China's Attempts to Change Status Quo in East China Sea, Erişim Adresi: <https://economictimes.indiatimes.com/news/defence/biden-and-kishida-agree-to-push-back-chinas-attempts-to-change-status-quo-in-east-china-sea-GÇD/articleshow/89056767.cms>
- Espana, J. ve Bompig, C. (2020, Ağustos 13). The Taiwan Frontier and the Chinese Dominance for the Second Island Chain. *Australian Institute of International Affairs*. Erişim Adresi:

<https://www.internationalaffairs.org.au/australianoutlook/taiwan-frontier-chinese-dominance-for-second-island-chain/>

- Flournoy M. ve Brown, M. (2022, 14 Eylül). Time Is Running Out to Defend Taiwan. *Foreign Affairs*. Erişim Adresi: <https://www.foreignaffairs.com/china/time-running-out-defend-taiwan>
- Fravel, T. (2011). China's strategy in the South China Sea. *Contemporary Southeast Asia*. 13 (3), 290-315.
- Gilpin, R. (1980). *War and change in world politics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Grossman, D. (2020). *Military Build-Up in the South China Sea*, (Rand Cooperain). Erişim Adresi: [https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/external\\_publications/EP60000/EP68058/RAND\\_EP68058.pdf](https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/external_publications/EP60000/EP68058/RAND_EP68058.pdf)
- Glaser, C. (2011). Will China rise lead o war? . *Foreign Affairs*. 90 (2), 80-91.
- Hitkari, K. (2022, Ağustos 16). China's Taiwan Policy in the "New Era". *The Interpreter*. <https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/china-s-taiwan-policy-new-era>
- Kasım, K. (t.y). Güney Çin Denizi'nde ABD-Çin Rekabeti. Erişim Adresi: [https://tasam.org/Files/Icerik/File/G%C3%9CNEY\\_%C3%87%C4%B0N\\_DEN%C4%B0Z%C4%B0\\_pdf\\_1cca0473-3965-4f9a-be68-7fd6306e7864.pdf](https://tasam.org/Files/Icerik/File/G%C3%9CNEY_%C3%87%C4%B0N_DEN%C4%B0Z%C4%B0_pdf_1cca0473-3965-4f9a-be68-7fd6306e7864.pdf)
- Korkmaz H. (2020, 14 Mayıs). Asya pasifikte jeopolitik rekabet derinleşiyor. *AA Analiz*. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/asya-pasifik-te-jeopolitik-rekabet-derinlesiyor/1840579>
- Kissinger, H. (2011). *On China*. Press: New York.
- Kuntic, D. (2015). The Ominous Triangle: China-Taiwan- the United States Relationship. *Croatian International Relations Review*, 21(72), 240-270.
- Küçükdeğirmenci, O. (2021). Çin ve Japonya'nın Doğu Çin denizi ihtilafı üzerinden bir değerlendirme: Senkaku/Diaoyu adaları, dünü ve bugünü. *Academic Reiew Of Humanites and Social Sciences*, 4(2), 184-211.
- LaGrone, S. (2019, Şubat 25). Beijing Confirms Chinese Carrier Launched Fighters in South China Sea. *USNI News*. Erişim Adresi: <https://news.usni.org/2017/01/03/chinese-carrier-launches-aircraft-south-china-sea-wide-ranging-deployment>
- Mahbubani, K. (2020). *Has China won? The Chinese challenge to American Primacy*. PublicAffairs, New York
- Maizland, L. (2023, Nisan 18). Why China-Taiwan relations are so tense. *Council On Foreign Realations*. Erişim Adresi: <https://www.cfr.org/backgrounder/china-taiwan-relations-tension-us-policy-biden>
- Mearsheimer, J. (2001). *The Tragedy of great power politics*. University of Chicago, 2001.
- Mearsheimer, J. (2010). The gathering Storm: China's challenge To US power in Asia. *The Chinese Journal of International Politics*, 3(4), 381-396.
- Ministry Of National Defense, (2024, Mart 4). PLA acivities in the waters and airspace around Tawian. Erişim Adresi: <https://www.mnd.gov.tw/english/Publish.aspx?title=News%20Channel&SelectStyle=Military%20News%20Update%20&p=81172>

- Moster, W. (2007). *Hegemon. Droga Chin Do Dominacji*. Sprawy Polityczne: Warsaw.
- Mure. D. (2008, Haziran 3). China to host Japanese warship. *Financial Times*. Erişim Adresi: [www.ft.com](http://www.ft.com)
- Nakashima, E. (2023, Şubat 22). Taiwan frustrated by weapons delays, key lawmaker finds in stealth visit. *The Washington Post*. Erişim Adresi: <https://www.washingtonpost.com/national-security/2023/02/22/taiwan-weapons-china-gallagher/>
- Senate Armed Services Committee, Advance Policy Questions for Admiral Philip Davidson, USN, Expected Nominee for Commander U.S. Pacific Command. (2018). *Unclassified*, Erişim Adresi: [www.armed-services.senate.gov/imo/media/DoC/Davidson\\_APQs\\_04-17-18.pdf](http://www.armed-services.senate.gov/imo/media/DoC/Davidson_APQs_04-17-18.pdf).
- Sökmen, İ. (2019). Tayvan'ın ulusal güvenliği ve tehdit algılamaları. Dündar, M (Ed.), *Türkiye'de Tayvan Çalışmaları II* içinde (ss.105-131). Ankara: Apam Yayınları.
- Stenographic Transcript Before The Comiitte On Armed Services United States Senate, Hearing to Receive Testimony on United States Indo-Pasific Command in Rewiev Of The Defense Autthorization Request For Fiscal Year 2022 and The Future Years Defense Program. (2021). *Alderson Court Reporting*. Erişim Adresi: [https://www.armed-services.senate.gov/imo/media/doc/21-10\\_03-09-2021.pdf](https://www.armed-services.senate.gov/imo/media/doc/21-10_03-09-2021.pdf)
- Ikenberry, G. (2008, Ocak 1). The Rise Of Chine and Future Of the West. *Foreign Affairs*. Erişim Adresi: <https://www.foreignaffairs.com/articles/asia/2008-01-01/rise-china-and-future-west>
- The Taiwan Policy Act of 2022. (2022). Erişim Adresi : [https://www.foreign.senate.gov/imo/media/doc/SBS%20Taiwan%20Policy%20Act%20FINAL%20\(1\).pdf](https://www.foreign.senate.gov/imo/media/doc/SBS%20Taiwan%20Policy%20Act%20FINAL%20(1).pdf)
- Updaed: Vietnam Responds With Spraly Air Upgrades. (2016, 1 Şubat). *Asia Maritime Transparency Iniative*. Erişim Adresi: <https://amti.csis.org/vietnam-responds/>
- Valencia, M. (2006). *The East China sea dispute: Ways forward*. (Papers on historical reconciliation and cooperative security). Erişim Adresi: <http://reconciliation-papers.blogspot.kr>
- Valencia, M. (2014).The South China sea disputes: History, status, and ways forward, *Asian Perspevtive*, 38(2), 183-218.
- Valenica, M. (2001). The East China sea disputes: Context,claims ıssues and possible solutions. *Asian Perspective*, 31(1), 127-167.
- Volz, D. (t.y). *CIA Chiefs Says China Has Doubts About Its Ability to Invade Taiwan*. Erişim Adresi: [https://cgu.org/products/what-s-the-deal-with-the-china-taiwan-conflict?gclid=Cj0KCCQjwu-KiBhCsARIsAPztUF23Du9gVdPckZPYqybG4ZSn-8y8kG4wwwe4n0TYxuS3a5B-xR19sA8aAnLJEALw\\_wcB](https://cgu.org/products/what-s-the-deal-with-the-china-taiwan-conflict?gclid=Cj0KCCQjwu-KiBhCsARIsAPztUF23Du9gVdPckZPYqybG4ZSn-8y8kG4wwwe4n0TYxuS3a5B-xR19sA8aAnLJEALw_wcB)
- Waltz, K. (1989). *The origins of war in neorealist theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wenzhao, T. (2017, Ağustos 31). Taiwan policy of the obama administration, China associaton for international friendly contact. *China Association for International Friendly Contact*. Erişim Adresi: <https://www.caifc.org.cn/index.php?m=content&c=index&a=show&catid=22&id=529>



## DEPREM FARKINDALIĞI BAĞLAMINDA GÖRSEL KÜLTÜRDE SOSYAL AFİŞ TASARIMLARINA BAKIŞ

Burak Erhan TARLAKAZAN<sup>1\*</sup>  
Elif TARLAKAZAN<sup>2</sup>

### Öz

Deprem, dünya genelinde sıklıkla görülen doğal afetlerden biridir ve ciddi can ve mal kayıplarına yol açabilmektedir. Bu durumda sosyal bilinçlendirme kapsamında bir kitle iletişim aracı olarak afişlere ihtiyaç duyulmaktadır. Deprem farkındalık afişleri, afet durumunda halkı bilgilendirmek ve korunma yol ve yöntemlerini göstermek amacıyla hazırlanan afişlerdir. Bu afişlerde deprem öncesi, sırası ve sonrasında yapılması gerekenler, alınması gereken önlemler ve acil durum iletişim numaraları gibi bilgiler yer alır. Bu makalede, görsel kültür kapsamında afişlerin, iletişim rolü incelenmiştir. Deprem afişlerindeki bağlantı analizi ve afişlerde yer verilen bilgilerle bu bilgilerin algılanmasına yönelik sergilenen tasarım dilinin iletişim açısından değerlendirmesi yapılmıştır. Çalışmanın çıkış noktası 6 Şubat 2023 tarihinde Türkiye’de 11 ili vuran depremdir. Çalışma kapsamının teorik bir dayanak noktası oluşturması bakımından, sosyal bilim çalışmalarında önemli rolü olan literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada belirlenen amaca ulaşılması için gerekli olan veriler, literatürün taranmasından, afiş analizlerinden ve elde edilen bilgilerin araştırmacılar tarafından birleştirilmesinden elde edilmiştir. Araştırmada, deprem farkındalığı afişlerinin sadece depremlerin yıl dönümleri ya da konu ile ilgili tarihlenen belirli günlerde yapılmasının kamusal farkındalık oluşturmak açısından yeterli olmadığı, yaşam boyu eğitim felsefesi kapsamında hayatın her alanında bu ve bunun gibi konulara yönelik tasarımların zenginleştirilmesi gerekliliği sonucuna ulaşılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Deprem, Görsel kültür, Sosyal afişler, Farkındalık

## A LOOK AT SOCIAL POSTER DESIGNS IN VISUAL CULTURE IN THE CONTEXT OF EARTHQUAKE AWARENESS

### Abstract

Earthquake is one of the most common natural disasters around the world and can cause loss of life and property. In this case, posters are needed as a mass communication tool within the scope of social awareness. Earthquake awareness posters are the posters prepared to inform the public in case of disaster and to show ways and methods of protection. These posters contain information such as what to do before, during and after the earthquake, precautions to be taken and emergency contact numbers. In this article, the communication role of posters is examined within the scope of visual culture. The connection analysis on the earthquake posters the information included in the posters and the design language displayed for the perception of this information are evaluated in terms of communication. The starting point of the study is the earthquake that hit 11 provinces in Turkey on February 6, 2023. In order to provide a theoretical basis for the scope of the study, the literature review method, which has an important role in social science studies, is used. The data required to achieve the purpose determined in the research are obtained by scanning the literature and combining the obtained information by the researchers. In the research, it is concluded that making earthquake awareness posters only on anniversaries or on certain dates related to the subject is not sufficient to raise public awareness, and that designs for these and similar issues should be enriched in all areas of life within the scope of lifelong education philosophy.

**Keywords:** Earthquake, Visual culture, Social posters, Awareness.

<sup>1</sup> Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, GSTF, Grafik Tasarımı Bölümü, ORCID: 0000-0002-5826-2148.

\* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): [tarlakazan@hotmail.com](mailto:tarlakazan@hotmail.com)

<sup>2</sup> Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, GSTF, Grafik Tasarımı Bölümü, [tarlakazan@hotmail.com](mailto:tarlakazan@hotmail.com), ORCID: 0000-0001-5381-9755.

**Başvuru Tarihi** (Received): 08.08.2023 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.01.2024

## Giriş

Görsel kültür, bir toplumun veya zaman diliminin görsel olarak ifade edilen unsurlarının bütünüdür. Bu unsurlar; fotoğraf, resim, reklam, afiş, logo, film, televizyon programları ve diğer medya araçlarıyla iletilen görsel mesajları içerir. Afişler genellikle kısa bir mesaj veya görsel kullanarak bir ürünü, hizmeti, etkinliği veya fikri tanıtmak amacıyla tasarlanır. Görsel kültür, insanların düşünce biçimlerini, inançlarını, değerlerini ve kimliklerini şekillendiren önemli bir etkidir. Afişler, görsel kültürün önemli bir parçası olarak kabul edilir. Dikkat çekme, bilgilendirme, marka tanıtımı, toplumsal iletişim ve sanatsal ifade gibi birçok rolü üstlenirler. İyi tasarlanmış bir afiş, etkili iletişim için güçlü bir araç olabilir ve görsel kültürün önemli bir yönünü temsil eder. Görsel kültürün birçok yönü bulunsa da, bu makalede özellikle afişlerin görsel kültür içindeki rolüne odaklanılmış ve deprem afişlerinin tasarım dili analiz edilmiştir.

### 1. Toplumsal Değer Göstergesi; Görsel Kültür

Görsel kültür, görsel imgelerin toplumsal ve kültürel anlamlarının incelendiği bir kavramdır. Bir toplumu tanımda en önemli unsurların arasında, kültür ve sosyal çevrenin önemsenmesi gerekliliği sayılabilir (Sengir, 2015 s. 265). Her kültür kendini ifade edebilecek görsel işaretler oluşturmuş, bu ifadelerin çözümlenmesi de zaman içerisinde görsel kültür tanımını ortaya çıkarmıştır (Dinçeli ve diğerleri, 2016, s. 394). Mirzoeff (1998), görsel kültürü, teknolojik otonomluğun sonucu olarak ortaya çıkmış, yeni bir oluşum olarak tanımlamıştır.

Görsel kültür, toplumun ve bireylerin görsel imgelerle etkileşimleri ve bu imgelerin bir araya gelerek bir anlam taşımasıdır. Günlük yaşamda karşımıza çıkan her türlü görsel materyal; fotoğraf, resim, reklam, logo, afiş, sinema filmleri, televizyon programları, internet içerikleri ve daha birçok görsel öğeyi içerir ve bunlarla ilişkilidir. Ayrıca, bireylerin toplum içindeki kimliklerini oluşturmada önemli bir role sahiptir. Görsel imgeler, insanların düşüncelerini, inançlarını, değerlerini ve tercihlerini ifade etmelerine yardımcı olur. Örneğin, bir kişinin giyim tarzı veya evinin dekorasyonu, onun görsel kültürünü yansıtabilir. Ayrıca, görsel kültür medya aracılığıyla da yaygın bir şekilde iletilir ve toplumun bir parçası haline gelir. Bu medya araçları, kültürel değerleri, normları ve ideolojileri tanımlama ve yayma gücüne sahiptir.

Görsel kültür aynı zamanda tarih ve toplumsal değişimin bir belirteçidir. Görsel imgeler, bir dönemin veya bir toplumun sosyal, siyasi ve ekonomik durumunu yansıtabilir. Kendilerine özgü kültürel yapıya sahip olan toplumlar, bu toplumun paydaşları olan bireylerin yaşam biçimlerini şekillendirmektedirler (Duydu, 2023, s. 479). Örneğin, bir dönemin resim sanatı veya moda trendleri, o dönemdeki toplumsal değerlerin ve eğilimlerin bir göstergesi olabilir. Yirmi birinci yüzyıl küresel kültürü yazı temelli iletişimden görsel doyuma doğru hızlı bir şekilde değiştirmekte, kültürel kodları güncel sistemle birleştirerek toplumda etkisini daha da fazla göstermekte ve her alana yayılmaktadır (Aykut, 2013 s. 707). Görsellikteki kültürel vurgu, gördüğümüz şeyin, dışarıdaki gerçekliğin aynadaki yansımasıdır; yüzeydeki görüntü güvenilir bir kayıttır ve aslında görünüş gerçektir (Finkelstein, 2007, s. 221).

Görsel kültür, bireylerin ve toplumların görsel imgelerle etkileşimlerini ve bu imgelerin anlamlarını anlama sürecini ifade eder. Görsel kültür, bir toplumun değerlerini, normlarını ve kimliklerini yansıtabilirken, aynı zamanda medya ve reklamcılık gibi alanlarda etkili bir araç olarak da kullanılabilir.

Görsel kültür, popüler kültürün bir parçası olarak da görülür. Popüler kültür, toplumun yaygın olarak paylaşılan değerleri, inançları, eğilimleri ve tüketim alışkanlıklarını yansıtan kültürel ürünler ve ifadelerdir. Görsel kültür, popüler kültürün birçok unsuru aracılığıyla ifade edilir ve şekillendirilir. Bu kavram, görsel iletişimdeki sembollerin, imgelerin ve görsel dilin toplumsal ve kültürel bağlamlarını analiz etmeyi amaçlar.

## 2. Grafik Tasarım

Tasarım Latince 'de 'De Sign' kelimesinden türemiştir. Bu Fransızca 'da 'Dessein' İtalyanca 'da ise 'Designo' kelimeleri ile ifade edilir (Seylan, 2005, s.16). Farklı bir anlam olarak tasarım; zihinde kurmak, niyet etmek, kasetmek, çizmek, plan yapmak, proje yapmak, düzenlemek, icat etmek ve üretmek gibi birçok kelime ile ifade edilmektedir (Odabaşı, 1996, s. 17).

Grafik tasarım, Fransızca graphique “çizime ilişkin, çizgisel (sıfat), çizimle anlatma (ad)” sözcüğünden alıntıdır. Sözcük, Eski Yunanca graphē γραφή “yazı, çizim” sözcüğünden +ik° ekiyle türetilmiştir ve mesajın uygun bir biçimde kodlanarak alıcıya ulaştırılmasını sağlayan bir araçtır (Çiftçi, 2009, s.29), sanat ve tasarımın birleştiği bir disiplindir ve görsel iletişim yoluyla bilgi aktarımı, marka bilinirliği, ürün tanıtımı ve bir dizi diğer iletişim hedeflerini gerçekleştirir. İletişim; duyguları, düşünceleri, bilgileri, inançları insanlar arasında aktarma işlemi olarak bilinir (Değerli, 2021, s. 180). Grafik tasarımın temel amacı, görsel bir mesajı etkili ve etkileyici bir şekilde sunmaktır. Grafik tasarım, talep karşılığı ortaya çıkar ve ortaya çıkan ürün bir talebin beklentisini karşılamak için kullanılır (Becer, 2005, s.39). Ayrıca grafik tasarım, görsel iletişim sanatının bir parçasıdır ve tarihsel olarak, insanların iletişim kurmak için kullandığı araçlarda ve teknolojilerdeki değişimlerle şekillenmiştir.

İnsanlar binlerce yıldır görsel iletişim araçlarını kullanmaktadır. İletişimin ilk örnekleri olarak kabul edilen mağara resimleri, yaşantılarını ve deneyimlerini anlatmak için insanların kullandıkları en eski görsel iletişim biçimidir. Antik Mısır, Çin ve Yunanistan gibi uygarlıkların da kabartmalar, mozaikler ve freskler gibi çeşitli görsel iletişim araçları kullandığı bilinmektedir. Gutenberg'in 15. yüzyılda matbaayı icadı, kitapların hızlı ve ucuz bir şekilde üretilmesini mümkün kılmış ve bu da metinlerin yayılmasını ve okuryazarlığın artmasını sağlamıştır. Bu süreçte, kitapların kapakları ve sayfaları da süslenmeye başlanmış ve bu gelişmeler grafik tasarımın ilk adımlarından biri olmuştur.

19. yüzyılda, endüstriyel devrim, üretim süreçlerinde önemli bir değişiklik yaratmış ve bunun sonucunda seri üretim mümkün hale gelmiştir. Bu durum, işletmelerin ürünlerini halka pazarlama ihtiyacını artırmış ve grafik tasarımın işletmeler tarafından kullanılması yaygınlaşmıştır. Süreç içerisinde oluşturulan markalar, logolar, afişler ve diğer görsel iletişim araçları, ürün ve hizmetlerin tanıtımları için kullanılmaya başlanmıştır.

20. yüzyılın başlarına kadar grafik tasarım, hala el sanatlarına dayalı ve tipografi, boyama ve çizim gibi beceriler gerektiriyorken, 1920'lerde; Almanya'da Bauhaus okulu tarafından önerilen minimalist tasarım anlayışı, tasarımın işlevselliği üzerine odaklanılmasını sağlamıştır. Bu; grafik tasarımların estetik yönünün yanı sıra, daha işlevsel ve kullanıcı dostu hale gelmesine yol açmıştır. 1950'lerden itibaren, bilgisayar teknolojisinin gelişmesi ile birlikte, grafik tasarım dijitalleşmeye başlamış ve bu da, tasarlama eyleminin daha hızlı ve verimli hale gelmesini, tasarımcıların daha özgürce çalışmalarına olanak tanımıştır.

Grafik tasarım, sorunları çözmek ve fikirleri; tipografi, fotoğraf, renk ve biçim aracılığıyla iletmek için görsel kompozisyonların yaratıldığı bir araçtır. Bu araçlardan biri de afişlerdir.

## 3. İletişim Sürecinde Bir Araç; Sosyal Afişler

Afiş tasarımları, birçok farklı amaç için kullanılabilir. Bu amaçlar arasında, bir ürün veya hizmetin tanıtımı, bir etkinliğin duyurusu veya bir kampanyanın tanıtımı gibi birçok farklı seçenek yer alırken, her ne amaçla kullanılırsa kullanılsın, afiş tasarımlarının en önemli hedeflerinden biri, farkındalık yaratmaktır. Farkındalık, bir kişinin veya grubun bir şey hakkında bilgi sahibi olması anlamına gelir. Farkındalık yaratmak, bir mesajın daha geniş bir kitle tarafından anlaşılmasını ve bu kitleye daha derin bir şekilde etki etmesini sağlayabilir. Afiş tasarımları, görsel bir araç olarak; farkındalık yaratmak için oldukça etkili bir yoldur. Bir afiş tasarımı ile farkındalık yaratmak için, tasarımın dikkat çekici, net ve anlaşılır olması gerekir. Tasarımın amacını açıkça yansıtmayı, hedef



kitleyi anlaması ve onların ilgisini çekmesi gerekmektedir. Bu, tasarımdaki renklerin, tipografinin, görüntülerin ve diğer öğelerin doğru bir şekilde kullanılması ile sağlanabilir.

Afiş tasarımlarını, bir ürünün reklamını yaparken, propaganda aracı olarak, sosyal bir mesaj verirken veya kültürel bir bölgenin tanıtımı yaparken görebilmekteyiz (Ceylan & Ceylan, 2015 s.84). Cumhuriyetin başlarında, daha çok yazı içerikli tiyatro, sinema, yardım dernekleri gibi kurumların yaptırdığı afişler görülmektedir (Yalur, 2014, s.100).

Bir afişin amacı, insanların bir şeyi satın almalarını veya bir fikri benimsemelerini sağlamaktır. Bu nedenle, afiş tasarımı, hedef kitlede belirli bir beklenti veya değer uyandırmak için düşünülmelidir. Ayrıca, afişlerin felsefesi, insanların beklentilerine ve değerlerine de dayanır. Afişler, genellikle duyuru, tanıtım veya reklam amaçları için kullanılan görsel materyallerdir. Bir afiş, görsel tasarım, renkler ve metinlerin kullanımıyla bir mesajı iletmeyi amaçlar. Bir afişin etkili olması için, izleyicilerin dikkatini çekmesi ve mesajın net ve açık bir şekilde iletilmesi gerekir. İyi bir afiş, uygun renklerin ve yazı tipinin kullanımıyla mesajın güçlü bir şekilde vurgulanmasını sağlar. Ayrıca, hedef kitleye hitap eden, uygun boyutta ve kolay okunabilir bir yazı tipi kullanılmalıdır.

Afiş, dünyanın her yerinde, birçok farklı amaç için yoğunlukla kullanılan bir tür görsel iletişim aracıdır. Çünkü yıllardan beri kullanılan afiş, en eski ve en etkili kitle iletişim araçları içerisinde yer almaktadır (Mercin, 2010, s. 2). Afişler, genellikle reklam, tanıtım, bilgilendirme veya eğlence amaçlı olarak kullanılır. Bu doğrultuda afiş türleri; reklam afişleri, kültürel afişler ve sosyal afişler olarak kategorize edilebilir.

*Reklam Afişleri;* Ürünlerin, hizmetlerin veya etkinliklerin tanıtımı için kullanılan görsel materyallerdir. Bu materyaller genellikle belirli bir kitleyi hedef alır ve dikkat çekici renkler, görseller ve metinler içerir. Aynı zamanda hedef kitleye uygun olması, mesajın net ve anlaşılır olması, afişin doğru boyutlarda ve kalitede basılması gibi faktörler önemlidir. Ayrıca, reklam afişinin hukuki yasalara uygun olması da çok önemlidir. Afişlerde genellikle ürün veya hizmetin özellikleri, fiyatları ve kampanyaları yer alır. Reklam afişleri, birçok farklı alanda kullanılabilir. Mağazalar, restoranlar, etkinlikler, toplu taşıma araçları gibi yerlerde sıklıkla kullanılır. Ayrıca, dijital reklamcılıkta da popüler bir araçtır ve internet sitelerinde veya sosyal medya platformlarında kullanılabilir (Görsel 1).

### **Görsel 1.** *Volkswagen Reklam Afişi*



**Kaynak:** <https://www.dijitalajanslar.com>, Erişim tarihi:16.07.2023

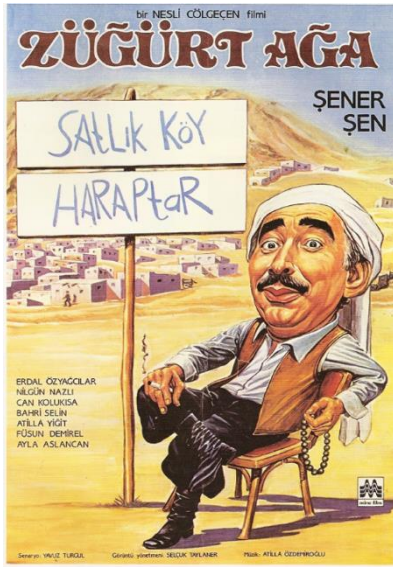
Görsel 1.de DDB Tribal tarafından Volkswagen için hazırlanan bu reklam afişi yeni arabalardaki park asistanı ile tüketicilerin hayatını nasıl kolaylaştıracağını anlatılmaktadır. Reklam ticari bir ürün olan otomobil reklamı olmasına karşın çalışmada otomobille ilgili bir görsel kullanılmaması görsel kültür anlamında bir metafordur. İzleyicinin dikkatini çekmesi bakımından çarpıcı bir



örnektir. Burada kullanılan hayvan görselleri mizahi bir anlatımla, hedef kitleyi bir özellik hakkında bilgilendirerek satın alma davranışını etkilemek amaçlanmıştır.

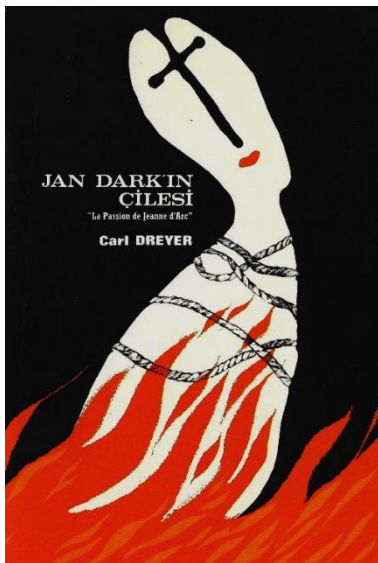
*Kültürel afişler*; genellikle bir kültürel etkinliği veya faaliyeti tanıtmak için kullanılan afişlerdir. Bu afişler; sanat sergileri, konserler, tiyatro oyunları, film festivalleri ve diğer kültürel organizasyonlar gibi birçok farklı etkinliğin tanıtımında oldukça önemlidir çünkü potansiyel katılımcıların dikkatini çekerek etkinliğe katılmalarını sağlar (Görsel 2-3). Afişler ayrıca, tanıtımını üstlendiği kültürel etkinliğin görünürlüğünü artırarak, geniş bir kitleye duyurulmasına yardımcı olur. Bu kategorideki afişler genellikle etkinliğin tarihini, yerini, saatini, bilet ücretlerini ve edininim noktalarını, katılan sanatçıların veya etkinlik öğelerinin bazı detaylarını içerir. Afişler genellikle sanatsal ve ilgi çekici tasarımlarla süslenir ve insanların ilgisini çekmek için görsel olarak etkileyici olmayı hedefler.

### Görsel 2. Züğürt Ağa Film Afişi, 1985



**Kaynak:** <https://www.imdb.com/title/tt0201368/>, Erişim tarihi:18.07.2023

### Görsel 3. Jan Dark'ın Çilesi Tiyatro Afişi, 1972



**Kaynak:** <https://www.sangrafik.com.tr/?l=tr> Erişim tarihi:09.07.2023

*Sosyal afişler*, toplumsal sorunlara dikkat çekmek, insanları eğitmek veya bir sebebe destek sağlamak gibi amaçlarla kullanılan afişleridir. Bu afişler aracılığıyla toplumda bir farkındalık yaratarak insanları bilinçlendirmek ve değişim yaratmak da mümkündür.

Kamu hizmeti duyuruları, sağlık hizmetleri, trafik güvenliği, doğa-çevre gibi çeşitli konularda insanları bilgilendirmek için kullanılan afiş türleridir (Görsel 4-5). Bu tür afişler, bir mesajı açık ve net bir şekilde iletmek için tasarlanır.

**Görsel 4.** *Shigeo Fukuda Afişi*



**Kaynak:** <https://www.ideasondesign.net/speakers/speakers/shigeo-fukuda/>Erişim tarihi:19.07.2023

**Görsel 5.** *Kızılay Kan Bağışı Afişi (kanver.org)*



**Kaynak:** <https://www.kanver.org>, Erişim tarihi:18.07.2023

Görsel 4'te, güçlü bir görsel etkiye sahip ve izleyiciye mesajını net ve anlaşılır bir şekilde iletmeyi başarmıştır. Görsel unsurlar, mesajın etkisini artırmak için dikkatli bir şekilde seçilmiştir. Görsel 5'de ise tipografiyle oluşturulan tasarım sade, kullanılan renkler ve yazı tipleri bakımından mesaj

etkisini arttırdığı görülmektedir. Afişlerin ortak özellikleri yapılan sosyal bilgilendirmenin yanı sıra, izleyiciyi düşündürücü nitelikleridir.

Afişin, gerek iç gerek dış mekânlarda çok fazla kişiye ulaşabilmesi, üretim ve dağıtımının diğer görsel iletişim araçlarına oranla daha ucuz olması, kurumların, derneklerin, partilerin sosyal içerikli afiş aracılığıyla mesajlarını iletmeyi tercih etmelerine neden olmaktadır (Işık, 2010, s.27).

Sosyal afişler, sokaklarda, okullarda, toplu taşıma araçlarında veya diğer halka açık alanlarda görülebilir. Ayrıca, sosyal medya gibi dijital platformlarda da paylaşılabilirler ve böylece mesajlarının daha geniş bir kitleye ulaşması sağlanabilir. Sağlık, güvenlik, çevre, trafik vb. konularda bilgilendirme, eğitim ve uyarı amacıyla hazırlanan sosyal afişler aynı zamanda bir düşünceyi ya da oluşumu tanıtmaya işlevini de üstlenebilmektedir. Amacı, insanların bir konu hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlamak, toplumda farkındalık yaratmak ve belirli bir davranışı teşvik etmektir. Örneğin, görsel 6'da yer alan ve emniyet kemerinin gerekliliğini vurgulayan afiş, emniyet genel müdürlüğü trafik hizmetleri başkanlığı tarafından insanların toplumsal bir sorun hakkında bilinçlenmeleri ve bu soruna karşı harekete geçmelerine yardımcı olabilmek amacıyla yapılmıştır.

#### Görsel 6. Emniyet Kemer Afişi



**Kaynak:** [https:// www.trafik.gov.tr](https://www.trafik.gov.tr), Erişim tarihi:18.07.2023

#### 4. Deprem Farkındalık Afişleri

Deprem, dünyanın birçok bölgesinde meydana gelebilen doğal bir afettir ve ciddi can ve mal kayıplarına neden olabilir. Bu nedenle, deprem farkındalığı toplumlar için son derece önemlidir. Deprem farkındalığı, bir bireyin depremler ve deprem riski hakkında bilgi sahibi olması, tehlikelerini anlaması ve korunma yöntemlerini bilmesi anlamına gelir. Bu nedenle, deprem konulu afişler, insanların bu konuda bilgi sahibi olmalarını sağlamak ve afet anında doğru davranışları göstermelerine yardımcı olmak için son derece önemli sosyal afişlerdir.

Deprem afişleri genellikle kamu kurumları, belediyeler, sivil toplum kuruluşları ve arama kurtarma organizasyonları tarafından hazırlanmaktadır. Afişlerde kullanılan görseller ve yazılar, halkın kolayca görebileceği, anlayabileceği ve yönergeleri doğru bir biçimde uygulayabileceği şekilde olmalıdır. Deprem afişlerinin amacı, halkın deprem öncesi hazırlıklarını yapmalarını, deprem sırasında güvenli bir şekilde davranmalarını ve deprem sonrasında ise kurtarma ekiplerine

yardımcı olmalarını sağlamaktır. Bu nedenle, deprem afişleri ve bilinçlendirme tasarımları, halkın bilgilenmesi ve afetler karşısında hazırlıklı olmaları için oldukça önemlidir (Görsel 7).

**Görsel 7.** Deprem Farkındalık Afişi



**Kaynak:** [https:// www.ozdenosgb.com/afis-depreme-hazir-misiniz?](https://www.ozdenosgb.com/afis-depreme-hazir-misiniz?), Erişim tarihi:19.07.2023

Deprem konulu afişler, depremin özelliklerini ve neden olduğu tehlikeleri açıklayarak insanları bilinçlendirmek için tasarlanmaktadır. Ayrıca, deprem sırasında yapılması gereken doğru davranışları da öğretmekte bir afişte işlenecek konular arasında yer alabilir. Bu afişler, evde deprem anında güvenli bir şekilde nasıl hareket edileceğini açıklayabilir, kapı çerçevelerine sığınma, mobilyaların altına veya masaların yanına yatma gibi güvenli davranışları gösterilebilir (Görsel 8). Ayrıca bu konuda hazırlanan afişler; geçmişte yaşanmış depremleri hatırlatmak, ne gibi etkilere maruz kalındığı konusunu belirli aralıklarla gündeme getirmek ve bu konunun önemini süreklilik haline getirerek vurgulamak, farkındalık ve önlemler konusunu hafızalarda canlı tutmak adına ve hatırlatma anlamında tekrarlanabilir (Görsel 9).

**Görsel 8.** Deprem Farkındalık Afişi



**Kaynak:** <https://www.afad.gov.tr/>, Erişim tarihi:18.07.2023



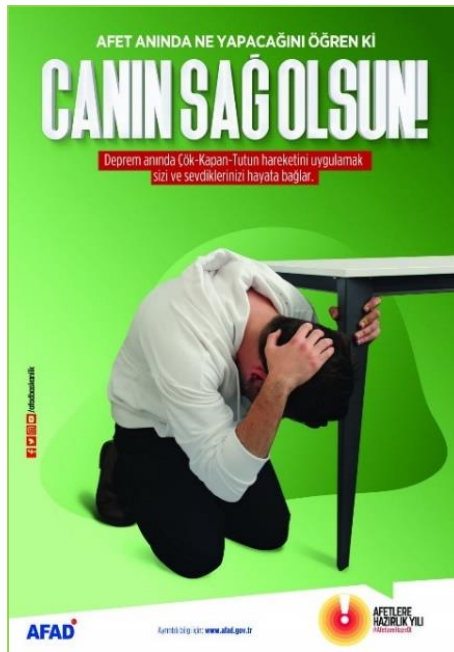
### Görsel 9. Deprem Farkındalık Afişi



**Kaynak:** <https://www.herkesicinalanya.org>, Erişim tarihi:18.07.2023

Deprem farkındalık afişleri genellikle bilgi içeriklidir. Bu bakımdan afiş tasarımları yapılırken tasarım ilkelerinin etkili bir şekilde kullanımını gerektirir. Konu ve renk bir bütün halinde ele alınmalıdır. Afişlerde kullanılan renkler, yazı tipi ve diğer grafik öğeleri, hedef kitleyi etkilemek için özenle seçilmelidir (Görsel 10-11). Bir diğer önemli nokta, afişlerin dikkat çekici ve okunaklı olması gerekliliğidir. Afişler, özellikle deprem konusu gibi ciddi bir konuda insanların ilgisini çekebilmek için etkili bir tasarıma sahip olmalıdır. Bu nedenle, afiş tasarımında renkler, tipografi ve görsellerin doğru bir şekilde kullanılması önemlidir. İlgili tasarımlarda da canlı renklerin kullanılıp tipografi ve görsellerle desteklendiği görülmektedir.

### Görsel 10. Deprem Farkındalık Afişi



**Kaynak:** <https://www.afad.gov.tr/>, Erişim tarihi:18.07.2023

### Görsel 11. Deprem Farkındalık Afişi



**Kaynak:** <https://www.lutfikirdareah.saglik.gov.tr/TR-903858/1-7-mart-deprem-haftasi.html#>, Erişim tarihi: 16.07.2023

Deprem farkındalığı, birkaç farklı boyutta gerçekleşir. İlk olarak, depremler hakkında genel bir anlayışa sahip olmak gerekir. Deprem ne olduğu, nasıl meydana geldiği ve hangi faktörlerin etkisiyle oluştuğunu anlamak önemlidir. Ayrıca, depremlerin etkileri ve riskli bölgeler hakkında bilgi sahibi olmak da önemlidir. Bu bilgiler, insanların deprem tehditlerine karşı daha dikkatli ve hazırlıklı olmalarını sağlar.

İkinci olarak, deprem farkındalığı, deprem güvenliği ve korunma önlemleri konusunda bilinçli olmayı gerektirir. Depremlerin şiddetli sarsıntılar, bina çökmeleri, yangınlar ve diğer tehlikelerle ilişkili olabileceği unutulmamalıdır. Bu nedenle, güvenli bir ev veya iş yeri ortamı yaratmak için gerekli tedbirler alınmalıdır. Örneğin, dayanıklı yapı malzemeleri kullanmak, binaları depreme dayanıklı hale getirmek için önemlidir. Ayrıca, deprem sırasında yapılması gerekenler konusunda da bilinçli olmak önemlidir. Örneğin sarsıntı anında koridor, merdiven, asansör gibi alanlardan uzak durarak güvenli bir alana sığınmak, dayanıklı ev eşyaları ve mobilyaların yanlarına veya masa altlarına sığınmak vb. gibi.

Üçüncü olarak, deprem farkındalığı, toplumun genel olarak deprem riskine karşı hazırlıklı olmasını ve acil durum planlarına sahip olmasını gerektirir. Acil durum planları, deprem öncesinde ve sonrasında yapılması gereken adımları belirler ve insanlara nasıl hareket etmeleri gerektiği konusunda rehberlik eder. İnsanlar, deprem sırasında nerede buluşacaklarını, nasıl iletişim kuracaklarını ve gerektiğinde nasıl yardım isteyeceklerini bilmelidirler. Bu planlar, deprem anında panik yerine organize bir şekilde hareket etmeyi sağlar.

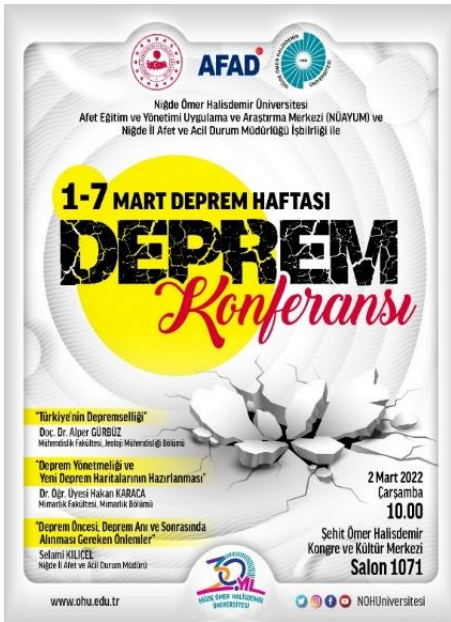
Son olarak, deprem farkındalığı, deprem konusunun önemini ve taşıdığı risklerin halka yayılmasını ve toplumun bilinçlenmesini teşvik eden görsel ve yazılı medya kampanyaları, sosyal medya platformları ile devlet ve sivil toplum kuruluşlarının düzenledikleri eğitimleri kapsar. Bu eğitimler ülkemizde özellikle 1-7 Mart ile takvimlenen deprem haftasında (Görsel 12-13-14), sivil savunma günleri ve yaşanan felaketlerin yıldönümlerinde hatırlanmakta ve hatırlatılmaktadır. Bu dönemlerde birçok kurumun afetlerle ilgili panel, konferans ve çalıştaylar düzenledikleri ve bunlar için afiş ürettikleri görülmektedir.

**Görsel 12. Deprem Haftası Afişi**



**Kaynak:** <http://www.jeofizik30yil.ankara.edu.tr/2021/01/11/1-7-mart-deprem-haftasi/>, Erişim tarihi: 16.07.2023

**Görsel 13. Deprem Konferansı Afişi**



**Kaynak:** <https://www.ohu.edu.tr/etkinlik/1-7-mart-deprem-haftasi-deprem-konferansi/746>, Erişim tarihi: 16.07.2023

## Görsel 14. Deprem Haftası Bilgilendirme Afişi



**Kaynak:** <https://www.cukurcadh.saglik.gov.tr/TR-904107/1-7-mart-deprem-haftasi.html>, Erişim tarihi: 16.07.2023

## 5. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu makale, görsel kültür bağlamında afişlerin iletişim rolünü incelemektedir. Deprem afişlerindeki bağlantı analizi ve afişlerde sunulan bilgilerin algılanmasına odaklanan tasarım dilinin iletişimsel değerlendirmesi gerçekleştirilmiştir. Çalışma, 6 Şubat 2023 tarihinde Türkiye'de 11 ilin etkilendiği deprem olayından yola çıkmaktadır.

Görsel kültür, bireylerin görsel algıları, estetik anlayışları ve görsel iletişim becerileriyle ilgilidir. Görsel kültürün geliştirilmesi; içinde bulunulan toplumun, sanata dair tüm bileşenlerinin bir araya getirilerek, güncel ihtiyaçlar, gelişmeler ve yaklaşımlarla harmanlanarak ilerlemesini gerektirir. Günümüz yaşantısı çok fazla sosyal paylaşımı içeren ve gerektiren kamusal içeriklerle doludur. Afetler, önlemler, kurallar, talimatlar, yönergeler, çevre, sağlık, eğitim vb. birçok etken bu içeriklerin başlıca kaynakları durumundadır. Burada önemli faktör, bu konuların kamusal alanda paylaşılması ve etki yaratmasıdır. Bu amaca en uygun iletişim aracı da sosyal afiş tasarımlarıdır.

Sosyal afişler, insanların duygusal ve görsel bir etki yaratmasını sağlar ve bu nedenle mesajlarını daha etkili bir şekilde iletebilir. Bu anlamda sosyal afişler, hedef kitleye daha kolay ve hızlı bir şekilde erişim sağlar. Afişler, kamu alanlarında, sosyal medya platformlarında, topluluk merkezlerinde ve diğer birçok yerde sergilenebilir. Böylece, mesajların daha geniş bir kitleye ulaşması ve etkileşim sağlaması mümkün olabilir.

Afişlerin hedef kitleye uygun olarak tasarlanması önemlidir. Deprem konulu bir afiş, nereye asılacaksa; okul, iş yeri, otobüs durağı... vb. gibi tasarımı da hedef kitleyi etkileyecek şekilde olmalıdır. Afişler, yerel toplulukların deprem hazırlığına daha fazla katılımını teşvik etmek için tasarlanabilir. Mahalle etkinlikleri, tatbikatlar veya bilgilendirme seminerleri gibi etkinliklerin duyurusunu içerebilir. Afişler, sosyal medya etiketleri veya paylaşım bilgileri ile donatılarak, online platformlarda da paylaşılabilir. Hashtag kullanımı, depremle ilgili konuşmaları bir araya getirerek sosyal medyada farkındalığı artırabilir. Çünkü afişler, insanları bilinçlendirmek ve doğru davranışları öğretmek için son derece önemlidir. Tasarımda doğru renk, tipografi ve görsellerin kullanılması, afişlerin hedef kitleye uygun olarak tasarlanması ve okunaklı - dikkat çekici bir şekilde sunulması, afişlerin amacına ulaşmasını sağlar.

Deprem afişleri, bilgi aktarma işlevlerinin yanı sıra, afet durumlarında halkın nasıl hareket etmesi gerektiği konusunda da rehberlik eder. Afiş ve bilgilendirme tasarımları, insanların güvenli bir yere gitmeleri, çevrelerindeki tehlikelere karşı dikkatli olmaları ve gerekli yardımı bulabilmeleri adına önemli bilgiler içerir.



Afişlerde kullanılan mesajlar da oldukça önemlidir. Metin; net, kısa ve anlaşılır olmalıdır. Mesajlar; hedef kitle tarafından hızlıca okunabilir olmalı ve önemli bilgilerin öne çıkarılması sağlanmalıdır. Bu nedenle, deprem afişleri, genellikle kısa ve öz ifadeler kullanılarak hazırlanır.

Dolayısıyla, bir deprem afişi, afişlerin nasıl etkili bir iletişim aracı olduğunu ve halkı deprem gibi doğal afetler için hazırlıklı hale getirmek için önemli bir araç olduğunu ortaya koyar. Afişlerin bilgi aktarma işlevi yanı sıra, tasarımı ve mesajları, insanların dikkatini çekerek etkili bir iletişim sağlar. Bu nedenle, deprem afişleri, afetlere hazırlık aşamasında halkı bilgilendiren en önemli görsel araçlardan biridir.

Ancak çeşitli kurumlar afet zararlarından korunmak halkı bilgilendirmek ve bilinçlenmeye yönelik çalışmalar gerçekleştirmektedir. Bu konuda özellikle iller özelinde AFAD İl Müdürlükleri'nin bilgilendirme materyalleri kullandığı ve konuyu sahiplendiği görev yapıları nedeniyle görülmektedir. Bunun yanı sıra, sivil toplum kuruluşlarının önemli gün ve haftalarda deprem gerçeğini hatırladıkları örnekler de görülmektedir. Matbu materyallere alternatif olarak özellikle sosyal medya, internet ve TV yayınları, kamu spotları ile daha geniş kitleye ulaşıldığı son yaşadığımız deprem felaketiyle gün yüzüne çıkmıştır.

Özellikle daha çok kişiye ulaşma noktasında TV programları toplumsal farkındalığı arttıracak nitelikte yayınlar yapmalı, panel, seminer ve çalıştaylarla desteklenmelidir. Teknolojiyle iç içe olduğumuz zamanımızda dijitalleşmenin ve pek çok işin internet üzerinden yapıldığını düşünürsek sosyal medya bu süreçte yerini almıştır. Sonuç olarak afet konusunda toplumsal farkındalık oluşturmak isteniyorsa teknoloji kullanılmalı, üniversiteler, STK'lar birlikte hareket etmeli ve bilgiler paylaşılarak, yönlendirilmelidir.

Yapılan araştırma sonucunda öneri noktasında; incelenen afiş tasarımlarının yeterli sayıda olmadığı düşünülmektedir. Oldukça aktif ve önemli bir deprem kuşağında yer alan bir ülke olarak; gerek önlemler gerekse hatırlatma anlamında daha fazla sosyal afiş üretimleri gerçekleştirilmelidir. Bu üretim özellikle eğitim kademelerinin ilk basamaklarındaki gelişme çağında olan bireylerinin görsel yolla eğitimi açısından önemli bir farkındalık yaratabilir. Ulusal, uluslararası ve çağrılı afiş sergileri, yarışmaları düzenlenebilir. Afişlerde basit ve etkileyici grafiklerle deprem riski, güvenli yerleşim alanları ve acil durum planları hakkında bilgiler verilebilir. Renkli ve dikkat çekici illüstrasyonlar, hedef kitlenin ilgisini çekerek mesajın akılda kalıcılığını artırabilir. Basit adımlar ve ikonlarla desteklenmiş bilgiler, herkesin kolayca anlayabileceği şekilde düzenlenebilir. QR kodlar veya diğer interaktif öğelerle donatılmış afişler, insanların daha fazla bilgiye erişmelerini sağlayabilir. Mobil uygulamalara yönlendiren bağlantılar veya bilgi videoları gibi interaktif öğeler eklenerek etkileşim artırılabilir.

Bu öneriler, deprem afişlerinin daha etkili olmasına yardımcı olabilir ve toplumda deprem hazırlığı konusunda daha fazla farkındalık yaratmaya katkıda bulunabilir.

Sosyal afişlerin sadece yıl dönümleri veya belirli günlerle sınırlı olmaması gerektiği düşünülmektedir. Kamusal farkındalık yaratma amacıyla, yaşam boyu eğitim felsefesi çerçevesinde, hayatın her anında ve her alanında bu tür konulara yönelik çeşitli tasarımlar geliştirilmelidir.

**Yazar Katkı Oranı** (Authorship Contributions): Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

### **Kaynakça**

Afad. (2023). <http://www.afad.gov.tr/>. Erişim tarihi: 18.07.2023.

Alanya (2023). <http://www.herkesicinalanya.org>. Erişim tarihi: 18.07.2023.

- Aykut, A. (2013). Güncel sistemden estetik eğitime bir öneri: görsel kültür kuramı. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, (8/9), 705-714.
- Becer, E. (2005). *İletişim ve grafik tasarım*. Dost.
- Ceylan, İ. G. ve Bahattin Ceylan, H. (2015). Afiş tasarımında popüler kültürün yansımaları. *İdil Dergisi*. 4(17), 67-86.
- Çiftçi, E. (2009). *Görsel kültür elemanı olarak 20. yy'da afişin toplumsal süreçlere etkisi*. [Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı.
- Çukurca. (2023). <https://cukurcadh.saglik.gov.tr/TR-904107/1-7-mart-deprem-haftasi.html>. Erişim tarihi: 16.07.2023.
- Değerli, A. S. (2021). Göstergibilimsel çözümlene yöntemi ile sosyal ağ konulu afişlerin incelenmesi. *Asya Studies - Academic Social Studies*, 5(18), 179-188.
- Deprem, (2023). <http://jeofizik30yil.ankara.edu.tr/2021/01/11/1-7-mart-deprem-haftasi/> Erişim tarihi: 16.07.2023.
- Dinçeli, D., Sevindik, O. ve Karatepe, A.K. (2016). Türkiye’de görsel kültür içerisinde afiş sanatına bakış. 5. *Uluslararası Matbaa Teknolojileri Sempozyumu* içinde (ss. 393-411), İstanbul Üniversitesi – İstanbul.
- Duydu, M. (2023). Siyasi iletişim sürecinde afiş tasarımı ve görsel propaganda. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(86), 478-485.
- Finkelstein, J. (2007). *The Art of self invention*, I.B.Tauris&Co Ltd, New York.
- Işık, D. (2010). *Görsel iletişim aracı olarak afiş tasarımı: 2009 yılı yerel seçimlerinde İzmir büyükşehir belediye başkan adaylarının afiş tasarımlarının göstergibilimsel çözümlenmesi*. [Yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı.
- Jan Dark’ın Çilesi Tiyatro Afişi (2023). <https://www.sangrafik.com.tr/?l=tr>. Erişim tarihi: 09.07.2023.
- Kırdar, L. (2023). <https://lutfikirdareah.saglik.gov.tr/TR-903858/1-7-mart-deprem-haftasi.html#>. Erişim tarihi: 16.07.2023.
- Kızılay Kan Bağışı Afişi (2023). [www.kanver.org](http://www.kanver.org). Erişim tarihi: 18.07.2023.
- Mercin, L. (2010). 1992’den günümüze yaz olimpiyat oyunları afişlerinin incelenmesi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, (2), 4-12.
- Mirzoeff, N. (1998). *Visual culture reader*, Routledge, London and New York.
- Odabaşı A. H. (1996). *Grafikte temel tasarım*. Yorum Sanat.
- Ohu.edu.tr. (2023). <https://www.ohu.edu.tr/etkinlik/1-7-mart-deprem-haftasi-deprem-konferansi/746>. Erişim tarihi: 16.07.2023.
- Özden (2023). <https://www.ozdenosgb.com/afis-depreme-hazir-misiniz?>. Erişim tarihi: 19.07.2023
- Sengir, S. (2015). Kültürel değişkenler örüntüsünde sanat eğitiminin görsel kültür eğitimine dönüşüm gerekçeleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. [www.esosder.org](http://www.esosder.org). 14 (54), 264-277.
- Seylan, A. (2005). *Temel tasarım*. M Kitap Dağdelen.

Shigeo, F. (2023). <http://ideasondesign.net/speakers/speakers/shigeo-fukuda/>. Erişim tarihi: 19.07.2023.

Tarlakazan, B. E. (2023). [www.trafik.gov.tr](http://www.trafik.gov.tr). Erişim tarihi: 18.07.2023.

Volkswagen Reklam Afişi (2023). [www.dijitalajanslar.com](http://www.dijitalajanslar.com). Erişim tarihi: 16.07.2023.

Yalur, R. (2014). *1990-2013 yılları arasında afiş ve sosyal afişlerin grafik tasarım ve teknolojik açıdan incelenmesi*. [Yüksek lisans tezi, İstanbul Arel Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı.

Züğürt Ağa Film Afişi (2023). [www.imdb.com/title/tt0201368/](http://www.imdb.com/title/tt0201368/). Erişim tarihi: 18.07.2023.



## GÖRSEL İLETİŞİM TASARIMI UYGULAMALARINDAN AFİŞLERDE SOSYAL FARKINDALIĞIN EMPATİK TASARIM YAKLAŞIMI İLE İNCELENMESİ

Emel BİROL<sup>1\*</sup>  
Murat BİROL<sup>2</sup>

### Öz

Görsel iletişim tasarımında amaç bireyi ve toplumu ilgilendiren kültürel, sosyal, sağlık, ekonomik vb. mesajların görsel unsurlar yoluyla estetik ve yaratıcı bir işlevsellikle, izleyiciye doğru ve etkili bir şekilde iletilmesidir. Özellikle ciddi sosyal sorunların yansıtılacağı görsel mesajlarda, empatiye çokça ihtiyaç duyulur. Sosyal sorunlarda farkındalık oluşturmak için afiş tasarımları, empatik tasarım anlayışının yoğun olarak kullanıldığı alanlardan biridir. Afişler kamusal iletişim sanatının güçlü bir biçimidir ve izleyicilere sosyal sorunlara ilişkin mesajları, iki boyutlu, tek sayfalık bir formatta açık hava reklam mecralarında etkili bir biçimde sunan görsel iletişim tasarımı uygulamalarıdır. Bu bağlamda çalışmanın amacı görsel iletişim tasarımı uygulamalarından empatik tasarım yöntemiyle ele alınan sosyal farkındalık afişlerinin, izleyiciye ve tasarıma nasıl etki ettiğini ortaya koymaktır. Amaçlı örnekleme yönteminin kullanıldığı çalışmada, sosyal farkındalık kampanyaları ile toplum yararını gözeten farklı ülkelerin devlet kurumları, özel kurumları ve sivil toplum örgütleri tarafından desteklenen çalışmaların tasarımlarında, sosyal sorunların görsel unsurlar yoluyla nasıl konumlandırıldığına dair algının anlaşılması için web siteleri incelenmiştir. Bu bağlamda 2013-2023 yılları arasındaki 5 farklı konuda kampanya afişi seçilmiştir. Afişler göstergebilimsel çözümleme yöntemiyle analiz edilmiştir. Çalışma, sosyal sorunların empati tasarım yaklaşımı ile uygun mesajlarla kurgulanmasının ve izlenebilir, yerinde kavramsal görsel unsurlarla izleyicilerin ihtiyaçlarına göre duygusal bağlantı kurulmasının, iletişimin hedeflenen amacına ulaşmasında ve alan çalışmalarında farklılık yaratabileceğinin önemini vurgulamıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Sosyal farkındalık, Empatik tasarım, Görsel iletişim tasarımı.

**JEL Kodları:** D83, Z0, Z11

## INVESTIGATION OF SOCIAL AWARENESS IN POSTERS, FROM VISUAL COMMUNICATION DESIGN APPLICATIONS, WITH EMPATICAL DESIGN

### Abstract

The aim in visual communication design is to convey messages such as cultural, social, health, economic, which concern the individual and society, to the audience accurately and effectively, with an aesthetic and creative functionality, through visual elements. Empathy is highly needed, especially in visual messages that reflect serious social problems. To raise awareness of social problems, poster designs are one of the areas where empathic design is used intensively. Posters are a powerful form of public communication art and are visual communication design practices that effectively present messages about social issues to the audience in a two-dimensional, one-page format. In this context, the aim of the study is to reveal how social awareness posters, which are handled with the empathic design method, one of the visual communication design applications, affect the audience and the design. In this context, 5 different campaign posters were selected between the years 2013-2023. The posters were analyzed by semiotic analysis method. The study will emphasize the importance of constructing social problems with an empathy design approach according to the needs of the audience and establishing emotional bonds with traceable conceptual visual elements. Thus, a difference will be made in communication and field studies.

**Keywords:** Social awareness, Empathetic design, Visual communication design.

**JEL Codes:** D83, Z0, Z11

<sup>1</sup> Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gedik Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-8491-7585.

\* **Sorumlu Yazar (Corresponding Author):** emel.biol@gedik.edu.tr

<sup>2</sup> Dr. Öğr. Üyesi Murat BİROL, Giresun Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-6559-9403.

**Başvuru Tarihi (Received):** 10.08.2023 **Kabul Tarihi (Accepted):** 26.01.2024.

## Giriş

Hayatın vazgeçilmezi “iletişim”, insanın kendisi ve çevresiyle doğduğu andan itibaren, ölümüne kadar süregelen bir olgudur. Yaşanılan çağ, mekân ve toplumlar ekseninde farklılıklar olsa da insanların yaşamını şekillendiren temel etkenlerin başında iletişim gelmektedir (Söğüt ve Erdem, 2022, s. 103). Görsel iletişim tasarımı, insanların günlük hayatlarında karşılaştığı fotoğraf, imge, renk, tipografi vb. birçok görsel unsuru içerisinde bulunduran iletişim sanatıdır. Estetik, işlevsellik ve yaratıcılık ile kurgulanması gereken bu görsel unsurlar, iletişimi güçlendirme amacını taşır. Görselleştirme için tasarım sürecindeki her tasarım öğesi, hedef kitlenin sahip olduğu özelliklere göre en dikkat çekici haliyle ortaya çıkarılmalıdır (Biro, 2023, s. 114). Tasarımcıların görsel unsurları kullanarak, insanları ikna etme, bilgilendirme ve farkındalık yaratma gibi amaçları vardır. Tasarım, iletişim aracı olarak kullanıldığında, estetik ve işlevsellik arasında denge kurarak insanların dikkatini çekebilir ve etkileyebilir. Bu gücü kullanırken, tasarımcılar aynı zamanda sosyal sorunlarla ilgili kampanyalarda önemli bir katkı sağlama potansiyeline de sahip olmalıdır. Sosyal sorunlar, toplumun karşılaştığı ve çözülmesi gereken meselelerdir. Tasarımcılar, bu sorunların farkında olup, tasarım becerilerini kullanarak çözüm odaklı kampanyalara katkı sağlamalıdır. Örneğin, sosyal adalet, çevre koruma, eşitlik gibi konularda tasarlanmış kampanyalar, görsel iletişim ve tasarımın gücünü kullanarak toplumda farkındalık yaratabilir. Bu kampanyalar, insanların düşünce ve davranışlarını değiştirebilir, sosyal değişime katkıda bulunabilir ve sorunların çözümüne yönelik adımlar atılmasını teşvik edebilir. Bu nedenle tasarımcılar kampanyaları tasarlarlarken izleyicileri anlamak ve izleyici ile bağlantı kurmak için sıklıkla empatiye başvurmalıdırlar. Empati, tasarım süreçlerinin bir parçası olarak kullanılır. Tasarımda empati, kullanıcı odaklı düşünme prensibine dayanan “design thinking” de önemli bir unsur olarak kabul edilir (Buchanan, 1992, s. 8). Bunun yanı sıra tasarımcılar, empati kurarak hedef kitlelerinin ihtiyaçlarını, zorluklarını, değerlerini ve motivasyonlarını anlamaya çalışırlar. Bu durum tasarım sürecinde insanların gerçek deneyimlerini ve bakış açılarını dikkate almanın yanı sıra, tasarımların onların ihtiyaçlarını karşılamaya ve onları etkilemeye yönelik olmasını sağlar (Woudhuysen, 2011, s. 29). Empati, tasarımcılara daha etkili, kullanıcıların perspektifini anlama ve anlamlı tasarımlar oluşturma konusunda yardımcı olur. Design Thinking ise, kullanıcı merkezli bir yaklaşımı temsil eder ve tasarımcıların kompleks sorunları çözmek için yaratıcı, işbirlikçi ve empatik bir şekilde çalışmalarını sağlar (Collins, 2013, s. 37). Bu yöntem, tasarımcıların izleyicileri anlamak için araştırma yapmasını, empati kurmasını, fikir üretmesini, prototipler oluşturmalarını ve geribildirim alarak tasarımlarını iyileştirmesini içerir (McCullagh, 2013, s. 32).

Tasarımlar, insanların duygusal tepkilerini uyandırarak, onları etkileyebilir, harekete geçirebilir ve düşündürebilir. Duygular, insanların karar verme süreçlerinde önemli bir rol oynar ve tasarımların duygusal bağ kurma yeteneği, mesajın etkisini artırabilir. Duygusal tasarım, kullanıcıların duygusal deneyimlerini ön planda tutan bir yaklaşımdır. Tasarımcılar, renkler, kompozisyonlar, şekiller, yazı tipleri ve diğer görsel unsurlar aracılığıyla duygusal tepkileri hedef alabilirler. Duygusal tasarımın etkinliği, markaların reklam kampanyalarında da görülebilir. Global markalar, reklamlarını farklı ülkelerin kültürlerine ve değerlerine göre uyarlar. Bu şekilde, yerel halkın duygusal bağlarını hedefleyerek, reklamın etkisini artırır. Toplumsal sorunlara dikkat çeken kampanyalar tasarlanırken de insanların kampanyaya katılmasını ve kampanyayı desteklemesini sağlamak için bireylerde duygusal tepki uyandırmak önemlidir. Özellikle bu kampanyaların tasarımlarında empati duygusunu gözler önüne sermek, etkinin artmasına neden olur çünkü empati eksikliği toplumsal birçok sorunun temelinde yer almaktadır. Empati, toplumda daha iyi bir anlayış ve dayanışma ortamı yaratan bir histir. Empati, toplumun dayanışma ve işbirliği içinde hareket etmesine katkıda bulunur. Toplumsal empati becerilerini geliştirmek ve başkalarının deneyimlerine açık olmak, toplumun daha hoşgörülü, adil ve insan odaklı bir yapıya doğru ilerlemesine yardımcı olabilir. Empati, bireylerin başkalarının perspektifini anlama, karşılıklı

saygı ve destek gibi değerlere dayanan ilişkiler kurmasına yardımcı olur. Toplumsal empati ile bireyler hoşgörü, yardımlaşma gibi sosyal becerilerini arttırarak ekonomik, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, adalet çevresel sürdürülebilirlik, kişisel özgürlükler ve insan hakları gibi konularda toplumsal refahın yükseltilmesine katkıda bulunurlar. Bu nedenle toplumsal sorunlara dikkat çeken kampanyalar için toplumda farkındalık sağlamada empati önemli bir kavram olarak karşımıza çıkar.

Çalışmada görsel iletişim tasarımı uygulamalarından afişlerin konuları, tüm dünyada, toplumsal sorunları empatik tasarım yaklaşımıyla ele alan ve büyük öneme sahip, sosyal farkındalık kampanyalarının afişlerden seçilecektir. Afişler, amaçlı örnekleme yöntemiyle, dünyanın farklı ülkelerinde, toplum yararını gözeten devlet kurumları, özel kurumlar ve sivil toplum örgütlerinin web sitelerinden elde edilecektir. Amaca bağlı olarak literatür taraması yapılarak, göstergebilim yöntemiyle empatik tasarım yaklaşımıyla ele alınan sosyal farkındalık afişleri üzerinden, empatinin izleyiciye ve tasarıma nasıl etki ettiği açıklanacaktır.

### **1. Görsel İletişim Tasarımında Sosyal Farkındalık Kavramı ve Afişte Kullanımı**

Görsel iletişim tasarımı bir kitle iletişimidir. Diğer iletişim süreçlerindeki gibi kaynak, mesaj, kanal, alıcı, geribildirim vb. öğeleri içermektedir (Mercin ve Tikit, 2021, s. 11). Ayrıca görsel unsurları kullanarak bilgi ve duyguların iletilmesini, mesajların etkili bir şekilde aktarılmasını sağlayan önemli bir disiplin alanıdır. İnsanlar, görsel unsurlarla daha iyi etkileşime girme ve anlama eğilimindedirler. Görsel iletişim tasarımı, bu gücü kullanarak bilgileri daha anlaşılır, çekici ve etkili bir şekilde sunar. İyi tasarlanmış görseller, hedef kitleye hitap eder, duygusal bağ kurar ve mesajları hatırlanabilir kılar. Bu nedenle görsel iletişim tasarımı, özellikle sosyal, kültürel, sağlık, ekonomik vb. birçok toplumsal konuları web siteleri, sosyal medya, reklamlar, afişler, broşürler gibi görsel iletişim tasarımı uygulama alanlarıyla daha geniş bir izleyici kitlesine ulaşmasını sağlayan izleyiciyi hareketlendirip, yönlendirme amacıyla kullanılan bir araçtır.

Görsel iletişim tasarımında sosyal farkındalık, toplumda önemli bir sorunun veya konunun fark edilmesi, anlaşılması ve insanların bu konu hakkında bilinçlenmesi amacıyla yapılan tasarım çalışmalarını ifade eder. Bu tür tasarım çalışmaları, insanların bilgi sahibi olmalarını ve duyarlılık geliştirmelerini sağlamayı hedefler ve insanların o konudaki farkındalığını artırabilir, hedeflenen değişimi sağlamak için izleyicileri harekete geçirebilir (Onur ve Zorlu, 2018, s. 95). Ayrıca bu tasarımlar, toplumda olumlu değişimlerin gerçekleşmesine ve daha bilinçli bir toplumun oluşmasına katkıda bulunabilir.

Tasarımda sosyal farkındalık oluşturmak isteyen tasarımcılar, tasarımın sadece estetik boyutunu değil, içerik ve uygulama kısmı ile de ilgilenmelidirler. Tasarımın içeriği, iletilmek istenen sosyal mesajın temel taşıdır. Tasarımcılar, toplumsal konuyu anlamak, araştırmak ve içeriği etkili bir şekilde aktaracak şekilde tasarlamak için önemli bir çaba harcamalıdır. Tasarımın uygulamasında ise tasarımcılar, farklı iletişim kanalları ve medya türlerini (web siteleri, sosyal medya içerikleri, afişler, broşürler, videolar, infografikler ve diğer görsel içerikler) kullanarak sosyal farkındalık çalışmalarını yaratıcı ve etkili bir şekilde uygulamalıdır. Sosyal sorunlara karşı kendini sorumlu hisseden her tasarımcı, mesajların daha ikna edilir ve açık şekilde izleyiciye ulaşmasını sağlamalıdır (Tepecik ve Çelik, 2015, s. 78). Görsel iletişim tasarımcılarının sosyal adalet, çevre koruma, eşitlik, sağlık, ekonomi gibi kamuya açık bilgileri şekillendirme ve insanların yaşam tarzlarını etkileme yetenekleri vardır (Mononutu, 2010). Bu nedenle, tasarımcılar estetik beklentilerin ve geleneksel role odaklanmanın yanı sıra, özellikle toplumsal, çevresel ve kültürel boyutlarla ilgili sosyal sorumluluğu dikkate almalıdır. Sosyal duyarlılık, dünya üzerindeki tüm insanlara, canlılara ve birlikte üzerinde yaşanılan doğaya olan sorumluluğumuz ve saygımızla ifade edilir (Vesselle ve Mckay, 2011, s. 473). Tüm kararlarımız ve eylemlerimiz dünya üzerinde belirli etkiler taşıdığından, bu tür etkileri anlamak ve özellikle dikkatimizi gerektiren benzeri görülmemiş çevresel, sosyal ve kültürel krizler bağlamında, sorumluluğu kabul etmek, ahlaki ve

etik açıdan insani görevimizdir. Bu bağlamda sosyal sorunları, görsel iletişim tasarımı mesleği dâhil herhangi bir mesleğin uygulayıcılarının, anlaması ve uygulamalarına entegre etmesi kaçınılmazdır (Vesselle ve Mckay, 2011, s. 474). Dikkat çekilmesi istenen çevresel, sosyal ve kültürel krizlerin görsel iletişime entegre edilmesi konusundaki endişeler, 1960'larda Ken Garland'ın, reklamcılık endüstrilerinin ticari kaygılarını mevcut durumdan daha çok vurgulamalarına yönelik, eleştirel bir yanıt olarak "First Things First" manifestosunu savunmasıyla başlamıştır (Adbusters, 2000). "First Things First" manifestosunun günümüzde gözden geçirilmiş versiyonu ise 21. yüzyıldaki sosyal sorunların tasarımcılar tarafından "iletişim olarak tasarım (insanlara gerekli bilgileri vermek)" ve "ikna olarak tasarım (insanları bir şeyler satın almaya ikna etmeye çalışmak)" arasında yeniden düşündürülerek ve değerlendirilerek, eleştirel bir ayırım yapmalarının önemini vurgulamaktadır (Poynor 2005, s. 4). Bu nedenle günümüzde toplum için tasarlamak, çevremizdeki politik, sosyal, kültürel, çevresel, ticari ve teknolojik dünyanın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir (Akama, 2008, s. 20). Berman (2009, s. 159) toplum için tasarlamamanın, sosyal farkındalığı hızlandırma, olumlu bilgileri, sosyal değerleri ve normları iletmenin ikna edici tasarım becerilerini kullanarak mümkün olduğunu söylemiş, Perkins (2006) ise tasarımcıların tasarımdaki çabalarını, dünyayı daha yaşanabilir bir yer haline getirmek için izleyicilerle duygusal bir bağ kurarak göstermeleri gerektiği fikrini öne sürmüştür.

Görsel iletişim tasarımı uygulamalarından afişler, sosyal farkındalık kampanyalarında kullanılan önemli bir araçtır. Sosyal farkındalık kampanyalarında kullanılacak olan afişlerde tasarımcılar tarafından göz önünde bulundurulması gereken bazı unsurlar vardır. Afişler dikkat çekmek ve bilgileri etkili bir şekilde iletmek için dikkatli bir planlamayla tasarlanmalıdır (Dalen, Gubbels, vd., 2002, s. 81). Afiş tasarımında yazı tipi, renk, başlık, görsel boyut ve boşluk, afiş boyutu gibi altı tasarım ilkesi uygulanmalıdır. Süslü yazı tipleri okumayı zorlaştırabileceği için afiş tasarımında kullanılmamalıdır. Afişlerde renkler parlak olmalıdır. Koyu renkler, parlak renklere daha az ışığı yansıtır ve bu da afişlerin okunmasını zorlaştırır. Başlık kısa ve basit olmalıdır; izleyiciler afişin başlığını 4 ila 6 metre mesafeden okuyabilmelidir. Afişlerde beyaz boşluklar bırakılmalıdır çünkü beyaz boşluklar, afiş üzerindeki bilgilerin daha kolay taranmasını sağlar. Son olarak, afişteki mesajların daha etkili bir şekilde iletilmesini sağlayan görsellerin boyutuna ve sayısına dikkat edilmelidir, fazla sayıda görsel kullanılması afişin kafa karıştırıcı olmasına neden olabilir (Utoyo ve diğerleri, 2021, s. 3).

Afiş tasarımı, gerçek hayatı yansıtan özel bir biçimdir. Bu nedenle afişlerde, gerçek hayatı yansıtan görsel nesnelerin canlı ve etkili bir şekilde tasvir edilebilmesi için izleyicide "içsel bir uyarım" yaratılması önemlidir. İçsel uyarım, empatinin tasarımda kullanılması ve izleyiciye derin bir anlayış kazandırmasıyla var olur (Kouprie ve Visser, 2009, s. 439). Sosyal farkındalık kampanyalarına dikkat çekmek isteyen devlet kurumları, özel kurumlar ve sivil toplum örgütleri afiş tasarımlarında tüm bu etken unsurları göz önünde bulundurmalarının gerekliliği, tasarımın sosyal etkisini ortaya koymaya katkı sağlar.

## 2. Empatik Tasarım Yaklaşımı

Alman filozof Robert Vischer tarafından 1873 yılında empati (einfühlung) felsefi estetikte "insanın sanat eserlerini ve doğayı estetik olarak algılaması, hissetme yeteneği" olarak tanımlanmıştır. 1905 yılında Theodor Lipps ise empatiyi, gözlemlenen nesneye bağlı olan, ondan türetilmiş ve ondan ayrılmaz, kendini algı nesnesine yansıtan şekilde açıklamıştır. 1909 yılında Edward Titchener, empati kelimesini eski Yunancadan "iç, içine, içinde" anlamına gelen "em" ön eki ile "duygu, acı, ıstırap, algılama" anlamına gelen "patheia" kelimeleri ile tanıtmıştır (Devecchi ve Guerrini, 2017, s. 4357). Simülasyon teorisyenleri 1980'lerde empatinin diğer zihinleri anlamak için birincil epistemik araç olduğu fikrini "ayna nöronlar" sistemi ile açıklamıştır (Rizzolatti ve Craighero, 2004, s. 170). Empatiyle ilişkilendirilen bu tanımlar, onun insan ve toplum bilimleri

için öneminin bir kanıtıdır ve bu durum ötekinin kabulü ve anlaşılması sorununa bir yanıttır. Bu bağlamda empatinin uygulandığı alanlardan biri de tasarım düşüncesi olmuştur.

Tasarım, izleyiciyi merkeze alan bir yaklaşım olduğundan, empati, tasarım uygulamalarında özellikle benimsenmesi gereken bir etken olarak ele alınmalıdır. Postma ve diğerleri (2012, s. 63) empatiyi, başkalarının deneyimlerini ve duygularını anlamamanın anahtarı olarak görmüş ve tasarımcıların, tasarımlarının tetiklediği deneyimleri zihinlerinde canlandırabilmeleri için insanların ne düşündüklerini, hissettiklerini ve hayallerini yorumlayarak, empatik yeteneklerine odaklanmaları gerektiğini ileri sürmüştür. Ho, Ma ve Lee (2011, s. 99), empati kurabilmek için tasarımcıların kendilerini tasarladıkları konunun duygusuna girmesi gerektiğini bu nedenle de tasarımlarında, hedef kitlenin yaşamlarını nasıl deneyimlediğini gözlemleyerek ve anlayarak yansıtmasının beklendiğini ifade etmiştir. Tasarımda empatiyi kullanmanın en yaygın yöntemi zor ya da ihtiyaç durumundaki olayları, görsel, video ve sözel (slogan) ifadelerle betimlerken, izleyicinin aynı duyguları hissetmesini sağlayacak yönlendirmeler yapmaktır.

Empati, duygusal bir tepkidir ve insanlar arasındaki duygusal tepkiler, bireyin özelliklerine, eğilimlerine bağlı olarak değişebilir. Bireyin empatik davranışı, empati kuran ile diğer kişi arasındaki benzerlik derecesi gibi durumsal faktörlerin yönlendirdiği sosyal bir ortamda kendini gösterir (Burch ve diğerleri, 2016, s. 174). Etik ve demokratik ilkelere dayalı olarak, bölgelerinin sosyal, kültürel, çevresel ve ekonomik gelişimini teşvik eden, insanların yaşam kalitesini iyileştirmeye çalışan devlet kurumları, özel kurumlar ve sivil toplum örgütleri tarafından uygulanan eylemler de bireylerin vatandaşlık duygusuna ve empatiye doğru yönlendirilmesi ve daha dayanışmacı toplumların inşasına katkıda bulunmasıyla yakından bağlantılı olmalıdırlar (Ribeiro ve Magalhães, 2014, s. 138). Sherpa Blog'a göre empatik tasarımın temeli gözlemdir ve izleyicilerin arzu ettiklerini bile bilmedikleri durumları veya belirli bir zihniyette kilitli olmaları nedeniyle izleyicilerin tasavvur etmekte zorlandıkları çözümleri yaratmak için hedef kitlenin ihtiyaçlarını belirlemek empatik tasarımın amacıdır. İyi bir tasarım yapmak için tasarımcı, hedef kitleyi anlamalı, onların ihtiyaçlarını ve duygusal tepkilerini anlamaya çalışmalıdır. Empati, tasarımcının izleyicinin perspektifine girmesine ve tasarım sürecini onların deneyimlerini ve tepkilerini göz önünde bulundurarak şekillendirmesine yardımcı olmalıdır. Tasarımcılar, izleyicilerin duygusal tepkilerini etkileyebilecek renkleri, görselleri ve diğer görsel unsurları seçerek empati kurmalıdırlar. Empatik bir tasarım, izleyici ile duygusal bir bağ kurulmasını, mesajın izleyici tarafından daha iyi anlaşılmasını ve tasarımın etkisinin artmasını sağlar.

Empati unsuru ön planda olarak yapılan tasarımlar sağlık sektörü başta olmak üzere, her sektörde kullanılmıştır. İnfografikler, piktogramlar, afişler, bilgilendirici broşürler; reklamlar, yayınlar, filmler üretilmiştir. Son yıllarda tasarım süreçleri insan odaklı olmaktan çıkmış, doğaya, hayvana, sürdürülebilir yaşama, azınlıklara, haklara göre de şekillenmeye başlamıştır. Empatinin etki alanı artmıştır. Tasarımcı artık sadece hedef kitle belirlemekle ilgilenmez, hedef kitleye farkındalık kazandırmak amacıyla da çalışmalar yapar. Kitlelere farkındalık yaratarak onlarla empati kurarken, onların da empati yapmasını desteklemek için çalışır. Reklam tasarımları, sosyal medya postları, kullanıcı arayüzü tasarımı, kurumsal kimlik tasarımı, ambalaj tasarımı gibi görsel iletişim tasarımının birçok farklı alanında empatik tasarım yaklaşımı kullanılmaktadır. Empati tasarım yaklaşımı ile yapılan bir reklam tasarımında örneğin, bir otomobil reklamında tasarımcı, potansiyel alıcıların özgürlük duygusuna veya aile bağlarına değinebilir ve bu şekilde izleyiciyle duygusal bir bağlantı kurabilir. Ya da bir şirketin kurumsal kimlik tasarımında empati tasarım yaklaşımı kullanılırken tasarımcı, şirketin değerlerini, misyonunu ve hedef kitesini anlayarak, logolar, renkler, tipografi ve diğer görsel unsurları kullanarak markayı temsil eden bir tasarım oluşturabilir. Bu örnekler, görsel iletişim tasarımı uygulamalarında empatinin nasıl kullanılabileceğini göstermektedir. Empati, izleyiciyle bağlantı kurmak, duygusal tepkiler uyandırmak ve iletişimi daha etkili hale getirmek için güçlü bir araçtır.



### 3. Yöntem

#### 3.1. Araştırmanın Modeli, Evren ve Örneklem

Araştırmada tanımlayıcı araştırma modeli kullanılmıştır. Tanımlayıcı araştırmalar, genellikle bir durumu, olayı, grupları veya nesnelere betimlemeyi amaçlar. Bu model, genellikle bilinmeyen veya az bilinen bir konunun niteliklerini belirlemek ve mevcut durumu anlamak ve açıklamak için kullanılır (Mathur, 2008, s. 432).

Araştırmanın evrenini, dünyada sosyal farkındalık kampanyalarıyla toplum yararını gözeten devlet kurumları, özel kurumlar ve sivil toplum örgütleri tarafından desteklenen çalışmaların afişleri oluşturmaktadır. Ayrıca örneklem, göstergebilim yaklaşımının ilke ve kavramları göz önünde bulundurularak amaçlı örneklem tekniği ile belirlenmiştir.

Amaçlı örneklem, evrenden seçilen ve belirli bir popülasyonu temsil eden veya belirli bir sorunu araştırmak için uygun olan örneklem grubun içindeki amaca en uygun grubun seçilmesidir (Şimşek, 2012, s. 74). Çalışmanın örneklemini için göstergebilim yaklaşımının ilke ve kavramları göz önünde bulundurulmuş ayrıca sosyal farkındalık kampanyaları ile toplum yararını gözeten farklı ülkelerin sivil toplum örgütlerine ait web siteleri incelenmiştir. Web sitelerinden sosyal farkındalık kampanyalarının her birinden birer örnek olmak üzere toplam 5 adet kampanya afişi incelenmiş ve bu kampanyalar Tablo 1’de gösterilmiştir.

**Tablo 1:** *Örnekleme Oluşturan Sosyal Farkındalık Kampanya Afişleri*

Ülke	Kuruluş İsmi	Konu	Yıl	Proje Adı
Hindistan	Goonj Sivil Toplum Örgütü	Malzeme Bağışı	2022	Küçük İhtiyaçlar Kampanyası
ABD	The Women’s Fund	Kadına şiddet	2020	Kelimeler Maskesi
İsviçre	Otizm Forumu	Sosyal Temas	2017	Kurt ve Koyun
Almanya	Amnesty International	İnsan Hakları	2016	İnsanlık Dışılığına Son
Çin	Center for Psychological Research Shenyang	Akıllı Telefon Bağımlılığı	2015	Telefon Duvarı

Tablo 1’de Goonj Sivil Toplum Örgütü’nün (2022) “malzeme bağışı” The Women’s Fund’ın (2020) “kadına şiddet”, İsviçre Otizm Forumu’nun (2017) “sosyal temas” Amnesty International’ın (2016) “İnsan hakları” ve Center for Psychological Research Shenyang’ın (2015) “akıllı telefon bağımlılığı” sosyal farkındalık kampanyaları olarak sunulmuştur. Birbirinden farklı ülkelerin kuruluşlarına ait kampanyalar çalışmanın konusu dikkate alınarak seçilmiştir.

#### 3.2. Veri Analiz Yöntemi

Çalışmada göstergebilimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Göstergebilim, dilin içsel yapısını, sembolik sistemleri ve dilin toplumsal ve kültürel bağlamda nasıl işlediğini inceleyen bilim dalıdır. Kurucuları olarak kabul edilen isimler Charles Sanders Peirce ve Ferdinand de Saussure’dur. Ferdinand de Saussure, 20. yüzyılın başlarında dilbilimde ve göstergebilimde önemli çalışmalar yapan İsviçreli bir dilbilimcidir. Göstergebilimin temelinde, dilin nasıl anlam oluşturduğu, sembollerin kullanımı ve dilin insanlar arasındaki iletişim ve düşünce süreçlerine nasıl katkı sağladığı gibi konular yer alır. Barthes (2009, s. 41) ise Ferdinand de Saussure’un göstergebilim teorisini ve semiotik yaklaşımı literatüre uyarlamış ve geliştirmiştir. Barthes, göstergebilimi göstergelerin (sembollerin) oluşturduğu anlamları (gösteren) ve bu anlamların nasıl işlediğinden (gösterilen) bahsetmiştir. Bir nesne, ondan bağımsız unsurlarla (ses, şekil, görüntü vs.) ifade ediliyorsa orada muhakkak gösteren gösterilen ilişkisi vardır (Erdem, 2009, s. 121). Günlük hayatta sıkça karşılaşılan ses, yazı, imge veya jest gibi farklı şekillerde ortaya çıkan ve anlamları belirli bir topluluk tarafından kabul edilen göstergelerin toplumun ideolojisi tarafından yönlendirilme biçimini incelemiştir. Erdal (2017, s. 685) göstergebilimsel yönteminin Saussure ve

Pierce'den çok daha öncelerine işaret ve sembollerin ortaya çıkışı ile anlamlandırılması süreçlerine dayandığından bahsetmiştir.

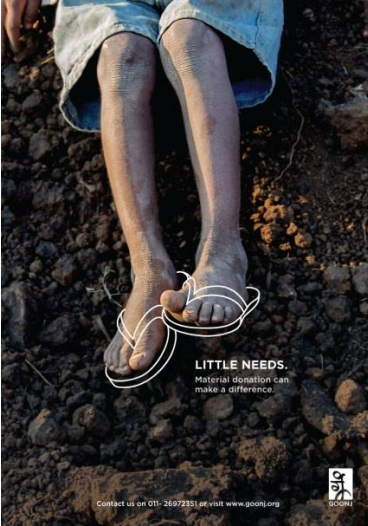
Görsel iletişim alanında uygulamalar yapan tasarımcılar, birbirine bağlı görsellerin oluşturduğu düzende görsellerin anlatımlarını düz anlamsal ve yan anlamsal olarak kullanırlar. Bu nedenle tasarımcı tarafından görüntüler ve anlamları arasındaki bağlantıların izleyici tarafından doğru algılanması için doğru kurgulanmalıdır. Görsel iletişim tasarımı uygulamaları incelendiğinde tasarımın fikir ve nesnel katmanlardan oluşturulduğu görülür. Tasarımın fikirselle bölümleri, nesnel bölümlerle uyumlu olduğu zaman tasarımda anlamsal bütünlük izleyiciye yansıtılmış olur ve görsel iletişimde yankı ilkesinin görünenden daha fazlasının, özel bir anlatım dili olduğu görülür.

Göstergebilimin temel yapısı olan göstergeler, gösteren (fiziksel nesne) ile gösterilenden (zihinsel ürün) oluşan bir yapıdır (Ambrose ve Harris, 2010, s. 102). Barthes (2009, s. 67) göstereni düz anlamsal, gösterilene ise yan anlamsal olarak ifade etmiştir.

Çalışmada sosyal farkındalık kampanyaları için oluşturulan afişlerin empati tasarım yaklaşımı ile görsel unsurların nasıl konumlandırıldığı ve görsel anlatım dilleri incelenmiştir. Bu düşünceyle tasarımcıların afişleri tasarlarken mesajların okunabilmesi için anlam oluşturma süreçlerinde kullandıkları gösterge sistemleri detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Çalışmada içerisinde yapılan afiş analizleri, tasarımcıların empati tasarım yaklaşımını kullanarak izleyicilerin ihtiyaçlarına göre kendi yaratıcı dinamikleri çerçevesinde bağ kurarak tasarımlarında fikri görselleştirebilme, görselin oluşturulması sürecinde doğru imgelerin seçimi konularında değer yargılarının yeniden düzenlenmesine fayda sağlayacaktır.

#### 4. Çalışmanın Bulguları

**Resim 1:** *Goonj Sivil Toplum Örgütünün “Küçük İhtiyaçlar” İsimli Sosyal Farkındalık Kampanya Afişinin Göstergebilimsel Analizi*



**Kaynak:** <https://www.behance.net/gallery/47442843/GOONJ-Little-Needs-Advertising-campaign> Erişim tarihi: 16.03.2023

Goonj, Hindistan'da bulunan bir sivil toplum örgütüdür. 2022 yılında afetzedeye ya da ihtiyaç sahibi insanlara malzeme bağışının önemini anlatmak için “küçük ihtiyaçlar” kampanyasını oluşturmuşlardır. Resim 1'deki proje afişi Unmesh Nayak tarafından tasarlanmıştır. Projenin afişi dikey ekseninde üç parçaya bölünmüştür. Afişin dikey üst üçte ikilik kısmında bir çift çocuk ayağı görseli kadraja alınmıştır. Fotoğrafın kadrajına sadece çocuk ayakları oturtulmuş, görselin üst kısmı kompozisyonun dışına çıkartılmıştır. Bu kullanım şekli mesajın işleneceği ayak kısmındaki vektörel terlik kısmına odak sağlamıştır. Tasarımcı fotoğraftaki çocuk ayakları ile empati kurmuştur ve fotoğrafa bakan herhangi birinin çocuğun fakir oluşunu düşünerek çocuğun çıplak

ayağındaki terlik çizimine dikkat kesilmesini istemiştir. Kampanya afişinde küçük bir bağışın, ihtiyaç sahibi insanların yaşamında büyük bir etkisinin olabileceği vurgulanmıştır. Görselde ayaklardan biri yukarı pozisyonda hareket ettirildiğinden alt kısmında oluşan boşluğa “Little needs. Material donation can make a difference” sloganı, sans serif bir yazı karakteri ile yazılarak, afişteki mesajın sade ve apaçık iletilmiştir. Sloganla malzeme bağışının fark yaratabileceği, izleyiciye mesaj olarak verilmiştir. Kampanya afişinde vektörel beyaz terlik çizimine ve yokluğa dikkat çekmek için ayrıca toprak göstergesi de kullanılmıştır. Afişte, kahverengi toprak ile terlik çiziminin ve çocuk ayağı üzerindeki toz izlerinin beyaz rengi, kampanya afişinin mesaj vurgusunu izleyiciye daha çok hissettirilmesi için seçilmiştir.

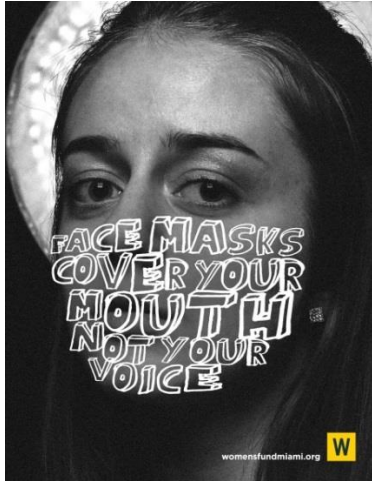
**Tablo 2:** “Küçük İhtiyaçlar” İsimli Sosyal Farkındalık Kampanya Afişinin Gösterge Analizi

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
İnsan	Çocuk ayakları	Yoksunluk
Nesne	Toprak	Yokluk
Nesne	Vektörel Terlik Çizimi	İhtiyaç duyulan eşya, bağış
Renk	Beyaz	Umut

Afişteki çocuk terliğinin basit olarak çizilmesi göstergenin anlamlandırılmasına özel anlamlar katmaktadır. Terlik çiziminin basit, gündelik oluşu her iki cinsiyete uygun, küçük ihtiyaçlara vurgu yaparak, malzeme bağışının önemli olduğu algısı empati yoluyla izleyiciye aktarılmak istenmiştir.

Kampanya afişinin tasarımı görsel iletişim tasarımı ilkelerine uygun şekilde hazırlanmıştır. Afişte yazı tipi düz ve sadedir. Afişte kullanılan fotoğrafın renkleri konuya uygun olarak seçilmiş, fotoğrafta ışık yönü çocuğun ayakları üzerinde tutularak, vurgu yapılmıştır. Slogan ise kısa ve basit şekilde kullanılmıştır. Afişte sadece çocuk ayağı görselinin kullanılması ve slogan, logo, terlik vektörel çiziminin beyaz olarak tasarlanması, afiş üzerindeki bilgilerin daha kolay taranmasını sağlamıştır.

**Resim 2:** The Women’s Fund’ın Sivil Toplum Örgütünün “Kelimeler Maskesi” İsimli Sosyal Farkındalık Kampanya Afişinin Göstergebilimsel Analizi



**Kaynak:** <https://readmewriting.com/2020/06/> Erişim tarihi: 27.03.2023

Pandemi döneminde tüm dünyada uygulanan COVID – 19 kısıtlamaları sonucunda birçok ülke, eve kapanma uygulaması yapmıştır. Bunun sonucunda kadına şiddet olaylarında artış gözlenmiştir. 2020 yılında Amerika Birleşik Devletlerindeki The Women’s Fund sivil toplum örgütü bu konuyla ilgili “kelimeler maskesi” isimli bir kampanya başlatmışlardır. Resim 2’deki projenin afişi Ultrafresh reklam ajansı tarafından hazırlanmıştır. Siyah-beyaz renkle tasarlanan kampanya afişinin tamamında kadın yüzü görseli dikkat çekmektedir. Fotoğrafın kadrajına sadece

kadın yüzü oturtulmuş ve kadın yüzünün odak merkezine tipografik unsurlarla maske izlenimi verilmeye çalışılmıştır.

**Tablo 2:** “Kelimeler Maskesi” İsimli Sosyal Farkındalık Kampanya Afişinin Gösterge Analizi

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
İnsan	Kadın yüzü	Acı, korku
Tipografi	Maske şeklindeki tipografik düzenleme	Şiddete karşı yapılması gereken mesaj
Renk	Beyaz	Yardım

Pandemi döneminde evlere kapanmak zorunda kalan kadınların, eşlerinden ve yakınlarındaki kişilerden daha fazla şiddet gördüğü verilerle kanıtlanmıştır. Kampanya afişinde tasarımcı şiddete maruz kadınlarla empati kurarak, izleyiciye sorunun ve çözülmesi gerekenin sadece pandemi olmadığı mesajını iletmeyi amaçlamıştır. Pandemi döneminde, insanlar hasta olmamak için maske kullanıma geçmişlerdir ve bu maske yüksek oranda “insanları hastalıktan korur” olarak kabul edilmiştir. Fakat tasarımcı kampanya afişinde maskenin şiddetten korumayacağı mesajını vermek için kadının şiddet karşısında sessiz kalmamasının önemini tipografik unsurlardan oluşan maske görüntüsü ile vurgulamaya çalışmıştır. Afişte “face masks cover your mouth not your voice” sloganını sans serif ve majiskül yazı karakteri ile verilerek mesajın açık ve güçlü verilmesi amaçlanmıştır. Sloganda “yüz maskeleri sesinizi değil ağızınızı kapatır” mesajı şiddet gören kadınlara etkili bir dille verilmiştir. Kampanya afişinde kadının yüzündeki ifade ile izleyiciye o anda, kendilerinin olmasa bile pandemi döneminde evde kalma zorunluluğundan dolayı evlerinde eşlerinden şiddet gören ve bu nedenle acı çeken kadınların olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Afişte kullanılan fotoğraf, insanların bir an olsun izleyicinin kendisini fotoğraftaki acı çeken ve korkan kadının yerine koymasını ve bu şekilde empati kurulmasını sağlamayı amaçlamıştır.

Afiş tasarımı görsel iletişim tasarımı ilkelerine göre incelendiğinde, Görselin siyah - beyaz kullanımı ve üzerindeki sloganın sade, düz ve büyük harflerle beyaz olarak vurgulanması afişteki bilgilerin anlaşılır olmasını sağlamıştır.

**Resim 3:** İsviçre Otizm Forumunun “Kurt ve Koyun” İsimli Sosyal Farkındalık Kampanya Afişinin Göstergebilimsel Analizi



**Kaynak:** <https://www.adsoftheworld.com/campaigns/wolf-sheep> Erişim tarihi: 24.03.2023

Resim 3’de otizmli bireylerin sosyal temasla ilgili duygularını anlatmak için İsviçre Otizm Forumuna yapılan sosyal farkındalık kampanyasının afişi, 2017 yılında Ruf Lanz reklam ajansı tarafından “Kurt ve Koyun” ismi ile tasarlanmıştır. Kampanya afişinde tokalaşmak üzere olan eller üzerinden pek çok insan için gündelik yaşamda sıradan olan sosyal temasın otizmli bireyler için ne kadar zor olduğu gösterilerek, izleyiciye hayata otizmli bireylerin gözünden bakılmasının ve bu yolla onlarla empati kurulmasının önemi ortaya konmaya çalışılmıştır.

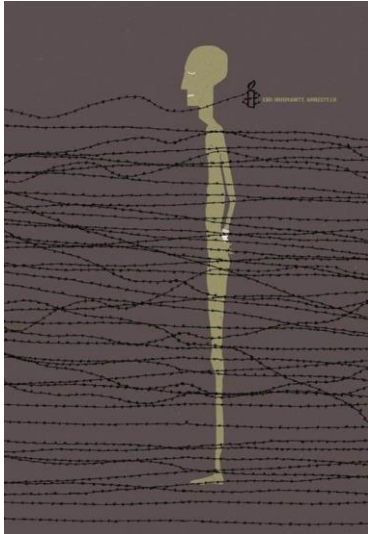
**Tablo 3:** “Kurt ve Koyun” İsimli Sosyal Farkındalık Kampanya Afişinin Gösterge Analizi

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
İnsan	Kurt biçiminde el	Tehlike
İnsan	Koyun biçiminde el	Korku
Renk	Siyah	Kötülük, saldırganlık

Kampanya afişinde kurt ve koyun figürlü el göstergeleri üzerinden korku duygusu harekete geçirilerek, sosyal temasla ilgili otizmli bireylerin ne kadar büyük sorunlar yaşadıkları mesajı etkili bir şekilde izleyiciye yansıtılmıştır. Afişte var olan siyah rengin hâkimiyeti korku hissini ne kadar güçlü olduğunu göstermek için seçilmiştir. Afişin sağ alt kısmında yazan “social contact can be frightening for people with autism” slogan sans serif yazı karakteri ile küçük fontlarla yazılarak, görsel daha ön plana çıkartılmak istenmiştir. Sloganla izleyicilere otizmli insanlar için sosyal temasın korkutucu olabildiği mesajı basit ve net bir şekilde verilmiştir. Afişte siyah rengin hâkimiyeti, korku duygusunun baskın olarak hissedilmesi için seçilmiştir.

Kampanya afişinin tasarımı görsel iletişim tasarımı ilkelerine göre incelendiğinde slogandaki yazı tipi düz ve sade seçildiği, kullanılan fotoğraf renklerinin konuya uygun olarak tasarlandığı görülmüştür. Siyah arka zemin üzerindeki ışık yönü merkezi olarak kullanılmış ve kurt-kuzu el figürleri ön plana çıkartılmıştır. Afişte tek olarak kurt-kuzu el figürlerinin kullanılması ve slogan, logonun ise beyaz olarak tasarlanması, afiş üzerindeki bilgilerin daha kolay taranmasını sağlamıştır.

**Resim 4:** Amnesty International Sivil Toplum Örgütünün “İnsan Dışılığı Son” İsimli Sosyal Farkındalık Kampanya Afişinin Göstergebilimsel Analizi



**Kaynak:** <https://cargocollective.com/jawad/Amnesty-International> Erişim tarihi: 15.04.2023

Mahkûmlara işkenceyi durdurma düşüncesiyle hazırlanan sosyal farkındalık kampanya afişlerinden biri de Amnesty International sivil toplum örgütü (uluslararası Af Örgütü) için Jawad Saleem’in hazırladığı ve 2016 yılında Almanya’da yayınlanan dünya genelinde işkenceye maruz kalan mahkûmlara dikkat çeken kampanya afişidir (Resim 4).

Amnesty International, insanları, dünyanın neredeyse her yerinde karşılaşılan mahkûmlara işkence edilmesi sorununa karşı bilinçlendirmek ve aşağılama, işkence, sessizlik ve tecrit gibi insan haklarına karşı dayanışmayı güçlendirmek amacıyla yayınlattığı kampanya afişinde elleri arkadan bağlı, çıplak, bedeni zayıf, tel örgülerin arkasında bir insan figürü illüstre edilerek izleyici, yardım etmeye çağırılmıştır.



**Tablo 4:** “İnsanlık Dışılığa Son” İsimli Sosyal Farkındalık Kampanya Afişinin Gösterge Analizi

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
İnsan	Zayıf ve elleri arkadan bağlı insan bedeni	Çaresizlik ve yalnızlık
Nesne	Tel örgüler	İşkence, hapsedilme
Renk	Gri	Zorlayıcılık, depresyon

Kampanya afişinin tamamına ve tam merkezine zayıf, elleri arkadan bağlı, tel örgüler arkasındaki insan figürü yerleştirilerek işkenceye maruz kalan kişinin empatik tasarım yaklaşımı ile yalnızlığına vurgu yapılmış, izleyiciye işkenceye maruz kalan bir kişinin yaşadığı süreç mesaj olarak verilmek istenmiştir. Tasarımcı afişte, tel örgüleri insan boynunun altında bitirmiş ve bitirdiği noktaya “Amnesty International” örgütünün logosunu ve “end inhumanity” sloganını ekleyerek, insanların müdahalesiyle ve dayanışmasıyla işkencelerin son bulabileceğine yönelik çağrı yapmış bu şekilde insanların işkenceye karşı aktif rol alması gerektiği hedeflenmiştir. Afişte var olan gri rengin hâkimiyeti zorlayıcılığın, depresyonun korku hissini ne kadar güçlü olduğunu göstermek için seçilmiştir. Afişin sağ üst kısmında “Amnesty International” örgütü logosunun bitiminde yazan “end inhumanity” slogan sans serif yazı karakteri ile küçük fontlarla yazılarak, görsel daha ön plana çıkartılmak istenmiştir.

Kampanya afişindeki görsel boyut, renk, sloganın yazı tipi ve boyutu görsel iletişim tasarımı ilkeleri açısından izleyicilerin dikkatini çekecek ve bilgilerin afiş üzerinde kolay taranacak biçimde, dikkatli bir tasarım planıyla hazırlandığı görülmüştür.

**Resim 5:** Center for Psychological Research Shenyang Merkezinin “Akıllı Telefon Bağımlılığı” İsimli Sosyal Farkındalık Proje Afişinin Göstergebilimsel Analizi



**Kaynak:** <https://www.psyciencia.com/publicidad-china-celular-adiccion/> Erişim tarihi: 08.04.2023

Çin'de 2015 yılında Ogilvy & Mather firması tarafından yürütülen "Phone Wall" sosyal farkındalık kampanyası, empatik tasarım yaklaşımı ile akıllı telefon bağımlılığının insanlar arasında nasıl bir duvar ördüğünü ve sağlıklı ilişkilere nasıl engel olduğunu gerçekçi bir üslupla gözler önüne sermeye çalışmıştır. Resim 5 deki kampanya afişi yatay eksende iki parçaya bölünmüştür. Afişin sağ kısmında keyifle kahvesini yudumlayıp gözünü devasa boyuttaki akıllı telefondan alamayan bir anne, sol kısmında ise tek başına oyuncaklarını bir tarafa bırakmış çocuk görseli kadraja alınmıştır. Fotoğrafın tam ortasında duran devasa boyuttaki akıllı telefon, mesajın işlendiği odak noktası olmuştur. Tasarımcı fotoğraftaki çocuk ile empati kurmuştur ve fotoğrafa bakan herhangi birinin, akıllı telefonunun anne ve çocuğu arasında bir duvar ördüğüne dikkat kesilmesini istemiştir.

**Tablo 5:** “Telefon duvarı” İsimli Sosyal Farkındalık Kampanya Afişinin Gösterge Analizi

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
İnsan	Çocuk	Yalnızlık, görmezden gelinmezlik
Nesne	Kadın	İlgisizlik, cep telefonuna bağımlılık
Renk	Kahverengi	Hâkimiyet, düzen

Kampanya afişinde akıllı telefon bağımlılığının, günlük yaşamda aile fertlerinin birbiriyle ilişkisini kestiği ve bu durumun aile kavramının derinden sarsılabileceği vurgulanmak istenmiştir. Afişin sağ alt kısmında “the more you connect, the less you connect” sloganı sans serif yazı karakteri ile küçük fontlarla yazılarak, tasarımda görseli daha ön planda tutmak istenmiştir. Sloganla izleyicilere akıllı telefona ne kadar çok bağlanılırsa, çevreleriyle de o kadar az bağlanılacağı mesajı sade ve apaçık şekilde verilmiştir. Afişe hâkim olan renk ise kahverengidir. Kahverengi düzen ve organizasyon anlamlarına gelmektedir. Afişte kahverengi hâkimiyeti olmasının nedeni, afişin ortasında duran dev akıllı telefon ile izleyiciye elinden düşürmediği akıllı telefonların, aile yaşamlarının düzenini ve organizasyonunu sarsabileceği mesajının daha çok hissettirilmesi için seçilmiştir.

Kampanya afişindeki görsel boyut, renk, sloganın yazı tipi ve boyutu görsel iletişim tasarımı ilkeleri açısından doğru kullanılmış ve afişte verilmek istenen bilgi, izleyicide herhangi bir kafa karışıklığı yaratmayacak biçimde tasarlanmıştır.

## 5. Sonuç

Günümüzde, ülkelerin teknoloji ve ekonomik alanda yaşamış olduğu gelişmeler, toplumların iç dinamiklerini değiştirmiş ve sağlık, yoksulluk, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, çevresel sorunlar, hayvana şiddet, adaletsizlik, iklim krizleri, bağımlılık gibi sosyal sorunlar toplum düzenini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu durum ülkelerdeki pek çok sivil toplum örgütlerini harekete geçirerek, küresel çapta yaşanan sorunlar hakkında insanları bilinçlendirme ve bu sorunlarla ilgili olarak çözüm süreçlerine dâhil etme çabaları artmıştır. Bu nedenle sosyal sorunların çözümü için teknolojinin mümkün kıldığı kitle iletişim araçları ile insanları bilinçlendirme faaliyetlerini daha çok kitleye ulaşmasını sağlayarak, onları harekete geçirme imkânını sağlamıştır. Özellikle görsel iletişim tasarımı alanının farklı iletişim kanalları ve medya türlerini (web siteleri, sosyal medya içerikleri, afişler, broşürler, videolar, infografikler ve diğer görsel içerikler) kullanarak sosyal farkındalık çalışmalarını yaratıcı ve etkili bir şekilde uygulamışlardır. Bu bağlamda tasarımcıların tasarımın kendisine verdiği etkileme ve yönlendirme gücüyle, toplum içindeki sorunlara karşı önemli bir sorumluluğu bulunmaktadır.

Tasarımcılar bu sorunları ele alarak çözüm odaklı yaklaşımlar geliştirebilmeli, görsel iletişim ve estetik araçlarıyla toplumsal sorunlara dikkat çekebilmeli, toplumu bilinçlendirebilmelidirler. Empatik tasarım yaklaşımı, özellikle bu noktada insanları anlamak ve onların ihtiyaçlarını hissetmek için tasarımın daha etkili olmasında kullanılan önemli bir araç olarak kullanılmalıdır.

Çalışmada 2013-2023 yılları arasında farklı ülkelerin devlet kurumları, özel kurumları ve sivil toplum örgütleri tarafından desteklenen sosyal farkındalık çalışmaları kapsamında 5 farklı konuda kampanya afişi seçilmiştir. Çalışmada örneklere bakıldığında görsel iletişimin güçlü araçlarından biri olan afişlerde insanların kendi yaşamları ve deneyimleriyle ilişkilendirerek anlamlandırdıkları tasarımlarla ele alınan sosyal sorunların görsel kalitesi yüksek, empatik yöntemlerle vurucu, doğru tipografi, doğru slogan ve doğru renklerle verilmesinin önemi göstergebilimsel analiz yöntemi ile ortaya konmuştur. Farklı konularda seçilen kampanya afişlerin tasarımlarının görsel unsurlar, tipografi ve renk anlamında etkili kompozisyonlara sahip olduğu gözlemlenmiştir. Afiş tasarımlarında sosyal farkındalık yaratılmak istenen konuya yönelik görsellerin, empatik açıdan etkili bir biçimde kompozisyonda daha baskın oldukları ve tipografik unsurların ikici planda

bırakıldığı tespit edilmiştir. Tipografik unsurlar düz ve sade yazı karakterleri ile slogan niteliğinde verilmiştir. Sloganlar afiş tasarımının renkleri ile bütünlük kazanacak biçimde verilmiş ve görsel hiyerarşi dengesi korunmuştur. Empatik tasarım anlayışı çerçevesinde izleyiciyle duygusal bağ kuran görseller, algılama ve gerçeklik arasındaki ilişki bakımından afiş tasarımlarına güçlü anlatımlar kattığı önemli bulgulardan bir tanesidir.

Göstergebilimsel analiz sonucunda afiş tasarımlarında verilen görsellerin açık, net ve etkili bir şekilde izleyicide herhangi bir kafa karışıklığı yaratmayacak biçimde aktarıldığı gözlemlenmiştir. Afiş tasarımlarından sadece “kurt ve koyun” konulu sosyal farkındalık afişindeki mesajın metaforik unsurlarla verildiği, bu afişin dışındaki tüm afişlerde verilmek istenen mesajların doğrudan göstergelerle, yananamlarıyla verildiği tespit edilmiştir. Afişlerde verilmek istenen mesajların görsellerinde yananamları ile verilmesi tasarımı farklı kılmaya değil, farklı düşünerek insanlarla bütünleştirdiği gözlemlenmiştir.

Görsel iletişim tasarımı uygulamalarında empatik tasarım yaklaşımının kullanılması, tasarımcıya mesajı hangi anlamlarla nasıl görselleştireceği konusunda izleyiciyle bağ kurmasını, tasarım dinamikleri içinde önemli bir avantaja dönüştürecektir. Sosyal farkındalığı arttırmak için yapılan tasarımlarda nitelikli çalışmaların ortaya çıkması için empati önemli bir kavramdır. Bu nedenle tasarımcıların etkili bir görsel dil oluşturmak için tasarımlarında vermek istedikleri mesaja uygun yerinde ve empatik yaklaşımla kullanacakları görseller, iletişimin hedeflenen amacına ulaşmasına katkı sağlayacaktır.

**Yazar Katkı Oranları** (Authorship Contributions): Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

### **Kaynakça**

- Adbuster. (2000). The first things first manifesto, <https://www.adbusters.org/blogs/why-i-am-renewing-first-things-first-manifesto.html> Erişim tarihi: 27.04. 2023.
- Akama, K. (2008). Whose Role is it anyway? Communication design and designer's role in society, [http://newviews.co.uk/london2008/pdf/Cluster\\_6.pdf](http://newviews.co.uk/london2008/pdf/Cluster_6.pdf) Erişim tarihi: 29.05. 2015.
- Ambrose, G. Harris, P. (2010). *Görsel grafik tasarım sözlüğü*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Barthes, R. (2009). *Göstergebilimsel serüven*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berman, D. (2009). *Do good design*. USA: New Riders.
- Burch, G.F., Bennett, A.A., Humphrey, R.H., Batchelor, J.H. and Cairo, A.H. (2016). Unraveling the complexities of empathy research: A multi-level model of empathy in organizations, Ashkanasy, N. (Ed.), *Research on emotions in organization*, (p.169-189). Emerald Group Publishing Limited.
- Biol, E. (2023). Türkiye’de en çok ziyaret edilen pazaryeri web sitelerinin görsel tasarım süreci. *İNİF E- Dergi*, 8(1), 107-131.
- Buchanan, R. (1992). Wicked problems in design thinking. *Design Issues*, 8(2), 5-21.
- Collins, H. (2013). Can design thinking still add value? *Design Management Review*, 24(2), 35-39.
- Devecchi, A., ve Guerrini, L. (2017). Empathy and design. A new perspective. *The Design Journal*, 20(1), 4357-4364.
- Erdal, G. (2017). Logolar, dil ve semiyotik. *Ulakbilge*, 5(11), 683-699.



- Erdem, M.D.(2009). Göstergebilim (semiotik) açısından rasim özdenören'in "it" hikâyesi. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 4(6),120-169.
- Ho, D. K., Ma, J., ve Lee, Y. (2011). Empathy design research: a phenomenological study on young people experiencing participatory design for social inclusion. *CoDesign*, 7(2), 95-106
- Jang, M. K. (2005). A Comparative study on relationship between advertising sociology and illustration-focused on the image of modern women in commercial poster in korea and chine. *Archives of Design Research*, 18(1), 27-36.
- Kouprie, M. ve Visser, F. S. (2009). A framework for empathy in design: Stepping into and out of the user's life. *Journal of Engineering Design*, 20(5), 437-448.
- Mathur, U. (2008). *International marketing management text and cases*. London: Sage Publications.
- McCullagh, K. (2013). Stepping up: Beyond design thinking. *Design Management Review*, 24(2), 32-34.
- Mercin, L. ve Tikit, C. (2021). Sosyal içerikli reklamların izlenirlik durumları: Afyonkarahisar ili örneği", *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(22), 6-25.
- Mononutu, C. (2010). Design social responsibility: Ethical discourse in visual communication design practice. *desain grafis Indonesia*, <https://dgi.or.id/dgi-archive/design-social-responsibility-ethical-discourse-in-visual-communication-design-practice> Erişim tarihi: 15. 05. 2023
- Onur, D. ve Zorlu, T. (2018). Tasarım eğitiminde duyuşal farkındalık ve yaratıcılık ilişkisi üzerine. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 35(2), 89–118.
- Perkins, S. (2006). Ethics and social responsibility, <http://www.aiga.org/ethics-and-social-responsibility/> Erişim tarihi: 24.06 2023
- Postma, C. E., Zwartkruis-Pelgrim, E., Daemen, E. ve Du, J. (2012). Challenges of doing empathic design: Experiences from industry. *International Journal of Design*, 6(1), 59-70.
- Poynor, R. (2005). First things first, [https://www.strgn.com/edu/hgkz\\_BuK/files/first\\_things.pdf](https://www.strgn.com/edu/hgkz_BuK/files/first_things.pdf), Erişim tarihi: 15.06.2023
- Rizzolatti, G. ve Craighero, L. (2004). The Mirror Neuron System. *Annual Review Neuroscience*, 27(1), 169-192.
- Ribeiro, R. D C. ve Magalhães, A.M. (2014). Politica de responsabilidade social na universidade: conceitos e desafios. *Educação. Sociedade and Culturas*, 42(1), 133-156.
- Tepecik, A., Çelik, N. (2015). Görsel iletişim tasarımı eğitiminde sosyal tasarımın gerekliliğine dair araştırma ve bir ders önerisi. *Başkent University Journal of Education*, 2(1), 77-88.
- Söğüt, Y., Erdem, R. (2022). J. Baudrillard'ın simülasyon kuramı ekseninde sosyal medya, kimlik, yaşam tarzı ve tüketime dair perspektif. Birol, M., Söğüt, Y. (Ed.), *Sosyal medyada ve sanal dünyada simülasyon evreni ve tüketim*, (s.89-113). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Şimşek, A. (2012). Evren ve örneklem. A. Şimşek. (Ed.). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*, (s.108-133). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi AÖF yayınları.
- Utoyo, A. W., Aprillia, H.D, vd. (2021). *Visual communication design: Poster as an important way to encourage social distance in Jakarta when the epidemic 19*, *International*

Conference on Biospheric Harmony Advanced Research (ICOBAR 2020), June 23-24, Jakarta, Indonesia.

Van Dalen, J., Gubbels, H., Engel, C., ve Mfenyana, K. (2002). Effective poster design. *Education For Health-Abingdon-Carfax Publishing Limited*, 15(1), 79-84.

Vesselle, S., Mckay, B. (2011). A Case study of an innovative graphic design curriculum focusing on social responsibility. *Design Principles and Practices: An International Journal*, 5(5), 471-487.

Woudhuysen, J. (2011). The next trend in design. *Design Management Journal*, 6(1), 27-39.



## İLİŞKİLİ KURULUŞ OLARAK TÜİK VE BİR MODEL ÖNERİSİ

Tahir BAYSAL<sup>1</sup>

### Öz

Kamu kurum ve kuruluşları, bakanlıklarla bağlantı düzeylerine göre bağlı, ilgili ve ilişkili olmak üzere üç kategoriye ayrılmaktadır. Özellikle, ilişkili kuruluş statüsü, son dönemlerde yaygınlaşmaya başlamıştır. Önceleri düzenleyici ve denetleyici kurumlar bu statüdeyken, zamanla Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK) gibi kurumlar da ilişkili kuruluş haline gelmiştir. İlişkili kuruluşlar tüzel kişiliğe haiz, ilişkilendirildiği bakanlıkla arasında hiyerarşik bir bağ olmayan, idari vesayete belli ölçüde tabi özerk yapılardır. TÜİK, resmi istatistik üretim sürecinin en önemli aktörü olan köklü bir kamu kurumudur. Daha önce Hazine ve Maliye Bakanlığına bağlı kuruluş olan TÜİK, ilişkili kuruluş olarak da aynı bakanlıkla irtibatlandırılmıştır. İlişkili kuruluş statüsüne geçişin, hem yapısal hem de işlevsel bazı sonuçlar doğurması beklenirken, bütçeleme sistemindeki değişiklik dışında yetki ve görev tanımı başta olmak üzere herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir. Çalışmada, ilişkili kuruluşların temel özellikleri incelenmekte, TÜİK'in diğer ilişkili kuruluşlarla benzeştiği ve ayrıştığı özellikler tartışılmakta, kurumun yapısal ve işlevsel dönüşümü için bir model önerilmektedir. Önerilen modelde, TÜİK'in, resmi istatistiklerin üretilmesi sürecinde standart belirleyen, düzenleyen, gözeten, denetleyen bir yapıya evrilmesi esastır. TÜİK doğrudan veri toplama sürecinden çekilecek, her kurumun kendi görev alanına ilişkin resmi verileri üretmesi ve yayınlaması sağlanacak, TÜİK sürecin ulusal ve uluslararası standartlara uygun olarak yürütülmesinden sorumlu olacaktır. Böylece TÜİK, diğer benzer kurumlar gibi düzenleyici ve denetleyici kurum haline gelecektir.

**Anahtar Kelimeler:** Kamu yönetimi, İlişkili kuruluşlar, Bağımsız idari otoriteler (Düzenleyici ve denetleyici Kuruluşlar), TÜİK.

**JEL Kodu:** H11.

## TURKSTAT AS AN INTERRELATED INSTITUTION AND A MODEL PROPOSAL

### Abstract

According to their level of connection to the ministries, public institutions and organizations are divided into three categories: affiliated, related, and interrelated. Especially in recent years, interrelated institutions statue has started to become widespread. Previously, regulatory and supervisory institutions were included in this scope, but over time, also institutions such as Turkish Statistical Institute (TurkStat) and Human Rights and Equality Intuition of Türkiye (HREIT) became interrelated institutions. Interrelated institutions are autonomous structures that have legal personality, do not have a hierarchical connection with the ministry they are affiliated with, and are subject to administrative tutelage to some extent. TURKSTAT is a rooted public institution having an important part in the process of official statistic production. TURKSTAT, which was a subordinate institution to the Ministry of Treasury and Finance before, has been associated with the same ministry as an interrelated institution. While it is expected that there will be some structural and functional consequences for an institution to become an interrelated institution, no changes have been made, primarily in terms of authority and job description, except for the change in the budgeting system. In this study, the basic features of institutions with the status of interrelated institutions are examined, the features that TurkStat resembles and differentiates from other related institutions are discussed, and a new model is proposed in terms of the structural and functional transformation of the Institution. In the proposed model, it is essential that TurkStat evolves into a structure that sets, regulates, monitors and supervises the production of official statistics. TurkStat will be withdrawn from direct data collection process, each institution will be provided to produce and publish official data regarding its own field of duty, and TurkStat will be responsible for the execution of the process in accordance with national and international standards. Thus, TurkStat will become a regulatory and supervisory institution like other similar institutions.

**Key words:** Public administration, Interrelated organizations, Independent administrative authorities (Regulatory and supervisory institutions), TurkStat

**JEL Code:** H11

<sup>1</sup> Dr., Türkiye İstatistik Kurumu, thrbysl@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6699-7478.

**Başvuru Tarihi** (Received): 20.11.2023 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.01.2024

## Giriş

Türk Kamu Yönetimi sisteminde yer alan kamu kurum ve kuruluşları, yetki ve görev alanlarına göre bakanlıklarla koordineli bir biçimde iş ve işlemlerini yürütmektedir. Bu itibarla kurum ve kuruluşlar bakanlıklara bağlı, ilgili ya da ilişkili kuruluş statüsü ile irtibatlandırılmıştır. Kurum ve kuruluşların ilgili bakanlıklarla ilişkili kuruluş halinde yapılandırılması son dönemlerde ortaya çıkmış ve yaygınlaşmaya başlamış bir uygulamadır.

Daha çok düzenleyici ve denetleyici kuruluş ya da bağımsız idari otorite olarak adlandırılan kurum ve kuruluşların ilişkili kuruluş olarak düzenlendiği görülmektedir. Bugün itibarı ile ilişkili kuruluş olarak adlandırılan kurum ve kuruluşlardan Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK) ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) hariç tamamı bu statüdedir.

Diğer ilişkili kuruluşlar, ilk kuruluşundan itibaren ilişkili kuruluş olarak tanımlanmış olmasına rağmen TÜİK, Hazine ve Maliye Bakanlığına bağlı kuruluş iken 30/06/2021 tarihinde yayımlanan Resmi Gazete’de yer alan 31527 sayılı CBK ile aynı Bakanlığa ilişkili kuruluş haline getirilmiştir. Bu düzenleme sonrasında TÜİK için ne yapısal ne de işlevsel bir değişim ve dönüşüm süreci yaşanmamıştır. Bütçeleme sistemindeki değişiklik ile bir takım yetki değişiklikleri dışında kurumun mevcut yapısı büyük oranda korunmuştur.

Bu durum, TÜİK’in statüsündeki değişikliği ve bu değişikliğin gerekçelerini sorgulanır kılmıştır. Çalışmamız, bu sorulara cevap bulmak üzere, ilişkili kuruluşların temel niteliklerini, Türkiye’deki ilişkili kuruluş statüsüne sahip kurum ve kuruluşların belirleyici özelliklerini ortaya koyarak TÜİK’in bu yapının neresinde olduğunu ve nasıl bir yapıya evrilmesi gerektiğini tartışmaktadır. İlişkili kuruluşların temel özellikleri üzerinden yapılan bu değerlendirme ile TÜİK’in yapısal ve işlevsel dönüşümü için bir model önerisi sunmaktadır.

## 1. Yöntem

Çalışmanın amaç ve kurgusuna uygun olarak öncelikle, genel yönetim yapılanması içerisinde yer alan kamu kurum ve kuruluşlarının hangi bakanlıkla irtibatlandırıldıkları ve irtibat şekilleri tespit edilmiştir. Bunun için öncelikle Devlet Teşkilatı Merkezi Kayıt Sistemi (KAYSİS) verilerinden yararlanılarak tablolar oluşturulmuştur. Bu tablolarla kurumların statüleri, bütçe yapıları ve ilgili bakanlıklar belirlenmiştir. Daha sonra literatür taraması ile ilişkili kuruluşların yapısal özellikleri, ortak noktaları ve yasal statüleri irdelenmiştir. Bunun ardından Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) hakkında bilgiler derlenmiştir. Bu kapsamda kurumsal tarihçesi, yetki ve görev tanımları ile kurumsal yapısı hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşılmıştır. Son olarak bu bilgiler üzerinden bazı değerlendirmeler yapılarak TÜİK için yeni bir model önerisi sunulmuştur.

Çalışmamızda betimsel ve tarihsel araştırma yöntemleri kullanılmış, bilgi toplama tekniği olarak yazılı ve elektronik kaynak taranma benimsenmiş, bilgi işleme tekniği olarak da niteliksel çözümleme kullanılmıştır. Çalışmamızda herhangi bir alan çalışmasına ilişkin verilerin kullanımı ya da özel izin gerektiren kaynak kullanımı söz konusu olmadığından, etik kurul izni ya da telif hakkı süreci işletilmemiştir.

## 2. Genel Kamu Yönetimi Yapılanması

Anayasamızın 8. maddesi, yürütme yetkisinin, Anayasa ve yasalara uygun olmak kaydıyla, Cumhurbaşkanınca kullanılacağını hükme bağlamıştır. 123. madde, idarenin kuruluş ve görevleri itibarıyla bir bütün olduğuna ve yasayla düzleneceğine hükmetmektedir. Aynı maddeye göre idare, merkezden yönetim ve yerinden yönetim ilkeleri doğrultusunda örgütlenebilir ve kamu tüzel kişiliği ancak yasayla veya Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle kurulabilir. 106. madde ise, bakanlıkların kurulmasının, kaldırılmasının, görev ve yetki dağılımları ile örgütsel yapılarının, Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle düzenleneceğini öngörmektedir.

Bu anayasal çerçeveye göre kamu kurum ve kuruluşları, merkezi yönetime bağlı kurum ve kuruluşlar ile yerinden yönetim kuruluşları olarak ikiye ayrılmaktadır. Yerinden yönetim

kuruluşları da yer yönünden yerinden yönetim kuruluşları ile hizmet yönünden yerinden yönetim kuruluşları olarak sınıflandırılmaktadır (Günday, 1997; Gözübüyük, 2000; Gözler, 2009).

Mahalli idareler olarak da ifade edilen yer yönünden yerinden yönetim kuruluşları belediyeler, özel idareler ve köyler olarak sınıflandırılmaktadır. Hizmet yönünden yerinden yönetim kuruluşları ise bazı kamu hizmetlerinin teknik ve uzmanlık gerektirmesinden kaynaklı olarak merkezi yönetime bağlı olmaksızın örgütlenmiştir. Bu kuruluşlar, idari, iktisadi, toplumsal, bilimsel, teknik, kültürel vb. görev yapmaktadırlar (Gözübüyük, 2000, s.134). Üniversiteler, TRT ve KİT'ler, bu tür kuruluşlara örnek gösterilebilir.

Kamu yönetimi düzeneği içinde yer alan kurum ve kuruluşlar, genellikle bakanlıklara bağlı ya da ilgili kuruluş statüsünde hizmet vermektedir. Son yıllarda bazı kamu kurum ve kuruluşlarının bakanlıklarla 'ilişkilendirildiği' görülmektedir. Devlet Teşkilatı Merkezi Kayıt Sisteminde (KAYSİS) bu sınıflamaya ek olarak koordine kuruluş tanımlaması da yapılmıştır. Koordine kuruluş olarak tanımlanan kurum ve kuruluşlar genellikle anonim şirket, kalkınma ajansı, vakıf vb. nitelikli yapılardır. Bununla birlikte bazı kurum ve kuruluşların bu niteliklerde olmamasına rağmen koordine kuruluş olarak sınıflandırıldığı da görülmüştür. Mevzuatta koordine kuruluş tanımlaması bulunmamakla birlikte (Aydın, 2022, s.280), böyle bir kategori oluşturulmasının nedeninin söz konusu kuruluşların hangi kategoride değerlendirileceğinin bilinmemesi olduğu düşünülmektedir.

Bugün itibariyle kamu kurum ve kuruluşları hakkında, bakanlıklarla ya da doğrudan Cumhurbaşkanlığıyla olan ilişkileri itibariyle bağlı kuruluş, ilgili kuruluş ve ilişkili kuruluş olarak üçlü bir sınıflama söz konusudur. Aşağıdaki tabloda statülerine göre kurum ve kuruluşların<sup>2</sup> 2022 yılı sonu itibariyle dağılımı görülmektedir<sup>3</sup>.

---

<sup>2</sup> Anonim şirket, kalkınma ajansı, vakıf, kooperatif, meslek kuruluşu vb. nitelikteki kurum ve kuruluşlar değerlendirme dışı tutulmuştur.

<sup>3</sup> KAYSİS'te koordine kuruluşlar olarak tanımlanan idareler için kuruluş kanunları başta olmak üzere resmi internet siteleri ve diğer kaynaklardan tarama yapılarak düzeltme yapılmıştır. Buna göre; Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu Başkanlığı, 5411 sayılı Bankacılık Kanunu'nun 3., 115., 116. ve 127. maddelerinde geçen ilişkili bakanlık ifadesi nedeniyle ilişkili kuruluş olarak değerlendirilmiştir. Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu Başkanlığı, 5411 sayılı Bankacılık Kanunu'nun 3.,86., 87., 91., 93., 104. ve 105 maddelerinde geçen ilişkili bakanlık ifadesi nedeniyle ilişkili kuruluş olarak değerlendirilmiştir. Sermaye Piyasası Kurulu Başkanlığı, 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu'nun 3., 75., 76., 77., 80., 123., 126., 129., 133. ve 138 maddelerinde geçen ilgili bakanlık ifadesi nedeniyle ilgili kuruluş olarak değerlendirilmiştir. Merkezi Finans ve İhale Birimi Başkanlığı, Resmi İnternet Sitesinde, 2018/1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesine atıfla 'Bakanlığa Bağlı İlgili Kuruluş' olarak tanımlandığından bu şekilde değerlendirilmiştir (<https://www.cfcu.gov.tr/tr/mfib-hakkında>).

Radyo ve Televizyon Üst Kurulu Başkanlığı, 6112 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun'un 14., 37. ve 45. maddelerinde geçen ilgili bakanlık ifadesi nedeniyle ilgili kuruluş olarak değerlendirilmiştir.

Doğal Afet Sigortaları Kurumu Başkanlığı ile ilgili olarak, 6305 sayılı Afet Sigortaları Kanunu'nda kurumun bakanlıkla ilişki durumu hakkında herhangi bir ifade yer almamaktadır. Aynı bakanlıkla ilişkili Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu ile aralarında yetki ve görev alanları itibariyle benzerlikler bulunduğundan ilişkili kuruluş olarak değerlendirilmiştir.

**Tablo 1: Kurum ve Kuruluşların Statülerine Göre Dağılımı**

KURUM ADI	Bağlı	İlgili	İlişkili	Toplam
TBMM Başkanlığı	1			1
Cumhurbaşkanlığı	14		1	15
Adalet Bakanlığı	2	1	2	5
Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı				0
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı	2	3		5
Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı	4	2		6
Dışişleri Bakanlığı	1	1		2
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı	2	10	2	14
Gençlik ve Spor Bakanlığı	1			1
Hazine ve Maliye Bakanlığı	5	2	7	14
İçişleri Bakanlığı	6			6
Kültür ve Turizm Bakanlığı	7	4		11
Milli Eğitim Bakanlığı	1			1
Milli Savunma Bakanlığı	6	1		7
Sağlık Bakanlığı	2	2		4
Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı	5	4		9
Tarım ve Orman Bakanlığı	4	5		9
Ticaret Bakanlığı		1	1	2
Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı	2	4	1	7
<b>Toplam</b>	<b>65</b>	<b>40</b>	<b>14</b>	<b>119</b>

**Kaynak:** Devlet Teşkilatı Merkezi Kayıt Sistemi (KAYSİS) kayıtları üzerinden oluşturulmuştur. (<https://www.kaysis.gov.tr/>)

### 3. İlişkili Kuruluşların Kamu Yönetimi Yapılanması İçindeki Yeri

İlişkili kuruluş ifadesi kamu yönetiminde son dönemlerde kullanılmaya başlanmıştır. Daha önce kamu kurum ve kuruluşlarının bakanlıklara bağlı ya da ilgili kuruluş olarak konumlanması esasken, özellikle düzenleyici ve denetleyici kuruluşların yönetim düzeneğinde yer almaya başlamasıyla ilişkili kuruluş tanımlaması yapılmaya başlanmıştır.

İlişkili kuruluş; tüzel kişiliği haiz, ilişkilendirildiği bakanlıkla arasında hiyerarşik bir bağ olmayan, bakanlığın idari vesayet denetimine belli ölçüde tabi, özerk yapıdaki kuruluş (Gözler, 2009, s.270) olarak tanımlanabilir. Kuruluşun bir bakanlıkla ilişkilendirilmesinde idari nedenler değil, anayasal bir ilke olan idarenin bütünlüğü ilkesinin gereğinin yerine getirilmesi ve etkin koordinasyon sağlama amacı rol oynamaktadır (Ulusoy, 1999; Günday, 2001; Karacan, 2002). Merkezi yönetim düzeneğinde yer alan tüm kurum ve kuruluşlar devlet tüzel kişiliğine dâhildir. İlişkili kuruluşların tüzel kişiliğe haiz olması nedeniyle, merkezi yönetim yapısının dışında yer aldıkları öne sürülmektedir (Çırakoğlu, 2016, s.96). İlişkili kuruluşlarının kamu tüzel kişiliğine sahip olmaları, özerk yapıları, faaliyet alanları ve yönetici atama ve çalışma usulleri açısından farklı niteliklere sahip olmaları nedeniyle geleneksel kamu yönetimi yapılanması içerisindeki konumları hakkında değerlendirme yapmak oldukça zordur. Bu kurum ve kuruluşlar, söz konusu nitelikleri nedeniyle ne klasik kamu kurumlarına, ne özel sektör kuruluşlarına ne de üçüncü sektör kuruluşlarına benzemektedirler (Al, 2014, s.191).

Bağımsız ve/veya özerk yapıdaki bu kuruluşlar, görev alanlarına bağlı olarak bir bakanlıkla ilişkilendirilmiştir. Bu kurumların bağımsızlığı; yönetim organları, bütçeleri ve işlevleri açısından başka kurum ve kuruluşların denetimine tabi olmaması anlamı taşır. İrtibatlandırıldıkları bakanlığın hizmet birimlerinden ya da genel müdürlüklerinden biri gibi emir ve talimat almaksızın iş ve işlemlerde bulunabilmeleri, idari bağımsızlığın temel dayanağıdır (Oğuz, 2011, s.61). Bunun doğal sonucu olarak hiyerarşik denetime tabi olmayan bu kuruluşlar (Akdeniz, 2018, s.10), idarenin bütünlüğü ilkesi gereği, bir bakanlıkla ilişkilendirilmişlerdir (Ulusoy, 2003, s.41). Görev

alanları nedeniyle ilişkide buldukları bakanlığın belirlenebilmesi için ilişkili kuruluş olarak ifade edilmektedirler (Günday, 2001, s.73).

Yasalarca kuruma tanınan görev ve yetkilerin, bağımsız bir biçimde ve kendi sorumluluğunda yürütülebilmesi olarak ifade edebileceğimiz özerklik; idari, mali ve organik özerklik olarak üç şekilde kendini göstermektedir (Gürsel ve Dügmeçi, 2018, s.324-325). Yönetici atama usulleri, görev süreleri ve görevden alınmamaya ilişkin güvencenin bulunması durumunda organik özerklikten bahsedilebilir. Karar alma sürecinde ve alınan kararların uygulanması aşamasında yürütüme organına bağlı herhangi bir kurum, kuruluş ya da kişinin etkide bulunamaması durumunda idari özerklik söz konusudur. Kamu kurumlarının kamu hizmetinin sunumunda, görev ve sorumlulukların yerine getirilmesi için giderleriyle orantılı kendine ait bütçe kullanılması da mali özerklik olarak tanımlanır.

Kendi bütçeleri çerçevesinde elde ettikleri gelirleri kendi giderleri için kullanan bu kurumlar, sebep oldukları zararları da kendi bütçelerinden karşılamak durumundadırlar (Kestane, 2002, s.42). Bu yapıdaki kurumlar, Sayıştay ve DDK gibi mali denetime tabi olmakla birlikte, kuruluş kanunlarındaki ek düzenlemelere göre bunların dışında da denetim mekanizmaları tesis edilebilmektedir (Sever, 2015, s.232). İlişkili kuruluşların bakanlığın hiyerarşik ve idari denetimine tabi olmaması, bakanlığın bu kurumlar üzerinde herhangi bir yetkisi olmadığı anlamına gelmemektedir. Bu kurumların bütçelerinin hazırlanmasında ilişkili bakanlıkların yetki kullanımı, bunun somut bir örneğidir (Çilingir, 2018, s.8-9).

5018 sayılı Kamu Mali Yönetim Kontrol Kanunu, kurumları bütçe yapılarına göre sınıflandırmakta ve ayrı cetvellere göre değerlendirmektedir. Bütçe türüne göre kurumlar sınıflandırıldığında ilişkili kuruluşların genellikle III sayılı cetvelde yer alan 'Düzenleyici ve Denetleyici Kuruluş' sınıfında yer aldığı görülmektedir. Adalet Bakanlığı ile ilişkili Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Başkanlığı (TIHEK) ile Hazine ve Maliye Bakanlığı ile ilişkili Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ise II sayılı cetvelde yer alan özel bütçeli kuruluşlar arasında yer almaktadır. Cumhurbaşkanlığı ile ilişkilendirilmiş bulunan Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) ile Hazine ve Maliye Bakanlığı ile ilişkili Doğal Afet Sigortaları Kurumu (DASK), bütçeleri itibarıyla 5018 sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu kapsamı dışındadır. Aşağıdaki tabloda kurumların ilişkilendirildikleri bakanlıklar ve bütçe türüne göre sınıfları gösterilmektedir.

**Tablo 2: Bütçe Sınıflamasına Göre İlişkili Kuruluşlar**

KURUM ADI	BAKANLIK	BÜTÇE TİPİ
Kişisel Verileri Koruma Kurumu Bşk.	Adalet	Düzenleyici ve Denetleyici Kuruluş (III Sayılı Cetvel)
Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Bşk.	Adalet	Özel Bütçe (II Sayılı Cetvel)
Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu Bşk.	Cumhurbaşkanlığı	5018 sayılı kanun dışında kalan bütçe
Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Bşk.	Enerji ve Tabii Kaynaklar	Düzenleyici ve Denetleyici Kuruluş (III Sayılı Cetvel)
Nükleer Düzenleme Kurumu Bşk.	Enerji ve Tabii Kaynaklar	Düzenleyici ve Denetleyici Kuruluş (III Sayılı Cetvel)
Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu Bşk.	Hazine ve Maliye	Düzenleyici ve Denetleyici Kuruluş (III Sayılı Cetvel)
Doğal Afet Sigortaları Kurumu Bşk.	Hazine ve Maliye	5018 sayılı kanun dışında kalan bütçe
Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu Bşk.	Hazine ve Maliye	Düzenleyici ve Denetleyici Kuruluş (III Sayılı Cetvel)
Kamu İhale Kurumu Bşk.	Hazine ve Maliye	Düzenleyici ve Denetleyici Kuruluş (III Sayılı Cetvel)
Sermaye Piyasası Kurulu Bşk.	Hazine ve Maliye	Düzenleyici ve Denetleyici Kuruluş (III Sayılı Cetvel)
Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu	Hazine ve Maliye	Düzenleyici ve Denetleyici Kuruluş (III Sayılı Cetvel)
Türkiye İstatistik Kurumu Bşk.	Hazine ve Maliye	Özel Bütçe (II Sayılı Cetvel)
Rekabet Kurumu Bşk.	Ticaret	Düzenleyici ve Denetleyici Kuruluş (III Sayılı Cetvel)
Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu Bşk.	Ulaştırma ve Altyapı	Düzenleyici ve Denetleyici Kuruluş (III Sayılı Cetvel)

**Kaynak:** Devlet Teşkilatı Merkezi Kayıt Sistemi (KAYSİS) kayıtları üzerinden oluşturulmuştur. (<https://www.kaysis.gov.tr/>)

Yetki ve görev tanımları itibariyle farklı bütçeleme tipinde olmalarına rağmen bu kurumlar, TÜİK hariç, düzenleyici ve denetleyici kurum niteliklerinin tamamına ya da bir kısmına sahip bulunmaktadır. Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu Başkanlığı (TMSF), kuruluş ve görev tanımları itibariyle düzenleyici ve denetleyici kurumlar arasındadır. 5018 sayılı yasaya tabi olmayan bütçeleme sistemine sahip olduğundan, KAYSİS’de bu şekilde tanımlanmamaktadır. Benzer şekilde Doğal Afet Sigortaları Kurumu Başkanlığı (DASK) ve TİHEK de görev alanları ve yetkileri itibariyle düzenleyici ve denetleyici kurum benzeri yapıda kuruluşlardır. Bu kurumların kuruluş kanunlarında<sup>4</sup> kendilerine verilmiş olan bir takım gözetleme ve denetim yetkileri bulunmaktadır. İlişkili kuruluşlar içerisinde düzenleme ve denetleme yetkisine sahip olmayan tek kurum TÜİK’tir.

Düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar, ‘Bağımsız İdari Otoriteler’ ya da ‘Üst Kurullar’ olarak da ifade edilebilmektedir. 1990’lı yıllarla birlikte ‘yönetişim’ kavramının devlet yönetimleri açısından gündeme gelmesiyle ortaya çıkan bu idari yapılar (Güler, 2005, s.17; Bayramoğlu, 2005, s.117), özelleştirme uygulamalarının bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Düzenleyici kuruluşların ilk olarak ABD’de ortaya çıktığı daha sonra Kara Avrupası’nda da yönetim sistemleri içerisinde yer almaya başladığı görülmektedir (Akıncı, 1999; Öztürk, 2003; Kestane, 2002). Bu idari yapıların temel işlevleri, karar alma süreçlerine sektör aktörlerinin eklemlendirilmesi (Gül,

<sup>4</sup> 6305 sayılı Afet Sigortaları Kanunu ve bu kanuna dayalı olarak çıkarılan Doğal Afet Sigortaları Kurumu Çalışma Esasları Yönetmeliği, kuruma doğal afet sigorta sisteminin gözetimi ve denetimi kapsamında çeşitli görevler vermiştir. Aynı şekilde, 6071 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu, TİHEK’e insan hak ihlallerine ilişkin inceleme, soruşturma ve gözetim nitelikli yetkiler tanımlamış (madde 9), bununla kalmayıp cezai yaptırım yetkisi de vermiştir (madde 25).



2006; Sezen, 2003; Bayramoğlu, 2005); klasik devlet ve yargı dzeninin modern sosyo-ekonomik iliskiler ağı karşısındaki yetersizliklerinin giderilmesidir (Demarigny, 1996; Majone, 1996).

Bu kuruluşlar ilk olarak, doğal tekel konumundaki sektörler başta olmak üzere, özelleştirme uygulamalarının yapıldığı sektörlerde ortaya çıkan dzenleme ve denetleme ihtiyacının giderilmesi amacıyla kurulmuşlardır (Erol, 2003, s.84; Tan, 2002, s.13). Bu anlamda ülkemizdeki ilk örnekler Enerji Piyasası Dzenleme Kurumu (EPDK), Bankacılık Dzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) gibi kuruluşlardır.

Zamanla dzenleyici kuruluşların temel hak ve özgürlüklerin korunması gibi kamusal alanın hassasiyet arz eden alanlarında da yer almaya başladığı görölmektedir. Örneğin Kişisel Verileri Koruma Kurumu (KVKK), bu alanda faaliyet gösteren bir dzenleyici kuruluştur.

Öte yandan, teknolojik gelişim süreci ve yeni toplumsal ihtiyaçların karşılanması, bazı üst düzey teknik bilgi birikimi gerektiren alanlarda daha etkin bir yönetim modeli kurulabilmesi adına bu tür kurumsal yapılar oluşturulabilmektedir (Tan, 2002, s.14). Örneğin Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, bu ihtiyaca cevap vermek üzere kurulmuş kurumlardan biridir. Ayrıca, belli bir bakanlık ya da kamu kurumunca yürütülmesi mümkün olmayan ve/veya tercih edilmeyen iş ve işlemlerin yürütülmesi gibi bir siyasi nedenle (Akıncı, 1999, s.120) de dzenleyici kuruluşların ihdas edilebildiği görölmektedir. Örneğin Kamu İhale Kurumu (KİK), görev alanı itibariyle, belli bir bakanlık ya da genel devlet yönetim sistemi içerisinde yer alan bir kurum tarafından yürütülemeyecek bir kamusal ihtiyaç karşılamak üzere kurulmuştur. Kamu ihalelerinin genel devlet hiyerarşisine tabi bir kuruluş tarafından denetlenmesi, bu denetim ve standart belirleme fonksiyonunu etkinsizleştirecektir.

Aşağıdaki tabloda (Tablo 3) günümüz itibariyle faaliyette bulunan dzenleyici kuruluşlar ile bu kuruluşların ilişki içerisinde oldukları bakanlıklar ve ilişki türleri gösterilmektedir. Bu kuruluşların ikisi ilgili kuruluş, diğerleri ise ilişkili kuruluş statüsündedir.

**Tablo 3: Düzenleyici ve Denetleyici Kuruluşlar (DKK)**

KURUM ADI	BAKANLIK	STATÜ	BÜTÇE TİPİ
Kişisel Verileri Koruma Kurumu Bşk.	Adalet	İLİŞKİLİ	DDK (III Sayılı Cetvel)
Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Bşk.	Enerji ve Tabii Kaynaklar	İLİŞKİLİ	DDK (III Sayılı Cetvel)
Nükleer Düzenleme Kurumu Bşk.	Enerji ve Tabii Kaynaklar	İLİŞKİLİ	DDK (III Sayılı Cetvel)
Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu Bşk.	Hazine ve Maliye	İLİŞKİLİ	DDK (III Sayılı Cetvel)
Kamu İhale Kurumu Bşk.	Hazine ve Maliye	İLİŞKİLİ	DDK (III Sayılı Cetvel)
Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu Bşk.	Hazine ve Maliye	İLİŞKİLİ	DDK (III Sayılı Cetvel)
Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu Bşk.	Hazine ve Maliye	İLİŞKİLİ	DDK (III Sayılı Cetvel)
Sermaye Piyasası Kurulu Bşk.	Hazine ve Maliye	İLİŞKİLİ	DDK (III Sayılı Cetvel)
Radyo ve Televizyon Üst Kurulu Bşk.	Kültür ve Turizm	İLGİLİ	DDK (III Sayılı Cetvel)
Rekabet Kurumu Bşk.	Ticaret	İLİŞKİLİ	DDK (III Sayılı Cetvel)
Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu Bşk.	Ulaştırma ve Altyapı	İLİŞKİLİ	DDK (III Sayılı Cetvel)
Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu Bşk.	Cumhurbaşkanlığı	İLİŞKİLİ	5018 sayılı kanun dışında kalan bütçe
Merkezi Finans ve İhale Birimi Bşk.	Hazine ve Maliye	İLGİLİ	5018 sayılı kanun dışında kalan bütçe

**Kaynak:** Devlet Teşkilatı Merkezi Kayıt Sistemi (KAYSİS) kayıtları üzerinden oluşturulmuştur. (<https://www.kaysis.gov.tr/>)

2 ve 3 numaralı tablolar birlikte değerlendirildiğinde, ilişkili kuruluş statüsünde olan kurumların TÜİK hariç tamamının düzenleyici kuruluş ve/veya düzenleme ve denetleme yetkilerine sahip kuruluşlar olduğu, ancak düzenleyici kuruluşların tamamının ilişkili kuruluş statüsünde olmadığı görülmektedir.

#### 4. Türkiye İstatistik Kurumunun Yapısı ve İşlevi

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), tarihi kökleri çok eskilere dayanan, görev ve yetkileri itibarıyla kamu yönetimi yapılanması içerisinde önemli yeri olan kurumlardan biridir. 1389 yılında Defterhane'nin kurulmuş olması, TÜİK için de bir milat kabul edilmektedir. 1891 tarihli Bab-ı Ali İstatistik Encümeni Nizamnamesi ile Merkezi İstatistik Encümeni'nin kurulması, istatistik üretim sürecinin yasal dayanağa bağlanması ve kurumsallaşması açısından önem taşımaktadır. 1918 yılında çıkarılan kanunla doğrudan sadarete (o zamanki başbakanlık) bağlı İstatistik Müdüriyet-i Umumiyesi kurulmuş ancak kanun, sadece 1 yıl yürürlükte kalmıştır. 25 Nisan 1926 tarih, 3517 sayılı Merkezi İstatistik Dairesi Kurulması ve Görevleri Hakkındaki Talimatname'ye Dair Kararnameyle Başbakanlığa bağlı Merkezi İstatistik Dairesi kurulmuştur. 1930 yılına gelindiğinde kurumun görev ve yetkileri yeniden düzenlenerek İstatistik Umum Müdürlüğü olarak faaliyetine devam etmiştir. 1945 yılında İstatistik Genel Müdürlüğü adını alan kurum, 1952 yılında tekrar İstatistik Umum Müdürlüğü adını almıştır (TÜİK,2022). 1960 yılında ismi tekrar İstatistik Genel Müdürlüğü olan kurum, 1962 yılında Başbakanlığa bağlı Devlet İstatistik Enstitüsü olarak faaliyetine devam etmiştir (DİE, 2001, s.40).

2005 yılında, 5429 sayılı Türkiye İstatistik Kanunu ile köklü bir yeniden yapılandırma süreci yaşanmıştır. Bu kapsamda kurum, İstatistik Konseyi ve Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığından oluşan ikili bir yapıya bürünmüştür. 2018 yılında, 703 sayılı KHK ile 5429 sayılı Kanunun

teşkilatlanmayla ilgili maddeleri ilga edilerek 4 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle teşkilat yapısı yeniden düzenlenmiştir (TÜİK, 2022).

4 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 600. maddesine göre kurumun yetki ve görevleri şu şekildedir:

- 5429 sayılı Kanununun 3. Maddesinde düzenlenen Resmi İstatistik Programını (RİP) hazırlamak;
- Program dâhilindeki faaliyetlerin yürütülmesini organize etmek ve uygulamasını sağlamak;
- Resmi istatistik üretim sürecine ilişkin yöntem, tanım, sınıflama ve standartları belirlemek;
- Ekonomik, sosyal, demografik, kültürel, çevresel, bilimsel ve teknolojik alanlar ile ihtiyaç duyulan diğer konularda istatistiksel veri derlemek, değerlendirmek, çözümlmek ve yayımlamak;
- Resmi istatistiklere ilişkin sonuçların bilimsel ve teknik anlamada açıklamak;
- İstatistiki yöntem, araştırma teknikleri ve bilgi teknolojileri alanlarındaki güncel gelişmeleri takip etmek;
- Ulusal ve uluslararası öncelikleri gözetererek veri ihtiyaçlarını ve veri derleme yöntemlerini, ilgili kuruluşlarla belirlemek;
- Resmi İstatistik Programı çerçevesinde kurum ve kuruluşların iş ve işlemlerini izlemek, uluslararası standartlara uygunluk açısından incelemek, kalite denetimlerini yapmak, bu konularda teknik destek ve koordinasyon sağlamak;
- İstatistiki verilerin saklanması, kullanıcılara sunumu, buna ilişkin sistemlerin geliştirilmesi ve bilgi iletim akış sisteminin oluşturulması;
- Ulusal kayıt sistemlerinin kurulması noktasında standart belirlemek, uygulamak ve uygulatmak;
- Veri üretim süreçlerine ilişkin ulusal ve uluslararası gelişmeleri takip etmek, işbirliği alanları geliştirmek.

Kurum, kendisine verilen bu görev ve yetkilerini, İstatistik Konseyi ve Başkanlık şeklindeki ikili bir yapılanma ile yerine getirmektedir. Konsey, Kurum Başkanının başkanlığında, ilgili kurum ve kuruluşların üst düzey yöneticilerinin katılımıyla oluşturulmaktadır<sup>5</sup>. Konseyin temel görevi RİP’i hazırlamak, uygulamak, resmi istatistiklerin gelişim ve işlevi hakkında önerilerde bulunmak, resmi istatistik gereksinimlerini belirlemek ve değerlendirmektir (4 No’lu CBK madde 601). Aynı CBK’nın 599. maddesi, kurumun bilimsel ve teknik özerkliğini düzenlemektedir. Buna göre RİP’in uygulanmasında, veri kaynaklarının tespiti, istatistiksel yöntem ve süreç seçimi, veri dağıtımının içeriği, şekli ve zamanı ile veri gizliliğinin uygulanması dâhil olmak üzere, herhangi bir konuda kuruma talimat verilemez.

5429 sayılı Kanununun 3. maddesine göre RİP, Konsey’in görüşleri doğrultusunda beş yıllık süre için Başkanlık tarafından hazırlanır. Program hazırlanırken, ulusal ve uluslararası ihtiyaçlar, veri kaynakları, cevaplayıcı yükü, sosyo-ekonomik durum tespiti gibi kıstaslar öncelikle dikkate alınır. Hazırlanan Program, Cumhurbaşkanı kararıyla Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girer.

<sup>5</sup> 4 No’lu CBK Madde 601: “...bakanlıklar ile Yükseköğretim Kurulu, Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, Sosyal Güvenlik Kurumu, Gelir İdaresi Başkanlığı ve Kişisel Verileri Koruma Kurumunu temsilen en az başkan yardımcısı veya genel müdür düzeyindeki birer üye ile Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği, Vergi Konseyi, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti, istatistik alanında faaliyet gösteren ve en fazla öğretim elemanı üyeye sahip sivil toplum kuruluşu, istatistiki sonuçlar içeren araştırma faaliyetleri yürüten gerçek kişiler veya özel hukuk tüzel kişilerinin üye olduğu en fazla üyeye sahip sivil toplum kuruluşunu temsile yetkili birer üyeden oluşur.”

5429 sayılı yasanın yürürlüğe girmesiyle Başbakanlığa bağlı olarak faaliyetlerine devam eden kurum, 06/04/2011 tarih, 6223 sayılı yasaya dayanarak çıkarılan 03/06/2011 tarih ve 641 sayılı KHK ile Kalkınma Bakanlığının kurulmasıyla bu Bakanlığa bağlanmış, 2018 yılında Bakanlığın kapatılmasıyla Hazine ve Maliye Bakanlığı'na bağlı kuruluş haline gelmiştir. 30/06/2021 tarihinde yayımlanan Resmi Gazete'de yer alan 31527 sayılı CBK ile bağlı kuruluş olan statüsü ilişkili kuruluş olarak yeniden düzenlenmiş ve yine Hazine ve Maliye Bakanlığı ile ilişkilendirilmiştir.

## 5. İlişkili Kuruluş Olarak TÜİK'in İşlevselliği ve Bir Öneri

TÜİK'in ilişkili kuruluş statüsüne alınmasıyla, hem yapı ve işlev olarak hem de görev ve yetkileri itibariyle klasik kamu kurumlarından farklılaşması beklenen bir durumdur. İlişkili kuruluşların özellikleri itibariyle bir değerlendirme yapmak gerekirse bu kuruluşlar; tüzel kişiliğe sahip, ilişkili bakanlıkla hiyerarşik bağı olmayan, özerk yapıda (Gözler, 2009; Çırakoğlu, 2016; Akdeniz, 2018), yönetici atama ve çalışma usulleri farklı (Al, 2014, s.191), özel bütçeli, idari ve teknik bağımsızlığı olan (Oğuz, 2011, s.61) idari organlardır.

Bu özellikleriyle klasik kamu kurumlarından ayrılan ilişkili kuruluşlar, görev alanları ve idari fonksiyonları itibariyle standart belirleyen, gözetleyen, denetleyen ve belli ölçüde yaptırım uygulayabilen 'özellikli' kuruluşlardır (Pauliat, 1998; Özdağ, 2002; Tan, 2002; Sever, 2015). Bir kamu kurumunun bağlı kuruluş iken ilişkili kuruluş haline getirilmesi, yapı ve işlev olarak kurumun bu paralelde dönüştürülmesini gerektirmektedir.

TÜİK, diğer ilişkili kuruluşlardan farklı olarak, bağlı kuruluş statüsündeyken ilişkili kuruluşa dönüştürülmüştür. Diğer tüm ilişkili kuruluşlar, kurulduklarından beri ilişkili kuruluş vasfına sahiptir. Bu durum, yasa koyucunun kurumun statüsünde değişiklik yaparak kurumun işlevsel olarak bir dönüşüm sürecine girmesini sağlamayı amaçladığı ihtimalini akla getirmektedir. Aksi takdirde, sadece statüsünün ve buna bağlı olarak da bütçe yapısının değiştirilmesiyle sınırlı bir düzenleme anlamsız olacaktır.

Yapılan düzenlemeyle TÜİK'in mevcut idari yapısında, görev ve yetkilerinde herhangi bir değişiklik yapılmamış, bütçeleme tipi bakımından II sayılı cetvelde yer alan özel bütçeli kuruluşlara dâhil edilmiştir. Kurumun bilimsel ve teknik özerkliği noktasında 5429 sayılı Kanunun mülga 17. maddesindeki<sup>6</sup> yapı korunmuş, 4 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 599. maddesi, yöntem ve süreçlerin seçimi, veri kaynakları, veri dağıtımının içeriği, şekli ve zamanlaması, veri gizliliği konuları öncelikli olmak üzere talimat verilemeyeceğini hükme bağlamıştır. Dolayısıyla kurumun bilimsel ve teknik özerkliği, ilişkili kuruluş olmasıyla kazanılan bir nitelik olmayıp, kuruluş kanunundan gelen bir özelliktir.

5429 sayılı Kanunun mülga 23. maddesi<sup>7</sup>, Kurum Başkanlığına atanacak kişilerin sahip olması gereken nitelikleri belirlerken, başkanın beş yıl için atanacağını, görev süresi dolan başkanın en fazla bir kez görev süresinin uzatılacağını, görev süresi dolmadan görevden alınamayacağını düzenlemiştir. 4 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 603 maddesinde ise bu düzenlemeye yer verilmemiştir. Bir başka ifade ile kurum başkanının atanma yeterliliklerini düzenleyen hükümler metinden çıkarılmış ve görevden alınma engeli ortadan kaldırılmıştır. Bu uygulamanın yasal dayanağı, 27/06/1989 tarih 375 sayılı KHK'ya 02/07/2018 tarih 703 sayılı KHK'nın 178. maddesi ile eklenen Ek 35. maddedir. Buna göre "...Cumhurbaşkanınca süreli atanan üst kademe kamu yöneticileri, ilgili kanunlarda öngörülen görevden alma gerekçeleri yanında kurumsal hedeflere ulaşamaması nedeniyle de süreleri tamamlanmadan görevlerinden alınabilirler..." Bu düzenleme, ilişkili kuruluşların temel niteliklerinden biri olan yöneticilerin atanma usullerinin

<sup>6</sup> 02/07/2018 tarih 703 sayılı KHK 99. maddesi ile ilga edilmiştir.

<sup>7</sup> 02/07/2018 tarih 703 sayılı KHK 99. maddesi ile ilga edilmiştir.

farklılığı, bağımsız hareket edebilme yetisi gibi zaten var olan bir niteliğin ortadan kaldırılması anlamı taşımaktadır.

Aynı şekilde, 5429 sayılı Kanunun mülga 56. maddesi<sup>8</sup>, Birinci Hukuk Müşaviri hariç tüm kadrolara Başkan tarafından atama yapılması, daire başkanı ve bölge müdürü kadrolarına en az C düzeyinde yabancı dil bilgisine sahip olan kişilerin atanabileceği gibi düzenlemeler öngörürken, 4 No’lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 603. maddesinde, başkan yardımcısı dışındaki tüm yönetici atamalarının başkan tarafından yapılmasını hükme bağlamıştır. Yönetici atamalarındaki yabancı dil bilgisine sahip olma kriterine ise yer vermemiştir.

Ayrıca 10/07/2018 tarih, 30474 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Üst Kademe Kamu Yöneticileri ile Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Atama Usullerine Dair 3 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi’nin 2. maddesine göre, başkan yardımcıları ile bölge müdürlerinin atanması Cumhurbaşkanlığı onayına tabidir. 3. maddeye göre ise başkan yardımcılığı için en az dört yıllık yükseköğretim mezuniyeti ve en az beş yıllık kamu hizmeti, bölge müdürlüğü için yükseköğretim şartıyla beraber, kamu özel fark etmeksizin beş yıllık hizmet şartı bulunmaktadır. Yabancı dil şartı ise bulunmamaktadır. Bunun yasal dayanağı da 27/06/1989 tarih 375 sayılı KHK’ya 02/07/2018 tarih 703 sayılı KHK’nın 178. maddesi ile eklenen Ek 36. maddedir. Buna göre, “*Kamu kurum ve kuruluşlarının merkez teşkilatındaki üst kademe kamu yöneticisi ve taşra teşkilatındaki il ve bölge müdürü kadro, pozisyon ve görevleri ile bu kadro, pozisyon ve görevlerin dengi ve daha üstü kadro, pozisyon ve görevlere atanabilmek için, öğrenim durumu şartı dışında... özel şartlar aranmaz...*”

Bu durumda, kurum başkanının kurum içi yönetici atama yetkisinin daire başkanı, grup başkanı ve grup müdürü ile sınırlandırıldığı görülmektedir. Atanma kriterleri açısından da kamu hizmetinde belli bir süre bulunma ve belli düzeyde yabancı dil bilgisine sahip olma gibi şartlar, artık aranmamaktadır.

İlişkili kuruluşların bir diğer temel niteliği özel bütçeli tüzel kişilik olmalarıdır. Nitekim 4 No’lu CBK’nın 598. maddesi TÜİK’i şu şekilde tanımlamaktadır: “... *özel bütçeli, kamu tüzel kişiliğini haiz, Hazine ve Maliye Bakanlığı ile ilişkili...*” Kamu tüzel kişiliği, kamu kurumları için hukuki sonuç doğuran bir niteliktir. Hak ve borç sahibi olabilmek, mal varlığı edinip bunlar üzerinde tasarrufta bulunabilmek, yargı önünde hak arama yetkisine sahip olmak, hukuki işlemde bulunabilmek ve bazı kamu gücü ayrılıklarına sahip olmak, kamu tüzel kişiliğini haiz kurumların özellikleri arasındadır. Söz konusu kamu gücü ayrılıkları; düzenleme yetkisine sahip olma, tek taraflı işlem tesis edebilme, icrai işlemde bulunabilme, hukukilik karinesinden yararlanabilme, resen icra yetkisine sahip olma, mülkiyet hakkına müdahale edebilme, yükümlülük getirebilme, muafiyet tesis edebilme (Çağlayan, 2016, s.395-396) şeklinde sıralanabilir.

Bu bilgiler ışığında TÜİK’in sahip olduğu yetkiler açısından bir değerlendirme yapabilmek için 5429 sayılı Türkiye İstatistik Kanunu ile 4 No’lu CBK’nın ilgili hükümlerine bakmak yararlı olacaktır. 5429 sayılı Kanunun 3. maddesine göre Kurumun RİP hazırlama, değişiklik yapma, uygulamayı izleme gibi görevleri bulunmaktadır. 7. madde ile kuruma istatistik üretim sürecine ilişkin bilgi ve belge isteme, bilgilerin teyidi amacıyla araştırma yapabilmek gibi yetkiler verilmiştir. 8. madde istatistiki birimleri, resmi istatistik üretim sürecine ilişkin olarak TÜİK tarafından talep edilen her türlü veri ve bilgiyi istenen şekil, şart ve sürede, eksiksiz ve doğru olarak verme yükümlülüğü altına sokmaktadır. Aynı Kanunun 9. maddesi, kurum ve kuruluşlara ait her türlü idari kayıt, veri dosyası ile diğer bilgi ve belgelerin TÜİK’e iletme ve/veya kullanımına açma yükümlülüğü getirmiştir. 54. madde, istenen bilgilerin geçerli bir mazeret olmaksızın verilmemesi, hatalı ya da eksik verilmesi durumlarında ilgililer hakkında idari para cezası uygulanacağını hükme bağlamıştır.

<sup>8</sup> 02/07/2018 tarih 703 sayılı KHK 99. maddesi ile ilga edilmiştir.

4 No'lu CBK'nın 600. maddesine göre TÜİK, RİP kapsamındaki veri üretiminde kullanılacak yöntemleri, tanımları, sınıflamaları ve standartları belirleme yetkisine sahiptir. Ayrıca, resmi nitelikli verilere ilişkin bilimsel ve teknik açıklamalar yapmak, istatistiki veri ihtiyacını belirlemek, RİP kapsamında kurum ve kuruluşlarca üretilen istatistiklerin uluslararası standartlara uygun olup olmadığını incelemek, kalitesini kontrol etmek, gerektiğinde teknik destek ve koordinasyon sağlamak gibi görev ve yetkileri de bulunmaktadır.

Tüm bu yasal yetki ve görev tanımları birlikte değerlendirildiğinde, TÜİK'in belli ölçüde düzenleyici işlem yapma, standart belirleme, uygulamayı izleme, koordinasyon sağlama ve idari para cezası şeklinde yaptırım uygulama yetkilerinin bulunduğu görülmektedir. Ancak bu yetkiler, kuruma ilişkili kuruluş statüsü kazandıktan sonra verilmiş yetkiler olmayıp kuruluş kanununda da yer alan yetki ve görevlerdir. İlişkili kuruluş statüsüne kavuştuktan sonra bu bağlamda edinilen herhangi bir yetki ve görev bulunmamaktadır.

Bu durum, kurumun ilişkili kuruluş statüsüne geçişini tartışmalı hale getirmektedir. Bütçeleme sisteminin değiştirilmesi ve kurum içi yönetici atama yetkisi dışında, Kurumun yapısı ve işlevinde, görev tanımlarında, yaptırım gücünde, idari fonksiyonunda herhangi bir değişiklik söz konusu olmadığı gibi kurumsal bağımsızlık ve üst yönetici atama yeterlilikleri açısından da geriye gidiş söz konusudur. Diğer ilişkili kuruluşların görev tanımları, hak ve yetkileri, hizmet alanları açısından karşılaştırma yapıldığında TÜİK, ilişkili kuruluşlar içerisinde ayrıksı bir konumdadır.

Mevcut yapısıyla TÜİK'in ilişkili kuruluş olmasının kuruma ve/veya hizmet alanına herhangi bir katkısı ya da etkisi bulunmamaktadır. Bu statünün kuruma ve hizmet alanına bir etki doğurabilmesi için, diğer ilişkili kuruluşların örnekliğinde yeni bir yapılanmaya gidilmesi gerekmektedir. Bu anlamda TÜİK, olması gerektiği gibi, resmi istatistik üretim sürecinde bilimsel ve teknik anlamda standart belirleyen, düzenleyen, gözetleyen, denetleyen ve gerektiğinde yaptırım uygulayabilen bir yapıya evrilmelidir.

Bunun sağlanabilmesi için öncelikle TÜİK'in resmi istatistiklerin doğrudan üretimi sürecinden çekilip düzenleyici ve denetleyici konuma gelmesi gerekmektedir. Mevcut yapıda resmi istatistikler, idari kayıtlardan, alan çalışmalarından ve diğer kaynaklardan derlenmektedir. TÜİK, istatistiki verileri üretirken yasadaki kaynaklı yetkilerini kullanarak, alan araştırmaları organize etmekte, kurum ve kuruluşların idari kayıtlarından yararlanmakta, istatistiki birimlerden ihtiyaç duyduğu her türlü bilgi ve belgeyi talep ederek veri üretmekte ya da ilgili kurum ve kuruluşların kendi istatistiki verilerini yayımlamalarına uygunluk vermektedir (TÜİK, 2022).

Eğitim, adalet, sağlık, nüfusun demografik nitelikleri, kültür, turizm vb. pek çok alanda üretilen resmi veriler, ilgili kurum ve kuruluşların idari kayıtlarına dayalı olarak, ilgili kurumlar tarafından üretilmekte ve/veya bu idari kayıtlara dayalı veri işleme süreçlerinin birer sonucu olarak TÜİK tarafından üretilmekte ve kamuoyunun kullanımına sunulmaktadır (TÜİK, 2014, s.33-34).

Kamuoyunu yakından ilgilendiren enflasyon, işsizlik vb. konularda üretilen kimi istatistikler ise TÜİK tarafından alan çalışmaları yoluyla doğrudan derlenmekte ve açıklanmaktadır. Alan çalışmalarında çeşitli yöntemler kullanan TÜİK, bilgileri yüz yüze anket yoluyla derleyebildiği gibi CATI (Bilgisayar Destekli Telefon Görüşmesi), CAPI (Bilgisayar Destekli Kişisel Görüşme), mobil anket, web anket vb. çeşitli yol ve yöntemlerle de alan çalışmaları gerçekleştirebilmektedir. Yürütülen çalışmalarda Avrupa İstatistik Sistemi Uygulama Esaslarına uyum şartı bulunmaktadır (TÜİK, 2021, s.10). Diğer kurum ve kuruluşların RİP kapsamındaki resmi istatistikleri üretme ve/veya yayımlama sürecinde de TÜİK, teknik destek sağlama ve uygulamayı gözetme yetkilerine sahiptir.

Görüldüğü gibi TÜİK, resmi nitelikli istatistik üretme ve yayımlama sürecinde tek yetkili olmamakla beraber, RİP kapsamında yer alan tüm istatistiki verilerin derlenmesi, işlenmesi ve yayımı noktasında söz sahibidir. Her türlü veri, bilgi ve belgeyi talep etme yetkisine sahip olan

TÜİK, kamu kurum ve kuruluşları dâhil, tüm gerçek ve tüzel kişilere istenilen verilerin istenilen şekil, şart ve sürede sağlanmaması durumunda idari para cezası uygulayabilmektedir.

Ancak, kurumların kendileri tarafından üretilen ve yayımlanan resmi istatistiklerin ulusal/uluslararası standartlara veya belirlenen şekil ve süre şartlarına uygun olmaması durumunda, diğer kurumlar üzerinde herhangi bir yaptırım bulunmamaktadır. Aynı şekilde, resmi istatistik üretim sürecinde yaşanabilecek uyuşmazlıklarda hakem olma, yargı benzeri kuruluş gibi hareket edebilme fonksiyonu da yoktur. Düzenleyici ve denetleyici kurum niteliğindeki diğer ilişkili kuruluşlardan TÜİK'in temel farkı da burada gizlidir.

Kanımızca TÜİK sahip olduğu bilgi, birikim ve kurumsal deneyimle, istihdam ettiği çok sayıda uzman ve teknik personeliyle doğrudan istatistiksel veri derleyen ve üreten bir kurum olmaktan çıkıp, resmi istatistik üretim sürecinin tepe noktasında düzenleyici, denetleyici, standart belirleyici bir yapıya bürünmelidir. Veri derleme süreçlerini ilgili kurum ve kuruluşlara devrederek, bu veri derleme sürecinin standartlarını belirleyen, süreci gözetken ve denetleyen bir misyon yüklenmelidir. Bu yapı, Kurumun kamuoyu nezdindeki olumsuz imajını da bertaraf edecek, resmi istatistik üretim sürecindeki işlevselliğini arttıracaktır.

Üretilen resmi istatistiklerin ilgili kurum ve kuruluşların idari kayıtlarına dayandırıldığı resmi veriler için bu değişim sürecinin zor olmayacağı öngörülmektedir. Ancak doğrudan istatistiki birimlerden TÜİK tarafından veri derlenerek üretilen resmi istatistikler (örneğin enflasyon, işsizlik, ulusal hesaplar vb.) için bir geçiş sürecine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle kurumsal yapıdaki dönüşüm bu ihtiyaca uygun olarak gerçekleştirilmelidir. Bunun için de TÜİK'in kurumsal yapılanması diğer düzenleyici ve denetleyici kurumlara benzer biçimde ikili bir yapı arz etmelidir.

Yeni yapıda, üst düzeyde karar alınan, kurumun misyon ve vizyonuna uygun iş ve işlemlerin sevk ve idaresinin en üst düzeyde sağlandığı, atama yetkisine sahip, standart belirleme, düzenleme, denetleme ve yaptırım yetkisini de elinde bulunduran bir üst kurul oluşturulmalıdır. Bunun yanında, süreç tamamlanana kadar alan çalışmalarını yürütecek, diğer idari fonksiyonları yerine getirecek merkez ve taşra olarak örgütlenmiş Başkanlık yapısının da devam etmesi uygun olacaktır. Merkez birimler ve taşra teşkilatının yeni yapıya uygun olarak yeniden düzenlenmesi, bu çalışmanın öncelikli konuları arasında yer almadığından, buna ilişkin bir değerlendirme yapılmayacaktır.

Kurul şeklinde örgütlenecek yeni yapıda kurul üyelerinin atanma yeterlilikleri ile görev süreleri ve atanma usullerinin doğru belirlenmesi hayatiyet arz etmektedir. Bizim önerdiğimiz modelde kurul üyeleri 3 No'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesine uygun olarak atanan, Kurum Başkanının kurulun doğal başkanı, en az iki başkan yardımcısının doğal üye olduğu, toplam 9 kişiden müteşekkil bir yapı söz konusudur. Kurul üyelerinin 3'ü üniversitelerin Ekonomi, İstatistik, Ekonometri, Matematik vb. alanlarda eğitim veren fakülte ve/veya bölümlerinde görev yapan en az 10 yıllık profesör unvanına sahip kişiler arasından, diğer üyelerinin ise atama yeterliliğine sahip kişiler arasından atanması uygun olacaktır. Bu kişilerin en az 10 yıllık kamu ya da özel sektör hizmetinin olması, yükseköğrenim görmüş olması ve kurumların resmi istatistik üretim sürecine ilişkin hizmetlerde görev yapmış olması gerekmektedir.

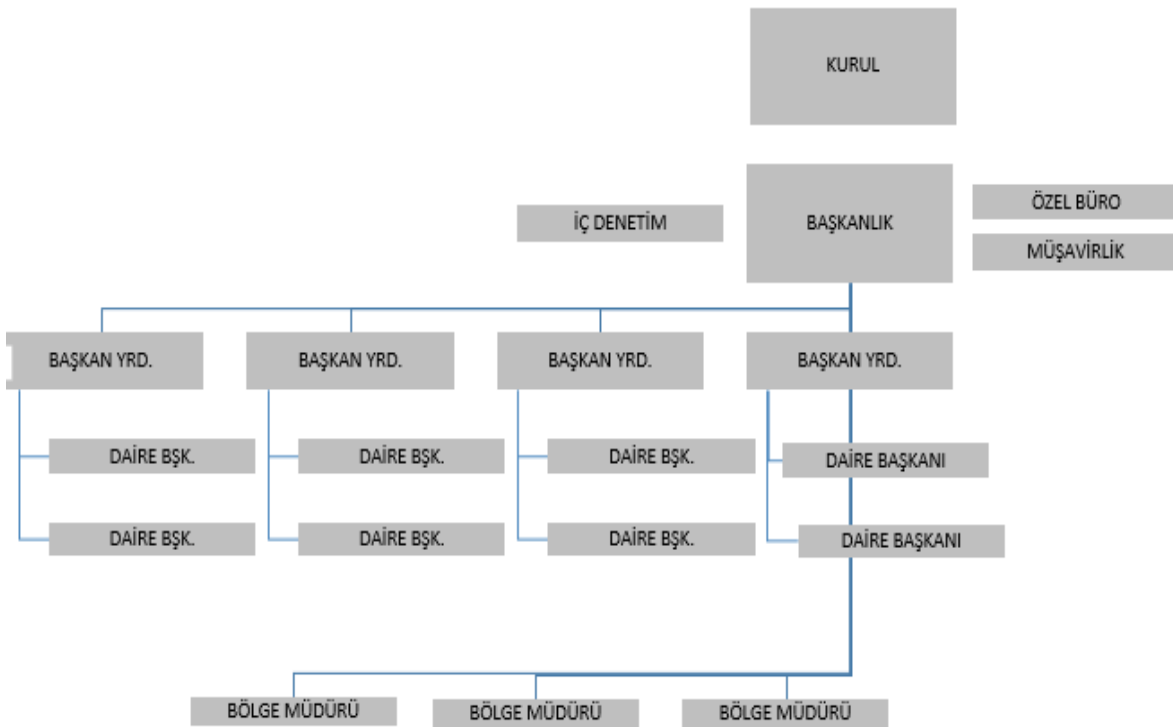
Kurum Başkanının 5 yıllık süre için atanması ve istifa, ölüm, emeklilik vb. durumlar hariç görev süresinin sonuna kadar görevine devam etmesi esastır. 5429 sayılı yasanın ilgili mülga hükümlerinde benimsenen bu yapının yeniden hayata geçirilmesi, kurumsal bağımsızlık, mesleki ve teknik özerklik için olmazsa olmaz bir şart olarak değerlendirilmektedir.

Başkanlık, merkez teşkilatını oluşturan, başkan yardımcılıkları, daire başkanlıkları, müdürlükler ile taşra teşkilatını oluşturan bölge müdürlüklerinden müteşekkilidir. Başkanlığın temel görevleri; kurul toplantı takvimini, toplanma usul ve esaslarını belirlemek; RİP hazırlayıp Kurulun onayına

sunmak; kurul kararlarının gereğini yerine getirilmesini sağlamak; kurum bütçesini, çalışma programlarını, kesin hesabı hazırlayıp kurul onayına sunmak; metodoloji ve mevzuat açısından görüş oluşturup kurula sunmak; diğer kurum ve kuruluşlarla ilişkileri yürütmek ve kurum temsil etmek; kurum tarafından üretilmeye devam eden resmi istatistik üretim sürecini yürütmek ve diğer idari iş ve işlemleri yürütmek olarak sıralanabilir.

Böyle bir yapıda İstatistik Konseyinin herhangi bir işlevi kalmayacağından, lağvedilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir. Ayrıca yeni yapıyla birlikte merkez ve taşra teşkilatını oluşturan birimlerin nicelik, nitelik ve işlev açısından yeniden değerlendirilmesi yerinde olacaktır. Zaman içerisinde veri üretim süreçlerinin ilgili idarelere tamamen devredilmesiyle taşra teşkilatının da lağvedilmesi gündeme gelecektir. Mevcut yapıya göre önerdiğimiz organizasyon şeması aşağıdaki gibi olacaktır:

**Şekil 1: Örnek Organizasyon Şeması**



## 6. Tartışma ve Sonuç

Yönetim sürecinin en önemli unsurlarından biri planlamadır. Planlama işlevinin etkin bir biçimde yerine getirilebilmesi için doğru, güncel ve güvenilir veriye ihtiyaç duyulmaktadır. Veriye dayalı olmayan planlama, beklenen hedeflere ulaşılmasını imkânsız hale getirecektir. Peter F. Drucker'e atıfla "ölçemediğiniz şeyi yönetemezsiniz" önermesi, bu gerekliliği ortaya koymak adına sıkça dile getirilmektedir. Bu itibarla, ülke yönetiminin etkinliği de mikro ve makro düzeyde üretilecek göstergelerin alan gerçeklerini yansıtmasına bağlıdır.

TÜİK, temel görev alanı açısından Türkiye'de resmi istatistik üretim sürecinin en önemli aktörü konumundadır. TÜİK'in ilişkili kuruluş haline getirilmesinin pratikte bir sonuç doğurabilmesi için hem yetki ve görev tanımı hem de misyon ve vizyon açısından bir paradigma değişikliğine ihtiyaç vardır. Mevcut yapısı ve işleviyle TÜİK'in statüsünün ilişkili kuruluş haline gelmesi bir anlam ifade etmemektedir. TÜİK, resmi istatistik üretim ve yayımlama sürecinin direksiyonuna geçecek biçimde yeniden yapılandırılmalıdır. Yukarıda ifade edilmeye çalışıldığı gibi düzenleyen,



denetleyen, standart belirleyen, gerektiğinde yaptırım uygulayan bir yapıya evrilen TÜİK, resmi istatistik üretim sürecine daha büyük katkı sağlar hale gelecektir.

Bunun gerçekleşebilmesi için atılması gereken adımlardan biri de doğrudan veri derleme sürecinden Kurumun tedrici olarak çekilmesidir. Ülke ekonomisinin en önemli göstergelerinden olan enflasyon, GSYH, işsizlik gibi verilerin ilk etapta TÜİK'in sorumluluğundan alınarak ilgili idarelere devredilmesi, farklı açılardan sorunlara neden olabileceğinden, bir geçiş süreci öngörülmektedir. Öte yandan, özellikle ilgili kamu otoritelerinin idari kayıtlarından derlenen resmi istatistiklerin üretim ve yayımlanma süreçleri için herhangi bir geçiş sürecine ihtiyaç bulunmamaktadır.

Eğitim, sağlık, adalet vb. alanlara ilişkin resmi istatistikler önemli ölçüde ilgili bakanlıklar ve diğer kurum ve kuruluşların idari kayıtlarına dayanmaktadır (TÜİK, 2022). RİP kapsamında hangi verinin kim tarafından, hangi takvime dayalı olarak ne şekilde derleneceği belirlenmekte ve yayın standartları oluşturulmaktadır (10/11/2005 tarih, 5429 sayılı Türkiye İstatistik Kanunu madde 4, 5 ve 6). Bu yapıya göre söz konusu yetkilerin RİP kapsamında ilgili kuruluşlara devredilmesi önünde herhangi bir yasal engel bulunmamaktadır.

Bununla birlikte, doğrudan idari kayıtlara dayanmamakla birlikte, kurum ve kuruluşların yetki ve görev alanları itibariyle kendilerinin derleyebileceği veriler de mevcuttur. Örneğin Tarım ve Orman Bakanlığı, merkez ve taşra teşkilatlarıyla, sahip olduğu fiziki ve beşeri sermaye ile tarım sektörüne ilişkin her düzeyde (mikro ve makro) veriyi alandan derleme yeterliliğine sahiptir. Bu sektöre ilişkin verilerin TÜİK ya da başka kuruluşlarca derlenmesi yerine doğrudan bakanlıkça derlenmesi, idari kayıtlara ve/veya kayıt sistemlerine aktarılması mümkün görünmektedir.

Yasanın İstatistik Konseyi ve TÜİK Başkanlığına verdiği RİP hazırlama ve uygulamayı gözetleme yetkisi, önerdiğimiz modelde kurul biçiminde örgütlenecek yeni yapıya ve TÜİK Başkanlığına devredilecektir. Böyle bir yapının TÜİK'i daha işlevsel bir kurum haline getireceği, resmi istatistik üretim sürecini de daha etkin ve verimli kılacağı öngörülmektedir.

Kurul şeklinde örgütlenmesi öngörülen bu yapıda, Kurum Başkanı ve yardımcıları doğal üye olacak, diğer üyeler de ilgili alanlarda uzmanlaşmış en az on yıllık profesörlük unvanına sahip kişiler ile kamu kurum ve kuruluşlarında idari kayıtlar ile istatistiki verilerin üretilmesi süreçlerinde görev almış kişiler arasından seçilecektir. Hem teknik hem idari yönden donanımlı bir yapıya sahip olacak Kurul, alacağı kararlarla resmi istatistik üretim sürecinin ulusal ve uluslararası standartlara uygun bir biçimde yürütülmesini sağlayacaktır. Bu da hem üretilen resmi istatistiklere güveni arttıracak, hem de politika belirleme sürecinde doğru kararlar alınmasına imkân sağlayacak bir veri altyapısı oluşturulmasına kaynaklık edecektir.

### **Kaynakça**

- Akıncı, Müslüm, (1999). *Bağımsız idari otoriteler ve ombudsman*, Ankara: Beta Yayınları.
- Al, H. (2006). Kamu yönetimi temel kanunu tasarısı. *Liberal Düşünce Dergisi*, 33, 183-197.  
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/liberal/issue/48199/610037> (Erişim tarihi: 12/09/2022).
- Akdeniz, Demet (2018). Türkiye'de hukuki ve idari açıdan düzenleyici ve denetleyici kurumların bağımsızlığına ilişkin değerlendirme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 57, 1-19.
- Aydın, R. (2022). Koordine kuruluş kategorisi üzerine bir değerlendirme. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18(2), 274-294.  
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/esad/issue/74371/1143539> (Erişim tarihi: 15/08/2022).
- Bayramoğlu, Sonay, (2005), *Yönetişim zihniyeti Türkiye'de üst kurullar ve siyasal iktidarın dönüşümü*, İstanbul: İletişim Yayınevi.

- Çağlayan, P. D. R. (2016). Hukukumuzda kamu tüzel kişiliği kavramı ve kıstasları. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 0(7) , 373-398.  
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mdergi/issue/24952/263391> (Erişim tarihi: 23/09/2022).
- Çırakoğlu M (2016). Düzenleyici ve denetleyici kurulların denetlenme şekillerinin idari vesayet bakımından değerlendirilmesi. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 0(2), 89 - 119.
- Çilingir, G.A. (2018). Türkiye’deki düzenleyici ve denetleyici kuruluşların idari yapı içerisindeki rolü. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 2(1), Haziran, 1-13.
- Demarigny, F. (1996), Independent administrative authorities in France and the case of the French council for competition, G. Majone (der.), *Regulating Europe*, New York, 157–179,
- DİE (2001), 75. Yılında Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara: DİE Yayınları.
- Erol, Mesut, (2003), Doğal tekellerin düzenlenmesi ve telekomünikasyon sektöründe düzenleyici kurum, *DPT Uzmanlık Tezleri*, Ankara: Yayın No: 2680.
- Gözler, Kemal, (2009), *İdare hukuku* Cilt: 1, Bursa: Ekin Yayınları.
- Gözübüyük, A. Şeref, (2000), *Yönetim hukuku*, Ankara: Turhan Yayınları.
- Gül, Songül Sallan, (2006), *Sosyal devlet bitti yaşasın piyasa!*, Ankara: Ebabil Yayıncılık.
- Güler, Birgül Ayman, (2005), *Devlette reform yazıları*, Ankara: Paragraf Yayınları.
- Günday, Metin, (1997), *İdare hukuku*, Ankara: İmaj Yayınları.
- Günday, M. (2001), *Bağımsız idari otoriteler- Panel (5 Kasım 2001 Ankara)*, Rekabet Kurumu Yayınları, 73-79.
- Gürsel Esin & Düğmeci, Fatih, (2018), Yapısal anlamda türkiye kişisel verileri koruma kurumu’na ilişkin bir değerlendirme, R&S - *Research Studies Anatolia Journal*, 1(2), 318-329.
- Karacan, Ali İhsan, (2002), *Özerk kurumlar üzerine denemeler*, İstanbul: Creative Yayıncılık.
- Kestane, D. (2002), Kamu kesiminde idari kuruluşların genel görünümü ve idari yapıda yeni organizasyonlar olarak bağımsız idari otoriteler (üst kurullar), *Maliye Dergisi*, 139, 27-50.
- Majone, G. (1996), Introduction, *Regulating Europe*, New York, 3–5.
- Oğuz, F. (2011), *Devlet ve piyasa*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Öztürk, Ebru, (2003), *Türk idare sisteminde Rekabet Kurumu’nun yeri ve diğer bağımsız idari otoritelerle karşılaştırılması*, Ankara: Rekabet Kurumu Yayınları.
- Özdağ, Mehmet Savaş, (2002), *Özerk kurullar*, Ankara: Avrasya-Bir Vakfı, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Pauliat, H. (çev. Mahmut Göçer), (1998), Karşılaştırmalı hukukta bağımsız idari otoriteler, İ. Kaboğlu (der.), *Bağımsız İdari Otoriteler*, Alkım Yayınları, 6–10.
- Sever, B. Ç. (2015), Türkiye’de düzenleyici kurumların yapısı, işlevi ve dönüşümü, *AÜHFD*, 64(1), 195-236.
- Sezen, Seriya, (2003), *Türk kamu yönetiminde kurullar geleneksel yapılanmadan kopuş*, Ankara: TODAİE Yayınları.
- Tan, Turgut, (2002), Bağımsız idari otoriteler, *Amme İdaresi Dergisi*, 35(2), 11–37.
- TÜİK, (2014). *İstatistik üretiminde idari kayıtların rolü*, Ankara: TÜİK Yayınları.
- TÜİK, (2021). *Resmi istatistik programı 2022-2026*, Ankara: TÜİK Yayınları.

TÜİK, (2022). Tarihçe. <https://www.tuik.gov.tr/Kurumsal/Tarihce> (Erişim tarihi: 22/09/2022).

Ulusoy, Ali, (2003). *Bağımsız idari otoriteler*, Ankara: Turhan Kitabevi.



*Araştırma Makalesi / Research Article*

## 27 MAYIS'IN GÖLGESİNDE ÇIKARILAN İLK SİYASİ PARTİLER KANUNUMUZ

Naim SÖNMEZ<sup>1</sup>

### Öz

1789 Fransız Devrimiyle “halkın yönetim sistemine oy kullanarak katılması” veya “toplumun siyasileştirilmesi” konseptine, Osmanlı İmparatorluğu’nda 1876 yılında I. Meşrutiyet ile geçilmiş ve “Parlamenter Sistem” uygulanmaya başlamıştır. Bu bağlamda ilk siyasi partiler de 1908’de II. Meşrutiyet ile mümkün olmuştur. 1908 yılından itibaren kurulan siyasi partiler -Avrupa’da olduğu gibi- Dernekler Kanunu çerçevesinde faaliyetlerini devam ettiriyorlardı ve “siyasal amaçlı dernekler” olarak tanımlanıyorlardı. Ancak I. Dünya Savaşı’nın ortaya çıkardığı ortam, Avrupa’da ekonomik, siyasi ve sosyal açıdan büyük bir kaos ortamı yarattı ve iki Genel Savaş arası dönemde “totaliter eğilimli partiler”in kurulmalarını kolaylaştırdı, hatta iktidara getirdi. Bu durum, özellikle savaş sonunda böyle totaliter nitelikli partilerin kurulmalarını önlemek için müstakil Siyasi Partiler Kanunu’nun çıkarılması çalışmalarını hızlandırdı. Bu konu Türkiye’de, 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra daha ciddi olarak gündeme alınmış ve 1961 Anayasası’na konan hükümlerle Siyasi Partiler Kanunu’nun da aralarında olduğu bazı yasaların 2 yıl içerisinde çıkarılmaları öngörüldü. Ancak 3 Ekim 1963 tarihinde Meclis’in gündemine gelen yasa tasarısı, muhalefetin engellemeleriyle karşılaşmıştır. Bu durum 27 Mayıs’ın bütün ağırlığıyla hissedildiği iktidar çevrelerinde rahatsızlık, endişe ve hatta öfke yaratmıştır. Görüşmelerin kilitlenmesi üzerine 26 Kasım 1964 günü Genel Kurmay Başkanı Org. Cevdet Sunay Meclis Başkanları ve Parti Başkanlarına “ikaz mektubu” göndermiştir. Bu müdahalenin ardından kanun, önce Millet Meclisi’nde ve daha sonra da özellikle Cumhuriyet Senatosu’nda hızlı bir şekilde kabul edilerek 16 Temmuz 1965 tarihinde, Resmi Gazete’de yayınlanmış ve ilk Siyasi Partiler Kanunu’muz yürürlüğe girmiştir.

**Anahtar kelimeler:** İlk Siyasi Partiler Kanunu, İkaz mektubu, Sunay mektubu, Millet meclisi, Cumhuriyet senatosu, 27 Mayıs.

## OUR FIRST POLITICAL PARTIES LAW ENACTED IN THE SHADOW OF MAY 27

### Abstract

With the 1789 French Revolution, the concept of "participation of the people in the system of governance by voting" or "politicization of society" was introduced in the Ottoman Empire with the Constitutional Monarchy I in 1876 and the "Parliamentary System" started to be implemented. In this context, the first political parties became possible with the Constitutional Monarchy II in 1908. From 1908 onwards, political parties -as in Europe- continued their activities within the framework of the Law on Associations and were defined as "associations for political purposes". However, the environment created by World War I created an environment of economic, political and social chaos in Europe and facilitated the establishment of "parties with totalitarian tendencies" in the period between the two General Wars and even brought them to power. This situation accelerated the efforts to enact a separate Political Parties Law in order to prevent the establishment of such totalitarian parties, especially at the end of the war. In Turkey, this issue was taken more seriously after the coup d'état of May 27, 1960 and the provisions of the 1961 Constitution stipulated that certain laws, including the Law on Political Parties, should be enacted within two years. However, the draft law, which came to the agenda of the Parliament on October 3, 1963, was blocked by the opposition. This situation caused discomfort, anxiety and even anger in the ruling circles where May 27th was felt with all its weight. Upon the deadlock in the negotiations, on November 26, 1964, the Chief of the General Staff, Org. Cevdet Sunay sent a "warning letter" to the Speakers of the Parliament and Party Presidents. Following this intervention, the law was quickly adopted first by the National Assembly and then especially by the Republican Senate and published in the Official Gazette on July 16, 1965, and our first Political Parties Law entered into force.

**Keywords:** First Political Parties Law, Warning letter, Sunay letter, National assembly, Republican senate, May 27.

<sup>1</sup>Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, naim.sonmez@dpu.edu.tr, ORCID: 0009-0004-4453-5215.

**Başvuru Tarihi** (Received): 10.11.2023 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.01.2024

## Giriş

1789 Fransız Siyasal Devrimi ile başlayan süreç, Avrupa'nın uzun bir süre alan Aydınlanma gelişmelerinin son aşamasıdır. Siyasi değişim olan bu son aşama insan ve devlet yönetimi için yeni bir başlangıçtır. Bu yeni dönem, aydınlanma ile başlayan konseptte paralel bir şekilde uygulanmaya başlayan "Devlet yönetim tarzı ve biçimi"nin dönüştürülmesi, modernleştirilmesidir. Bu tarz ve biçim ise "Tanrısal görevlendirme" yerine "halkın oy kullanarak iktidarı belirleme" yöntemidir. Bu konuda model alınan uygulama ise Antik Yunan demokrasisidir. Tahayyül ve tasavvur edilen de doğal olarak, "halkın yönetime -rey kullanarak da olsa- katılması, özgürlük ve farklılıklar üzerinden bir denge tutturulmasıdır. Antik Yunan uygulamasından farkı ise, bir şehir devleti ve vatandaşlık temeline dayanan "doğrudan demokrasi" yerine 19. Yy. nüfus yapısına uygun olan "temsili demokrasi"dir. Bu çerçevede önce "genel irade" kavramı, bir süre sonra da onun yerine "milli irade" kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Buradan yola çıkan Demokrasi, umulana uygun bir biçimde halkın, kendini yöneteni, iktidarı belirleme anlamında çok kayda değer bir değişiklik gerçekleştirmiştir. Bu süreçte ilk önce toplumun siyasileştirilmesi gerekmekte idi. İlk başlarda yine özgürlük bağlamında gruplaşma ve partileşme(siyasileşme) (Birinci, 2020, s. 36-38.) konusunda herhangi bir sınırlama söz konusu değilken; diğer yandan "seçme ve seçilme hakkı", "oy kullanma hakkı" veya "oy kullanma yeterliliği" şeklinde ifade edilen konularda alabildiğine kısıtlanmış bir yol tercih edilmiştir. Yani oy kullanabilmek için "yüz kızartıcı suç işlememe" ve "belirli bir yaşa gelme" özelliğinin yanında, erkek olmak, ülke içerisinde belirli oranda mal sahibi olmak ve devlete belirli oranda vergi vermek gibi son derece kısıtlayıcı, toplumun belirli bir kısmını dışlayıcı bir tutum içerisine girilmiştir. Her sistem ve kavram gibi demokrasi de zaman içinde değişecek, dönüşecektir.

Dönüşüm sürecinde özellikle kadınların oy kullanma hakkına sahip olabilmek için yürüttükleri mücadele takdire şayandır. Ayrıca mal sahibi olma ve vergi verme gibi kısıtlayıcı uygulamalardan da zaman içerisinde vaz geçilecektir. Sadece belirli bir yaşa ya da olgunluğa ulaşmış olma özelliği doğal olarak kalacak, fakat giderek bu yaş sınırı da indirilecektir. Bir yandan bu gelişmelerin mücadelesi yaşanırken, diğer yandan da çeşitli sınıflar, çıkarlar, aidiyetler, mensubiyetler üzerinden gruplaşma, daha özel adıyla partileşme konularında herhangi bir sınırlama, kısıtlama söz konusu değildi. Bu durum I. Genel Savaşa kadar devam etti. Dünyanın ilk tanık olduğu savaşın veya savaştan etkilenen çok sayıda devlet ve toplum olmasının yanında savaşın çok uzun sürmesi ve yaşanan toplumsal travma sonucunda insan, büyük çöküş yaşadı. Bu durumu, aidiyet ve mensubiyet sınırlarını da zorlayarak partileşme yolunda kullananlar da oldu tabii olarak. Yani birtakım totaliter eğilimli oluşumlar karşımıza çıktı. Bu durum, demokrasi yönteminin kendini koruma tepkisel davranışını ortaya çıkardı. Özellikle II. Genel Savaş sonrasında batı ülkelerinde siyasi partilere sınır koyabilmek, çerçeve çizilebilmek için siyasi partilerin, özel siyasi partiler kanunu ile zabt ü rabt altına alınması hedeflenmiştir. O zamana kadar Cemiyetler (Dernekler) Yasası'na bağlı olarak faaliyetlerini yürüten partiler, artık Siyasi Partiler Yasası çerçevesinde kurulacak, teşkilatlanacak, denetlenecek ve faaliyet gösterecektir.

### 1.1.Millet Meclisi Görüşmeleri

15 Ekim 1961 tarihinde yapılan iki meclisli milletvekili seçimlerinden sonra, tek başına hükümet kurma çoğunluğuna ulaşamayan partilerden CHP(Cumhuriyet Halk Partisi) ve AP(Adalet Partisi) birbirlerine yakın oy oranı ve milletvekili sayısı ile bir koalisyon hükümeti kurdular. 20 Kasım 1962'de kurulan bu koalisyon hükümeti, ancak 25 Haziran 1962 tarihine kadar sürdü. Bu koalisyonun yerine 25 Haziran 1962 tarihinde CHP, CKMP(Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi), YTP(Yeni Türkiye Partisi) ve bağımsız milletvekillerinden oluşan yeni bir koalisyon hükümeti kuruldu. Bu hükümet zamanında, ortaklar tarafından hazırlanan bir yasa tasarısı Millet Meclisi'ne sunuldu. Bu yasa tasarısı, doğrudan adı verilmese dahi, 1961 Anayasası'nın 57. Maddesinde çerçevesi çizilen sınırlar içerisinde; ayrıca Geçici 7. Maddede belirtilen "iki yıllık süre içerisinde"

bir Siyasi Partiler Kanunu çıkarılmasını emreden maddeler (Kili & Gözübüyük, 1985, s. 187, 226) gereğince hazırlanıp Meclis'e getirilmiştir. Tasarının, Meclis'in 3 Ekim 1963 tarihindeki oturumunda, oturum başkanı Ferruh Bozbeyli'nin, "beş partinin Grup Başkan Vekillerinin imzasıyla geldiği ve bir an evvel kanunlaşması için komisyonlardan dörder üye ile kurulacak Geçici Komisyonla görüşülmesi" açıklaması ve dileğiyle parlamentoda müzakere edilmesi onaylanmıştır.(Millet Meclisi Tutanak Dergisi<sup>2</sup>, (MM. TD., 1963, C. 23, s. 171-172). 3 Aralık 1963 tarihinde, bu defa da tasarımı hazırlayan hükümetin istifa etmesi üzerine, kanun görüşmelerinin yeni hükümetin kurulması sonrasına bırakılmasına yönelik CHP, AP ve YTP milletvekilleri tarafından verilen önerge ile kabul edilmiştir. (MM. TD., 1963, C. 23, s. 150-151). Tasarı görüşmelerinin 16 Ocak 1964 günü başlaması kabul edilmişken, parti temsilcilerinin teklifi ile 20 Ocak 1964 gününü takip eden perşembe günleri müzakere etmesi kararlaştırılmıştır. (MM. TD., 1964, C. 25, s. 129). Nihayet Siyasi Partiler kanunu tasarısı, kurulan Geçici Komisyon raporunun Meclise gelmesi üzerine Kanunun bütünü hakkındaki görüşmeler başlamıştır. (MM. TD., 1964, C., 25, s. 504).

Tasarının Millet Meclisi'ndeki görüşmelerine geçmeden önce, 1963 sonu ve 1964 yılı başlarındaki Cumhuriyet Gazetesi'nin konu ile ilgili başlıklarından örnekleri şu şekilde sıralamamız mümkündür: 13 Ekim 1963 tarihli başlık; "Anayasanın emrettiği Kanunlar 25 Ekim'e yetişmiyor" (s. 1); 21 Ekim 1963 başlığı ise "Anayasanın emrettiği kanunlar 25 Ekim'den sonra da çıkarılabilir" (s. 1) şeklindedir. Gazete 3 Aralık 1963 günü "Başbakan İ. İnönü dün istifa etti" başlığını; yine "Hükümetin istifasına dair tezkere Meclis'te okundu" (s. 1) başlığını kullanırken 16 Aralık 1963 günü ise "İnönü 3. Koalisyonu dün kurdu" (CHP+CKMP+ Bağımsızlar) (Cumhuriyet Gazetesi, s. 1) başlığını kullanmıştır. 28 Ocak 1964 ve takip eden günlerde, yani tasarının bütünü üzerindeki müzakereler başladığı ve giderek gerginleştiği günlerde ise 28 Ocak 1964 günü "İki milletvekili dün Meclis'te kavga etti" (Cumhuriyet Gazetesi, s. 1); 29 Ocak 1964 günü "Koridordaki büyük kavga: AP'li Sait Sina Yücesoy'un yaptığı konuşmada 27 Mayıs ihtilali ve 27 Mayısçıları kökü dışarıda ajanları olduklarını ima yollu tavsif etmesi, dinleyici localarındaki Tabii Senatörler arasında büyük teessüf ve üzüntüye yol açmış, Tabii Senatörlerle AP'liler arasında koridorda büyük bir kavga olmuştur" (s. 1); 30 Ocak 1964 tarihinde "Yücesoy'un Meclis'teki konuşması büyük bir tepki ile karşılandı" (s. 1); 31 Ocak 1964 tarihinde "Muhtelif teşekküller, bildiriler yayınlayarak olayı tel'in ettiler-Meclis'te dün de gürültüler oldu" (s.1) başlıklarıyla okuyucunun karşısına çıkarken, kamuoyunu gelişmelere hazırlayan bir çaba içinde olduğunu da söyleyebiliriz.

Hükümetin düzenleme yaptıktan sonra Millet Meclisi'nin gündemine sunduğu tasarıda yaptığı çeşitli değişiklikler aşağıdaki Tablo 1'de gösterilmektedir:

<sup>2</sup> Millet Meclisi Tutanak Dergisi, MM. TD. kısaltması ile kullanılmıştır.

**Tablo 1: Millet Meclisi Geçici Komisyonu Tarafından Yapılan Düzenleme ve Değişiklikler\***

<b>SİYASİ PARTİLER KANUNU HÜKÜMET TASARISI (160 MADDE)</b>	
<b>Cümle veya Kelime Ekleme, Kaldırma, Düzenleme, Fıkra Ekleme ve Fıkra Kaldırma,</b>	1, 2, 6, 8, 10,11, 12, 13, 14, 15, 17, 19, 20, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 46, 47, 50, 54, 55, 60, 62, 64, 65, 68, 69, 72, 73, 75, 77(76)**, 78(77), 79(78), 81(80), 82(81), 83(82), 84(83), 85(84), 86(85), 87(86), 88(87), 89(88), 90(89), 94(93), 95(94), 96(95), 97(96), 98(97), 103, 104, 110, 121(120), 131, 132 (133), 133(134), 135(136), 138(139), 141(142), 142(143), 143(144), 144(145), 148(149), 149(150), 150(151), 158(159)
<b>Madde Numarası-Madde Başlığı Değişikliği Yapılan Maddeler</b>	
<b>Yeni Eklenen Maddeler</b>	100, 127, 130
<b>Kaldırılan Maddeler</b>	76
<b>Aynen Kabul Edilen Maddeler</b>	3, 4, 5, 7, 9, 13, 16, 18, 21, 22, 24, 25, 33, 37, 41, 42, 43, 44, 51, 52, 53, 56, 57, 58, 61, 63, 66, 67, 70, 71, 74, 76, 80 (79), 87(86), 91(90), 92(91), 93(92), 99(98), 100(99), 101, 102, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 120(119),122(121), 123(122), 124(123), 125(124), 126(125), 127(126), 128, 129, 131(132), 134(135), 136(137), 137(138), 139(140), 140(141), 145(146), 146(147), 147(148), 151(152), 152(153), 153(154), 154(155), 156(157), 157(158), 159(160), 160(161)

**Kaynak:** TBMM Tutanak Dergisi

\*Parantez içinde ve koyu yazılan rakamlar maddelerin yeni numaralarıdır

Kanunun mecliste görüşülmesi sürecinde ayrıntıya girmeden, parti veya milletvekillerinin yasaya yaklaşımlarının bize belirli bir fikir vereceği düşüncesiyle, kanunun bütünü hakkındaki görüşlerinin aktarılmasının doğru bir yaklaşım olacağı kanaatini taşımaktayız. Yasanın bütünü hakkında ilk sözü alan Yozgat Milletvekili İsmail Hakkı Akdoğan, kanunun, Anayasa'nın 55, 56 ve 57. Maddelerindeki hükümlerinde belirtilen hususlar dışında başka kısıtlayıcı hükümlerin olmaması gerektiğini ve bu yüzden tasarının Anayasa'nın hükümlerine tamamen muhalif olduğunu, bu sebeple de anti demokratik olduğunu; dolayısıyla kanunun teknik komisyona havale edilmesi lazım geldiğini öne sürmüştü ve bu konunun, teknik bakımdan, zaman sıkışıklığı ve muhteviyat bakımından yeden ele alınıp Meclisin normal yollarının takip edilerek ilgili komisyonlara gönderilmesi gerektiğini belirtmiştir. Daha sonra da yaptığı uzun konuşmada örneklerle iddialarının altını doldurmaya çalışmış ve nihayet tasarının normal komisyon yollarından geçirilmesi gerektiğini iddia etmiştir. (MM. TD., 1964, C. 25, s. 504-510).

Kanunun bütünü hakkında 20 Ocak 1964 tarihinde başlayan müzakerelerde YTP Grubu adına söz alan Aydın Milletvekili Orhan APAYDIN, üç siyasi partiye mensup milletvekillerinin hazırladığı tasarı, koalisyon hükümeti kendi tasarısı olarak Meclise sunulmuş olduğunu, bu yüzden de bir parti görüşü doğrultusunda değil, ülke gerçekleri ve hukuk tekniğinin ürünü olarak ortaya çıktığını ifade edip, klasik temsili demokrasilerde siyasi partilerin dikkate alınmadığını, hatta olumsuz gözle bakıldığını, zamanla siyasi partilerin engellenmeye çalışıldığını; modern demokrasilerde ise kütle partilerinin kendilerini halk ile aynı görmeye başladığını ve II. Dünya Savaşı sonrasında yapılan Anayasalarda siyasi partilerin birer "devlet organı" olarak görüldüğünü belirtmiştir. Ayrıca modern demokrasilerde, siyasi partilerin olmadığı sistemin kabul edilmediği; ancak 1- partilerin sadece kendi çıkarlarını gözeterek oligarşik bir hal alması, iç işleyişlerinin demokratik usullere bağlanması, 2-partilerin eşit muameleye tabi tutulmaları, 3- parti toplantılarında gizli seçim ve oy

hakkının teminata bağlandığına vurgu yapıp; bu tasarının Anayasanın çeşitli hükümlerine uygun şekilde hazırlandığını ifade etmiştir. Bütün bunların ışığında tasarının kendileri tarafından desteklenmesi gerekçelerini şu şekilde sıralamıştır: 1- tasarı, siyasi partileri başarılı bir şekilde tarif etmektedir. 2-siyasi partilerin oligarşik hüviyetlerinden sıyrılmaları, teşkilatlarını aşağıdan yukarıya doğru demokratik usullerle kurmaları, tasarının kabul edilmesi ile mümkün olur 3-Parlamento üyeliği için adayların seçimine bütün partililerin iştiraklerin temin eden ve bu seçimleri teminat altına alan “ön seçim” müessesesini ısrarla müdafaa edeceğiz. 4-Halen “merkez kontenjanı” diye adlandırılan, muayyen nisbette adayların demokratik bir yöntemle tasarıda “merkez yoklaması” müessesesi ile tesbitini tasvip etmektedir. 5-Anayasa, partilerin yapamayacakları faaliyetleri umumi olarak göstermiş ve aksi davranışlarda partilerin kapatılmalarını öngörmektedir. Konuşmasında yabancı bir hukukçunun “siyasi partiler, vatandaşın siyasi terbiyesi görevini omuzlarında taşımaktadır. Partilerin iflas ettiği, şiddetli bir milli buhranın baş gösterdiği yerde siyasi ödevler çaresizlik sebebiyle orduya ve devlet bürokrasisine kalmaktadır” sözünü aktardıktan sonra Bernard Lewis'in “Türkler kendilerinde demokratik idare tarzını becermelerine engel bir eksiklik bulunduğunu kabulle başladılar. Ancak bunlar demokrasinin gelişmesini sağlayacak gelenek değişikliklerinin öteki memleketlerde de bir gecede vuku bulmadığını, hayli zaman aldığını unutmamalıdır” sözüyle konuşmasını bitirmiştir. (MM. TD., 1964, C. 25, s. 510-513).

CKMP Çorum Milletvekili Faruk Küreli tasarının bütünü üzerindeki, partisinin görüşlerini açıklamış, öncelikle yasanın çıkarılma nedenleri üzerinde durmuş ve “İşte önümüze gelmiş bulunan bu tasarı ile parti içi oyunlara, mazinin istismarına, mesuliyetsiz davranışlarına, menşei şüpheli harcamalara, parti içi dikta heveslerine, hülasa her türlü dejenerasyona son vermek, buna mukabil başta devlet ve millet bütünlüğünün, daha sonra Cumhuriyet ve inkılaplarımızın korunmasının ve politikanın şerefli bir meşgale haline getirilmek istendiğinin hedef tutulduğunu sarahatle müşahade ediyoruz. Bu ulvî gayesi ve gerekçesi dolayısıyla genel olarak tasarımı tasvip ediyoruz. Ancak bu tasarı aynen kanunlaşsa dahi gayelerinin tamamen tahakkuk etmeyeceğine kaniiz” diyerek prensip itibariyle tasarımı desteklediklerini açıklamıştır. “İçtimai faaliyet yalnız başına kanun ile kemal seviyesine çıkarılamaz. Bu sahada iyi bir kavramdan çok, iyi politikacıya, rejime aşık, memleket ve milleti seven, idealist bir kadroya şiddetle muhtaç olduğumuzu ifade etmek isteriz. Türk milletinin sağduyusu, vicdan ve iz'anı ile demokratik rejimi tahsilliden daha iyi anladığına kaniiz. Ondan birtakım kötülükler müşahade ediyorsak, hiç şüphe olunmasın ki, örneği ahlaksız tahsilliden gelmiştir.” iddiasını dile getirmiştir. Daha sonra (parti grubu tarafından) onayladıkları tasarının noksan, yetersiz, fazla buldukları taraflarını ortaya koyacaklarını ifade etmiş ve karşı çıktıkları konuları şu şekilde sıralamıştır: 1-Böyle bir tasarının adeta bir parti tüzüğü gibi ayrıntılara girmesi; 2-Ne dernekler mevzuatında, ne de parti tüzüklerinde kullanılmayan, hülasa yabancı bazı terimlerin çıkarılması ve anlaşılır hale getirilmesi; 3-Bazı yasaların bu tasarıya ‘eklenen, değiştirilen, uygulanmayan, kaldırılan hükümler’ başlığını taşıyan bir kısmında tadilini, kanun yapım tekniğine, sistematığına uymaması. Onayladıkları, ancak eksik buldukları yönlerini ise; 1-Getirilmek istenen önseçimin yoklamaya sıhhat, hilelere nihayet ve adaylara itimat getireceği, politikacıları teşkilatın zebunu olmaktan kurtaracağı, seçen ile seçilen arasındaki mesafeyi kapatacağı, bunlara karşılık önseçimlerin, son seçimler gibi adaylara, köylere kadar teşmili, zaruri bir faaliyet ve külfet yükleyecek, partilerin, karşı parti adaylarına bazı oyunlar, sabotajlar yapmalarını önleyemeyecektir. Bu konu ıslah edilmelidir. 2-Parti kongrelerinin hâkimler nezaretinde yapılmasının dâhil edilmemesinin eksiklik olduğu; 3-Üye aidatlarında, ödeyenler ile ödemeyenlerin aynı haklara sahip olmalarını ve önseçimlerde oy kullanmalarının antidemokratik olması; 4-Merkez kontenjanı konusunda da, partilerin asıl faaliyetlerinin Meclis içinde olduğu, bunun için de kuvvetli bir kadro ile Meclise girmeleri gerektiği, önseçimin amaca hizmet edebilmesi için, merkez kontenjanının milletvekili ve senatör tam sayısında değil, o partinin seçime girdikleri vilayetlerin milletvekili ve senatörler adedinin toplamına uygulanması isabetli olur, diye açıkladıktan sonra konuşmasını bitirmiştir. (MM. TD., 1964, C. 25, s. 513-515).



İzmir Milletvekili Ali Naili Erdem, AP Grubu'nun tasarısı hakkındaki görüşünü açıkladığı konuşmasına, yasanın meclis gündemine geliş süreci, sebepleri ve dayanakları üzerinde uzun uzadıya durarak başlamış, ardından tasarısındaki birçok maddenin mükerrer veya Anayasa'da aynen yer aldığını, kazuistik yöntemin bir örneği olduğunu ve bu hali ile kabul edildiğinde siyasi partilerin kendilerine ait bir tüzük yapamayacağını veya tüzük eksikliğini hissetmeyeceğini iddia etmiştir. Ali Naili Erdem konuşmasına, tasarısının 3. Kısmının (Mali Yardım) endişeye yol açtığını, aldıkları yardımları açıklama mecburiyetinin bazı vatandaş veya firmaların adlarının açıklanması zorunluluğunu ortaya çıkaracağını, diğer taraftan o siyasi teşkilatın kimlerden oluştuğunu ortaya çıkaracağını, bunun da vatandaş, firma veya partilerde endişeye yol açacağını ileri sürmüştür. AP Milletvekili ayrıca, öngörülen cezai müeyyidelere de eleştiri getirmiş ve yasanın çerçevesinin iyi belirlenmesini, kamu düzenini ve genel ahlakı korumak hedefleniyorsa, bu müeyyidelerle kanunun "siyasi partilerin demokratik hayatın vazgeçilmez unsuru olma" esnasından uzaklaşacağını öne sürmüş ve bu durumda da tasarısının geri çekilerek, üniversitelerden de destek alıp alınmış yollardan geçirildikten sonra Meclis'e sunulmasının zorunlu olduğunu iddia etmiştir. (MM. TD., 1964, C. 25, s. 515-518).

CHP Grubu adına söz alan Burdur Milletvekili Fethi Çelikbaş ise yapılan eleştirilere cevap vermiş; özellikle MP(Millet Partisi) ve AP temsilcilerinin tasarısının komisyonda görüşülmesi esnasında muhalefet şerhleri olduğunu, en mühim yasaların dahi böyle Karma Komisyon görüşmelerinden sonra tekemmül ettirildiğini, bu şekilde Geçici Komisyon yolunun izlenmesinin-geçmiş tecrübeler dolayısıyla (DP Dönemini kastediyor) zorunlu olduğunu belirttikten sonra; eğer söyledikleri yol takip edilip tasarısı komisyonlara gönderilir ise, yasanın daha fazla gecikeceğini ve buna tahammüllerinin olmadığını ifade etmiştir. (MM. TD., 1964, C. 25, s. 518-520).

Geçici Komisyon Sözcüsü ve İstanbul Milletvekili Coşkun Kırca, yapılan tenkitlere cevap vermek üzere söz aldığı anda MP Sözcüsüne; 'Anayasa'nın Geçici 7. Maddesinin öngördüğü iki yıllık süre geçmişse, parlamentonun görevinin bu yasaları bir an evvel çıkarmaya çalışmalıdır; Almanya'da böyle bir kanun çıkarılırken acele edilmediği' eleştirisine karşılık, Alman Anayasası'nda yasanın çıkarılmasına yönelik bir hüküm olmadığı, Anayasa Mahkemesi'nin görevini yaptığını, neo-nazi ve komünist partiler kurulmasını yasakladığını belirterek cevap vermiş; ayrıca II. Dünya Savaşından sonra "sınırsız demokrasi" anlayışından vazgeçildiğini, kanunun görüşmelerde daha iyi hale geleceğini; 4. Kısımındaki hükümlerin Anayasayı aştığı şeklindeki AP Milletvekili A. Naili Erdem'in eleştirisine karşılık da konunun, maddeler görüşülürken her bakımdan tartışılacağını, 2. Kısımındaki Mali Hükümler başlığı altında ve yasanın hiçbir yerinde -Almanya Anayasasından farklı olarak- efsar-ı umumiyeye açık hesap verme düzenlemesi olmadığını, hesabın Anayasa Mahkemesi'ne verileceğini, 3. Kısımındaki hükümlerin Anayasayı aştığı ve parti kurma konusunda kısıtlamalar getirdiği eleştirisinin de haksız olduğunu ifade etmiştir. (MM. TD., 1964, C. 25, s. 520-523).

Meclisin 24 Ocak 1964 günü yapılan 40. Birleşiminde, CHP, YTP ve CKMP grupları, tasarısının devamlı görüşülebilmesi için "Salı günleri hariç her gün görüşülmesi" mahiyetinde bir önerge vermişler, konu tartışılmış ve oylanmış, oylama sonucunu oturum başkanı, "kabul edildi" şeklinde açıklayınca AP sıralarından gürültüler ve "tekrar oylansın" sesleri yükselmiş, bunun üzerine yeni bir tartışma başlamış nihayet AP sıralarından 5 kişi ayağa kalkarak çoğunluk olmadığına dair oylama istediklerini belirtince, Mecliste yeterli çoğunluk olmadığı anlaşıldığından oylama 27 Ocak 1964 günü birleşime bırakılmıştır. (MM. TD., 1964, C.25, s. 545). Bundan sonra muhalefet milletvekillerinin 'ayağa kalkarak sayım yapılması' talebini, bir taktik olarak kullanmaya başladıkları sık sık görülecektir.

24 Ocak 1964 tarihinde yapılan görüşmede, kanun hakkında devamlı görüşmeler yapılması konusunda herhangi bir sonuç alınamayınca, görüşmeler 27 Ocak günü devam etmiş; AP Milletvekillerinin 24 Ocak günü oturumdan itibaren başvurdukları, diğer AP'li milletvekilleri

salondan çıktıktan sonra kalan 5 milletvekilinin ayağa kalkıp “salonda çoğunluk kalmadı, yoklama istiyoruz” talebi üzerine bir usul tartışması çıkmış, müzakereler karşılıklı atışmalar şeklinde devam etmiş ve herhangi bir sonuç alınmadan görüşmeler 28 Ocak 1964 birleşimine bırakılmıştır. (MM. TD., 1964, C.25, s. 568, 575-589). Ancak müzakerelere 28 Ocak tarihinde değil, 30 Ocak günkü birleşimde devam edilebilmiştir.

30 Ocak 1964 tarihinde ise tasarıya karşı olan parti ve milletvekilleri çok daha hazırlıklı olarak müzakerelere geldikleri anlaşılmaktadır. Bu konuşmalara baktığımızda, iddialarında herhangi bir değişiklik olmamakla birlikte getirdikleri dayanaklar ve gerekçelerin tutarlı olduğunu görmek mümkündür. Buna karşılık, yasanın mevcut haliyle çıkmasına taraftar milletvekilleri de bu iddialara karşılık savunmalarını kuvvetli bir şekilde yapmaya çalışmışlardır. Ancak konu zaman zaman asıl mecrasından çıkıp polemik haline dönüşmüş, 10 yıllık DP iktidarı ve uygulamaları, laiklik, darbe tartışmalarına kadar varmıştır. Bu nedenle de müzakereler bundan sonra oldukça elektrikleenecek ve gergin geçecektir.

Kişisel söz alma hakkını kullananlardan Erzurum Milletvekili Nihat Diler, Ocak-Bucak teşkilatlarının kaldırılmasının, kırsal kesimin siyasete katılmalarının önüne geçtiğini, bunun da demokrasi ve Anayasa'ya ters olduğunu; bu tasarının siyasi partileri bir nevi vesayet altına alacağını, partilere geniş imkânlar verilmesi gerektiğini ve bu suretle partilerin tekâmül ede ede arzu edilen hale geleceğini, ayrıca partilere merkez kontenjanı hakkı tanınmasının da gerekli olduğunu ifade etmiştir. (MM. TD., 1964, C. 26, s. 121-124).

Uşak Milletvekili Ahmet Tahtakılıç, meclisin süresi geçmiş bir görevle karşı karşıya kaldığını, bu sebeple de acele edilmemesi gerektiğini, bu görevin öneminin de kanunun hududunun ve mahiyetinin belirlenmesi olduğunu, partilere teşkilatlanma hakkının verilmesini, acele etmeden, geniş çerçevede görüşülüp tartışılarak karar verilmesini istemiştir. (MM. TD., 1964, C. 26, s. 124-130).

Bu konuşmadan sonra diğer AP'li milletvekilleri oturumu terk etmiş, 5 milletvekili, yoklama istemiş, oturuma ara verilmiş; AP Grup Başkanı Mahmut Rıza Bertan, milletvekillerinin oturumu terk sebebinin CHP'lilerin konuşma ve tavırları olduğunu iddia etmiştir. (MM. TD., 1964, C. 26, s. 130).

Nizamettin Erkmen (Giresun) ise, parti kapatma konusunu gündeme getirmiş, bir kişinin konuşmasından partilerin kapatılabildiği ve kapatılabileceği, partilere bu tip insanların sızabileceğini, herhangi bir şahsın Anayasanın temel ilkelerine aykırı sözleri veya davranışları Ceza Kanununa göre suç sayılmıyorsa, bunun hakkında cezai takibata girilmiyorsa, bu kişi bir partinin de üyesi oluyorsa mensup olduğu parti kapatılıyorsa bunu nasıl izah edeceğiz diye sormuştur. Tasarı bu haliyle yasalaşırsa meclis içi ve meclis dışı faaliyetleri düzenleyici hükümler getirmesi, Kanunun son maddesi ile yürütülmesinin Bakanlar Kuruluna verilmiş olmasıyla, İcara organının Meclis çalışmalarına müdahale edebileceğini, böylece siyasi faaliyetleri tahdit edici durumuna gelmesi sebebiyle partilerin üzerine düşen görevi yerine getiremeyeceğini ileri sürmüştür. Konuşmasının sonunda da, “bu kanunun bu meclisten çıkabileceğini, ancak bu kanun ile düzenlenecek bir demokratik nizamın, memlekette özlenen bir nizam olmayacağı inancını daima muhafaza edeceğiz” sözlerini sarf etmiştir. (MM. TD., 1964, C. 26, s. 132-134).

Gümüşhane Milletvekili Sabahattin Savacı da konuşmasına, Türkiye'de asrın başından beri gelişen çok partili hayatın, ferdin siyasi hareket ve hürriyetinin tahdit edilmesi istikametinde geliştiğini, parti içi faaliyetler bir oligarşinin vücut bulmasına benzetildiği, yani siyasi mevkileri, kendilerine kayıtsız şartsız sadakati kabullenenlere hasrettiklerini, sadakat göstermeyenlere ise siyasi faaliyet imkânı tanınmadığını öne sürerek; bu bakımdan siyasi parti konusunda kanuni düzenlemeler yapılırken, siyasi parti faaliyetlerinin tatbikatından doğan arızalarını gidermek ve esasa dokunmadan vatandaş ve hürriyetlerinin teminat altına alınması gerektiğini ifade ederek başlamıştır. Bu anlamda siyasi partilerde hâkimiyet parti kongresinde olması lazımken Genel İdare

Kurulu'nda, liderlerde hatta şefte toplanmasına bu kanun engel olmuş mudur; kamu hizmetlerine ulaşmak bakımından sıradan vatandaş ile partili vatandaşın arasındaki fark engellenmiş midir; parti disiplinini, parti parlamento grubunu baskı altında tutmak, ihraç veya aday gösterilmemek tehdidini önlemekte midir; Hükümette görev almak liyakata göre değil, şefe veya Genel İdare Kurulu'na yakınlığa, sadakata tabi tutularak imtiyaz yaratılmasına engel midir; parlamento üyesinin kendi vicdani kanaatine değil, liderin veya grubun emrine kayıtsız şartsız tabi olmasını önlemekte midir; bütün parlamento iktidarının mesuliyetsiz Genel İdare Kurullarının eline geçmesini önlemekte midir, sorularını sorduktan sonra; bu düşünce ve arızalar Siyasi Partiler Kanunu düşüncesini ortaya çıkarmıştır şeklinde görüşünü ortaya koymuştur. Ardından, bu teklifin muhalefet partilerine ait hükümlerinin isabetli bulunduğunu, ancak ön seçim müessesesinin tasarıda karmaşık ve masraflı olduğunu, basitleştirerek ilçe merkezlerinde ve hâkim murakabesinde yapılması şekliyle yetinilmesi gerektiğini; bu tasarinin üzerinde gereği gibi durulmadığını, işaretinin de teklifin Karma komisyonda görüşülmesi olduğunu beyan etmiştir. Ardından Kubalı, Tunaya ve bilhassa Turan Güneş'in üzerinde durdukları hususlara dikkat çekmiştir: 1- Tasarı demokratik parlamenter rejime aykırıdır, 2-CHP Tüzüğünden mülhem, onun mübah gördüğü makbul, görmediği yasaktır, 3-Siyasi partilerin dernek hürriyetini bertaraf eder mahiyettedir; 4-Bilhassa acele edilmesinin mahzurlarına parmak basılmalıdır 5-Bir bilim heyetinden geçmemiş olmasına temas ederek bu kadar mühim bir tasarinin yapılmasında bu ihtiyacın duyulmamış olması hayretle karşılanmalıdır, şeklinde bilim insanlarının görüşlerini ifade ettikten sonra konuşmasını; özetle, bütün partiler CHP'lileşecek, fakat isimleri farklı olacak ifadesinden sonra da tasarinin ve tekliflerin normal prosedürlere tabi olacak şekilde komisyonlara iade edilmesi konusunda yardımcı olunmasını isteyerek bitirmiştir. (MM. TD., 1964, C. 26, s.134-136).

Ankara Milletvekili Emin Paksüt, tasarı lehinde ve uzun, ancak son derece ikna edici bir konuşma yapmış ve konuşmasına, “önceki görüşmelerin, yasanın çıkarılmasının önemini ortaya koyması bakımından faydalı olmuştur cümleleri ile başlamıştır”. Konuşmasında bir yandan tenkitlere cevap verirken diğer yandan yasanın yapılış süreci ve Türkiye'den ve dünyadan bu konudaki gelişmelere dair bilgiler vermiştir. Bu kanuna ihtiyacımız yoktur, Cemiyetler Kanunu'nu bir iki düzeltme ile hallederiz, eleştirisine karşılık, yasama organı olarak meclisin siyasi partiler rejimini tanzim edici bir eser meydana getirmeye mecbur olduğunu ifade ederek, kanunun hazırlanış sürecine ilişkin bilgiler verdikten sonra Geçici Komisyon Sözcüsü Coşkun Kırca'nın “tasarinin hükmü nass-ı katî değildir” sözünden hareketle, tasarinin görüşmelerde verilecek takrirlerle daha olgun hale geleceği iddiasını tekrar etmiş ve CHP-AP koalisyonunda İçişleri Bakanı'nın partilerden “nasıl bir kanun istiyorsunuz?” diye sorduğunu, partilerin bu konuda hazırlıksız olduklarını ve üniversitelerden de aydınlatıcı bilgi alınamadığını ileri sürmüştür. Siyasi partilerin demokrasinin vazgeçilmez unsurları olduklarını, ancak demokrasiye düşman partilerin kurulması konusunda da “demokrasi kendisini koruyacaktır” dedikten sonra, “kazuistik” yasa meselesinde de kazuistik demenin meselelerin çözümü için mücerret metodların tercih edilmesi anlamına geldiğini, meseleleri çözen kanunlara faydasız kanun nazarı ile bakılamayacağını; ama kanun vâz'ı ne kadar teferruata girerse girsin birtakım meseleler açıkta kalacağı için mücerret metot tavsiye edilir, fikrini ileri sürmüştür. Sözü “önseçim” hususuna getiren Emin Paksüt, bu kanunun getirdiği yeniliğin “önseçim” olduğunu, bunun ise demokrasiye inanan ve parti içi hür iradenin müdafii olan insanlar tarafından kolay kolay reddedilecek bir sistem olmadığını iddia etmiştir. Bu konuda oldukça ayrıntılı açıklamalar yaptıktan sonra da, “mahzurlu görülen yerleri-bana göre- düzeltilmiştir, daha da düzeltmek Yüksek Meclisin yed-i kudretindedir” görüşünü tekrar ederek konuşmasını bitirmiştir. (MM. TD., 1964, C. 26, s. 137-145).

Erzurum Milletvekili Gıyaseddin Karaca da yine daha önce söylenen, partilerin demokratik sistemin vazgeçilmez unsurları olduğunu ve yasanın bir an önce çıkarılması gerektiğini tekrarlamıştır (MM. TD., 1964, C. 26, s. 145-147).

Ahmet Üstün (Ankara Milletvekili) de tasarımı hazırlayanları ifade ettikleri gibi “Anayasa kadar önemli olan bu kanunun”, normal komisyon inceleme ve görüşmelerinden sonra Meclise getirilmesinin uygun olacağını; ancak bunun mümkün olmadığını, ayrıca tasarının, hem Cumhuriyet ilkelerine bağlılık hem de partilerin denetlenmesi konularında Anayasanın 57. Maddesine uygun olduğunu belirtip itiraz ettiği noktalara dikkat çekmiştir. Bunlardan birinin, partiler bir siyasi dernek olduklarından, partilerin muhtar yapılarına müdahaleler teşkil eden, Anayasanın 56. Maddesine aykırı hükümler içerdiğini; partilerin teşkilatlarını aynı kalıba koymak mahiyetindeki hükümlerin çıkarılması gerektiğini, İkinci olarak da bütün partilere önseçim mecburiyeti getirmenin yasanın gerekçesiyle çeliştiğini ifade etmiştir. Partilere üye olabilmek için okuma-yazma bilme zorunluluğu olmadığına ve herkesin üye olabildiğine göre, bunun, önseçimde bir problem teşkil edeceğini, önseçimde okuma-yazma bilmeyen vatandaşa, “oy vereceği kişileri yaz” uygulanabilir değildir; herhangi bir seçimde istediğimiz seçtirebilmek için ne gayretlere düşüldüğü, bu yüzden de çok dedikodu olduğu ve teşkilatların da dalavereci olarak suçlandığının bilindiğini, bu sebeple partileri bu zandan kurtarmanın elzem olduğunu ileri sürmüştür. Önseçimi bütün partilere teşmil etmek, köye kadar sandık götürmek fantazidir, yine bütün partilere %5 Merkez Yoklaması mecburiyeti de demokratik değildir, diyerek konuşmasını bitirmiştir. (MM.TD., 1964, C. 26, s. 147-150).

Geçici Komisyon Sözcüsü İstanbul Milletvekili Coşkun Kırca, eleştirilere cevap vermek için geldiği kürsüde, bazı milletvekillerinin bu tasarı yasalaştığı takdirde Anayasaya külliyen aykırı olduğunu iddia ettiklerini; tasarının, Anayasanın 99. Maddesindeki “devlet şeklinin korunması” ilkesini esas aldığını, değiştirilemeyeceğini öngören devlet şeklinin Cumhuriyet olduğunu; ayrıca devletin niteliği konusunda da muhtar bölge veya federe devletlerin oluşturulması, bölgesel ırkçılık, sınıf, zümre farkı gözetmeksizin eşitlik gibi konulara itiraz edilmeyeceği düşüncesinde olduklarını beyan ettikten sonra; üçüncü bölümde laik devlet niteliğinin korunmasının, bir zamanlar grup kürsülerinde yapıldığı gibi Hilafetin getirilemeyeceğinin tespitinin, din farklılığına dayanma yasağının, Atatürk devrimciliğinin korunmasının Anayasanın öngördüğü hükümler olduğunu açıklayarak; dördüncü bölümün “demokratik düzenin korunması, onun meşruluk temelini korunması, temel hak ve ödevlerin korunması, mülkiyet hakkı gibi ilkelerin korunması ve nihayet bu düzenin dayandığı 27 Mayıs Devriminin meşruluğunun karşısında bulunabilecek milletvekilliğini tasavvur etmiyoruz” diyerek rejimin kendini koruma hakkının ifadesi olduğunu belirtip konuşmasına son vermiştir. (MM. TD., 1964, C. 26, s. 150-152).

Oturum başkanının, vaktin geç olduğunu belirtmesi üzerine müzakerelere 31 Ocak günü devam etmek üzere birleşime son verilmiştir.

Müzakerelere 31 Ocak günkü oturumda devam edilmiş ve söz AP grubu adına Giresun Milletvekili İbrahim Ethem Kılıçoğlu'na verilmiştir. İ. Ethem Kılıçoğlu, çok uzun, hatta bir oturuma sığmayıp diğer oturumu da dolduran kapsamlı konuşmasına, “tasarının alışılmış bir usulün devamı olarak ve partilerin diğer derneklerle aynı telakki ve cemiyet içerisinde yaratacağı tesirler bakımından ikisini de eşit telakki etmesinden dolayı İçişleri Bakanlığı'nın hazırlamış bulunduğunu doğru bulmuyoruz”, değerlendirmesi ile başlamıştır. Ardından 1. Maddedeki Siyasi Parti tanımında ittifaka varmanın gerekli olduğuna değinmiş; sonra da tasarının, Anayasanın 56 ve 57. Maddeleriyle nasıl çeliştüğün izah etmeye çalışmış ve partileri tüzüklerinde bulunması lazım gelen hükümlerin, tek tipe irca edilme gayretine karşı olduklarını, kanunda ne kadar çok hüküm varsa, siyasi partilere baskı yapmak ihtimallerinin o derece artacağını, dolayısıyla tüzüklerde bulunması gereken hükümlerin ayıklanmasının şart olduğunu belirtmiştir. Bu konuda kanundaki hüküm çokluğundan şikâyet eden İ. Ethem Kılıçoğlu, “Diğer sebeplerle dava açılması” başlığı altındaki 134. Madde konusunda “partinin kapatılmasına sebep teşkil edecek fiilin, behemahal Ceza Hukuku gereğince cezayı müstelzim bir fiilin olması” şeklindeki hukukun genel prensibine göre, “bir fiilin, bir suçun kanunda cezai bir müeyyideye rabtedilmemesi halinde o fiil suç sayılamaz; keyfi tasarruf burada başlar”, diyerek bir yandan fazla maddelerden şikâyet ederken, diğer yandan

bir fiilin suç sayılması için mutlaka yasada belirtilmesi gerekir gibi iki ayrı tutum takınabileceğini göstermiştir. Ocak-Bucak kurulmasının yasaklanması ve başkanların durumları konusunda, bunların kanunen belirlenmiş bir fonksiyonları olmamasına rağmen, parti tüzüklerinde görevleri ve yetkileri sıralanmış, aşağı-yukarı muhtelif parti tüzüklerinde de yer almış olduğunu belirtmiştir. O'na göre bunlar, hükümetin içine girmişler, haksızlıklar yapmışlar; sosyal ve siyasi bünye icabı hükümete vergi vermek ve askere gitmekten başka bir hakkı, yükümlülüğü olmayan bir vatandaşı, yüzlerce yıl sonra kendisine insan gibi bir hak tanıdığı anda bunu suiistmal etmesini, “insan tabiatı” şeklinde izah etmenin lüzumuna işaret ederek, bu ifrat ve tefrit arasında, sosyal hadiselerin tedrici bir tekamüle tâbi olduğunu ileri sürmüştür. Ocak-Bucak kurulmamasını öngören tasarının, hataya düşmekte olduğunu da iddia etmiştir. Bu konuya başka bir açıdan bakılırsa, politika ile sadece kasaba ve şehirlerde oturanlar meşgul olsunlar, köylerde oturanlar çifti-çubuğu ile uğraşsınlar denilmek istendiğini; bu bakımdan politikanın köylülere ulaşmasının engellenmesine karşı olduklarını ifade etmiştir. Bu arada konuşmacı, Anayasanın 153. Maddesi, bunun yanında 19. Maddesi ve Başlangıç kısmında ifadesini bulan, devlet ve rejim aleyhindeki faaliyetlere partilerin girişemeyeceği konulara dair hükümlerini, yani laik devlet düzenin korunması, din farklılığına dayanma yasağı, partilerin dinin gösteri yapamayacağı, eğitim, şapka devrimi, tekke yasağı, medeni nikâh ve evlilik, harf devrimlerinin korunması, sultanlık nizam ve unvanlarının yasaklanması, kıyafet devrimi, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yerinin korunması, Cumhuriyetin Büyük Kurucusuna saygı, demokratik düzenin, temel hak ve ödevler, Anayasanın meşruluk temellerinin korunması konularını parti olarak samimiyetle desteklediklerini; halifelik konusunda ise zaten kanun hükmü olduğunu ve istenemeyeceğini; ancak artık Anayasanın 19. Maddesinde yer alan laiklik ve ilgili düzenlemelere dair münakaşalara son verilmesi gerektiği şeklindeki görüşünü ortaya koymuştur. Ayrıca dinin devlet işlerine karışmasını, devlete müdahale etmesini ve dinin de bir amme hizmeti olduğunu kabul etmezken, dine müdahale hakkının da olmadığını, ikisini birbirinden ayırmak lazım geldiğini ifade ettikten sonra, ağzından dini bir söz çıkan birini mürteci, gerici diye itham etmek yerine, cemiyetten cehalet ve sefaletin kökünü kazımak için gayret edildiğinde, o zaman kimsenin kimseyi istismar etmeyeceğinin görüleceğini belirterek, tasarıda din-parti, din-fert münasebetlerinin kişisel takdire yer vermeyecek kesinlikte ifadesini bulmasında isabet olduğu kanaatinde olduklarını beyan etmiştir. Bu birleşimde İ. Ethem Kılıçoğlu'nun son olarak üzerinde durduğu konu ise mali meseleler olmuştur. Mali murakabe konusunda verilecek kararın, istenen rejimin demokratik mi yoksa diktatörce mi olacağına işaret etmiş, fakat vaktin geç olması sebebiyle konuşmacının kaldığı yerden devam etmesi kararıyla oturuma son verilmiştir. (MM. TD., 1964, C. 26, s. 196-207).

Giresun Milletvekili İbrahim Ethem Kılıçoğlu'nun uzun ve kapsamlı konuşması 3 Şubat 1964 günü birleşimde de devam etmiştir. Bu birleşimde yaptığı konuşmaya, Anayasanın 57. Madde 3. Fıkrasındaki, parti tüzüklerinde bulunması lazım gelen hükümleri içermesi konusuna tekrar geri döndüklerini belirterek başlamıştır. Bu konuda bir siyasi partinin adayını nasıl tespit etmesi gerektiği meselesinin, partilerin iç meselesi olduğunu; bazen parti ilçe, il başkanlarını veya ilçe idare kurullarını yoklama kurulları olarak kabul edebileceğini, bazen de tersini yapabileceğini, bu sebeple tek tip tüzük hazırlamak istikametinde partileri sevk etmenin, demokrasi prensibi ve felsefesine müdahale olacağını ileri sürmüştür. Görünüşte bu usule katılmamanın mümkün olmadığını ifade eden KILIÇOĞLU, kanunun bazı yerlerde, kanunda öngörülen sayıda kayıtlı seçmen bulunamayabileceğini göz önüne alarak, bu durumda adayların merkez yoklamasıyla belirlenebileceğini, yani bir yandan partiye kaydolun bütün üyelere aday seçme yetkisi tanırken, diğer yandan merkez yoklaması usulünün tanındığını, kendilerinin ise, bu meselenin parti tüzüklerine bırakılması görüşünde olduklarını belirtmiştir. 38. Madde gereğince, adayların en az % 10'unu- en çok % 15'ini merkez yoklamasıyla belirlenebileceğini-, Komisyonun bunu en az % 5'e indirdiğini; Nisbî Temsil esasının kabul edildiğine göre partiye, bir merkez adayını hangi sıraya koyacağı yetkisini tanıdığını; böylece ön seçimle mümkün olduğu kadar partiyi muayyen şahısların elinden kurtarmak, demokratikleştirmek, umumileştirmek için sarfedilen gayretler ile

yetkinin, topyekûn elinden alıp merkez adayını istenen sıraya konabileceği çelişkinin ortaya koyduktan sonra; kendilerinin aday belirleme işinin partilere bırakılması taraftarı olduklarını ifade etmiştir. Ayrıca, seçmen kütüklerine yazılma konusunda, vatandaşların kaydolmaktan kaçındığı Türkiye’de, ön seçim mecburiyetini getirmenin, ülke gerçekleriyle bağdaşmayacağını; bir köyde, kasabada görevli memur, kimin hangi partiye kayıtlı olduğunu kütüğe yazması durumunda, memur hakkında şikâyetlerin çıkacağını iddia ederek, alınan kararların Van’ın, Trabzon’un, Antalya’nın köylerinde nasıl tatbik edileceğinin de münakaşa konusu olması gerektiğini ileri sürmüştür. Tasarının 1. Maddesindeki “propaganda yasağı” meselesinde de, hem ön seçim müessesesinin getirildiğini, hem de aday adayının propaganda yapma hakkından mahrum bırakıldığını; bu zatın, partinin tüzüğünden, programından, seçim beyannamesinden bahsedemeyeceğini, yani vatandaşın adayın fotoğrafına göre karar vereceğini, bunun ise bir tenakuz olduğunu ve böyle bir tenakuza düşülmemesi gerektiği ikazını yapmıştır. Defter tutma meselesinde de, zaten bu mecburiyetin var olduğunu, gelir giderlerin sırasıyla ve evrak-ı müsbite ile kaydedilmesi masum olarak kabul edilse bile, gelen her paranın kaydedilmesi gerektiğini, ama Türkiye gerçeklerinde vatandaşın makbuz istemeyeceğini, o zaman da paranın alınamayacağını; ayrıca taşrada, ani para ihtiyacı olduğunda, sorunun hemen oradaki herkesten 3-5 lira toplanıp ve halledildiğini; o zaman da deftere kaydedilmedi diye işin, Anayasa Mahkemesi’ne kadar gideceğini; yine bu defterlerde, özellikle paraya ait kısımlarının 10 yıl, defterlerin 5 yıl saklanma zorunluluğunun getirilmesinin uygulanma imkânı olmadığını ileri sürmüştür. Kanun Tasarısının, ön seçimi getirirken, partilerin ön seçim maliyetlerini karşılayamayacak olmaları sebebiyle hükümet tarafından bu masrafların karşılanacağını öngördüğünü, defter tutma ve muhafaza mecburiyetinin partilere bırakıldığını, bunun ise, muhasebeci, sekreter, kasa bulundurma mecburiyeti dolayısıyla ek bir masraf konusu sebebiyle uygulanmasının mümkün olmadığını ifade ederek; yine bu bağlamda tasarının 78. Maddesinin, parti gelirlerini 14 başlıkta topladığını, adayların katılma hisselerinin, parti varlıklarının, partiler göre değiştiğini öne sürerek, bu hisselerin varlıklı partilerde daha fazla olduğunu; sayılan 14 kalem gelirle partilerin yaşayamayacağını, en cazip gelenin piyango tertibi olduğunu; ancak 1945’ten beri partilerin piyango düzenlediğini ve bunun borcu altında ezilip gittiklerini; kimlik ve rozet satma işinde de, bunlar bedava verilmezse kimsenin para vererek almayacaklarını; şahıslardan kredi alma hususunda ise iktidar partilerinin daha avantajlı olduğunu; muhalefetin de iktidara geçeceği vaadiyle şahıslardan kredi alabileceğini, bunlardan birincisinin soysuzlaşmaya, ikincisinde de iflasla sonuçlanmaya mahkum olunduğunu öne sürmüştür. Anayasa Mahkemesi’nin denetimi meselesinde, 94. Maddenin “gelir giderlerin her yılın Nisan ayının başında belli başlı kalemlerinin toptan ve iller itibarıyla gösteren cetvelleri Cumhuriyet Başsavcılığı’na vermek zorundadır” dediğini; bunun zaman ve sıhhat bakımından mahzurları olduğunu, il ve ilçelerde bu defterleri tutacak ehil insan yoksa, yazılan cetvellerde yanlışlık olursa, partinin bunda suçunun ne olacağını veya partilerin birbirlerini jurnallemesi ile suçlanabileceğini ifade ile demokratik bir ülke olmamız isteniyorsa, Türkiye’nin şartlarının dikkate alınmasının gerekliliğine işaret etmiştir. Bir partinin kapatılması yetkisinin Anayasa Mahkemesi’ne verilmesine itiraz etmenin mümkün olmadığını, ancak Türkiye’de Sulh Mahkemeleri kararıyla partiler kapatıldığının görüldüğünü; kapatılma dosyalarının Anayasa Mahkemesi’ne intikal ettirilmesini 3 yolu olduğunu, bunların; re’sen, Bakanlar Kurulu’nda görüşüldükten sonra Adalet Bakanı’nın yazısı ile ve Mecliste grubu olan partilerin en yüksek karar organının yarısını oylarıyla alınan kararın Cumhuriyet Başsavcılığı’na müracaatı ile olabileceğini; re’sen dava açılabilmesi için çok geniş bir haber ağına sahip olunması veya -daha önce de söylendiği gibi- Karaköse’nin bilmem neresindeki diğer partilerin ithamı ile olabileceğini, itham işinin bazılarınca bir vazife haline getirildiğini ileri sürmüştür. Bir siyasi partinin kapatılabilmesi için, o partinin herhangi bir suçu işleyip işlemediğine bakılmayacaksa, kanunda yazılı ahval dışında kendisine suç isnad edilecekse ve bu şekilde kapatılacaksa, buna katılmanın mümkün olamayacağını öne sürmüş ve bu bakımdan maddeye “ciddi” kelimesinin eklenmesinin anlamlı olacağı görüşünü ortaya

koymuştur. 158. Madde gereğince siyasi partilerin, bu kanun çıktığı takdirde 6 ay içinde bütün mevzuatını değiştirme mecburiyetinin ise mümkün olamayacağını belirtmiştir.

Bütün bunların ışığında ülkenin ihtiyaçları ve gerçekleri göz önüne alınıp aksaklıkların giderilmesi gerektiğini, aksi takdirde sadece bir partinin görüşlerinin hâkim olduğu bir kanunun ortaya çıkacağını ve son olarak 1961 seçimlerinde, 27 Mayıs'ta kapatılan parti üyelerinin çoğunun herhangi bir yerde veya partide görev almadığını, bunun ise fonksiyonlarını kaybettikleri anlamına gelmediği gibi iddialı ve tehditkâr bir cümleyle konuşmasını bitirmiştir. (MM. TD., 1964, C. 26, s. 238-249).

Bu konuşmanın ardından, vaktin ilerlemesi sebebiyle müzakereye son verilmiştir.

Tasarının görüşmelerine 5 Şubat 1964 günü devam edilmiş, eleştirilere cevap vermek üzere İstanbul Milletvekili Reşit ÜLKER kürsüye gelerek, madem 2 yıl zarfında kanun çıkarılmadı ve süre aşıldı, o zaman acele etmeye gerek yok iddialarına karşılık, süre aşımının mücbir sebeple olduğunu, yani sürenin aşılmasında herhangi bir kasıt bulunmadığını ileri sürmüştü; ayrıca 'herhangi bir ülkede Siyasi Partiler Kanunu çıkarılmadı' iddiasına ise Siyasi partiler Kanunu adıyla olmasa da, bazı ülkelerde değişik yasalar içerisinde aynı işlevi gören hükümlerin olduğu cevabını vermiştir. Yine yasanın gerekliliği üzerinde açıklamalar yapmış, ön seçimle ilgili aksaklıklar dile getirmiştir. (MM. TD., 1964, C. 26, s. 340-344).

6 Şubat 1964 tarihli birleşimde ise, görüşmelerin yeterliğine ve maddelere geçilmesine dair bir önerge okunmuş, ancak önergenin aleyhine söz alan Balıkesir Milletvekili Gökhan Evliyaoğlu, böylesine önemli bir kanunun aceleyle getirilmemesi gerektiğini ifade etmiş ve yapılan oylamada yeterlilik önergesi reddedilmiş, görüşmelere devam edilmiştir (MM. TD., 1964, C. 26, s. 410). YTP Grubu adına yeniden söz alan Ankara Milletvekili Burhan Apaydın, partisinin ilk günkü görüşmede açıkladıkları prensiplerinde sabit olduklarını ve yapılan müzakereler sırasında ortaya çıkan bazı kanaatler çerçevesinde, grubunun görüşlerini açıklama ihtiyacı üzerine tekrar söz aldığını ifade etmiştir. Tasarıda yanılarak konulmuş bazı maddeler olabileceğini, bunların müzakereler neticesinde düzeltilebileceğini veya değiştirilebileceğini; ancak yapılan müzakerelerde, bazı milletvekillerinin bazı yazılara dayanarak görüş ve kanaatlerini kuvvetlendirmek istedikleri bir durumun ortaya çıktığını belirtmiştir. Bunların başında da Cumhuriyet Gazetesi'nde Turan Güneş'in iki yazısının bulunduğunu, bundan bahsetme sebebinin, müzakerelerde iddialara dayanak olarak kullanıldığını; bu yazılarda, Anayasaya Siyasi Partiler Kanununun konmasının bir özentiden ibaret olduğu, Anayasa Komisyonu üyelerinin, kanunun bu maddesi hazırlanırken Almanya'daki durumu layıkı veçhile tetkik etmeyi akıllarına getirmediğini, bazı milletvekillerinin de buna dayanarak, dış memleketlerde dahi kanun hazırlanmasına ihtiyaç hissedilmediğine dair görüşler ifade ettiklerini ve bunun yayıldığını müşahade ettiklerini belirtmiştir. Turan Güneş'in bir yandan CHP'nin Meclis İdare Heyetlerinde o partinin namzedi gibi partili hüviyetiyle, diğer yandan gazete sütunlarında ilim adamı hüviyetiyle görünmekte olduğunu, Kurucu Meclis üyesi ve sözcüsü olarak Anayasa maddesini tam manasıyla savunmuş olduğunu, zamanı gelince de hiçbir şeyden haberi yokmuş gibi, uykuda gezen bir adam gibi bu madde hakkında yazı yazabildiğini ileri sürmüştür. Hakikatte tasarının ciddi surette tetkik edilmeye değer olduğunu, değiştirilmesi düzeltilmesi gereken hükümlerin olabileceğini, bunların el birliği ile değiştirilebileceğini teklif etmiştir. Tasarının hazırlanış sürecine dair bilgi veren konuşmacı; metnin hazırlanmasına (üçlü) koalisyon hükümeti zamanında başladığını ve kanunun bu üç partinin müşterek mümessillerinin toplantılarında meydana getirildiğini, ardından İçişleri Bakanlığı tarafından mütalaa edilip Geçici Komisyona sevk edilmeyip, şimdiye kadarki usullerden farklı olarak Hükümette müzakeresinin yapıldığını, kanunun, parti temsilcilerinin, grupların mütalaaları da alınmak suretiyle Hükümet Tasarısı şeklinde Meclise sevk edilmiş olduğunu açıklamıştır. Kanunun 2 yıl içerisinde çıkarılmamasının sebebinin ise Meclisin yoğunluğu ve çok çeşitli memleket meseleleriyle uğraşılması olarak açıklamıştır. Tasarı Meclise, Komisyonlara sevk

edilmesi için gönderildiğinde, bir Geçici Komisyon teşkili teklif edildiğini ve bunun milletvekillerince kabul edildiğini ifade etmiştir. Komisyon Tasarısında Anayasaya aykırı hükümlerin olabileceğini (kendi görüşlerine göre böyle bir şey söz konusu değildir), bunu düzeltecek olanın da Meclis olduğunu belirtmiştir. Siyasi Partiler Kanunu maddelerine bir an evvel geçilmesi gerektiğini, maddelerin esas itibarıyla müzakerelerde konu teşkil edeceğini ifade etmiş ve uzun konuşmasının bir bölümünü polemikçi kişiliğine uygun olarak kendisine atılan laflara cevap vermeye ayırmıştır. (MM. TD., C. 26, s.410-418, (1964).

Müzakerelere, MP adına söz alan Yozgat Milletvekili İsmail Hakkı Akdoğan'ın konuşmasıyla devam edilmiştir. Konuşmasına, birinci olarak grup namına yaptığı ilk konuşmaya atıfta bulunarak, bazılarının, partilerinin tasarıya karşı olduğunu iddia ettiklerini, fakat bunun doğru olmadığını beyan etmiştir. İkinci olarak, Anayasanın çıkarılmasını istediği 2 yıllık süre emredici hükmünün aşıldığını, dolayısıyla böyle bir yasanın politik hayata yeni kayıtlar, müesseseler, hükümler getirmesi bakımından, ayrıca zamanın da daraldığından, zamanla kayıtlı olunması sebebiyle, Anayasaya, diğer kanunlara, demokratik usullere uygun şekilde çıkarılabilmesi için normal komisyonlar yolundan gidilmesinin kaçınılmaz olduğunu ileri sürmüştür. Geçici Komisyonun belirli sürede yetiştirebilmek gayretiyle gerekli tetkikatı yapamadığını, değişik komisyonlardan seçilen milletvekilleri vasıtasıyla görev yapmaya çalıştıklarını, normal komisyonlardaki diğer milletvekillerinin farklı görüşlerde olabileceğini ifade ettikten sonra; madem gecikildiğini bu yüzden de belirlenen bir sürede çıkarma kaydıyla komisyonlara gönderilerek, ihtisas sahibi kişiler tarafından tasarının inceden inceye ele alınmasını ve uygun hale getirilmesini, tekrar ileri sürmüştür. Üçüncü olarak da, partilerinin ön seçimin, Anayasanın "seçimlerin gizlilik" prensibini ihlal ettiği düşüncesinde olduğunu, tasarının Anayasaya bütünüyle aykırılık iddiasında olmadıklarını tekraren açıklama ihtiyacı hissetmiştir. Yine tasarının partilerin faaliyetlerine, iç bünyelerine, teşkilatlarına, seçim sistemlerine müdahale etmesinin doğru olmadığını, bunun antidemokratik olduğunu öne sürmüştür. Konuşan bazı milletvekillerinin bunun Anayasaya aykırı olmadığını belirttiklerini, Anayasaya aykırı olmamakla birlikte, hiç gerek yokken, Anayasa emretmeden bu şekildeki müdahalelerin ise hem antidemokratik, hem de Anayasanın sarıh hükümleriyle bağdaşmadığını belirttikten sonra konuşmasının sonunda ilginç bir değerlendirme yapmıştır: "Hiç alışık olmadığımız bir şekilde, Komisyon adına yapılan konuşmalarda çok yumuşak bir üslup gördük. Bu bir taktiktir. Yarın Komisyon üyeleri 'hayır böyle olacak' diyeceklerdir" (MM. TD., 1964, C. 26, s.418-420).

Görüldüğü gibi partilerin temsilcilerinin, ilk gün yapılan müzakerelerde ileri sürdükleri görüşleri tekrar etmişlerdir. Bundan sonra gruplar adına yapılan konuşmalar, bazen cevap verme, bazen de yanlış anlaşılmalara düzeltmek üzere yapılan konuşmalar şekline dönüşmüş, polemikler sürdürülmüş, oturum bu halde sona erdirilmiştir. (MM. TD., 1964, C. 26, s. 448). 7 Şubat 1964 tarihindeki 50. Birleşimde (MM. TD., 1964, C. 26, s. 452-461) ve 10 Şubat 1964 tarihindeki 51. Birleşimde (MM. TD., 1964, C. 26, s. 484-487) yapılan müzakereler de aynı doğrultuda devam etmiş; 12 Şubat tarihindeki 53. Birleşimde yapılan müzakerelerde ise, tasarının bütünü hakkındaki yapılan görüşmelerin yeterliliğine dair önerge 125'e karşı, 138 oy ile kabul edilmiş (MM. TD., 1964, C. 26, s. 559); ancak tasarının komisyonlara gönderilmesine dair takrirlerin okunması ve oylamasında ise tansiyon yükselmiş ve oylama yapılamamıştır. (MM. TD., 1964, C. 26, s. 369).

Bu şekilde Mecliste partilerin karşılıklı taktikleri, gizli-açık tehditleri, göndermeleri arasındaki müzakereler sürerken ve çıkmaza sürüklenirken 13 Şubat 1964 tarihindeki 54. Birleşim görüşmelerinde AP Grubu tarafından, Siyasi Parti Kanunu tasarısının, parti gruplarının başkan vekillerinden oluşturulan kurulun, kararlaştırdıkları görüşmelerin sonuçlanmasına kadar müzakerelerin ertelenmesini isteyen bir önerge sunulmuş, konu üzerine görüşme açılmış, ancak görüşmeler gergin geçmiş ve sonunda yapılan oylamada önerge 134'e karşılık 156 oy ile reddedilmiş ve ardından AP'li 5 milletvekili ayağa kalkarak çoğunluk olmadığını, yoklama yapılmasını talep etmişler ve sonunda oturum sonlandırılmıştır. (MM. TD., 1964, C. 26, s. 606-



622). İktidarın kanunu bir an önce çıkartma gayreti sürerken, muhalefetin de çeşitli şekillerde yasayı geciktirme çabaları da devam etmekteydi. Bu sırada 18 Şubat 1964 günü Bütçe Kanunu görüşülmeye başlanmış ve doğal olarak öncelik bütçe görüşmelerinde olacağından, Siyasi Partiler Kanunu görüşmeleri de bundan etkilenenecekti. Millet Meclisi, Siyasi Partiler Kanunu'na dair herhangi bir görüşme yapmadan 17 Temmuz 1964 günü, 1 Kasım 1964 tarihinde tekrar toplanmak üzere tatile girmiş; ortaya çıkan Kıbrıs olayları ve Cengiz Topel'in şehit düşmesi üzerine 3 Eylül 1964 günü olağanüstü toplanmış; görüşmeler sonrasında 10 Eylül'de tekrar tatile girmiştir.

1 Kasım 1964 tarihinde Millet Meclisi tekrar toplandıktan sonra, değişen bir şey olmamış; ancak artık tasarının müzakereleri sorunu tamamen değişecek ve müzakerelere ordunun en üst kademesinden bir müdahale gerçekleşecektir.

### **Genel Kurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın “İkaz Mektubu”**

Siyasi Partiler Kanunu tasarısının müzakereleri bu şekilde çıkmaza girdikten sonra, 17 Kasım 1964 günü gazeteler sansasyonel ve aynı haberlerle çıkmış, gündemi ve siyaseti sarsmıştır. Bu haber Cumhuriyet Gazetesi'ne 1. Sayfasında kime gönderildiği belirtilmeden, “Cevdet Sunay ‘ikaz’ mektubu gönderdi” şeklinde yansırken (Cumhuriyet Gazetesi, 17 Kasım 1964, s. 1,7); Milliyet Gazetesinde ise “Ordu AP'lileri Meclise Şikayet Etti” başlığıyla yer almış (Milliyet Gazetesi, 17 Kasım 1964, s. 1); Yeni Gazete de haberi bir başka şekilde görmüş ve “Sunay'ın Partilerle İlgili İkaz Mektubu Ankara'yı Karıştırdı” başlığıyla çıkmıştır (Yeni Gazete, 17 Kasım 1964, s. 1). Anlaşılacağı gibi konu, askeriye'nin askeriye'nin siyasete verdiği bir “muhtıra”dır. Siyaset Tarihimizde “Sunay Mektubu” veya “İkaz Mektubu” isimleriyle yer alan bu muhtırayı Cumhuriyet Gazetesi ağırlıklı olarak izlemeye çalışalım: Alt başlıklarda “Genel Kurmay Başkanı Org. Cevdet Sunay son günlerde bazı politikacıların konuşmaları üzerine parti liderlerine bir ikaz mektubu göndermiştir. Sunay mektubunda son günlerde politikacıların faaliyetlerinde ve çeşitli sebeplerle yaptıkları konuşmalarda genellikle şu tehlikeli hareketlere giriştiklerine işaret etmekte ve bunların kesin olarak önlenmesini tavsiye etmektedir: 1- Memleket iki hasım kampa ayrılmak istenmektedir. 2- Orduyu halkın karşısında gibi göstermeye çalışılmaktadır. 3- Komutan ve subaylar bu durumdan hoşnutsuzdurlar” bilgileri yer almaktadır. “Parti Liderleriyle Gizli Toplantı” başlığının altında ise, “İnönü'nün başkanlığında parti liderleri ile Genel Kurmay Başkanı'nın “ikaz mektubu”nu görüştüler. 3 saat süren toplantıda orduyu tahrik edici kongre konuşmalarına son verilmesi istendi ve tartışmalar oldu. Meclis içi ve dışı faaliyetler için tedbir alınacak. Gürsel “Feryatlar yanıştır” dediği beyan edilmiş; haber, “Sonuç- toplantının sonunda 9 kişilik bir alt komisyon kurulması ve bu komisyonun Meclis içi ve Meclis dışı partiler arası münasebetlere dair alınacak tedbirler hakkında perşembe gününe kadar bir rapor hazırlaması kararlaştırılmıştır” şeklinde tamamlanmıştır. (Cumhuriyet Gazetesi, 17 Kasım 1964, s. 1). 18 Kasım 1964 günkü Cumhuriyet Gazetesi'nin baskısı, “Genel Kurmay Başkanı Orgl. Sunay'ın İkaz Mektubunu açıklıyoruz-Ordu 22 Kasım'a Kadar Mühlet Verdi-Silahlı Müdahaleye Zaruret Vermemek İçin Bu Nabeca Davranışları Bertaraf Gereklidir” başlığı ile çıkmış ve haberin devamı şu şekilde verilmiştir: “Son derce nazik ve kibar bir dille kaleme alınan Orgeneral Sunay'ın mektubunda, demokrasi konusunda bazı temenni ve tavsiyelerde bulunulduktan sonra özetle şunlar ifade edilmektedir: Ordu, demokrasiye inanmaktadır. 27 Mayıs'a sahiptir. Parlamento idaresi ve demokrasinin yürümesini istemektedir. Politikacıların icapsız beyan ve tutumları muvacehesinde millet iki siyasi kampa bölünmüş millet iki siyasi kampa bölünmüş ve vatandaş birbirine hasım haline getirilmiştir. Ordunun astları ve üstleri arasına nifak sokulmaktadır. Devlet Başkanı ile Hükümet Başkanının meşruiyetsizliği ifade edilmektedir. Birtakım neşriyatlarla, devleti idare edenlerin tamamı namussuzlukla itham edilmektedir. Milletvekilliği mertebesine yükselmiş kişiler, Türk Silahlı Kuvvetleri komutan ve subaylarına hakaretten çekinmemektedirler. Anayasanın, milli güvenliğin ve milli emniyetin bekçisi ve koruyucusu olan Türk Silahlı Kuvvetleri yukarıda sayılan bu sebeplerden dolayı bir silahlı müdahaleye zaruret görmektedir. 22 Kasım 1964'e kadar bu nabeca tutum ve davranışları bertaraf edecek tedbirlerin alınması

gerekmektedir. Saygılarımla.” Haberin sonunda mektup ile ilgili bilgiler verilmiş ve “Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay’ın Meclis ve parti başkanlarına gönderdiği mektubun tarihi 12 Kasım 1964, numarası ise 3981-1-64 tür. Mektup daktilo ile yazılmış bir buçuk sahife tutmaktadır. Mektubun yazıldıktan sonra 13 Kasım Cuma günü Genel Kurmay’da yapılan toplantıda Adalet Bakanı İlhami Sancar’a gösterildiği ve müteakiben adreslerine posta ile gönderildiği anlaşılmıştır” cümleleriyle bitirilmiştir. (Cumhuriyet Gazetesi, 18 Kasım 1964 s. 1, 7).

Yine aynı gün gazetenin 7. Sayfasında verilen bir haberine göre Hükümet temsilcileri ile parti grup başkan vekillerinden ve 9 kişiden oluşan “Huzur Komisyonu” toplantısında herhangi bir sonuç alınmadığını, ancak toplantıya devam edileceği bildirilmiştir.

18 Kasım 1964 günü Milliyet Gazetesi ise “Liderlere rapor hazırlanıyor-Rejimi kurtarmak ve huzuru sağlamak için yeni kanunlar gerekiyorsa, bunlar bir an önce Meclis’e sevkedilecek-Komisyon gerekli tedbirleri tesbit ediyor” başlığı ile çıkmıştır. (Milliyet Gazetesi, 17 Kasım 1964, s.1).

19 Kasım1964 günü Cumhuriyet Gazetesi “Gürsel anarşi olmaz dedi-İnönü Tabii Senatörlerle toplantı yaptı-Huzur Komisyonu centilmenlik anlaşmasına vardı-Org. Sunay İkazla ilgili açıklama yaptı: Mektupla Başbakan’ın bir ilgisi yoktur”; Milliyet Gazetesi ise “Sunay’ın demeci: Orduya uzatılan tecavüzkâr dilleri ve altındaki müphem manaları TBMM’ne aksettirmek istedik-Ordunun 22 Kasım’a kadar süre verdiği doğru değil” başlıklarıyla bilgiler paylaşılmıştır. (Cumhuriyet Gazetesi, 19 Kasım 1964, s. 1).

20 Kasım 1964 günü ise Cumhuriyet Gazetesi “AP rapora itiraz etti-Huzur Komisyonu dokunulmazlıklar ve Siyasi partiler Kanunu konusunda anlaşamadı” başlığı ile çıkmış (Cumhuriyet Gazetesi, 20 Kasım 1964, s. 1); Milliyet Gazetesi ise “Liderler Yeni Tedbirleri Bugün Ele Alacak” başlığını atmıştır. (Milliyet Gazetesi, 20 Kasım 1964, s. 1).

21 Kasım 1964 günü gazetelerde önemli bir haberle çıkmış; Cumhuriyet Gazetesi “Liderler Gürsel’le konuşacak” başlığıyla (Cumhuriyet Gazetesi, 21 Kasım 1964, s.1); Milliyet gazetesi ise “Liderler Gürsel’le Toplanacak”-”Dünkü Görüşme Sonuç Vermedi” başlığı ve alt başlığıyla çıkmıştır. (Milliyet Gazetesi, 21 Kasım 1964, s.1).

23 Kasım 1964’te sonuca ulaşılan görüşmenin haberi verilmektedir: “Liderler Çankaya’da toplandı: Huzur Tebliği Yayınlandı-Toplantı 5 saat 15 dakika devam etti”. Kabul edilen “Huzur Tebliği” de gazetede yer almaktadır (Cumhuriyet Gazetesi, 23 Kasım 1964, s. 1, 7): Sayın Cumhurbaşkanının başkanlığında, Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi Başkanları, Başbakan ve TBMM Grupları başkanları hazır oldukları halde toplanan Siyasi Partiler Başkanları aşağıdaki hususların umumi efkâra arzında mutabık kalmışlardır:

1-Yapılan referandumla aziz Türk Milletinin tasvibine mazhar olarak yürürlüğe giren Anayasamızı, bütün hükümleri ve ruhu ile yürürlükte tutmak ve demokratik rejimimizi her türlü sarsıntıdan koruyarak yaşatmak, takibinden bir an dahi fariğ olamayacağımız müsterek hedefimizdir.

2-27 Mayıs devriminin Anayasamızın meşru temelini teşkil ettiğine ve bu sebeple her çeşit istismar, tecavüz ve tahrikin dışında ve üstünde tutulması lüzumuna olan inancımızı bir kere daha ifade ve ilan ediyoruz.

3-Toprak bütünlüğümüzü ve milli istiklalimizin daima sadık ve samimi bekası ve koruyucusu olduğuna inandığımız ve tarih boyunca üzerine aldığı vazifeleri şan ve şerefle yapmış bulunan kahraman ordumuza ve mensuplarına tevcih edilen ve edilecek her çeşit tahrikin daima karşısında olmak azim ve kararındayız.

4-Aziz Türk Milletini birbirine düşürmek isteyen hareketlerle her çeşit din istismarcılığının karşısında olmak azim ve kararındayız.

5-Bu hedef ve konulara sözle, yazı ile veya fiilen aykırı davranışları, kanun karşısındaki sorumlulukları bakımından her çeşit himaye ve müsamaha dışında bırakmanın ve bu gibilere parti bünyelerinde yer vermemenin lüzumuna samimiyetle inanmış bulunuyoruz. Ayrıca, şahsi ve siyasi çıkarları için, bu kabil hareketlere başvuran kötü niyetlilere itibar ve iltifat etmemeleri bakımından aziz vatandaşlarımızı uyanık bulunmaya davet ediyoruz.

6-Siyasi partiler genel başkanları, devlet hayatımızın huzur içinde yürütülmesi bakımından alınmasını uygun göreceklere diğer tedbirleri en kısa zamanda tesbit ederek başkanlıkları altında toplanmayı Sayın Cumhurbaşkanımızdan rica etmişler ve Sayın Cumhurbaşkanı bu ricayı kabul eylemişlerdir.”

23 Kasım 1964 günü Milliyet Gazetesi ise “Parti Liderleri Anlaşmaya vardı” başlığı ve buna bağlı “Yayınlanan Bildiride ‘Orduya Yönelen Her Türlü Tahrikin Karşısında Olunduğu’ belirtildi” ve “Tedbirlerin Kısa Sürede Tesbitinden Sonra Tekrar Bir Toplantı Yapılacak” alt başlıklarıyla gelişmeyi okuyucularına duyurmuştur. (Milliyet Gazetesi, 23 Kasım 1964, s.1).

Sunay’ın bildiri hakkında “güzel” dediği de ertesi (24 Kasım 1964) günkü Cumhuriyet Gazetesinde yer almıştır. (Cumhuriyet Gazetesi, 24 Kasım 1964, s.1).

### **“İkaz Mektubu” Sonrası Kanun Görüşmeleri**

Genel Kurmay Başkanı Org. Cevdet Sunay’ın ikaz mektubundan sonra siyasette manzara tamamen değişecekti. Artık bu müdahale ile Meclis ve özellikle muhalefet hizaya getirilmiş; müzakereler çok daha sakin geçecek, müdahale bazılarının çekingenliğine, bazılarının ise daha cesaretlenmesine yol açacak. Ancak temponun hızlandığı da bir gerçektir.

18 Kasım 1964 günkü birleşimde partilerin grup başkan vekilleri ile hükümet temsilcisinden oluşan kurulun, 1961 Anayasası’nın çıkarılmasını emrettiği yasaların çıkarılmasını içeren protokol Meclis’te okunmuş ve bu protokole bağlı olarak Meclis’in Salı, Çarşamba, Perşembe ve cuma günleri planlı bir çalışma yürütmesi kararlaştırılmıştır (MM. TD., 1964, C. 33, s. 409-410).

26 Kasım 1964 tarihli 13. Birleşimde tasarı görüşülecekken ve oturum başkanı yeterliliğin kabul edildiğini ve birçok değişiklik teklifi olduğunu belirtip maddelerin müzakeresine geçilmesini bildirecekken yine muhalefet milletvekillerinden bazıları çoğunluk olmadığı gerekçesiyle yoklama istemişler, yapılan yoklama sonrasında çoğunluğun olmadığı anlaşılmış ve birleşime son verilmiş; yani tasarinin görüşülmesine başlanamamıştır. (MM. TD., 1964, C. 33, s. 596).

27 Kasım 1964, 1 Aralık 1964 ve 2 Aralık 1964 günleri çoğunluk olmadığı için görüşmeler ertelenmiş; nihayet 3 Aralık 1964 günkü müzakerelerde oturum başkanı ve Geçici Komisyon Sözcüsü tarafından çok ilginç açıklamalar yapılmıştır. Oturum Başkanı kanunun geldiği aşama hakkında açıklama yaptıktan sonra, Komisyon Sözcüsü usul hakkında söz isteyince, şöyle ilgi çekici beyanda bulunmuştur: Açık oya sunulan oylama sonucunun bir işaret olacağını, ayrıca maddelere geçilmesi kabul edildiğine göre, tasarinin reddi veya hükümete iade edilmesini talep eden takrirlerin oylanmayacağını ifade etmiş ve Coşkun Kırca’ya söz vermiştir. Komisyon Sözcüsü Coşkun KIRCA ise, tasarinin belli başlı maddelerinin en yüksek seviyede görüşme konusu olacağını, bu itibarla komisyona bir haftalık süre tanınmasını, bu konularda parti gruplarının bu süre içerisinde takrirlerini Komisyona iletmelerini, komisyonun verilen önergelerle birlikte ilgili maddeleri yeniden müzakere edeceğini ifade ettikten sonra, takrirlerin komisyona iadesine ve Anayasa Komisyonuna gönderilmesi istenen takrirlerin reddedilerek maddelere geçilmesini teklif etmiştir. Bu sırada çoğunluk kalmadığı için oylama, 4 Aralık birleşimine bırakılmıştır. (MM. TD., 1964, C. 33, s. 664-665).

4 Aralık 1964 birleşiminde ise oldukça çok sayıdaki önergelerden Komisyona, Hükümete, Anayasa Komisyonuna ve normal komisyonlara iadesini isteyen takrirlerin tekrar okunması kabul edilmemiş, önergeler ya sahipleri tarafından geri alınması veya oylama ile reddedilmesinden sonra sıra Geçici Komisyonun, kanunun görüşülmesine bir hafta ara verilmesi ve bu sürede Grupların, değişiklik tekliflerini komisyona vermelerini istediği önergesi görüşmeye açılmış; bu konuda Yozgat Milletvekili İsmail Hakkı Aldoğan, komisyona gruplar adına veya kişisel olarak verilecek değişiklik önergelerinin gerekçeleriyle birlikte yüzlerce sayfa tutacağını ve bu durumun komisyonda bir haftalık sürede çıkarılamayacağını, o yüzden komisyon çalışmalarına gruplar halinde katılıp görüşlerin orada açıklanıp karara varılmasının daha doğru olacağını teklif etmiş; Komisyon Sözcüsü Coşkun Kırca, komisyonda zaten parti grup temsilcileri ile görüşmeler yapılacağını, verilecek değişiklik teklifleri ile komisyonun otomatikman geri alınacağını ve yeniden kaleme alınacağını belirtmiştir. Bunun üzerine komisyonu önerisi oylanarak kabul edilmiştir. (MM. TD., 1964, C. 33, s. 695-697). Önerinin kabul edilmesinden bir hafta sonra 11 Aralık 1964 günkü birleşimde ve takip eden 25 Aralık, 13 Ocak 1965, 14 Ocak, 19 Ocak, 27 Ocak günleri komisyondan gelmesi gereken rapor gelmediği için görüşmeler ertelenmiş ve nihayet 28 Ocak 1965 birleşiminde müzakereler başlayabilmiştir.

28 Ocak 1965 günkü birleşim ve takip eden görüşmeler oldukça sakin geçmiş; oturum başkanı tarafından, daha önceden maddelere geçilmesinin kabul edildiği ifade edilerek konunun ivedilikle görüşülmesi teklifi olduğu açıklanmıştır. Teklif hemen ve tekrar kabul edilmiş ve maddelere geçilmiştir. 1. Madde kısa bir görüşme yapılmış, bu arada müzakerelerin kifayetine dair önerge kabul edilmiş; ancak maddenin oylanması sonraki birleşime bırakılmıştır. (MM. TD., 1965, C. 35, s. 304).

29 Ocak tarihindeki oturumda, 1. Madde hakkında kabarık sayıda değişiklik önergesi verilmiş, önergelerden birindeki, bir kelime eklenmesi teklifi dışındaki bütün takrirler reddedilmiş ve madde oylanarak kabul edilmiştir. (MM. TD., 1965, C. 35, s. 322). “Derneklerin siyasi faaliyetlerde bulunmaları ve partileri desteklemek veya desteklememek faaliyetlerinin yasaklanması”nı öngören 2. Maddeye geçilmiş, ancak saat geç olduğu için görüşmeye son verilmiştir. (MM. TD., 1965, C. 35, s. 326).

9 Şubat birleşiminde, Meclisin daha önce aldığı karar gereğince, her hafta Perşembe günü görüşmek üzere gündeme dönülmüş; 11 Şubat birleşiminde ise 2. Madde müzakereleri sürerken vaktin geç olması sebebiyle oturuma son verilmiş; bunu üzerine kanunun “ivedilikle” görüşülmesi karar altına alınmasına rağmen, böyle giderse kanunun çıkmasının gecikeceğinin görüşünün ileri sürülmesi üzerine, siyasi partiler 10 Mart günü bir protokol görüşmesi daha yapıp, 11 Mart tarihinden itibaren, görüşmeler bitinceye kadar müzakerelerin devam ettirilmesine karar vermişler ve Meclis de bu protokolü kabul etmiştir. (MM. TD., 1965, C. 35, s. 363, 481; C. 37, s. 247). Bundan sonra kanun müzakereleri oldukça hızlanmış ve maddeler birbiri ardınca kabul edilmeye başlanmıştır.

6. Maddeye geçildiğinde partileri grup başkanları ve grup başkan vekillerinin ortak bir önergesi okunmuştur. Bu önergede -görüşmelerin hızının yeterli görülmediğinden olacak- kanun maddelerinin birbirleriyle uyumlu olduğundan ve Anayasanın Geçici 7. Maddesinde süresi geçmiş kanun söz konusu olduğundan, tasarının 2. Kısımından itibaren görüşmelerin kısım kısım (daha sonra kabul edilen bir öneri ile de oylanmanın ise madde madde) yapılması teklif ediliyordu. Bu önerge yapılan oylamada kabul edilmiş ve maddeleri çıkarılması daha da hızlanmıştır (MM. TD., 1965, C. 37, s. 377).

Bölümler halinde yapılan ve 2. Bölüm görüşmelerine gelindiği 17 Marttaki 76. Birleşimde 8. Madde hızlı bir şekilde kifayet önergesinin kabulüyle değişiklik takrirlerine geçilmiş, kabul edilen takrirlerden ikisi komisyon tarafından istenmiş; bunun ardından 10. Maddenin kaldırılmasını isteyen komisyon önerisi oylanıp kabul edilmiştir. (MM. TD., 1965, C. 37, s. 432). Daha sonra 3.

Bölüm görüşmelerine geçilmiş, yapılan konuşmalar sırasında yeterlilik önergesi reddedilmiş (MM. TD., 1965, C. 37, s. 456-457); bu arada 7 ve 9. Maddelerle ilgili değişiklik talepleriyle redakte edilen maddeler, komisyonun da katılımıyla kabul edilmiştir. (MM. TD., 1965, C. 37, s. 457).

Tasarının görüşmelerine, araya Milli İstihbarat Teşkilatı Kanunu girdiği için 30 Mart gününden itibaren devam edilmiş; 4. Bölüm ve 17. (15.) Maddeye gelince, Geçici Komisyon'dan, 2. Kısım 4 ve 5. Bölümlerinin birleştirilmesine dair bir önerge gelmiş; gerekçesini ise "4. Bölümde İl Teşkilatına dair olan muhtelif maddeler tek bir madde olarak birleştirilmekte ve tek bir madde için bir bölüm yapılamayacağı için 4. Bölüm kaldırılmakta; 5. Bölüm de iki maddeden ibaret olduğundan, 4. ve 5. Bölümlerin birleştirilerek 'Teşkilat Kademeleri' şeklinde isim verilmektedir; bu sebeple 4 ve 5. Bölümlerin birleştirilmelerinin daha yerinde olacağı" şeklinde izah etmiştir. (MM. TD., 1965, C. 37, s. 699-700). Lehte ve aleyhte yapılan konuşmalar sonunda, önce yeterlilik, sonra da birleştirme önerisi kabul edilmiştir (MM. TD., 1965, C. 37, s.704). Ardından da Komisyon Sözcüsü, grupların anlaştıkları konulardaki takrirler ile komisyonun katıldığı maddelerdeki farklılıklar dikkate alınarak 'il kongrelerinde seçilecek delege sayısının tespiti konuları'nın madde metninden çıkarıldığını ve 17, 18, 19 ve 20. Maddelerin birleştirilerek "İl Teşkilatı" başlığı altında ve 15. Madde olarak kabule sunulduğunu açıkladıktan sonra yeni haliyle Maddeyi okumuş, görüşmeler devam ederken kapanma vakti gelmiştir (MM. TD., 1965, C. 37, s. 717).

Tasarının geri kalanını 3 günde bitirmeyi hedeflediği anlaşılan Meclis, 13 Mayıs tarihindeki 103. Birleşiminde Meclise CHP ve AP Grup Başkanvekilleri tarafından ortak bir önerge ile 14, 15 ve 16 Mayıs günleri 10:00-13:00, 15:00-19:00 ve 21:00-24:00 saatleri arasında tasarının görüşülmesi teklifini getirmişler, görüşmeler sonunda bu teklif de kabul edilmiştir (MM. TD., 1965, C. 39, s. 134-139, (1965).

Görüşmelerin bu bölümünde "Parti Yasaklamaları" başlığı altında bulunan ve siyasal partilerin alanını iyice daraltan maddeler hızlı bir şekilde kabul edilmiştir. Bunların en ilgi çeken maddelerden birisi "Anayasanın Meşruluk Temelinin Korunması" başlığını taşıyan 124. Madde; ikincisi ise "27 Mayıs Devriminin Anlamının Korunması" başlıklı 125. Maddedir (MM. TD., C. 39, s. 295-296).

Millet Meclisi, Genel Kurmay Başkanı'nın İkaz Mektubundan sonra tasarının hem kısa sürede çıkartılabilmesi, hem de yasanın içerik bakımından düzeltilebilmesi için oldukça gayret sarfettiğini belirtebiliriz. Bu anlamda oluşturulan "Huzur Komisyonu" yaptığı değişikliklerle genel kurula yol gösterici olmuş ve süreç hem hızlanmış hem de içerik -ortamın müsaade ettiği kadar-olgunlaştırılmıştır. Tasarının, Geçici Komisyon'un Genel Kurula getirdiği halinde nasıl bir değişikliğe uğradığını, aşağıdaki Tablo 2'de görmek mümkündür.

**Tablo 2:** *Millet Meclisi Geçici Komisyondan Gelen Tasarının Meclis Görüşmeleri Sonucu Değiştirilişi\**

MİLLET MECLİSİ GEÇİCİ KOMİSYONUNDAN GELEN TASARI (161 MADDE)	
<b>Aynen Kabul Edilen Maddeler</b>	1-9
<b>Birleştirilen Maddeler</b>	17-20(15), 21-24(16), 29-30(21), 62-64(52), 65-66(54), 90-92(79), 106-107(91), 112-119(96), 114(97)
<b>Kaldırılan Maddeler</b>	10, 13, 35, 42, 45, 46, 56, 71, 72, 73, 96, 97, 127, 128, 131
<b>Yeni Eklenen Maddeler</b>	27, 28, 29, 48, 53, 60, 61, 62, 77, 104, 109, 112, 118, 120, 121, 126, 127, 134, 137
<b>Numarası Değiştirilen Maddeler</b>	11(10), 12(11), 14(12), 15(13), 16(14), 25(17), 26(18), 27(19), 28(20), 31(22), 32(23), 33(24), 34(25), 36(26), 37(30), 38(31), 39(32), 40(33), 41(34), 43(35), 44(36), 47(37), 48(38), 49(39), 50(40), 51(41), 52(42), 53(43), 54(44), 55(45), 57(46), 58(47), 59(49), 60(50), 61(51), 67(67), 68(56), 69(57), 70(58), 74(59), 75(63), 76(64), 77(65), 78(66), 79(67), 80(68), 81(69), 82(70), 83(71), 84(72), 85(73), 86(74), 87(75), 88(76), 89(78), 93(80), 94(81), 95(82), 98(83), 99(84), 100(85), 101(86), 102(87), 103(88), 104(89), 108(92), 109(93), 110(94), 111(95), 114(97), 120(98), 121(99), 122(100), 123(101), 124(102), 125(103), 126(105), 129(106), 130(107), 132(108), 133(110), 134(111), 135(113), 136(114), 137(115), 138(116), 139(117), 140(119), 141(122), 142(123), 143(124), 144(125), 147(128), 149(129), 152(130), 153(131), 154(132), 155(133), 156(135), 158(136), 159(138), 160(139), 161(140)

**Kaynak:** TBMM Tutanak Dergisi

\*Parantez İçerisinde ve Koyu yazılan Rakamlar Maddelerin Yeni Numarasıdır

Bu şekilde kanunun maddeleri oldukça hızlı biçimde kabul edildikten sonra tasarının bütünü üzerine biri lehte Adana Milletvekili Kasım Gülek ve diğeri aleyhte olmak üzere Uşak Milletvekili Ahmet Tahtakılıç söz almışlar; Kasım Gülek yasanın bir eşinin olmadığını, dünyada 2. Siyasi Partiler Kanunu olduğunu belirterek, bazı maddeler dolayısıyla önemli fırsatların kaçırıldığını ifade etmiş; Ahmet Tahtakılıç ise yasanın Anayasaya aykırılığı iddiasını sürdürmüş, ayrıca sosyal bünyeye de uymadığını, adliye teşkilatını ve bütünlüğünü rencide ettiğini, artık para ile parti kurulacağını ileri sürmüştü; Komisyon Sözcüsünün tenkitler cevaplamasından sonra da oylamaya geçilmiş, ancak oylamaya 106 Milletvekili katılmış, 55 kabul, 38 ret, 13 çekimser oy çıkmış ve yeterli çoğunluk olmadığı için oylama ertesi güne bırakılmıştır (MM. TD., 1965, C. 39, s. 383-386).

17 Mayıs 1965 günkü oturumda yapılan ikinci oylamada da çoğunluk sağlanamamış, oylamaya katılan 220 milletvekilinin 172'si kabul, 36'sı ret, 12'si çekimser oy kullanmıştır. Nihayet 3. Oylamaya 309 milletvekili katılmış, bunların 235'i kabul, 59'u ret, 15'i ise çekimser oy kullanmış ve yasa kabul edilip Cumhuriyet Senatosu'na havale edilmiştir (MM. TD., 1965, C. 39, s. 410, 493-500).

## Cumhuriyet Senatosu Görüşmeleri

Siyasi Partiler Kanunu tasarısının Millet Meclisi'nde görüşmelerinden ve kabulünden sonra tasarı Cumhuriyet Senatosu'na havale edilmiş; konu hakkında ilk görüşme 25 Mayıs 1965 tarihinde yapılmıştır. Kabul edilen takrire göre konunun müstaceliyetine binaen İçişleri, Anayasa ve Adalet ve Plan ve Bütçe Komisyonlarından seçilecek 5'er üyeden oluşan bir Geçici Komisyon belirlenmesi ve önce bu komisyonun inceleme yapması kararlaştırılmıştır. (Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi<sup>3</sup> (CS. TD., 1965, C. 28, s. 10). Geçici Komisyonun belirlenip, gelen tasarımı görüşüp rapor hazırlaması beklenirken diğer yandan da Millî İstihbarat Teşkilatı Kanunu gibi bazı önemli ve öncelikli yasaları görüşmeye devam etmiştir.

Geçici Komisyon görüşmelerini bitirdiğinde Komisyon Sözcüsü tarafından 18 Haziran 1965 birleşiminde bir teklif sunulmuştur. Bu teklife göre, Milletvekili Genel Seçimlerinin 10 Ekim 1965 tarihinde yapılacağı ve çalışma günleri azaldığı için bu kanunda komisyonun yaptığı değişiklikler Senato tarafından aynen kabulü halinde, tasarı üzerinde tekrar görüşmeler yapılması gerekeceğinden diğer bütün işlerden öncelikle ve ivedilikle yapılmasının kabul edilmesi talep edilmektedir. Bu teklif 33 oya karşılık 35 oy ile kabul edilmiştir (CS. TD., 1965, C. 29, s. 703-704).

Böylece Siyasi Partiler Kanunu tasarısının Senato görüşmeleri 21 Haziran 1965 tarihinde başlamıştır. Millet Meclisi'nde yaşanan sürecin Senato'da yaşanmayacağı tabiidir. Bunu da iki sebebe bağlamamız mümkündür: Birinci sebep doğal olarak Genelkurmay Başkanı'nın "ikaz mektubu"nun etkisi sürmektedir; ikincisi ise Senato'daki üye yapısıdır. Senato'da 27 Mayıs'ın Milli Birlik Komitesinden gelen "Tabii Üyeler" ve Cumhurbaşkanı tarafından atanan "Kontenjan Senatörleri" dolayısıyla, yasanın arzu edildiği gibi çıkarılmasını isteyenlerin ağırlıklı olmasıdır. Dolayısıyla yine Millet Meclisi'nde kanunun bütünü üzerine yapılan müzakereler, konuya yaklaşımları göstermesi bakımından bize bir fikir vermeye yardımcı olacaktır.

İlk sözü alan CHP Kars Senatörü Sırrı Atalay, kanunun hazırlanış sürecini anlatmış ve Anayasanın Geçici 7. Maddesinde 2 yıl içerisinde yasanın çıkarılmasını emrettiğini, kanunun 3 Ekim 1963 tarihinde Üçüncü Karma Hükümet zamanında meclise sevk edildiğini, 4. Karma Hükümet zamanında da bir an önce yürürlüğe girmesi için gayret gösterileceğinin ifade edildiğini belirtmiştir. Bu konuda gelişmiş demokrasilerde böyle özel bir kanuna rastlanmadığını; Almanya'nın uzun hazırlıklar yapmasına rağmen gerçekleştiremediğini, Türkiye'de ise demokratik bir Anayasa olarak siyasi partilerle ilgili ileri ve iyi hükümleri en çok ve hukuka uygun şekilde tespit eden bir Anayasadır, dedikten sonra DP dönemine göndermeler yapıp koalisyon hükümetlerini övücü cümleler kurmuş; "...Fakat eğitimsiz, emeksiz, tecrübesiz heveslerin hüsrana ve acılarıyla sonuçlandığını da esefle müşahede etmişizdir" şeklinde konuşmuştur. Sırrı Atalay Anayasanın siyasi partilerle alakalı düzenlemelerine değinmiş, yasanın da bazı maddelerinin Anayasaya paralel düzenlemeler olduğunu; CHP'nin kararlı taraftarı ve savunucusu olduğu Siyasi Partiler Kanunu'nun hayırlı olmasını dileyerek konuşmasını bitirmiştir (CS. TD., 1965, C. 29, s. 29-33).

Kontenjan Grubu adına Osman Köksal, kanunun genel olarak partiler Geçici Komisyonu'nda da esaslı bir değişikliğe uğramadığını vurguladıktan sonra sözlerini şu şekilde sürdürmüştür: "Sayın Genelkurmay Başkanı'nın iyi niyetle dolu, yerinde ve zamanında Senato ve Meclis Başkanlığı'na gönderdiği mektup üzerine, ileri sorumlular tarafından yapılan seri toplantıların her birinde, bu kanun tasarısının en kısa zamanda çıkarılması kararına varılmıştır." Daha sonra kanun içeriğine temas ederek genellikle muhalif görüşlere karşı konuşmuş; ocak-bucak teşkilatlarının tekrar ihya edilmemesini hayırlı bir gelişme olarak ifade ettikten sonra konuşmasını "Bu tasarı kanunlaşır,sa,

<sup>3</sup> Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, CS. TD. kısaltma ile kullanılmıştır.

partilerin teşkilat ve faaliyetleri daha verimli istikamete yönelecektir” cümleleriyle bitirmiştir (CS. TD., 1965, C. 29, s. 33-34).

Milli Birlik Grubu adına Tabii Senatör Ahmet Yıldız, kanunun önemine işaret ettikten sonra uzun konuşmasına “...Türkiye, hiçbir ülkede benzerine rastlanmayan bir siyasi yaşantı geçirmiş, geçirmektedir. Bu gerçek iyice kavranınca sorunlarımıza çözüm aramada yabancı kaynaklardan yararlanmak olanağımızın çok sınırlı olduğu görülür... Bize özgü ve örnekleri de pek bulunmayan siyasal oluşum içinde olduğumuza göre, yine bize özgü, bizim düşün gücümüzün ürünü olan çözümler bulmak zorundayız...(padişahın) gücünü insancillaştırma yönünden ilk adım olan Sened-i İttifak'tan bu yana... Aksiyonla düşün işbirliği... Gittikçe artarak 27 Mayıs'tan sonra daha belirgin hale gelmiştir...” (konuşmanın bu kısmında DP iktidarı dönemine atıfta bulunarak bağımsızlık, özgürlük, halk felsefesi, din sömürücülüğü, devrim aleyhtarlığı, çıkar uğruna bütün kutsal inançları kullanmak gibi vurgular yer almıştır) ”...Liderlik yerine şeflik veya şef özentiliği, halkçılık yerine oligarşik çekirdeklere dayanan bir siyasal örgütlenme ve yönetimden kurtulamadık... Bağımsızlık savaşını kazanan ve devrimci-reformcu nitelikleri belirgin olan yönetiminde kurularak çalışan parti de, temele inme yerine, tepeden yönetme temsilcisi olmuştur... Karşımızdaki parti laik mi, öyle ise biz değiliz. Onlar devletçi ise biz liberaliz vs. Örneğin CHP'deki en koyu devletçi ve devrimci, DP'ye geçince koyu liberalist ve gelenekçi oluvermiştir.” Bu analizden sonra partilerin husumet yerine, hizmette yarışması esas olmalıdır şeklinde bir belirleme yapan konuşmacı kanun hakkındaki görüşlerini sıralamaya başlamıştır:

“1-Komisyon üyesinden, başkandan başka tasarıyı benimseyen olmayışı ilginç bir durumdur. Hiçbiri tasarıyı benimsemiyor. Hele iki üyenin görüşmeleri terk etmesi, ilginçliği daha da artırıcıdır. 2- Tek tip parti yaratma sakıncasını önlemek amacı ile birçok hususların tüzüklere bırakılması... Önemlidir. Bazı konularda fazla ayrıntılara yer verilmesi, kanun tekniği yönünden sakıncalı olmakla beraber, bir yeniden düzenlenme, olumlu ve süreli gelenekler kurma döneminde bunu amaca hizmet edici bir tutum sayıyoruz. Anayasanın genel çerçevesi ve temel ilkeleri ile yetinmek... Amaca hizmet etmez. 3- Partiler üzerinde bir yargı yetkisinin bulunmayışının sonuçları 8geçmişte olduğu gibi acı olabilir)... Tasarıdan ön seçim yönteminin kaldırılmasının nedenlerini anlayamadık... Esasen demokrasimizin en büyük hastalıklarından biri aday tespit sistemidir...(Merkez yoklaması) sakıncalıdır... Kanundaki yasaklamaları çok yerinde bulmaktayız... Her yaşayan organın kendisini koruması için olması gerekli ve meşru olan tedbirleri önlemek anlaşılır bir mantık değildir. 4- Tasarıda genel merkez baskısı ve hâkim zümrenin etkisine fazla yer verildiği kanısındayız. 5- Ocak-bucak örgütlenmesini önleyen hükmü büyük hoşnutlukla karşılamaktayız. 6- Seçilme yeterliliği ve niteliği olmayanların parti kurucusu olmamasını, mantığın açıkça kabul edeceği bir görüşün kanunlaşması anlamına alıyoruz. 7- TBMM Grubu diye anlayamadığımız bir grup oluşturulmuştur... Esasen yetkileri de ayrı olan parlamenterlerin (ortak) bir grup kurmaması gerekir. 8- Partiler için belirlenen hazine yardımları çok yüksektir yaratacak... Bu paraların harcama yöntemleri de serbest bırakılmıştır, hiçbir kontrol yok, sadece belge göstermekle yetinilecek. Üyelerden alınan ödentilere sınır konması yerinde(dir). Sonuç olarak kanun, bir kısmı ileri ve siyasal yaşantımızda olumlu sonuçlar hükümler getirmektedir. Değindiğimiz bazı aksaklıkların da düzeltilmesi halinde, beklenen yararı daha da artıracaktır. Bu umutla kanunun siyasal yaşantımızda olumlu sonuçlar yaratmasını temenni eder(iz)...” sözleriyle konuşmasını tamamlamıştır (CS. TD., 1965, C. 29, s. 35-40).

AP Grubu adına konuşma yapan Kastamonu Senatörü Ahmet Nusret TUNA çok kısa bir konuşma yapmış, partilerin demokrasinin vazgeçilmez unsuru olduklarını vurgulamış, demokrasinin ülkede



kökleşip yerleşmesi için elele çalışmak gerektiğine işaret etmiş ve yasanın demokrasiye ve memlekete hayırlı olmasını dilemiştir (CS. TD., 1965, C. 29, s. 41).

Gruplar adına yapılan konuşmalardan sonra sıra kişisel konuşmalara gelmiştir. İlk sözü Ankara Senatörü Niyazi AĞIRNASLI almış ve özetle; yasanın gecikmiş olmakla beraber memnuniyetle karşılanması gerektiğini, bu yasayla beraber birlik içinde, garp ölçüsünde ilerleme kaydedilmesini temenni ettiğini söyledikten sonra, 1946 yılına kadar idarenin halka mal edilmesi amacıyla yukarıdan aşağıya doğru kurulmuş bir düzen, parti, 1946'dan sonra doktrinel ve inanç farklılıklarına göre ve aşağıdan yukarıya örgütlenmiş siyasi partilerin doğmadığını ve bunun 27 Mayıs 1960'taki hadiselerin ortaya çıkmasına daha henüz 1946 yılında atılan yanlış adımla başladığına işaret etmiştir. Geçmişten zaman zaman ders çıkararak siyasi partilerin, rejimin vazgeçilmez temel unsurları halinde birer hizmet yarışının mihrakları, kampları olmalarını temenni ederek devam etmiştir. Bu tasarı ile birbirine zıt politikalar üretmiş olanların bundan sonra bir hayli güçlü çekişmelerini ifade etmiş; ardından ocak-bucak teşkilatlarını kaldırıp ilçe, il, merkez yürütme kurulu, genel yönetim kurulu teşkilatının kabul edilmesinin nazari izahını bulamadığını, eğer ocak-bucak teşkilatlarının milleti düşman kamplara ayırdığı düşünülürse il ve ilçe teşkilatlarının da kurulmaması gerektiğini, husumet kamplarının parlamentoda başladığına inandığını ilave etmiştir. Müktesep hakları olması gereken il ve ilçe yöneticilerinin aday olamamalarının -yasanın ilgili maddesinin hemen yürürlüğe gireceği düşünülürse- hak ihlali olduğunu ve bu fıkranın maddeden çıkarılması icap ettiğini ifade etmiştir. TBMM Grubu kurulması ile alakalı olarak da, Senato üye sayısı az, Millet Meclisi üye sayısı fazla, bu durumda, grupta Millet Meclisi'nin hâkim olacağı görüşünde olduğunu açıklayan konuşmacı, bağışların sınırlanmasının olumlu, siyasi partilerin kapatılmasına yönelik düzenlemelerin de isabetli olduğunu; siyasi partilere yardım konusunda da, partilere verilecek para ile kaç okul, kaç hastane yapılacağını, kaç köye içme suyu getirileceğinin düşünülmesi icap ettiğini ve yardımın da oy oranlarına göre yapılmasının bir tür adaletsizlik olduğunu belirterek sözlerini tamamlamıştır (CS. TD., 1965, C. 29, s. 41-46).

Aydın Senatörü Osman Saim Sarıgöllü, konuşmasının başında dünyada ve bizde Siyasi Partiler Kanunu'nun geçirdiği evrelerden bahsetmiş ve dünyada böyle bir kanun düzenlemesi için çalışmaların başladığını ancak parlamentolarından geçirememiş olduğunu; bizde ise diğer ülkelerin önüne geçerek, üniversite ilim adamlarından kurulu bir heyetin hükümete bir rapor verdiğini, ancak hükümetin hazırlayıp getirdiği tasarı, maalesef parti idarecileri tarafından ele alınarak esas gayesinden uzaklaştırılmış, Anayasa'ya aykırı hükümleri yanında, ileride rejimi tehlikeye düşürecek hükümlerle getirildiğini iddia etmiştir. Bunlar kısıtlayıcı hükümler, ön seçimin kabul edilmemesi, TBMM Grubu, partilere yapılan yardımlar (olarak sayılabilir). Bu şekilde kanunun hiç çıkmamasının daha iyi olacağını; Anayasaya aykırı bu kanunun istesek de istemesek de ülkeyi diktaya götüreceğini, kuvvetli hükümet öngördüğünü ve sonunun muhakkak ki ya parti, ya şahıs, ya zümre diktatoryasına götüreceğini iddia ettikten sonra; 27 Mayısçılara seslenerek, "eğer bir 27 Mayıs daha beklemiyorlarsa... Kanunun ilgasının lazım geldiğini, komisyon bazı maddeleri alsın, tatbiki mümkün maddeleri bu seçimlerde uygulansın, ön seçimi de muvakkat bir madde ile kabul edilsin ve uygulansın" şeklindeki tavsiyeleriyle bitirmiştir (CS. TD., 1965, C. 29, s. 46-49).

Daha sonra söz alan diğer senatörler de hemen hemen aynı konulara değinmişler; İzmir Senatörü İzzet Birand, Alman Anayasasından söz etmiş; Cumhurbaşkanı'nca Seçilen Üye Amil Artus, yine tarihi seyir ve gelişmeler üzerinde durmuş, 1945 yılında tek dereceli seçim sistemini kabul ettikten sonra kurulan muhalefet partisinin (DP), bazı hak ve hürriyetler için mücadele ettiğini; 1950'de gizli oy açık sayımı kabul ettikten sonra demokratik anlamda gelişme gösteremediğimizi; muhalefete düşen partinin kendi zamanlarında yapamadıkları veya zaman bulamadıkları hak ve hürriyetler mücadelesine giriştiklerini; 1950 ile 1960 arasındaki devre Türkiye'nin hayatında bir rejim mücadelesi devri olarak karakterize edilmiş olduğunu, daha ziyade Anayasa hak ve

hürriyetlerinin teminata bağlanması, Anayasa Mahkemesi'nin kabulü, Hâkimler Kanunu'nun kabulü vs. gibi mücadelelerle geçmiş olduğunu; bütün bunların 1960 ihtilalinin hazırladığı Anayasa ile gerçekleştirildiğini ifade ettikten sonra bazı tereddüde düştüğü maddeler ile ilgili görüşlerini açıklamış; ön seçimin hükümetin hazırladığı şekliyle kabulünü istemiş ve her konuşmacı gibi dilek ve temennilerle konuşmasını tamamlamıştır (CS. TD., 1965, C. 29, s. 51-54).

Tabii Üye Vehbi Ersü, hazine yardımının kaldırılmasını istediği konuşmasında, kanunun mevcut partilerin merkez teşkilatlarının diktatorya kurmasına imkân vereceğini, Türkiye'deki siyasi oluşumu önlemek istidadını göstereceğini ve haksız yere Devlet hazinesine el uzattığını gördüğü için bu noktalara işaret etmek istediğini açıklamıştır (CS. TD., 1965, C. 29, s. 54-55).

Konuşmacılardan Yozgat Senatörü Sadık Artukbaç, kısa ve çekingen konuşmasında, ön seçime ihtiyaç olduğu görüşünde olduğunu, ancak önümüzdeki seçimlerde uygulanmasının da güç olduğunu, bunun için kanunun 30. Maddesine bir fıkra eklenerek ön seçimin yapılmasını temin edebileceklerini; hazine yardımı konusunda ise bu yardımın gerekli olduğunu iddia etmiş; ancak yardımın bütçe nispeti üzerinden % 5 olarak değil de partilerin oy nispeti üzerinden yapılması gerektiğini ve "partilere yardım yapılmasının vatandaşlara ve müesseselere el uzatmaktan daha iyi, daha faydalı ve daha ahlaki olduğunu" belirtmiştir (CS. TD., 1965, C. 29, s. 59-60).

Siyasi Partiler Kanunu Tasarısı Cumhuriyet Senatosu'na getirildiğinde, ortay çıkan durum ve sonuç, Millet Meclisi'nden gelen tasarının üzerinde çok fazla oynanmadığı şeklindedir. Bunun nedenini, zaman darlığına ve sonbaharda yapılacak genel seçime yetiştirilme telaşına bağlayabiliriz. Bu çerçevede hem Cumhuriyet Senatosu Geçici Komisyonu'nun, hem de Senato Genel Kurulu'nun tasarıda yaptıkları değişiklikler Tablo 3 ve Tablo 4'te gösterilmiştir.

**Tablo 3: Cumhuriyet Senatosu Geçici Komisyonunda Yapılan Değişiklikler**

MİLLET MECLİSİNCE KABUL EDİLEN METİN (140 MADDE)	
Cümle ve Kelime Değişikliği, Ekleme, Kaldırma; Düzenleme, Madde Başlığı veya Numarası Değişikliği, Fıkra Ekleme veya Kaldırma	1, 2, 8, 13, 15, 16, 18, 33, 36, 37,40, 50, 52, 54, 56, 68, 74, 97, 138, 139, 140, 141*
<b>Yeni Eklenen Maddeler</b>	137
<b>Aynen Kabul Edilen Maddeler</b>	3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 14, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 53, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136

**Kaynak:** Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi

\*Koyu Yazılan Numaralar Maddelerin Yeni Numaralarıdır

Gruplar adına ve kişisel konuşmalar tamamlandıktan sonra maddeler geçilmesi oylanıp kabul edilmiş, ardından ivedilikle görüşülmesi oylanarak kabul edilmiş; yine Geçici Komisyon'un önerisiyle Millet Meclisi'nde yapıldığı gibi görüşmelerin kısımlar üzerinden, oylamaların ise madde madde yapılması kabul edilmiş ve kararlaştırılmış; daha sonra da müzakerelere son verilmiştir (CS. TD., 1965, C. 29, s. 63).

22 Haziran 1965'te 101. Birleşimde müzakereler başladığında, daha önce kararlaştırıldığı şekilde ve Millet Meclisi'nde de yapıldığı gibi, görüşmeler kısımlar üzerinden, oylama ise maddeler üzerinden yapılacaktı. Bu anlamda madde müzakereleri başladığında Senato çok hızlı hareket etmiş, maddeleri seri şekilde çıkarmaya başlamıştır. Bu seri kabullerde öne çıkan hususlara bakıldığında; dikkati çeken yönlerden biri, Senato Geçici Komisyonu'nun hazırlamış olduğu

raporun belirleyici olmasıdır. Maddeler herhangi bir müdahaleye uğramaksızın büyük bir hızla Senato'dan geçirilmiştir. İkinci olarak bu hızlı tempo içerisinde en çok tartışılan konular içerisinde “Önseçim”, “Partilere Devletçe Yapılacak Yardım” ve “Partilere Üye Yazılma” ön plana çıkmaktadır. En çok tartışılması beklenen “Anayasanın Meşruluk Temelinin Korunması” ve “27 Mayıs Devriminin Anlamının Korunması” başlıklı maddelerin ise hiç tartışılmadan genel kuruldan geçtiği görülmektedir. Bunda, Genel Kurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın ikaz mektubunun etkisi ile Senato'da 27 Mayıs hareketinin uygulayıcılarından Milli Birlik Komitesi üyeliklerinden gelen “Tabii Senatörler” ile Cumhurbaşkanı tarafından atanan “Kontenjan Senatörleri”nin görüşme ve oylamalarda bir hayli etkin olduklarını söylememiz mümkündür. Bu bağlamda Millet Meclisi'nin yaklaşık 1,5 yılda görüşerek çıkarabildiği Siyasi Partiler Kanunu

**Tablo 4:** *Cumhuriyet Senatosu Görüşmelerinde Kabul Edilen Maddeler*

CUMHURİYET SENATOSU GEÇİCİ KOMİSYONU'NDAN GELEN METİN (140 MADDE)	
Değişiklik Yapılan Maddeler	68 (66)*
Madde Ekleme	Geçici Maddeler: 1, 2, 3, 4
Madde Kaldırma	19, 22, 26, 134
Aynen Kabul Edilen Maddeler	1-18, 19(18)-22(20), 23(21)- 26(23), 27(24)-36(32),37(33)-140(135)

**Kaynak:** TBMM Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi

\*Parantez içerisindeki koyu yazılan rakamlar maddelerin yeni numaralarıdır.

görüşmelerini, Cumhuriyet Senatosu, Geçici Komisyonun görüşme ve rapor hazırlama süresi olan 4 gün de dâhil olduğu halde toplam 11 günde tamamlamıştır. Madde görüşmelerinin oylanıp kabul edilmesinden sonra kanunun tümü üzerine bir görüşme açılmış; bu tempolu müzakere sonunda yasanın tümü 1 Temmuz 1945 günü oya sunulmuş ve kabul edilmiştir (CS. TD., 1965, C. 29, s. 584). Birinci oylama sonucuna göre çoğunluk sağlanmış, toplam 184 üyeden 95'i oylamaya katılmış, bunlardan 73'ü kabul, 21'i red oyu kullanmış, 1 çekimser oy çıkarken, oylamaya katılmayanların sayısının 87 olması asıl dikkat çekici durum olmuştur (CS. TD., 1965, C. 30, s. 584, 603-605). Bundan sonra iki meclis arasındaki ihtilafli maddeler ortak kurulan Uzlaşma Komisyonu'nda görüşülerek karara bağlanmış ve nihayet 16 Temmuz 1965 günü Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (Resmi Gazete, 16 Temmuz 1965; Erdem, 2013, s. 318-356).

## 2. Sonuç

İlk Genel Savaş'a kadar, demokrasinin 1789 yılından itibaren gösterdiği gelişim sürecinde, siyaset yapanlar ve siyasetin niteliği açısından herhangi bir kısıtlamaya gitmeden eksik veya aksayan yönlerini düzeltirken; I. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan ekonomik, siyasi ve sosyal yapılar, bir yandan sosyalist siyaset, tam kapitalistleşmemiş Rusya'da totaliter yüzüyle uygulanma fırsatı bulurken; diğer yandan da Almanya'da Nazi ve onun güdümünde olan İtalya'da faşist partilerin iktidara yükselmesine sebep olmuştur. Batı dünyası, II. Dünya Savaşı'nda bu totaliter kanadın Sovyetler Birliği versiyonuyla iş birliği yaparak faşist Almanya ve İtalya organizasyonunu yenilgiye uğrattı. Savaş sonunda Batılı ülkelerde partiler, o zamana kadar “siyasi amaçlı dernekler” tanımıyla Dernekler Yasası'na tâbi olarak faaliyetlerini sürdürürken, meseleyi “rejim” boyutuyla ele alıp müstakil bir Siyasi Partiler Kanunu ile siyasi partilere nizam verme çalışmalarına başlamıştır. Bu anlamda artık siyasi faaliyetler Sosyalist ve bilhassa Faşist adlarıyla kurulamayacak ve politika üretmeyeceklerdi. Batıya paralel olarak bizde de, buna benzer düşünce beyanları ve çalışmaları başladı. İlerleyen zamanda batıdaki yasakların sınırları Türkiye'de biraz daha genişletildi ve yasaklara “irtica” da dâhil edildi. Arka planda ise gittikçe siyasallaşan kırsal kesimin, büyük kitleler halinde sistemde yer alması söz konusu idi. İşte bu anlamda 27 Mayıs darbesi gerçekleşti.

27 Mayıs Hareketi, kurguladığı Kurucu Meclis yapısıyla -aksine iddialara rağmen- demokratik bir Anayasa ortaya çıkardı. 1961 Anayasası 57 ve Geçici 6. Maddeleri ile vaad ve emrettiği, Siyasi Partiler Kanunu'nun da içerisinde yer aldığı bazı kanunların 2 yıl içinde çıkarılmasını

hedefliyordu. Bu çerçevede CHP ağırlıklı Hükümet (CHP+CKMP+YTP Koalisyon Hükümeti), Hukuk Fakülteleri'nin bazı bilim insanlarından bu konuda rapor hazırlamalarını istedi. Raporu bir iç değerlendirme (değiştirme, düzeltme) yaparak Hükümet Tasarısı halinde 1963 Sonbaharında Meclis'e getirdi. Meclis de 3 Ekim 1963 tarihinde tasarımı gündemine aldı. Ancak tasarı müzakereleri başlayınca, tasarının hazırlanmasında denklem dışında kalan, 1961 seçimlerinde güçlü bir şekilde Meclis'e giren, DP'nin devamı iddiasında bulunan AP ve diğer parti MP; Meclis İçtüzüğü'nün sağladığı sınırlar içinde görece pasif bir direniş göstermişlerdir. Bu partiler ve milletvekilleri giderek daha cesur, hatta pervasız konuşmalar yapmaya başlamışlardı. Bu arada İkinci CHP koalisyon hükümeti de İsmet İnönü'nün istifası ile bozuldu. CHP, YTP'nin ve bağımsızların destekleriyle bıçak sırtı bir çoğunluk ile yeni bir koalisyon hükümeti kurdu. Fakat bu aşamada Siyasi Partiler Kanunu görüşmeleri 18 Şubat 1964 tarihinden itibaren kilitlendi.

Tasarı görüşmeleri, araya giren öncelikli yasa görüşmelerinin, resmi tatillerin ve yaz tatilinin araya girmesiyle ele alınamadı. Bu sıralarda basında yürütülen kamuoyu oluşturma çabalarının, denkleme dâhil olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Kasım 1964'te Meclis tekrar açıldığında tasarı görüşmelerinde değişen bir şey olmadı. Gidişatı değiştiren ise sürece yapılan bir müdahale oldu. Genel Kurmay Başkanı Org. Cevdet Sunay, siyaset literatürümüze "İkaz Mektubu" veya "Sunay Mektubu" adlarıyla geçen müdahaleyi gerçekleştirdi.

"Sunay Mektubu" ile derhal Hükümet Temsilcileri, Meclislerin Başkanları ve Partilerin Genel Başkanları'nın katılımlarıyla "Huzur Toplantıları" yapıldı. Bir haftalık görüşmeler sonunda bir "Huzur Tebliği" yayınlandı. Bu şekilde yasama organları ve partilere gereken nizam verilmişti. Apar-topar partilerin Grup Başkanları veya Başkan Vekillerinden bir komisyon oluşturuldu. Bu komisyon tasarımı yeniden ele aldı ve yaptığı düzenlemeler sonucunda Genel Kurula tekrar indirildi. Millet Meclisi 28 Ocak 1945 tarihinden itibaren, yaklaşık dört ay sonra 17 Mayıs 1965 tarihinde görüşmelerini bitirmiş ve tasarımı Cumhuriyet Senatosu'na havale etmiştir.

Cumhuriyet Senatosu ise tasarımı Geçici Komisyonun inceleme süresi de dahil olarak 11 gün gibi rekor bir sürede karara bağladı. Ardından ihtilafli konular ve maddeler, Meclislerin komisyonlarından oluşan Karma Komisyon'da görüşülerek sonuca ulaştırılmış ve Kanun, 16 Temmuz 1965 günü Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

Yasanın görüşme sürecinde iki ayrı duruş ortaya çıkmaktadır: "İkaz Mektubu"na kadar olan süreçte Millet Meclisi'ndeki muhalif milletvekilleri uyguladıkları taktikler yanında daha cesur, hatta metinde de belirttiğimiz gibi zaman zaman pervasız konuşmalar yaparken; "İkaz Mektubu"ndan sonra ise muhalefetin dozunu düşürmüşler, daha dikkatli, hatta çekingen bir tavır sergilemişlerdir. Cumhuriyet Senatosu ise bu konuda daha rahat olmuş gibi görünmektedir. Bu rahatlıkta geleneksel siyasetçilerin yanında Cumhurbaşkanı tarafından atanan "Kontenjan Senatörleri" ile Milli Birlik Komitesi'nden gelen "Tabii Senatörler" in rollerinin olduğu kanaatindeyiz.

Yasanın içeriği konusunda se, tasarının görüşülmesi sırasında bazı milletvekilleri önseçimin kaldırıldığını iddia etseler de "önseçim" kaldırılmamış, ancak genel olarak adayların belirlenmesinde partilerin yetkili kurullarına geniş bir alan bırakıldığı anlaşılmaktadır. Önseçimlerde aday olacak kişilere getirilen kayıtlar (Madde 37); parti kayıtlarının tutulması ve korunması (Madde 58) gibi hükümlere bakıldığında birtakım sınırlamaların getirildiği görülmektedir.

Her iki Meclis'te de tartışma konusu olan "Mali Hükümler" kısım başlığındaki, Cumhuriyet Senatosu'nda şiddetle karşı çıkılan "Devletçe Yardım" başlıklı 73.maddede, devlet yardımının belirlenmesinde, bir önceki milletvekilliği seçimlerinde alınan oyların dikkate alındığı görülmektedir.

“Milli Devlet Niteliğinin korunması” başlığı altında belirlenen hükümlerle partilere, partilere ve faaliyetlerine belirgin sınırlar çizilmiş; batıdaki totaliter eğilimlere getirilen sınırlamalar konusunda daha ileri gidilmiş; Atatürk inkılaplarının hepsi tek tek sayılarak yasak sınırları daha genişletilmiştir (Madde 97). Bu bağlamda olmak üzere nihai metinde, “Anayasa’nın Meşruluk Temelinin Korunması” başlıklı 102. Maddede getirilen “*Siyasi Partiler, Anayasanın Başlangıç kısmının 2 nci fıkrasında yazılı saikle ve Anayasanın 4 üncü Geçici Maddesinin 3 üncü fıkrasında yazılı amaçla gerçekleştirilen 27 Mayıs 1960 Devrimini, yapılması gerekli olmayan veya haksız veya gayrimeşru bir hareket olarak göstermek amacını güdemezler*” hükmü ile yine “27 Mayıs Devriminin Anlamının Korunması” başlığıyla yer alan “*Siyasi Partiler, 27 Mayıs Devriminin Anayasanın Başlangıç Kısmının 2 inci fıkrasında yazılı saikten ve Anayasanın 4 üncü Geçici Maddesinin 3 üncü fıkrasında yazılı amaçtan gayri saikleri ve amaçları da olduğunu yahut 27 Mayıs Devriminin amacına ulaşmadığını veyahut bu devrimin belli bir siyasi parti veya partiler lehinde yapıldığını ileri süremezler*” şeklindeki 103. Maddeyle; ayrıca “27 Mayıs 1960’dan 15 Ekim 1961’e Kadar Yargı Organlarınca Kapatılan Siyasi Partilerin Devamı Olma İddiasının Yasak Edilmesi” başlığıyla ve “27 Mayıs tan 15 Ekim 1961 e kadar yargı organlarınca kapatılmış siyasi partilerin adını taşıyan yahut bunların devamı olduğunu gösterecek bir ad alan siyasi partiler kurulamaz. Siyasi partiler, 27 Mayıs 1960 tan 15 Ekim 1961 e kadar yargı organlarınca kapatılmış siyasi partilere ait her çeşit işaret, rumuz ve alametleri veya bunlara açıkça benzeyen işaret, rumuz ve alametleri kullanamaz. Siyasi partiler, 27 Mayıs’tan 15 Mayıs 1961 e kadar yargı organlarınca kapatılmış siyasi partilerin devamı olduklarını ileri süremezler” şeklindeki 104. Madde ile yasak sınırları iyice genişletilmiş, partilerin alanları oldukça daraltılmış olmakta, ayrıca 27 Mayıs darbesini koruma ihtiyacı dikkat çekmektedir.

### **Kaynakça**

- Birinci, A. (2020). *Hürriyet ve İtilaf Fırkası-II. Meşrutiyet devrinde İttihat ve Terakki’ye karşı çıkanlar*. 3. bs., İstanbul: Dergah Yayınları.
- Cumhuriyet Gazetesi* (1963, Ekim 13). s.1. Erişim adresi: [egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar](http://egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar)
- Cumhuriyet Gazetesi* (1963, Ekim 21). s.1. Erişim adresi: [egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar](http://egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar)
- Cumhuriyet Gazetesi* (1963, Aralık 3). s.1. Erişim adresi: [egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar](http://egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar)
- Cumhuriyet Gazetesi* (1963, Aralık 16). s.1. Erişim adresi: [egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar](http://egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar)
- Cumhuriyet Gazetesi* (1964, Ocak 28). s.1. Erişim adresi: [egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar](http://egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar)
- Cumhuriyet Gazetesi* (1964, Ocak 29). s.1. Erişim adresi: [egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar](http://egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar)
- Cumhuriyet Gazetesi* (1964, Ocak 30). s.1. Erişim adresi: [egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar](http://egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar)
- Cumhuriyet Gazetesi* (1964, Ocak 31). s.1. Erişim adresi: [egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar](http://egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar)
- Cumhuriyet Gazetesi* (1964, Kasım 17). s.1. Erişim adresi: [egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar](http://egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar)
- Cumhuriyet Gazetesi* (1964, Kasım 18). s.1-7. Erişim adresi: [egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar](http://egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar)
- Cumhuriyet Gazetesi* (1964, Kasım 19). s.1. Erişim adresi: [egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar](http://egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar)
- Cumhuriyet Gazetesi* (1964, Kasım 20). s.1-7. Erişim adresi: [egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar](http://egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar)
- Cumhuriyet Gazetesi* (1964, Kasım 23). s.1. Erişim adresi: [egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar](http://egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar)
- Cumhuriyet Gazetesi* (1964, Kasım 24). s.1. Erişim adresi: [egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar](http://egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar)
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi* (1965). Dönem 1, C. 28, 10. Erişim adresi: [https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td\\_v2.sorgu\\_ekrani](https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani)

- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi* (1965). Dönem 1, C. 29, 28-640. Erişim adresi: [https://www5.tbmm.gov.tr//develop/owa/td\\_v2.sorgu\\_ekrani](https://www5.tbmm.gov.tr//develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani)
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi* (1965). Dönem 1, C. 30, 584-605. Erişim adresi: [https://www5.tbmm.gov.tr//develop/owa/td\\_v2.sorgu\\_ekrani](https://www5.tbmm.gov.tr//develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani)
- Erdem, T. (2013). *Yasama meclisi üyeleri seçimi ve siyasi partiler kanunları (1876-2013)*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Kili, S., Gözübüyük, A.Ş. (1985). *Türk anayasa metinleri*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi* (1963). Dönem 1, C. 23, 150-172. Erişim adresi: [https://www5.tbmm.gov.tr//develop/owa/td\\_v2.sorgu\\_ekrani](https://www5.tbmm.gov.tr//develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani)
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi* (1964). Dönem 1, C. 25, 129-578. Erişim adresi: [https://www5.tbmm.gov.tr//develop/owa/td\\_v2.sorgu\\_ekrani](https://www5.tbmm.gov.tr//develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani)
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi* (1964). Dönem 1, C. 26, s. 121-622. Erişim adresi: [https://www5.tbmm.gov.tr//develop/owa/td\\_v2.sorgu\\_ekrani](https://www5.tbmm.gov.tr//develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani)
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi* (1964). Dönem 1, C. 33, s. 596-700. Erişim adresi: [https://www5.tbmm.gov.tr//develop/owa/td\\_v2.sorgu\\_ekrani](https://www5.tbmm.gov.tr//develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani)
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi* (1965). Dönem 1, C. 35, 221-481. Erişim adresi: [https://www5.tbmm.gov.tr//develop/owa/td\\_v2.sorgu\\_ekrani](https://www5.tbmm.gov.tr//develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani)
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi* (1965). Dönem 1, C. 37, 248-717. Erişim adresi: [https://www5.tbmm.gov.tr//develop/owa/td\\_v2.sorgu\\_ekrani](https://www5.tbmm.gov.tr//develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani)
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi* (1965). Dönem 1, C. 39, s. 91-504. Erişim adresi: [https://www5.tbmm.gov.tr//develop/owa/td\\_v2.sorgu\\_ekrani](https://www5.tbmm.gov.tr//develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani)
- Milliyet Gazetesi* (1964, Kasım 17) s. 1. Erişim adresi: <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>
- Milliyet Gazetesi* (1964, Kasım 18) s. 1. Erişim adresi: <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>
- Milliyet Gazetesi* (1964, Kasım 20) s. 1. Erişim adresi: <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>
- Milliyet Gazetesi* (1964, Kasım 23) s. 1. Erişim adresi: <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>
- Siyasi Partiler Kanunu (1965, 16 Temmuz) *Resmî Gazete* (Sayı: 12050). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12050.pdf> 12050
- Yeni Gazete* (1964, Kasım 17) s. 1.



*Araştırma Makalesi / Research Article*

**ULUSLARARASI İLİŞKİLER ÖĞRETİMİNDE DİJİTAL DÖNÜŞÜM YANSIMALARININ  
İNCELENMESİ: TÜRKİYE ÜNİVERSİTELERİ ÖRNEĞİ\***

Müge YÜCE<sup>1\*\*</sup>

Meva BAYRAK KARSLI<sup>2</sup>

Sinem ÇİLLİGÖL KARABEY<sup>3</sup>

**Öz**

Bu çalışmada uluslararası ilişkileri etkileyen yönüyle dijital dönüşümün, Türkiye'deki Uluslararası İlişkiler programlarının eğitim içerikleri ve öğretim teknikleri üzerine yansımaları incelenmiştir. Çalışma kapsamında Türkiye'nin yedi farklı bölgesinden seçilen 11 üniversitenin Uluslararası İlişkiler programlarındaki dijital dönüşüm eğilimlerinin belirlenmesi için ilgili programların müfredatları derinlemesine incelenmiş, öğretim elemanlarının dijital yeterlilikleri belirlenerek dijital dönüşüm süreçlerine ilişkin deneyimleri görüşmeler yoluyla ortaya çıkarılmış ve dijital dönüşüm süreçlerinin öğretim süreçlerine yansımaları öğrenci perspektifinden ele alınmıştır. Bu kapsamda müfredat inceleme kontrol listesi, dijital yeterlilik anketi ve görüşme formu gibi veri toplama araçlarından faydalanılmış, 35 öğretim üyesi ve 102 öğrenci yapılan anketlere katılmış, beş farklı öğretim üyesi ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgularda dijital dönüşümün Uluslararası İlişkiler program müfredatlarına ve ders izlencelerine yeteri kadar yansıtılmadığı ve araştırmaya katılan öğretim üyelerinin bu yetersizlik konusunda ortak kanaate sahip olduğu belirlenmiştir. Öğretim üyelerinin dijital teknolojileri kullanma becerilerinin ve bu becerileri eğitim-öğretim süreçlerine yansıtma düzeylerine ilişkin algılarının yüksek olduğu, bu sonucun öğrenciler tarafından desteklendiği görülmüştür. Çalışmada ulaşılan sonuçlar incelendiğinde yükseköğretim alanındaki yeni küresel rekabetin teknolojik ve dijital dönüşüme adaptasyon ile belirlendiği 21. yüzyılda Türkiye'deki dönüşüm sürecinin kurumsal düzeyde beklenen seviyeye henüz ulaşmadığı, ders içeriklerinin güncellenmesi gerekliliği konusunda bir farkındalığın olduğu, fakat bu farkındalığın müfredat ve ders izlencelerine tam anlamıyla yansıtılmadığı tespit edilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Uluslararası ilişkiler programları, Yükseköğretim, Dijital dönüşüm.

**JEL Kodları:** I23, I29

**EXAMINATION OF DIGITAL TRANSFORMATION REFLECTIONS IN INTERNATIONAL  
RELATIONS TEACHING: THE CASE OF TURKISH UNIVERSITIES**

**Abstract**

In this study, the impacts of digital transformation on the curricula and teaching techniques adopted in International Relations (IR) programs in Türkiye were examined from the perspectives of lecturers and students. This study aims to ascertain the digital transformation tendencies of 11 Turkish universities located in different regions of Türkiye. To determine the digital transformation trends of the chosen universities' IR programs, three basic studies were conducted on the curricula, the faculty members' familiarity with digital tools and technologies, and the instructional strategies used in the courses. Within this context, required data collected by tools such as curriculum review list, digital competence questionnaire and interview form. During data collection process, 35 faculty members and 102 students participated in the surveys and in-depth interviews were conducted with five different faculty members. The participating faculty members agreed that the curricula did not sufficiently represent the digital transition; as per the findings. It was observed that the perceptions of the faculty members regarding their ability to use digital technologies and their level of reflecting these skills to the education processes were high, and this result was supported by the students. When the results of the study are examined, it is found that in the 21st century, when the new global competition in the field of higher education is determined by adaptation to technological and digital transformation, the transformation process in IR programs in Türkiye has not reached the anticipated degree at the institutional level yet, there is an awareness of the need to update course content, but this awareness is not fully reflected on the curriculum and course syllabus.

**Keywords:** International relations programmes, Higher education, Digital transformation

**Jel Codes:** I23, I29

\* Bu çalışma, Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi Koordinatörlüğü tarafından onaylanarak tamamlanan araştırma projesinde elde edilen bulgulara dayanılarak üretilmiştir. Çalışmada elde edilen veriler için Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul Başkanlığı'ndan 31.03.2021 tarih ve 5/66 karar nolu yazılı izin alınmıştır.

<sup>1</sup> Dr. Öğretim Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0002-7593-6060.

\*\* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): muge.yuce@atauni.edu.tr.

<sup>2</sup> Dr. Öğretim Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi B., ORCID: 0000-0002-9062-6482.

<sup>3</sup> Öğr. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü, ORCID: 0000-0002-8925-9486.

**Başvuru Tarihi** (Received): 01.11.2023 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.01.2024

## Giriş

Uluslararası sistemde sermaye birikimi, yatırım potansiyeli ve teknolojik kapasitenin Avrupa'dan Asya'ya kaymakta olduğu bir süreç yaşanmaktadır. Bu süreç, sistemin temel aktörleri olan ulus devletlerin güç kapasitelerindeki değişimin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Devletlerin ekonomik, siyasi, teknolojik ve askerî kapasitelerindeki dönüşüm, küresel sistemde bütüncül bir paradigma değişimini de zorunlu kılmaktadır. Sistemin tamamına meydana gelen dönüşüm ve değişim süreci, uluslararası ilişkilerin doğasını anlamak ve yorumlamak üzere yeni ve çok boyutlu bir bakış açısının geliştirilmesini gerekli hale getirmektedir. Bu zorunluluk kapsamında Uluslararası İlişkiler (Uİ) disiplini, yerleşik kavramların mevcut süreci açıklamakta yetersiz kaldığı ve zihinsel bir meydan okumayla karşı karşıya olan alanların başında gelmektedir.

Uluslararası politikanın dinamik doğası Uİ eğitimi oluşturan müfredat içerikleri, öğretim yöntemleri, uzman yeterlilikleri ve eğitim-öğretim alt yapısının sürekli olarak güncellenmesini zorunlu kılmaktadır. 21. Yüzyılın ilk yirmi yılı içerisinde uluslararası politikanın dinamik yapısına ek olarak Uİ eğitimi, teknolojik ve dönemselsel fırsat ve meydan okumalarla karşı karşıya kalmıştır. Lisans ve lisansüstü eğitim içerikleri ile alt yapının geliştirilmesini zorunlu kılan en önemli faktörlerin başında dijital dönüşüm gelirken, bu dönüşümün normale göre daha hızlı gerçekleşmesini sağlayan konjonktürel faktör COVID-19 pandemisi sürecinde uzaktan eğitim uygulamalarının yaygınlaşması olmuştur (Güzel ve Özeren, 2021: 168; İlker Kerkez ve Sakallı, 2022: 152; Küçük ve Çavuşoğlu, 2022: 16). Teknolojik gelişim ve dijital dönüşümün bir ürünü olarak ortaya çıkan enformasyon toplumu ve bu toplumun ihtiyaç duyduğu eğitim içeriği ile öğretim tekniklerinin geleneksel yöntemlerle karşılanamayacağı olgusu, diğer tüm disiplinler gibi Uİ disiplinini de etkisi altına almıştır (Canan Sokullu, 2018: 5). 21. Yüzyılı tanımlayan en önemli faktörlerin başında gelen dijital dönüşüm sürecinde uzmanlar, eğitim sistemlerini tüm boyutlarıyla yeniden değerlendirerek, değişen durumlara uyum sağlama yönünde yeni stratejiler geliştirip uygulamakta ve eğitimde dönüşüm gerekliliğini vurgulamaktadırlar (Gürbüz, 2018: 72). Diğer yandan Uİ programlarının temel amacının ülkenin dış politikasının yürütülmesinden sorumlu diplomatların ve uluslararası organizasyonlarda görev yapabilecek donanımda eğitilmiş insan gücünün yetiştirilmesi olduğu göz önüne alındığında Uİ eğitiminin küresel teknolojik gelişme ve yapısal değişimlerden uzakta kalması düşünülemez (Keyman ve Ülkü, 2007: 103). Türkiye'de 52 devlet üniversitesi ve 19 vakıf üniversitesi olmak üzere toplam 82 Uluslararası İlişkiler, 19 devlet üniversitesi ve 30 vakıf üniversitesinde toplam 54 Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler programlarının bulunması, bu programlarda okutulan müfredat ve öğretim üyeleri tarafından kullanılan yöntem, strateji ve materyallerin standardize edilmesi konusunda önemli bir sorun alanı ortaya çıkarmaktadır (YÖK Atlas, 2022). Bu konu özellikle teknolojik gelişme ve dijital dönüşümün küresel politikaya etkisinin Uİ ders müfredatlarına yansıtılması gibi üzerinde henüz alan uzmanları arasında ortak ilgi ve uzlaşımın olmadığı bir konu olunca çok daha önemli ve karmaşık bir sorun haline gelmektedir.

Türkiye'de Uİ eğitimine ve eğitimde verilen müfredat içeriklerine ilişkin literatür incelendiğinde yapılan çalışmalar; Uİ lisans programlarında okutulan derslerin dağılımının incelenmesi (Keyman ve Ülkü, 2007), ders müfredatlarının lisans ve lisansüstü seviyelerinde karşılaştırmalı analizi (Eyrice Tepeciklioğlu, 2013), teorik derslerde okutulan materyallerin eleştirel pedagojik yaklaşım açısından eleştirisi (Ongur ve Gürbüz, 2019) gibi başlıklar üzerinde varlık göstermektedir. Bu kapsamda dijital dönüşümün küresel politikaya ve sistemin yapısına etkisinin, disiplin içerisinde benimsenen müfredat içeriklerine ne ölçüde yansıtıldığını ele alan çok fazla çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu kapsamda Türkiye'de ilk kez yapılan önemli çalışmalardan birinde Uİ eğitimine teknolojinin entegre edilmesi konu edinilmiştir. Çalışma kapsamında Sokullu ve Tuğtan tarafından 2018 yılında Bahçeşehir ve İstanbul Bilgi Üniversiteleri'nde Uİ lisans ve yüksek lisans programlarında uzaktan eğitim ve harmanlanmış eğitim uygulamaları yoluyla teknolojinin Uİ eğitimine nasıl entegre edilebileceği araştırılmıştır (Canan Sokullu ve Tuğtan, 2018).



Uİ eğitim içeriklerinde dijital dönüşümün küresel politikanın işleyişi üzerindeki etkilerinin yansıtılması konusunun taşıdığı önemden yola çıkarak bu çalışmayla Türkiye’de Uİ programlarında verilen eğitim içerikleri ve uygulanan öğretim teknikleri üzerindeki dijital dönüşümün yansımalarının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amacın gerçekleştirilmesi için ilgili konu başlığının belirlenmiş olmasının temel sebebi, 21. Yüzyılın en önemli niteliklerinden biri olan dijital dönüşümün yükseköğretim alanını radikal şekilde etkilemiş olmasıdır. Küreselleşme, dünya politikası ve diplomasi gibi konularda öğrenci yetiştirmekte olan Uİ programlarının küresel gelişmenin uzağında kalmasının, telafisi imkânsız sonuçlar doğuracağı yadsınamaz bir gerçek olarak görülmektedir. Bu temel gerekçe ile Türkiye’de Uİ programlarının dijital dönüşüme ne ölçüde uyum gösterdiklerinin ve dijital dönüşümün bu alana yönelik etkileri konusundaki algılarının belirlenmesinin Türk yükseköğretim alanı için önem arz ettiği düşünülmektedir. Bu noktadan hareketle çalışma kapsamında aşağıda yer alan araştırma sorularına cevap aranmıştır.

Uluslararası İlişkiler programlarının müfredatlarında dijital dönüşüme ilişkin yansımalar nelerdir?

Uluslararası İlişkiler bölümlerinde görev yapan öğretim elemanlarının dijital yeterlilik düzeyleri nasıldır?

Uluslararası İlişkiler programlarında öğrenim gören öğrencilerin dijital dönüşüme yönelik deneyimleri nasıldır?

### **1.Kuramsal Çerçeve**

Dijital dönüşüm, bilişim ve iletişim teknolojilerinin sunduğu imkânların kullanımı yoluyla tüm iş süreçlerinde bilginin toplanma ve transfer edilme yöntemlerinde meydana gelen radikal değişimleri; değişime maruz kalan aktörlerin verdikleri tepkisel süreçleri tanımlama anlamında kullanılmaktadır (Vial, 2019: 118; Tübitak Bilgem YTE, 2022; Wessel, Baiyere, Ologeanu-Taddei, Cha ve Blegind Jensen, 2021).

Dijital dönüşüm emek piyasası, devletler tarafından uygulanan sosyal koruma politikaları gibi birçok alanı etkilemekte ve toplumlar ile kurumları değişim yönünde baskılamakta (Misuraca, Pasi ve Viscusi, 2018), sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel yaşamın dijitalleşmesini (digitalisation), bağlantılabilirliğini (connectivity) ve sanallaştırılmasını (virtualisation) içeren çok boyutlu bir değişimi zorunlu kılmaktadır. Bununla birlikte dijital dönüşüm yalnız bu zorunlu değişim ile sınırlı kalmamakta ve sosyal ve beşerî bilimler için radikal etkileri olan sonuçlara yol açmaktadır.

Dijital dönüşüm başlığı altında sosyal bilimler alanında yapılan araştırmalara ilişkin nicel bir inceleme yapan Hausberg, Liere-Netheler, Packmohr, Pakura ve Vogelsang, (2019) çalışmalarında önemli sonuçlara ulaşmışlardır. Buna göre bilişimsel sosyal bilimler (computational social sciences), sosyal bilim alanı için devrimsel bir fırsat sunmakta fakat bununla birlikte araştırma etiği, disiplinler arası iş birliği ve yöntemler konusunda hâlâ aşılması gereken sorunlar bulunmaktadır (Eloranta, 2015). Nitekim dijital dönüşümün sosyal bilimlerin alt dallarında meydana getirdiği yenilikler, her alan için benzer sorunsalları da beraberinde getirmektedir. Ancak pazarlama, e-ticaret, bankacılık gibi alanlarda dijital teknolojilerin getirdiği yeniliklere uyum süreci daha hızlı olurken kamu yönetimi, siyasal aktörler arası ilişkiler, devletlerarası sistem gibi siyaset bilimi ve yönetim alanlarında bu süreç çoğunlukla daha yavaş ilerlemektedir. Bu sebeple sosyal bilimlerin siyaset bilimi, kamu yönetimi ve ui alanlarında çalışan akademisyen ve uzmanların kendi alanlarında dijital dönüşümü nasıl okuyacaklarına dair henüz yeni oluşan sınırlı bir teorik çerçeve bulunmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalar çoğunlukla devletin iç ve dış ilişkilerini düzenlerken kullandığı dijital teknoloji ve platformların geleneksel işleyişi değiştirdiği alanlarda ortaya çıkarılan kavramlar üzerinden şekillenmektedir. Devletin vatandaşlarıyla ilişkileri konusunda çoğunlukla “dijital vatandaşlık”, “e-demokrasi”, “e-vatandaşlık”, “dijital kimlik”, “dijital/akıllı şehirler” gibi kavramlar ön plana çıkarken dış ilişkilerde “dijital diplomasi”, “twitter diplomasisi / twiplomacy”, “siber güvenlik”, “siber savaş” gibi tanımlamalar ile ui ve kamu

yönetiminin geleneksel kuramlarına meydan okunmaktadır (Adesina, 2017; Sharma ve Sisodia, 2021; Göksu ve Özkan, 2021; Green, 2022; Simunjak ve Caliandro, 2019; Sullivan, 2016; Yue ve Beta, 2022).

Eğitimin dijitalleşmesi organizasyonel iyileştirmelerden teknolojik altyapının geliştirilmesine, pedagojik yaklaşımların yenilenmesinden çeşitli kalite anlayışlarının benimsenmesine kadar birçok konuyu kapsamaktadır (Tømte, Fossland, Aamot ve Degn, 2019). Nitekim dijital dönüşüm; kurumların teknolojiye dayalı olarak iş stratejilerinde köklü değişiklik yapması olarak tanımlanmaktadır (Karaman, 2020). Bu tanımın yükseköğretime uyarlanması, üniversitelerin yalnızca iş süreçlerinde değil ders içerikleri, derslerin işleniş şekilleri ve kullanılan materyaller gibi konularda da dijital teknolojilerden faydalanmalarını zorunlu kılmaktadır. Dijital dönüşümün çeşitli alan ve sektörlerde yol açtığı dönüşüm, bu alanlarda istihdam edilecek nitelikli mezunların yetiştirilebilmesi için yükseköğretimin içerik ve öğretim teknikleri konusunda yeni teknolojilere kendisini uyarlamasını bir zorunluluk haline getirmiştir. Bu kapsamda mevcut teknolojik değişimler üniversitelerin araştırma faaliyetlerinden, öğretim yöntem ve tekniklerine, fikri mülkiyet haklarından kampüs düzenlemelerine kadar birçok politika alanlarını gözden geçirmelerini bir zorunluluk olarak ortaya çıkarmıştır (Duderstadt, 2001). Üniversitelerin değişim baskısı altında kalmalarına sebep olan bir diğer faktör de değişen öğrenci profili olarak kabul edilmektedir. Marc Prensky tarafından 2001 yılında “dijital yerliler” (*digital natives*) olarak tanımlanan yeni kuşağın, dijital teknolojileri ve aygıtların dijital dillerini kolaylıkla anlayabildiklerini, bilgiye çok hızlı şekilde erişebildiklerini söylemektedir (Prensky, 2001).

PwC tarafından 2018 yılında yayınlanan bir rapora göre üniversitelerin dijital dönüşümde başarıya ulaşabilmeleri için gereken adımlar şu şekilde sıralanmıştır:

- Dijital dönüşümün yalnızca üniversitenin bilişim teknolojilerini değil her bölümünü etkilediğini anlamak,
- Tüm dijital etkinlikleri üniversitenin genel vizyon ve stratejileriyle ilişkilendirmek,
- İstekli ve yetenekli dijital yenilikçilerden oluşan topluluklara yatırım yapmak.

Türkiye’de dijital dönüşümün yükseköğretimdeki görünümü incelendiğinde hizmet ve operasyon kombinasyonunu merkeze alan entegre bir dönüşüm hedefinin izlendiği görülmektedir (Karabacak ve Sezgin, 2019).

Yükseköğretimde meydana gelen dijital dönüşüm sürecinin ders içerikleri, kullanılan teknikler ile ulaşılan sonuçların paylaşılma yöntemleri gibi konularda her bilim dalını etkilemesi beklenmektedir. Bu kapsamda sosyal bilimler alanında ve onun bir alt bilim dalı olan Uİ’de dijital dönüşümün etkilerini yadsımak mümkün görünmemektedir. Bu sebeple Sosyal Bilimlerin çalışma yöntemlerinde ve Uİ işleyişinde meydana gelen değişimin sentezlenerek bu yeni bakış açısı ve işleyişin Uİ öğretimine de yansıtılması büyük bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

I. Dünya Savaşı’ndan sonraki dönemde Wilson Prensipleri’nde en önemli yansımaları bulan idealist yaklaşım ile ortaya çıkan Uİ disiplini, II. Dünya Savaşı sonrası realist bakış açısının argümanları ile yeni bir nitelik kazanmış ve takip eden yıllarda giderek gelişen bir disiplin haline gelmiştir. Ancak 20. Yüzyıl kavramları üzerine kurulmuş olan Uİ disiplini 21. yüzyılın dijital teknolojileri sonrasında “güvenlik”, “ulusal ve uluslararası sınırlar” gibi kavramsallaştırmalarını yeniden tanımlama zorunluluğu içerisine girmiştir.

Küresel siyasette dijital dönüşümün meydana getirdiği yenilikleri, Uİ öğretimine yansıtılmak üzere ilk çalışmalar, Avrupa kıtasındaki yükseköğretim kurumlarının öncülüğünde gerçekleşmiştir. Dijital çağda eğitim kalitesinin sağlanması için disiplinin gerektirdiği öğretim yöntemi ve içeriğin dijital dönüşüme uygun hale getirilmesi gerektiği kabul edilmektedir (Bates, 2019). Bu kabulden yola çıkarak İsviçre’de Zürih Uygulamalı Bilimler Üniversitesi (ZHAW), “Dijital Çağda

Diplomasi” başlıklı bir ders içeriği oluşturmuştur. 7 günlük teorik bir eğitim ve Londra’ya üç günlük ziyaret ile uygulamalı öğrenimi içeren eğitim programında Kamu Diplomasisi, Halkla İlişkiler ve Lobi Faaliyetleri, Medya Stajı gibi dersler yer almaktadır. Eğitim kapsamında İngiltere’ye yapılacak ziyaret esnasında ise Londra’da Dijital Çağda Diplomasi ve Londra’nın Nation Branding alanında çalışmalar yapan kurumları ile sivil düşünce kuruluşları gibi çeşitli birimlerindeki geziler yer almaktadır (Zhaw Üniversitesi, 2020).

Bir başka Avrupa üniversitesi olan Hollanda Maastricht Üniversitesi’nde “Dijitalleşme ve Politika” başlıklı bir ders müfredata eklenmiştir. Dersin içeriği hakkında verilen bilgiye göre bu dersin amacı, dijitalleşmenin politikayı nasıl etkilediği, dijitalleşmenin demokratikleşme üzerinde güçlendirici mi yoksa aksi yönde mi etkide bulunduğu gibi sorular üzerinde odaklanılmasını sağlamaktır. Bu dersi alan öğrencilerin dijitalleşmenin siyasi güç, siyasi katılım, eşitlik ve kapsayıcılık gibi konularda politikacılara, vatandaşlara ve işletmelere ne gibi avantajlar veya sınırlılıklar getirdiğini tartışmaları beklenmektedir (Maastricht Üniversitesi, 2023). Bu kapsamda dersin hedefleri şu şekilde sıralanmıştır:

Temel siyasi kavram ve uygulamalar üzerinde dijitalleşmenin etkilerinin anlaşılması

Siyasi davranış, siyasi katılım ve kamuoyu üzerindeki kontrol mekanizmaları ile dijital dönüşüm arasında nasıl bir ilişki olduğunun analiz edilmesi,

Demokrasi üzerinde dijitalleşmenin ne yönde bir etkisinin olduğunun analiz edilmesi,

Siyaset alanında meydana gelen dijitalleşmenin, toplumun farklı grupları üzerinde nasıl etkileri olduğunun anlaşılması.

Dijital dönüşümün yükseköğretim ve Uİ programları üzerinde yol açtığı değişim süreci, her bölge ve ülkenin sahip olduğu kültürel arka plan ile ulusal hedefler doğrultusunda benimsenen eğitim politikalarının bir yansıması olarak belirlenmektedir. Yukarıda örnekleri verilen ülke ve programlardan görülebildiği üzere Avrupa merkezli üniversiteler dijital dönüşümü çoğunlukla demokratik değerler, siyasi katılım ve devlet-toplum ilişkilerine odaklanarak ele almaktadırlar. Bu kapsamda bu çalışmanın özgün değeri Türkiye’de Uİ programlarında okutulan ders müfredatlarına dijital dönüşümün nasıl yansıdığını ve bu dönüşümün düzeyini belirleyerek ülkeye özgü değişim dinamiklerini ortaya koyacak olmasıdır.

## 2. Yöntem

### 2.1.Araştırma Yöntemi/Deseni/Modeli

Çalışmada elde edilen veriler için Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul Başkanlığı’ndan 31.03.2021 tarih ve 5/66 karar nolu yazılı izin alınmıştır. Bu çalışmada Türkiye’de Uİ programlarında verilen eğitim içerikleri ve uygulanan öğretim teknikleri üzerindeki dijital dönüşümün yansımalarının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda çalışmada nitel araştırma yaklaşımlarından “Durum Çalışması” yöntemi benimsenmiştir. Durum çalışması, bir durumun bütüncül ve derinlemesine tanımlama ve analiz süreçlerini içerdiğinde, durum kendi ortamında oluştuğunda, duruma ilişkin etkenler arasındaki sınır net bir şekilde belli olmadığında ve birden fazla veri kaynağı olduğunda kullanılan nitel bir araştırma yöntemidir (Creswell, 2007; Yin, 2003). Bu çalışmada da durum çalışması yönteminin tercih edilme nedenleri aşağıdaki gibidir:

Çalışma kapsamında ülkemizdeki Uİ lisans programlarındaki dijital dönüşüm eğilimlerinin belirlenmesi amacına ulaşılması noktasında; ilgili programların müfredatlarının derinlemesine analiz işlemini gerektirmesi,

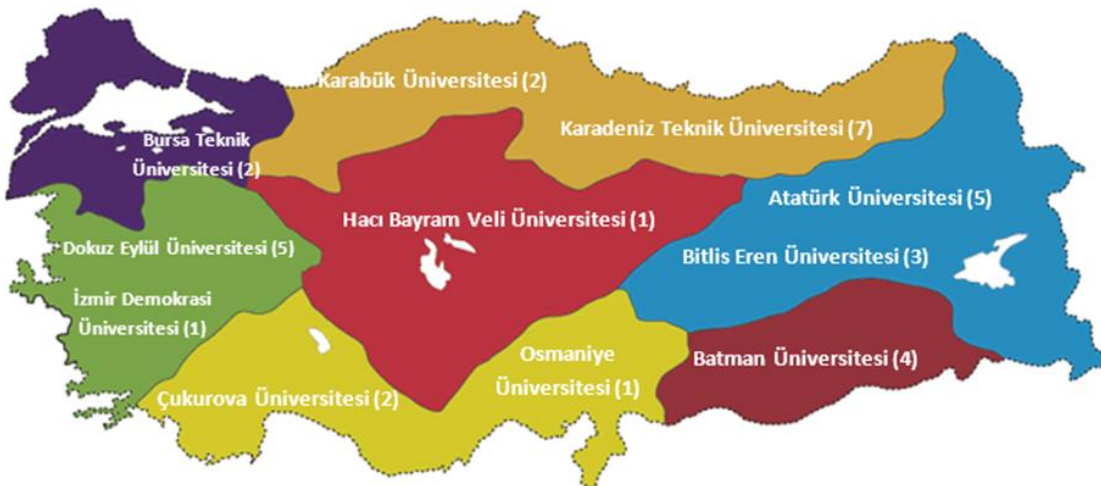
İlgili programlardaki öğretim üyelerinin dijital dönüşüme yönelik eğilimlerinin belirlenmesinin derinlemesine görüşmeler ve öğrenci deneyimlerinin incelenmesini gerektirmesi

Proje kapsamında ülkemizdeki Uİ lisans programlarındaki öğretim üyelerinin dijital dönüşüme ilişkin farkındalık düzeylerinin yükseltilebilmesi noktasında; temel dijital yeterlilikler ve Uİ alanına yönelik dijital yeterliliklerin belirlenmesine ilişkin detaylı içerik analizi yapılmasını gerektirmektedir.

## 2.2. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu Türkiye'nin farklı sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesine sahip yedi farklı bölgesinden bir adet köklü bir geçmişe sahip üniversite ile bir adet yeni kurulmuş bir üniversite olmak üzere toplamda 14 üniversite oluşturmuştur. Çalışma grubu belirlenirken öncelikle seçkisiz olmayan amaçlı örnekleme yöntemlerinden "Maksimum Çeşitlilik Örnekleme" yöntemine başvurulmuştur. Maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi, evren içinde var olan tüm farklı durumları yansıtabilecek örneklemlerin seçilmesine olanak sağlayan bir yöntemdir (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2008). Projenin amacına ilişkin zengin ve derinlemesine bilgi elde edilebilmesi için ülkemizdeki tüm bölgelerde yer alan üniversitelerden bir köklü ve bir yeni olmak üzere toplamda 14 üniversite belirlenmiştir. Böylelikle araştırma yapılması planlanan toplam 14 farklı üniversitenin (İstanbul Üniversitesi, Bursa Teknik Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karabük Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Gaziantep Üniversitesi, Çukurova Üniversitesi ve Osmaniye Üniversitesi) hem bölgesel farklılıkları hem de üniversitelerin dinamiklik, esneklik ve yeni teknolojilere uyum niteliklerinin araştırma sonuçlarına yansımaları beklenmiştir. Ayrıca, öğretim teknikleri ve ders müfredatı içeriklerindeki dijital dönüşüm eğilimlerinin yeni ve eski üniversiteler arasında değişip değişmediğinin belirlenmesi hedeflenmiştir. Ancak, çalışmanın yürütüldüğü süre içerisinde COVID-19 Pandemisinin Türkiye'de gösterdiği yayılma ve bu yayılmanın önlenmesi amacıyla uygulanan kapanma tedbirleri sonucunda yükseköğretime ara verildiği veya tamamen uzaktan yürütülmesine karar verildiği dönemler olmuştur. Bu sebeple çalışma kapsamında öğretim üyesi ve öğrencilerden toplanması amaçlanan veriler belirlenen 14 üniversitenin 11'inden toplanabilmiştir. Çalışma kapsamında ulaşılan 11 üniversite ve bu üniversitelerden çalışmaya katılan öğretim üyelerinin sayıları bölge bazlı olarak Şekil 1'de sunulmuştur.

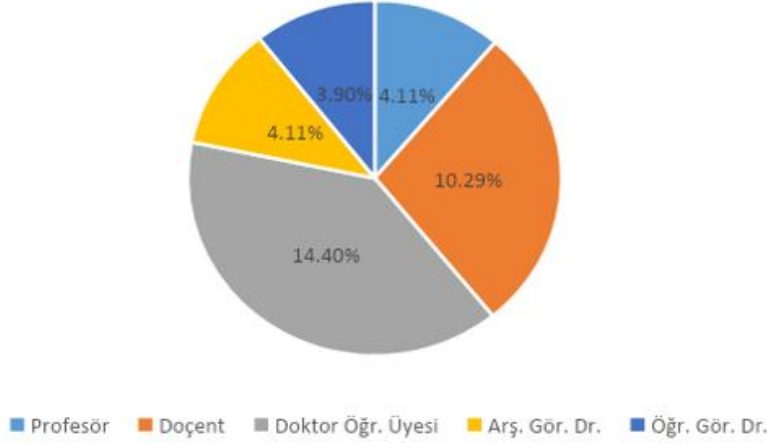
Şekil 1. Üniversiteler ve bu üniversitelerden çalışmaya katılan öğretim üyesi sayıları



Çalışma grubunu oluşturan 11 üniversitede görev yapmakta olan toplam 35 öğretim üyesine ulaşılmıştır. Çalışma grubunu oluşturan öğretim üyelerinin %23,66'sının erkek, %12,34'ü kadındır. Öğretim üyelerinin unvanlarına göre dağılımı ise %4,11 Profesör, %10,29'u Doç. Dr.,

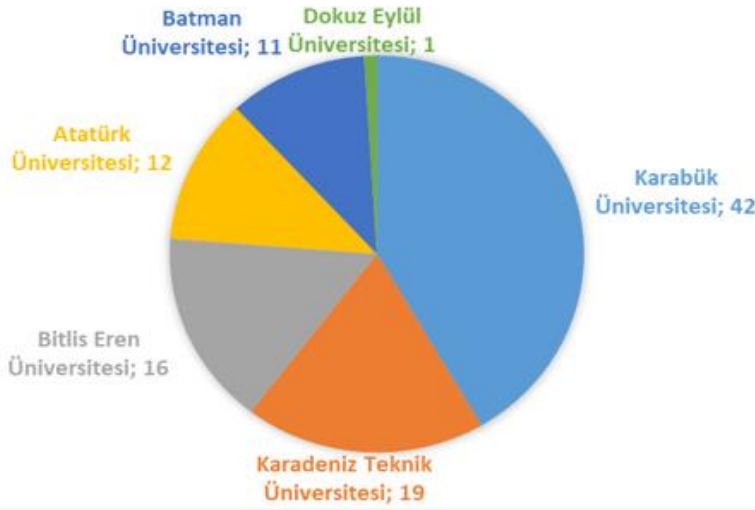
%14,40'ı Doktor Öğretim Üyesi, %4,11'i Araştırma Görevlisi Dr. ve %3,90'ı Öğretim Görevlisi Doktor şeklinde dağılım göstermektedir (Şekil 2).

Şekil 2. Öğretim üyelerinin unvanlarına göre dağılımları



Çalışma kapsamında yer alan üniversitelerde Uİ bölümlerindeki programlarındaki dijital dönüşüm süreci ve eğilimine yönelik bilgi elde edebilmek amacıyla bu üniversitelerin ilgili bölümlerinde görev yapan öğretim üleriyle görüşmeler yapılmıştır. Öğretim üyelerinin seçiminde seçkisiz olmayan amaçsal örnekleme yöntemlerinden “Ölçüte Dayalı Örnekleme” yöntemi kullanılmıştır. Ölçüte dayalı örnekleme yöntemi, bir araştırmada ele alınacak gözlem birimlerinin belirli özellikleri taşıması gerektiğine yönelik ölçütlerin olması durumunda başvuru amaçsal örnekleme yöntemidir (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2008). Bu doğrultuda görüşmeler öncesinde öğretim üyelerinin dijital yeterliliklerinin belirlenmesine ilişkin anket uygulanmış, anket sonuçlarına göre örnekleme yer alan her üniversitede dijital yeterlilik seviyesi yüksek olan beş öğretim üyesiyle görüşme yapılmıştır. Proje kapsamında seçilen üniversitelerin Uİ programlarında kayıtlı öğrenciler ile yapılan “Uluslararası İlişkiler Programı Dijital Dönüşüm Değerlendirme Anketi”ne 6 üniversiteden 101 öğrenci katılmıştır. Ankete katılan öğrencilerin 61 tanesi kadın ve 40 tanesi erkektir. Öğrencilerin 55 tanesi 4. Sınıfta, 18 tanesi 3. sınıfta, 17 tanesi 2. sınıfta ve 11 tanesi 1. sınıftadır. Öğrencilerin üniversitelere göre dağılımları Şekil 3’te ayrıntılı olarak sunulmuştur.

**Şekil 3.** Uluslararası ilişkiler programı öğrencilerinin üniversitelere göre dağılımı



### 2.3. Veri Toplama Araçları

Çalışma kapsamında yer alan her bir araştırma sorusunun incelenmesi kapsamında aşağıda yer alan veri toplama araçları kullanılmıştır.

**Müfredat İnceleme Kontrol Listesi:** Çalışma kapsamında ele alınan üniversitelerin Uİ programlarına ilişkin müfredatları dijital dönüşüm yansımaları bakımından analiz edilmiştir. Analiz sürecinde ders müfredatlarının incelenmesi için temel dayanak noktası, İsviçre Zürih Uygulamalı Bilimler Üniversitesi tarafından hazırlanan "Dijital Çağda Diploması" başlıklı ders programının ve Hollanda Maastricht Üniversitesi tarafından hazırlanan "Dijitalleşme ve Politika" dersinin içeriği olmuştur (Maastricht University, 2023). Temel amacı katılımcıların diplomaside dijitalleşmenin etkilerini anlayabilecek yeterliği kazanması ve uluslararası çevrede meydana gelen dönüşümü anlayabilmek için gerekli olan teorik ve pratik bilgiye odaklanması olan bu derslerin, müfredat içeriği diploması ve dijitalleşme alanlarının kesişme noktalarında meydana gelen güncel gelişmeleri kapsamaktadır. Bu kapsamda ders programında kamu diploması, diplomaside dijital iletişim kanalları ve medya eğitimi gibi konular yer almaktadır. Bu doğrultuda çalışmada incelenen üniversitelerde Uİ müfredatları, dijital çağda diploması kanalları, dijitalleşme ve güvenlik tehditleri, dijital dönüşüm ve siyasal katılım, dijitalleşme ve demokratikleşme gibi konu başlıklarını içerip içermemesi açısından temel bir kontrol listesi geliştirilerek incelenmiştir.

**Dijital Yeterlilik Anketi (Öğretim Üyesi):** Çalışma kapsamında öğretim üyelerinin dijital yeterliliklerinin belirlenmesine ilişkin olarak online dijital yeterlilik anketi uygulanmıştır. Anket maddeleri oluşturulurken Avrupa Birliği Komisyonu tarafından eğitimcilerin dijital yeterliliklerinin belirlenmesi ve bu doğrultuda geliştirilmesi amacıyla yürütülen "Eğitimcilerin Dijital Yeterlilikleri için Avrupa Birliği Çerçeve Çalışması" kapsamında geliştirilen bir dijital yeterlilik belirleme çerçevesi olan "Eğitimcilere Yönelik Dijital Yeterlilikler Çerçevesi - Digital Competence Framework for Educators (DigCompEdu)" temel alınmıştır. Bu çerçeve, eğitimcilerin profesyonel ve pedagojik yeterlilikleri ile öğrenen yeterlilikleri kapsamında yapılandırılmış 6 temel dijital yeterlilik alanı ve 22 alt yeterlilikten oluşmaktadır (Redecker, 2017). Bu doğrultuda öğretim üyelerinin dijital yeterlilikleri altı boyutta ele alınmıştır. Bu boyutlar; mesleğinde dijital becerilerin kullanımı, dijital kaynaklar, öğretmen ve öğrenme, değerlendirme, öğrencilerin güçlendirilmesi ve öğrencilerin dijital yetkinliklerinin desteklenmesidir. Bu yeterliliklerin her biri giderek artan altı farklı seviye ile (A1 (Başlangıç), A2 (Kaşif), B1 (Bütünleştirici), B2 (Uzman), C1 (Lider), C2 (Öncü)) açıklanmaktadır. Anket maddelerinin seçilmesi sürecinde her bir yeterlilik alanının orta seviyeleri (B1 ve B2) yansıtan maddelerin

kullanılması yoluna gidilmiştir. Böylelikle maddelerin çok yüksek ya da çok düşük yeterlilikleri yansıtmasının önüne geçilerek maddelerin hedef kitle tarafından daha anlaşılabilir olması sağlanmıştır. Maddeler seçildikten sonra çeşitli üniversitelerde dijital liderlik misyonu edinen, uzun yıllar çevrimiçi ortamlarda ders verme deneyimi olan özellikle uzaktan eğitim ve dijital dönüşüm alanlarında uzman 4 öğretim üyesinin görüşlerine başvurulmuştur. Sunulan geri bildirimler ve dil değerlendirmesi doğrultusunda gerekli güncellemeler yapılarak ankete son şekli verilmiştir. Sonuç olarak toplamda 6 yeterlilik alanını yansıtan 42 maddeden oluşan anket katılımcılara 5'li Likert ölçeği (1: Kesinlikle katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle katılıyorum) türünde çevrimiçi ortamda uygulanmıştır.

**Görüşme Formu (Öğretim Üyesi):** Proje kapsamında öğretim üyelerinin dijital yeterliliklerinin belirlenmesine ilişkin online dijital yeterlilik anket uygulamasından sonra derinlemesine incelenmesi gereken konu başlıkları belirlenerek bu amaçla nitel veri toplama aşamasına geçilmiştir. Bu doğrultuda müfredat içeriklerine ilişkin daha derinden bilgi edinme, öğretim üyelerinin öğretim süreçlerini dijitalleştirme noktasında gerçekleştirdikleri etkinlikleri, öğrencileri dijital platformları kullanmaya ne ölçüde ve hangi kanallarla yönlendirdiklerini anlamaya yönelik yedi sorudan oluşan yarı yapılandırılmış bir görüşme formu hazırlanmıştır. Görüşmeler bireysel görüşmeler şeklinde gerçekleştirilmiş olup, her bir görüşme bir araştırmacının rehberliğinde telefonla veya Zoom platformunda çevrimiçi olarak düzenlenerek kayıt altına alınmıştır. Görüşmeler anket uygulaması sonuçları esas alınarak beş farklı üniversiteden dijital yeterlilik seviyesi en yüksek olan beş öğretim üyesi ile gerçekleştirilmiştir.

**Uluslararası İlişkiler Programı Dijital Dönüşüm Değerlendirme Anketi (Öğrenci):** Proje kapsamında yer alan Uİ bölümlerindeki dijital dönüşüm eğiliminin öğrenci deneyimlerinden hareketle değerlendirilmesi amacıyla online bir anket formu geliştirilmiştir. Anket formu geliştirilirken JISC NUS Benchmarking Tool-The Student Digital Experience (JISC Ulusal Öğrenci Birliği Değerlendirme Aracı - Öğrenci Dijital Deneyimi) değerlendirme aracından faydalanılmıştır (Jisc, 2016). Bu araçta yer alan maddelerden öğrenme-öğretme sürecinin dijital kaynaklarla desteklenmesi, müfredata uygun dijital kaynakların sunulması ve dijital kaynakların kullanımının teşvik edilmesine yönelik maddeler anket kapsamına alınmış böylece anket formunda öğrencilerin eğitim gördükleri programı hem içerik hem de öğretim üyeleri tarafından kullanılan öğretim teknolojisi uygulamaları açısından değerlendirebilecekleri maddelere yer verilmiştir.

### **Veri Analizi**

Çalışmada araştırma sorularının ve veri toplama aracının ilişkisi göz önünde bulundurularak çeşitli veri analizleri yapılmıştır. Bu doğrultuda öğretim üyeleri ve öğrencilere uygulanan anketten elde edilen nicel veriler; betimsel analiz yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz işlemlerinde IBM SPSS 22 programı kullanılmıştır. Betimsel analiz yöntemiyle öğretim üyeleri ve öğrencilerin anket verilerinden elde edilen veriler ortalama ve standart sapması hesaplanarak tablolar halinde sunulmuştur. Uİ programı müfredatlarının dijital dönüşüm kapsamında incelenmesinden elde edilen veriler ve öğretim üyelerinin dijital yeterliliklerinin belirlenebilmesine yönelik yapılan görüşme sorularından elde edilen veriler ise içerik analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir.

### **3. Bulgular**

#### **3.1. Uluslararası İlişkiler Bölümü Müfredatlarında Dijital Dönüşüme İlişkin Yansımalar**

Çalışma kapsamında ülkemizdeki çeşitli üniversitelerin Uİ bölümlerinde uygulanan müfredatlar dijital dönüşüm yansımaları açısından incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda ilgili üniversitelerde dijital dönüşümün yansıtıldığı ders adları ve bu derslerde yer verilen konu başlıkları Tablo 1'de sunulmaktadır ilgili üniversitelerde görev yapan öğretim elemanlarının bu kapsamdaki görüşleriyle birlikte açıklanmıştır.

**Tablo 1.** *Üİ Programları Müfredatlarında Dijital Dönüşüme İlişkin Dersler*

Üniversite	Dijital Dönüşümün Yansıtıldığı Dersin Adı	Dijital Dönüşümün Yansıtıldığı Konu Başlıkları
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Küreselleşme ve Uluslararası İlişkiler Uluslararası Güvenlik	Bilgiçağı, küreselleşme ve teknoloji Küreselleşme ve Güvenlik
Atatürk Üniversitesi	Uluslararası İlişkiler Uluslararası Güncel Sorunlar	Küreselleşen Dünyada Uluslararası Toplum Küreselleşme
Batman Üniversitesi	Diplomasi Tarihi Dış Politika Analizi	Kamuoyu ve Kitle İletişim Araçları
Bitlis Eren Üniversitesi	Uluslararası Güvenlik Politikası	İletişim Teknolojileri ve Güvenliğe Etkileri
Bursa Teknik Üniversitesi	Uluslararası Güvenlik	Bilgi Teknolojisi
Çukurova Üniversitesi	Karşılaştırmalı Demokratikleşme	Siyasi Katılım Demokratikleşme Sosyal Medya ve Siyaset
Dokuz Eylül Üniversitesi	Diplomatik Yazışma II	Değişen Dünyada Diplomasi
İstanbul Üniversitesi	Diplomacy and Negotiation (Diplomasi ve Müzakere)	Dijital Diplomacy
İzmir Demokrasi Üniversitesi	Milliyetçilik ve Küreselleşme	Diplomasinin Türleri ve Evrimi Küreselleşme ve Egemenlik
Karabük Üniversitesi	Küresel Siyaset: Toplumlar ve Devletler Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi	Küreselleşmenin Yarını Diplomasi ve Propaganda
Karadeniz Teknik Üniversitesi	Globalization and International Development	Teknolojik Gelişmeler ve Küresel Akımlara Etkisi Digital Globalization and International Development (Dijital Küreselleşme ve Uluslararası Gelişmeler)
Mardin Artuklu Üniversitesi	Dış Politika Analizi	Medya ve Dış Politika Analizi
Orta Doğu Teknik Üniversitesi	Diplomacy: Concepts, Institutions and Forms (Diplomasi: Kavramlar, Kurumlar ve Formlar) Diplomacy and International Relations (Diplomasi ve Uluslararası İlişkiler)	
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi	Uluslararası İlişkiler I	Uluslararası İlişkilerin Küreselleşmesi



Çalışma kapsamında müfredatları incelenen Uİ bölümlerinin dijitalleşme ve dijital dönüşümün uluslararası sistem üzerindeki etkisini yansıtabilecekleri ve alanın temel dersleri olan dersler öncelikli olarak belirlenmiş ve bu derslerin ders izlenceleri incelenmiştir. Bu kapsamda elde edilen verilere göre Uİ anabilim dalı içerisinde yer alan Uluslararası İlişkiler, Uluslararası Güvenlik, Uluslararası Sistemde Güncel Sorunlar gibi derslerde doğrudan dijital dönüşüm ve dijitalleşmenin etkilerine tahsis edilen bir hafta olmadığı, ancak bu konunun dolaylı şekilde işlenebileceği küreselleşme ve teknoloji, iletişim teknolojileri ve bilgi çağı gibi konu başlıklarına yer verildiği görülmüştür. Diğer taraftan Uİ bölümünün müfredatlarındaki dijital dönüşüme ilişkin yansımalar ilgili alandaki öğretim elemanlarının görüşleri doğrultusunda değerlendirildiğinde; görüşme yapılan öğretim elemanlarının tamamının mevcut yansımaları yeterli düzeyde bulmadıkları ortaya çıkmıştır.

Yapılan incelemede Siyasi Tarih anabilim dalı içerisinde yer alan Diploması, Diploması Tarihi gibi derslerde tarihî süreç ve diplomasinin evrimine yer veren bölümlerin diplomaside dijital dönüşüme yer vermedikleri açık şekilde ortaya konmuştur. Bu kapsamda elde edilen önemli bulgulardan bir tanesi diplomaside kitle iletişim araçlarının rolüne ve kamu diplomasisine ders izlencelerinde yer verilirken, sosyal medya platformlarının diplomasie etkisinin henüz müfredatlara yansıtılmamış olduğudur. Diğer taraftan görüşme yapılan öğretim elemanlarının bu tür yenilik ve değişimleri derslerine farklı şekillerde yansıttıkları görülmüştür. Örneğin; Jeopolitik ve Uluslararası Politika derslerini yürüten öğretim üyeleri ders içeriğinde “Twiplomacy” kavramının analiz edildiğini, Tr-AB İlişkileri dersini yürüten öğretim üyeleri, öğrencileri AB parlamento elemanlarının twitter hesaplarını takip etmeye yönlendirmesi ve twitter paylaşımlarının derslerde analiz edilmesi şeklinde farklı uygulamalar yürüttüklerini ifade etmişlerdir. Bu tür yenilik ve değişimlerin uygulamaya yansımalarının dersin niteliğine bağlı olarak çeşitlilik gösterdiği ayrıca ifade edilmiştir. Örneğin; Dış Politika, Türkiye-AB İlişkileri, Güvenlik gibi dersleri veren öğretim elemanları dijital dönüşümün ilgili derse ve ders içeriğine kesinlikle etkisi olduğunu düşünürken, Meslekî İngilizce, Göç gibi dersler veren öğretim elemanları soruya olumsuz yanıt vererek dijital dönüşümün ders içeriklerini değiştirici bir etkide bulunmadığını belirtmişlerdir.

Dijital dönüşümün Uİ müfredatlarında yer alan ders izlencelerine doğrudan yansıtıldığı iki örnekten bir tanesi İstanbul Üniversitesi’nde okutulan Diplomacy and Negotiation başlıklı dersin Digital Diplomacy konulu haftası iken diğeri; Karadeniz Teknik Üniversitesi Uİ Bölümü müfredatında yer alan Globalization and International Development dersinin Digital Globalization and International Development konulu haftasıdır. Bu örnekler haricinde Çukurova Üniversitesi Siyaset Bilimi alanında yer alan Karşılaştırmalı Demokratikleşme başlıklı dersine sosyal medya ve siyaset konulu bir haftanın eklenmesini sağlayarak dijital dönüşümün etkisini dolaylı yünden ve siyaset bilimi açısından ele alan özgün bir örnek oluşturmuştur.

### **3.2. Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Elemanlarının Dijital Yetkinlik Düzeyleri**

Çalışma kapsamında Uİ bölümlerinde görev yapan öğretim elemanlarının dijital yetkinlik düzeyleri incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar betimsel olarak analiz edilerek alt başlıklar halinde sunulmuştur.

#### *Mesleğinde Dijital Becerilerin Kullanımı*

Öğretim elemanlarının profesyonel gelişim (iletişim, işbirliği, mesleki gelişim) kapsamındaki maddelere yönelik katılım düzeyleri Tablo 2.’de sunulmuştur.

**Tablo 2.** *Öğretim Elemanlarının Mesleğinde Dijital Becerilerin Kullanımı Kapsamındaki Maddelere Yönelik Katılım Düzeyleri*

Madde	M
İletişim süreçlerinde (öğrenciler, meslektaşlar, diğer paydaşlar vb.) dijital teknolojileri kullanımım.	3.9
Mesleki alana yönelik gelişimimi desteklemek için dijital teknolojileri kullanımım.	3.9
İletişim amacına ve içeriğine bağlı olarak farklı dijital iletişim kanalları/araçlarını kullanımım.	3.8
Kaynaklarımı, bilgilerimi ve düşüncelerimi paylaşmak (meslektaşlarla, diğer paydaşlarla vb.) için dijital teknolojileri kullanımım.	3.8
Kişisel gelişimimi desteklemek için dijital teknolojileri kullanımım.	3.8
İşbirliği içerisinde kaynaklar geliştirmek için dijital teknolojileri kullanımım.	3.6
Pedagojik gelişimimi desteklemek için dijital teknolojileri kullanımım.	3.5
<b>Genel Ortalama</b>	<b>3.8</b>

Tablo 2 incelendiğinde Uİ bölümü öğretim elemanlarının dijital iletişim, işbirliği ve mesleki gelişim boyutlarından oluşan mesleğinde dijital becerilerin kullanımına ilişkin dijital yeterlilik maddelerine katılım düzeylerinin oldukça yüksek (M= 3.8) olduğu görülmektedir. Öğretim elemanlarının katılım düzeyleri madde bazlı olarak incelendiğinde ise maddelere yönelik ortalamaların oldukça yakın olduğu tespit edilmiştir.

#### *Dijital Kaynaklar*

Öğretim elemanlarının dijital kaynaklar (arama, seçme, değiştirme, oluşturma, yönetme, koruma, paylaşma) kapsamındaki maddelere yönelik katılım düzeyleri Tablo 3.'te sunulmuştur.

**Tablo 3.** *Öğretim Elemanlarının Dijital Kaynaklar Kapsamındaki Maddelere Yönelik Katılım Düzeyleri*

Madde	M
Dijital öğrenme kaynakları bulmak için internette uygun arama stratejileri kullanımım.	3.9
Dijital öğrenme kaynakları seçerken güvenilirliğini, öğrenci grubuma ve özel öğrenme hedeflerime uygunluğunu değerlendiririm.	3.9
Kendi oluşturduğum veya kullandığım dijital öğrenme kaynakları için geçerli olan telif hakkı kurallarına dikkat ederim.	3.9
Kendi dijital öğrenme kaynaklarımı (sunum, video, ses, resim vb.) oluştururum.	3.8
Dijital öğrenme kaynaklarımı uygun şekilde düzenler ve saklarım.	3.8
Kullandığım dijital öğrenme kaynaklarımı öğrenme bağlamına uydurmak için bazı temel değişiklikler yaparım.	3.5
Dijital öğrenme kaynaklarımı dijital ortamlara yükleyerek, bağlantı vererek veya yerleştirerek paylaşıyorum, örn. kurs web sitesinde veya blogda.	3.1
<b>Genel Ortalama</b>	<b>3.7</b>

Tablo 3 incelendiğinde Uİ bölümü öğretim elemanlarının arama, seçme, değiştirme, oluşturma, yönetme, koruma, paylaşma boyutlarından oluşan dijital kaynaklara ilişkin dijital yeterlilik maddelerine katılım düzeylerinin oldukça yüksek (M=3.7) olduğu görülmektedir. Öğretim elemanlarının katılım düzeyleri madde bazlı olarak incelendiğinde ise özellikle dijital kaynak arama ve seçme becerilerin ilişkin maddelere katılımın daha yüksek olduğu, dijital kaynak paylaşımına ilişkin maddelere katılımın ise kısmen daha düşük olduğu görülmektedir. Çalışma kapsamında Uİ alanındaki öğretim elemanlarının dijital kaynak kullanımına ilişkin deneyimleri sorulduğunda ise çoğunlukla Microsoft PowerPoint sunumlarını tercih ettikleri ortaya çıkmıştır.

#### *Öğrenme ve Öğretme*

Öğretim elemanlarının öğrenme ve öğretme (öğretme, rehberlik, iş birliğine dayalı öğrenme, öz düzenlemeli öğrenme) kapsamındaki maddelere yönelik katılım düzeyleri Tablo 4.'de sunulmuştur.

**Tablo 4. Öğretim Elemanlarının Öğrenme ve Öğretme Kapsamındaki Maddelere Yönelik Katılım Düzeyleri**

<b>Madde</b>	<b>M</b>
Öğrencilere sunduğum rehberlik hizmetlerinde dijital teknolojileri (örn. e-posta veya mesajlaşma) kullanırım.	4.0
İşbirliğine dayalı faaliyetlerde öğrencileri dijital teknolojileri kullanmaya teşvik ederim.	3.9
Öğrencileri, bireysel öğrenme etkinliklerini ve ödevlerini desteklemek için dijital teknolojileri kullanmaya teşvik ederim.	3.8
İşbirlikçi dijital öğrenme ortamlarında öğrencilerle etkileşime girer, izler ve rehberlik sağlarım.	3.6
Dijital teknolojilerin öğrenciler tarafından iş birliğine dayalı bilgi üretimi için kullanıldığı ortak etkinliklere yer veririm.	3.4
Dijital içeriklerin (örn. videolar, interaktif aktiviteler) öğretim sürecine entegrasyonunu organize eder ve yönetirim.	3.3
Dijital cihazların (örn. sınıf içi teknolojileri, öğrencilerin cihazları) öğretim sürecine entegrasyonunu organize eder ve yönetirim.	3.1
Öğrencilerin çalışmalarını kaydetmelerine ve sergilemelerine olanak sağlamak için dijital teknolojileri (örn. e-portfolyo, öğrenci blogları) kullanırım.	2.6
<b>Genel Ortalama</b>	<b>3.5</b>

Tablo 4 incelendiğinde Uİ bölümü öğretim elemanlarının öğretme, rehberlik, iş birliğine dayalı öğrenme, öz düzenlemeli öğrenme boyutlarından oluşan öğrenme ve öğretmeye ilişkin dijital yeterlilik maddelerine katılım düzeylerinin yüksek (M=3.5) olduğu görülmektedir. Öğretim elemanlarının katılım düzeyleri madde bazlı olarak incelendiğinde ise öğrenme ve öğretme süreçlerinde özellikle rehberlik (M=4.0) ve iş birliğine (M=3.9) dayalı faaliyetlere ilişkin dijital yeterliliklerinin yüksek olduğunu düşündükleri görülmektedir. Diğer taraftan öğretim elemanlarının öğrencilerin dijital platformlarda öz düzenlemeli öğrenme yeterliliklerinin geliştirilmesine ilişkin maddeye katılımlarının orta düzeyde olduğu (M=2.6) görülmektedir.

Çalışma kapsamında öğrenme ve öğretme süreçlerinde dijital yaklaşım/ yöntem/ araç-gereç kullanımına ilişkin Uİ alanındaki öğretim elemanlarının görüşleri ayrıca alınmıştır. Öğretim elemanları Covid-19 Pandemi sürecinin meydana getirdiği izolasyon sürecinin eğitim süreçlerinde dijital platformların kullanımını hızlandırdığını belirtmişlerdir. Bu süreçte bazı üniversiteler bünyesinde Öğrenme Yönetim Sistemlerinin (ÖYS) mevcut olmaması nedeniyle öğretim elemanları Zoom ve Microsoft Teams gibi uygulamalar aracılığıyla canlı dersler yürüttüklerini ifade etmişlerdir.

#### *Değerlendirme*

Öğretim elemanlarının değerlendirme (değerlendirme stratejileri, kanıt analizi, geri bildirim ve planlama) kapsamındaki maddelere yönelik katılım düzeyleri Tablo 5.de sunulmuştur.

**Tablo 5.** *Öğretim Elemanlarının Değerlendirme Kapsamındaki Maddelere Yönelik Katılım Düzeyleri*

<b>Madde</b>	<b>M</b>
Dijital değerlendirme araçlarının (örn. sınavlar, oylama sistemleri) öğrencilerin ilerlemesine yönelik zamanında geri bildirim sağlamak için kullanılabileceğinin farkındayım.	3,9
Elektronik olarak gönderilen ödevlere not vermek ve geri bildirim vermek için dijital teknolojileri kullanırım.	3,8
Dijital teknolojileri daha sonra kâğıt formatında yönetilecek olan değerlendirme görevleri (sınav kâğıdı vb.) oluşturmak için kullanırım.	3,5
Öğrenme ve öğretme sürecini değerlendirmek için dijital platformlardan elde edilen verileri kullanırım.	3,5
Öğrencilere geri bildirim ve tavsiyelerde bulunurken öğrencilerin ilerlemesine ilişkin bir genel bakış oluşturmak için dijital teknolojileri kullanırım.	3,5
Biçimlendirici veya özetleyici değerlendirme için dijital teknolojileri kullanırım, örn. dijital sınavlar, e-portfolyolar, oyunlar.	3,3
<b>Genel Ortalama</b>	<b>3,6</b>

Tablo 5 incelendiğinde Uİ bölümü öğretim elemanlarının değerlendirme stratejileri, kanıt analizi, geri bildirim ve planlama boyutlarından oluşan değerlendirmeye ilişkin dijital yeterlilik maddelerine katılım düzeylerinin yüksek ( $M=3.6$ ) olduğu görülmektedir. Öğretim elemanlarının katılım düzeyleri madde bazlı olarak incelendiğinde ise değerlendirme süreçlerinde özellikle sınav, anket vb. süreçlerde dijital değerlendirme araçlarının kullanımına ( $M=3.9$ ) ilişkin dijital yeterliliklerinin yüksek olduğunu düşündükleri görülmektedir. Çalışma kapsamında değerlendirme süreçlerinde dijital yaklaşım/ yöntem/ araç-gereç kullanımına ilişkin Uİ alanındaki öğretim elemanlarının görüşleri alındığında ise yine özellikle COVID-19 Pandemi sürecinde sınavların online olarak gerçekleştirildiği belirtilmiştir.

#### *Öğrencilerin Güçlendirilmesi*

Öğretim elemanlarının öğrencilerin güçlendirilmesi (erişilebilirlik, farklılaştırma ve kişiselleştirme, aktif katılım) kapsamındaki maddelere yönelik katılım düzeyleri Tablo 6.'da sunulmuştur.

**Tablo 6. Öğretim Elemanlarının Öğrencilerin Güçlendirilmesi Kapsamındaki Maddelere Yönelik Katılım Düzeyleri**

Madde	M
Kullandığım dijital teknolojilere tüm öğrencilerin erişmesini sağlarım.	3,8
Dijital kaynakları seçerken, değiştirirken veya oluştururken olası erişilebilirlik sorunlarını dikkate alır ve özel ihtiyaçları olan öğrenciler için alternatif veya telafi edici araçlar veya yaklaşımlar sunarım.	3,7
Dijital teknolojilerin farklılaşmayı ve kişiselleştirmeyi destekleyebileceğinin farkındayım, örn. farklı düzey ve hızlarda seçenekler sunarak.	3,6
Öğrencilerin aktif katılımı için motive edici ve ilgi çekici dijital teknolojiler örn. animasyonlar veya videolar kullanırım.	3,6
Öğrencilerin dijital teknolojileri aktif bir şekilde kullanmalarını öğretim sürecinin merkezine koyarım.	3,2
Öğrencilerin farklı hızlarda ilerlemelerine, farklı zorluk seviyelerini seçmelerine ve/veya etkinlikleri tekrar etmelerine olanak tanıyan bazı öğrenme aktivitelerini seçer ve kullanırım, örn. sınavlar veya oyunlar.	3,1
<b>Genel Ortalama</b>	<b>3,5</b>

Tablo 6 incelendiğinde Uİ bölümü öğretim elemanlarının erişilebilirlik, farklılaştırma ve kişiselleştirme, aktif katılım boyutlarından oluşan öğrencileri güçlendirmeye ilişkin dijital yeterlilik maddelerine katılım düzeylerinin yüksek (M=3.5) olduğu görülmektedir. Öğretim elemanlarının katılım düzeyleri madde bazlı olarak incelendiğinde ise öğrenenleri güçlendirme faaliyetleri kapsamında özellikle öğrenenlere sunulan dijital teknolojilerin erişilebilirliğinin sağlanmasına (M=3.8) yönelik dijital yeterliliklerinin yüksek olduğunu düşündükleri görülmektedir. Diğer taraftan öğrenenlerin özelliklerine göre kişiselleştirilmiş materyal ve etkinlik sunmaya dayalı maddeye katılımın (M=3.1) nispeten daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

### **Öğrencilerin Dijital Yetkinliklerinin Desteklenmesi**

Öğretim elemanlarının öğrencilerin dijital yetkinliklerinin desteklenmesi (dijital okuryazarlık, dijital iletişim ve iş birliği, dijital içerik oluşturma, adil kullanım) kapsamındaki maddelere yönelik katılım düzeyleri Tablo 7.'de sunulmuştur.

**Tablo 7.** *Öğretim Elemanlarının Öğrencilerin Dijital Yetkinliklerinin Desteklenmesi Kapsamındaki Maddelere Yönelik Katılım Düzeyleri*

<b>Madde</b>	<b>M</b>
Öğrencileri dijital teknolojileri güvenli ve bilinçli bir şekilde kullanmaya teşvik ederim.	4,0
Öğrencileri bilgiye erişim noktasında dijital teknolojileri kullanmaya teşvik ederim.	3,9
Öğrencileri içerik oluşturmak için dijital teknolojileri kullanmaya teşvik ederim.	3,6
Öğrencileri, diğer öğrencilerle, eğitimcilerle ve/veya üçüncü şahıslarla etkileşimde bulunurken dijital teknolojileri kullanmaya teşvik ederim.	3,6
Öğrencilere bilgiye erişim noktasında dijital teknolojileri kullandıkları öğrenme etkinlikleri uygulayarak bilgi ve medya okuryazarlığını geliştiren faaliyetlerde bulunurum.	3,4
Öğrencilerin dijital içerik üretmek için dijital teknolojileri kullandıkları öğrenme etkinlikleri uygulamam, örn. metin, fotoğraf, diğer resimler, videolar vb.	3,4
Öğrencilerin iletişim için dijital teknolojileri kullandıkları öğrenme etkinlikleri uygulayarak uygun iletişim stratejileri ve kanalları seçme noktasında rehberlik ederim.	3,4
Öğrencilere dijital ortamlarda özel hayatın ve kişisel verilerin nasıl korunacağına dair bilgilendirmelerde bulunurum, örn. şifrelerin kullanılması, sosyal medya ayarlarının yapılması.	3,1
<b>Genel Ortalama</b>	<b>3,6</b>

Tablo 7 incelendiğinde Uİ bölümü öğretim elemanlarının dijital okuryazarlık, dijital iletişim ve iş birliği, dijital içerik oluşturma, adil kullanım boyutlarından oluşan öğrencilerin dijital yetkinliklerinin desteklenmesine ilişkin dijital yeterlilik maddelerine katılım düzeylerinin yüksek (M=3.6) olduğu görülmektedir. Öğretim elemanlarının katılım düzeyleri madde bazlı olarak incelendiğinde ise öğrencilerin adil kullanım konusunda bilgilendirilmesi (M=4.0) ve öğrencileri bilgiye dijital olarak erişmeye teşvik etmeye (M=3.9) ilişkin dijital yeterliliklerinin yüksek olduğunu düşündükleri görülmektedir. Diğer taraftan öğrenenlerin kişisel verilerini koruma noktasında desteklenmesine dayalı maddeye katılımın (M=3.1) nispeten daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

Çalışma kapsamında ayrıca Uİ programında ders yürüten öğretim elemanlarının öğrencilerin dijital yetkinliklerini desteklemelerine ilişkin görüşleri alınmıştır. Öğretim elemanlarının derslerinde öğrencilerin dijital yetkinliklerini destekleme ve geliştirme noktasında birtakım uygulamalardan faydalandıkları görülmüştür. Derslerde öğrencilere e-mail yazma kurallarını öğretme, çevrimiçi derslerin yürütüldüğü programları (Zoom ve Microsoft Teams) aktif şekilde kullandırma ve ders esnasında/sonrasında yazı, görsel, video gibi materyaller ekleyebildikleri sanal ya da dijital panolardan (Padlet) faydalanma noktasında birtakım uygulamalar yürüttükleri tespit edilmiştir. Ancak özellikle Uİ alanında dijital dönüşüm ile ortaya çıkan değişimi anlayabilme, yorumlayabilme ve yönetebilme gibi konularda öğrencilerin dijital yetkinliklerinin desteklenmesi noktasında danışmanlık ve rehberlik hizmetleri sağlamak adına bir öğretim elemanlarının görevlendirilmesi veya öğrenci kulüplerinin kurulması gibi herhangi bir yapılanmanın olmadığı ifade edilmiştir.

### **3.3. Uluslararası İlişkiler Programlarındaki Dijital Dönüşüm Eğiliminin Öğrenci Deneyimleri Açısından İncelenmesi**

Uİ programlarındaki öğretim elemanlarının dijital dönüşüm eğilimlerinin öğrenci perspektifinden de incelenmesi amacıyla öğrencilere online bir anket formu uygulanmıştır. Anket formunda öğrencilere eğitim gördükleri programı hem içerik hem de öğretim elemanları tarafından kullanılan öğretim teknolojisi uygulamaları açısından değerlendirmelerine yönelik maddeler

verilmiş ve bu maddelere katılım düzeylerini 1 ile 5 arasında belirtmeleri istenmiştir. Öğrencilerin verdikleri yanıtlar “*Öğrenme ve Öğretme Sürecini Dijital Kaynaklarla Destekleme*”, “*Müfredata Uygun Dijital Kaynaklar Sunma*” ve “*Dijital Kaynakların Kullanımını Teşvik Etme*” başlıkları altında sınıflandırılarak her bir boyutta yer alan maddelerin ortalamaları aşağıda sunulmuştur.

### ***Öğrenme ve Öğretme Sürecinin Dijital Kaynaklarla Desteklenmesi***

Öğrencilerin, öğretim elemanlarının öğrenme ve öğretme sürecinin dijital kaynaklarla desteklemeleri kapsamındaki maddelere yönelik katılım düzeyleri Tablo 8.’de sunulmuştur.

**Tablo 8.** *Öğrencilerin Öğrenme ve Öğretme Sürecinin Dijital Kaynaklarla Desteklenmesi Kapsamındaki Maddelere Yönelik Katılım Düzeyleri*

<b>Madde</b>	<b>M</b>
Bireysel öğrenme etkinlikleri ve derse ilişkin görevlerde dijital teknolojileri kullanmaya yönelik teşvik ederler.	3.4
İşbirliğine dayalı faaliyetlerde dijital teknolojileri ve öğrenme ortamlarını kullanmaya teşvik ederler.	3.4
Öğrencilerle iletişim kurmak için dijital teknolojileri kullanırlar.	3.4
Rehberlik hizmetlerinde dijital teknolojileri (örn. e-posta veya mesajlaşma) kullanırlar.	3.4
Dijital cihazların (örn. sınıf içi teknolojileri, öğrencilerin cihazları) öğretim sürecine entegrasyonunu organize eder ve yönetirler.	3.3
Birbirinden farklı dijital öğrenme aktivitelerini kullanırlar. (örn. sunumlar, BİT kullanımı vb.)	3.3
Değerlendirme süreçlerinde dijital değerlendirme aktivitelerine (e-portfolyo, quizler, çevrimiçi sınavlar, sanal mülakatlar) yer verirler.	3.3
İletişim ve iş birliği için dijital teknolojileri kullandırıcı öğrenme etkinlikleri uygularlar.	3.2
Not alma, referans verme, etiketleme, iyileştirme ve inceleme gibi dijital öğrenme davranış ve becerilerini geliştirmemiz konusunda bizleri bilgilendirir ve desteklerler.	3.2
Özel ihtiyaçları olan öğrenciler için alternatif veya telafi edici araçlar veya yaklaşımlar sunarlar.	3.1
Derse aktif olarak katılabilmemiz için motive edici ve ilgi çekici dijital teknolojiler (örn. animasyonlar, videolar) kullanırlar.	3.1
İletişim amacına ve içeriğine bağlı olarak farklı dijital iletişim kanalları ve araçlarını kullanırlar.	3.1
Özel ihtiyaçları olan öğrenciler için alternatif veya telafi edici araçlar veya yaklaşımlar sunarlar.	3.1
Dijital öğrenme kaynakları seçerken güvenilirliğini nasıl sağlayacağımız konusunda bilgilendirmeler yapar.	3.1
Dijital ortamlarda özel hayatın ve verilerin nasıl korunacağına dair bilgilendirmelerde bulunurlar. (örn. şifrelerin kullanılması, sosyal medya ayarlarının yapılması vb.)	3.1
<b>Genel Ortalama</b>	<b>3.2</b>

Tablo 8 incelendiğinde Uİ bölümü öğrencilerinin, öğretim elemanlarının öğrenme ve öğretme sürecinin dijital kaynaklarla desteklemelerine ilişkin maddelere katılım düzeylerinin orta düzeyde (M=3.2) olduğu görülmektedir. Öğrencilerin katılım düzeyleri madde bazlı olarak incelendiğinde ise öğretim elemanlarının bireysel öğrenme etkinlikleri ve derse ilişkin görevlerde dijital teknolojileri kullanmaya yönelik teşvik etme, iş birliğine dayalı faaliyetlerde dijital teknolojileri teşvik etme, iletişim ve rehberlik konusunda dijital teknolojileri kullanma (M=3.4) eğilimler öğretim elemanlarının dijital ortamlarda özel hayatın ve verilerin nasıl korunacağına dair bilgilendirme yapmalarına (M=3.1) dayalı maddeye katılımlarının nispeten daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

### ***Müfredata Uygun Dijital Kaynaklar Sunulması***

Öğrencilerin, öğretim elemanlarının müfredata uygun dijital kaynaklar sunmaları kapsamındaki maddelere yönelik katılım düzeyleri Tablo 9.’da sunulmuştur.

**Tablo 9.** Öğrencilerin Müfredata Uygun Dijital Kaynaklar Sunulması Kapsamındaki Maddelere Yönelik Katılım Düzeyleri

Madde	M
Derse özgü dijital öğrenme kaynaklarını (sunum, video, ses, resim vb.) oluşturur/kullanırlar.	3.6
Dijital öğrenme kaynaklarını kurs web sitesi veya blog gibi dijital ortamlara yükleyerek veya bağlantı vererek paylaşırlar.	3.4
Mesleki alana yönelik gelişimimi desteklemek için dijital teknolojileri kullanırlar.	3.3
Çalışmalarımızı kaydetme ve sergilememize olanak sağlamak için dijital teknolojileri (örn. e-portfolyo, öğrenci blogları) kullanırlar.	3.3
<b>Genel Ortalama</b>	<b>3.4</b>

Tablo 9 incelendiğinde Uİ bölümü öğrencilerinin, öğretim elemanlarının müfredata uygun dijital kaynaklar sunmalarına ilişkin maddelere katılım düzeylerinin yüksek düzeyde (M=3.4) olduğu görülmektedir. Öğrencilerin katılım düzeyleri madde bazlı olarak incelendiğinde ise öğretim elemanlarının derse özgü öğrenme kaynakları oluşturma/kullanma (M=3.4) eğilimlerinin yüksek olduğunu düşündükleri görülmektedir. Diğer taraftan öğrencilerin, öğretim elemanlarının mesleki alana yönelik gelişimi destekleyici dijital teknolojileri kullanma, çalışmaları saklama ve sergileme konusunda dijital teknolojileri kullanmaya teşvik etmelerine (M=3.3) dayalı maddeye katılımlarının nispeten daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

#### **Dijital Kaynakların Kullanımının Teşvik Edilmesi**

Öğrencilerin, öğretim elemanlarının dijital kaynakların kullanımını teşvik etmeleri kapsamındaki maddelere yönelik katılım düzeyleri Tablo 10.'da sunulmuştur.

**Tablo 10.** Öğrencilerin dijital kaynakların kullanımının teşvik edilmesi kapsamındaki maddelere yönelik katılım düzeyleri

Madde	M
Kullandığı dijital teknolojilerin herkes tarafından erişilebilir olmasını sağlarlar.	3.5
Dijital verileri bulabilme, yorumlama ve kullanabilme konularında yol gösterirler.	3.3
Bilgiye erişim için dijital teknolojileri kullanmaya teşvik ederler. (örn. ödevlerde.)	3.3
Dijital iletişim becerisi kazanabilmemiz konusunda bizleri desteklerler.	3.3
Dijital teknolojileri güvenli ve bilinçli bir şekilde kullanmaya teşvik ederler.	3.3
Diğer öğrencilerle ve eğitimcilerle iletişim ve iş birliği kurmak için dijital teknolojileri kullanmaya teşvik ederler.	3.3
Dijital teknolojilere erişime ilişkin yönlendirme/destek sunarlar.	3.2
<b>Genel Ortalama</b>	<b>3.3</b>

Tablo 10 incelendiğinde Uİ bölümü öğrencilerinin, öğretim elemanlarının dijital kaynakların kullanımını teşvik etmelerine ilişkin maddelere katılım düzeylerinin orta düzeyde (M=3.3) olduğu görülmektedir. Öğrencilerin katılım düzeyleri madde bazlı olarak incelendiğinde ise öğretim elemanlarının kullanılan dijital teknolojilerin herkes tarafından erişilebilir olmasını sağlama (M=3.5) eğilimlerinin yüksek olduğunu düşündükleri görülmektedir. Diğer taraftan öğrencilerin, öğretim elemanlarının dijital teknolojilerin erişimine ilişkin yönlendirme/destek sunmalarına (M=3.2) dayalı maddeye katılımlarının nispeten daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

#### **4. Sonuç**

Bu çalışmada Türkiye'de Uİ programlarında verilen eğitim içerikleri ve uygulanan öğretim teknikleri üzerindeki dijital dönüşümün yansımalarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında elde edilen bulgularda dijital dönüşümün Uİ alanına mevcut yansımalarının Uİ program müfredatlarına ve ders izlencelerine yeteri kadar yansıtılmadığı ve araştırmaya katılan



öğretim üyelerinin bu yetersizlik konusunda ortak kanaate sahip olduğu belirlenmiştir. Müfredat ve ders izlencelerine dijital dönüşüme ilişkin ders ve konu başlıklarının yansıtıldığı birimler sayıca az olmakla birlikte, bu yansıtma sürecinin birim bazında genele yayılan bir değişim sürecinin değil öğretim üyelerinin kişisel ilgi alanlarının bu değişime izin vermesi yoluyla ortaya çıktığı görülmüştür. Görüşmeler sonucunda öğretim üyelerinin dijital dönüşümün müfredatlara yeterli şekilde yansıtılmadığını düşündükleri, ancak konunun önemine dair bireysel farkındalık geliştirmiş öğretim üyelerinin ders içeriklerinde bu konuya yer vermeye çalıştıkları görülmüştür. Bu sonuca göre Uİ bölümlerindeki Dijital Dönüşüm farkındalığının yavaş yavaş oluşmaya başladığı, bu farkındalığın derslere yansıma sürecinin kurumsal düzeyde olmamakla birlikte bireysel çabalarla yürütüldüğü belirlenmiştir.

Öğretim üyelerinin dijital teknolojileri kullanma, bu teknolojileri ders öğretme ve ölçme süreçlerine yansıtma düzeylerinin yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuç üzerinde COVID-19 sürecindeki zorunlu uzaktan eğitim deneyiminin de etkisinin olduğu düşünülmektedir. Diğer yandan çalışmada elde edilen önemli sonuçlardan bir diğeri ise, değişim ve dönüşümlere direnç göstermesi beklenen köklü kurumların, Dijital Dönüşüm ve üniversite örneğinde dönüşümün önemini fark ederek hızlı bir uyarlanma sürecine girmiş olmalarıdır. Yenilikçi, dinamik ve dönüşümlere daha hızlı adapte olması beklenen yeni üniversitelerin ise bu dönüşümü ihmal ettikleri görülmektedir. Bu durum akademik kadro yetersizliği veya kurumsallaşma süreçlerinin tamamlanamaması gibi sebeplerle ilişkilendirilebilir.

Dijital dönüşümün küresel sistemin işleyişinde meydana getirdiği değişimin, Uİ program müfredatlarına yansıtılması sürecinin bireysel çabalarla olması, çalışmada elde edilen öğretim üyelerinin bireysel olarak dijital dönüşüme ilgilerinin yüksek çıkması sonucuyla doğrudan bağlantılı ve birbirini destekler nitelikte olduğu söylenebilir. Bu kapsamda çalışmanın diğer bir boyutunu oluşturan dijital dönüşüm süreçlerinin öğrencilere yansıtılması konusunda ise öğrencilerin derslerin işleme ve ölçme-değerlendirme süreçlerinde dijital teknolojilerden faydalanılmasına yönelik olumlu ve yüksek düzeyde katılım gösterdikleri görülmüştür. Diğer taraftan öğrencilerin dijital verileri saklama, dijital güvenliği sağlama ve kişisel hakları koruma dijital yeterliliklere dayalı konularda yeterli yönlendirmelere ihtiyaç duydukları görülmektedir. Sonuç olarak öğrencilerin bakış açısından dijital dönüşüm süreçlerinde müfredat bazlı değişim değil dijital teknolojilerin kullanım süreçlerinde çeşitli dijital yeterliklerinin desteklenmesi yönünde ek uygulamalara ihtiyaç duydukları söylenebilir.

Elde edilen veriler bütüncül bir açıdan ele alındığında bu çalışma, Türkiye’de yükseköğretim alanında dijital dönüşümün yansımalarını üç farklı boyutta Uİ programları örneği üzerinden incelemiştir. Çalışmada ulaşılan sonuçlar, yükseköğretim alanındaki yeni küresel rekabetin teknolojik ve dijital dönüşüme adaptasyon ile belirlendiği 21. yüzyılda Türkiye’deki dönüşüm sürecinin kurumsal düzeyde beklenen seviyeye henüz ulaşmadığı, ders içeriklerinin güncellenmesi gerekliliği konusunda bir farkındalığın olduğu, fakat bu farkındalığın müfredat ve ders izlencelerine tam anlamıyla yansıtılmadığı söylenebilir. Türkiye’de Yükseköğretim ile ilgili üst düzey bir kurum olan YÖK’ün “Dijitalleşen YÖK” politikasıyla birlikte tüm üniversite ve bölümlerde benimsenen bir yeniden yapılanma sürecine geçişin sağlanması Türk Yükseköğretimi için hayati önem taşımaktadır. Çalışma kapsamında elde edilen sonuçlara göre, özellikle yeni kurulan üniversitelerde dijital dönüşüme yönelik adımların daha yavaş olduğu tespit edilmiştir.

21. yüzyılda küresel aktörler arasında değişmekte olan güç dağılımı, Türkiye’yi bölgesel ve uluslararası alanda yeniden konumlanabileceği fırsat ve tehditlerle karşı karşıya bırakmaktadır. Küresel güçlerin askerî ve ağır sanayi kapasitesi ile değil teknolojik üretim kapasitesi ile belirlendiği bu geçiş sürecinde yükseköğretimin hem yapısal hem içerik olarak dijital dönüşüme adaptasyonu Türkiye için geleceği şekillendirecek dinamiklerden birisi olarak ön plana çıkmaktadır. Bu çalışma kapsamında ortaya konulan ve sınırlı bir örnekleme dayanan sonuçların,

ulusal düzeyde geniş kapsamda ele alınarak bölgesel farklılıkların göz önünde bulundurulduğu bir eylem planına dönüştürülmesine, yeni araştırmaların dijital dönüşümün müfredat yansımalarını destekleyen, bu yansımaları öğretici ve öğrenci açısından yaygınlaştıran nitelikte çalışmalara ihtiyaç olduğu görülmektedir.

**Yazar Katkı Oranı** (Authorship Contributions): Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

### Kaynakça

- Adesina, O. S. (2017). Foreign policy in an era of digital diplomacy. *Cogent Social Sciences*, 3, 1-13. <https://doi.org/10.1080/23311886.2017.1297175>
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Canan-Sokullu, E. (2018). *Giriş: Üniversitede Dönüşüm ve Uluslararası İlişkiler Eğitimi*, Ebru Canan-Sokullu (Ed.). Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Eğitimi: Yeni Yaklaşımlar, Yeni Yöntemler, (ss: 1-16). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınevi.
- Canan-Sokullu, E. ve Tuğtan, M. A. (2018). *Uzaktan Eğitim Modeli ile Uluslararası İlişkileri Öğretmek*, Ebru Canan-Sokullu (Ed.). Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Eğitimi: Yeni Yaklaşımlar, Yeni Yöntemler, (ss. 87-122). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınevi.
- Creswell, J.W. (2007). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five traditions. 2nd Edition*. London: Sage.
- Duderstadt, J. J. (2001). The Future of the Research University in the Digital Age. [https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/88270/2001\\_AAU\\_Spring\\_Mee ting\\_1.0.pdf;sequence=1](https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/88270/2001_AAU_Spring_Mee ting_1.0.pdf;sequence=1)
- Eloranta, L. (2015). “Digital Transformation in Social Science, What is Computational Social Science?”. <https://www.slideshare.net/laurieloranta/digital-transformation-in-social-sciences>
- Eyryce Tepeciklioğlu, E. (2013). Türkiye’de uluslararası ilişkiler eğitimi: Lisans ve lisansüstü ders programlarının karşılaştırmalı bir analizi. *Ege Akademik Bakış*, 13(3), 303-316.
- Güzel, İ. ve Özeren, E. (2021). COVID-19 Pandemi sürecinin lisansüstü eğitim faaliyetlerine etkisi. *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10(20), 167-185.
- Göksu, O., ve Özkan, A. (2021). *Digital Diplomacy: An Evaluation of The Means and Opportunities That Digitalization Brings to Diplomacy*. Digital Siege. <https://cdn.istanbul.edu.tr/file/JTA6CLJ8T5/E8B4B21B33A34BA1A79A25EE447F9414>
- Green, J. A. (2022). The Rise of Twiplomacy and the making of customary international law on social media. *Chinese Journal of International Law*, 21(1), 1-53. <https://doi.org/10.1093/chinesejil/jmac007>
- Gürbüz, T. (2018). Dijital dönüşüm sürecinde eğitim ve öğrenme. *İktisat ve Toplum*, 92, 71-73.
- Hausberg, J. P., Liere-Netheler, K., Packmohr, S., Pakura, S., & Vogelsang, K. (2019). Research streams on digital transformation from a holistic business perspective: a systematic literature review and citation network analysis. *Journal of Business Economics*, 89, 931-963.
- Jisc, N. U. S. (2016). Jisc NUS Benchmarking tool-The student digital experience. [https://digitalstudent.jiscinvolve.org/wp/files/2016/01/Jisc\\_NUS\\_student\\_experience\\_benchmarking\\_tool.pdf](https://digitalstudent.jiscinvolve.org/wp/files/2016/01/Jisc_NUS_student_experience_benchmarking_tool.pdf)

- Keyman, F. ve Ülkü, N. E. (2007). Türkiye üniversitelerinde uluslararası ilişkiler ders müfredatı. *Uluslararası İlişkiler*, 4(13), 99-106.
- Karabacak, Z. İ. ve Sezgin, A. A. (2019). Türkiye’de Dijital Dönüşüm ve Dijital Okuryazarlık. *Türk İdare Dergisi*, 91(488), 319-343.
- Karaman, S. (2020). *Yükseköğretimde dijital dönüşüm*. Pegem Akademi.
- İlker Kerkez, F. ve Sakallı, D. (2022). COVID-19 salgınının lisansüstü eğitime etkisinin incelenmesi. *Pearson Journal of Social Sciences*, 7(18), 137-155. <http://dx.doi.org/10.46872/pj.488>
- Küçük, S. ve Çavuşoğlu, B. (2022). *Dijital üniversite, dönüşümün yol haritası*. Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Maastricht University (2023). Digitalisation and Politics. <https://curriculum.maastrichtuniversity.nl/meta/432935/digitalisation-and-politics>
- Misuraca, G., Pasi, G. ve Viscusi, G. (2018). Understanding the social implications of the digital transformation: Insights from four case studies on the role of social innovation to foster resilience of society. Noella Edelman, Peter Parycek, Gianluca Misuraca, Panos Panagiotopoulos, Yannis Charalabidis, Shefali Virkar (Eds.) *10th IFIP WG 8.5 International Conference, Electronic Participation ePart2018, 03-05 September 2018, Krams, Austria, Lecture Notes in Computer Science*, (pp. 145-156). Springer Publications.
- Ongur, H. Ö. ve Gürbüz, S. E. (2019). Türkiye’de uluslararası ilişkiler eğitimi ve oryantalizm: Disipline eleştirel pedagojik bir bakış. *Uluslararası İlişkiler*, 16(61), 23-38. <https://doi.org/10.33458/uidergisi.541517>
- Prensky, M. (2001). Digital Natives, *Digital Immigrants Part 1. Horizon*, 9(5), 1-5. <https://doi.org/10.1108/10748120110424843>
- PwC. (2015). The 2018 Digital University: Staying relevant in the digital age. <https://www.pwc.co.uk/assets/pdf/the-2018-digital-university-staying-relevant-in-the-digital-age.pdf>
- Redecker, C. (2017). European framework for the digital competence of educators: DigCompEdu. Joint Research Center. <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC107466>
- Sharma, A. ve Sisodia, V. (2021). Digital diplomacy and the global Pandemic. *Media Asia*, 49(1), 62-64. <https://doi.org/10.1080/01296612.2021.1973324>
- Simunjak, M. ve Caliandro, A. (2019). Twiplomacy in the age of Donald Trump: Is the diplomatic code changing?. *The Information Society*, 35(1), 13-25. <https://doi.org/10.1080/01972243.2018.1542646>
- Sullivan, C. (2016). Digital citizenship and the right to digital identity under international law. *Computer Law & Security Review*, 32(3), 474-481.
- TÜBİTAK Bilgem YTE (2022). Dijital Dönüşüm Nedir? <https://dijitalakademi.bilgem.tubitak.gov.tr/dijital-donusum-nedir>
- Tømte, C. E., Fosslund, T., Aamot, P. O., Degn, L. (2019). Digitalisation in higher education: mapping institutional approaches for teaching and learning. *Quality in Higher Education*, 25(1), 98-114. <https://doi.org/10.1080/13538322.2019.1603611>
- Vial, G. (2019). Understanding digital transformation: A review and a research agenda. *Journal of Strategic Information System*, 28, 118-144. <https://doi.org/10.1016/j.jsis.2019.01.003>

- Wessel, L., Baiyere, A; Ologeanu-Taddei, R., Cha, J., & Blegind Jensen, T. (2021). Unpacking the difference between digital transformation and IT-enabled organizational transformation. *Journal of the Association for Information Systems*, 22(1), 102-129. <https://doi.org/10.17705/ljais.00655>
- Yin, R.K. (2003). *Case study research: Design and methods (3rd Edt.)*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Yue, A. ve Beta, A. R. (2022). Digital citizenship in Asia: A critical introduction. *International Communication Gazette*, 84(4), 279-286. <https://doi.org/10.1177/17480485221094100>
- Yükseköğretim Kurumu Atlası (2022). Yükseköğretim Kurulu Lisans Atlası. <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-anasayfa.php>



## MİLLİ PARALARLA TİCARET: RUSYA ÖRNEĞİ

Zekayi KAYA<sup>1\*</sup>  
Nuri HACIEVLİYAGİL<sup>2</sup>

### Öz

Milli paralarla ticaret günümüzde başta BRICS ülkeleri ve Türkiye olmak üzere başka birçok ülkenin gündeminde olan bir konudur. Bu konu çeşitli şekillerde zaman içerisinde karşımıza çıkmasına karşın Baş (2005) tarafından yazılan Milli Ekonomi Modeli'nde farklı bir şekilde ele alınıp detayıyla anlatılmakta ve ülkelere uluslararası ticarete modelde belirtildiği gibi milli paralarla ticaret yapmaları önerilmektedir. Yabancı paraların özellikle Amerikan Doları'nın uluslararası ticarete ağırlıklı bir şekilde rezerv para olarak kullanılması ülke ekonomilerine birçok olumsuz etkisi bulunmaktadır. Ülkelerin son dönemde bu nedenle ticarete ulusal paraları kullanmayı tercih etmeleri söz konusu olmuştur. Bu çalışmada doların ve diğer bazı yabancı paraların rezerv para olma gelişimleri anlatıldıktan sonra ulusal paranın kullanımı hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca, yabancı paraların ülke ekonomilerindeki kullanımının azaltılması yönündeki uygulamaları anlatılmıştır. Milli paralarla ticaret konusunda Rusya'nın ilk adımları atması, yoğun bir şekilde uluslararası mal ve hizmet alışverişinde kullanması ve bu konuda veri yayınlaması çalışmanın örneklemini oluşturmuş ampirik çalışmalara da imkân tanımıştır. Araştırmanın ampirik uygulama kısmında Rusya'nın mal ve hizmet ihracatında uyguladığı yerel paraların kullanılmasının ülke ihracatına nasıl bir etkisinin olduğu Fourier ADF birim kök testi, Toda-Yamamoto nedensellik ve Fourier-Toda-Yamamoto Nedensellik testleri ile araştırılmıştır. Araştırma sonucunda uluslararası ticarete milli para kullanımını destekler sonuçlar bulunmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** Milli paralarla ticaret, Milli para, Milli ekonomi, Dolarizasyon.

**JEL Kodları:** E00, F10, F30.

## TRADE WITH NATIONAL CURRENCIES: THE CASE OF RUSSIA

### Abstract

Trade with national currencies is currently on the agenda of the BRICS countries, Turkey, and many other countries. Although this issue has appeared in various forms over time, it is discussed and explained in detail in the National Economy Model written by Baş (2005), and countries are recommended to trade with national currencies in international trade as stated in the model. The predominant use of foreign currencies, especially the US dollar, as a reserve currency in international trade has many negative effects on national economies. For this reason, countries have recently preferred to use national currencies in trade. In this study, after explaining the development of the dollar and some other foreign currencies as reserve currency, information is provided about the use of national currency. Additionally, implementations to reduce the use of foreign currencies in country economies are explained. Russia's first steps in trade with national currencies, its extensive use in international goods and services exchange, and its publication of data on this subject have formed the sample of this study and also enabled empirical studies. In the empirical application part of the research, the effect of the use of local currencies on Russia's exports of goods and services on the country's exports was investigated by Fourier ADF unit root test, Toda-Yamamoto causality, and Fourier-Toda-Yamamoto Causality tests. The results of the research support the use of national currency in international trade.

**Keywords:** Trade with national currencies, National currency, National economy, Dollarization.

**JEL Codes:** E00, F10, F30.

<sup>1</sup> Doç.Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi İ.İ.B.F., ORCID: 0000-0003-2998-4675

\* Sorumlu Yazar (Corresponding Author): zkaya@karatekin.edu.tr.

<sup>2</sup> Doç.Dr., İnönü Üniversitesi İ.İ.B.F., ORCID: 0000-0002-2019-3327.

**Başvuru Tarihi** (Received): 02.11.2023 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.01.2024

## Giriş

Günümüzde dünyada tartışmalı hale gelen kapitalist ekonomik ve finansal düzen, adil gelir ve sermaye dağılımını maalesef sağlayamamaktadır. Dünya ülkeleri arasında gelir dağılımı adaletsizliğine neden olan etkenlerden biri de Amerikan Doları'nın dünya ekonomisi ve ticaretinde egemen bir rezerv para olarak kullanılması anlamına gelen doların hegemonyasıdır. Aslında başlangıçta “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” diyerek her türlü ticaret serbestliğinin sağlanması yoluyla toplumların refahını artırmak için ortaya çıkan kapitalist sistem gerek ülkeleri gerekse ülke vatandaşlarını gelinen noktada belli para birimleri esiri yapmaktan başka bir sonuca götürememiştir (Smith, 1776/2006).

İlk başta İkinci Dünya Savaşı'nda oluşan zararların telafisi ve ticarete olan dengesizlikleri ortadan kaldırmak için Bretton Woods Konferansında bir dizi kararlar alınmıştır. Daha sonra bu kapsamda Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi kurumlar kurularak gelir adaletsizliğinin ve sorunların uluslararası kurumlarla giderileceği düşünülmüştür. Ancak bu kurumlar düşünülenin tam aksine Amerika Birleşik Devletleri güdümünde yönetildiğinden dolayı Amerikan Doları'nın etkisini tüm dünyaya yayılmasının önünü açmıştır. Dolar kullanımını artmış, yaygınlaşmış hatta ilerleyen yıllarda rezerv para özelliği bile kazanmıştır. Bretton Woods süreci uluslararası ticarete çok daha ağırlıklı olarak dolar kullanılmasını sağlamıştır. Önemli mal ve hizmetlerin fiyatlarının dolar cinsinden ifade edilmesi, tüm pazarlarda dolar ile takas edilmesi bu sürecin sonucunda ortaya çıkmıştır. Dolar dünya ülkelerince rezerv olarak tutulmaya ve ticarete rezerv para olarak kullanılmaya başlanmıştır. Doların ülke ekonomilerinde rezerv olarak bulundurulması ve milli paranın yerine iç ve dış ticarete kullanılması ülkelerin ürettiği mal ve hizmetlerinin karşılığı basılan paranın değerini ifade eden senyoraj gelirinde kayba neden olmaktadır. Bu durum 1971 yılından sonra ABD'nin serbest bir şekilde karşılık göstermeden para basacağını ilan etmesinin ardından daha da artarak gelir adaletsizliği ve ticaret dengesizliklerinin dünyanın büyüyen bir sorunu haline getirmiş ve bu sorun bugün de devam etmektedir.

Günümüzde bahsi geçen sistemin karşısında ülkelerin ve insanların refah düzeyini artırmayı, uluslararası ticaretteki dengesizlikleri gidermeyi, finansal düzeni adaletli bir şekilde ortaya çıkarmayı hedefleyen değişik fikirler ortaya atılmaktadır. Bu fikirlerden biri de Milli Paralarla Ticaret yöntemidir (Baş, 2005). Bu anlayışa göre Amerikan Doları, Avrupa Birliği Avrosu gibi rezerv para, anahtar para, “hard currency” özellikleri olan para birimlerini ticarete kullanmak yerine ülkelerin kendi yerel para birimlerini kullanmaları kendilerine birçok avantaj sağlayacaktır. Bir ülke ekonomisinde ve ticaretinde yabancı paranın kullanılmasının o ülkenin mal ve hizmet üretiminin yabancı ülkeye aktarılması anlamına geldiğini savunan Milli Paralarla Ticaret görüşüne göre ülkelerin Merkez Bankaları'nın antlaşması sonucu birbirlerine yapacakları ticarete yerli para kullanmaları gerektiği vurgulanmaktadır.

Rusya'nın 2010 yılında öncülük edip uygulamaya geçtiği Milli Paralarla Ticaret sistemi, sonraları birçok dünya ülkesinde kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle BRICS ülkelerinin kendi aralarında yaptığı ticarete yerel para kullanımını yüksek oranlara ulaştırmıştır. Rusya'nın 2013 yılında ihracatının %1.3'ünü Ruble ile BRICS ülkelere yaparken bu oran 2021 yılında %14.2'ye çıkmıştır. Rusya'nın BRICS ülkelerinden yapılan Ruble ile ithalat oranı ise 2013 yılında %4.1 iken 2021 yılında %4.7 ile fazla artış göstermemiştir (Rusya Merkez Bankası, 2022). Türkiye'de de Milli Paralarla Ticaret sisteminin kullanılması yönünde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın günümüzde yaptığı artarak devam eden antlaşmalar söz konusudur. Rusya'ya yerel para ile yapılan ihracatta 2021 yılı itibarı ile %23.2 oranına ulaşılmıştır (Rusya Merkez Bankası, 2022).

Bu çalışma, Milli Paralarla Ticaret sistemini ilk kullanmaya başlayan Rusya'nın gerek yerel para gerekse de rezerv para birimleriyle yaptığı dış ticaretinin nasıl etkilendiğini araştırmayı amaçlamaktadır. “Yerel para kullanımını Rusya'nın ticaretini ne yönde etkilemiştir?” sorusunun cevabı aranacaktır. Rusya örneğinden yola çıkarak genel bir projeksiyon yapmak mümkün olmasa

da bunu ilk kullanan ve verilerini ilk yayınlayan ülke olması sebebiyle bize önemli ipuçları vereceği muhakkaktır. Çalışma giriş bölümünden sonra mevcut düzenin oluşması hakkında bir tarihsel görünüm sunacak, sonrasında Milli Para kavramı üzerinde teori ve kavramsal çerçeveyi oturtacaktır. Rusya örneğinden yola çıkarak yapılan uygulama, bulgular ve değerlendirme bölümleriyle araştırma sonuçlandırılacaktır.

## 1. Tarihsel Süreç

### 1.1. Bretton Woods Sistemi

1940'lar öncesi enflasyon, para biriminin çöküşü, ödeme güçlükleri gibi mali sorunlara ek olarak İkinci Dünya Savaşı sonunda yaşanan olumsuzluklar ülkeleri çözüm arayışlarına itmiştir. Bu nedenle, savaş sonrası uluslararası ekonomik ilişkilerin hızlı bir şekilde kurulmasını sağlamak ve uluslararası para sistemini oluşturmak ve ilkelerini kurgulamak için 1-22 Temmuz 1944 tarihleri arasında New Hampshire'da Bretton Woods konferansı düzenlenmiştir (Serçek ve Güloğlu, 2023).

Konferansta Keynes Planı, White Planı, Fransa Planı ve Kanada Planı gibi çeşitli sistem önerilerinden White Planı kabul edilmiştir. 1 ons altın 35 dolar olarak belirlenerek ülkelerin kasalarında bulunan altın kadar para basmaları üzerinde anlaşılmıştır. Ülke paralarının dolara karşı dalgalanma marjı  $\pm\%1$  olarak saptanmış ve ülkelere paritelerde değişiklik yapma hakkı tanınmıştır. İlerleyen zamanda Amerikan Dolarının hegemonyasını artıracak önemli kararlar da alınmıştır. Bu kararlar arasında dış açıkla karşılaşan ülkelere önce döviz rezervlerinin, akabinde ise para ve maliye politikalarının kullanılmasının istenmesi sayılabilir. Ayrıca uluslararası para sisteminin işleyişinden sorumlu olması için IMF (Uluslararası Para Fonu) ve Avrupa'nın onarımı ve kalkınmasına yönelik mali kaynak yaratmak için Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'nın (IBRD-Dünya Bankası) kurulması kararı alınmıştır (Yalçıntaş ve Duman, 2023).

### 1.2. Bretton Woods Sistemi ile Dolar Kullanımının Artması ve Doların "Anahtar Para" Olması

1944 yılından sonra Bretton Woods Sistemi ile ulusal paralar dolara endekslendiği için dolar tam bir değer standardı ve paraların değer ölçüsü olmuştur. Diğer ülke paralarının satın alma gücü pariteleri dolar üzerinden belirlenmiştir. Dolar karşısındaki sabit paritelerini koruyabildiği ölçüde ülke paralarının değeri istikrarlı kalmıştır. Paraların değerindeki istikrar kaybolduğu zaman istikrarı sağlamak için döviz piyasalarına dolar ile müdahale edilmiş ve dolar müdahale aracı veya anahtar para olma özelliği kazanmıştır.

Doların iki fonksiyonundan birincisi ABD'nin ulusal parası olması, ikincisi uluslararası likidite aracı olmasıdır. Doların bu özelliklerinden dolayı ABD, merkez bankasının çıkarttığı dolarla ithalatını karşılamak gibi çok önemli bir avantaja sahip olmuştur.

Uluslararası ödeme aracı ve rezerv para olarak kullanılan dolar miktarı ABD'nin dünya ticaretindeki payının çok üstünde gerçekleşmiştir. Para basma yetkisini kullanarak doların uluslararası ödeme aracı ve rezerv para olma özelliğiyle sadece ülke içinde değil ülke dışında da reel anlamda yüksek tutarda senyoraj geliri elde etmektedir. Bu ABD'nin değişik amaçlar için parasını ihraç ederek para kazanması anlamına gelmektedir (Yerlikaya, 2019).

Uluslararası mal ve hizmet ticaret piyasalarında ve finansal varlık piyasalarında, bir ülkenin parasının kullanılıyor olması o ülke için önemli bir üstünlük sağlamaktadır. Ülkenin diğer para birimlerine olan bağımlılığının ortadan kalkması, yaptığı ithalat için yalnızca para basma maliyeti karşılığında bastığı parasını kullanması ve senyoraj geliri elde etmesi ülkenin üstünlük elde etmesine neden olmaktadır (Narin ve Öznazik, 2017).

Dünya ekonomisinin genişlemesi parasal genişlemeyi gerektirmiştir. Bu da uluslararası ödeme aracı ve rezerv para olan doların artması anlamındaydı. ABD dolar arzını, ticaretinde dış açık oluşturarak arttırmıştır. Dünyadaki dolar miktarının, mevcut altın rezervlerini aşarak hızla

artmasından dolayı, ABD, 1971 yılına gelindiğinde doları artık altına çeviremeyeceğini açıkladı. Doların karşılığının belirli miktarda altın olduğu Bretton Woods Sistemi sona ermiş oldu (Yerlikaya, 2019).

### 1.3. Bretton Woods Döneminden Sonra Uluslararası Ticarete Doların Kullanılması

1971'e kadar dış ticaret açıkları veren ABD borçlanarak diğer ülkelerde dolar rezervinin artmasını sağladı. Bu ABD'nin borçlanması ve dünya çapında doların miktarı arttıkça değerinin düşmesi anlamına gelmekteydi. Dünya dolar miktarının altın rezervlerini aşmasının ardından ABD dolarının altına endekslenmesinden ve dönüştürülmesinden vazgeçerek 1971 Smitshonian Antlaşmasıyla Bretton Woods sistemini sonlandırdı. ABD önceleri Bretton Woods sisteminin çökmesinin dünya ekonomisindeki hâkimiyetinin de sarsılması anlamına geleceğini düşünüyordu. Ancak, tersine, Bretton Woods Sisteminin sona ermesi ABD dolarının dünya üzerinde kullanımının sona ermesi ve azalması anlamına gelmemiştir. Bretton Woods Sisteminden sonra da ABD dolarının rezerv para olarak uluslararası ödemelerde kullanılmaya devam etmesi dolar miktarının artmasını sağlamıştır (Yerlikaya, 2019: 16). Ülke paralarının değerindeki istikrar ülkelerin buldukları dolar rezervleri tarafından belirlenmeye başlanmıştır. ABD, bir yandan maliyeti karşılığında dolar basarak dış ticaretini ve dış ticaret açıklarını finanse ederken diğer yandan ülkelerin üretimlerini karşılıksız olarak bastığı parasıyla satın almaya ve diğer ülkelerin elde etmesi gereken senyoraaj gelirini elde etmeye başlamıştır (Baş, 2005; Narin ve Öznazık, 2017; Yerlikaya, 2019).

Bu süreçte Amerikan Doları hegemonyası ülkelerde etkisini artırarak devam ettirmiştir. Yüksek enflasyonun yaşandığı ülkelerde milli paranın hesap birimi, değişim aracı ve servet biriktirme aracı olma fonksiyonları zayıflamakta ve yabancı para kullanımı artmaktadır. Dolarizasyon yani para ikamesi olarak tanımlanan bu süreç, yabancı bir ülkeye yardım etme, dışarıya karşılığı olmayan gelir aktarma anlamına gelmektedir (Soylu, 1997). Merkez bankasının, bankaların ve halkın elindeki döviz rezervleri için ülkenin ödediği faiz kazandığı faizden fazla olduğu için bir kaybı ifade etmektedir. Elde tutulan dövizler herhangi bir getiri sağlamadığı için dövizin sahibi olan ülkelere faizsiz kredi sağlanmış gibi olmaktadır (Kazgan, 2004). Amerika Birleşik Devletleri parasının geldiği bu durumu avantaja dönüştürmüş ve birçok ülkenin dolarizasyon yaşamasına sebep olmuştur.

ABD Dolarının (USD) dünya ticaretindeki ağırlıklı olarak kullanımı ile çapraz kur sisteminin dalgalı döviz kuru sistemlerinde arbitraj ve spekülasyon fırsatları oluşturmaktadır. Bu da döviz kuru riski dengelemesi (hedging) işlemi yapılmasını gerektirmekte ve Foreks piyasalarının gelişimine neden olmaktadır (Dirican, 2019).

Uluslararası ticarete ağırlıklı olarak dolar kullanılması ve önemli malların fiyatlarının dolar cinsinden ifade edilmesi enerji ithal eden ülkelere ve parasının değeri düşük olan Çin gibi büyük ihracatçı ülkelerin yüksek miktarlarda rezerv bulduklarını gerektirmektedir. Dünya rezerv para kullanımındaki doların payı arttıkça diğer ülke ekonomileri ABD ekonomisine bağımlı hale gelmektedir. Doların değer kaybetmesi, yüksek dolar rezervlerine sahip ülkelerin rezerv değerinin düşmesine ve ekonomilerin olumsuz etkilenmesine neden olduğu için büyük risk teşkil etmekte ve bu ülkeleri alternatif çözümler aramaya itmektir. Ortaya çıkan krizler alternatif çözüm arayışını hızlandırmıştır (Yerlikaya, 2019). Bu çözüm arayışları sonucu ticarete milli para kullanımı söz konusu olmuştur. Uluslararası ticarete ulusal para birimlerini kullanan ülkeler ithalat yapabilmek için döviz bulundurma zorunluluğunun olmaması ve ihracatçıların ithal girdi temininde kur riskinin düşük olması gibi iki önemli avantaj elde etmektedir (Demirel, 2022)

## 2. Kavramsal Çerçeve

### 2.1. Milli Paranın Tanımı

Ülkelerin milli paralarla ticaret yapabilmesi için paralarının milli niteliğe sahip olması gerekir. Milli para, bir mübadele ve tasarruf aracı olmasının yanı sıra ekonomideki unsurları harekete



geçiren bir tahrik unsurudur. Milli niteliğe sahip olan para emeğin üretimde yer almasıyla birlikte elde edilen mal ve hizmet üretiminin karşılığıdır. Para sahip olduğu bu özelliklerden dolayı satın alma gücünü ifade eden tüketim kabiliyetini ve buna bağlı olarak üretimi artırmaktadır. Üretim artışıyla büyüme sağlandıkça mal ve hizmet üretiminin karşılığı olarak devletlerin senyoraj hakkını kullanarak emisyon hacmini belli oranda artırması gerekir. Devletler gayrisafi milli hasıllarındaki artışa karşılık emisyonunu genişletir ve para basma hakkını kullanırlar. Para miktarı artırılmazsa mal ve hizmet üretimi artışı karşısında piyasadaki para miktarı yetersiz kalacaktır. Bu da üretim ile tüketim arasında açığın oluşması ve mal ve hizmet üretimi karşısında yeterli tüketim kabiliyetinin oluşmamasına neden olur (Baş, 2005; Baş, 2016). Üretim ile tüketim arasındaki bu parasal açığın yabancı para cinsinden borçlanma ile karşılanması durumunda mal ve hizmet üretimi artışı için başka bir ülkenin parasının kullanılması ve senyoraj gelirini o ülkenin elde etmesi söz konusu olmaktadır. Bunun anlamı bir ülke ekonomisinde yabancı paranın kullanılmasıyla o ülkenin mal ve hizmet üretiminin yabancı ülkeye aktarılmasıdır. Bundan dolayı piyasaya dışarıdan alınan borç karşılığında sürülen yerli (ulusal) para milli para anlamına gelmemektedir. Devletlerin mal ve hizmet üretimi karşılığında kendi ulusal paralarını maliyetsiz bir şekilde emisyon yoluyla artırarak tüketimi de desteklemeleri paranın piyasalarda serbest bir şekilde dolaşımı ve aktif bağımsız bir para politikasının geçerli olmasını sağlamaktadır (Baş, 2005; Baş, 2016; Narin ve Öznazik, 2017; Yerlikaya, 2019).

Milli paralarla ticaretin işleyebilmesi için mal ve hizmet üretimi karşılığında devletlerin senyoraj hakkını kullanarak artırdıkları milli paranın kullanılması gerekir (Baş, 2005; Baş, 2016).

## 2.2. Ticarete Milli Paraların Kullanılması

Dış ticarete yerli para kullanımı sadece döviz kurlarının değerindeki değişme nedeni ile değil aynı zamanda Bretton Woods ve Smitshonian Antlaşmaları'nın döviz kuru sistemleri üzerinde günümüzde hala etkilerinin sürüyor olması nedeniyle de bir çözüm yolu olarak önemli hale gelişmiştir (Dirican, 2019).

Bretton Woods Sistemi 1970'lerin başında çökmüş olsa da; altın gibi kıymetli madenler ve petrol fiyatları dolar üzerinden belirlenmeye devam etmektedir. Fakat artık doların dış ticarete uluslararası bir rezerv para olarak yoğun kullanımı sonucu oluşturduğu ülke ekonomileri üzerindeki olumsuz etkileri ve riski üstlenmek istemedikleri için dış ticarete dolar yerine kendi ulusal paralarını kullanmak istemektedir. Bu da ülkeler arası ticarete para takası işlemini gerektirmektedir. Para takası süreci, ticari bankaların Merkez Bankası'ndan yatırım veya ticaret yapılacak ülkenin para birimini talep etmesiyle başlamaktadır (Yerlikaya, 2019). Ülkelerin Merkez bankalarının kendi aralarında yaptıkları antlaşmalarla ulusal paraların ticarete kullanımına garanti olmaları milli paralarla ticaret sisteminin temelini oluşturur. Bu antlaşmaya dâhil olan ülkeler doları ya da diğer bir başka parayı rezerv para olarak kullanma bağımlılığından kurtulurlar. Milli paralarla ticaret sadece anlaşmayı yapan iki ülke arasında değil antlaşmaya dâhil bütün ülkeler arasında milli paraların değişimi yoluyla dış ticaretin yürümesini sağlar.

## 2.3. Ticarete Milli Para Kullanımının Ülke Ekonomileri Üzerindeki Etkileri

Ülkelerin ticarete dolar, avro gibi uluslararası rezerv para olmuş bir döviz yerine, dış ticarete ulusal paralarını kullanması döviz ihtiyacını azaltmaktadır. Uluslararası ticarete milli para kullanımı arttıkça döviz ihtiyacı da o ölçüde azalmaktadır. Ulusal para biriminden yapılan ticaret, dolara karşı pozisyon alma gerekliliğini azaltarak, ticaret maliyetlerini düşürecektir. Bu da ülkelerin yerli parayla ticaretin avantajından faydalanmasını ve dolara bağımlılığının azalmasını sağlayacaktır (Kavcıoğlu, 2019). Döviz bağımlı olan ülkelerde, kurlarda spekülasyon hareketlerinin önlenmesinde milli para kullanımının önemli bir rolü vardır. Ülke ekonomisinde milli paranın payı artıp dövizin payı azaldıkça döviz bağımlılık ve döviz hareketlerinin ülke ekonomisine olumsuz etkisi azalacak paraların değişim oranları arasında (döviz kurlarında) istikrar sağlanacaktır. Ayrıca uluslararası ticaretin ulusal para ile yapılması döviz kurlarının istikrarlı olması nedeniyle

ihracatçıların daha güvenli ve bilerek hareket etmelerini sağlar. Bu da cari fazla oluşmasına ya da cari açığın düşmesine neden olur (Yerlikaya, 2019).

### 3. Günümüzdeki Durum

#### 3.1. Uluslararası Ticarete Dolardan Ulusal Paraya Geçiş Eğilimleri

Malını alanın malını almak temeli üzerine kurulan dış ticaretin başlıca ilkesi Bretton Woods Sisteminin geçerli olmasıyla birlikte geçerliliğini yitirmiştir. Doların rezerv para kabul edilmesinden sonra bu temel dış ticaret ilkesi bozulmuş ve değişmiştir. ABD'nin karşılıksız olarak basıp dünya piyasasına sürdüğü ve ülkelerin dış ticarete kullanılmak üzere rezerv olarak merkez bankası kasalarında bulundurmaya zorunda bırakıldığı dolar, ülkelerin ürettiği malların dolar ile değiş-tokuş edildiği, sömürü aracı haline dönüşmüştür (Yıldırım, 2014). Bretton Woods sisteminin 1973'te resmen sona ermesinin ardından ülkeler ve uluslararası kuruluşlar doların egemenliğini kırabilmek için milli paralara endeksli politikalar geliştirmişlerdir. Bu konuda atılan ilk önemli adım Avrupa ülkelerinin ABD dolarına karşı Avro'yu ortak para birimi olarak benimsemesi olmuştur. 2000'li yıllardan sonra küresel güç haline gelen Çin'in içinde bulunduğu Rusya, Hindistan, Brezilya, Güney Afrika gibi BRICS ülkelerinin ulusal para ile ticarete öncelik vermesi de diğer önemli bir gelişmeyi oluşturmaktadır. Bu durum doların dünyadaki merkez bankalarının döviz rezervlerinde 1999 yılında yüzde 70 olan payının 2021'de yüzde 59'a kadar gerilemesini sağlamıştır ("Dolarsız ticarete", 2023). Milli paralarla ticaretin yapılması doların rezerv para olmaktan çıkması ve ABD'nin diğer ülkelerin mal ve hizmet üretimlerini doların o ülkelerin ekonomilerinde kullanılmasıyla elde ettiği sömürü niteliğindeki kazanç kapısının kapanması ve dünya üzerindeki hegemonik güç olma durumunun sona ermesi demektir (Yıldırım, 2014).

Ticarete ilk olarak, Avrasya Ekonomik Birliği(AEB) ve Güney Amerika da Latin Amerika için Bolivya İttifakı (ALBA) gibi bölgesel yapılarda dolardan ulusal paraya geçiş eğilimleri görülmüştür. 2009 yılında Bolivya Zirvesinde, Latin Amerika'nın ALBA üyesi ülkeleri aralarında yapılan ticarete ABD doları yerine kendi merkez bankalarınınca kullanılan ve Sucre adlı ortak para biriminin oluşturulması kararını almıştır (Bölek, 2012; Özdemir, 2021). Ancak bu ortak paranın hacimsel büyüklüğü çok yüksek düzeyde gerçekleşmemiştir. Buna karşılık, AEB bünyesinde yer alan Rusya'dan diğer Birlik üyesi ülkelere yapılan mal ve hizmet ihracatında kullanılan doların payı (oranı) 2013 ile 2019 yılları arasında % 40 seviyesinden % 20 seviyesine gerilemiştir. Ticarete Ruble başta olmak üzere ulusal paraların kullanımı önem kazanmıştır. Uluslararası ticarete kullanılan doların oranını gerçek anlamda belirleyebilmek kolay değildir. Bunun için büyük ekonomiler arasındaki ticarete kullanılan doların oranını tespit etmek gerekmektedir. Büyük ekonomilere örnek olarak Rusya ile Çin arasındaki ticarete doların payı yarı yarıya azalarak % 45'e gerilemesi önemli bir örnek oluşturmaktadır. İki ülke arasındaki ticarete ilk sırayı dolar yerine avro alırken ticaretin bir kısmının da ulusal paralarla yapılmaya başlanması bu çalışmanın da araştırma sebeplerinden biri olmuştur. (Özdemir ve Yavuz, 2021).

Petrol ve gaz başta olmak üzere uluslararası mal ticareti alanında 26 Mart 2018 tarihinden sonra Çin, Uluslararası Şangay Enerji Borsası'nı faaliyete geçirerek petrolü kendi ulusal para birimi Yuan olarak fiyatlamaya başlamıştır. Bu gelişmeyle birlikte ilk defa petrol büyük hacimlerle dolar dışında bir para birimiyle fiyatlanmaya başlamıştır. Çin petrol ithalatı karşılığında ülkelere Yuan ya da altın verebileceğinin teminatını vermiştir. 2019 yılı sonunda Rus milli petrol şirketi Rosneft petrol ürünü satışlarında dolar yerine avro ile fiyatlandırma yapacağını açıklamıştır (Özdemir ve Yavuz, 2021). BRICS ülkelerine yeni katılacak olan Suudi Arabistan Mart 2022'de BRICS üyesi Çin'e petrol satışını Yuan karşılığı yapabileceğini duyurmuştur. Yine aynı tarihte, Çin'in İran'dan petrol alımlarını Yuan ile yaptığını ve Rusya ile Hindistan arasında da başta petrol olmak üzere karşılıklı ticareti büyük ölçüde Ruble ve Rupi ile yapma girişimleri başlamıştır ("Dolarsız ticarete", 2023). Ulusal paralarla ticaretin gelişmesi doların dünya ekonomisindeki egemenliğini kırmakta etkili olmaya başladığını göstermiştir.

Çin'in 2018 sonrasında borçlanmak için Yuan cinsi panda tahvillerini ihraç etmeye başlaması ve 2020 yılında büyük ekonomiler arasında tek pozitif büyüme sağlayan ülke olmasından dolayı 2021 yılının Ocak ayında çıkardığı tahvillerine talep artışı olması finansal işlemlerde dolardan ulusal paraya geçiş eğilimlerini göstermektedir. Pakistan, Filipinler, Macaristan, Polonya, Portekiz ve Güney Kore gibi birçok ülke Yuan cinsi borçlanmaya başlamıştır. Bunun yanında, Çin eksenli Uluslararası İktisadi Kuruluşlardan Asya Altyapı ve Yatırım Bankası (Asian Infrastructure and Investment Bank – AIIB) ve özellikle BRICS bünyesindeki Yeni Kalkınma Bankası, Destek Fonu dolar yerine Yuan ve diğer ulusal paralar cinsinden kredi vermeyi desteklemektedir. AEB üyesi ülkelerden Belarus ve Kazakistan ilk kez 2019 yılında Moskova piyasasında Ruble cinsinden devlet borçlanma senetlerini ihraç etmişlerdir. Ayrıca ABD'nin başta Rusya ve Çin olmak üzere aralarında Türkiye'nin de olduğu birçok ülkeye karşı siyasi bir araç olarak kullandığı ABD'nin Düşmanlarına Yaptırımlarla Karşı Koyma Yasası (America's Adversaries Through Sanctions Act – CAATSA) dâhil değişik yaptırımlar doların uluslararası para olma fonksiyonuna olumsuz etki etmekte ve dolardan ulusal paraya geçme eğilimlerini güçlendirmektedir. Yaptırımlar kapsamında küresel mali sistemde dolar cinsinden işlemlerde uygulanacak kısıtlamalara yönelik başta Çin ve Rusya olmak üzere ülkeler, ABD kontrolündeki uluslararası para transfer sistemi SWIFT (Society for Worldwide Interbank Financial Messages) sisteminden dışlanma durumuna karşılık farklı önlemler almaktadır. Dolar yerine Yuan bazlı ticaretin gerçekleşmesini sağlayan ulusal finansal kuruluşların ve uluslararası bankaların dâhil olduğu SWIFT alternatifi olarak öne çıkan Çin'in CIPS (Cross-Border Interbank Payment System) sistemi, Rusya'nın SPFS (System for Transfer of Financial Messages) sistemi ve AB'nin INSTEX sistemi ödemelerde uluslararası para transfer sistemi olarak geliştirilmiştir (Özdemir ve Yavuz, 2021). Rusya Merkez Bankası'nın Finansal Mesajların Transferi Sistemi (SPFS), BİT sistemi üzerinden çalışmakta ve finansal işlemlerle ilgili elektronik mesajları istikrarlı ve sorunsuz bir şekilde ileten alternatif bir bankalar arası iletişim kanalı olarak hizmet vermektedir (Omarov, 2018). Dolar rezerv para olmasından dolayı SWIFT doların uluslararası dolar sistemi olmasını kolaylaştırmaktadır. SPFS, Rusya ve Çin gibi ülkelerin ABD dolarına bağımlılıklarını sınırlama ve küresel dolar sisteminin dışında alternatif finansal kanallar kurma çabalarının bir parçası olarak düşünülmüştür. Rusya Merkez Bankası'na göre Eylül 2018 itibarıyla aralarında Rusya Federal Hazinesi, Gazprom, Neft, Rosneft ve diğer devlet şirketlerinin de bulunduğu 416 Rus şirketi ve devlet kuruluşu Finansal Mesaj Transfer Sistemi olan SPFS'ye katılmıştır. Sisteme diğer ülkeler de dâhil edilmeye çalışılmaktadır ("Russian Alternative to", 2018). 24 Şubat 2022'de Rusya'nın Ukrayna'yı işgali üzerine 26 Şubat 2022'de yaptırımlar kapsamında Rus şirket ve bankaları SWIFT'in dışında bırakılmıştır. Her ne kadar Rus hükümetinin 2014 yılında SPFS adında ABD'nin SWIFT'den çıkarma tehdidine karşı SWIFT alternatifi bir mesajlaşma sistemi üretse de SPFS'ye kayıtlı uluslararası banka ve finansal kurumların sayısının düşük olduğundan dolayı henüz yeterli değildir (Dias, Pereira ve Vieira, 2022).

SWIFT işlemlerinde de diğer para birimlerinin payı artarken doların payı azalmış ve 2020 Ekim ayında avro cinsinden işlemlerin payı doları geçmiştir (Özdemir ve Yavuz, 2021). Son dönemde ulusal paraların kullanımını artıran bir başka unsur blok-zincir teknolojisine bağlı olarak işleyen ulusal dijital paraların kullanıldığı dijital uluslararası para (kripto para) sistemidir. Bu konuda da Çin merkez bankasının oluşturduğu dijital Yuan ile öncü olmuştur. Asya ülkeleri arasında serbest ticaretin oluşturulmasına yönelik olan ve 2020 yılı sonlarında imzalanan Bölgesel Kapsamlı İktisadi Ortaklık (Regional Comprehensive Economic Partnership –RCEP) Anlaşması'ndan sonra ticaret ve mali işlemlerde dolar yerine dijital ulusal paraların kullanılması düşünülmüştür (Özdemir ve Yavuz, 2021).

Rusya'nın oluşturduğu SPFS, Rusya'nın Kırım'ı kendi topraklarına katması sonucu Avrupa Parlamentosu ve Avrupa ülkelerinin dış ilişkiler birimlerinin Rusya'nın SWIFT ağından olası bir şekilde dışlanması konusunda uyarmasının ardından 2014 yılının sonunda başlatıldı. Avrupa Parlamentosu Rusya'ya yönelik ekonomik yaptırımların bir parçası olarak bu tür önlemler için

çağrıda bulundu. SWIFT'in resmi olarak AB ve ABD'den bağımsız bir finansal hizmet sağlayıcısı olmasına rağmen yaptırım aracı olabilmektedir (Omarov, 2018). ABD de SWIFT sistemini Rusya ile olan ilişkilerde bir sopa olarak kullanmıştır. 2014 ve 2015 yıllarında, iki ülke arasındaki ilişkiler bozulduğu için birkaç Rus bankasını SWIFT'den engellemiştir. Bunun üzerine Rusya tarafından oluşturulan SPFS ağındaki banka dışı bir kuruluşu içeren ilk işlem Aralık 2017'de gerçekleştirilmiştir. 2017 yılında ABD, Kuzey Kore'ye yönelik BM yaptırımlarına uymaması halinde Çin'i SWIFT'in dışında tutmakla tehdit etmiştir. 2018 yılının Eylül ayında sadece ABD ile geleneksel olarak sert ilişkileri olan Çin ve Rusya gibi ülkeler değil AB de, İran ile ticari ve ekonomik ilişkilerinde ABD'nin ekonomik yaptırımlarını atlatmak ve İran ile ticareti kolaylaştırmak için özel bir ödeme kanalı geliştirmeyi planladığını duyurmuştur ("Russian Alternative to", 2018). SPFS'nin; uluslararası pazarda yetersiz bir paya sahip olması, yabancı kuruluşların Rusya Merkez Bankası'nın oluşturduğu SPFS'nin müşterisi olmasını engelleyen düzenleyici kısıtlamaların olması, sadece mesai saatleri içinde çalışması ve SWIFT gibi 7/24 çalışmaması, çalışma dışı günlerin ve SPFS operasyonlarını kesintiye uğratan resmi tatil günlerinin bulunması gibi bazı eksiklikleri bulunmaktadır. Sistem blok zincir teknolojisi ile donatılarak geliştirilmeye çalışılmaktadır. SPFS gibi alternatif yeni finansal kanalların oluşması finansal kurumların maliyetlerini önemli ölçüde azaltacak ve Batı ödeme mekanizmalarına bağımlılığı azaltacaktır (Omarov, 2018). Türkiye ile Rusya 4 Ekim 2019 da ticarete uluslararası para birimlerinin kullanımına yönelik yaptığı anlaşmada kademeli olarak ruble ve lira kullanımının artırılacağına vurgulanmasının yanında Türk bankalarının Rusya'nın SWIFT alternatifi SPFY'ye (Mali Mesajlaşma Sistemi) bağlantısının ve Rus MIR kartının Türkiye'de kullanımının genişletileceği belirtilmiştir ("Rusya ile ticarete", 2019).

Rusya ve Çin gibi ülkeler, özellikle altın satın alarak, dolara maruz kalma durumlarını en aza indirmek için başka adımlar atmaya başladılar. Çin, ABD borçlanma tahvillerini satmaya yönelmiştir. Rusya da ABD tahvillerini bu süreçte elinden çıkarmıştır ("Russian Alternative to", 2018).

Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) üyelerinin sanayi bakanlarının 15 Temmuz 2022'de Kazakistan'ın başkenti Taşkent'te yaptıkları toplantıda ülkelerin finans kurumlarının işlemlerinde ulusal para birimlerinin payının genişletilmesi için bir yol haritası hazırlandığını duyurması önemli bir gelişmedir ("SCO Countries", 2022). Bu yol haritası Eylül 2022'de Semerkant'ta ŞİÖ Devlet Konseyi Başkanları tarafından onaylanmıştır. 21 Şubat 2023'te yol haritasının uygulanmasına ilişkin bir Uzman Grup toplantı yapmış, toplantıda yasal hazırlıklar da dâhil ulusal para birimlerinin ŞİÖ üyesi devletlerarasındaki işlemlerde kullanımının yaygınlaştırılması ve ödeme sisteminin işleme için koşulların oluşturulması konusunda uygulamalar görüşülmüştür ("SCO continues", 2023).

2021 yılında Rusya devlet başkanı Putin, Çin devlet başkanı Şi Cinping ile video konferans yoluyla yaptığı görüşmede iki ülke arasında karşılıklı ticarete ulusal para birimlerinin kullanımını içeren mali alanda iş birliğinin giderek güçlendiğini ifade etmiştir ("Çin ile Rusya", 2021). 2022 yılı başlarında Rusya ve Çin arasında karşılıklı ödemelerde dolar yerine ulusal para birimlerinin kullanılmasını içeren bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmayla iki ülke uluslararası ticaretin milli paralarla yapılması da dâhil ulusal para birimlerinin kullanımını artırarak ABD'nin doları baskı aracı olarak kullanmasını önlemeyi ve doların etkisini kırmayı amaçlamaktadırlar ("Çin ve Rusya'dan", 2022; Kavcıoğlu, 2019). Bu anlaşmanın etkisini gösterdiğine işaret olarak; Rusya Merkez Bankası verilerine göre, ülkenin ithalat ve ihracatında doların payı 2022'nin üçüncü çeyreğinde ilk çeyreğine göre yüzde 51,7'den 33,9'a gerilemiştir. Çin para birimi Yuanın payı yüzde 0,4'den yüzde 14,1'e çıkmıştır. Rusya'nın Rubleyi kullanarak ticaret yaptığı ülke para birimlerinin 2022 yılı sonunda ihracat anlaşmalarındaki payı yüzde 52'sini oluşturarak Dolar ve Avronun payını geride bırakmıştır (www.memurlar.net, 2023).

Milli paralarla ticaretin öncüsü konumundaki BRICS'in on beşinci zirvesi, beş üye devletin (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) katılımıyla 22 Ağustos 2023 tarihinde Güney Afrika'da gerçekleşti. Zirvede 1 Ocak 2024'ten itibaren yedi ülkenin (Arjantin, Mısır, Etiyopya, İran, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri) daha BRICS bloğuna tam üyelik ile katılacağını deklare ettiler (Reuters, 2023). Bu zirvede üye devletler arasında milli paralarla ticaret konusunda konsensus sağlandı ve bloğa üye ülkeler arasındaki ticaretin yerel paraların kullanımının artırılması hususunda mutabakata varıldı.

Bütün bu gelişmeler karşısında Amerikan Merkez Bankası Federal Rezerv'in 2022 başlarında enflasyonla mücadele bahanesi ile faiz oranlarını artırmaya başlaması Doların gücünü artırmaya yönelik hamleler olarak değerlendirilmektedir. Aynı süreçte Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesi gelişen piyasa para birimleri karşısında Doların daha fazla değer kazanmasına sebep olmuştur. Özellikle döviz (Dolar) borcu bulunan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler daha yüksek maliyetlerle karşılaşmışlardır. Aslına bakılırsa bu sürecin oluşturduğu dolar maliyeti ülkelerin yerel paralarla olan ticareti daha fazla değerlendirmesi gerektiğini düşündürmektedir.

### 3.2. Türkiye'nin Dış Ticaretinde Milli Para Kullanımı

Finansal küreselleşme, makroekonomik istikrarsızlıklar ve finansal yapıdaki zayıflıklar nedeniyle Türkiye ekonomisi "kırılgan" bir yapıya sahiptir. ABD ekonomisinde ve Amerikan Doları'nda meydana gelen dalgalanmalar Türkiye ekonomisinin döviz bağımlılığı sebebiyle ekonomide olumsuz etkiler ve risk oluşturmaktadır. Bu olumsuz etkilerden ve riskten kurtulmak için çözüm yolu aranmaktadır (Yerlikaya, 2019). Bu arayışın bir sonucu olarak gelişmekte olan ekonomilerde veya kırılgan ekonomilerde, döviz kurlarındaki dalgalanmalardan ülke ekonomisindeki makro kalemlerin daha az etkilenmesi için dış ticarete ulusal paralarla ödeme ve takas yapılmaya başlanmıştır (Dirican, 2019). Türkiye'nin ABD harici ülkelerle ticarete dolar kullanımını azaltması ve ulusal para kullanımının artırması döviz kuru riskinin dağıtılarak ekonomik zararın en aza indirilmesini sağlayacaktır (Yerlikaya, 2019).

Dalgacı kur sistemi kullanan Türkiye'de ABD Dolarının (USD) ülke ekonomisindeki etkinliği sebebiyle piyasada arbitraj ve spekülasyon fırsatları oluşturmaktadır. Döviz riski ile devamlı karşı karşıya olan Türkiye dış ticaret şirketleri döviz kuru riski dengelemesi (hedging) işlemini çokça yaptırmaktadırlar. Ayrıca döviz kurlarına bu kadar duyarlı olan Türkiye'de Foreks piyasaları en çok gelişim gösteren sektörlerdendir (Dirican, 2019).

Türkiye ekonomisinde tüketicilerin mal ve hizmet satın alımında, işletmelerin yatırım harcamalarında ve devletin transfer harcamalarında ulusal paraların kullanılması ile ulusal paranın diğer bir yabancı para ile değiştirilmesi gerekmeyecektir. Bu da ülkenin ulusal parasının yabancı paraya dönüşümünde ortaya çıkan maliyeti büyük ölçüde önler ve bu durum her iki ülkenin refahını doğrudan etkiler. Ulusal para kullanımının diğer bir olumlu etkisi ise iki ülke arasında fiyat farklılıklarının giderilmesini sağlayarak ülkeler arası ticari ilişkilerin ve kazançların artmasına neden olmasıdır (Bölek, 2012).

Türkiye'nin dış ticaretinde ulusal paraların kullanılması, doların değerinin değişmesine bağlı döviz kuru değişimlerinin ekonomi üzerindeki olumsuz etkisini en aza indirecektir. Döviz kuru değişimlerinin olmaması fiyat belirsizliklerini azaltarak istihdamın ve büyümenin olumlu etkilenmesine neden olması beklenmektedir (Bölek, 2012).

2008 yılından sonra dış ticarete yerel para birimlerini kullanma uygulamasını Rusya ile konuşmaya başlayan Türkiye İran ve Çin ile de bu yönde girişimler başlatmıştır. Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan Ekim 2009'da İran'a yaptığı resmi ziyarette, ülkelerin kur farklarından kayba uğramaması gerektiğini ve ülkelerin menfaati için dış ticarete yerel para birimlerinin kullanılmasına bir an önce geçilmesinin önemini vurgulamıştır ("İran'la ticarete", 2009). Türkiye için ticarete ulusal para kullanımını ekonominin döviz bağımlılığının neden olduğu

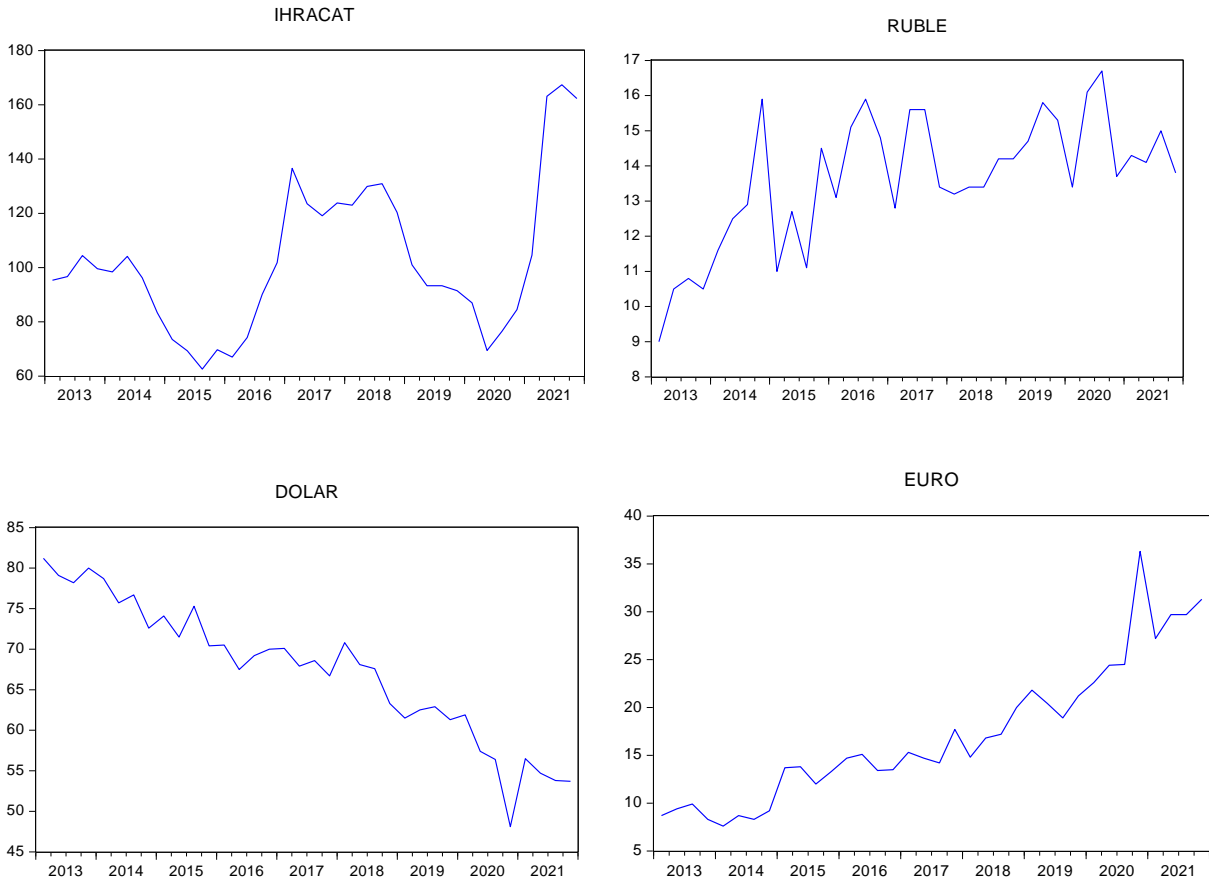
ekonomik sorunlardan dolayı son dönemde önem kazanmıştır. 2018 yılında Cumhurbaşkanı tarafından açıklanan, 100 Günlük Eylem Planı'nın Ticaret Bakanlığı bölümü 14. Madde, uluslararası ticarete TL kullanımını arttırmaya ilişkindir (Yerlikaya, 2019).

## 4. Uygulama

### 4.1 Veri ve Metodoloji

Döviz kurları ticareti etkileyen en önemli değişkenlerin başında gelir. Ama ülkelerin kendi para birimleri ile yapacakları uluslararası ticaret acaba ekonomiye pozitif mi yoksa negatif katkı mı verecektir? Yerel para kullanmanın teorik backgroundu giriş ve kavramsal çerçeve bölümünde belirtilen bu sorunun cevabını ararken; Rusya'nın mal ve hizmet ihracatında (İhracat) kullandığı Amerikan Doları (Dolar), Avrupa Birliği Avrosu (Euro) ve Rus Rublesi (Ruble) ödemelerinin ihracata olan etkisini araştırmak için Rusya Merkez Bankası verileri kullanılmıştır. 2010 yılında milli paralarla ticaret konusunda öncülük eden Rusya'nın 2013 yılından itibaren veri yayınlamaya başlaması ve en son 2021 yılının verilerini paylaşmış olması sebebi ile çalışma 2013Q1-2021Q4 çeyreklik veriler kullanılarak yapılmıştır (Rusya Merkez Bankası, 2022). Verilerin grafiksel gösterimleri Şekil-1'de gösterilmiştir. Çalışmada Fourier tabanlı birim kök testleri kullanılmış, ardından seriler arasındaki nedensellik ilişkisi hem Toda-Yamamoto, hem de Nazlıoğlu vd., (2016) tarafından literatüre kazandırılan Fourier-Toda-Yamamoto Nedensellik testi ile araştırılmıştır.

Şekil 1: Verilerin Grafiksel Gösterimi



Grafiklerde de görüleceği üzere Rusya'nın son yıllarda artan ihracatında dolar kullanımı düşerken avro kullanımı artan bir seyir izlemektedir. Ruble kullanımı dalgalı bir seyir izlemesine rağmen arttığı gözlemlenmektedir. Aşağıda değişkenlere yönelik tanımlayıcı istatistikler sunulmuştur.

**Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler**

	İhracat	Ruble	Dolar	Avro
<b>Ortalama</b>	102.425	13.62778	67.34722	17.175
<b>Medyan</b>	97.55	13.75	68.35	14.95
<b>Maksimum</b>	167.4	16.7	81.2	36.3
<b>Minimum</b>	62.6	9	48.1	7.6
<b>St. Sapma</b>	27.2912	1.853739	8.44581	7.312626
<b>Çarpıklık</b>	0.760171	-0.550884	-0.335637	0.784305
<b>Basıklık</b>	3.038115	2.675997	2.344414	2.915974
<b>Gözlem Sayısı</b>	36	36	36	36

Gerek grafiksel gösterim gerekse de verilerin tanımlayıcı istatistikleri bazı temel ve ön analizlerin yapılmasını mümkün kılmaktadır. Daha ileri bir tetkik gerçekleştirmek için birim kök testleri ve nedensellik analizlerine geçilmiştir.

#### 4.2. Yöntem

Çalışmada serinin durağanlık özelliğini belirlemek için Fourier ADF Birim Kök Testi. Bu test, "Augmented Dickey-Fuller (ADF)" birim kök testi ile Fourier analizi yöntemlerinin birleştirilmesiyle elde edilmiştir. Fourier ADF Birim Kök Testi veri serisinin hem durağan bir bileşene hem de dönemselsel bir bileşene sahip olup olmadığını değerlendirir. Bu şekilde, zaman serisinin hem trend hem de sabit dönemlerdeki özelliklerini dikkate alarak daha ayrıntılı bir analiz yapılabilmesine imkân tanır.

Analize birim kök testlerinden sonra kendi adlarıyla anılan Vektör Otoregresif (VAR) modeline dayanan Toda ve Yamamoto (1995) tarafından literatüre kazandırılan nedensellik testi ile devam edilmiştir. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi, Granger nedensellik testini genişleterek zaman serileri arasındaki nedensel ilişkileri belirlemeye yardımcı olur. Bu test, hangi serinin diğerlerine nedensel olarak katkıda bulunduğunu belirlemek için lag (gözlem aralığı) sayılarını ve modele eklenen değişkenleri dikkate alır. Analizde sonra Nazlıoğlu vd., (2016) tarafından geliştirilen VAR modeline yapısal değişimleri dâhil ederek ve sabit terim varsayımını genişleterek Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Testi ile devam edilmiştir. VAR modelindeki sabit terim yerine bağımlı değişkende meydana gelebilecek değişimleri yakalaması adına Fourier terimler eklenerek geliştirilen bu yöntem, dönemselsel etkilerin ve karmaşık ilişkilerin göz önüne alınmasına yardımcı olarak daha ayrıntılı bir nedensel analiz yapılmasına olanak tanır.

## 4.3 Bulgular

**Tablo 2:** *Fourier ADF Birim Kök Testi Sonuçları*

	Sabit			Sabit ve trend		
	Test ist.	Fourier	Krit. 1% 5% 10%	Test ist.	Fourier	Krit. 1% 5% 10%
İhracat	-1.010	2	-3.97 -3.27 -2.91	-2.918	2	-4.69 -4.05 -3.71
Ruble	-3.932***	3	-3.77 -3.07 -2.71	-3.991**	3	-4.45 -3.78 -3.44
Dolar	1.727	2	-3.97 -3.27 -2.91	-4.175*	1	-4.95 -4.35 -4.05
Avro	1.211***	5	-3.58 -2.93 -2.60	-4.647**	1	-4.95 -4.35 -4.05
İhracat (-1)	-3.362**	2	-3.97 -3.27 -2.91	-2.592	2	-4.69 -4.05 -3.71
Ruble (-1)	-3.386**	2	-3.97 -3.27 -2.91	-3.644*	3	-4.45 -3.78 -3.44
Dolar (-1)	-4.728***	2	-3.97 -3.27 -2.91	-4.342**	2	-4.69 -4.05 -3.71
Avro (-1)	-4.681***	1	-4.42 -3.81 -3.49	-4.216*	1	-4.95 -4.35 -4.05

\* (%10), \*\* (%5), \*\*\* (%1). Optimal gecikme uzunluğu maksimum 5 gecikme kullanılarak ve Akaike Bilgi Kriterine göre ile belirlenmiştir. Test istatistikleri Enders ve Lee, (2012)'nin makalesinden alınmıştır.

Fourier ADF birim kök testine göre sabit ve sabit trendli model sonuçları düzey ve birinci farkları alınarak sunulmuştur. Tablo 2'de rapor edilen Fourier ADF birim kök testi sonuçlarına göre, serilerinin değişik durağanlık seviyelerine sahip olduğu görülmektedir. Analize, serilerin nedensellik testi ile devam edilmiştir.



**Tablo 3:** *Toda-Yamamoto Nedensellik Test Sonuçları*

Model	Test İstatistiği	Asymp. Olasılık Değeri	Bootstrap Olasılık Değeri
İhracat => Ruble	99.103	0.000***	0.000***
Ruble => İhracat	45.882	0.000***	0.000***
İhracat => Dolar	152.464	0.000***	0.000***
Dolar => İhracat	348.474	0.000***	0.000***
İhracat => Avro	215.916	0.000***	0.000***
Avro => İhracat	525.311	0.000***	0.000***

\*\*\* (%1). Optimal gecikme uzunluğu maksimum 5 gecikme kullanılarak ve Akaike Bilgi Kriterine göre ile belirlenmiştir. 1000 bootstrap simülasyonu ile analizler gerçekleştirilmiştir.

**Tablo 4:** *Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Test Sonuçları*

Model	Frekans	Test İstatistiği	Asymp. Olasılık Değeri	Bootstrap Olasılık Değeri
İhracat =>Ruble	3	98.725	0.000***	0.000***
Ruble =>İhracat	3	45.686	0.000***	0.000***
İhracat =>Dolar	3	151.913	0.000***	0.000***
Dolar =>İhracat	3	347.024	0.000***	0.000***
İhracat => Avro	3	215.112	0.000***	0.000***
Avro => İhracat	3	523.13	0.000***	0.000***

\*\*\* (%1). Optimal gecikme uzunluğu maksimum 5 gecikme kullanılarak ve Akaike Bilgi Kriterine göre ile belirlenmiştir. 1000 bootstrap simülasyonu ile analizler gerçekleştirilmiştir.

Tablo 3'ten ve Tablo 4'ten elde edilen bulgulara göre hem Toda-Yamamoto hem de Fourier Toda-Yamamoto testi sonuçlarına göre; seriler arasında nedensellik ilişkisi olmadığını ifade eden  $H_0$  hipotezinin reddedilmektedir. Test sonucunda ihracat ve her bir döviz kuru serileri arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna varılmaktadır.

## 5. Sonuç ve Değerlendirme

Dünya üzerinde gelir ve servet dağılımının bozulmasının ve ülkelerin yaşadığı kriz niteliğindeki birçok sorunun en belirgin sebeplerinden biri bozulan ekonomik ve finansal düzendir. Mal ve hizmet ticaretinin küresel bir hal alması ile mal ve hizmet ticaretinde sermaye akımlarının kontrol edilmesi, belli ellerden geçerek dağıtılması, yeri geldiği zaman manipüle edilmesi, spekülasyon oluşturulması ve tekelleşmesi günümüzün en büyük problemlerindedir. Bu problemin doğmasına neden olan etken uluslararası ticarete rezerv para (anahtar para veya “hard currency”) kullanımınıdır. Rezerv para olarak yabancı bir paranın kullanımı, maliyet unsurlarını da etkileyen en önemli kalemlerden biri olması bilim insanlarını farklı arayışlara itmiştir. Bu duruma bir çözüm önerisi olarak sunulan Milli Paralarla Ticaret fikri Baş (2005) tarafından Milli Ekonomi Modeli'nde kaleme alınmış ve 2010 yılından itibaren Rusya tarafından uygulamaya konulmuştur (Baş, 2005). Bu çalışmanın amacı Milli Paralarla Ticaret konusunun teorik altyapısını incelemek ve Rusya'nın mal ve hizmet ihracatında uyguladığı yerel paraların kullanılmasının ülke ihracatına nasıl bir etkisinin olduğunu araştırmaktır.

Çalışmada Rusya'nın mal ve hizmet ihracatında kullandığı Amerikan Doları, Avrupa Birliği Avrosu ve Rus Rublesi ödemelerinin 2013Q1-2021Q4 çeyreklik verileri kullanılarak ülke ihracatına yaptığı etki araştırılmıştır. Ekonometrik analizler Fourier ADF birim kök testi, Toda-

Yamamoto nedensellik ve Nazlıoğlu vd., (2016) tarafından literatüre kazandırılan Fourier-Toda-Yamamoto Nedensellik testi ile yapılmıştır. Araştırma sonucunda ihracat verileri ile döviz kurları (Dolar, Avro) ve yerel para (Ruble) arasında çift taraflı nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Bu noktada araştırma sonuçları uluslararası ticarete yerel para kullanımını desteklemektedir. Rusya özelinde bulunan sonuçlara göre döviz kullanımları ile yerel para kullanımını açısından farklı sonuçlar yoktur. Gerek yerel para kullanımından ihracata gerekse de ihracattan yerel para kullanımına nedensellik ilişkisi mevcuttur. Konvertible özellikleri çok yüksek rezerv para olarak kullanılabilen dolar ve avro gibi dövizlere karşı yerel para kullanımının benzer sonuçlar içermesi Milli Paralarla Ticaret konusunda ümit vadetmektedir.

Yerel para ve döviz kullanımına yönelik sadece Rusya'nın yeterli veri açıklaması, Milli Paralarla Ticaret yapan ülkelerin sayısının azlığı araştırmanın kısıtları arasındadır. Ayrıca verilerin 2021 yılına kadar olan bölümünün açıklanmış olması, 2022 ve 2023 verilerinin olmaması ve Ukrayna-Rusya arasındaki savaşın da etkilerini içine almamış olması gibi kısıtları içinde barındırmaktadır. Yerel paranın uluslararası ticarete kullanılmasının uygulama örneklerini artırarak dünyanın içine düştüğü bu finansal bozukluğun giderilmesi için hassasiyetle üzerinde durulması gereken bir araştırma konusu olduğu muhakkaktır. Araştırmanın sınırlılıkları göz önüne alındığında yeni bir fikir olarak uygulanan Milli Paralarla Ticaret konusunun daha çok araştırılması, farklı örneklerle test edilip bu hususta politika yapıcılara yön gösterilmesi önemlidir.

**Yazar Katkı Oranı** (Authorship Contributions): Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

### Kaynakça

- Baş, H. (2005). *Milli ekonomi modeli*. 1.b., Bakü: Bakü Devlet Üniversitesi.
- Baş, H. (2016, Ağustos 15). Milli paralarla ticaret için önce milli paraya sahip olmalıyız. *Yeni Mesaj*. Erişim adresi: <https://www.yenimesaj.com.tr/milli-paralarla-ticaret-icin-once-milli-paraya-sahip-olmaliz-H1264077.htm>
- Bölek, B. (2012). *Azerbaycan ve Türkiye Arasında Bölgesel Ticarete Ulusal Paraların Kullanılması*. V. Kaya, E. Çolakoğlu ve G. Aydın (Ed.), Uluslararası Katılımlı Bölgesel İşbirliği ve Kalkınma Sempozyumu (17-20 Ekim 2012) Bildiriler Kitabı içinde (ss. 13-22). Erzurum: Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F.
- Çin ile Rusya ticarete ulusal para birimi kullanımı güçleniyor. (2021, Haziran 29). Erişim adresi: <https://www.sde.org.tr/rusya/cin-ile-rusya-ticarete-ulusal-para-birimi-kullanimini-gucleniyor-haberi-22807>
- Çin ve Rusya'dan karşılıklı ticarete ulusal para kullanımını anlaşması. (2022, Şubat 4). Erişim adresi: <https://halktv.com.tr/dunya/cin-ve-rusyadan-karsilikli-ticarete-ulusal-para-kullanimi-anlasmasi-663076h>
- Demirel, B. (2022, Ağustos 11). Yerel para ile ticaret. Erişim adresi: <https://www.politikyol.com/yerel-para-ticaret/>
- Dias, M. de O., Pereira, L.J.D. ve Vieira, P.S. (2022). Are the Russian Banks threatened with removal from SWIFT? A Multiple case study on interbank financial messaging systems. *International Journal of Scientific Research and Mangement (IJSRM)*, 10(03), March, 3137-3144.
- Dirican, C. (2019). Dış Ticarete Ulusal (Yerli) Para Cinsinden (Kliring) Takas ve Ödeme İşlemlerinin Uygulanabilirliği: Türkiye Uygulaması İçin Durum ve Gereksinimler. *Journal of Yasar University*, 14 (Special Issue on Applied Economics and Finance), 48-61.
- Dolarsız ticarete doğru adres. (2023, Nisan 28). Erişim adresi: <https://www.memurlar.net/haber/1063202/dolarsiz-ticarete-dogru-adres.html>

- Enders, W. ve Lee, J. (2012). The flexible Fourier form and Dickey-Fuller type unit root tests. *Economics Letters*, 117(1), October, 196-199.
- İran’la ticarete Riyal geliyor. (2009, Ekim 28). *Milliyet*. Erişim adresi: <http://www.milliyet.com.tr/Ekonomi/HaberDetay.aspx?aType=HaberDetayArsiv&KategoriID=3&ArticleID=1155402>
- Kavcıoğlu, Ş. (2019, Ekim 15). Dış ticarete yerli para birimi ile ticaret. *Yeni Şafak*. Erişim adresi: <https://www.yenisafak.com/yazarlar/sahap-kavcioglu/dis-ticarete-yerli-para-birimi-ile-ticaret-2053047>
- Kazgan, H. (2004). Osmanlı Devleti’nin iktisadi gerileme ve çöküş sebeplerinden biri olarak “Senyoraj hakkı”nın kullanılmaması. *Gülten Kazgan’a Armağan Türkiye Ekonomisi içinde* (ss. 275-282). 1.b., İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ekim.
- Narin, M. ve Öznazik, A. (2017). *Uluslararası Para Sistemi ve Renminbi’nin Yükselişi*. S. Sarı, A. H. Gencer ve B. Tufaner (Ed.), International Conference On Eurasian Economies (10-12 Temmuz 2017) Bildiri Kitabı içinde (ss. 237-245). İstanbul: Beykent University Publication.
- Nazlıoğlu, S., Gormus, N. A., ve Soytaş, U. (2016). Oil prices and real estate investment trusts (REITs): Gradual-shift causality and volatility transmission analysis. *Energy Economics*, 60, 168-175.
- Omarov, K. A. (2018). The Economic Fallout Of Exclusion Of The Islamic Republic Of Iran From The Swift International Payment Network. *Digest Finance*, 23(3), 289–296.
- Özdemir V. ve Yavuz, H.B. (2021). Yeni Uluslararası İktisadi Düzendeki Dolarsızlaşma Eğilimleri. *Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi (Turkish Journal Park Academic)*, 5(1), 64-76.
- Russian Alternative to Swift Dollar System Growing; Could Expand to Other Countries. (2018, November 7). Erişim adresi: <https://schiffgold.com/key-gold-news/russian-alternative-to-swift-dollar-system-growing-could-expand-to-other-countries/>
- Rusya ile ticarete ulusal para kullanımı için anlaşma. (2019, Ekim 8). *Hürriyet*. Erişim adresi: [https://bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/ekonomi-haberleri/rusya-ile-ticarete-ulusal-para-kullanimi-icin-anlasma\\_ID1457862/](https://bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/ekonomi-haberleri/rusya-ile-ticarete-ulusal-para-kullanimi-icin-anlasma_ID1457862/)
- Rusya Merkez Bankası. (2022). Erişim adresi: <https://www.cbr.ru/eng/>
- SCO Countries to Expand Share of National Currencies in Trade. (2022, July 18). *The Astana Times Bringing Kazakhstan to the World*. Erişim adresi: <https://astanatimes.com/2022/07/sco-countries-to-expand-share-of-national-currencies-in-trade/>
- SCO continues work to expand trade in national currencies. (2023, March 1). Erişim adresi: <http://eng.sectesco.org/economy/20230301/931691/SCO-continues-work-to-expand-trade-in-national-currencies-.html>
- Serçek, S., Güloğlu, E. (2023). Basel uygulamalarının doğuşu ve türk bankacılık ekosistemi üzerindeki etkileri. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 1336-1354.
- Smith, A. (2006). *Milletlerin zenginliği*. (H. Derin, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 1776).
- Soylu, H. (1997). *Türkiye’de senyoraj gelirleri ve kamu açıkları*. Ankara: SPK, YayınNo:81, Temmuz.

- Yalçıntaş, S., ve Duman, M. (2023). 1946 Devalüasyonunun ekonomi politiği ve iktisadi göstergeler. T. Karataş ve M. Duman (Ed.), *Türkiye Ekonomisinde Krizler* içinde (ss. 21-56). İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Yerlikaya, A. (2019). Türk lirası'nın dış ticarete kullanılması. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1.
- Yıldırım, M.H. (2014, Aralık 8). Dış ticareti milli parayla yapmanın anlamı. *Yeni Mesaj*. Erişim adresi: <https://www.yenimesaj.com.tr/dis-ticareti-milli-parayla-yapmanin-anlami-H1238229.htm>



*Araştırma Makalesi / Research Article*

## ÇOK DEĞİŞKENLİ İSTATİSTİKSEL YÖNTEMLER İLE YEŞİL GELECEK VE REFAH ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ\*

Dilek VEYSİKARANI<sup>1\*\*</sup>

Nuran AKDAĞ<sup>2</sup>

### Öz

Yeşil Gelecek Endeksi ve Legatum Refah Endeksi, toplumsal ve ekonomik kalkınmanın yanı sıra çevresel sürdürülebilirliği değerlendirmek için önemli araçlar olarak kullanılmaktadır. Bu endeksler, ülkelerin ekonomik büyüme hedefleri ve çevresel faktörler arasında denge kurmalarına olanak sunmaktadır. Çalışmada yeşil gelecek ve refah arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Yeşil Gelecek Endeksi ve Legatum Refah Endeksi arasında var olduğu öngörülen ilişki kanonik korelasyon analizi ile değerlendirilmiştir. Kanonik korelasyon analizi, iki veya daha çok sayıda değişken grubu arasındaki en yüksek ilişkiyi hesaplamak için kullanılan bir istatistiksel yöntemdir. Çalışmanın örneklem grubunu OECD ülkeleri oluştururken veri seti 2023 yılına ait göstergelerdir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, yeşil gelecek ve refah arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki olduğu saptanmıştır. Bu sonuç, Yeşil Gelecek Endeksinin yani çevresel sürdürülebilirlik ölçütlerinin, refahı yansıtan açık ekonomiler alt boyutu ile arasında ters yönlü bir bağlantı taşıdığını göstermektedir. Bu nedenle sonuçlar, yeşil geleceğin hedeflerini ve ekonomik büyümeyi dengede tutma zorluğunu işaret etmektedir. Çalışmaya özgün değer katan ve onu bu alanda önemli kılan faktör, daha önce literatürde bu endeksler için aynı anda kullanılmamış olan istatistiksel analiz yönteminin kullanılmasıdır ve bu doğrultuda elde edilen sonuçlar ile geleceğe yönelik yeşil politika çerçevesinin çizilebilir hale gelmesidir.

**Anahtar Kelimeler:** Yeşil gelecek endeksi, Legatum refah endeksi, Kanonik korelasyon analiz, Yeşil toplum.

**JEL Kodları:** Q34, Q43, C1, C4

## EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN GREEN FUTURE AND WELFARE USING MULTIVARIABLE STATISTICAL METHODS

### Abstract

The Green Future Index and the Legatum Prosperity Index are used as important tools to assess environmental sustainability as well as social and economic development. These indices allow countries to establish a balance between economic growth targets and environmental factors. The study aims to evaluate the relationship between green future and welfare. The predicted relationship between the Green Future Index and the Legatum Welfare Index was evaluated with canonical correlation analysis. Canonical correlation analysis is a statistical method used to calculate maximum relationship between two or more groups of variables. While the sample group of the study consists of OECD countries, the data set is indicators for 2023. In line with the findings obtained, it has been determined that there is a statistically significant and negative relationship between green future and welfare. This result shows that Green Future Index, that is, environmental sustainability measures, has a reverse connection with the open economies sub-dimension reflecting prosperity. The results therefore indicate the challenge of balancing green future goals and economic growth. The factor that adds unique value to the study and makes it important in this field is the use of statistical analysis method, which has not been used simultaneously for these indices in the literature before, and with the results obtained in this direction, the green policy framework for the future can be drawn.

**Keywords:** Green future index, Legatum prosperity index, Canonical correlation analysis, Green society.

**JEL Codes:** Q34, Q43, C1, C4

\* Bu çalışma, 5-6 Ekim 2023 tarihinde İstanbul'da düzenlenen Gelişim-UWE 7. Uluslararası Ekonomi ve Finans Konferansı'nda özet bildiri olarak sunulmuştur.

<sup>1</sup> Arş. Gör., Munzur Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik B., ORCID: 0000-0001-8071-0720.

\*\* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): dilek.veysikarani@gmail.com

<sup>2</sup> Arş. Gör., İstanbul Gelişim Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman B., ORCID: 0000-0002-9204-5606.

**Başvuru Tarihi** (Received): 03.11.2024 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.01.2024

## Giriş

Sanayi devrimi ile kitlesel üretim faaliyetleri önemli derecede artmıştır. Bu durum endüstrileri ve firmaları karlılıklarını arttırmak amacıyla ucuz ve bol olan doğal kaynaklara ve düşük maliyetli enerji kaynaklarına yönelmesine neden olmuştur. Ancak zamanla petrol, kömür, doğal gaz ve su kaynakları gibi yenilenemeyen enerji kaynaklarının tükenme noktasına gelmiş ve çevresel kirlilik problemlerini beraberinde getirmiştir. Küresel ölçekte artan iklim değişiklikleri, çevresel kirlilik problemleri, sürdürülebilir enerji kaynakları arayışı ve beraberinde meydana gelen doğa olaylarının insan ve diğer canlıların yaşamı üzerinde olumsuz etkiye neden olmuştur (Naimoğlu vd., 2022). Artan küresel sorunlar ülkeleri iklim politikaları konusunda daha kararlı ve ciddi önlemler almaya yönelik ortak adımlar atmaya yönlendirmiştir. İklim değişikliği ve sürdürülebilir dünya için atılan en soyut adımlardan birisi de Paris Anlaşması ile Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) düzenlenmektedir. İklim değişikliği panelinde sunulan raporda ise sera gazlarının yayılmasıyla meydana gelen küresel sıcaklık artışını sanayi devrimi öncesine göre 2°C altına düşürmeyi hedeflemiştir. Isınmayı 1,5 °C ile sınırlı tutarak böylece canlıların karada, havada ve denizde biyoçeşitliliğin devamını sağlanması hedeflenmektedir. Bu amaçla küresel düzeyde ülkeler arasında karbon emisyonunun azaltılması, petrol ve gaz üretiminden ve gıda atıklarından kaynaklanan metan emisyonlarını azaltma, yeşil alanların artırılması, biyoçeşitliliğin artırılması ve korunması, sürdürülebilir enerji kaynakları, yeşil binalar, tarım ve sanayi alanlarında değişim ve dönüşüm sürecine girmişlerdir (Allen, 2018).

Ülkelerin sürdürülebilir yeşil alanlar ve ekonomi için yapmış oldukları faaliyetlerde ulusal ve uluslararası kurumlarca gözetilmekte ve başarılı ölçütleri uygulanan politikaların etkinliği üzerinde raporlar hazırlanmaktadır. Yeşil çevre ve ekonomiye yönelik atılan en önemli adımlardan birisi de MIT tarafından 2021 yılı itibariyle 76 ülkenin verileri baz alınarak “Yeşil Gelecek Endeksi (GFI)” hazırlanmıştır. Bu endeksin amacı; sürdürülebilirlik ve çevre dostu uygulamalara teşvik etmek, sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğun ortadan kaldırılması, iktisadi büyüme ve çevrenin korunması amacıyla bölgesel ve ülkeler arasındaki sosyal eşitsizlikleri dengeleme, yeşil çevre ve ekonomi ile ilgili farkındalık yaratma, yatırımcıları yatırımların kararlarında yeşil gelecek endeksi bilgilendirme işlevi görmesi ve ülkelerarası sürdürülebilirlik faaliyetleri ile ilgili karşılaştırma olanağı sunmaktadır. Endeks 5 bileşenden oluşmaktadır (GFI, 2021; GFI, 2022; GFI, 2023).

**Karbon Emisyonları:** 5 yıllık Tarım, ulaştırma ve sanayi sektöründe ortaya çıkan karbondioksit emisyonunun GSMH içindeki toplam karbondioksit emisyonuna bölünmesi ile hesaplanmaktadır. Ulaştırma, sanayi ve tarım sektörünün katkıları da dahil olmak üzere her ülkenin karbon emisyonlarını ve bunları azaltma çabalarını değerlendirmektedir. 2023 yılı itibariyle yeşil gelecek ile ilgili politikaların %15’lik kısmını oluşturmaktadır.

**Enerji dönüşümü:** Her ülkenin ekonomisini yürütmede sürdürülebilir/yenilenebilir enerji kullanım seviyelerini değerlendirmek amaçlı oluşturulmuştur. Bu kapsamda yenilenebilir enerji üretimindeki büyüme ve büyümenin katkısı ile nükleer enerji üretimindeki büyüme ve büyümenin katkısından oluşmaktadır. 2023 yılı itibariyle GFI ‘nin %15’lik kısmını oluşturmaktadır.

**Yeşil toplum:** Endeksin yeşil toplum ayağı, ülkelerin çevrelerini nasıl koruduklarını ve sürdürülebilir uygulamalar ile çevreyi nasıl benimsediklerini ölçmektedir. Bu sütundaki göstergeler arasında yeşil binaların göreceli sayısı, geri dönüştürülen atık oranı, ormanlık alanları ve kişi başına düşen et ve süt tüketimini artırılması kapsamaktadır. Bu son gösterge büyük ölçüde kültür ve gelire dayalıdır; ancak BM Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli, 8 milyar tona kadar et tüketiminin azaltılmasının 2050 yılına kadar 30 yıllık CO2 salınımını önleyebileceğini tahmin etmektedir. 2023 yılı itibariyle GFI’nin %15’lik kısmını oluşturmaktadır.

**Temiz İnovasyon:** Her ekonominin özellikle iklim değişikliği etkisiyle ilgili olarak sürdürülebilir teknoloji araştırma ve geliştirmeye yaptığı katkının ölçülmesi amacıyla oluşturulmuştur. Endeks

kapsamında yeşil patentler, temiz enerjiye sınır ötesi yatırım ve gıda teknolojisi özel yatırımından oluşmaktadır. 2023 yılı itibariyle GFI'nin %15'lik kısmını oluşturmaktadır.

**İklim politikası:** Yeşil Gelecek Endeksi'nin %40'ı ile en ağırlıklı olanıdır. Ülkelerin iklim ile mücadelesinde çeşitli yönlerini ölçen ve sıralayan göstergeler kapsamında yalnızca bir ülkenin karbondan arındırılmasına bugün neyin rehberlik ettiğinin değil, aynı zamanda hangi politikanın uygulandığını ortaya koymaktadır. Bu amaçla sera gazlarının azaltılması, deniz seviyesinin yükselmesinin önleme, sürdürülebilir enerji kaynaklarına geçiş yapmak ve olası iklim olaylarının oluşmasını önlemek amacıyla hangi tedbirlerin alınacağını kapsamaktadır. Yeşil gelecek endeksi iklim politikaları çeşitli göstergeler içermektedir: bir ülkenin iklimle ilgili politikalarının Paris İklim Anlaşması ile ne kadar uyumlu olduğu anlaşma taahhütleri, endüstriyel ekonomi ve finans sektöründe karbon yönetimi uygulamalarını teşvik etmek için hangi adımların atıldığı ve bir ülkenin enerji ve diğer kamu altyapısına yaptığı toplam yatırımın yüzde kaçının yeşil projelere yönlendirildiğini kapsamaktadır (Oğul, 2022).

Yeşil ve sürdürülebilir ekonomini yeni teknolojik değişimleri ve yeni çevresel anlayışı beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda çevre ile uyumlu yeşil binalar, üretim yöntemleri, toplumun bilinçlendirilmesi, kirliliğin önlenmesi, atıkların yeniden dönüşümü, ekolojik denge, çevre vergileri ve karbon ve ticaret programları uygulayarak yeşil ve sürdürülebilir ekonomiyi uygulamak ve geniş tabana yayılması temel hedefler arasındadır (Özbek, 2023). Ancak yeşil gelecek endeksi yeşil sürdürülebilir ve ekonomik büyümeyi sağlamaya çalışırken bazı avantaj ve dezavantajlı durumlar ile karşılaşmaktadır. Yeşil sürdürülebilir ekonomide dezavantajlarının en başında şirketlerin yeni teknolojileri kullanmasıyla yüksek maliyetler tedarik edileceği için şirketler bunları kullanmaktan kaçınabilmektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması ve beşerî sermayeye ihtiyacı, üretim maliyetlerine yansıtılarak fiyatlarda yükselmeye neden olmaktadır. Bu durum bireylerin gelirinde azalışa neden olacaktır. Yeşil ve sürdürülebilir ekonominin avantajları ise aşağıdaki gibidir (Barbiroli, 2011:24-26);

Yeni teknolojik gelişmeler aracılığıyla düşük enerji maliyeti, yüksek verimlilik ve işlevsel yeni araçlar sağlar,

Yeni teknolojik araçların yayılım göstererek yerel ve küresel ihtiyaç ve amaçları karşılar, Ürünlerin kolay, çevre ile uyumlu ve ekonomik bir şekilde kullanım ömrünü tamamlaması (sökme, geri kazanım, geri dönüşüm).

Sürdürülebilir yönetim uygun olarak işletmelerin faaliyetlerini sürdürmesi sayesinde işletmelerin rekabet gücünün artar.

Küçük ve orta ölçekli hizmet ve teknik destek firmalarının doğması, artması ve yeni istihdam olanaklarının olması.

Bu çalışma LPI ile GFI arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Giriş bölümünde GFI ve onu oluşturan etmenler açıklandıktan sonra ilk bölümünde GFI'nin alt boyutu olan yeşil toplumun önemi ve LPI ile ilişkisine değinilmiş, ikinci bölümde literatür çalışması, üçüncü bölümde analiz ve son bölümde sonuç ve tartışma kısmına yer verilecektir.

## 1. Yeşil Toplum ve Legatum Refah Endeksi İlişkisi

İklim değişikliği ve sürdürülebilir dünya için yeşil toplumun inşa edilmesinde uluslararası kuruluşlar, hükümet, yerel yönetimler, özel sektör, sivil toplum ve bireylere önemli roller düşmektedir (Aşıcı, 2017). Yeşil toplum da sadece çevreyi korumakla yetinmeyip aynı zamanda yeni yapılan binaların çevreci olarak inşa edilmesi, önceden yapılan binaların yenilenmesi toprakların verimliliğinin artırılarak geri kazanımı ve karbondioksit salınımının azaltılması için beşerî faaliyetler önem kazanmaktadır (Balaban ve Puppim de Oliveira, 2016). Yeşil binalar için en önemli unsurlardan birisi atık yönetiminin kontrol edilmesidir. Bu amaçla açığa çıkan metan gazını yeniden enerjiye dönüştürmek için atık kaynaklı atık depolama ve arıtma tesislerinin kurulması gerekmektedir. Bu durum geleneksel atık sistemlerinden ziyade yenilikçi atık yönetim

sistemlerinin tesislerine olan ihtiyacı göstermektedir. Bu sayede, atık miktarının azaltılmasının yanı sıra atıkların kaynağında ayrıştırılması ve geri dönüştürülmesi de sağlanmış olur (age, 2017). Aşağıdaki tabloda yeşil gelecek endeksinde 2021-2023 yılları arasında yeşil toplum kategorisinde en iyi performans gösteren 10 ülke yer almaktadır

**Tablo 1:** 2021-2023 Yılları Arasında Yeşil Toplum Kategorisinde En İyi Performans Gösteren Ülkeler

Ülke	2021	Ülke	2022	Ülke	2023
Singapur	6.9	Güney Kore	7.04	İrlanda	7.64
İrlanda	6.9	Singapur	6.84	Güney Kore	7.37
Güney Kore	6.8	İrlanda	6.79	Almanya	7.14
Tayvan	6.7	Almanya	6.54	Singapur	7.06
Filipinler	6.6	ABD	6.51	Danimarka	6.82
Çek Cumhuriyeti	6.4	İzlanda	6.44	ABD	6.81
ABD	6.1	Tayvan	6.43	Tayvan	6.8
Almanya	5.9	Filipinler	6.29	Çek Cumhuriyeti	6.79
Birleşik Arap Emirlikleri	5.9	Çek Cumhuriyeti	6.26	İsveç	6.76
Tayland	5.8	Kanada	6.22	İzlanda	6.74

**Kaynak:** GFI, 2021; GFI, 2022; GFI 2023

Tablo 1’de 2021-2023 yılları arasında yeşil toplum kategorisinde en iyi performans gösteren ülkeler yer almaktadır. Yeşil toplum kategorisinde en iyi performans gösteren ülkelerin arasında İrlanda, Güney Kore ve Singapur ve Almanya yer almaktadır. İrlanda’nın puanı yeniden ağaçlandırmada dünya lideri olma yolunda ilerlemeyi göstermektedir. İrlanda hükümeti, Mart 2023 itibarıyla yaklaşık %11 olan ulusal orman örtüsünü 2050 yılına kadar %18 düzeyine çıkarmak için yeniden ağaçlandırma çalışmalarını hızla ilerlettiğini göstermektedir. Üç Asya ekonomisi (Güney Kore, Singapur ve Tayvan) 2023’te yeşil toplum liderleri arasında yer almaya devam etmektedir. Üç ülkenin sürdürülebilirlik hedeflerini belirleme ve sonuçları sivil toplum örgütlerini koordine etme konusunda hükümetin güçlü desteği bulunmaktadır. Güney Kore hükümeti Mayıs 2021’de ve 2022 Mart ayında enerji, ekonomik ve sosyal alanda değişiklikler yapmak için Karbon Nötrlüğü ve Yeşil Büyüme Komisyonu toplamış ve Karbon Tarafsızlığı Yasasını kabul etmişlerdir. Bu ülkelerin yapmış oldukları bireyler, sivil toplum örgütleri ve hükümet desteği ile ormanlaştırma çalışmalarının yanı sıra yeşil bina, atık yönetimi ve enerji tasarrufu gibi önemli konular hakkında aksiyon almışlardır. En düşük yeşil toplum puanlarının çoğunluğu gelişmekte olan Afrika ülkelerine aittir. Angola, Zambiya ve Uganda, düşük karbonlu ulaşımı veya tarım faaliyetlerini finanse edememeleri veya ormansızlaşmayı azaltamamaları nedeniyle düşük sıralamada yer almaktadır (GIF, 2023:9).

Küresel ölçüde yeşil toplum olma yolunda en çok inşaat sektörü çok büyük bir ekolojik ayak izine sahiptir. IPCC’nin yayınladığı Beşinci Değerlendirme Raporu’nda, küresel sera gazlarının %25’i toprak kullanımından kaynaklanmaktadır ve inşaat sektörü, küresel sera gazı emisyonlarına en fazla arttıran sektördür. İnşaat sektörü küresel enerji son kullanımının yaklaşık üçte biri binalar yoluyla gerçekleşmektedir. Ayrıca inşaat sektörü, tüm tatlı su kullanımının %12’si dâhil olmak üzere, küresel kaynak tüketiminin üçte birinden fazlasından sorumludur ve toplam hacmin yüzde 40’ı olduğu tahmin edilen katı atık üretmektedir. Bu nedenle inşaat sektörü, kaynakların daha verimli kullanılması, maliyet düşürücü ve enerjiden tasarruf etmeye yönelik her türlü girişimin merkezinde yer almaktadır. IPCC raporuna göre diğer önemli etkisi ise pasif binalar, topluluk destekli tarım, enerji kooperatifleri, bisiklete dayalı kent içi ulaşım araçları, kent bağ ve bahçeleri ve onarıcı tarım gibi inovatif uygulamaların genel özelliği bir yandan kolay ve yaygın ölçekte uygulanabilirken öte yandan vatandaşların ekonomiye doğrudan katkı sağlamalarını, hatta gelir elde etmelerini sağlayan yeni istihdam alanları oluşturmalarıdır (Rode, Burdett ve Soares Gonçalves, 2011; age, 2017).



Legatum Refah Endeksi (LPI) ise bir ülkenin vatandaşlarının hem ekonomik hem de sosyal refahını değerlendirerek ülkelerin kalkınmasını desteklemeye yarayan endekstir. Yalnızca kişi başına düşen GSYİH gibi refah seviyesini ölçmeye göstergelerden ziyade, bir ülkenin refahına ilişkin geleneksel makroekonomik göstergelerin ötesine geçerek çok yönlü ölçmeye yaramaktadır. Endeks 12 sütun, kapsayıcı toplumlar, açık ekonomiler ve güçlendirilmiş insanlar olmak üzere üç temel ana alana göre dağılmaktadır (LPI, 2023). Yeşil toplum ile legatum refah endeksi arasında güçlü bir ilişki vardır. Yeşil toplumda bireylerin daha temiz bir dünya da yaşamını sürdürmesine yönelik çalışmalara ağırlık verirken legatum refah endeksi kalkınmalarını sağlayacak ve daha iyi koşullarda bireylerin yaşamasını belirleyen temel argümanlara yoğunlaşmaktadır. Özellikle yoksulluk ve barınma, gelişmekte olan toplumlarda sürdürülebilir yeşil binalar açısından başka benzersiz zorlukları da beraberinde getirmektedir. Gecekondu mahalleleri bunun yanı sıra resmi olmayan yerleşimler veya aşırı kalabalık toplu konutlar, elektrige, tatlı suya, sağlık hizmetlerine ve etkili atık yönetimine erişim eksikliği büyük öneme sahip sosyal ve çevresel sorunlardır. Yeşil toplum binaların yeşillendirilmesi, temel hizmetlere erişimi iyileştiren, kırılabilirliği azaltan ve daha genel anlamda yoksulların daha iyi yaşam koşullarına katkıda bulunmasıyla aynı zamanda legatum refah endeksine de olumlu etkileri yansımaktadır (Rode vd., 2011). Bu anlamda yeşil gelecek endeksi ve legatum refah endeksi birbirini tamamlayıcı özelliklere sahip olmaktadır. Ancak ülkelerin farklı makroekonomik göstergeler ile büyüme dinamiklerine sahip olması, büyüme motoru olan öncü sektörlerindeki farklılık ve rekabet üstünlüğü olduğu alanların farklılığı nedeniyle aralarında ters yönlü ilişki de çıkmaktadır. Sanayi ağırlıklı büyüyen Alman ekonomisi, tarım ağırlıklı büyüyen Hollanda ekonomisi ve kendi ülkesinde üretim yapmayıp başka ülkelerde üretim faaliyetlerini gerçekleştiren ulus ötesi şirketler nedeniyle çevresel farklılıklar endeksin yönünü etkilemektedir.

## 2. Literatür Araştırması

Yeşil Gelecek Endeksi sürdürülebilir çevre ile ilgili yeni bir endeks olması nedeniyle çok fazla literatürde çalışmalar bulunmamaktadır. Ancak Legatum Refah Endeksi ise literatürü daha fazla olsa da çalışmalar betimsel analizli çalışmalar ağırlıklı olarak yer almaktadır.

Alshamrani ve Hezam (2023), 2021 yılında Legatum Refah Endeksinde en kötü performans gösteren 19 ülkeyi incelemişlerdir. Bu amaçla en kötü performans gösteren ülkeleri değerlendirmek ve eksikliklerini gidermek amacıyla Kaba- Entropi ve Kaba TOPSIS yöntemi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda en kötü performans yönetim sütunu ile en iyi performans ise sağlık sütunu olmuştur.

Kaya ve Özdemir (2023), betimsel bir analiz ile Türkiye'nin 2007-2022 dönemi refah durumunu, Legatum Refah Endeksi çerçevesinde ayrıntılı olarak ele almışlardır. Türkiye'nin hangi bileşenlerde iyiyeye gittiği, hangilerinde kötüleştiği veya değişim olmadığına ilişkin çıkarımlar oluşturulmuşlardır. Sonuçta Legatum Refah Endeksindeki 300 (Türkiye için 299) göstergenin 174'ünde gerileme, 95'inde artış olduğu, 30'unda değişiklik olmadığı tespit edilmişlerdir. "Yönetişim" refah bileşeni en çok gerileme yaşanan alt göstergelere sahipken, "sağlık" refah bileşeni en fazla iyileşmenin olduğu göstergeler arasında olmuştur.

Naeem vd. (2023), hükümet ve politika yapıcıların iklim değişikliği ile ilgili mücadele yapmış oldukları faaliyetler ve bu doğrultuda yeşil ve sürdürülebilir finansa yönelik yapmış oldukları çalışmaları incelemişlerdir. Bu amaçla 1990-2021 yılları arasında SCOPUS'ta yayınlanan 1.453 makaleyi bibliyometrik analiz yöntemi ile incelemişlerdir. Analiz sonucunda akademisyenler ve iş insanları sosyal sorumluluk projeleri, yeşil finans ve iklim değişikliği konularında daha çok araştırma ve faaliyetler yaptığını tespit etmişlerdir.

Faghfour Azar vd. (2022), İran'da 2007-2020 yılları arasında sosyal sermaye ve sağlık arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla Legatum Refah Endeksinden yararlanmışlardır. Kanonik ve çoklu

regresyon analizi neticesinde sosyal sermaye ve sağlık arasında 0,89 düzeyinde korelasyon bulunmuştur.

Şener (2022) çalışmasında, refah seviyesini ölçmek amacıyla Legatum Refah Endeksinden yararlanmıştır. Analizde çok kriterli karar verme yöntemlerinden yararlanmıştır. Elde edilen bulgulara göre refahı en çok etki eden unsurları arasında Kişisel Özgürlük yer alırken, en az etkileyen unsur ise Yönetim olarak yer almıştır. Entropi'ye göre refahı etki eden unsur ise "Yönetim", en az etki eden unsur ise "Doğal Çevre" göstergesi olmuştur.

Koşar Taş vd. (2022) çalışmalarında, 2021 ve 2022'deki 76 ülkenin GFI skorlarını ve alt boyutlarını karşılaştırarak gelir gruplarına göre yeşil gelecek performansını incelemiştir. Tanımlayıcı istatistikler ve grafikler kullanılarak ülkelerin birbirleri arasındaki farkları ve 2021-2022 dönemindeki değişimleri göstermişlerdir.

Puente-López vd. (2022), Legatum Refah Endeksi iş birliği yapmayan vergi yetkili yerleri ile diğer coğrafi bölgeler arasında farklılıklar olup olmadığını analiz etmek amacıyla araştırma yapmışlardır. 2007-2021 yılları arasındaki seçili kayıtları kullanarak anlamlılık düzeyini tespit etmek için Friedman testi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda iş birliği yapmayan 15 vergi yetkili bölgelerinden 13 tanesinin Legatum Refah Endeksindeki 12 sütunu oluşturan göstergelerde iyi performans gösterdiğini ortaya koymuştur.

Budsaratragoon ve Jitmaneeroj (2021), 2015 yılı Legatum Refah Endeksinden yararlanarak 142 ülkenin refahını en çok arttıran değişkeni araştırmışlardır. Bu amaçla çok boyutlu refaha giden kritik yolları belirlemek için küme analizi, veri madenciliği, kısmi en küçük kareler yol modellemesi ve önem-performans analizi olmak üzere dört aşamalı bir metodoloji uygulamışlardır. Analiz bulgularına göre refahın alt bileşeni olan beşerî sermayeyi en çok eğitim değişkeninden etkilediğini ortaya koymuşlardır.

Şener ve Koltan Yılmaz (2021), 2019 yılı Legatum Refah Endeksi verilerinden yararlanarak Çok Kriterli Karar Verme ve Kümeleme Analizi yöntemi kullanmıştır. 167 ülkenin verisinin kullanıldığı analizde ülkeler refah düzeyine göre gruplandırılmış ve benzerliği ölçülmüştür. Ülkeler grupları arasında %73 benzerlik oranı olduğunu tespit etmişlerdir. Refah göstergeleri arasında en çok etkileşimi pazar erişimi, alt yapı ve eğitim gösterirken en az etkileşimi ise sosyal sermaye ve doğal çevre göstergelerinde olmuştur.

Kabakçı Günay ve Sülün (2021), seçilmiş OECD ülkelerinin refah düzeyi ile sosyal sermaye değişkeni arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla Legatum Refah Endeksini kullanmışlardır. İncelemede sosyal sermaye değişkeninin olduğu ve olmadığı durumlarda refah endeksine etkisini karşılaştırmıştır. Elde edilen sonuçlara göre bazı OECD ülkelerinde sosyal sermayenin refahı iyileştirici etkisi varken bazı ülkelerde ise kötüleştirici etkisi olduğu sonucuna varmışlardır. Bazı ülkelerde ise sosyal sermayenin refaha nötr etkisi olmuştur.

Kahan ve Ahmad (2019), Pakistan'da 1960-2016 yılları arasında refahı ölçmek amacıyla Legatum Refah Endeksi'nin GSMH üzerinde refahın ölçüsü olup olmadığını test etmiştir. Maslow ihtiyaçlar hiyerarşisi ve Minsky Finansal İstikrarsızlık Teorisi'nden yararlanarak İki aşamalı en küçük karelerin yöntemini kullanmıştır. Analiz bulgularına LPI refahın etkili bir göstergesi olduğunu ortaya koymuştur.

Balaban ve Puppim de Oliveira (2016), yeşil ve sürdürülebilir bir ekonomi için kentler üzerinde betimsel çalışma yapmışlardır. Yapılan araştırmada Japonya'da 2012-2015 yılları arasında yeşil binaların karbon emisyonu azaltımında ve enerji tüketiminde binaların özelliklerinin etkili olup olmadığı incelenmiştir. Böylece yeşil ve sürdürülebilir şekilde yenilenmiş binaların enerji ve CO2 azaltımı, maliyet tasarrufu ve bina kullanıcıları için iyileştirilmiş sağlık durumu açısından sağlayabileceği faydalar araştırılmıştır. Araştırma sonucunda en iyi iki performansla sahip vaka çalışması binalarının, enerji kullanım yoğunluğunda %33 ve %26, CO2 emisyon yoğunluğunda

ise %38 ve %32 azalma sağladığı tespit edilmiştir. En iyi iki binadaki enerji tüketimindeki azalma, bina başına yılda 1- 1,5 Milyon\$ enerji maliyeti tasarrufuna karşılık geldiği tespit edilmiştir.

Gómez vd. (2001), yapmış oldukları çalışmada İspanya'nın Valencia kentinde 8 ilçesi üzerinde yeşil alanların ve iklimini insanların konfor ve refahı üzerindeki etkisini ANOVA testi ile analiz etmişlerdir. Analiz bulgularına göre yeşil alanların insan refahı ve konforu arasında doğru orantılı ilişki bulunmuştur

### 3. Yöntem

#### 3.1. Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Çalışmanın veri setini oluşturan göstergeler, GFI'nın "Yeşil Toplum" alt boyutunda yer alan değişkenler ile LPI'nın "Açık Ekonomiler" alt boyutundaki değişkenlerdir. Çalışmanın örneklem grubu OECD ülkelerinden oluşturmaktadır. Söz konusu değişken setlerinin alt boyutları ve veri setine ait kaynaklar Tablo 2'de özetlenmiştir.

**Tablo 2:** Araştırmada Kullanılan Değişken Setleri ve Veri Kaynakları

Değişken Kümesi	Alt Boyut	Değişken No	Değişken Adı	Veri Kaynağı
Yeşil Gelecek Endeksi	Yeşil Toplum	X <sub>1</sub>	Yeşil Binalar	MIT
		X <sub>2</sub>	Geri Dönüşüm Binaları	MIT
		X <sub>3</sub>	Ağaçlandırmada Net Dönüşüm	MIT
		X <sub>4</sub>	Et ve Süt Tüketimi	MIT
		X <sub>5</sub>	Yeşil Taşımacılık	MIT
Legatum Refah Endeksi	Açık Ekonomiler	Y <sub>1</sub>	Ekonomik Kalite	The Legatum Institute
		Y <sub>2</sub>	Yatırım Ortamı	The Legatum Institute
		Y <sub>3</sub>	Girişimcilik Koşulları	The Legatum Institute
		Y <sub>4</sub>	Pazara Erişim ve Altyapı	The Legatum Institute

Çalışmanın GFI'ya ait birinci kümesinde "Yeşil Binalar (X<sub>1</sub>)", "Geri Dönüşüm Binaları (X<sub>2</sub>)", "Ağaçlandırmada Net Dönüşüm (X<sub>3</sub>)", "Et ve Süt Tüketimi (X<sub>4</sub>)" ve "Yeşil Taşımacılık (X<sub>5</sub>)" olmak üzere 5 değişkenden yer alırken, LPI'ya ait Açık Ekonomiler alt boyutunun oluşturduğu ikinci küme "Ekonomik Kalite (Y<sub>1</sub>)", "Yatırım Ortamı (Y<sub>2</sub>)", "Girişimcilik Koşulları (Y<sub>3</sub>)", ve "Pazara Erişim ve Altyapı (Y<sub>4</sub>)" olmak üzere 4 değişkenden oluşmaktadır. Bu bağlamda, yeşil gelecek ve refah arasındaki karşılıklı ilişkiyi incelemek için toplamda 9 değişken kullanılmıştır. Çok değişkenli istatistiksel analiz yöntemlerinden kanonik korelasyon ile değerlendirilecek olan iki değişken kümesi için 2023 yılına ait olan veri seti kullanılmıştır.

#### 3.2. Kanonik Korelasyon Analizi

Kanonik korelasyon analizi (KKA), çok değişkenli istatistiksel bir yöntemdir ve temel olarak iki farklı değişken kümesi arasındaki ilişkileri incelemeyi amaçlar. Söz konusu iki değişken kümesinden biri bağımlı değişkenler olarak kabul edilirken diğeri ise bağımsız değişkenler olduğu varsayılmaktadır. İki veya daha çok sayıda değişken seti arasındaki karmaşık ilişkilerin çözümlenmesinde kullanılan bu analiz, özellikle bu değişken kümesi arasındaki en yüksek

düzeydeki ilişkileri tanımlama amacını taşımaktadır (Thompson, 1984: 10-12; Hair, Black, Babin ve Anderson, 1998: 17; Tabachnick ve Fidell, 2007; 567).

KKA, iki değişken kümesi arasındaki ilişkileri incelemek için güçlü birçok değişkenli istatistiksel yöntemidir. Temel amaç, analizde yer alan iki değişken kümesi arasındaki ilişkileri en iyi şekilde ifade eden doğrusal fonksiyonları belirlemektir ve böylece maksimum korelasyonu elde etmektedir. Geniş ve karmaşık veri kümelerini incelemek için yaygın olarak kullanılan bu yöntem, istatistiksel analize daha ayrıntılı bir bakış sunar ve araştırmacılara değişken grupları arasındaki karmaşıklığı anlama ve açıklama olanağı sağlar (Ünlükaplan, 2009; 238).

KKA, n adet gözlemin yer aldığı bir veri setinde q adet açıklayıcı değişken ile p adet açıklanan değişkenin birbiri arasındaki ilişkiyi bu değişken kümelerinden lineer bileşen elde ederek değerlendirmektedir. En yüksek korelasyonlu  $X^*$  ve  $Y^*$  bileşenleri oluşturulur. Burada  $X^*$ , bağımsız değişkenlerin lineer birleşimi ve  $Y^*$  ise bağımlı değişkenlerin lineer birleşimini temsil etmektedir. Bahse konu olan lineer birleşimler gözlemlenmeyen yapay değişkenlerdir ve “kanonik değişkenler” şeklinde isimlendirilmektedir. Kanonik değişkenler arasındaki ilişkiye “kanonik korelasyon” denir. 1936’de Hotelling tarafından geliştirilen KKA’nın matematiksel ifadesi aşağıda yer almaktadır (Hotelling, 1936; Eygü ve Özçomak, 2017: 2; Bektaş ve Tekin, 2013: 321 Yılmaz Özsoy, 2023: 44):

$$V_1 = a_{11}y_{11} + \dots + a_{1p}y_{1p} \quad U_1 = b_{11}x_{11} + \dots + b_{1q}x_{1q} \quad (1)$$

$$V_1 = a_{i1}y_{i1} + \dots + a_{ip}y_{ip} \quad U_1 = b_{i1}x_{i1} + \dots + b_{iq}x_{iq} \quad (2)$$

Eşitlik (1) ve Eşitlik (2)’de yer alan  $y_{ij}$  = kriter değişkenleri ( $1 \leq j \leq p$ ),  $x_{ik}$  = tahmin değişkenleri ( $1 \leq k \leq q$ ),  $i$ = değişken çiftlerinin sayısı ( $\min(p,q)$ ),  $p$  = kriter değişken sayısı,  $q$ =tahmin değişken sayısı,  $V_i$  = i. ölçüt değişkeni çifti için kanonik değişken,  $U_i$  = i. ölçüt değişkeni çifti için kanonik değişken,  $a_{ij}$ = i. ölçüt değişken kümesi çiftinde j değişkeninin kanonik ağırlığı ( $1 \leq j \leq p$ ),  $b_{ik}$  = tahmin değişkeni kümesinin i. çiftindeki k değişkeninin kanonik ağırlığını ( $1 \leq k \leq q$ ) temsil etmektedir (Fornell ve Larcker, 1980: 458; Yılmaz Özsoy, 2023, 44). Kanonik değişkenler U ve V arasında olduğu öngörülen kanonik korelasyon ( $\rho_{U,V}$ ) Eşitlik (3)’te gösterilmiştir:

$$\rho_{U,V} = \frac{Kov(U,V)}{(VAR(U)VAR(V))^{1/2}} \quad (3)$$

Kanonik korelasyon katsayılarının basit korelasyon katsayılarına benzer niteliklere sahiptir. Bununla birlikte, basit korelasyon değeri -1 ile +1 arasında değişirken, kanonik korelasyon değeri 0 ile 1 arasında değer almaktadır (Yılmaz Özsoy, 2023: 44). KKA sonucunda ulaşılan kanonik korelasyon katsayılarının anlamlılığını test etmede kullanılacak olan hipotezler şöyledir:

$$H_0 = \rho_1 = \rho_2 = \dots = \rho_n = 0$$

$$H_1 = \rho_1 \neq \rho_2 \neq \dots \neq \rho_n \neq 0$$

Wilks’ Lambda, Lawley-Hotelling Trace, Roy’s Largest Root ve Pillai’s Trace yöntemleri, sıfır ve alternatif hipotezleri test etmek için en yaygın kullanılan yöntemler olarak kabul edilmiştir (Ünlükaplan, 2009: 239).

KKA’nın uygulanabilmesi için gerekli olan özel önkoşullar bulunmaktadır. Söz konusu önkoşullar şu şekilde sıralanabilir: İlk olarak, değişkenlerin normal bir dağılıma sahip olması varsayımı geçerlidir. İkinci olarak, değişken grupları arasında bağımsızlık önemlidir; yani değişkenler arasında yoğun bir ilişki veya çoklu doğrusal bağlantı olmaması gerekmektedir. Üçüncüsü, değişken varyanslarının gruplar arasında homojen olması gerekir, yani her iki değişken kümesinin benzer varyansa sahip olduğu varsayılır. Dördüncü olarak, Kanonik korelasyon analizi, en az iki bağımlı ve iki bağımsız değişken içeren bir araştırmayı gerektirmektedir ve bu analiz, bu iki

değişken kümesi arasındaki ilişkiyi incelemek için kullanılır. Son olarak, örneklem büyüklüğü analizin güvenilirliğini etkileyebilir ve sonuçların yorumlanmasını karmaşıklaştırabilir; bu nedenle örneklem büyüklüğüne özen gösterilmesi önemlidir (Keskin ve Özsoy, 2004: 68; Lee, 2007: 975).

#### 4. Bulgular

Çalışmanın analiz aşamasında KKA kullanılarak OECD üyesi olan 38 ülkenin GFI'nın "Yeşil Toplum" alt boyutu ile LPI'nın "Açık Ekonomiler" alt boyutu arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmanın uygulanmasında IBM SPSS 25 paket programı kullanılmış ve iki ayrı değişken kümesi içerisinde toplam 9 farklı değişken değerlendirilmiştir. Birinci küme olarak ele alınan GFI kümesinde "Yeşil Binalar ( $X_1$ )", "Geri Dönüşüm Binaları ( $X_2$ )", "Ağaçlandırmada Net Dönüşüm ( $X_3$ )", "Et ve Süt Tüketimi ( $X_4$ )" ve "Yeşil Taşımacılık ( $X_5$ )" olmak üzere 5 değişken yer almaktadır ( $p=5$ ). Karşılaştırma yapılacak olan diğer değişken kümesi LPI'da ise "Ekonomik Kalite ( $Y_1$ )", "Yatırım Ortamı ( $Y_2$ )", "Girişimcilik Koşulları ( $Y_3$ )", ve "Pazara Erişim ve Altyapı ( $Y_4$ )" olmak üzere 4 değişken yer almaktadır ( $q=4$ ).

GFI ve LPI kümeleri arasındaki ilişki araştırılırken elde edilecek muhtemel sayıdaki kanonik korelasyon sayısı 4 olarak belirlenmiştir ( $\min(p, q) = 4$ ).

Tablo 3'te GFI değişken kümesine ait korelasyon katsayıları verilmiştir.

**Tablo 3:** GFI Küme Değişkenlerine İlişkin Korelasyonlar

	$X_2$	$X_3$	$X_4$	$X_5$
$X_1$	0,071	0,157	-0,045	-0,096
$X_2$	1	-0,096	-0,578	<b>0,601*</b>
$X_3$		1	0,005	-0,07
$X_4$			1	<b>-0,626*</b>

Tablo 3 ele alındığında GFI kümesinde %62,6 ile en fazla korelasyona sahip değişkenler "Et ve Süt Tüketimi ( $X_4$ )" ve "Yeşil Taşımacılık ( $X_5$ )" olarak belirlenmiştir. Söz konusu değişkenler arasındaki ilişkinin yönü negatif olduğu saptanmıştır. GFI kümesi içerisinde pozitif ve negatif yönlü korelasyonlar bulunmaktadır.

LPI değişken kümesine ait korelasyon katsayıları Tablo 4'te verilmiştir.

**Tablo 4:** LPI Küme Değişkenlerine İlişkin Korelasyonlar

	$Y_2$	$Y_3$	$Y_4$
$Y_1$	0,798	0,724	0,644
$Y_2$	1	<b>0,892*</b>	0,818
$Y_3$		1	<b>0,884*</b>

LPI kümesinde %89,2 ile en yüksek korelasyon gösteren değişkenler "Yatırım Ortamı ( $Y_2$ )" ve "Girişimcilik Koşulları ( $Y_3$ )" arasındadır. İkinci olarak %88,4 ile güçlü pozitif korelasyon "Girişimcilik Koşulları ( $Y_3$ )" ve "Pazara Erişim ve Altyapı ( $Y_4$ )" değişkenleri arasında gözlemlenmiştir. Legatum Refah Endeksi kümesinde yer alan değişkenler arasında pozitif korelasyonların olduğu saptanmıştır.

GFI ve LPI kümelerinde yer alan değişkenlerin kendi aralarında olan korelasyonları belirlendikten sonra, söz konusu iki değişken kümesinin birbirleri arasındaki korelasyonlar Tablo 5'te özetlenmiştir.

**Tablo 5:** *GFI ve LPI Değişken Korelasyonları*

	Y <sub>1</sub>	Y <sub>2</sub>	Y <sub>3</sub>	Y <sub>4</sub>
X <sub>1</sub>	-0,026	-0,103	0,01	-0,029
X <sub>2</sub>	<b>0,574</b>	0,471	0,425	0,458
X <sub>3</sub>	0,002	-0,138	-0,111	-0,152
X <sub>4</sub>	-0,485	-0,504	-0,554	-0,525
X <sub>5</sub>	0,677	<b>-0,761</b>	0,737	<b>0,755</b>

Tablo 5 değerlendirildiğinde, “Yeşil Taşımacılık (X<sub>5</sub>)” ve “Yatırım Ortamı (Y<sub>2</sub>)” değişkenleri arasında %76,1 düzeyinde negatif yönlü korelasyon bulunmuştur. Diğer yandan “Yeşil Taşımacılık (X<sub>5</sub>)” ile “Pazara Erişim ve Altyapı (Y<sub>4</sub>)” değişkenleri arasında ise %75,5 düzeyinde pozitif yönlü bir korelasyon bulunmaktadır. GFI ve LPI kümeleri arasında pozitif ve negatif korelasyonlar olduğu görülmektedir.

KKA sonucunda, GFI ve LPI değişken kümeleri arasında mevcut olan ilişkiyi saptamak amacıyla kanonik korelasyon katsayıları ve bu katsayılar için anlamlılık testleri yapılmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 6’da özetlenmiştir.

**Tablo 6:** *Kanonik Korelasyon Katsayıları ve Anlamlılık Testleri*

Değişken Çifti	Katsayı	Wilks' Lambda	F- Değeri	s.d.	p
1	0,811	0,251	2,165	20	<b>0,008*</b>
2	0,418	0,735	0,712	12	0,735
3	0,324	0,89	0,541	6	0,774
4	0,075	0,994	0	1	0,997

Bu bağlamda, Tablo 6’dan görüldüğü üzere birinci kanonik korelasyonun, %5 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı bulunduğu belirlenmiştir. Diğer bir ifade ile analizin geri kalan kısımlarında yalnızca birinci kanonik korelasyon katsayısı değerlendirilecektir. Geriye kalan m-1 adet kanonik korelasyon katsayısı istatistiksel olarak anlamlı ya da anlamsız olarak analizde yer alabilir. Bu doğrultuda, GFI ve LPI değişken setleri arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ifade edilebilmektedir. Bu durum modeldeki sonuçların anlamlılığı ve söz konusu ilişkinin gücü hakkında bilgi vermemektedir. Modelin anlamlılığı ve ilişkinin boyutunu ölçmek için de Wilks’Lambda değeri kullanılmaktadır. Tablo 5’te hesaplanan ve anlamlı bulunan tek kanonik korelasyon değeri 0,811 olarak elde edilmiştir. Değişken kümeleri arasında açıklanamayan varyans miktarını temsil eden Wilks’in Lambada değeri etki büyüklüğünün tersi olarak yorumlanır (Yılmaz Özsoy, 2023: 47). Etki büyüklüğü  $(1 - \text{Wilks' Lambda değeri})$  şeklinde ifade edildiği için, modelin tamamına yönelik bu etki değeri 0,749 olarak hesaplanmıştır. Söz konusu bu değer, R<sup>2</sup>’ye benzer şekilde yorumlandığı için kanonik değişken çiftinin toplam varyansın %74,9’luk kısmını açıkladığı söylenir.

Standartlaştırılmış kanonik katsayılar Tablo 7’de yer almaktadır.

**Tablo 7:** *Anlamlı Kanonik Değişken Çifti için Standartlaştırılmış Kanonik Katsayılar*

	X <sub>1</sub>	X <sub>2</sub>	X <sub>3</sub>	X <sub>4</sub>	X <sub>5</sub>	Y <sub>1</sub>	Y <sub>2</sub>	Y <sub>3</sub>	Y <sub>4</sub>	
U <sub>1</sub>	0,021	0,06	-0,1	-0,81	<b>0,90*</b>	V <sub>1</sub>	0,262	0,34	-0,46	<b>0,54*</b>

Standartlaştırılmış katsayılar, kanonik değişkenlerin oluşturulmasında, bu değişken kümesinde bulunan orijinal değişkenlerin etki büyüklüklerini göstermektedir. Elde edilen bu değerler, regresyon modelindeki beta katsayılarına denk gelmektedir. Bu bağlamda, anlamlı kabul edilen birinci kanonik değişken çifti, U<sub>1</sub> ve V<sub>1</sub> için katsayılar mutlak değerce incelendiğinde, “Yeşil Taşımacılık (X<sub>5</sub>)” değişkeninin U<sub>1</sub> kanonik değişkeninin oluşumuna (0,9) ile en yüksek katkıyı

sağladığı gözlemlenmiştir. Aynı şekilde,  $V_1$  kanonik değişkenin oluşumuna maksimum katkıyı (0,537) ile “Pazara Erişim ve Alt Yapı ( $Y_4$ )” değişkeni yapmıştır.

Kanonik değişkenler ile bu kümede bulunan orijinal değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları, kanonik yükler aracılığıyla ifade edilmektedir. Diğer yandan kanonik yükler, örneklem büyüklüğünün küçük olması veya değişkenler arasında çoklu ilişki olması durumunda da kullanılması söz konusudur. Tablo 8’de, anlamlı bulunan birinci değişken çiftine ait kanonik yükler yer almaktadır.

**Tablo 8:** Değişken Kümeleri için Kanonik Yükler

	$X_1$	$X_2$	$X_3$	$X_4$	$X_5$		$Y_1$	$Y_2$	$Y_3$	$Y_4$
$U_1$	-0,071	0,66	-0,2	-0,68	0,992	$V_1$	0,843	0,943	0,918	0,94

Kanonik yüklerin yer aldığı Tablo 8’e göre  $U_1$  kanonik değişkenine en yüksek katkı (0,992) ile “Yeşil Taşımacılık ( $X_5$ )” değişkeni tarafından sağlarken,  $V_1$  kanonik değişkeni için ise maksimum katkı (0,943) ile “Yatırım Ortamı ( $Y_2$ )” değişkeni tarafından sağlanmıştır. Kanonik değişkenlere ait olan kanonik yüklerin işaretleri birbirine paralel olmadığı gözlemlenmiştir. Bu bağlamda GFI ve LPI değişken setleri arasında negatif yönde bir ilişki saptanmıştır.

Kanonik yüklerin hesaplanmasından sonra yapı katsayıları diğer bir ifade ile çapraz yükler hesaplanmıştır. Çapraz yükler aracılığı ile kanonik değişkenler ve diğer değişken kümesindeki orijinal değişkenlerin arasında var olan ilişki gözlemlenmektedir. Elde edilen kanonik çapraz yükler Tablo 9’da yer almaktadır.

**Tablo 9:** Kanonik Çapraz Yükler

	$X_1$	$X_2$	$X_3$	$X_4$	$X_5$		$Y_1$	$Y_2$	$Y_3$	$Y_4$
$V_1$	-0,057	0,535	-0,1	-0,553	-0,804	$U_1$	0,683	0,765	0,744	0,762

Tablo 9’a göre “Yatırım Ortamı ( $Y_2$ )” (0,765) ile  $U_1$  kanonik değişkenine en büyük katkıyı sağlarken  $V_1$  kanonik değişkenine en büyük katkı ise (-0,804) değeri ile “Yeşil Taşımacılık ( $X_5$ )” değişkeninden gelmektedir. Analizde yer alan iki kanonik değişken için hesaplanan çapraz yüklere ait işaretler ters yöndedir. Dolayısıyla iki değişken kümesi arasında ilişkinin negatif olduğu belirlenmiştir.

Kanonik yüklerin karelerinin ortalaması analizde kanonik değişkenler arasında ortak varyansın tahminini göstermektedir. Diğer bir ortak varyansı farklı bir perspektiften değerlendiren Belirleme İndeksleri (Redundancy index) kullanılabilir bir ölçüt olarak literatürde yer almaktadır. Paylaşılan varyans oranları ve belirleme indeksi değerleri hesaplanmış ve Tablo 10’da özetlenmiştir.

**Tablo 10:** Açıklanan Varyans Oranları ve Belirleme İndeksleri

Kanonik Değişken	GFI için Paylaşılan Varyans Oranı	GFI için Belirleme İndeksi	LPI için Paylaşılan Varyans Oranı	LPI için Belirleme İndeksi
1	0,382	0,251	0,831	0,547

Tablo 10’da anlamlı bulunan kanonik fonksiyonda yer alan  $U_1$  kanonik değişkeni kendi kümesinde yer alan Yeşil Gelecek Endeksi değişkenlerindeki bilginin %38,2’sini açıklarken diğer küme Legatum Refah Endeksi’nde yer alan değişkenlerin değişiminin %54,7’sini açıklamaktadır. Aynı fonksiyonda yer alan  $V_1$  kanonik değişkeni kendi kümesinde yer alan Legatum Refah Endeksi’nde yer alan değişkenlerin %83,1’ini açıklarken diğer kümede yer alan Yeşil Gelecek Endeksi kümesindeki bilginin %25,1’lik kısmını açıklamaktadır.

## 5. Sonuç ve Değerlendirme

Araştırma sonuçları, 2023 yılına ait verilerle gerçekleştirilen Kanonik Korelasyon Analizi sonucunda, OECD ülkeleri için GFI ile Legatum Refah Endeksinin Açık Ekonomiler alt boyutu arasında anlamlı ve negatif bir ilişki tespit etmiştir. Bu bulgu, yeşil geleceğin ölçütleri ile ekonomik refah arasında ters yönlü bir bağlantının varlığını işaret etmektedir. Yeşil Gelecek Endeksi, sürdürülebilirlik ve çevresel faktörleri ölçerken, Legatum Refah Endeksinin açık ekonomiler alt boyutu ekonomik büyümeyi yansıtmaktadır.

Bulgular, ekonomik büyümenin artışıyla çevresel sürdürülebilirliğin azalabileceğini ve bu iki faktör arasındaki dengeyi sürdürmenin zorluğunu göstermektedir.

Bu sonuçlar ışığında, OECD ülkelerinin sürdürülebilir bir geleceğe doğru ilerlerken ekonomik büyüme hedeflerini gözden geçirmeleri gerekebilir. Ekonomik büyümenin çevresel sürdürülebilirliği olumsuz etkileyebileceği göz önüne alındığında, çevresel politika ve uygulamaların daha fazla vurgulanması ve yeşil büyüme stratejilerinin benimsenmesi önerilebilir. Literatürde Gerşil ve Kalfaoğlu (2018), OECD ülkelerinin, gelişmekte olan ülkelerin gelecekteki yeşil politikalarına teşvik olması için teknoloji transferi, ticaret ve mevcut engelleri ortadan kaldırma konularında katkıda bulunabileceğini ifade etmişlerdir.

Ayrıca, yeşil gelecek endeksini geliştirme ve daha fazla çevresel faktörü dikkate alma yolları da incelenebilir. Bu, çevresel ve ekonomik hedefler arasındaki dengeyi sağlarken daha sürdürülebilir bir kalkınma yolu olabilir. Yıldırım Özcan (2019), OECD üyesi ülkelerini kıyasladığında özellikle Türkiye'nin hava kirliliğine daha fazla maruz kaldığını ve geri dönüştürülmüş belediye atıklarının daha az olduğunu belirterek, ülkeler arasında çevresel faktörlerin de homojenlik göstermediğini ortaya koymuştur.

Araştırmanın sonuçlarına ek olarak, OECD ülkeleri için elde edilen bu negatif etki, sadece ekonomik büyüme ve çevresel sürdürülebilirlik arasındaki ilişkiyi yansıtmamaktadır. Aynı zamanda çevresel politika ve uygulamaların öncelikli bir konu olarak ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu sonuçlar, ülkelerin ekonomik büyüme hedeflerini, çevresel sürdürülebilirlikle uyumlu hale getirmeleri gerektiğini göstermektedir. Özellikle çevresel faktörlerin göz ardı edildiği veya yeterince vurgulanmadığı ekonomi politikalarının sürdürülebilirlik açısından riskli olabileceğini belirtmek önemlidir. Akyol ve Gül (2021), ekolojik dengeyi ve çevreyi olumsuz etkileyecek her türlü faktörün maliyetini çevresel vergiler ile telafi edilebileceğini önermişlerdir. Şöyle ki, etkin çevresel vergiler ile insan faaliyetlerinin meydana getireceği yeşil düzeni bozan fiillerin önünde bir bariyer oluşarak hem gelecek yeşil düzen hem de sürdürülebilirliğin etkilenmesi azalacağını vurgulamışlardır.

Ayrıca, bu sonuçlar, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için daha fazla uluslararası iş birliği ve koordinasyonun gerekliliğini göstermektedir. Ekonomik büyüme ve çevresel sürdürülebilirlik arasındaki dengenin sağlanması, küresel düzeyde koordineli çabalar gerektirebilir. OECD ülkeleri, bu dengeyi yakalamak için birlikte çalışma fırsatlarına odaklanabilirler. Dünya Bankasının 2012 yılında yayınladığı rapora göre sürdürülebilir kalkınmanın ilerlemesi yeşil bir büyümeyle olacağı belirtilmiştir. Bununla birlikte, Nhamo (2014), sürdürülebilir kalkınmanın, yeşil büyümeye dolayısıyla yeşil geleceğe pozitif yönde katkı sağladığını çalışmasında göstermiştir.

Sonuç olarak, bu çalışma sadece çevresel performans ve ekonomik refah arasındaki ilişkiyi değil, aynı zamanda sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmak için atılması gereken adımları da vurgulamaktadır. Bu tür analizler, politika yapıcılara, sürdürülebilir bir geleceğe doğru ilerlemek için stratejiler geliştirme konusunda rehberlik edebilir. Bununla birlikte, ileri çalışmalarda daha fazla faktörün ve ülke özelliklerinin göz önüne alınması ve farklı bölgelerdeki benzer analizlerin yapılması, bu bulguların daha geniş bir bağlama taşınması açısından faydalı olabilir.



**Yazar Katkı Oranı** (Authorship Contributions): Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

### Kaynakça

- Akyol, H. ve Gül, K. (2021). Çevresel vergi politikaları sürdürülebilir kalkınmayı desteklemede ne kadar etkilidir: OECD ülkeleri örneği. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(46), 977-997.
- Allen, M.R. (2018). 2018: Framing and Context. In: Global Warming of 1.5°C. <https://www.ipcc.ch/sr15/>
- Alshamrani, A. M. & Hezam, I. M. (2023). Integrating Rough-Entropy and Rough-TOPSIS methods for evaluating the legatum prosperity pillars of weakest performing countries. *Measurement and Control*, 1-14.
- AŞIÇI, A. A. (2017). İklim için yeşil ekonomi politikaları. *Yeşil İklim, Yeşil Ekonomi Projesi*. 82 s. Erişim Adresi: <https://ipc.sabanciuniv.edu/Content/Images/CKeditorImages/20200310-19034649.pdf> (Erişim Tarihi 26.09.2023).
- Balaban, O. & Puppim de Oliveira, J. A. (2017). Sustainable buildings for healthier cities: Assessing the co-benefits of green buildings in Japan. *Journal of Cleaner Production*, 163, 68-78.
- Barbiroli, G. (2011). Economic consequences of the transition process toward green and sustainable economies: costs and advantages. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 18(1), 17-27.
- Bektaş, H. ve Tekin, M. (2013). The relationship of financial ratios and stock exchange performance ratios: Canonical correlation analysis of banks trading in Istanbul stock Exchange. *Marmara University Journal of I.I.B*, 34(I), 317-329
- Budsaratagoon, P. & Jitmaneroj, B. (2021). Reform priorities for prosperity of nations: The Legatum Index. *Journal of Policy Modeling*, 43(3), 657-672.
- Eygü, H. ve Özçomak, M. (2017). Multivariate statistical quality control based on ranked set sampling. *Asian Social Science*, 14.
- Faghfour Azar, A., Bakouie, F., Mahdavi Adeli, M. H., Radfar, R. & Afshar Kazemi, M. A. (2022). Investigation the relationship between social capital and public health in Iran's Legatum Prosperity Index with canonical correlation analysis. *Iranian Journal of Health Insurance*, 5(2), 143-154.
- Fornell, C. & Larcker, D. F. (1980). The use of canonical correlation analysis in accounting research. *The Journal of Business Finance and Accounting*, 7(3), 455-470.
- GFI, 2021. <https://www.technologyreview.com/2021/01/25/1016648/green-future-index/> (Erişim Tarihi: 10.09.2023).
- GFI, 2022. <https://www.technologyreview.com/2022/03/24/1048253/the-green-future-index-2022/> (Erişim Tarihi: 10.09.2023).
- GFI, 2023. <https://www.technologyreview.com/2023/04/05/1070581/the-green-future-index-2023/> (Erişim Tarihi: 10.09.2023).
- Gerşil, G. ve Kalfaoğlu, S. (2018). Türkiye’de yeşil istihdam ve işgücü piyasalarına yansımaları. *IV. International Caucasus-Central Asia Foreign Trade and Logistics Congress*, September, 7-8, Didim/AYDIN.

- Gómez, F., Tamarit, N. & Jabaloyes, J. (2001). Green zones, bioclimatics studies and human comfort in the future development of urban planning. *Landscape and Urban Planning*, 55(3), 151-161.
- Hair, F. J., Black, W.C., Babin, B.J. & Anderson, R.E. (1998). *Multivariate Data Analysis*. London: Prentice-Hall International Inc.
- Hotelling, H. (1936). Relations between two sets of variates. *Biometrika*, 283(4), 321-377.
- Kabakçı Günay, E. ve Sülün, D. (2021). The evaluation of the impact of social capital on economic development within the framework of the Legatum Prosperity Index: The case of OECD countries. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(80), 1982-1996.
- Kaya, M. ve Özdemir, M. Ç. (2023). Legatum Refah Endeksi çerçevesinde Türkiye'nin analizi: 2007-2022. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(3), 124-157.
- Keskin, S. ve Özsoy, A. N. (2004). Kanonik korelasyon analizi ve bir uygulaması. *Journal of Agricultural Sciences*, 10(01), 57-71.
- Khan, A. J. & Ahmad, H. R. (2019). Prosperity and instability: An evaluation of Legatum Prosperity Index. *Papers and Proceedings*, 407-431. <https://www.pide.org.pk/psde/pdf/AGM33/papers/Abdul%20Jalil%20Khan.pdf>
- Koşar Taş, Ç., Örk Özel, S. ve Veysikarani, D., (2022). Yeşil Gelecek Endeksi'nin ülkelerin gelir gruplarına göre değerlendirilmesi. 6. *Uluslararası New York Akademik Çalışmalar Kongresi* (ss.163-175) , Türkiye.
- Lee, H.S. (2007). Canonical correlation analysis using small number of samples. *Communications in Statistics-Simulation and Computation*, 36(5), 973– 985.
- LPI, 2023 [https://prosperity.com/download\\_file/view\\_inline/4789](https://prosperity.com/download_file/view_inline/4789) , (Erişim Tarihi: 10.09.2023).
- Naeem, M.A., Karim, S., Rabbani, M.R., Bashar, A. ve Kumar, S. (2023). Current state and future directions of green and sustainable finance: A bibliometric analysis. *Qualitative Research in Financial Markets*, 15(4), 608-629.
- Naimoğlu, M., Sahabi, A. M., ve Özbek, S. (2022). Macaristan Ekonomisinde Enerji Verimliliğini Etkileyen Faktörlerin Fourier Adl Eşbütünlüme Yaklaşımıyla Belirlenmesi. *Sosyoekonomi*, 30(53), 487-507.
- Nhamo, G. (2014). From sustainable development through green growth to sustainable development plus. *International Journal of African Renaissance Studies-Multi-, Inter- and Transdisciplinarity*, 9(2), 20-38.
- Oğul, B. (2022). İklim Değişikliği Tarım Sektörünü Nasıl Etkiliyor? Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama. *Turkish Journal of Agricultural Economics*, 28(2), 151-162.
- Özbek, S. (2023). Sürdürülebilir Çevre: Çevre Teknolojileri ve Vergileri Kapsamında Ekonometrik Bir İnceleme. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7 (Prof. Dr. Muammer ERDOĞAN Anısına Kongre Özel Sayısı), 63-91.
- Puente-López, J. L., Lis-Gutiérrez, J. P. & Pulido-Flórez, J. S. (2022). The Legatum Prosperity Index and non-cooperative tax jurisdictions (2021). *Procedia Computer Science*, 203, 514-519.
- Rode, P., Burdett, R. & Soares Gonçaves, J. C. (2011). Buildings: Investing in energy and resource efficiency. *In Towards a green economy: Pathways to sustainable development and poverty eradication. United Nations environment Programme*, 331–373.

- Şener, S. (2022). Legatum Refah Endeksi göstergeleri ve verileri kullanılarak refahın çok kriterli karar verme yöntemleri ile değerlendirilmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(1), 46-70.
- Şener, S. ve Koltan Yılmaz, Ş. (2021). Entropi tabanlı ELECTRE TRI ve K-Ortalamalar yöntemleriyle ülkelerin refah düzeyine göre değerlendirilmesi. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 21(2), 191-209.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics (5th ed.)*. Allyn & Bacon/Pearson Education.
- Thompson, B. (1984). Canonical correlation analysis: Uses and interpretation (Quantitative applications in the social sciences). *California: Sage Publications, Inc.*
- Ünlükaplan İ. (2009). Avrupa Birliği Üyesi ülkelerde iktisadi kalkınma, rekabetçilik ve inovasyon ilişkilerinin kanonik korelasyon analizi ile belirlenmesi. *Maliye Dergisi*, 157, 235-250.
- World Bank (2012). *Inclusive green growth, the path way to sustainable development*. Washington, D. C.
- Yıldırım Özcan, K. (2019). Yeşil yeni düzen ve yeşil büyüme bağlamında Kayseri, Sakarya, Hatay ve Samsun örnekleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 23(3), 1013-1031.
- Yılmaz Özsoy, C. (2023). Finansal gelişme ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkinin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için araştırılması: Kanonik korelasyon analizi uygulaması. *EKOIST Journal of Econometrics and Statistics*, 38, 35-52.



*Araştırma Makalesi / Research Article*

**MAĞJAN JUMABAYULI'NIN ŞİİRLERİNDE TÜRK KAVRAMI VE TÜRKLÜKLE İLGİLİ DİĞER KAVRAMLAR**

**Onur BALCI<sup>1</sup>**

**Öz**

Mağjan Jumabayuli 20. yüzyıl başındaki Kazak edebiyatının en önemli müelliflerinden biridir. Şiir, hikâye, makale türlerinde eser vermesinin yanında *Pedagogika* 'Pedagoji' isimli ilmî bir eser de kaleme almıştır. Şiir yeteneği çok genç yaşta fark edilen Mağjan Jumabayuli'nin ilk şiir kitabı henüz on dokuz yaşındayken basılmıştır. Şairin şiirleri büyük bir tefekkürün, geniş bir kültürün ve temelleri sağlam bir ideolojinin şiirleridir. Bu nedenle Mağjan Jumabayuli'nin ünü yalnızca yaşadığı zaman ve coğrafyayla sınırlı kalmamıştır. Mağjan Jumabayuli'nin eserlerini verdiği dönem Çarlık Rusya'nın son Bolşevik Rusya'nın ilk dönemleridir. Bu çalkantılı dönemde Rusya, tahakkümü altına almaya çalıştığı Türk halklarını geçmişinden ve diğer Türk soylu halklarla olan birliğinden ayırmaya çalışmış, buna karşılık olarak bu coğrafyalarda ve bu coğrafyalarda gelişen edebiyatlarda milliyetçilik akımları görülmeye başlamıştır. Mağjan Jumabayuli da bu akımdan etkilenmiş, şiirlerinde Türk kavramını ve Türklükle ilgili kavramları ateşli bir üslupla işlemiştir. Şair, *Türkistan* 'Türkistan', *Oral Tawı* 'Ural Dağı' gibi şiirlerinde ve *Bayan Batır* 'Batur Bayan', *Qorqıt* 'Korkut' gibi destansı şiirlerinde Türk kavramını ve Türklükle ilgili diğer kavramları sıklıkla kullanmıştır. Şairin şiirlerinde Türklükle ilgili pek çok kavramı görmek mümkündür. Bu çalışmada Mağjan Jumabayuli'nin şiirlerindeki Türk kavramı ve Türklükle ilgili kavramlar işlenmiştir. Kavramlarla ilgili kısa izahatlar verilmiş, kavramın geçtiği mısralar, örnek olarak sunulmuştur. **Anahtar Sözcükler:** Mağjan Jumabayuli, Çağdaş Kazak şiiri, Türk, Türklükle ilgili kavramlar.

**THE CONCEPT OF TURK AND OTHER CONCEPTS RELATED TO TURKISHNESS IN THE POEMS OF MAĞJAN JUMABAYULI**

**Abstract**

Magjan Jumabayuli is one of the most important authors of Kazakh literature of the early 20th century. In addition to poetry, stories, articles, he also wrote a scientific work called *Pedagogika* 'Pedagogy'.

Magjan Jumabayuli's poetry talent was recognised at a very young age, and his first poetry book was published when he was only nineteen years old. The poet's poems are the poems of a great contemplation, a broad culture and a well-founded ideology. Therefore, the fame of Magjan Jumabayuli was not limited only to the time and geography in which he lived.

The period in when Mağjan Jumabayuli wrote his works was the last period of Tsarist Russia and the first period of Bolshevik Russia. In this turbulent period, Russia tried to separate the Turkic Peoples, whom it tried to dominate, from their past and their unity with other Turkic Peoples, and in response to this, nationalist movements began to be seen in these geographies and in the literatures developed in these geographies.

Magjan Jumabayuli was also influenced by this movement, and in his poems, he treated the concept of Turk and concepts related to Turkishness in a fiery style. The poet often used the concept of Turk and other concepts related to Turkishness in his poems such as *Türkistan* 'Turkestan', *Oral Tawı* 'Ural Mountain' and epic poems such as *Bayan Batır* 'Batur Bayan', *Qorqıt* 'Korkut'. It is possible to see many concepts related to Turkishness in the poet's poems.

In this study, the concept of Turk and concepts related to Turkishness in the poems of Magjan Jumabayuli are analysed. Short explanations about the concepts are given and the verses in which the concept is mentioned are presented as examples.

**Key Words:** Magjan Jumabayuli, Contemporary Kazakh poetry, Turk, concepts related to Turkishness.

<sup>1</sup> Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, onur.balci.ctl@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2771-7354.

**Başvuru Tarihi** (Received): 03.11.2024 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.01.2024

## Giriş

Yirminci yüzyılın başında milliyetçilik akımı bütün Türk dünyasında olduğu gibi Kazak coğrafyasında ve Kazak edebiyatında da kendini göstermiştir. Bu dönemde eser veren Ahmet Baytursınulı, Mirjakıp Duvlatulı gibi Kazak müelliflerinin eserlerinde bu akımın etkilerini görmek mümkündür. Mağjan Jumabayuli da bu akımdan etkilenen müelliflerden biridir.

Kazak edebiyatının en önemli simalarından biri olan Mağjan Jumabayuli, sadece Kazak edebiyatı için değil bütün Türk halklarının edebiyatları için önemli isimlerden biridir. Onun ünü, yazdığı şiirlerle Kazak bozkırını aşmış, bütün Türklerin arasına yayılmıştır. Bunda Mağjan'ın güçlü, lirik, epik bir şair olmasının önemi büyüktür. Daha çocuk denecek yaşta şiire yatkınlığı çevresindekiler tarafından fark edilmiş, ilk şiir kitabı olan *Şolpan*, şair daha 19 yaşındayken yayımlanmıştır.

Şiirlerinde pek çok konu ve tema işleyen Mağjan'ın üzerinde durduğu en önemli konulardan biri Türklük konusudur. Bu konuyu şairin pek çok şiirinde görmek mümkündür. Bu çalışmada Mağjan Jumabayuli'nin hayatı, eserleri verilecek ve şiirlerinde işlediği Türklük konusu üzerinde durulacaktır<sup>2</sup>.

### 1. Mağjan Jumabayuli'nin Hayatı

Mağjan Jumabayuli, 1893 yılında Kuzey Kazakistan Vilayeti'nde Sasikköl'ün kıyısında bulunan Mağjan Jumabayev Bölgesi içindeki Mağjan Köyü'nde dünyaya gelmiştir (Äbdimanulı, 2010; Elewkenov, 2002; Tasmağambetov ve diğerleri, 2004). “Bu bölge daha önce Akmola Vilayeti Petroval Bölgesi Sarıayğır Nahiyesi, sonradan Poludenoskiy Nahiyesi, yakın zamanlarda Beynetkor ve bir de Bulayev Bölgesi olarak adlandırılmıştır.” (Elewkenov, 2002, s. 6).

Mağjan Jumabayuli ilk eğitimini köydeki molladan almıştır. Bu molla onu dört yıl okutan, Çarlık baskısından dolayı Mağjan'ın köyüne sığınan Başkurt aydını Ahiyetdin Ahanov'dur. Mağjan, Ahanov'dan dört yıl eğitim aldıktan sonra 1905 yılında Türkiye'de eğitim alarak Kızıljar'da medrese açan Muhammetjan Begişov'un yanına verilir. Begişov, Çarlık yönetiminin Müslümanları Hristiyanlaştırma ve misyonerlik faaliyetlerine karşı mücadele eden bir isimdir. Mağjan, bu medreseden 1910 yılında yüksek derece ile mezun olmuştur. Mağjan Jumabayuli 1911-1912 yıllarında Ufa'da dönemin önemli eğitim ve kültür merkezi olan Galiya Medresesinde okumuştur (Äbdimanulı, 2010; Elewkenov, 2002; Mutlu, 2017, Tasmağambetov ve diğerleri, 2004).

Mağjan Jumabayuli'nin şiire hakiki anlamıyla adımını attığı zaman işte bu yıllara denk gelmektedir. Çünkü Mağjan, bu yıllarda Kazakların büyük aydını, *Oyan, Qazaq!* ‘Uyan Kazak’ şiirinin şairi, Kazak edebiyatındaki ilk romanın yazarı Mirjakıp Duvlatov ile tanışmıştır. Duvlatov ile tanışması, onun Rusça ve Rus klasikleri ile tanışmasına da sebep olmuştur. Bu hadiseden sonra Mağjan, Abay'ın şairliği ve şiirleri ile hemhal olmuş, Ombı'da kurulan *Birlik* adlı gençler birliğinin el yazması olarak çıkardığı *Balapan* isimli dergiye redaktör olarak seçilmiş, Galiya Medresesinde ders veren Tatar alimi Ğalımjan İbrahimov ile sık sık görüşmeye başlamıştır (Elewkenov, 2002). Mağjan Jumabayuli'nin şiirleri ve şairlik yeteneği Ğalımjan İbrahimov'u derinden etkilemiştir. “Bu nedenle Ğalımjan, 1910 yılının güzünde Mağjan şiirlerinin el yazmasını Kazan'daki Kerimovlar'ın matbaasına teslim eder. 1912 yılında Mağjan'ın *Şolpan* isimli şiir kitabı basılır.” (Tasmağambetov ve diğerleri, 2004, s. 226).

1913 yılında Mağjan, Ombı'daki Öğretmen Yetiştirme Kursu'na gider. 1917 yılında bu kurstan mezun olur. Kursu tamamladıktan sonra memleketine döner. O zamandan sonra Ekim İhtilali'nin

<sup>2</sup> Bu çalışmada verilen mısralar ve sayfa numaraları şu eserden alınmıştır: Jandıbayev, Ğusman (Ed.) (2013). *Mağjan Jumabayev Şiğarmaları 1-Tom*. Almatı: Jazuwşı.

karmaşık günlerini yaşar. Çar tahttan indikten sonra şair, Alaş Partisi ve Alaşorda yönetimine katılır, yerel basında çalışır, okullarda dersler verir. 1918'de Mağjan, Ombı'daki Öğretmenler

Enstitüsü'ne gitmiştir. Burada *Üş Jüz Partisi*'ne üye olduğu için tutuklanmış ve şubat ayından mayıs ayına kadar Ombı Hapishanesi'nde kalmıştır. Hapishaneden çıktıktan sonra köyünde vakit geçirmiş ardından Petropavl Bölgesi'nde açılan iki yıllık pedagoji kursunun yöneticisi olmuştur. 1919 yılında ilk eşi Zeynep Hanım'ı, bir yıl sonra da oğlunu kaybetmiştir (Elewkenov, 2002; Tamir, 1993; Tasmağambetov ve diğerleri, 2004). 1920'de halk arasında meşhur olan *Bostandıq Tuwı* 'Özgürlük Bayrağı' gazetesinin redaktörü olarak tayin edilmiştir. Bu yılın sonuna doğru ikinci eşi Zıliyha Hanım ile evlenmiş, 1923 yılında Taşkent'e gitmiş burada *Şolpan* ve *Sana* dergilerinde ve *Aqjol* gazetesinde görev yapmıştır. Bu yıllarda bazı eserlerini bastırması ve meşhur *Batır Bayan* isimli uzun şiirini kaleme almıştır (Elewkenov, 2002; Tasmağambetov ve diğerleri, 2004).

Mağjan Jumabayulı, 1923-1926 yılları arasında Moskova'daki *Kün Şıǵıs* 'Doğu/ Gün Doğusu' matbaasında çalışmıştır. Bu sırada Valeriy Bryusuf tarafından yönetilen edebiyat ve sanat enstitüsünde okumuş, 1927 yılında memleketine dönmüş ve çeşitli okullarda dersler vermiştir (Äbdimanulı, 2010).

“Mağjan 1925 yılında, diğer Kazak gençleriyle birlikte Moskova'da kurdukları “*Alka*” adlı edebiyat derneğindeki faaliyetleri bahane edilerek 19 Temmuz 1929 tarihinde tutuklanmış ve dokuz aylık bir tutukluluk döneminden sonra, 1930 Nisanı'nda kendisi gibi 13 Kazak aydınıyla birlikte idam cezasına çarptırılmıştır. Aslında Mağjan'ın bu cezaya çarptırılmasının asıl sebebi kendi vatanına ve milletine olan sevgisidir. 1930 yılında almış olduğu bu idam cezası daha sonra 10 yıllık sürgün cezasına çevrilir. Bu tarihten sonra 6 yıl boyunca Rusya'nın değişik bölgelerindeki esir kamplarında ağır bir sürgün hayatı yaşamış, 2 Mayıs 1936 tarihinde Rus yazar Maksim Gorki'nin eşi Ekaterina Gorki'nin çabaları sonucunda-cezası 7 yıla düşürülerek- serbest bırakılmıştır.” (Mutlu, 2017, s. 59).

“1936'da memleketine dönerek Kızıljar şehrindeki okulda Rus dili ve edebiyatı dersleri vermiştir. 1937 yılı 18 Nisanı'nda Saken Seyfullin ve Sabit Mukanov'un davetiyle Almatı'ya gitmiştir. Ancak onun edebi yaşamı da kendi ömrü de çok kısa olmuştur. Çünkü 1937 yılının 30 Aralık'ında tekrar tutuklanmıştır. Bu tutukluluktan kurtulamamış, Stalin Repressiya'sından payına düşeni alan şair hiçbir suçu günahı yokken 19 Nisan 1938'de kurşuna dizilerek öldürülmüştür.” (Äbdimanulı, 2010, s. 74).

Mağjan ölümünden 22 sene sonra 1960'ta mahkeme tarafından aklanmıştır (Tasmağambetov ve diğerleri, 2004).

Mağjan hakiki anlamıyla büyük bir şairdir. Bu durumla ilgili kendisi de önemli bir şair ve yazar olan Jüsipbek Aymavitulı Taşkent'teki Kazak öğrencilerine verdiği *Mağjannıñ Aqındıǵı Tuwralı* 'Mağjan'ın Şairliği Hakkında' başlıklı tebliğde şunları kaydetmektedir: “Mağjan'ın şairliğini ölçmeye bilimimiz ve gücümüz tam anlamıyla yeter, diyemiyoruz. Onun şairliğini ölçmek için onu öncesiyle sonrasıyla bilmek ve bilgi düzeyi yüksek, dört başı mamur ve temelleri sağlam bilim gereklidir.” (1996, s. 365). Bu şiiriyet onun şiirlerini okumaya başlar başlamaz kendini hissettirir. Tarihî Kazak kahramanlarını anlatırken coşkulu, sevdikleri için yazdığı şiirlerde duygusal, milleti için yazdığı şiirlerde ateşin bir üslup sezilir. Genç yaşta öldürülmesine rağmen arkasında ebediyen kaybolmayacak bir şiir külliyyatı ve düşünce dünyası bırakmıştır. *Sağındım* 'Özledim' şiirindeki “*Men ölsem de Alaş ölmes, körkeyer;/ İstey bersin qoldarınan kelgenin!*” ‘Ben ölsem bile Alaş ölmez, güzelleşir, ellerinden geleni yapınlar.’ mısraları Mağjan'ın ebediyetinin tezahürüdür.

Mağjan'ın şiirlerinin dört temel kaynağı olduğunu söylemek mümkündür. Bunlar, tüm unsurlarıyla ve geniş anlamıyla millet, insan, tabiat ve tarihtir. Bu kaynakların yanına aşkı ve özlemi de eklemek mümkündür. *Alıstağı Bawırma* 'Uzaktaki Kardeşime' isimli şiiri millet kaynağının, *Men Jastarğa Senemin* 'Ben Gençlere Güveniyorum' şiiri insan kaynağının, *Oral Tawı* 'Ural Dağı', *Kökşetaw* 'Gökçedağ' şiirleri tabiat kaynağının, *Türkistan* 'Türkistan', *Bayan Batır* 'Batur Bayan' şiirleri ise tarih kaynağının dışavurumlarıdır. *Z...ğa* 'Z..'ye', *Jan Jarımdı Bir Süyeyin Tüsimde* 'Rüyamda Can Yârımı Bir Kerecik Öpeyim' şiirlerinde aşkı, *Sağındım* 'Özledim' şiirinde ise özlemi görmek mümkündür. "Genel olarak ele alındığında Mağjan'ın şiirleri Kazak söz sanatında yeni bir dünya, yeni bir kapıdır. Bu duygu ve düşünceleri Mağjan'dan önceki Kazak şiirinde bulmak zordur. Mağjan lirik ve gizemli bir şairdir. Şairin en büyük özelliği bu lirik şiirleridir. Bunları romantik duygularla söylemiştir." (Koç, İşina ve Korganbekov, 2007, s. 479).

Kazak edebiyatının önemli simalarından biri olan Muhtar Avezov, *Mağjandı Süyemin* 'Mağjan'ı Seviyorum' başlıklı yazısında Mağjan ile ilgili özetle şunları kaydetmektedir:

"Kazak ediplerinden özellikle Abay'ı seviyorum (...) Bundan sonra da Mağjan'ı seviyorum. Avrupalılığını, ıslıl ıslıl parlayan nakışlarını seviyorum (...) Mağjan, kültürü çok geniş bir şair (...) O zamanının ilerisinde bir şairdir (...) Bugünün bütün yazarları içinden geleceğe meyleden, geçmişte, apaçık bir şekilde kalacak olan söz, Mağjan'ın sözüdür." (1996, s. 406).

## 2. Mağjan Jumabayuli'nin Eserleri

Mağjan Jumabayuli'nin basılı üç şiir kitabı vardır. Bunlar: *Şolpan* 'Çoban Yıldızı' (Kazan, 1912), *Öleñder* 'Şiirler' (Kazan, 1922) ve *Mağjan Jumabayev Öleñderi* 'Mağjan Jumabayev Şiirleri' (Taşkent, 1923) isimli eserlerdir.

Hikâye: *Şolpannıñ Künäsi* 'Şolpan'ın Suçu' (Şolpan dergisinin 4, 5, 6, 7, 8. sayılarında 1923 yılında yayımlanmıştır.) (Asqarov, Elewkenov ve Qasqabasov, 2002).

Tercümeleleri: Maksim Gorki'den *Suñqar Jırı* 'Sungur Destanı' (önce 1923 yılında Akjol gazetesinin 307. sayısında çıkmış ardından Moskova'da 1924'te basılmıştır), Mamin Sibiryak'tan *Akbozat* (Moskova, 1926) (Mutlu, 2017; Tamir, 1993), İvanov Vsevolod'dan *Tört Ängime* 'Dört Hikâye' (Moskova, 1925), Pavel Doroxov'dan *Bolşevik Balası* 'Bolşevik Çocuğu' (önce 1927 yılında *Äyel Teñdigi* dergisinin 3. ve 4. sayılarında yayımlanmış aynı yıl Moskova'da basılmıştır.) (Asqarov ve diğerleri, 2002).

İlmî Eser: *Pedagogika* 'Pedagoji' (Orenburg, 1922).

Makaleleri: Mağjan'ın 1921 yılından 1926 yılına kadar yayımlanmış makaleleri bulunmaktadır. Bu makaleler *Bostandıq Tuwı* ve *Aqjol* gazetelerinde, *Sana* ve *Jaña Mektep* dergilerinde ve Ebubekir Divayev tarafından hazırlanan *Tartuw* isimli kitabın ön sözünde yayımlanmıştır (Asqarov ve diğerleri, 2008).

## 3. Şiirlerde Türk Kavramı ve Türklük Algısı

Mağjan Jumabayuli'nin üzerinde en çok durduğu kavramlardan ikisi Türk ve Türklük kavramlarıdır. Yaşadığı dönemin zorlu şartlarına aldırış etmeden *Türük* 'Türk', *Turan* 'Turan' kavramlarını sıkça kullanan şairin pek çok şiirinde bu kavramları görmek mümkündür. Mağjan'ın hem *Türkistan* 'Türkistan', *Oral Tawı* 'Ural Dağı' gibi şiirlerinde hem de *poema* olarak adlandırılan *Bayan Batır* 'Batur Bayan', *Qorqıt* 'Korkut' gibi destansı şiirlerinde Türk kavramının sıklıkla kullandığını, Türklük algısını yansıttığını görmek mümkündür.

Türkçülük, Osmanlı Devleti'nde özellikle Gülhane Hatt-ı Humayunu'ndan sonra başlayan milliyetçi fikir hareketlerinden biridir. Türkçü hareket Osmanlı kimliğindeki Türklük vurgusunu güçlendirmeye çalışmıştır. Kültürel olarak Türkçülük hareketinin hız kazanması II. Abdulhamit

döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde Orhun Yazıtları'nın okunması Türkoloji çalışmalarına hız kazandırmış, bu durum da Osmanlı entelektüelleri üzerinde derin etkiler yaratmıştır (Hanioğlu, 2012). “Bu devirdeki Türkçülük hareketinin ilginç bir özelliği de Rus Müslümanlarının tesiridir. Bu alanda bilhassa Gaspıralı İsmail Bey'in çabalarına ve 1883'ten itibaren Bahçesaray'da Kırım Türkçesi ile yayımlanarak Osmanlı entelektüelleri tarafından okunan Tercüman gazetesinin oynadığı role de değinmek gerekir.” (Hanioğlu, 2012, s. 552). Ziya Gökalp Türkçülüğü sosyolojik çerçeveye oturtmuş, Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura ve Hüseyinzade Ali beyler Osmanlı Devleti dışındaki Türkleri de kapsayan bir Türk dünyası ve Türklük fikrinin kavramsallaşmasına vesile olmuştur (Hanioğlu, 2012).

Bu fikir hareketi, 20. yüzyıl başındaki Kazak edebiyatını etkileyen temel fikir hareketlerinden biridir. Bu dönemde eser veren pek çok müellifin eserlerinde milliyetçilik ve Türkçülük fikirlerini görmek mümkündür. Ahmet Baytursınlı'nın halk arasından derlediği *23 Joqtaw* '23 Ağıt' isimli kitabının kapağına *Kazak halkının 400 yıllık tarihini içerir* yazması, öğrenciler için hazırladığı *Oquw Quralı* 'Okuma Kitabı' isimli eserde *Köşpeli Türükterdiñ Soğısı* 'Göçebe Türklerin Savaşı' gibi okuma parçalarına yer vermesi, aynı kitaptaki *Quyriqtı Juldız* 'Kuyruklu Yıldız' başlıklı metinde uğurlu olan kuyruklu yıldızın Türklerin İstanbul'u fethettiği yılda da görüldüğünü belirtmesi; Mirjakıp Duvlatulı'nın ilk romanının kahramanı olan *Jamal*'a Türki kitaplar okutması, gazete yazılarında *Türük Balası* 'Türk Evladı' müstearını kullanması; Mağjan Jumabayulı'nın Anadolu'da bağımsızlık savaşı veren kardeşlerine hitaben yazdığı *Alıstağı Bawırma* 'Uzaktaki Kardeşime' isimli şiiri hep milliyetçilik ve Türkçülük fikirlerinin eserlere yansımalarıdır<sup>3</sup>. Bu idealin Türkistan topraklarında görülmesinde hiç şüphe yok ki İsmail Bey Gaspıralı'nın etkisi büyüktür. Onun önderliğinde çıkan Tercüman gazetesi sadece Anadolu'da değil bütün Türkistan'da okunmuş ve bu coğrafyayı çok yoğun bir biçimde etkilemiştir. Duvlatulı'nın Gaspıralı tarafından kaleme alınan bir makaleyi *Oyan Qazaq!* isimli eserinde Kazakçaya aktararak vermesi ve Gaspıralı ile ilgili 3 gazete yazısı yazması bu durumun göstergelerindedir.

Bu şair ve yazarlar arasında Türkçülük idealini en lirik şekilde işleyen, şüphesiz, Mağjan Jumabayulı'dır. Mağjan'ın zihnindeki Türk ve Türklük algısı çok geniş ve teferruatlı bir Türklük algısı ve düşüncesidir. Bu algı, tarih olarak Hunlardan, Alp Er Tunga'dan büyük Kazak hanı Kenesarı'ya, coğrafya olarak Çin'den Balkanlara, edebiyat olarak Korkut Ata'dan Mirjakıp Duvlatov'a, kültür unsuru olarak dombıradan kopuza kadar uzanır. Bu unsurların neredeyse tamamının bir arada bulunduğu Türkistan şiiri<sup>4</sup> Mağjan şiirinin Türklük manifestosudur. Mağjan, eserlerinde kullandığı Kazak kavramını da Türklüğün bir parçası olarak kullanır.

Mağjan'da bu düşünce ve algı genç yaşta ortaya çıkmıştır. İlk şiir kitabı olan *Şolpan*'da bu fikir dünyasını yansıtan şiirler bulunmaktadır. Bunda hocası Ğalımjan İbrahimov'un etkisi çok büyüktür.

“Türklük konusu Mağjan şiirinde Ğaliya Medresesi'nde okuduğu yıllarda başlamıştır. *Şolpan* isimli eserinde 1912 yılı civarında kaleme alınan *Oral Tawı* 'Ural Dağı' şiirine bakıldığında bunda bir şüphenin olmadığı anlaşılır. Bundan sonraki zamanda bu konu sayı bakımından da kalite bakımında ilerler. Bunlara örnek olanlar *Alıstağı Bawırma* 'Uzaktaki Kardeşime', *Jer Jüzine* 'Yer Yüzüne', *Qazaq Tili* 'Kazak Dili', *Tez Baram* 'Çabuk Gideceğim', *Türkistan* 'Türkistan', *Turannıñ Bir Bawında* 'Turan'ın Bir Bağında', *Oral* 'Ural' şiirleridir.” (Elewkenov, 2002, s. 31).

<sup>3</sup> 20. Yüzyıl başındaki Kazak edebiyatında görülen bu fikir akımları için bk. Abdujabbarıkızı Ospanova, Aknur (2014). *XX Ğasır Bas Kezindegi Qazaq Poeziyasındağı Türükşildik İdeyanıñ Körinisi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Al-Farabi Atındağı Qazaq Ulttıq Universiteti, Almatı.

<sup>4</sup> Bu şiirle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Mutlu, H. K. (2017). Mağjan Jumabayev ve “Türkistan” Şiiri. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (Türklad)*. C. 1 (2), 56-66.



Mağjan'ın Türklük anlayışı bütün Türkleri kapsayan bir Türklük anlayışıdır. Bu konuda Togan, şunları kaydetmektedir: “Onun yakından hitap ettiği kütle Edil, Yayık, Sırderya, İrtiş, Yedisu üzerindeki Kazaklar ve dağdaki Kırgızlarsa da, o, onlara umum Türk'ün ve Türkistan'ın derdini anlatıyor ve onların gözü önünde umum Türk'ün şanlı ve dağdağalı günlerini canlandırıyor.” (1981, s. 563). Bu hususu Mağjan'ın şiirlerinde çok açık bir şekilde görmek mümkündür.

### 3.1. Şiirlerdeki Türk Kavramı

Mağjan Jumabayuli'nin zihnindeki Türk kavramı, herhangi bir boy ayrımı olmaksızın bütün ve bütünleştirici bir algıyla şiirlerine yansır. Örneğin *Qazaq Tili* ‘Kazak Dili’ isimli şiirinde Kazak dili, dağılmış Türk evlatlarını sinesine çekebilecek bir unsur olarak vurgulanır. Kazak dilini Kazaklar için sınırlamaz. Şair, hâlâ *Altay'ın altın beşiğinde* kardeşleri ile birlikte yatmayı, bir çocuk gibi oynaşmayı tahayyül eder. Bu algıyı ve bu algının yansımaları pek çok şiirde görmek mümkündür ancak Mağjan'ın Türklüğü en güzel anlattığı şiirlerinden biri *Men Kim?* ‘Ben Kimim?’ isimli şiiridir. Bu şiirde, Türk kelimesini veya herhangi bir Türk boyunun adını kullanmaz. Ama şair, adeta Türk tarihini bir imbikten geçirmiş ve bu şiire mısra mısra işlemiştir. Bu şiire göre şair, atalarından tevarüs ettiği kimliği ve kişiliği şu şekildeki ifadelerle anlatmaktadır: Aslan, kaplan, gökte bulut, yerde rüzgâr, güneş, uçsuz bucaksız deniz, kıvılcım, tulpar, ölümsüz, padişah, kadı, bey, yaratıcı gibi yalnız, sözü Kur'an.

Mağjan, şiirlerinde kullandığı *Türük* ‘Türk’ kelimesi için genellikle *er* ‘er, yiğit’ *batır* ‘batur, kahraman’, *kökjal* ‘bozkurt’ sıfatlarını; *Türük qanı* ‘Türk kanı’ için ise *qasiyetti* ‘kutsal’ sıfatını kullanır. Mağjan'ın şiirlerinde *Türük* kelimesi tek başına 22 kez kullanılmıştır. Bu sözcük bir defa da *Türigim* ‘benim Türk'üm’ şeklinde kullanılmıştır. Bu şiirlerden örnekleri şu şekilde göstermek mümkündür:

*Bir künde seniñ iyeñ Türük edi/ Orın ğıp köşip qonıp jürip edi/ Qorıqpaytın tawdan tastañ batır Türük/ Qoynuna jayımenen kirip edi.* (41) ‘Bir zamanlar senin sahibin Türk idi, mekân tutmuştu, göçüp konup yaşamıştı. Dağdan, taştan korkmayan kahraman Türk, koynuna yayı ile girmiş idi.’

*Er Türük en dalaña körik edi,/ Otursa, köşse, qonsa – erik edi./ Turğanda baqıt qası bastarında,/ İrgesi, jel kün tiymey, berik edi.* (41) ‘Er Türk geniş bozkırının görkemi idi, otursa da göçse de yerleşse de özgür idi. Talih kuşu başlarında iken güçlü, kuvvetli ve saygıdeğer idi.’

*Anamız bizdi ösirgen qayran Oral,/ Moynın bur tuñğışına, bermen oral!!/ Qosılıp batır Türük balaları, /Taptatpa, jolin kesip, tizginge oral.* (42) ‘Ulu Ural, bizi büyüten annemiz, yüzünü ilk sahibine, bu tarafa dön. Kahraman Türk evlatları birleşin, (düşmana) çiğnetmeyin, yolunu kesip dizginine yapışın.’

*Yapırmay ayrıldıq pa qalın toptan,/ Şabilıp qaytpaytuğın jawğan oqtan/ Türüktiñ jolbarıstay jüreginen,/ Şınımen qorqaq qul bop jawdan buqqan.* (83) ‘Eyvah, gerçekten düşmandan saklanan korkak kullar olup da yağın oklardan dağılıp da geri dönmeyen Türk'ün kaplan gibi yüreğinden ve kalabalık birliğimizden ayrıldık mı?’

*Türkistan – eki dünüye esigi ğoy,/ Türkistan er Türüktiñ besigi ğoy./ Tamaşa Türkistanday jerde tuwğan,/ Türüktiñ Täñiri bergen nesibi ğoy.* (168) ‘Türkistan iki dünyanın kapısı, yiğit Türk'ün beşiğidir. Ne güzeldir Türkistan gibi yerde doğmak, Tanrı'nın Türk'e verdiği nasibidir.’

*Erte de Türkistandı Turan desken,/ Turanda er Türükim tuwıp ösken./ Turanın tağdırı bar tolkımalı,/ Basınan köp taşama künder keşken.* (168) ‘Önceden Türkistan'a Turan demişler, Turan'da yiğit Türk'üm doğup büyümüş. Turan'ın dalgalı bir kaderi var. Başından çok ilginç günler geçmiştir.’

## 4. Türklükle İlgili Kavramlar

### 4.1. Turan

Turan kavramı ana yurdu temsil etmesi bakımından Türklüğün esas kavramlarından biridir. “Türklerin ve akraba milletlerin tarihî anavatanı anlamında siyasal ve kültürel bir kavram.” (Sarınay, 2012, s. 407) olarak tanımlanabilecek Turan sözcüğü Türk kelimesinin Farsçadaki çokluk şekli olan Tur(k)an’dan gelmektedir (Turan, 2003).

Mağjan Jumabayulı'nın şiirlerinde Turan kavramı önemli bir yer tutar. Onun nazarında Turan ve Türkistan kavramları aynı kavramlardır. Türklerin yaşadığı tüm yerlere Turan demek mümkündür. Şiirlere göre Turan, dünyada eşi benzeri olmayan, ateşli rüzgar gibi bir tarihe sahip olan, uçsuz bucaksız çölü, deniz denilebilecek gölleri, taşınca çölü basan nehirleri, başını ebedi beyaz saçlar basmış, gökyüzüne ulaşan dağları olan, zamanında Efrasiyab'ın (Alp Er Tunga'nın) yönettiği, Keyhüsrev ve Zülkarneyn'in göz koyduğu, Turağay, Aksak Timur gibi beylerin, Ulugbek gibi bilginlerin yetiştiği, Kazakların hanlık kurup Kasım Han'ın yönettiği, bozkurt Kenesarı'nın geçmişi kucakladığı, Alaş'a mekan olmuş bir yerdir.

Turan kavramına özellikle *Turannıy Bir Bawında* ‘Turan’ın Bir Bağında’ ve *Türkistan* şiirlerinde rastlanmaktadır. *Turannıy Bir Bawında* şiirinin başında Mağjan, *suwret* ‘tablo, resim’ kelimesini kullanmıştır. Şair, şiirin başından sonuna kadar ancak hayal alemlerinde olabilecek kadar muazzam bir güzellikle tasvir etmiştir Turan bağı. Bu bağ incilerle, değerli taşlarla süslüdür, gökyüzü aydınlıktır. Burası bülbüllerin güllere sırlar verdiği bir bağdır. Bu tasvirlerden sonra Turan’ın aydınlık gölünün üzeri kurbağalarla kaplanır ve bülbüller ötmemeye başlar. Elbette bu müthiş tasvirin kötü bir şekilde bitmesi Türklerin birliğinden ayrılması ve bütün Türkistan’ı Rusya’nın işgal etmesi ile alakalıdır.

Şiirlerde 32 defa geçen Turan kavramına dair örnekleri şu şekilde göstermek mümkündür:

*Ertede Türkistandı Turan desken,/ Turanda er Türigim tuwıp ösken./ Turannıy tağdı bar tolkımalı,/ Basınan köp taşama künder keşken.* (168) ‘Önceden Türkistan’a Turan demişler, Turan’da yiğit Türk’üm doğup büyümüş. Turan’ın dalgalı bir kaderi var. Başından çok ilginç günler geçmiş.’

*Turannıy tawları bar aspañğa asqan/ Mängige basın appaq şaştar basqan./ Bawırında erke bulaq saladı oynaq/ Jaralıp tawdan asqan salqın jastan.* (169) ‘Turanın, başını ebedi beyaz saçlar basmış gökyüzüne ulaşan dağları var. Sinesinde dağdan akan serin sulardan oluşan çeşme, oyunlar oynuyor.’

*Turannıy jeri de jat eli de jat,/ Quyınday bastan keşken küni de jat!/ Turandı tügelimen biylep turğan/ Ertede ertegi xan Afrasiyab.* (169-170) ‘Turan’ın ülkesi de halkı da bir başkadır. Başından fırtına gibi geçen günü de bir başkadır. Önceden Turan’ın her yerini yöneten efsanevi han Efrasiyap’tır.’

*Turanda qasiyetti qumar bolğan,/ Ertede Key-Qısrıaw men Zülqarnayın.* (170). ‘Önceden kutsal Turan’a heveslenenler Keyhüsrev ile Zülkarneyn’dir.’

### 4.2. Alaş

19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında Kazakistan’da ortaya çıkan, bir grup milliyetçi aydının etrafında toplandığı milli hareketin adı da olan Alaş kelimesinin kökeni hakkında çeşitli görüşler vardır. Niğmet Mıncan (1994, aktaran Moidabayeva 2002), bu ismin Sır Irmağı civarında yaşayan Kızılarıslan Han’ın savaşta ganimet olarak ele geçirilen bir kadından dünyaya gelen ve bütün vücudu alaca olduğu için Ala veya Alaş ismi verilen, daha sonraları han olan çocuğunun adından geldiğini belirtmiştir.

Kendisi de bir Alaş aydını olan Mirjakıp Duvlatulı (2013), 23 Mart 1913 tarihli Kazak gazetesinde yazdığı yazısında bu ismin Cengiz Han'ın büyük oğlu Cüci Han'ın ulusundan geldiğini ifade etmektedir. Duvlatov, o dönemde Cüci Han'a bağlı altı boy olduğunu, bu boylarının sloganının ise Alaş olduğunu dile getirerek Altı Alaş kavramının da bu altı boydan geldiğini belirtir. Duvlatov'a göre Alaş kelimesinin asli anlamı vatandaş, yurttaşdır. Yazar, o günlerde Cüci Han'a Alaş'ın önderi anlamında Alaşiy lakabı takıldığını kaydetmiştir.

Mağjan Jumabayuli, şiirlerinde Alaş ve Altı Alaş kavramını Kazak adı yerine kullanmıştır. Şair, *Esimde... Tek Taş Atsın* 'Aklımda...Yeter ki Tan Atsın' şiirinde Alaş kelimesini Kazak anlamında kullandığını dipnotta bizzat belirtmiştir. Ancak şiirlerden, şairin bu kavramı Kazakların ataları için de kullandığını görmek mümkündür. Mağjan için Alaş, uğruna can verilecek kadar kutsaldır. Şiirlerde Alaş kelimesi 96 kez geçmektedir. Bu kelimenin geçtiği örneklerden bazıları şu şekildedir:

*Alaş degen elim bar;/ Nege ekenin bilmeymin;/ Sol elimdi süyemin!* (101) 'Alaş adında halkım var. Neden olduğunu bilmiyorum ama o halkımı seviyorum.

*Ne körsem de **alaş** üşin körgenim;/ Mağan atağ ultım üşin ölgenim!/ Men ölsem de **Alaş** ölmes, körkeyer;/ İstey bersin qoldarınan kelgenin!* (138) 'Ne gördüysem Alaş için gördüm. Halkım için ölmek bana şereftir. Ben ölsem bile Alaş ölmez, güzelleşir, ellerinden geleni yaparlar.'

*Bul Turan ejelden-ağ **Alaş** jeri;/ Turansız tarqamağan **Alaş** şeri;/ Turannıñ topırağında tınıştıq tapqan/ **Alaştuñ** arıstanı Abılay eri.* (171) 'Bu Turan ta ezelden Alaş'ın mekanıdır. Turan olmadan Alaş'ın kaygısı dağılmaz. Turan'ın toprağında huzur bulan er, Alaş'ın aslanı olan Abılay'dır.'

### 4.3. Kazak Dili

Alaş aydınları dil meselesine özellikle önem vermişlerdir. Kazakçanın ilk grameri Ahmet Baytursınu tarafından üç cilt halinde *Til Qural* ismiyle kaleme alınmıştır. Yine Baytursınu, öğrenciler ve yetişkinler için hazırladığı eserlere Kazakçanın güzel örneklerini yerleştirmiştir. Duvlatov, esir kampındayken *Türk Tili* isimli bir sözlük kaleme almıştır. Mağjan ise *Pedagogika* 'Pedagoji' isimli eserinin *Tildiñ Adam Ömirinde Häm Ult Ömirinde Ustağan Ormı* 'Dilin İnsan ve Toplum Hayatındaki Yeri' başlıklı bölümünde şunları kaydetmektedir:

“Kazağın geniş bozkırı gibi dili de zengindir. Bugünkü Türk dillerinin içinde Kazak dilinden zengin, fasih, derin dil yok. Türk dili konuşacağım diyen Türk evlatları günlerin birinde dönüp Kazak diline gelecekler. Kazak dilini kullanacaklar (...) Bir gün Türk evlatlarının dili birleşirse, bu birleşen dilin temeli Kazak dili olursa hiç şüphe yok ki Türk halkının gelecek tarihinde Kazak halkı başköşedeki yerini alacaktır. Geleceğin bu şekilde olacağına bizim inancımız sağlamdır.” (Jumabayuli, 2013, s. 114).

Mağjan'ın *Pedagogika* isimli eserinde Türk kelimesini sadece bu başlık altında kullanması başka bir dikkat çekici husustur.

Mağjan, şiirlerinde son derece temiz, duru, ateşli bir dil kullanmanın yanında *Qazaq Tili* 'Kazak Dili' isimli bir şiir de kaleme almıştır. Bu şiire göre Kazakça nurlu bir yıldız, temiz, derin, keskin, güçlü, geniş bir dildir ve mübarek eliyle, dağılmış Türk evlatlarını sinesine çekebilecek kudrete sahiptir. Örnekler:

*Altın Künnen bağasız bir belgi bop;/ Nurlı juldız – babam tili, den qaldıñ* (62) 'Altın Güneş'ten baha biçilmez bir işaret olarak, atalarımın dili, nurlu yıldız sen kaldın.'

*Jarıq körmey jatsañ da uzaq, ken-tilim;/ Taza, tereñ, ötkir, küşti, keñ tilim;/ Taralğan Türük balaların bawrıña/ Aq qolınmen tarta alarsıñ sen, tilim.* (63) 'Gün yüzüne çıkmadan da eski ve bir

maden gibi zengin dilim, temiz, derin, keskin, güçlü, geniş dilim. Mübarek elinle dağılmış Türk evlatlarını sinene, sen çekebilirsin.'

#### 4.4. Dombıra

Mağjan Jumabayev'in şiirlerinde özelde Kazak kültürüne, genelde ise Türk kültürüne ait pek çok unsur görmek mümkündür. Bunlardan biri de Kazakların millî çalgısı olan dombıradır. Şiirlere göre dombıra, Kazakların dert ortağıdır ve feryat figan ile Kazaklara yoldaşlık eder. Örnekler:

*Dombıram meniñ eki işek,/ Küñirenedi eñirep./ Men de birge küñirenem,/ Közime ıstıq jasım kep.* (172) 'Benim dombıram iki tellidir. Feryat eder hüngür hüngür ağlayarak. Ben de gözüme sıcak gözyaşım geldikçe onunla birlikte feryat ederim.'

*Dombıram meniñ zarlaydı,/ Zarlamaydı, qarğaydı.* (173) 'Benim dombıram feryat eder. Feryat etmez, beddua eder.'

#### 4.5. Kopuz

Türklerin millî çalgılarından biri olan kopuz da Mağjan'ın şiirlerinde kendine yer bulmuştur. Bu kavram hem *Qorqıt* 'Korkut' hem de *Qoylıbaydıñ Qobızı* 'Koylubay'ın Kopuzu' şiirlerinde özellikle işlenmiştir. *Jazğıturi* 'İlkbaharda', *Sälem Xat* 'Mektup' şiirlerinde de kopuz motifini görmek mümkündür. *Qorqıt* şiirinde Korkut, eline kopuzunu alarak dertlerini söyler. *Qoylıbaydıñ Qobızı* isimli şiirde ise bir baksı olan Koylubay bir yarışma için bir müddet kopuzundan ayrılmış fenalaşmış, kopuzuna kavuştuktan sonra ise kendine gelmiştir. Örnekler:

*Ömirde armanım joq Qorqıtqa ersem,/ Qorqıttaı jandı jaspen juwa bilsem./ Jas tögip sum ömirde zarlap-sarnap,/ Quşaqtap qobızımdı körge kirsem!...* (261) 'Korkut'a ulaşısam, Korkut gibi bir canı gözyaşı ile yıkasam ömürde başka bir arzum kalmaz. Keşke insafsız ömrüm boyu ağlaya ağlaya yaş döküp, kopuzumu kucaklayarak mezara girsem.'

*Keldi qobız Qoylıbay közin açtı,/ Qalın el tamaşadan tas bop qattı.* (305) 'Geldi kopuz Koylubay gözünü açtı, kalabalık halk şaşkınlıktan taş kesildi.'

### 5. Türk Boyları

Mağjan Jumabayulı'nın şiirlerinde hem tarihî hem de çağdaş Türk boylarından bazılarını görmek mümkündür. Bu boylar ve bu boylara dair mısralar aşağıda verilmiştir.

#### 5.1. Hun

Hunlar, tarihte Türklerin kurduğu ilk devlet olan Asya Hun İmparatorluğu'nun kurucularıdır. Bu imparatorluk ise Orta Asya tarih sahnesinin ilk büyük imparatorluğudur (Taşağıl, 2018).

Hun kavramı Mağjan Jumabayev'in *Payğambar* 'Peygamber' ve *Oral* 'Ural' şiirlerinde geçmektedir. Peygamber şiirinde *Güwn* olarak kaydedilen sözcüğe şair, Türklerin eski atası şeklinde bir dipnot düşmüştür. Bu şiir, her yönden çökmüş bir batıdan bahsetmektedir. Bu Batı, Musa'nın dilini kesmiş, İsa'nın kanını içmiş, İncil'i yakmış ve Kur'an'ı ayaklar altına almıştır. Bu mısraların ardından şair, Hun'un doğumundan bahsetmeye başlamıştır. Her yönüyle batmış olan Batı'nın kurtuluşunu kendi şahsında, milletinde görmektedir. Örnekler:

*Erte künde jañ bar edi tün tuwğan,/ Qap-qarañğı tün işinde Kün tuwğan./ Ottı Künniñ säwlesinden ot alıp/ Ottı közdi ottı jandı Güwn tuwğan.* (53) 'Geçmiş zamanda çamur vardı, gece doğmuş, kapkaranlık gecenin içine Güneş doğmuş. Ateşli Güneş'in ışığından ateş alınca ateş gözülü ateş canlı Hun doğmuş.'

*Erte künde ottı Künnen Güwn tuwğan,/ Ottı Güwnnen ot bop oynap men tuwğam./ Jüzimdi de, qısıq qara közimdi/ Tuwa sala jalınmenen men juwğam.* (53) 'Geçmiş zamanda ateşli Güneş'ten Hun doğmuş, ateşli Hun'dan ateş gibi oynayarak ben doğmuşum. Doğar doğmaz, yüzümü ve kısık kara gözümü alevle yıkamışım.'

*Qayğılanba, soqır sorlı, şekpe zar;/ Men Kün ulı, közimde Kün nuri bar./ Men kelemen, men kelemen, men kelem/ Künnen tuwğan, Güwnnen tuwğan payğambar.* (53) ‘Ey zavallı kör, kaygılanma, üzülme, ben Güneş’in oğluyum, gözümde Güneş’in nuru var. Ben geliyorum, ben geliyorum, ben geliyorum, Güneş’ten doğan, Hun’dan doğan peygamber.’

## 5.2. Kazak

Kazak boyu, Mağjan’ın kendi boyudur. Bu nedenle şiirlerinde sıklıkla bu kavramı kullanmıştır. Mağjan Jumabayuli, Alaş sözcüğünü de yer yer Kazak için kullanmıştır. Ancak Alaş sözcüğünün üzerinde daha çok Türk birliği anlamı bulunmaktadır. Bu nedenle Alaş kavramı daima kahramanlık, yiğitlik, cesaret gibi kavramlarla iç içe değerlendirilirken Kazak kavramı daha çok bilimden uzak kalmış, yeri yurdu elinden alınmış halk için kullanılmaktadır. Kazak kavramının bu şekilde kullanılmasına Duvlatov’un şiirlerinde de rastlanır.

Şiirlere göre Kazak, çaresiz kalmış, ayağa kalkması hatta isyan etmesi, bilime ulaşması, cehaletten kurtulması gereken bir halktır. Bununla birlikte *Alıstağı Bawırma* ‘Uzaktaki Kardeşime’ isimli şiirde şairin Türk birliğinin Kazak Türklüğü etrafında şekillenmesi gerektiği fikrine sahip olduğu da anlaşılmaktadır. Bu nedenle Kazak halkı Türklük için son derece önemlidir. Örnekler:

*Qozğal qazaq bilimge jügir, kez keldi,/ Qılışın alıp nadandıq sağan kezdendi.* (17) ‘Ayağa kalk Kazak, bilime atıl, zamanı geldi. Cehalet, kılıcını alarak seninle karşılaştı.’

*Bayğus qazaq bas köterip turar ma?/ Köñili tüsip, bilim moynın burar ma?* (17) ‘Zavallı Kazak isyan edip de ayağa kalkar mı? Hoşlanıp da bilimle ilgilenir mi?’

*Qazağım, aristanım, qayrattı erim/ Turdıñ ba qarıw qılmay, qur amalsız?* (33) ‘Kazak’ım, aslanım, gayretli yiğidim, karşılık göstermeden çaresizce kaldın mı?’

## 5.3. Kırgız

Mağjan Jumabayuli’nin şiirlerinde sıkça anılan boylardan biri de Kırgız boyudur. Şiirlere göre Kırgızlar, Manas’ın yiğit evlatları, Alaş’ın sözünün eri çocuklarıdır. Ancak Kenesarı Kasımulı’nın Kırgızlar tarafından öldürülmesi de şiirlerde yer almıştır. *Ertegi* ‘Masal’ ve *Oqjetpestiñ Qıyasında* ‘Okjetpes’in Kenarında’ isimli şiirlerde bu durum görülmektedir.<sup>5</sup> Örnekler:

*Alaşqa qaysar qırğız bala ma eken,/ Qayğımen qaysar janı jara ma eken?* (167) ‘Sözünün eri Kırgız Alaş’ın evladı mı acaba? Sözünden dönmeyen canı yara mı acaba?’

*Alaşın qaysar qırğız balasına/ Qosılsa jara jannıñ jarasına,/* (168) ‘Alaş’ın sözünün eri Kırgız evladı için, keşke canın yarasına yara eklense.

*El jurt izdep Alatawğa barğanda/ Öz bawırı qırğızdan qaza tabadı* (263) ‘Halk, memleket araya araya Aladağ’a gittiğinde öz kardeşi Kırgız’ın elinden ölmüş.’

## 5.4. Tatar

Mağjan Jumabayuli’nin şiirlerinde Tatar kelimesi üç defa geçmektedir.

*Murttı tilmen jalap qap,/ Alaqtatı, jalaqtap,/ Tatarğa tük körinbey.* (342) ‘Bıyığımı dil ile yalayıp, şaşırttı aç gözlülük yaparak, Tatar’a ne yapacağını bilmeden.’

*Erikti-eriksiz suwımnen tatar jandı/ Sıyqırlap sıldırmenen tappadım ba?* (85) ‘Tatar’ı ister istemez suyumun çağılması ile büyüleyip bulmadım mı?’

## 5.5. Sart (Özbek)

Bu kavram şiirlerde bir defa, N’ğa ‘N’ye’ şiirinde geçmektedir. Örnek:

<sup>5</sup> Kınacı (2011), Rus, Arap, Kırgız, Sart, Tatar, Çin, Çerkez, Alman, Fransız, Çek isimlerini “öteki” kimliği olarak değerlendirir.

*Qıtaydan Qarpat qaşa jetken jürek,/ Qarpat asıp, Atlasqa ketken jürek,/ Qazaq, sart, tatar, çerkes, orıs, nemıs,/ Frantsuz, çex... bärin de özi ötken jürek.* (120) 'Çin'den kaçarak Karpatlara ulaşan yürek, Karpatları aşarak Atlas okyanusuna ulaşan yürek, Kazak, Özbek, Tatar, Çerkez, Rus, Alman, Fransız, Çek...Hepsini de kendisi geçmiş yürek.'

### 5.6. Nogay

Nogay kelimesi *Edilde* 'İdil'de' adlı şiirde iki defa geçmektedir. Örnek:

*Erte künde Edildiñ/ Ertegi değen toğayın,/ Düley toğay içinde/ Ormanbetiñ noğayın.* (186) 'Geçmiş günlerde İdil'in ormanını masal olarak anlatmışlar. Orman içinde kahramandır, Ormanbet'in Noğay'ı.'

## 6. Tarihî Kişilikler ve Türk Büyükleri

### 6.1. Afrasiyab (Alp Er Tunga)

Sakaların ünlü ve efsanevi hanı olan Alp Er Tunga, İran kaynaklarında Efrasiyab/ Afrasiyab olarak anılmaktadır. İran-Turan mücadelesinin simge isimlerinden biridir. Efrasiyab ismi Mağjan Jumabayulı'nın şiirlerinde bir defa, *Türkistan* şiirinde geçmektedir. Burada da Afrasiyab, Turanın tamamını yöneten efsanevi hükümdardır. Örnek:

*Turanniñ jeri de jat eli de jat, / Quyınday bastan keşken küni de jat!/ Turandı tügelimen biylep turğan/ Ertede ertegi xan Afrasiyab.* (169-170) 'Turan'ın ülkesi de halkı da bir başkadır. Başından fırtına gibi geçen günü de bir başkadır. Turanı önceden tamamen yöneten efsanevi han Efrasiyab'tır.'

### 6.2. Manas

Dünyanın en uzun destanlarından Manas Destanı'nın ana kahramanı olan Manas, Jumabayulı'nın şiirlerinde Kırgızların atası olarak geçer ve yiğitliği ile bilinir. Şiirlerde beş defa Manas ismi geçmektedir. Örnekler:

*Qırğızga qasiyetti Talas suwın/ Ertede qonıs kılğan batır Manas* (166) 'Kırgızlara kutsal Talas ırmağını önceden yaylak yapan yiğit Manas'tır.'

*Jumbakşı Manastı aytıp jorğalasa,/ Käri jas közine jas aladı eken.* (167) 'Bilmece soran Manas'ı güzelce anlattığı zaman yaşlıların, gençlerin gözü yaşla dolarmış.'

### 6.3. Korkut

Mağjan Jumabayulı'nın şiirleri içinde *Qorqıt* 'Korkut' isimli uzunca bir şiir vardır. Bu şiire göre Korkut, Alaş'ın Altay'ta özgürce yaşadığı bir dönemde Altı Alaş'ta ortaya çıkmıştır. Ölümüne çare aramak için diyar diyar gezmiş ama gittiği her yerde *Ölümden qutulmaysın qaşqanmenen,/ Mınaw kör seniñ körin, Qorqıt jazğan.* (255) 'Ölümden kaçarak kurtulamazsın, bu mezar senin mezarın Korkut, yazmışlar.' mısraları yazılı olan mezar taşı ile karşılaşmıştır. Sonunda Altay'a geri dönmüş ve eline kopuz alarak derdini dile getirmiştir. Ölümüne çare araması Dede Korkut Destanlarındaki Deli Dumrul Destanı ile örtüşmektedir. Elinde kopuzunun olması, ozanların atası olarak gösterilmesi ise şiirdeki kahramanın Dede Korkut olduğuna işaret eder. "Dede Korkut'un ölümden kaçması Kazaklar arasında yaygın bir efsanedir. Bu efsane 19. yüzyılın sonlarından bugüne kadar birçok defa derlenmiş ve yayımlanmıştır." (Ercilasun, 1998, s. 13). Örnekler:

*Qorqıt dep qoyğan eken erdin atın,/ Onğan el er dep atar azamatın./ Talaylar tañdanıptı künde körüp/ Qorqıtın minezinin tım-aq jatın.* (248) 'Yiğidin adını Korkut koymuşlardı, sağlam memleketler delikanlısına er derler. Nicesi, Korkut'un mizacının bambaşka olduğunu her gün görüp şaşırması.'

*Atası aqındardıñ aqın Qorqıt/ Ömirde jürgen jerin qandı or qıp.../ Şomılıp köz jasına sarnay, zarlay,/ Quşaqtap qarağayın jatır Qorqıt.* (259) 'Ozan Korkut, ozanların atası, ömür boyu gezdiği

yerleri kanlı çukur kılmış. Ağlaya ağlaya derdini söyleyip gözyaşı ile yıkanarak, çam ağacından kopuzunu kucaklamış yatıyor Korkut.’

#### 6.4. Timur ve Babası Turağay

Timurlular Hanedanı’nın kurucusu Timur ve onun babası Emir Turağay da Mağjan’ın şiirlerinde kendisine yer bulmuştur. Her iki isim de *Türkistan* şiirinde aynı dörtlükte geçer. Türkistan şiirinin dışında *Aqsaq Temir Sözi* ‘Aksak Timur’un Sözü’ isimli bir şiir daha vardır. Bu şiirde Timur’un ağzından ‘*Ben yerin tanrısıyım...Yer Tanrısı olan Timur’un aslı Türk, varlığı ateştir.*’ mısraları kaleme alınmıştır. Örnek:

*Turannıñ biyleri bar Tarağayday,/ Sol biyden Temir tuwğan ot bop oynay./ Ot şaşıp jer jüzine aqsaq Temir/ Jarq etip öte şıqqan najağayday.* (170) ‘Turan’ın Turağay gibi beyleri var. Bu beyden ateş gibi onayarak Timur doğmuş. Aksak Timur yeryüzüne ateş saçarak, yıldırım gibi birden ortaya çıkmış.’

#### 6.5. Atilla, Balamir

Avrupa Hun Devleti’nin kurucusu Balamir ve devletin en büyük hükümdarı Atilla’nın isimleri, *Ot* ‘Ateş’ şiirinin aynı bendinde geçmektedir. Örnek:

*Zawlap, örlep aspaŋa,/ Älpiden äri asqan da/ Ottı Atilla, Balamer/ Men edim.* (49) ‘Alevlenip gökyüzüne yükselerek Alp Dağlarını aşan, ateşli Atilla da Balamir de ben idim.

#### 6.6. Cengiz Han, Oğulları ve Komutanları

Moğol İmparatorluğu’nun kurucusu ve ilk imparatoru olan Cengiz Han, Mağjan’a göre son derece cesur ve akıllı bir kahramandır. Şair, şiirlerinde Cengiz Han’ı, oğulları Çağatay, Ögeday, Cüci ve Toluy’u, komutanları Subutay ve Cebe’yi *Türkistan* şiirinde işlemiştir. Örnekler:

*Tuwmaydı adamzatta Şıŋğıstay er,/ Danişpan, tuŋğıyıq oy, bolat jiger./ Şıŋğıstay arıstannıñ qur atı da/ Adamnıñ jüregine jiger berer.* (170) ‘İnsaniyette Cengiz gibi akıllı, derin düşünceli, çelik ciğerli er doğmaz. Cengiz gibi bir aslanın sadece adı bile insanın yüreğine cesaret verir.’

*Şıŋğıstan Şağatay, Ükitay, Joşı, Töle/ Atağa tartıp tuwğan bəri böri./ Şıŋğıstay qol bastağan eki közi/ Jolbarıs Supıtay men kökjal Jebe.* (170) ‘Cengiz’den Çağatay, Ögeday, Cüci, Toluy, atalarına çekerek doğmuş, hepsi birer kurt. Cengiz’in ordu yöneten iki gözü, kaplan Sübütay ile bozkurt Cebe.’

#### 6.7. Kazak Hanları/ Beyleri: Nazar Han, Esim Han, Tevke Han, Karakerey Karambay, Kanjıgalı Böğembay, Kaz Davıstı Kazıbek, Jenibek

Altın Orda Devleti’nin dağılmasından sonra kurulan ve Kazak tarihinin dönüm noktalarından biri olan Kazak Hanlığı’nın hanları Mağjan’ın övgüyle bahsettiği tarihî kahramanlardır. Bu kahramanları hem *Türkistan* şiirinde hem de *Ötken Kün* ‘Geçmiş Gün’ şiirinde görmek mümkündür. Örnekler:

*Ädil xan az boladı Nazar dayın,/ Alaşqa Esim Xannın jolı dayın./ Täwkedey danişpan xan qurğan eken/ Basında Kültöbenin kurıltayın.* (171) ‘Nazar gibi adil hanlar çok azdır. Alaş için Esim Han’ın yolu hazırdır. Tevke gibi bilgili bir han, Kültöbe’nin başında kurultay kurmuş.’

*Aqnazar sındı ädil xan,/ Abılay sındı er sultan,/ Qarakerey Qaranbay, Qanjıgalı Böğembay/ Aq nayzanın uşımen,/ Aq bilektiñ küşimen/ Duşpaŋa qısım körsetken,/ Qaz dawıstı Qazıbek,/ Qara palıwan Jänibek/ Jalğanda tuwmas er edi.* (44) ‘Aknazar gibi adil han, Abılay gibi yiğit sultan, Karakerey Karambay, Kanjıgalı Böğembay, kutlu mızrağın ucuyla, mübarek bileğin gücüyle düşmana baskı kuran Kaz Davıstı Kazıbek, kara pehlivan Jenibek gibi erler dünyaya bir daha gelmeyecek yiğitlerdir.’

## 6.8. Uluğbey

Mağjan, Türk bilim tarihinin önemli matematikçilerinden ve astronomi âlimlerinden Uluğ Bey'i Türkistan şiirinde işlemiştir. Örnek:

*Turandı maqtamaymın tipti tekke,/ Onsız-aq Turan tanıs talay şetke./ Sırlaşqan üyde otırıp aspan kökpen/ Bilgiş az jetken jüyrik Uluğbekke.* (170) 'Turan'ı boşu boşuna övmüyorum, bu övgü olmadan da Turan pek çok yabancı için tanıdıktır. Evde oturup semayla, gökyüzü ile sır alıp vermiş, keskin zekâlı Uluğbey'e ulaşan bilgin az yetişmiştir.'

## 6.9. Abılay

Mağjan Jumabayev'in üzerinde ısrarla durduğu, kahramanlıklarını dizelere döktüğü en önemli isimlerden biri Abılay Han'dır. Kurultayla han seçilen Abılay, devleti çok iyi yönetmiş ve bir denge siyaseti gütmüştür. Han Abılay, Mağjan'ın şiirlerinde 60 defa geçmektedir. Bu şiirlere göre Abılay'a saray olan bir ağaç bile Kazaklar için evliya kabirlerinden daha önemlidir<sup>6</sup>. Örnekler:

*Küni keşe aybındı Abılay babası,/ Aqılı keñ, altı Alaştıñ ağası,/ Şın Xan edi-aw, qorğanı edi-aw Qazaqtıñ,/ Öldi Abılay, soldı Qazaq dalası* (271) 'Bundan kısa süre önce heybetli Abılay atası, çok akıllı idi, Altı Alaş'ın büyüğü idi. Hakiki han idi, Kazakların kalesi idi. Öldü Abılay Kazak bozkırı soldu.'

*Qabirinen äwliyenin alaşqa artıq,/ Ertede Abılayğa orda bolğan ağaş.* (274) 'Alaş için evliya kabirinden evladır, geçmişte Abılay'a saray olan ağaç.'

## 6.10. Kene Han

Abılay'ın torunu ve Kazak Hanlığı'nın son hanı olan Kenesarı Han, Mağjan'ın şiirlerinde sıkça zikrettiği kahramanlardandır. Kenesarı Han 1837 ile 1847 arasında on yıl boyunca Çarlık Rusya'yı Kazak topraklarından atmak ve Kazakları tek bayrak altında toplamak için isyan çıkarmış, bu isyanı sevk ve idare etmiştir. Bu isyan sırasında büyük başarılar kazanmış, ölümünün ardından isyan bastırılmıştır (Tansu ve Özdemir, 2017). Örnekler:

Mağjan'ın şiirlerinde Kene Han 29 kere geçer, 11 defa *Kenesarı* isminin saygı ve sevgi anlamlı kısaltması olan *Kenekem* biçimi, 3 defa da *Kenejan* biçimi geçmektedir.

*Ertek, ertek, ertek, ertek erte eken,/ Erte künde eşki jüni börte eken.../ Xan Abılay nemeresi Kene Xan/ Aspanğa örlep zawlap janğan ört eken.* (262) 'Masal, masal, masal, masal önceden imiş. Önceden keçi yünü alaca imiş... Abılay Han'ın torunu Kene Han, yana döne gökyüzüne çıkan ateş imiş.'

*Qırağı Tyan-Şan' men Pamir, Alay,/ Kütedi köpten seni qaray qaray./ Kene men Abılaydın jolın quwmay,/ Japanda jayıluwdın mäni qalay* (171) 'Dikkatli Tanrı Dağları ile Pamir, Alay çoktandır baka baka seni bekliyor. Kenesarı ile Abılay'ın yolunu takip etmeden ıssız ovada yayılmanın manası nedir?'

*Ertedegi adamdardın bəri de er,/ Tün jağında el bar eken orıs der./ Orıs eli Arqağa qol salğan soñ,/ Jas Kenenin jüregine qalın şer.* (262) 'Önceki insanların hepsi yigittir. Gece tarafında Rus isimli halk varmış. Rusların Arka'ya azap çektirmeye başlaması genç Kene'nin yüreğine büyük derttir.'

## 6.11. Sızdık Sultan

Kene Han'ın oğludur. Sızdık Sultan Kazakları korumak için tuğ çekmiştir. Tamamı *Ertegi* 'Masal' şiirinde olmak üzere bu isim toplam 26 defa geçmektedir. Örnekler:

<sup>6</sup> Abılay, Kenesarı Han ve Sızdık Sultan, Mağjan tarafından çokça işlendiği için diğer Kazak hanlarından ayrı olarak ele alınmıştır.



*Kene artında jas arıstan Sızdıq bar,/ Tös üstinde jelkildegen qara jal.* (263) ‘Kene Han’ın ardında düşünün üstünde dalgalanan kara yelesiyle genç aslan olan Sızdıq var.

*Jap-jas Sızdıq qorğamaq bop qazağın,/ Tuw köterip qarğa ildi sadağın.* (263) ‘Gencecik Sızdıq, Kazakları korumak için tuğ çekip yayını kara sapladı.’

### 6.12. Navrızbay

Navrızbay, Kenesarı Han’ın müşavirlerinden ve komutanlarından. Bizzat Kenesarı Han ile silah arkadaşlığı yapmıştır (Omarbekov vd., 2016, s. 73). Navrızbay ismi, Mağjan’ın şiirlerinde iki defa geçmektedir. Örnek:

*Elim deydi, jerim deydi, janadı,/ Jetkinşegi er Nawrızbay balanı/ Ertip alıp, qorğamaq bop qazağın,/ Abılaydın ala tuwın aladı.* (262) ‘Halkım der, toprağım der ağlar. Genç yiğit Navrızbay’ı Kazakları korumak için yanında götürüp Abılay’ın alaca tuğunu alır.’

### 6.13. Kasım Han

Kazak Hanlığı’nın dördüncü hanı olan Kasım Han, Kazak örfi hukukunu sistemleştiren handır (Tamir, 2002). Mağjan da bu büyük hanı Türkistan şiirinde işlemiştir. Örnek:

*Arıstan elge otan bolğan Turan,/ Turanda Qazağım da xandıq qurğan./ Qazaqtan qasqa joldı Qasım xanı/ Turannıñ talay jerin biylep turğan.* (171) ‘Turan, aslan halka vatan olmuş, Turan’da Kazağım da hanlık kurmuş. Kazakların adaletli Kasım Han’ı Turan’ın pek çok yerini yönetmiş.’

### 6.14. Batır Bayan

Mağjan, hususi olarak Batır Bayan ile ilgili uzun şiir (poema) yazmıştır. Şiire göre Batır Bayan, Abılay’ın çok değer verdiği iki yiğidinden biridir. “Bu şiirin ortaya çıkmasında Şokan’ın etkisi vardır, şeklinde yorum yapmak mümkündür. Çünkü Şokan’ın *XVIII. Asır Baturları Yönündeki Tarihi Efsaneler* isimli makalesinde gösterilen olay, Batır Bayan’ın ana kahraman olduğu öykünün etrafında döner.” (Elewkenov vd. 2002, s. 202). Bu şiirde Batır Bayan’ın küçük kardeşi Noyan da kahramanlar arasındadır. Yine aynı şiirde *Bayjigit, Tasbolat, Tolıbay, Kanay, Kanjıgaalı Bögenbay, Janatay, Sarımalay, Orazımbet, Elşibek, Koşkaroğlu Jenibek, Sırımbet, Karabujır, Tetiğara, Bukar, Er Kökşe, Er Kosay, Usa, Seren* gibi kahramanların ve ozanların isimleri bulunmaktadır. Örnekler:

*Jaw dese jatpaytuğın Batır Bayan,/ Apırm-ay, kelmewinin mäni qalay?* (277) ‘Eyvahlar olsun, düşman denince yatmayan Batır Bayan’ın gelmemesinin anlamı nedir?’

*Qazaqtıñ batırları bəri qıran,/ Sonda da bir batır joq Bayanday tap.* (277) ‘Kazak baturlarının hepsi yiğit, bunların içinde de Bayan gibi ateşli bir batur yoktur.’

*Bayannıñ batırlığı Alaşqa ayan.* (279) ‘Bayan’ın yiğitliği tüm Alaş tarafından bilinir.’

### 6.15. Abay

Modern Kazak edebiyatının en önemli temsilcilerinin başında gelen Abay İbragim Kunanbayuli da Mağjan’ın şiirlerinde görülen isimlerden biridir. Şair, Abay için *Ataqtı Aqın-Sözi Altın Xakim Abayğa* ‘Meşhur Ozan, Sözü Altın Bilgin Abay’a’ isimli bir şiir yazmış ve Abay’ı yüceltmıştır. Bu şiirde Abay şu şekilde anlatılmıştır:

*Şın xakim, söziñ asıl – bağa jetpes,/ Bir söziñ miñ jil jürse dämi ketpes.* (16) ‘Hakiki bilgin, sözün değerlidir, ona paha biçilmez, bir sözün bin yıl da yaşasa tadı kaybolmaz.’

### 6.16. Mirjakıp Duvlatov

Kazak edebiyatının en önemli isimlerinden biri olan, yazdığı *Oyan, Qazaq!* şiir kitabı Atatürk tarafından Türkiye Türkçesine aktarılan Mirjakıp Duvlatov’un Mağjan’ın şiirlerinde özel bir yeri vardır. Mağjan, Duvlatov için *M. D. Abaqtıdan Şıqqanda* ‘M. D. Hapışaneden Çıkınca’, *Jawğa*

*Tüsken Janğa (M. D. 'ğa xat)* 'Düşman Eline Düşen Cana (M. D. 'ye Mektup) ve *Tutqın (M. D. 'ğa xat)* 'Esir (M. D. 'ye Mektup) isimli üç şiir yazmıştır.

Mağjan'ın şiirlerinde Duvlatov'un adı doğrudan geçmez. Şiirde M. D. harfleri Duvlatov'u karşılamaktadır. Basının baskı altında tutulduğu, Baytursınulı'nın baş makalesinin Kazak gazetesinde yayımlanmadığı bir dönemde bu tarz şifreli/ üstü kapalı isimler, müstearlar kullanılmaktadır. Zira Alihan Bökeyhan *Qır Balası* müstearını kullanırken Duvlatov *M. D., Madiyar, Türük Balası* gibi müstearlar kullanmıştır.

Mağjan Jumabayev, *Jawğa Tüsken Janğa (M. D. 'ğa xat)* şiirinde Duvlatov ile özdeşleşen *Oyan* 'Uyan' motifini kullanmış ve bu şiirde Duvlatov'un mısralarına benzer mısralar kaleme almıştır. Örnekler:

*Erik qası qayta uşıp kelgenine,/ Duwşar bolmay duşpanın mergenine./ Qayta şıqtı batqan kün, nur şaşıldı,/ Mıñ şükirlik Täñiriniñ bergenine.* (206) 'Özgürlük kuşu, düşmanın keskin nişancısına av olmadan tekrar uçup geldi. Batan gün tekrar doğdu, nur saçıldı. Tanrı'nın verdiği binlerce şükür olsun.'

*"Oyan! Dedin jurtıña,/ Bas köterip, tirlik kıl!" Aqıl ayttıñ ultıña:/ Tasta talas, birlik qıl.* (203) 'Uyan, dedin yurduna, başkaldırıp yaşa. Halkına akıl verdin, dalaşmayı bırakıp birlik olun diye.'

*Kewdede ot, işte jalın, közde jas,/ Küni tüni qayğı jutqan sorlı bas./ Saban tösek, dım, qarañğı jatağı,/ Nanı qara, şayı qara, qarnı aş.* (206) 'Bedende ateş, içeride alev, gözde yaş gece gündüz kaygılanan zavallı. Samandan döşek, rutubet, yatağı karanlık. Ekmeği kara, çayı kara karnı aç.'

### 6.17. Asan Kayğı

Asan Kayğı, 15. yüzyıl Kazak edebiyatının en önemli isimlerinden biridir. Hayatı hakkında pek bilgi olmayan Asan Kayğı'nın adı halk arasında evliyaya çıkmış, Şokan Velihanov onu *Bozkır Filozofu* olarak adlandırmıştır (Altınmakas, 2014). Mağjan da bu büyük şahsiyete şiirlerinde yer vermiştir. Örnekler:

*Asan Qayğı saldırğan/ Astraxanğa jeteyin... Asannıñ tawıp molasın./ Soğan tawap eteyin.* (187) 'Asan Kayğı'nın yaptırdığı Astrahan'a varayım... Asan'ın mezarını bulup tavaf edeyim.'

*Alaştıñ Asan Qayğı danışpanı/ Ketpegen Qandı Özek dep tipti tekke.* (284) 'Alaş'ın dehası Asan Kayğı (Jaldözek için) boş yere kanlı su yatağı dememiş.'

### 7. Türk Coğrafyası

Mağjan'ın şiirlerinde Türk coğrafyasının tamamını görmek mümkündür. Şiirlerinde işlediği Turan mefkûresine canı gönülden bağlı olan Mağjan için halkın yaşadığı tüm topraklar, bu coğrafyada bulunan dağlar, aydın ve uçsuz bucaksız göller, halkları ve toprakları besleyen ırmaklar, denizler kutsaldır. Mağjan, bu coğrafi isimlerden bazılarında aşkla bahsetmektedir. Ona göre Türklerin ata yurdu olan Altay'dan, Anadolu'da yaşayan Oğuzların ulaştığı Akdeniz ve Karadeniz'e, Balamir ve Atilla'nın ulaştığı Balkanlar'a kadar tüm topraklar Türk yurdudur.

Onun şiirlerinde görülen coğrafi isimleri yalnızca Kazak coğrafyasında bulunan coğrafi isimler olarak değerlendirmek doğru değildir. Örneğin Ural Dağı her ne kadar Kazak coğrafyasından Kuzey Kutbu'na kadar uzanan sıra dağlar olsa da Mağjan bu dağı, Türk yurdu, kahraman Türk evlatlarını büyüten anne olarak işlemiştir.

Mağjan'ın şiirlerinde görülen coğrafyayı ve coğrafi isimleri şu şekilde göstermek mümkündür:

#### 7.1. Ural Dağı ve Ural Nehri

Mağjan'ın üzerinde en çok durduğu coğrafi adlardan biri Ural Dağı ve Ural Nehri'dir. Bu ismi *Oral Tawı* 'Ural Dağı', *Tez Baram* 'Çabuk Gideceğim' ve *Oral* 'Ural' şiirlerinde görmek mümkündür. Örnekler:

*Qaraşı töñirekke moynın burıp,/ Altay, **Oral** boyında turğan Türik/ Atı da, zatı da joq, dıbısı joq,/ Joğalğan äldeqayda irip-şirip.* (42) ‘Altay, Ural boyunda yaşayan Türk, başını çevirip etrafına baksana. İsmi de cismi de sesi de yok, bir şekilde yıpranıp çürüyüp kaybolmuş.’

*Anamız bizdi ösirgen qayran **Oral**, /Moynın bur tuñğışıña, bermen oral!/ Qosılıp batır Türik balaları, /Taptatpa, jolın kesip, tizginge oral.* (42) ‘Ulu Ural, bizi büyüten annemiz, yüzünü ilk sahibine, bu tarafa dön. Kahraman Türk evlatları birleşin, (düşmana) çiğnetmeyin, yolunu kesip dizginine yapışın.’

*Uzun **Oral** – kün men tün şekarası,/ Bir jağı kün, bir jağı tün balası./ Arğı jağı - kök közdi jin uyası,/ Bergi jağı – Türiktiñ sar dalası* (173) ‘Uzun Ural, gündüz ile gecenin sınırı, bir tarafı güneşin, diğer tarafı gecenin çocuğu. Öte yanı gök gözlü cin yuvası, beri yanı Türk’ün uçsuz bucaksız çölü.’

## 7.2. Hantenri Dağı

Bu dağın adı Mağjan’ın *Türkistan* ‘Türkistan’ ve *Batır Bayan* ‘Batur Bayan’ şiirlerinde geçmektedir. Örnekler:

*Eriksiz er Türikti oyğa alarsıñ/ Kökke asqan **Xantünirige** qaray qaray* (169) ‘Göge yükselen Hantenri’ye baka baka çaresiz kahraman Türk’ü düşünürsün.’

*Bası egiz erke İleniñ: Keñes, Tekes/ **Tañiriniñ** tentek Tekes dämin tatqan* (294) ‘İli Nehri’nin başı ikiz nazlı, Kenes ve Tekes, Hantenri Dağı’nın tadını yaramaz Tekes tatmış.’

## 7.3. Balkaş Gölü

Mağjan’ın şiirleri içinde Balkaş Gölü’nün adı da *Türkistan* ‘Türkistan’ ve *Batır Bayan* ‘Batur Bayan’ şiirlerinde geçmektedir. Örnekler:

***Balqaştıñ** betin mänği merwert japqan.* (294) ‘Balkaş’ın üstünü ebedi bir inci kaplamış.’

***Balqaştı** bawırına alğan Tarbağatay.* (169) ‘Balkaş’ı sinesine alan Tarbağatay’dır.’

## 7.4. Kazığurt Dağı

Bu isim sadece *Türkistan* ‘Türkistan’ şiirinde geçmekte ve Hz. Nuh’un gemisinin bulunduğu dağ olarak gösterilmektedir. Örnek:

***Qazığurt** kasiyetti taw bolmasa,/ Topanda Nuq kemesi toqtar qalay* (169) ‘Kutsal Kazığurt Dağı olmasaydı, tufanda Nuh gemisi nasıl dururdu?’

## 7.5. Akdeniz, Karadeniz.

*Alıstağı Bawırına* ‘Uzaktaki Kardeşime’ isimli şiirin Mağjan Jumabayuli’nin şiirleri arasında Türkiye Türkleri için özel bir yeri vardır. Bu iki isim de Mağjan’ın uzaktaki kardeşleri için yazdığı bu şiirde geçmektedir. Örnek:

*Altaydın altın küni erkeletip,/ Kelgende jolbarıs bop jaña er jetip,/ **Ak teñiz, Qara teñiz** ar jağına,/ Bawırım, meni tastap, qaldın ketip.* (83) ‘Kardeşim, Altay’ın altın güneşi seni şımarttığında, yetişip bir kaplan olduğunda beni bırakıp Akdeniz ve Karadeniz’in ötesine gittin.’

## 7.6. Seyhun ve Ceyhun

Bu iki nehir Mağjan’ın şiirlerinde farklı isimlerle anılmaktadır. *Oqıs* ismi Ceyhun’u *Yaqsart* ismi ise Seyhun’u karşılamaktadır. Aynı zamanda *Sırdariya* ‘Sirderya’ ismi de şiirlerde görülmektedir. Örnek:

*Ertede **Oqıs, Yaksart** – **Jeyxun, Seyxun**, /Türikter bu ekewin dariya deytin./ Kiyeli sol eki suw jağasında/ Tabasıñ qasiyetti babañ beyitin.* (169) ‘Amuderya, Sirderya, Ceyhun, Seyhun, Türkler

bu ikisine önceden beri ırmak derler. Bu mukaddes iki suyun yakasında, mukaddes babanın mezarını bulursun.'

### 7.7. İdil, Yayık, İrtiş ve Yedisu

Bu nehirlerin ismi Mağjan'ın özlemle andığı geçmişi anlattığı *Ötken Kün* 'Geçmiş Gün' isimli şiirde geçmektedir. Bu nehirlerin içinde İdil'in yeri Mağjan için ayrıdır. Çünkü bu nehirle alakalı *Edil'de* 'İdil'de' ve *Edildiñ Sağasında* 'İdil'in Ağzında' isimli iki münferit şiir daha vardır. Örnekler:

*Edil, Jayıq, Sırdariya, Belgili jurıtqa eski suw, Tätti, dämdi, tarmaqtı, Uzun Ertis, Jetisuw, Osi bes suw arası, Sariarqa degen jer edi.* (42) 'İdil, Yayık, Sirderya yurtta meşhur olan eski ırmaklardır. Tatlı, lezzetli, kol kol, uzun İrtiş, Yedisu. Bu beş ırmak arasında Sariarka isimli yer var.'

*Oynap turğan oqaday, Edildiñ beti aq ala.* (186) 'Kıyırdayıp duran altın ipli ipek gibi İdil'in yüzü bembeyaz.'

### 7.8. Sariarka

Bu bölge Mağjan'ın şiirlerinde sıkça andığı, özlediği bir coğrafyadır. Özellikle *Sağındım* 'Özledim' isimli şiirinde şair hem Sariarka'yı hem de Sariarka'daki aydınlık gölü özlediğini ifade eder. Sariarka ismi 18 kez geçmektedir. Örnekler:

*Tirilteyin alıp atam aruwağın, Tazartayın Sariarqamıñ topırağın.* (61) 'Atalarımın ruhunu alıp dirilteyim, Sariarka'mın toprağını temizleyeyim.'

*Jibermeydi qara temir qayırsız, Erkin dala Sariarqamıñ sälemin.* (234) 'Acımasız kara demir özgür bozkırın ve Sariarka'nın selamını göndermiyor.'

### 7.9. Altay

Bu isim Mağjan'ın şiirlerinde genellikle Türklerin ata yurdu olarak gösterilir. *Alıstağı Bawırma* 'Uzaktaki Kardeşime' şiirinde ana olarak da gösterilir. Bu şiirde kaygıdan kan yutan kardeşlerine, *gel ata mirası altın tahta, Altay'a göç edelim* demektedir. Mağjan'ın şiirlerinde Altay ismi 24 kez geçmektedir. Örnekler:

*Beyištey altın Altay eteğinde, Ertede alaş eli meken etken* (248) 'Cennet gibi altın Altay'ın eteğinde eski zamanlarda Alaş halkı mekân tutmuş.'

*Qaraşı töñirekke moynın burıp, Altay, Oral boyında turğan Türük, Atı da, zatı da joq, dıbısı joq, Joğalğan äldeqayda irip-şirip.* (42) 'Altay, Ural boyunda yaşayan Türk, başını çevirip etrafına baksana. İsmi de cismi de sesi de yok, bir şekilde yıpranıp çürüyüp kaybolmuş.'

### 7.10. Sasık Köl

Şairin doğduğu yerdir. Bu nedenle şair, kaleme aldığı *Tuwğan Jerim Sasıqköl* 'Doğduğum Yer Sasıkköl' isimli şiirde buradan sevgi ve özlemle bahsetmektedir. Örnek:

*Sasıq dep erketip at qoyğan köl, Ot suwğa iyeñ tügil, jat toyğan köl, Nazdanıp jüyrik minip, tarlan şüyip, Köksilder tus tus jaqtan at qoyğan köl.* (5) 'Nazlandıra nazlandıra Sasık diye ad konulan göl, ota, suya sadece sahibinin değil yabancıların da doyduğu göl. Nazlanıp yürük atlara binilen, güzel atların süzüldüğü, yiğitlerin dört bir tarafa at koyduğu göl.'

### 7.11. Kökşetav

Mağjan, Kökşetav için ayrı bir şiir yazmıştır. Bu şiirde Kökşetav'ın kendisi için Tur Dağı gibi olduğunu ifade etmiştir. Kökşetav ismi bu şiirin dışında *Batır Bayan* şiirinde de geçmektedir. Örnek:

*Aspanmenen tiresken,/ Täñirimen tildesken/ Kökşetawım bip-biyik.* (143) Gökyüzü ile dalaşan, Tanrı ile söyleşen Köşetav'ım çok yüksek.'

### 7.12. Balkanlar

Mağjan'ın şiirlerinde Balkanlar hem ulaşılması arzulanan yer hem de Cüci ve Subutay'ın yerle yeksan ettiği coğrafya olarak geçmektedir. Örnek:

*Älpige barğam Altaydan,/ Balqanğa barğam Qıtaydan* (49) 'Altay'dan Alpler'e, Çin'den Balkanlara gideceğim.'

*Zawlap, örlep aspanğa,/ Älpiden äri asqan da/ Ottı Atilla, Balamer/ Men edim. Tağı barğanda/ Oyran salıp Balqanğa/ Jolbarıs Joşı, Sübitay er/ Şalğay-şalğay jer şalıp,/ Basıldım biraz ot alıp.* (49-50) 'Alevlenip gökyüzüne yükselerek Alp Dağlarını aşan, ateşli Atilla da Balamir de; yine Balkanları yerle yeksan edip ilerleyen, uzak uzak yerleri hafif bir ateşe veren kaplan Cüci, Er Subutay, ben idim. Biraz ateş alıp da duruldum.'

### 7.13. Alatav

Bugün Kırgızistan'da bulunan Aladağ (Alatav) için Mağjan özel bir şiir yazmış ve bu dağı Kırgızların mekânı olarak göstermiştir. Örnek:

*Şınđarın Alatawdın jel jaylağan/ Jel emes, qalın Qırğız el jaylağan.* (166) 'Aladağ'ın doruklarını rüzgâr mekân tutmuş, rüzgâr değil, kalabalık Kırgız halkı mekân tutmuş.'

### 7.14. Asya

Şiirlerde bir defa geçen Asya, Kazaklara ait olması gereken bir yer olarak gösterilir. Örnek:

*Arbañdağan Aziya -/ Jalınday jalaw soniki,/ Endeşe Qazaq seniki!* (182) 'Ağır ağır giden Asya, alev gibi bayrak onundur, öyleyse Kazak, senindir.'

### 7.15. Astrahan

Mağjan'ın şiirlerinde Astrahan, Asan Kaygı'nın imar ettiği bir yer olarak gösterilir. Örnek:

*Asan Qayğı saldırğan/ Astraxanğa jeteyin... Asannıñ tawıp molasın,/ Soğan tawap eteyin.* (187) 'Hasan Kaygı'nın yaptırdığı Astrahan'a varayım... Asan'ın mezarını bulup tavaf edeyim.'

### 7.16. Türkistan

Türkistan ve Turan kavramları Mağjan'ın şiirlerinde aynı kavram olarak değerlendirilmiştir. Mağjan'ın şiirlerinde Türkistan sözcüğü 10 defa geçmektedir. Bu kelime *Türkistan* 'Türkistan' ve *Eski Türkistan* 'Eski Türkistan' şiirlerinin dışında *Ertegi* 'Masal' isimli şiirde de geçmektedir. Örnekler:

*Türkistan – eki dünyeye esigi ğoy,/ Türkistan er türiktiñ besigi ğoy./ Tamaşa Türkistanday jerde tuwğan, Türiktiñ Täñiri bergen nesibi ğoy.* (168) 'Türkistan iki dünyanın kapısı, yiğit Türk'ün beşiğidir. Ne güzeldir Türkistan gibi yerde doğmak, Tanrı'nın Türk'e verdiği nasibidir.'

*Ertede Türkistandı Turan desken,/ Turanda er Türigim tuwıp ösken./ Turannıñ tağdı bar tolkımalı,/ Basınan köp taşama künder keşken.* (168) 'Önceden Türkistan'a Turan demişler, Turan'da yiğit Türk'üm doğup büyümüş. Turan'ın dalgalı bir kaderi var. Başından çok ilginç günler geçmiş.'

### 7.17. Buvrabay Gölü

Buvrabay Gölü de Mağjan'ın özellikle Abılay Han ile ilişkilendirerek işlediği coğrafi isimlerden biridir. Şiirlerde 12 defa geçmiştir. Örnek:

*Solardıñ ortasında Buvrabay köl/ Möp-möldir döp-döngelek uqsaydı Ayğa./ Buvrabay – Arqa aralı, jer erkesi,/ Ertede qonıs bolğan Abılayğa.* (274) 'Bunların içinde Buvrabay Gölü dupduru,

yusyuvurlak, aya benzer. Yeryüzünün nazlıları Buvrabay ve Arka adası önceden Abılay'a mekân olmuş.'

### 7.18. Okjetpes Dağı

Mağjan Jumabayulı'nın şiirleri içinde *Oqjetpestiñ Qıyasında* 'Okjetpes'in Yamacında' isimli bir şiir vardır. Bu şiirde Kenesarı Han'dan bahsedilir. Mızrak gibi olan Okjetpes Dağı'na sadece Kenesarı Han'ın ayak bastığı dile getirilir. Tamamı bu şiirde olmak üzere Okjetpes ismi Mağjan'ın şiirlerinde 10 defa geçmektedir. Örnekler:

*Qıyasımen bult quşqan Oqjetpestey/ Basqa taw oydı aspanğa örletpeydi.* (306) 'Başka dağlar yamaçlarıyla bulutu kucaklayan Okjetpes gibi düşünceleri gökyüzüne yükseltmez.'

*Nayzaday Oqjetpestiñ qıyasına/ Jalğız-aq Kenekem ğoy qadam basqan.* (306) 'Mızrak gibi olan Okjetpes'in yamacına sadece Kenesarı'm ayak basmış.'

### 8. Sonuç

Mağjan Jumabayulı'nın şiirlerinde pek çok konuyu görmek mümkündür. Aşk, özlem, vatan sevgisi, halkın o zamanki durumu, halkın içinde bulunduğu durumdan kurtulması için gerekli olanlar, tarih, tarihî kahramanlar Mağjan'ın şiirlerinde en çok işlediği konular arasında sayılabilir. Rusya'nın emenliğine giren Türk halklarının geçmişinin yok sayıldığı bir dönemde Mağjan'ın şiirlerinde tarihe ve tarihî kişiliklere yer vermesi, âdeti, bu duruma isyan niteliğindedir.

Şairin şiirlerinde özellikle üzerinde durduğu Türklük ve Türklükle ilgili kavramlar tarih konusunun içinde değerlendirilebilir. O, bu kavramları şiirlerinde işlerken hem bir tarih bilinci oluşturmak istemiş hem Kazak halkının geçmişten kopuk bir halk olmadığını gözler önüne sermiş hem de *Alıstağı Bawırma* 'Uzaktaki Kardeşime' isimli şiirinde söylediği gibi tüm Türkleri tekrar ulu bütünün içinde görmek arzusunu yansıtmıştır.

Mağjan'ın şiirlerinde işlediği Türklük sadece Kazaklar veya Türkistan coğrafyasında bulunan Türklere hasredilmiş bir Türklük değil, Türklerin tarih sahnesine çıktığı ilk andan şairin yaşadığı döneme kadar uzanan zaman ve coğrafyalardaki bütün Türkleri kapsayıcı bir Türklüktür. *Türkistan* 'Türkistan', *Oral Tawı* 'Ural Dağı' *Qazaq Tili* 'Kazak Dili' gibi şiirlerde bu durumu açık şekilde görmek mümkündür. Zeki Velidi Togan'ın da söylediği gibi Mağjan'ın şiiri bütün Türklere hitap eden bir şiirdir.

Mağjan'ın şiirlerinde işlediği Kazak kimliğini de Türklüğün içinde değerlendirmek gerekir. Çünkü şair, Kazakları da Türklüğün bir parçası olarak görmüş ve değerlendirmiştir. Mağjan'ın bütün şiirlerinde bu Kazak kimliği görülmekle birlikte *Bayan Batır* 'Batur Bayan', *Ertegi* 'Masal', *Oqjetpestiñ Qıyasında* 'Okjetpes'in Kenarında' gibi destanlarında bu konunun daha baskın şekilde işlendiği görülmektedir.

Mağjan, şiirlerinde Türklük konusunu çok geniş bir kültürle işlemiştir. Bu konuyu, tarihî kişiliklerden hükümdarlara, efsanevi kahramanlardan Kazak hanlarına; Balkanlardan Tanrı Dağları'na; Asan Kayğı'dan Abay'a uzanan çok geniş bir perspektif ile işlemiştir. Bu konuyu işlerken o zamanın Türk dünyasından haberdar olduğu da anlaşılmaktadır. *Alıstağı Bawırma* 'Uzaktaki Kardeşime' şiiri bunun göstergesidir. Aynı şekilde Azerbaycan'ın büyük müelliflerinden Mirza Fethali Ahundzade'nin *Aldanmış Kevakib veya Hikayet-i Yusuf Şah* isimli eserini *Jüsip Xan* ismiyle Kazakçaya uyarlayarak yayımlaması da bu durumun başka bir göstergesidir.

Mağjan Jumabayulı'nın şiiri, Jüsipbek Aymavıtulı'nın da söylediği gibi, çok büyük bir kültürün şiiridir. Mağjan da bu büyük kültürün içinde Türklük konusunu, Türk dünyasının bütün şairleri içinde, en veciz, en şairane şekilde işleyen şairlerin başında gelen isimlerdendir.

## Kaynakça

- Abdujabbarqızı A. O. (2014). *XX ğasır bas kezindeki Qazaq poeziyasındağı Türkişilik ideyanıñ körinisi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Āl-Farabi Atındağı Qazaq Ultıq Universiteti, Almatı.
- Altınmakas, L. (2014). *Hanlık devrinden günümüze örneklerle Kazak edebiyatı*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Asqarov, Ā, Elewkenov, Ş., Qasqabasov, S., Rawşanov, E., Şapiyğıy, M. (2002). Tüsinikter. Ş. Elewkenov (Ed.), *Mağjan Jumabayev köp tomdıq şıǵarmalar jıynağı birinşi tom içinde (187-202)*. Almatı: Jazuwşı.
- Avezov, M. (1996). Mağjandı süyemin. M. Bazarbayev (Ed.), *Mağjan Jumabayev şıǵarmaları 2-3 içinde (ss. 407)*. Almatı: Bilim.
- Aymavitulı, J. (1996). Mağjannıñ aqındıǵı tuwralı. M. Bazarbayev (Ed.), *Mağjan Jumabayev şıǵarmaları 2-3 içinde (ss. 365-367)*. Almatı: Bilim.
- Ābdimanulı, Ö. (2010). *XX ğasırdağı Qazaq ädebiyetiniñ alǵaşqı kezeñi*. Almatı: Qazaq Universiteti.
- Duvlatov, M. (2013). Qazaqtıñ tariyxı. J. İsmäğulov (Ed.), *Mirjaqıp Duwlatulı altı tomdıq şıǵarmalar jıynağı-2 içinde (ss. 62-64)*. Almatı: Mektep.
- Elewkenov, Ş. (2002). Mağjan Jumabayev (1893-1938). Ş. Elewkenov (Ed.), *Mağjan Jumabayev köp tomdıq şıǵarmalar jıynağı birinşi tom içinde ss. 5-31*. Almatı: Jazuwşı.
- Ercilasun, A. B. (1998). Deli Dumrul ile Kazakların Korkut atası arasında bir mukayese. *Milli Folklor*, 37, 13-16.
- Haniöǵlu, M. Ş. (2012). Türkçülük. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde (C. 41, s. 551-554)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Jandıbayev, Ğ. (Ed.) (2013). *Mağjan Jumabayev şıǵarmaları 1-tom*. Almatı: Jazuwşı.
- Jumabayulı, M. (2013). Pedagogika. Jandıbayev, Ğ. (Ed.), *Mağjan Jumabayev şıǵarmaları II-tom içinde (26-147)*. Almatı: Jazuwşı.
- Kınacı, C. (2011). Kazak şairi Mağcan Cumabayoǵlu'nun şiirlerinde "kendi" ve "öteki" imajı. *Turkish Studies*, 6(3), 1663-1678.
- Koç, K., İşina, A, Korganbekov, B. (2007). *Kazak edebiyatı-2*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Moidabayeva, D. (2002). Kazaklardaki cüzlük sistemi ve tarihçesi üzerine bir inceleme. *Bilig*, 21, 27-44.
- Mutlu, H. K. (2017). Mağjan Jumabayev ve "Türkistan" şiiri. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 56-66.
- Omarbekov, T. O. (Ed.). (2016). *Qazaqstan (Qazaq Eli) tariyxı-3*. Almatı: Qazaq Universiteti.
- Sarınay, Y. (2012). Turan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C. 41, ss. 407-408)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tamir, F. (1993). *Mağjan Jumabayev öleñderi (Mağjan Jumabayulı'nın şiirleri)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Tamir, F. (2002). Kazak hanlığı. *Türkler Ansiklopedisi (C. 8, ss. 1129-1141)*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

- Tansu, Y. E. ve Özdemir, R. (2017). Kenesarı isyanı (1837-1947). *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 3(3), 208-220.
- Tasmağambetov, İ. N., Tánjin, M. M., Asqarov, Ä. A., Äbdildin, J. M. Äwezov, M. M., ve diğerleri (2004). *Qazaq ädebiyetiniñ äarıyxı 7- tom keñes дәwiri*. Almatı: Qazaqparat.
- Taşığıl, A. (2018). *Kök Tengri'nin çocukları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Toğan, A. Z. V. (1981). *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve yakın yarihi*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Turan, O. (2003). *Türk cihan hâkimiyeti mefkûresi tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.





## RİKSİZ FAİZ ORANI TERCİHLERİNİN PORTFÖY OPTİMİZASYON SONUÇLARINA ETKİSİ\*

Musa OVALI<sup>1\*\*</sup>

U.A. Koray KAYALIDERE<sup>2</sup>

### Öz

Risksiz faiz oranı, finans teorisinin kullandığı parametreler arasında en önemlilerinden biridir. Risksiz oran tercihinde karşılaşılan farklılığın sebebi uygulayıcıların kişisel kararları ya da veriye erişimlerinde karşılaştıkları zorluklar olabilmektedir. Fakat bu oranın seçilmesinde alınan farklı kararların yol açabileceği sonuçlar göz ardı edilmemesi gereken bir öneme sahiptir. Bu çalışmada, risksiz faiz oranı seçimindeki değişimin optimal varlık dağılımı üzerine olası etkileri Borsa İstanbul özelinde incelenmiştir. Araştırma kapsamında seçilen 10 alt endeks (XBANK, XELKT, XGMYO, XGIDA, XKMYA, XMANA, XSGRT, XUTEK, XTRZM ve XULAS) 31.12.2007-31.12.2022 dönemi için aylık frekansta optimizasyon yoluyla incelenmiştir. Referans olarak seçilen 5 farklı risksiz faiz oranı ile gerçekleştirilen optimizasyon sonuçları incelendiğinde, risksiz orandaki varyasyonun portföyün optimal varlık dağılımına dolayısıyla getiri ve riskine etki ettiği tespit edilmiştir. Bu sonuç, finansal karar ve işlemlerde risksiz orana başvuran gerek bireysel gerekse de kurumsal aktörlerin ilgili orandaki farklılığın yol açabileceği olası etkilerini görmeleri açısından önem taşımaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Risksiz Faiz Oranı, Optimal Varlık Dağılımı, Optimizasyon.

**Jel Sınıflandırması:** G10, G32.

## THE EFFECT OF RISK-FREE INTEREST RATE PREFERENCES ON PORTFOLIO OPTIMIZATION RESULTS

### Abstract

The risk-free interest rate is one of the most important parameters used by finance theory. The reason for the difference in risk-free rate preference may be the personal decisions of practitioners or the difficulties they encounter in accessing data. However, the consequences that may arise from different decisions taken in choosing this ratio are of importance that should not be ignored. In this study, the possible effects of the change in risk-free interest rate selection on optimal asset allocation were examined specifically in Borsa Istanbul. It was examined the 10 sub-indices selected within the scope of the research (XBANK, XELKT, XGMYO, XGIDA, XKMYA, XMANA, XSGRT, XUTEK) through optimization for the period 31.12.2007-31.12.2022 with monthly frequency. When the optimization results performed with 5 different risk-free interest rates selected as reference were examined, it was determined that the variation in the risk-free rate affected the optimal asset distribution and therefore return and risk of the portfolio. This result is important for both individual and corporate actors who use the risk-free rate in financial decisions and transactions to see the possible effects of the difference in the relevant rate.

**Keywords:** Risk-Free Rate, Optimal Asset Allocation, Optimisation.

**Jel Classification:** G10, G32.

\* Bu çalışma Musa OVALI tarafından Manisa Celal Bayar Üniversitesi Muhasebe-Finansman Doktora programında yazılmakta olan "Risksiz Faiz Oranı ve Beta Üzerine Denemeler" isimli doktora tezinden türetilmiştir.

<sup>1</sup>Araş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İngilizce İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0001-6678-9719.

**\*\* Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): [musa.ovali@cbu.edu.tr](mailto:musa.ovali@cbu.edu.tr).

<sup>2</sup>Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0003-4073-1644.

**Başvuru Tarihi** (Received): 07.11.2024 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.01.2024

## Giriş

Risk, sonucun belirsiz olduğu bir durumda insan için değeri olan bir şeyin tehlikeye atılma durumunu ifade etmektedir (Rosa, 1998:28). Risk hakkında bir grup düşünür, geleceği bir karanlık olarak görmek yerine fırsata dönüştürmek için belirsizlik üzerine çalışmışlar ve modern risk yönetimi yaklaşımını yaklaşık 2-3 asır önce şekillendirmişlerdir<sup>31</sup>. Finans alanında ise uygulayıcıların risk hakkında bir fikre sahip olmalarına rağmen riski tanımlayabilecek ölçülebilir bir terimi ortaya koymaları zaman almıştır. Rasyonel risk alma süreci oluşturup riskin doğasını, bilimini ve seçim sanatını modern finans dünyasına kazandırmak için girişimlerde bulunan düşünürler, Dünya'ya riski nasıl anlayacaklarını, nasıl ölçeceklerini ve sonuçlarını ne şekilde yorumlayacaklarını göstererek risk almayı modern toplumu yönlendiren başlıca katalizörlerden biri haline getirmeyi amaç edinmişlerdir (Bernstein, 1996). Bu amaç doğrultusunda Markowitz (1952), risk ölçütü olarak varyansın kabul edilebileceğini öne sürmüş ve bu önerisi portföy yönetiminde riskin en yaygın matematiksel tanımı olmuştur (Huang, 2008).

Markowitz'in ufuk açan yaklaşımını temel alarak modern finans alanı dönüşüme uğramış, gerçekleştirilen önemli çalışmalarla (Sharpe, 1964), (Lintner, 1965), (Mossin, 1966) Sermaye Varlıkları Fiyatlama Modeli (SVFM) geliştirilmiştir. Bu model gerek akademik çevre gerekse uygulayıcılar tarafından modern finans alanında sıklıkla başvurulmuş önemli bir model olmuştur. SVFM'de bir yatırımın beklenen getirisi, risk priminin sistematik risk göstergesi olan betayla çarpılıp Risksiz Faiz Oranına (RFO) eklenmesiyle hesaplanmaktadır. RFO vade tarihinde anapara ve getiri tahsilinin sorunsuz gerçekleşeceği ve temerrüt riskinin pratikte neredeyse imkânsız olduğu getiri oranını ifade etmektedir. RFO modern finansın en temel bileşenlerinden biridir ve Modern Portföy Teorisi, SVFM ve Black-Scholes Modeli gibi en popüler finans teorilerinde sıklıkla bu orana başvurulmaktadır (Schmidt, 2021). Kurumsal finansman ve yatırım analizinde yatırım kararı alırken, değerlendirme yaparken yatırımcılar için risksiz bir varlık getirisinin bulunduğu varsayılmaktadır (Damodaran, 2010:2). Literatür incelendiğinde risksiz oran seçiminde farklı yaklaşımlar olduğu görülmektedir. Bu farklılığın optimal portföy ve portföy getirileri üzerine kayda değer etkiye yol açabilme ihtimali yüksektir. Bu etkinin (Faber, 2018) ifade ettiği üzere, risksiz oranın görece yüksek olduğu dönemlerde Optimal Varlık Dağılımı (OVD) üzerinde daha belirgin olduğu söylenebilir. Bunun sebebi OVD'de riskli portföyün profiliyle birlikte risksiz faiz oranının da oldukça önemli olmasıdır. Nitekim OVD'de riskli varlıklara olan talep, risk-getiri dengesinde meydana gelen değişimden doğrudan etkilenmektedir. Aynı durum risksiz orandaki değişim için de geçerlidir. RFO'da meydana gelen bir artış (azalış) risksiz varlığa olan talepte bir artışa (azalışa) yol açmakta (Ganzach ve Wohl, 2018), dolayısıyla OVD'ye doğrudan etki etmektedir (Frijns, Koellen ve Lehnert, 2008). Riskli varlık ile risksiz varlık arasındaki bu ilişki yatırım tercihlerine doğrudan etki etmekte, fiyat ve oynaklıkta meydana gelen değişimler optimal portföyler üzerine dolayısıyla piyasadaki risk durumuna göre yatırımcıların portföy seçim davranışlarını yönlendirmektedir (Liu, Longstaff ve Pan, 2003). Buradan hareketle, bu çalışmanın amacı akademisyenler ve uygulayıcılar tarafından farklı risksiz oran kullanımının yol açabileceği etkiyi de ortaya koyarak farklı RFO tercihinin aralıklı dönemde ve genişleyen (recursive) dönemde olası etkilerini Borsa İstanbul özelinde incelemektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde literatürde karşılaşılan risksiz oran tercihi, üçüncü bölümünde veri seti ve yöntem, dördüncü bölümünde bulgular ve beşinci bölümde sonuçlara yer verilmiştir.

<sup>3</sup> Bernstein (1996)'a göre modern risk anlayışı Hindu-Arap numaralandırma sistemine dayanmaktadır. Riskle ilgili gerçekleştirilen incelemeler ise Rönesans döneminde hız kazanmış, toplumun inanç ve yaşam biçimleri üzerindeki kalıplardan ve kısıtlamalardan kurtulma isteğiyle gelişmeye başlamıştır.

## 1. Literatür Tarama Özeti

Finans literatüründe portföy performansı, risk hesaplamaları, optimizasyon ve yatırım tercihleri vb. konularda gerçekleştirilen ve risksiz orana ihtiyaç duyulan çalışmalardan bazılarında bu bölümde yer verilmiştir. Gerçekleştirilen incelemeler sonucunda ulusal ve uluslararası literatürde yer alan çalışmalarda öne çıkan risksiz oran tercihlerine Tablo 1 ve Tablo 2’de yer verilmiştir.

**Tablo 1:** *Uluslararası Literatürde İncelenen Çalışmalarda Risksiz Oran Tercihi*

Çalışma	Risksiz Oran					Libor-Euribor-Sibor- Eonia
	1 Aylık*	3 Aylık*	6 Aylık*	10 Yıllık*		
Naceur ve Chaibi (2007)	×					
Zhang ve Wihlborg (2010)	×					
Hearn, Piesse ve Strange (2010)	×					
Rezende, Pereira ve Penedo (2019)	×					
Pettengill, Sundaram ve Mathur (1995)		×				
Hwang ve Satchell (1999)		×				
Hwang ve Pedersen (2002)		×				
Matteev (2004)		×				
Basu ve Chawla (2010)		×				
Frijns, Tourani-Rad ve Indriawan (2012)		×				
DiTraglia ve Gerlach (2013)		×				
Van Binsbergen, Diamond ve Grotteria (2022)		×				
Huang ve Ma (2023)		×				
Mirza ve Shahid (2008)			×			
Galagedera (2007)				×		
Bruner, Li, Kritzman, Myrgren ve Page (2008)				×		
Ciora (2011)				×		
Donovan ve Nunez (2012)				×		
Kristoufek ve Ferreira (2018)				×		
Tilfani, Ferreira ve Boukfaoui (2019)				×		
Houweling ve Vors (2002)					×	
Tang ve Shum (2004)					×	
Liu ve Morley (2012)					×	
Bao, Diks ve Li (2018)					×	
Hundal, Eskola ve Tuan (2019)					×	

\*: RFO olarak başvuru alan borçlanma araçlarının vadesini ifade etmektedir.

**Tablo 2:** *Ulusal Literatürde İncelenen Çalışmalarda Risksiz Oran Tercihi*

Çalışma	Risksiz Oran		3 Aylık*	6 Aylık*	1 Yıllık*	2 Yıllık*	Gecelik Faiz Oranı	BİST KYD Repo Endeksi	Repo Faiz Oranı
	1 Aylık*								
Gökgöz (2008)	×								
Güzeldere ve Sarıoğlu (2012)	×								
Turnacıgil ve Doğukanlı (2018)	×								
Coşkun ve Çınar (2014)			×						
Sevinç ve Yakar (2019)			×						
Özkan (2019)			×						
Büyükoğlu (2023)			×						
Dağlı, Bank ve Er (2008)				×					
Sakarya, Yıldırım ve Yavuz (2018)				×					
Yılgör (2005)					×				
Gürel ve Bayazıtlı (2017)					×				
Kaya ve Güngör (2018)					×				
Sezgin ve Tuğay (2020)					×				
Çayırılı, Kayalıdere ve Aktaş (2022)					×				
Yıldız (2015)						×			
Yıldız, Gözkonan ve Bayram (2020)						×			
Yağcı, Türkdönmez ve Yümlü (2021)						×			
Arı ve Sarıoğlu (2021)						×			
Şahin ve Genç (2009)							×		
Yıldız, Erzurumlu ve Kurtuluş (2020)							×		
Korkmaz ve Uygurtürk (2011)								×	
Pirgaip (2016)								×	
İlhan (2021)								×	
Okuyan ve Deniz (2017)									×

\*: RFO olarak başvuru borçlanma araçlarının vadesini ifade etmektedir.

Yukarıda yer alan Tablo 1 ve Tablo 2’den de görüleceği üzere, araştırmanın ilgili olduğu alana bakılmaksızın RFO seçiminde ortak bir paydada buluşulmadığı görülmektedir. Burada incelenen döneme göre risksiz oran tercihinin etkili olduğu düşünülebilir. Fakat detaylı araştırmalar yapıldığında uygulayıcı ve akademisyenler tarafından ortak bir görüşte birleşilemediği farklı risksiz oran tercihlerinin veriye erişim sorunları veyahut bireysel tercihler gibi sebeplerden olabileceği düşünülmektedir. Hal böyleyken ilgili varyasyonun OVD’ye olası etkisi araştırma problemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmanın temel katkısı RFO seçiminde görülen varyasyonun portföy optimizasyonunda yol açabileceği etkileri ortaya koymanın yanı sıra çalışmalarında ve karar alma süreçlerinde risksiz orana başvuran kişi ve kurumların RFO seçiminin yol açabileceği potansiyel etkilerini göz önünde bulundurmanın önemine vurgu yapmaktır. RFO’daki değişimin OVD üzerinde kaçınılmaz etkisine rağmen bu etkiyi ele alan çalışmaların literatürde sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu noktada araştırmamız RFO tercihinin yol açabileceği potansiyel etkileri optimizasyon yoluyla ortaya koyarak, uygulayıcı ve akademisyenler tarafından karar alma anında sıklıkla başvuru olan bu oranı belirlerken daha dikkatli olunması gerektiği fikrini ortaya koyarak literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

## 2. Veri Seti ve Yöntem

Risksiz oran tercihinde, Tablo 1 ve Tablo 2’de yer aldığı üzere literatürde yaygın olarak devlet tarafından ihraç edilen borçlanma araçları getirilerine başvurulduğu görülmektedir. Çalışmamızda RFO için literatürde yaygın olarak karşılaşılan, Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından ihraç edilen, farklı vadeye sahip hazine borçlanma araçlarına başvurulmuştur. Ayrıca literatürde risksiz oran seçiminde karşılaşılan farklı enstrümanlardan bazıları da incelemeye dahil edilmiş olup farklı RFO değişkenlerinin OVD üzerine etkileri optimizasyon yoluyla incelenmiştir. Analizde kullanılan referans RFO değişkenlerine Tablo 3’te yer verilmiştir.

**Tablo 3: Risksiz Oran Olarak Kullanılan Değişkenler**

Risksiz Oran	Kısaltma	Tarih Aralığı	Kaynak
3 Aylık Hazine Bonosu Getirisi	3A	31.12.2007-31.12.2022	investing.com
1 Yıllık Tahvil Getirisi	1Y	31.12.2007-31.12.2022	investing.com
2 Yıllık Tahvil Getirisi	2Y	31.12.2007-31.12.2022	investing.com
Gecelik Faiz Oranı	GFO	31.12.2007-31.12.2022	tcmb.gov.tr
Net Repo Endeksi	NRE	31.12.2007-31.12.2022	datastore.borsaistanbul.com

Uluslararası literatürde risksiz oran tercihinde 10 yıllık tahvil getirisine sıkça başvurulmasına rağmen bu çalışmada ilgili değişkene yer verilmemesinde, çalışmanın kapsadığı dönemde bu verinin Türkiye özelinde bulunmaması etkili olmuştur. Çalışmamızda, Çayırılı vd. (2022) önerdiği üzere incelenen endekslere ait toplam getiri verisi kullanılmıştır. İncelenen alt endekslere ait toplam getiri verileri Borsa İstanbul Veri Merkezi’nden alınmıştır<sup>2</sup>. Araştırmada kullanılan alt endekslere ait gerekli bilgilere Tablo 4’te yer verilmiştir.

<sup>2</sup> Endekslere ait getiri verileri akademik profil oluşturularak datastore.borsaistanbul.com adresinden temin edilmiştir.

**Tablo 4:** *Araştırmada Kullanılan Alt Endeksler*

Endeks Adı	Endeks Kodu	Tarih Aralığı	Kaynak
Banka	XBANK	31.12.2007-31.12.2022	datastore.borsaistanbul.com
Elektrik	XELKT	31.12.2007-31.12.2022	datastore.borsaistanbul.com
Gayrimenkul	XGMYO	31.12.2007-31.12.2022	datastore.borsaistanbul.com
Gıda	XGIDA	31.12.2007-31.12.2022	datastore.borsaistanbul.com
Kimya	XKMYA	31.12.2007-31.12.2022	datastore.borsaistanbul.com
Metal	XMANA	31.12.2007-31.12.2022	datastore.borsaistanbul.com
Sigorta	XSGRT	31.12.2007-31.12.2022	datastore.borsaistanbul.com
Teknoloji	XUTEK	31.12.2007-31.12.2022	datastore.borsaistanbul.com
Turizm	XTRZM	31.12.2007-31.12.2022	datastore.borsaistanbul.com
Ulaşım	XULAS	31.12.2007-31.12.2022	datastore.borsaistanbul.com

Örneklem seçiminde alt endekslerin kullanılmasındaki temel motivasyonumuz çeşitlendirmede daha geniş bir yaklaşım sergileme amacının güdülmesidir. Araştırmada kullanılan alt endekslere ait getiri verisi ve risksiz faiz oranlarına ilişkin günlük frekanstaki veriler her ayın son iş günü değerleri dikkate alınarak aylık veriye dönüştürülmüştür. İlgili veriler 31.12.2007-31.12.2022 aralığında analize dahil edilmiş, optimizasyon yöntemiyle STATA paket programında incelenmiştir.

Araştırmada kullanılan endeks verilerinin getiri hesabı Denklem 1 yardımıyla yapılmıştır;

$$R_t = \ln\left(\frac{E_t}{E_{t-1}}\right) \quad (1)$$

Denklem 1’de yer alan  $R_t$ , t dönemine ilişkin logaritmik getiriyi,  $E_t$  “t” ilgili ayın son iş gününe ait endeks kapanış değerini,  $E_{t-1}$  ise bir önceki ayın son iş gününe ait endeks kapanış değerini ifade etmektedir.

RFO hesaplanmasında Denklem 2’den yararlanılmıştır;

$$RFO_t = ((1+F_{t-1})^{\frac{1}{12}}) - 1 \quad (2)$$

Denklem 2’de yer alan  $RFO_t$ , ilgili aya ait risksiz faiz oranını,  $F_{t-1}$ , bir önceki ayın sonunda gözlenen yıllık risksiz faiz oranı değeri ifade etmektedir.

### 3. Bulgular

Araştırmada kullanılan alt endekslere yönelik tanımlayıcı istatistiklere Tablo 5’te yer verilmiştir.

**Tablo 5:** *Endekslere Ait Tanımlayıcı İstatistikler*

	<b>XBANK</b>	<b>XELKT</b>	<b>XGMYO</b>	<b>XGIDA</b>	<b>XKMYA</b>	<b>XMANA</b>	<b>XSGRT</b>	<b>XUTEK</b>	<b>XTRZM</b>	<b>XULAS</b>
<b>Ort.</b>	0,009	0,016	0,013	0,014	0,023	0,021	0,016	0,024	0,013	0,027
<b>Medyan</b>	0,006	0,017	0,012	0,012	0,025	0,022	0,016	0,026	0,011	0,012
<b>Maks.</b>	0,417	0,300	0,250	0,247	0,318	0,326	0,415	0,338	0,398	0,342
<b>Min.</b>	-0,286	-0,306	-0,402	-0,189	-0,273	-0,324	-0,436	-0,295	-0,343	-0,390
<b>S.Sapma</b>	0,109	0,100	0,091	0,074	0,083	0,101	0,093	0,091	0,110	0,123
<b>Var.Kat.</b>	11,786	6,245	7,244	5,159	3,609	4,789	5,852	3,804	8,303	4,597
<b>Göz.Sayısı</b>	180	180	180	180	180	180	180	180	180	180

Tablo 5'te yer alan sonuçlar incelendiğinde endekslerin risk-getiri bazında ayrıştıkları görülmektedir. En düşük aylık ortalama getiri XBANK, en yüksek aylık ortalama getiri XULAS ve XUTEK endekslerinde tespit edilmiştir. Standart sapmanın ortalamaya bölünmesiyle elde edilen varyasyon katsayılarına bakıldığında ise en düşük varyasyon katsayısına XKMYA endeksinin, en yükseğine ise XBANK endeksinin sahip olduğu görülmektedir.

Araştırmada RFO olarak başvuru alan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklere Tablo 6'da yer verilmiştir.

**Tablo 6:** *Risksiz Faiz Oranlarına Ait Tanımlayıcı İstatistikler*

	<b>GFO</b>	<b>3A</b>	<b>1Y</b>	<b>2Y</b>	<b>NRE</b>
<b>Ort</b>	0,010	0,009	0,010	0,010	0,008
<b>Medyan</b>	0,009	0,008	0,009	0,009	0,007
<b>Maks.</b>	0,019	0,018	0,020	0,018	0,019
<b>Min.</b>	0,005	0,004	0,004	0,004	0,003
<b>S. Sapma</b>	0,004	0,003	0,004	0,004	0,004
<b>Var. Kat.</b>	0,358	0,381	0,376	0,368	0,435
<b>Göz. Sayısı</b>	180	180	180	180	180

Tablo 6'da yer alan sonuçlar incelendiğinde RFO olarak değerlendirmeye alınan değişkenlere ait ortalama değerlerde farklılık olduğu görülmektedir. Aylık düzeyde incelendiğinde çok önemli farklılık görünmese de uzun dönemde bu farklılığın optimizasyon sonuçlarına etki etmesi kaçınılmazdır. Optimizasyonun yapısı gereği bu farklılıkların OVD'de değişimlere neden olabileceği ana motivasyon kaynağımızı oluşturmaktadır. Dolayısıyla incelenen dönemler arasında genişleyen (recursive) dönem bulgularına da yer verilmesi planlanmaktadır. Varyasyon katsayıları incelendiğinde GFO ve 2Y en düşük, NRE ise en yüksek katsayılara sahip değişkenlerdir. RFO değişkenlerine ait ortalama getiri başına standart sapmada görülen değişim farklılaşan varyasyon katsayı değerlerinden görülmektedir.

31.12.2007-31.12.2022 dönemini kapsayan incelenen alt endekslere ve risksiz faiz oranlarına yönelik korelasyon matrisleri Tablo 7 ve Tablo 8'de yer almaktadır.

**Tablo 7:** *Endeks Korelasyon Matrisi*

	<b>XBANK</b>	<b>XELKT</b>	<b>XGMYO</b>	<b>XGIDA</b>	<b>XKMYA</b>	<b>XMANA</b>	<b>XSGRT</b>	<b>XUTEK</b>	<b>XTRZM</b>	<b>XULAS</b>
<b>XBANK</b>	1									
<b>XELKT</b>	0,63	1								
<b>XGMYO</b>	0,67	0,73	1							
<b>XGIDA</b>	0,68	0,63	0,60	1						
<b>XKMYA</b>	0,71	0,70	0,73	0,64	1					
<b>XMANA</b>	0,51	0,58	0,59	0,46	0,66	1				
<b>XSGRT</b>	0,64	0,70	0,73	0,63	0,73	0,63	1			
<b>XUTEK</b>	0,58	0,63	0,65	0,55	0,69	0,54	0,62	1		
<b>XTRZM</b>	0,52	0,64	0,66	0,52	0,59	0,46	0,62	0,59	1	
<b>XULAS</b>	0,66	0,62	0,60	0,58	0,65	0,44	0,57	0,56	0,50	1

Tablo 7’de yer alan alt endeks getirilerine ait sonuçlar incelendiğinde en yüksek korelasyon 0,73 oranıyla XELKT-XGMYO, XKMYA-XGMYO, XSGRT-XGMYO ve XSGRT-XKMYA endeksleri arasında en düşük korelasyon ise 0,44 oranıyla XULAS-XMANA endeksleri arasında görülmektedir. İncelenen endeksler arasında yüksek korelasyon değerleri gözlenmemiştir. Alt endeksler arasında yüksek korelasyonun mevcut olması elde edilecek optimizasyon sonuçlarında benzer endekslerin ağırlıklı olarak portföyde yer alma/almama ihtimalini artırma potansiyeline sahiptir. Fakat araştırmada incelenen dönem itibarıyla Tablo 7’deki sonuçlara baktığımızda bahsi geçen potansiyel etkilere yönelik kaygılar azalmaktadır.

**Tablo 8:** *Risksiz Faiz Oranı Korelasyon Matrisi*

	<b>GFO</b>	<b>3A</b>	<b>1Y</b>	<b>2Y</b>	<b>NRE</b>
<b>GFO</b>	1				
<b>3A</b>	0,91	1			
<b>1Y</b>	0,86	0,97	1		
<b>2Y</b>	0,83	0,95	0,99	1	
<b>NRE</b>	0,92	0,95	0,91	0,87	1

Tablo 8’de yer alan sonuçlar incelendiğinde ise risksiz oran olarak seçilen değişkenler arasında en yüksek korelasyon 0,99 oranıyla 1Y-2Y, en düşük korelasyon ise 0,83 oranıyla GFO-2Y değişkenleri arasında görülmektedir. Literatürde yer alan çalışmalarda farklı RFO tercihinin potansiyel etkileri göz ardı edilen bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat Tablo 8’de yer alan korelasyon sonuçları bu noktada ön bilgi sunar niteliktedir. Şöyle ki uygulayıcıların RFO seçimi yaparken 1Y veya 2Y tercih etmesinde 0,99 gibi çok yüksek bir korelasyon dolayısıyla elde edilecek sonuçlarda neredeyse aynı çıktılar elde edilmesi muhtemeldir. Fakat aynı durum 3A-GFO, 1Y-GFO, 2Y-GFO, NRE-GFO ve NRE-2Y seçenekleri için pek geçerli olmayacaktır. İlgili



değişkenlerden herhangi biri risksiz oran olarak bir diğerine tercih edildiğinde hesaplamalarda farklılığa yol açabilme potansiyelini barındırmaktadır. Bu etkiyi göz önüne koyabilmek adına, RFO'daki varyasyonun OVD'deki endeks ağırlıklarına etkisini incelemek amacıyla veri seti (31.12.2007-31.12.2012), (31.12.2012-31.12.2017) ve (31.12.2017-31.12.2022) olmak üzere 5'er yıllık aralıklarla 3 döneme bölünerek analiz edilmiştir. Ek olarak RFO'daki varyasyonun uzun dönemde ne gibi etki yaratabileceği OVD üzerinde yol açabileceği farklılığı görebilmek adına 31.12.2007-31.12.2012, 31.12.2007-31.12.2017 ve daha önce ifade edilen genişleyen (recursive) dönemde 31.12.2007-31.12.2022 tarih aralığında ayrıca incelenmiştir. Aralıklı dönem ve genişleyen döneme ait portföy dağılımlarına Tablo 9 ve Tablo 10'da yer verilmiştir.

**Tablo 9:** Aralıklı Dönem Portföy Dağılımı (%)

	31.12.2007-31.12.2012					31.12.2012-31.12.2017					31.12.2017-31.12.2022				
	GFO	3A	1Y	2Y	NRE	GFO	3A	1Y	2Y	NRE	GFO	3A	1Y	2Y	NRE
XBANK	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
XELKT	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	50,09	49,35	51,58	49,35	44,33
XGMYO	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
XGIDA	4,45	26,48	24,90	24,90	32,77	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
XKMYA	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	41,64	41,73	41,45	41,73	41,29
XMANA	0	0	0	0	0	40,33	40,33	40,33	40,33	40,33	8,27	8,92	6,97	8,92	11,66
XSGRT	0	0	0	0	0	0,23	0,23	0,23	0,23	0,23	0	0	0	0	2,72
XUTEK	31,66	28,67	28,89	28,89	27,82	59,44	59,44	59,44	59,44	59,44	0	0	0	0	0
XTRZM	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
XULAS	63,89	44,85	46,21	46,21	39,41	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
<b>Bek. Getiri</b>	2,17	1,97	1,98	1,98	1,91	2,70	2,70	2,70	2,70	2,70	4,16	4,16	4,18	4,16	4,09
<b>S.Sapma</b>	10,88	9,45	9,54	9,54	9,09	5,97	5,97	5,97	5,97	5,97	8,71	8,69	8,75	8,69	8,53
<b>Düz. Getiri %</b>	19,94	20,85	20,75	20,75	21,01	45,23	45,23	45,23	45,23	45,23	47,76	47,87	47,77	47,87	47,95

Tablo 9'da yer alan sonuçlar incelendiğinde, 31.12.2012-31.12.2017 dönemi hariç farklı RFO seçiminden dolayı optimal portföy dağılımlarında dönemler itibarıyla değişiklikler olduğu görülmektedir. Bu dönemde beklenen getiri, standart sapma ve dolayısıyla düzeltilmiş getiride (Beklenen Getiri/S.Sapma) değişme olmadığı, portföy dağılımının %59,44 XUTEK, %40,33 XMANA ve %0,23 XSGRT oranlarında olduğu görülmektedir. Ancak 31.12.2007-31.12.2012 ve 31.12.2017-31.12.2022 dönemlerinde beklediği üzere RFO'daki değişim optimal portföylerin beklenen getirisi, standart sapması ve dağılımlarında farklılığa yol açtığı tespit edilmiştir. 31.12.2007-31.12.2012 yılları arasında portföy ağırlığının sırasıyla XULAS, XUTEK ve XGIDA endekslerinden oluştuğu görülmektedir. 31.12.2017-31.12.2022 yılları arasında ise portföyde ağırlığı öne çıkan endeksler XELKT, XKMYA, XMANA ve XSGRT olmuştur. Son olarak düzeltilmiş getiriler (Beklenen Getiri/S.Sapma) incelendiğinde ise 31.12.2012-31.12.2017 dönemi

haricinde incelenen diğer dönemlerde RFO'daki varyasyonunun düzeltilmiş getirilere de etki ettiği görülmektedir. Bu sonuçlardan anlaşılacağı üzere bu çalışmayı yapmamızdaki motivasyonumuza paralel olarak referans olarak farklı RFO kullanımının optimal portföy dağılımında belirgin bir farklılaşmaya yol açtığı görülmektedir. Risksiz oran tercihinin yol açabileceği böylesi etkiler uygulamada önemli sonuçlara neden olabilme potansiyeline sahiptir. Tablo 9'da yer alan tüm sonuçlar incelendiğinde, Tablo 8'deki korelasyon sonuçlarına benzer olarak 3 aylık, 1 yıllık ve 2 yıllık tahvil getirilerinin referans seçilerek oluşturulan optimal portföylerde optimal portföy dağılımı yüzdesel olarak birbirine yakın ağırlıkta gerçekleştiği görülmektedir.

**Tablo 10: Genişleyen (Recursive) Dönem Portföy Dağılımı (%)**

	31.12.2007-31.12.2012					31.12.2007-31.12.2017					31.12.2007-31.12.2022				
	GFO 3A	1Y	2Y	NRE		GFO 3A	1Y	2Y	NRE		GFO 3A	1Y	2Y	NRE	
XBANK	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
XELKT	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
XGMYO	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
XGIDA	4,45	26,48	24,90	24,90	32,77	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
XKMYA	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	44,38	44,80	41,29	44,80	47,29
XMANA	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1,1	1,89	0	1,89	6,62
XSGRT	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
XUTEK	31,66	28,67	28,89	28,89	27,82	86,56	86,56	86,56	86,56	86,56	39,35	38,99	40,27	38,99	36,83
XTRZM	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
XULAS	63,89	44,85	46,21	46,21	39,41	13,44	13,44	13,44	13,44	13,44	15,17	14,32	18,44	14,32	9,26
<b>Bek. Getiri</b>	2,17	1,97	1,98	1,98	1,91	2,26	2,26	2,26	2,26	2,26	2,42	2,41	2,44	2,41	2,38
<b>S.Sapma</b>	10,88	9,45	9,54	9,54	9,09	8,61	8,61	8,61	8,61	8,61	8,11	8,08	8,20	8,08	7,95
<b>Düz. Getiri %</b>	19,94	20,85	20,75	20,75	21,01	26,25	26,25	26,25	26,25	26,25	29,84	29,83	29,76	29,83	29,94

Tablo 10'da yer alan sonuçlar incelendiğinde, 31.12.2007-31.12.2017 dönemi hariç farklı RFO seçiminden dolayı portföy dağılımlarında dönemler itibarıyla değişiklikler olduğu göze çarpmaktadır. Bu dönemde beklenen getiri ve standart sapmada değişme olmadığı, portföy dağılımının %86,56 XUTEK ve %13,44 XULAS oranlarında gerçekleştiği tespit edilmiştir. 31.12.2007-31.12.2012 dönemi incelendiğinde, RFO'da meydana gelen değişimin XULAS, XUTEK ve XGIDA endekslerinin portföydeki ağırlıklarına etki ettiği bir diğer bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer şekilde 31.12.2007-31.12.2022 döneminde XKMYA, XUTEK, XULAS ve XMANA endekslerinin RFO değiştiğinde optimal portföydeki ağırlıklarında farklılaşma olduğu görülmektedir. Son olarak düzeltilmiş getiriler incelendiğinde ise 31.12.2007-31.12.2017 dönemi haricinde incelenen diğer dönemlerde RFO'daki varyasyonunun düzeltilmiş getirilere de etki ettiği tespit edilmiştir. Bu sonuçlar gerek bireysel gerekse de kurumsal aktörlerin, referans

olarak seçilen risksiz orandaki farklılığın yol açabileceği etkileri görmeleri açısından önem taşımaktadır.

#### 4. Sonuç

Risksiz faiz oranı finans teorisinin kullandığı parametreler arasında en önemlilerinden biridir. Bu orandaki varyasyonun optimal portföye dolayısıyla portföy getiri ve riskine doğrudan etki edecek sonuçlar doğurabilme potansiyeli bulunmaktadır. Gerek ulusal gerekse de uluslararası literatürde risksiz oran seçiminde karşılaşılan farklılığın sebebi kişisel kararlar ya da veriye erişimde karşılaşılan zorluklar olabilmektedir. Bu noktada referans olarak alınan risksiz faiz oranı seçiminin optimal portföy dağılımı üzerine olası etkilerini Borsa İstanbul özelinde ele aldığımız bu çalışmada, yapılan risksiz oran tercihinin yol açabileceği sonuçlar üzerine dikkat çekmek amaçlanmıştır.

Risksiz oran tercihinde görülen farklılığın OVD'ye etkisi optimizasyon yoluyla incelenmiştir. Risksiz oran olarak Türkiye 3 Aylık, 1 Yıllık, 2 Yıllık devlet borçlanma araçları getirisi ile TCMB gecelik faiz oranı ve net repo endeksine başvurulmuştur. Borsa İstanbul Veri Merkezi'nden temin edilen 10 alt endekse (XBANK, XELKT, XGMYO, XGIDA, XKMYA, XMANA, XSGRT, XUTEK, XTRZM, XULAS) ait toplam getiri verileri 31.12.2007-31.12.2022 tarihleri arasında aylık frekansta incelenmiştir. Tarihsel olarak (31.12.2007-31.12.2012), (31.12.2012-31.12.2017) ve (31.12.2017-31.12.2022) 3 zaman aralığında 5'er yılı kapsayan dönemlerde optimizasyon yapılarak RFO'daki varyasyonun portföyde yer alan varlık dağılımlarına etkisi dönemler itibarıyla incelenmiştir. Referans RFO seçiminde 5 farklı değişkene başvurularak gerçekleştirilen optimizasyon sonucunda RFO'daki varyasyonun optimal portföy dağılımlarında farklılığa yol açtığı tespit edilmiştir. Bu farklılık dönemler itibarıyla değişkenlik göstermektedir. Nitekim 31.12.2012-31.12.2017 dönemi için bu farklılık geçerli olmasa da 31.12.2007-31.12.2012 ve 31.12.2017-31.12.2022 dönemlerinde farklı RFO kullanımının OVD'de farklılığa yol açtığı ve buna paralel olarak da elde edilen optimal portföyün beklenen getiri ve risk profilinde farklılaşma olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca genişleyen dönemde yapılan optimizasyon sonuçlarında RFO'daki değişimin beklenen getiri ve risk üzerine 31.12.2007-31.12.2017 dönemi haricinde incelenen diğer dönemlerde etkisi olduğu tespit edilmiştir. Farklı risksiz oran seçiminin uzun vadede portföyde yer alan varlıkların dağılımı üzerine dolayısıyla portföyün beklenen getirisi ve riskine potansiyel etkisi olabileceği göz ardı edilmemelidir. Bu sonuç, risksiz orana başvurarak yatırım kararı alma, portföy oluşturma, değerlendirme yapma amacı güden gerek bireysel gerekse de kurumsal aktörlerin bu orandaki farklılığın yol açabileceği olası etkilerini görmeleri açısından önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, risksiz faiz oranı için hangi varlığın referans alınmasının daha doğru olduğunun tespitinden ziyade risksiz oran seçiminde görülen farklı yaklaşımların optimal portföydeki varlık dağılımında yol açabileceği etkilere dikkat çekmektir. Risksiz oran olarak referans alınan varlıklar arasındaki fark uygulayıcılar tarafından her ne kadar göz ardı edilse de araştırmadan elde ettiğimiz bulgular risksiz oran tercihinin yol açabileceği potansiyel etkilerin önemine dikkat çekmektedir. Araştırmanın belirli endeksler dahilinde gerçekleştirilmesi bu çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır. İlerleyen çalışmalarda, uygulamada karşılaşılan farklı risksiz oran tercihlerinin yatırım kararı, portföy yönetimi vb. finansal kararlar üzerine yol açabileceği etkilerin önüne geçebilmek adına, kullanılacak ortak bir risksiz oranın belirlenmesine yönelik girişimlerin faydalı olacağı düşünülmektedir. Ek olarak incelenen endekslere yönelik incelenen endeksler genişletilerek daha geniş bir perspektifte RFO varyasyonunun olası etkilerinin araştırılmasının faydalı olacağı fikrine sahibiz.

**Yazar Katkı Oranı** (Authorship Contributions): Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

## Kaynakça

- Arı, G., ve Sarıoğlu, S. E. (2021). Fama French beş faktörlü varlık fiyatlama modelinin borsa İstanbul'da 2006–2018 dönemi için geçerliliğinin test edilmesi. *1. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 21(2), 114-131.
- Bao, T., Diks, C., ve Li, H. (2018). A Generalized capm model with asymmetric power distributed errors with an application to portfolio construction", *Economic Modelling* 68, 611-621.
- Bao, T., Diks, C., ve Li, H. (2018). A Generalized capm model with asymmetric power distributed errors with an application to portfolio construction", *Economic Modelling* 68, 611-621.
- Basu, D., ve Chawla, D. (2010). An Empirical test of capm—The case of indian stock market. *Global Business Review*, 11(2), 209-220.
- Bernstein, P. L. (1996), *Against the gods: The remarkable story of risk*, 1-400. New York: Wiley.
- Borsa İstanbul. (2023). *Veri Merkezi 2023*. Erişim Adresi: [www.datastore.borsaistanbul.com](http://www.datastore.borsaistanbul.com).
- Bruner, R. F., Li, W., Kritzman, M., Myrgren, S., ve Page, S. (2008). Market integration in Developed and emerging markets: Evidence from the capm. *Emerging Markets Review* 9, 89-103.
- Büyüköğlü, B. (2023), Fama french üç ve beş faktör varlık fiyatlama modelinin geçerliliğinin test edilmesi bist 30 endeksi örneği. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(25), 1-20.
- Ciora, C. (2011). Cost of equity in emerging markets evidence from romanian listed companies. *International Research Journal Of Applied Finance*, 2(6), 683-691.
- Coşkun, E., ve Çınar, Ö. (2014). Üç faktör varlık fiyatlama modelinin geçerliliği: borsa istanbul'da bir inceleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(4), 235-250.
- Çayırılı, Ö., Kayalidere, K., ve Aktaş, H. (2022). Toplam getiri yerine fiyat getirisi kullanılmasının varlık fiyatlama modelleri ve portföy seçimi üzerine yapılan çalışma sonuçlarına etkisi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 93, 75-92.
- Dağlı, H., Bank, S., ve Er, B. (2008). Türkiye'deki bireysel emeklilik yatırım fonlarının performans değerlendirmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi* 40, 84-95.
- Damodaran, A. (2010). *Into the Abyss: What if nothing is risk free?* Stern School Of Business.
- Ditraglia, F. J., ve Gerlach, J. R. (2013). Portfolio selection: An Extreme value approach", *Journal of Banking & Finance*, 37(2), 305-323.
- Donovan, C., ve Nunez, L. (2012). Figuring what's fair: The Cost of equity capital for renewable energy in emerging markets. *Energy Policy*, 40, 49-58.
- Faber, N. (2018), *Thinknewfound.Com*. Erişim adresi: (10.10.2022) tarihinde [thinknewfound.com](https://blog.thinknewfound.com/2018/12/the-risk-in-the-risk-free-rate/): <https://blog.thinknewfound.com/2018/12/the-risk-in-the-risk-free-rate/> adresinden alındı.
- Frijns, B., Koellen, E., ve Lehnert, T. (2008). On the determinants of portfolio choice. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 66(2), 373-386.
- Frijns, B., Tourani-Rad, A., ve Indriawan, I. (2012). Political crises and the stock market integration of emerging markets. *Journal of Banking & Finance*, 36, 644-653.
- Galagedera, D. U. (2007). An Alternative perspective on the relationship between downside beta and capm beta. *Emerging Markets Review*, 8, 4-19.
- Ganzach, Y., ve Wohl, A. (2018). A Behavioral theory of the effect of the risk-free rate on the demand for risky assets. *Journal of Behavioral And Experimental Economics*, 76, 23-27.

- Gökgöz, F. (2008). Üç faktörlü varlık fiyatlandırma modelinin istanbul menkul kıymetler borsasında uygulanabilirliği. *Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi*, 63(2), 43-64.
- Gürel, E., ve Bayazıtılı, E. (2017). Kar payı verimi ve Borsa İstanbul A.Ş. üzerinde bir uygulama. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 121-133.
- Güzeldere, H., ve Sarıoğlu, S. E. (2012). Varlık fiyatlamada fama-french üç faktörlü model'in geçerliliği: İMKB üzerine bir araştırma", *Business and Economics Research Journal*, 3(2), 1-19.
- Hearn, B., Piesse, J., ve Strange, R. (2010). Market liquidity and stock size premia in emerging financial markets: The Implications for foreign investment" *International Business Review*, 19, 489-501.
- Houweling, P., ve Vorst, T. (2002), *An Empirical Comparison of Default Swap Pricing Models*. Rotterdam: Erim Report Series. 10 07, 2021 tarihinde alındı.
- Huang, X. (2008). Portfolio selection with a new definition of risk. *European Journal of Operational Research*, 186(1), 351-357.
- Huang, X., & Ma, D. (2023). Uncertain mean-chance model for portfolio selection with multiplicative background risk. *International Journal of Systems Science: Operations & Logistics*, 10(1), 2158443.
- Hundal, S., Eskola, A., ve Tuan, D. (2019). Risk–return relationship in the finnish stock market in the light of capital asset pricing model (Capm)", *Journal of Transnational Management*, 24(4), 305-322.
- Hwang, S., ve Pedersen, C. S. (2002), *Best practice risk measurement in emerging markets: Empirical test of asymmetric alternatives to capm*, Cass Business School, UK.
- Hwang, S., ve Satchell, S. E. (1999). Modelling emerging market riskpremia using higher moments. *International Journal of Finance And Economics*, 4(4), 271-296.
- İlhan, B. (2021). Türkiye’de kira sertifikalarının tahvil, döviz kuru ve BİST100 ile karşılaştırmalı performans ölçümü üzerine ampirik bir çalışma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(79), 1574-1585.
- Investing.com (2023). *Türkiye Tahvil Verimi 2023*. Erişim Adresi: [www.investing.com](http://www.investing.com).
- Kaya, E., ve Güngör, B. (2018). Defter değeri/piyasa değeri oranı, firma büyüklüğü ve iktisadi şoklar ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişki: Borsa İstanbul için zamanlararası varlık fiyatlama modeli örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(3), 761-790.
- Korkmaz, T., ve Uygurtürk, H. (2011). Türkiye’de işlem gören hisse senedi ağırlıklı yatırım fonlarının performans karşılaştırması. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (Akad)*, 1(1), 1-15.
- Kristoufek, L., ve Ferreira, P. (2018). Capital asset pricing model in portugal: Evidence from fractal regressions. *Portuguese Economic Journal*, 17(3), 173-183.
- Lintner, J. (1965). Security prices, Risk and maximal gains from diversification. *The Journal of Finance*, 20(4), 587-615.
- Liu, J., Longstaff, F., ve Pan, J. (2003). Dynamic asset allocation with event risk. *The Journal of Finance*, 58(1), 231-259.
- Liu, Y., ve Morley, B. (2012). Sovereign credit default swaps and the macroeconomy. *Applied Economics Letters*, 19, 129-132.

- Markowitz, H. (1952). Portfolio selection. *Journal of Finance* (7), 77-91.
- Matteev, M. (2004). Capm anomalies and the efficiency of stock markets in transition: evidence from bulgaria. *South Eastern Europe Journal of Economics*, 2(1), 35-58.
- Mirza, N., ve Shahid, S. (2008). Size and value premium in karachi stock exchange. *The Lahore Journal of Economics*, 13(2), 1-26.
- Mossin, J. (1966). Equilibrium in a capital asset market. *Econometrica: Journal of The Econometric Society*, 768-783.
- Naceur, S. B., ve Chaibi, H. (2007), The Best asset pricing model for estimating cost of equity: Evidence from the stock exchange of Tunisia. Erişim adresi: (26.01.2022) [https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract\\_id=979123](https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=979123) adresinden alındı.
- Okuyan, H. A., ve Deniz, D. (2017), "Portföy Yönetiminde Uluslararası Çeşitlendirme Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35(2), 71-92.
- Özkan, N. (2019), "q-Faktör Modelinin Borsa İstanbul'da Geçerliliğinin Test Edilmesi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(2), 441-456.
- Pettengill, G. N., Sundaram, S., ve Mathur, I. (1995), "The Conditional Relation Between Beta And Returns", *The Journal of Financial And Quantitative Analysis*, 30(1), 101-116.
- Pirgaip, B. (2016), "Türkiye'de Altın ve Altına Dayalı Yatırım Araçlarının Karşılaştırmalı Performans Analizi", *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (619), 9-23.
- Rezende, C. F., Pereira, V. S., ve Penedo, A. S. (2019), "Asset Pricing Model (Capm) in Emerging Markets: Evidence in Brics Nations And Comparisons With Other G20", *Future Studies Research Journal: Trends and Strategies*, 11(2), 162-175.
- Rosa, E. A. (1998), "Metatheoretical Foundations For Post-Normal Risk", *Journal of Risk Research*, 1(1), 15-44.
- Sakarya, Ş., Yıldırım, H. H., ve Yavuz, M. (2018), "Kurumsal Yönetim Endeksi ve Katılım 30 Endeksi İle Bist50 Endeksinin Performanslarının Değerlendirilmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 439-454.
- Schmidt, M. (2021, 06 24), *Investopedia*. Erişim adresi: (01.21.2022) tarihinde investopedia: <https://www.investopedia.com/articles/financial-theory/08/risk-free-rate-return.asp> adresinden alındı.
- Sevinç, D., ve Yakar, A. (2019). Türkiye'deki pay senedi yatırım fonlarının performans analizi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 112-129.
- Sezgin, A., ve Tuğay, O. (2020). Volatilite beklentisine dayalı yönsüz opsiyon stratejilerinin kullanımı: bist'te ampirik bir uygulama. *Kocatepe İibf Dergisi*, 22(2), 132-148.
- Sharpe, W. F. (1964). Capital asset prices: A Theory of market equilibrium under conditions of risk. *The Journal of Finance*, 19(3), 425-442.
- Şahin, H., ve Genç, İ. H. (2009). Kısa dönem faiz modellerinin Türkiye için ampirik analizi. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 3(2), 107-120.
- Tang, G. Y., ve Shum, W. C. (2004). The Risk–return relations in the Singapore stock market", *Pacific-Basin Finance Journal*, (12), 179-195.
- TCMB (2023). *Elektronik Veri Dağıtım Sistemi 2023*. Erişim Adresi: [www.evds2.tcmb.gov.tr](http://www.evds2.tcmb.gov.tr).

- Tilfani, O., Ferreira, P., ve Boukfaoui, M. (2019). Multiscale optimal portfolios using capm fractal regression: Estimation for emerging stock markets. *Post-Communist Economies*, 32(1), 77-112.
- Turnacıgil, S., ve Doğukanlı, H. (2018). Kurumsal yönetim uygulamalarının Türkiye’deki gelişimi ve BIST kurumsal yönetim endeks performansının incelenmesi. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 391-406.
- Van Binsbergen, J. H., Diamond, W. F., ve Grotteria, M. (2022). Risk-free interest rates. *Journal of Financial Economics*, 143(1), 1-29.
- Yağcı, F., Türkdönmez, C. S., ve Yümlü, A. (2021). Kurumsal yönetim endeksi ile bist endekslerinin performanslarının karşılaştırılması. *Journal of Economics and Financial Researches*, 3(1), 39-59.
- Yıldız, M. E., Erzurumlu, Y. Ö., ve Kurtuluş, B. (2020). Comparative analyses of mean-variance and mean-semivariance approaches on global and local single factor market model for developed and emerging markets. *International Journal of Emerging Markets*, 17(1), 325-350.
- Yıldız, S. B. (2015). Katılım 30 Endeksi ile BİST 100 endeksi’nin performanslarının değerlendirilmesi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 52(606), 41-53.
- Yıldız, S. B., Gözkonan, Ü. H., ve Bayram, E. (2020). Katılım 30 endeksi ile temel endekslerin karşılaştırmalı analizi. *Turkish Studies-Economics, Finance, Politics*, 15(4), 2547-2562.
- Yıldırım, A. (2005). İşletme performansının değerlendirilmesinde ekonomik katma değer (EVA) ve piyasa katma değeri (MVA) yöntemleri ve bu yöntemlerin hisse senedi getirilerini açıklama gücünün incelenmesi: İMKB 100 örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(1), 225-248.
- Zhang, J., ve Wihlborg, C. (2010). Capm in up and down markets: Evidence from six European emerging markets. *Journal of Emerging Market Finance*, 9(2), 229-255.



## FANATİZM, AHLAK VE UTANMA DUYGUSUNUN LİSANSLI VE TAKLİT KULÜP ÜRÜNLERİ SATIN ALMA NİYETİ ÜZERİNE ETKİSİ: KULÜP TARAFTARLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA\*

İbrahim AVCI<sup>1</sup>

### Öz

Hızla büyüyen spor endüstrisindeki paydaşlardan biri olan spor kulüpleri için, lisanslı ürünler önemli bir yere sahiptir. Kulüpler ürettikleri lisanslı ürünleri taraftarlarına satarak bir taraftan gelir elde etmeye çalışırken, diğer taraftan ise taraftarların sadakatlerini arttırmaya çalışmaktadır. Ancak bütün taraftarlar lisanslı ürün satın almamakta, farklı motivasyonlar eşliğinde lisanslı ürünlerin taklitlerine de yönelebilmektelerdir. Bu nedenle araştırmanın odak noktası spor kulüplerinin lisanslı ürünlerini ve taklitlerini satın alma niyetidir. Bu doğrultuda araştırmanın amacı taraftarların, taraftarı oldukları spor kulüplerinin lisanslı ürünleri ile bu ürünlerin taklitlerini satın alma niyetleri üzerinde fanatizm, ahlak ve utanma duygusunun etkilerini belirlemektir. Bu amacı gerçekleştirmek için araştırma evreni olan taraftarlara ulaşma noktasında anket tekniği kullanılmıştır. Daha düşük maliyetle ve daha kısa sürede verileri elde etmek için çevrimiçi anket tercih edilmiş ve veri toplama sürecinde 566 kişiye ulaşılmıştır. Bu kişilere ait veriler istatistik paket programları aracılığıyla analiz edilmiş ve analizler sonucunda lisanslı ürün satın alma niyeti üzerinde fanatizm ve ahlakın pozitif etkisi belirlenirken, utanma duygusunun istatistiki olarak anlamlı bir etkisi belirlenmemiştir. Ayrıca taklit ürün satın alma niyeti üzerinde ahlak ve utanma duygusunun negatif etkisi belirlenirken, fanatizmin istatistiki olarak anlamlı bir etkisi belirlenmemiştir. Elde edilen bu sonuçlar spor pazarlaması ve taraftar davranışı açısından kavramsal ve uygulamaya yönelik önemli katkılar sunmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Fanatizm, Ahlak, Utanma duygusu, Lisanslı ürün, Taklit ürün

**JEL Kodları:** M3, M31, M39

## THE EFFECT OF FANATICISM, MORALITY AND SENSE OF SHAME ON INTENTION TO PURCHASE LICENSED AND COUNTERFEIT CLUB PRODUCTS: A STUDY ON CLUB FANS

### Abstract

Sports clubs, as one of the stakeholders in the continuously increasing sports business, value licensed products. Clubs attempt to make cash while also increasing fan loyalty by selling licensed merchandise to their supporters. However, not all fans purchase legal things, and they may also seek out counterfeits of licensed products for a variety of reasons. Therefore, the research focuses on the intention to acquire licensed products and counterfeits of sports clubs. As a result, the research aims to determine the effects of fanaticism, morality, and a sense of shame on fans' intentions to acquire licensed products of the sports clubs they support, as well as their counterfeits of these products. The survey technique was employed to reach the fans, who are the research population, in order to achieve this goal. An online survey was chosen to collect data at a reduced cost and in less time, and 566 participants were contacted during the data collection procedure. The data of these persons were studied using statistical programs, and the analysis revealed that fanaticism and morality have a positive effect on the intention to acquire licensed products, but the sense of shame has no statistically significant effect. Furthermore, while the negative effects of morality and sense of shame on the propensity to buy counterfeit goods were discovered, fanaticism had no statistically significant influence. These results provide important conceptual and practical contributions in terms of sports marketing and fan behavior.

**Keywords:** Fanaticism, Morality, Sense of shame, Licensed product, Counterfeit product

**JEL Codes:** M3, M31, M39

\* Araştırma öncesinde, Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan (25/10/2023 tarih 2023/5 sayılı toplantı) etik kurul onayı alınmıştır.

<sup>1</sup> Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu, [ibrahimavcmail@gmail.com](mailto:ibrahimavcmail@gmail.com), ORCID: 0000-0001-9112-5076.

**Başvuru Tarihi** (Received): 13.11.2023 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.01.2024



## Giriş

Dünyada spora olan ilginin temeli geçmiş yıllara dayanmakta ve günümüzde birçok alanda yaşanan gelişim ve değişim ile bu ilgi günden güne artarak devam etmektedir. Birçok spor branşına artan ilgi, spor alanına bilimsel açıdan yaklaşılması gereğini ortaya çıkarmıştır. Son yıllarda spora verilen önemin artması ile futboldan basketbola, voleyboldan atletizme kadar birçok farklı spor dalında, farklı kulüpler faaliyette bulunmakta ve bu kulüpler bir taraftar kitlesine hitap etmektedir. Pazarlama genelinde ve tüketici davranışları özelinde konu incelendiğinde, kulüp taraftarlarının davranışlarının belirlenmesi hem kulüpler hem de paydaşlar açısından önemlidir. Kulübe bağlılık açısından farklı seviyede taraftarlar olup, bu farklılığı ise fanatiklik ve fanatizm seviyesi belirlemektedir. Fanatik taraftar, desteklediği takıma aşırı bağlı olan ve hayatının merkezine bu takımı koyan taraftar olarak tanımlanmaktadır (Dalpian vd., 2014). Fanatikler, destekledikleri takımın maçlarını izlemek için stadyuma gitmekte, stadyuma gidemediği durumda maç yayınlarını satın alabilmekte, maçlara gitsin veya gitmesin desteklediği takımın lisanslı ürünlerini satın alabilmektedir (Wann ve Brascombe, 1990). Fanatizm ise spor, siyaset, din, eğlence gibi farklı alanlarda ortaya çıkan, kişilerin aşırı duygulara sahip olduğu ve kendilerini bir kişi veya duruma adanmışlardır (Webster, 1993, aktaran Eker Öğüt, 2010). Fanatik taraftarların kulübe olan sadakatleri üst seviyede olduğu için, bu tarz taraftarlara sahip olmak kulüpler için bir avantajdır. Çünkü fanatik taraftarlar kulübe olan sadakatlerini göstermek için, kulübün maçlarına gitmekte, gidemediği durumda maç yayınlarını satın almakta ve kulübün forma, atkı, bere gibi lisanslı ürünlerini satın almaktadır (Bahçe ve Turan, 2022).

Spor kulüplerinin taraftarlarına sunduğu ve kendileri için de bir gelir elde etme yöntemlerinden biri lisanslı ürünlerdir. Birçok spor kulübü lisanslı ürünlerini üreterek, bu ürünlerini hem fiziki mağazalardan hem de çevrimiçi kanallar üzerinden taraftarlarına sunmaktadır. Kulüpler taraftarlarına lisanslı ürünler satarak gelir elde ederken, taraftarlar ise bu lisanslı ürünleri satın alarak hem kulüplerine bağlılıklarını göstermekte hem de kulübe maddi açıdan destek olmaktadır (Akbal, 2022). Elbette taraftarların tamamı lisanslı ürün satın almamakta, bu ürünlerin taklitlerini satın alan taraftarlar da bulunmaktadır (Ayhan, Aktaş ve Çelik, 2017). Eskiden beri var olan taklitçilik, son zamanlarda yaşanan teknolojik gelişmelerde daha da artmış ve bir sektör haline gelmiştir. Önceleri özellikle lüks ürünlerin taklitleri üretilip satın alınırken, günümüzde birçok ürünün taklidi üretilmekte ve satın alınabilmektedir (Chiu, Lee ve Won, 2014). Genellikle orijinal bir ürün satın almak isteyen ancak ekonomik açıdan yeterli gücü olmayan tüketiciler bu ürünün daha ucuz olan taklidine yönelebilmektedir (Chaudhry ve Zimmerman, 2009). Lisanslı spor ürünleri açısından bakıldığında da, lisanslı ürünleri satın almak isteyen ancak alamayan taraftarlar, farklı motivasyonlar çerçevesinde lisanslı ürünlerin taklitlerini satın almaktadır. Ancak fanatizm odağında bakıldığında, fanatik olan taraftarların taklit ürün satın almayacağı ve lisanslı ürün satın alacağı savunulmaktadır. Daha önce yapılan çalışmalarda, taraftarların kulüp lisanslı ürün satın almalarının yüksek olacağı belirlenmiştir (Tanyeri, 2019; İlk, Çavuşoğlu ve Güler, 2020). Ayrıca taklit ürün satın alma niyeti üzerinde etkili olan iki önemli kavram, ahlak ve utanma duygusu da araştırmada incelenmektedir. Tüketim açısından ahlak kavramı, kişilerin herhangi bir ürün ya da hizmeti satın alırken, kullanırken ve tekrar satarken davranışlarına yön veren etik ilke ve standartları (Vitell ve Muncy, 1992) ifade ederken; utanma duygusu ise bir kişinin başka kişilerin yanında, o kişiler tarafından onaylanmayan bir davranışta bulunurken kendisini telaşlı veya garip hissetmesi (Krishna, Herd ve Aydinoglu, 2015) şeklinde tanımlanmaktadır. Taklit ürünlerle ilgili yapılan birçok çalışmada ahlaki değerlere önem veren tüketicilerin taklit ürün satın alma niyetine sahip olamayacağı ortaya konulmuştur (Kim, Cho ve Johnson, 2009; Karahan ve Şahin, 2020). Benzer şekilde, taklit ürün kullanma neticesinde kişide oluşacak utanma duygusu ile taklit ürün satın alma niyeti arasında negatif ilişki olduğu sonucu da literatürde yer almaktadır (Engizek ve Şekerkaya, 2015; Davidson, Nepomuceno ve Laroche, 2017). Dolayısıyla ahlaki değerlere önem

veren taraftarlar ile taklit ürün kullanma konusunda utanma duygusuna sahip olan taraftarların, lisanslı spor ürünleri alacağı tahmin edilmektedir.

Genel olarak araştırma değişkenleri ile ilgili literatür incelendiğinde fanatizm ile lisanslı ürün satın alma (Torlak, Özkara ve Doğan, 2014); ahlak ve utanma duygusu ile taklit ürün satın alma niyeti arasındaki ilişkileri araştıran çalışmalar (Park-Poaps ve Kang, 2018) bulunmaktadır. Ancak taklit ürün satın alma ile ilgili araştırmalar genellikle lüks ürün ve korsan yazılım alanında iken (Arlı ve Tjiptono, 2014), spor pazarlaması genelinde ve spor kulüplerinin lisanslı ürünlerinin taklitleri özelinde yapılmış olan araştırmalar (Jiang vd., 2018) yok denecek kadar azdır. Özellikle fanatizm ile taklit ürün satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi araştıran bilimsel bir araştırmaya literatürde rastlanmamıştır. Fanatizm ile lisanslı ürün satın alma niyeti arasında pozitif ilişki olduğu sonucuna ulaşan çalışmalar dikkate alındığında (Tanyeri, 2019), fanatizm ile taklit ürün satın alma niyeti arasında negatif ilişkinin olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle araştırmanın temel amacı taraftarların, taraftarı oldukları spor kulüplerinin lisanslı ürünleri ile bu ürünlerin taklitlerini satın alma niyetleri üzerinde fanatizm, ahlak ve utanma duygusunun etkilerini belirlemektir. Spor pazarlaması genelinde ve spor kulüplerinin lisanslı ürünlerinin taklitleri özelinde yapılan araştırmaların çok az olduğu dikkate alındığında, elde edilen sonuçlar ile özellikle fanatizm ile taklit ürün satın alma niyeti arasında ilişki olup olmadığına dair teorik boşluklar doldurularak, teorik ve uygulama açısından önemli katkılar sağlanacaktır. Üç bölümden oluşan araştırmanın birinci bölümünde kavramsal çerçeve ve hipotez geliştirme, ikinci bölümünde araştırma metodolojisi ve son bölümünde ise analiz ve bulgular ile tartışma ve sonuç kısımları yer almaktadır.

## **1. Kavramsal Çerçeve ve Hipotez Geliştirme**

### **1.1. Fanatizm**

Spor denildiğinde akla gelen en önemli kavramlardan biri fanatizmdir. Bu kavram, spor, siyaset, din, eğlence gibi farklı alanlarda ortaya çıkan, kişilerin aşırı duygulara sahip olduğu ve kendilerini bir kişi veya duruma adanmalarıdır (Eker Öğüt, 2010). Özellikle spor alanında yoğun bir şekilde kullanılan fanatizm kavramıyla ilişkili olarak, taraftar ve fanatik kavramları da ön plana çıkmaktadır. Herhangi bir takımı destekleyen, takıma karşı olumlu duygulara sahip olan kişiler taraftar iken, desteklediği bir takıma aşırı bağlı olan ve hayatının merkezine bu takımı yerleştiren taraftarlar ise fanatik olarak tanımlanmaktadır (Bahçe ve Turan, 2022). Fanatikler, taraftarlara göre takımlarına daha çok ve körü körüne bağlıdırlar (İlk vd., 2020). Fanatik kişiler takımlarına karşı yoğun bir bağlılık göstermekte ve bu bağlılık zaman içinde bağımlılığa dönüşebilmektedir. Dolayısıyla bu seviyedeki taraftarlar, destekledikleri takımın maçlarını izlemek için stadyuma gitmekte, stadyuma gidemediği durumda maç yayınlarını satın alabilmekte, maçlara gitsin veya gitmesin desteklediği takımın lisanslı ürünlerini satın alabilmektedir (Wann ve Brascombe, 1990). Spor kulüplerinin günümüzde varlıklarına devam edebilmeleri için sportif başarılarını ticarete dönüştürmeleri gerekmekte ve bunun için en çok tercih edilen yöntem ise lisanslı ürün üretip satmaktır (Torlak vd., 2014). Lisans, bir işletme ya da örgütün, başka bir işletme ya da örgüte, ürün veya markasını belli bir bedel karşılığında vermesidir (Argan ve Katırcı, 2002, aktaran. Akbal, 2022). Lisanslı ürün ise bir kulübün kendisine, sponsoruna ya da taraftarına fayda sağlamak amacıyla üretilen ürün, hizmet ya da her ikisinin birleşimidir (Shank, 2002 aktaran. Ayhan vd., 2017). Spor kulüplerinin gelirlerinin bir kısmı, taraftarların yapmış olduğu kulüp lisanslı ürün alımından elde etmekte (Kurak, 2019); taraftarlar, desteklediği takımın simgelerini taşıyan herhangi bir ürünü satın alarak, o takımın bir üyesi olabilmektedir (Or, 2009). Bazı taraftarlar forma, tişört, atkı ve bere gibi lisanslı ürünleri kendilerini ifade etme amacıyla satın alırken, bazı taraftarlar ise takımlarına destek olmak amacıyla satın alabilirler. Lisanslı ürünler, kulübe gelir sağlamanın yanında, taraftarların takıma olan sadakatini de arttırmaktadır (Kazançoğlu ve Baybars, 2016). Fanatizm ile lisanslı ürün satın alma niyeti arasında pozitif ilişki olduğu sonucuna

ulaşan birçok çalışma literatürde yer almaktadır. Türkiye’de yapılan bazı çalışmalarda, fanatizmin de içinde olduğu takımla özdeşleşmenin lisanslı spor ürünü satın alma niyetini pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir (Torlak vd., 2014). Wang vd. (2012) yapmış oldukları çalışmalarında, taraftarların takımlarına olan bağlılıkları arttıkça satın alma davranışlarının da arttığını belirlemişlerdir. Benzer şekilde Harolle vd. de (2009) çalışmalarında taraftarların fanatizm düzeyleri arttıkça takım ürünlerini satın alma ve takım etkinliklerine katılma davranışlarında artış olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Fanatizm düzeyi yüksek seviyede olan taraftarlar daha fazla maça gitmekte, daha fazla takım ürünü satın alarak takımlarını desteklemektedirler. Kwon ve Armstrong (2006) taraftarların lisanslı ürün tercih etmelerinde, bu ürünlerin sağladığı fiziki faydadan ziyade sembolik faydanın daha etkili olduğunu savunmuşlardır. Lee vd. (2023) ise taraftarların galibiyet sonrası lisanslı ürün satın alma niyetine sahip olduklarını ancak yenilgi sonrası aynı niyete sahip olmadıklarını belirlemişlerdir. Ayrıca lisanslı ürünlerin sadece takım taraftarı tarafından satın alınmadığı, taraftar olmayan başka tüketiciler tarafından hediye amacıyla da satın alındığı tespit edilmiştir (Lear-Edwards, Runyan ve Whitaker, 2009). Chinsiri (2018) yaptığı araştırmasında, taraftarların taklit formalar yerine lisanslı formalar tercih etmelerinin temelinde, lisanslı ürünlerin daha kaliteli olması ve taraftarı oldukları takımı destekleme isteklerinin yer aldığı sonucuna ulaşmıştır. Bu kapsamda aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H1. Fanatizmin, lisanslı ürün satın alma niyeti üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır.

Elbette taraftarlar içerisinde herkes lisanslı ürün kullanmamakta, lisanslı ürünlerin dışında bu ürünlerin taklitlerini kullanan taraftarlar da bulunabilmektedir (Ayhan vd., 2017). Türkiye’deki birçok kulübün forma satışı açısından Avrupa’daki kulüp sıralamalarında üst sıralarda yer alması gerekirken, Türkiye ve Asya’daki birçok ülkede daha ucuza satılan taklit ürünler nedeniyle bu gerçekleşmemektedir (Miller ve Harris, 2012). Taklitçilik her ne kadar lüks ürün kategorisinde meydana gelmiş olsa da, zamanla tüm ürün kategorilerinde yaygınlaşmıştır (Chiu vd., 2014). Bu ürün kategorilerinden biri de spor ürünleridir. Spor ürünlerinde de taklit üretimin artmasıyla, taraftarların taklit spor ürünleri satın aldıkları belirlenmiştir. Ayrıca lisanslı spor ürünlerinin, spor yaparken zarar görme ihtimali ve sonrasında tekrar lisanslı spor ürünü alamama korkusu da tüketicileri taklit spor ürünü satın alımına yönlendirmektedir (Chinsiri, 2018). Taraftarların lisanslı ürün satın almanın yanında, taklit ürün satın alma davranışında da buldukları belirlenmiştir ancak fanatizm ile taklit ürün satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi araştırarak bir çalışma literatürde yer almamaktadır. Yılmaz ve Öcel (2022) çalışmalarında, taraftarların lisanslı ürünleri gayri resmi mağazalar yerine resmi kulüp mağazalarından satın aldıklarını belirtmişlerdir. Bunun dışında fanatizm ile lisanslı ürün satın alma arasındaki pozitif ilişki dikkate alındığında, fanatizm düzeyi yüksek olan taraftarların taklit ürün satın alma ihtimalinin düşük olacağı tahmin edilmektedir. Bu kapsamda aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H2. Fanatizmin, taklit ürün satın alma niyeti üzerinde negatif yönde anlamlı etkisi vardır.

## 1.2.Ahlak

Tüketicilerin taklit bir ürün satın alması, kötü bir davranış olarak nitelendirilmektedir (Penz ve Stöttinger, 2005). Genellikle taklit ürünlerin satın alınmasıyla ilgili yapılan çalışmalarda, ahlak kavramı üzerinde durulmuştur (Martinez ve Jaeger, 2016; Karahan ve Şahin, 2020). Tüketici açısından bakıldığında ahlak, kişilerin herhangi bir ürün ya da hizmeti satın alırken, kullanırken ve tekrar satarken davranışlarına yön veren etik ilke ve standartlar olarak tanımlanmaktadır (Vitell ve Muncy 1992). Michaelidou ve Christodoulides (2011), kişilerin davranışını yönlendiren ilke, kural ve standartlar olarak ifade edilen ahlakın, tüketicilerin taklit ürün satın alma niyetini etkilediğini savunmuşlardır. Ahlaki değerlere önem veren kişilerin, taklit ürün satın alma davranışında bulunma ihtimalleri düşüktür (De Matos, Trindade ve Vargas, 2007). Ha ve Lennon (2006) taklit moda ürünleri ile ilgili yapmış oldukları araştırmalarında, taklit bir ürünü satın almayı ahlaki açıdan yanlış olarak değerlendiren bir kişinin o ürünü satın almasının mümkün olmadığını

belirlemişlerdir. Kim, Kim ve Park (2012), güçlü ahlaki değerlere sahip tüketicilerin, kaynakları sınırlı bile olsa taklit ürün satın alma niyetine sahip olmadıklarını ortaya koymuşlardır. Ancak herhangi bir makul gerekçe sunarak etik ikilemden kurtulan kişilerin ise, taklit ürün satın alma davranışında bulunabildikleri de literatürde yer almaktadır (Mazar vd., 2008). Yapılan çoğu çalışmada ahlaki değerlerin, korsan yazılım (Moore ve Chang, 2006) ve taklit moda ürünleri (Ha ve Lennon, 2006) satın alma niyeti üzerinde olumsuz etkilerinin olduğu belirlenmiştir. Örneğin müzik korsanlığını etik dışı ve yasa dışı olarak algılayan tüketicilerin, korsan ürünleri satın alma olasılıklarının daha düşük olduğu bulunmuştur (Wang, Yeh ve Liao, 2013). Buna karşılık, müzik korsanlığını etik dışı ve yasa dışı olarak görmeyen tüketicilerin ise korsan ürünleri satın alma olasılıkları daha yüksektir (Chaudhry ve Stumpf, 2011). Daha önce yapılan çalışmalarda genellikle yazılım, cd, lüks ürün gibi birkaç alandaki taklit ürün davranışı incelenmiş (Arli ve Tjiptono 2014; Jiang vd., 2018) ancak spor kulüplerinin lisanslı ürünlerinin taklitleri ile ilgili sınırlı çalışmalar yapılmıştır. Ocakoğlu (2020), etik endişesi faktörünün taklit spor ürünü satın alma niyeti üzerinde negatif yönlü anlamlı bir etkisinin olduğunu belirlemiştir. Gültekin (2018) ve Park-Poaps ve Kang (2018) tarafından yapılan çalışmalarda ise, bireylerin etik bilinçleri ile taklit ürün satın almaya yönelik niyetlerinin anlamlı ve negatif bir ilişki içinde olduğunu ortaya koyulmuştur. Dolayısıyla ahlak ve taklit ürün satın alma ile ilgili araştırmalar lisanslı ürünler açısından değerlendirildiğinde, ahlaki değerlere önem veren taraftarların lisanslı ürün satın alma niyetine sahip olacağı ancak taklit ürün satın alma niyetine sahip olamayacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H3. Ahlakın, lisanslı ürün satın alma niyeti üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır.

H4. Ahlakın, taklit ürün satın alma niyeti üzerinde negatif yönde anlamlı etkisi vardır.

### **2.3.Utanma Duygusu**

Özellikle taklit ürünlerin tüketimi sırasında en sık ve yoğun olarak hissedilen duygulardan biri utanma duygusudur (Zampetakis, 2014). Amerikan Psikoloji Derneği bu kavramı, bir kişinin başka kişilerin yanında, o kişiler tarafından onaylanmayan bir davranışta bulunurken kendisini telaşlı veya garip hissetmesi şeklinde tanımlamıştır (Krishna, Herd ve Aydinoglu, 2015). Dolayısıyla sosyal açıdan onaylanmama korkusu, kişinin davranışını da etkileyebilmektedir (İslam vd., 2021). Utanmaya meyilli olan kişiler, taklit bir ürün satın almayı düşünmeyebilirler. Taklit bir ürün satın aldıklarında, sosyal çevrelerinde yasadışı işe bulaşan biri olarak algılanmaktan çekinerek (Tangney ve Dearing, 2002, aktaran Kim vd., 2009) orijinal ürünler satın alabilirler. Ancak tüketiciler orijinal ürün ile taklit ürün arasında gözle görülebilir bir fark olmadığına inandıklarında, utanma duygusuna sahip olmamakta ve böylelikle taklit ürün satın almaya devam edebilmektedirler (Sabah, 2013). Bian ve Moutinho (2011) utanma duygusunun da içinde yer aldığı sosyal riskin taklit markalı ürün satın alma niyetinin önemli bir belirleyicisi olduğunu tespit etmişlerdir. Benzer şekilde Engizek ve Şeker kaya da (2015) utanma riski ne kadar fazla olursa, taklit ürün satın alma davranışının o kadar az olacağını savunmuşlardır. Dolayısıyla taklit ürün kullanma sonucu oluşacak utanma duygusu, taklit ürün satın alma niyeti ile ters ilişkilidir (Jiang vd., 2023). Pazarlama konusunda yapılan çalışmalarda, kullanılan ürüne yönelik utanma ile satın alma niyeti arasında negatif ilişki olduğu ortaya konulmuştur (Davidson vd., 2017; Penz ve Stottinger, 2005). Spor kulüplerinin lisanslı ürünleri açısından bakıldığında ise, taraftarların lisanslı ürün kullanmaları durumunda çevrelerinden alacakları olumlu ya da olumsuz geri dönüşler, taraftar açısından lisanslı ürünün önemini belirlemektedir. Bu kapsamda aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H5. Utanma duygusunun, lisanslı ürün satın alma niyeti üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır.

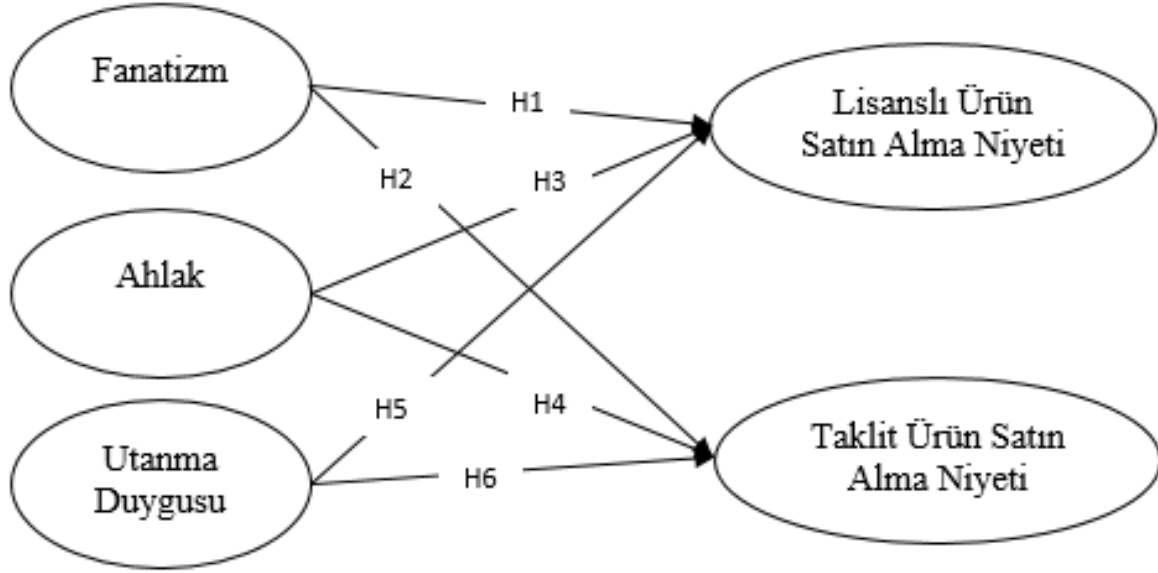
H6. Utanma duygusunun, taklit ürün satın alma niyeti üzerinde negatif yönde anlamlı etkisi vardır.

### 3. Yöntem

#### 3.1. Araştırma Modeli

Konuyla ilgili literatürün incelenmesi sonucunda ve araştırmanın amacı kapsamında aşağıda yer alan araştırma modeli ve hipotez yolları geliştirilmiştir.

Şekil 1: Araştırma Modeli



#### 3.2. Araştırma Evreni ve Örneklem

Araştırma spor ürünleri odağında gerçekleştiği için, araştırmanın evrenini herhangi bir spor dalında faaliyette bulunan bir spor kulübünü destekleyen taraftarlar oluşturmaktadır. Herhangi bir spor kulübünü destekleyen taraftar sayısının kesin olmaması ve taraftarlara daha kısa sürede ve daha düşük maliyetle ulaşabilmek için, tesadüfi olmayan örneklem yöntemlerinden kartopu örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntemin tercih edilmesinde, hedeflenen örneklem sayısına ulaşmadaki kolaylık, zaman ve maliyet açısından avantaj sağlaması etkili olmuştur (Fraenkel vd., 2012). Kartopu örnekleme yönteminde, anketi, dolduran bir katılımcı vasıtasıyla başka katılımcılara da ulaşmak amaçlanmaktadır. Bu nedenle anketi dolduran bir taraftar üzerinden başka taraftarlara ulaşılmış ve böylelikle yeterli örneklem sayısı elde edilmiştir. Araştırma öncesinde, Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan (25/10/2023 tarih 2023/5 sayılı toplantı) etik kurul onayı alınmıştır.

#### 3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırma amacı doğrultusunda belirlenen model (Şekil 1) ve hipotezlerin test edilmesi için ihtiyaç duyulan veriler anket tekniği ile toplanmıştır. Üç kısımdan oluşan anketin birinci kısmında, ankete sadece herhangi bir kulübü destekleyen kişilerin katılabilmesi için hazırlanmış olan “Herhangi bir takım tutuyor musunuz?” filtre sorusu (“Hayır” cevabını verenin anketi sonlandırması sağlanmıştır) ile tutulan takım, takip edilen spor dalı ve fanatizm düzeyi soruları yer almaktadır. Anketin ikinci bölümünde katılımcıların tanımlayıcı özelliklerini belirlemek amacıyla hazırlanan demografik sorular (cinsiyet, yaş vb.) yer almaktadır. Araştırmanın üçüncü bölümünde ise araştırma modelinde yer alan bağımlı ve bağımsız değişkenlere ilişkin ölçek ifadeleri bulunmaktadır. Kullanılan bu ölçekler daha önce geçerlilik ve güvenilirliği test edilmiş ve literatürde yer alan ölçeklerdir. Bu ölçeklerden fanatizm ölçeği 7 madde (Günay ve Tiryaki, 2003),

ahlak ölçeği 3 madde (Khan vd., 2023), utanma duygusu 5 madde (Jiang, Cui ve Shan, 2023), lisanslı ürün satın alma niyeti 3 madde (Katlav ve Öney, 2018) ve taklit ürün satın alma niyeti 3 madde (Liu ve Shi, 2019; Khan vd., 2023) ile ölçülmüştür. Kullanılan ölçeklerin bazılarının İngilizce olması nedeniyle bir akademisyen ve bir çevirmen tarafından çeviri-tersine çeviri yöntemi kullanılarak, ölçeğin tutarlılığı sağlanmıştır. Anketin birinci ve ikinci bölümündeki sorular kapalı uçlu sorular iken, ölçek ifadelerinde ise “Kesinlikle Katılmıyorum-Kesinlikle Katılıyorum” aralığında 5’li Likert ölçeği tercih edilmiştir. Veriler çevrimiçi toplanacağı için, anket formu Google formlar üzerinden çevrimiçi ankete dönüştürülmüş ve yapılan dönüştürme sonrasında anketin içerik ve anlam ile anket linkinin kontrolü açısından 11 katılımcı üzerinde pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Pilot uygulama sonrasında birkaç biçimsel düzeltme yapılmış ve veri toplama aşamasına geçilmiştir. Anket ile ilgili açıklama yapıldıktan sonra anket linki sosyal medya kanalları (Instagram, Facebook vb.) ve mesajlaşma uygulamaları (Whatsapp, Telegram vb.) aracılığıyla paylaşılmış ve ankete katılanların anket linkini kendi bağlantıları ile de paylaşmaları istenmiştir. Veri toplama süreci olarak belirlenen 26 Ekim-9 Kasım aralığında ankete 566 katılımcının katıldığı ve bu katılımcılardan 145’inin filtre sorusuna “Hayır” cevabını verdiği belirlenmiştir. Anket sorularının tamamının cevaplandırılması zorunluluğu olduğu için hatalı ve eksik anket belirlenmemiş ve filtre sorusuna “Evet” cevabını veren 421 anket dikkate alınmıştır. Araştırma evreninin yüz milyon olması durumunda bile örneklem büyüklüğü açısından 384 verinin yeterli olduğu dikkate alındığında (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004), ulaşılan bu örneklem sayısının analizler için yeterli olduğu söylenebilir.

### 3.3. Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında elde edilen verilerin analizinde istatistik paket programları kullanılmıştır. Katılımcıların tanımlayıcı özelliklerini belirlemek (frekans analizi), faktör yapılarını ortaya koymak (açıklayıcı faktör analizi) ve güvenilirlik seviyelerini belirlemek (Cronbach alfa) için SPSS 21 paket programı kullanılırken; yapısal modelin doğrulanması (doğrulayıcı faktör analizi) ve hipotez sonuçlarının ortaya konulması (yapısal eşitlik analizi) için ise AMOS 24 paket programı kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucu ulaşılan bulgular tablolar halinde sunulmuştur.

## 4. Bulgular

### 4.1. Katılımcıların Tanımlayıcı Özellikleri

Araştırma kapsamında ankete katılan taraftarların cinsiyet, yaş, medeni durum gibi demografik özellikleri ile, fanatizm düzeyleri, destekledikleri takım bilgisi ve takip edilen spor dalı bilgisini belirlemek için frekans analizi yapılmıştır. Yapılan frekans analizi sonucu elde edilen tanımlayıcı bulgular Tablo 1 ve Tablo 2’de yer almaktadır.

**Tablo 1:** *Katılımcıların Tanımlayıcı Özellikleri*

Tanımlayıcı Özellikler		Frekans (F)	Yüzde (%)
<b>Toplam Katılımcı (N) = 421</b>			
<b>Cinsiyet</b>	Erkek	243	57,7
	Kadın	178	42,3
<b>Medeni Durum</b>	Evli	128	30,4
	Bekar	293	69,6
<b>Yaş</b>	17 ve altı	67	15,9
	18-28	281	66,7
	29-39	47	11,2
	40-50	14	3,3
	51 ve üzeri	12	2,9
<b>Eğitim Durumu</b>	İlkokul	31	7,4
	Ortaokul (Lise)	213	50,6
	Lisans ve Lisansüstü	177	42
<b>Aile Geliri</b>	9.000 TL ve altı	157	37,3
	9.001-15.000	82	19,5
	15.001-21.000	95	22,6
	21.001-27.000	36	8,6
	27.001 TL ve üzeri	51	12,1
<b>Meslek</b>	Kamu	35	8,3
	Özel	70	16,6
	Serbest	15	3,6
	Emekli	5	1,2
	Ev hanımı	46	10,9
	Öğrenci	208	49,4
	Çalışmıyor	29	6,9
Diğer	13	3,1	
<b>Fanatiklik Durumu</b>	Fanatik değilim	133	31,6
	Biraz fanatığım	150	35,6
	Fanatığım	84	20,0
	Aşırı fanatığım	54	12,8

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların çoğunluğunun erkek ve bekar olduğu; yarıdan fazlasının 18-28 yaş grubunda yer aldığı görülmektedir. Eğitim durumu açısından taraftarlar genellikle ortaokul (lise), lisans ve lisansüstü seviyesindeyken, gelir açısından ise 9.000 TL ve altı gelire sahip taraftarlar çoğunluktadır. Son olarak mesleki açıdan taraftarların yaklaşık olarak yarıya yakını öğrenci iken, fanatiklik durumu açısından ise taraftarların çoğunlukla biraz fanatik ya da fanatik olmadıkları belirlenmiştir.

**Tablo 2:** *Katılımcıların Tuttukları Takım ve Takip Edilen Spor Dalı Bilgisi*

Tutulmuş takım bilgisi	F	%	En çok takip edilen spor dalı	F	%
Takım Tutmuyorum	145	25,6	Futbol	263	62,5
Beşiktaş	95	16,7	Basketbol	30	7,1
Trabzonspor	97	17,2	Voleybol	90	21,4
Fenerbahçe	125	22,1	Boks	24	5,7
Galatasaray	98	17,3	Atletizm	10	2,4
Diğer	6	1,1	Diğer	4	1,0
<b>Toplam</b>	<b>566</b>	<b>100</b>	<b>Toplam</b>	<b>421</b>	<b>100</b>

Tablo 2 incelendiğinde katılımcıların %25,6'sının herhangi bir takım tutmadığı görülmekte ve herhangi bir takımı destekleyen katılımcılar sonraki analizlerde kullanılmıştır. Herhangi bir takımı destekleyen katılımcıların ise sırasıyla Fenerbahçe, Galatasaray, Trabzonspor ve Beşiktaş spor kulüplerini destekledikleri belirlenmiştir. En çok takip edilen spor dalının ise futbol olduğu ve futboldan sonra da voleybolun takip edildiği ulaşılan diğer bir sonuçtur.

## 4.2. Açıklayıcı Faktör Analizi

Araştırma kapsamında belirlenen yapısal modeldeki değişkenlerin faktör yapılarını belirlemek için Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmıştır. Konuyla alakalı literatürde daha önce geliştirilmiş olan 5 değişken ve 21 ifadenin mevcut araştırmadaki örneklem yapısını belirlemek için yapılan analiz sonucunda ulaşılan Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri, faktör yükleri ve açıklanan varyans bilgisi Tablo 3'te yer almaktadır.

**Tablo 3:** Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Ölçekler	Faktör Yüğü	Faktör Yüğü	Faktör Yüğü	Faktör Yüğü	Faktör Yüğü	Açıklanan Varyans	Cronbach alfa ( $\alpha$ )
<b>Lisanslı Ürün Satın Alma Niyeti</b>							
LSAN1	0,900					17,022	0,919
LSAN2	0,888						
LSAN3	0,851						
<b>Fanatizm</b>							
<b>FAN7</b>		<b>0,448</b>				16,248	0,883
FAN1		0,770					
FAN3		0,737					
FAN2		0,727					
FAN4		0,670					
FAN5		0,657					
FAN6		0,634					
<b>Utanma Duygusu</b>							
UTD4			0,874			15,620	0,860
UTD3			0,827				
UTD5			0,808				
UTD2			0,735				
UTD1			0,697				
<b>Taklit Ürün Satın Alma Niyeti</b>							
TSAN2				0,830		11,138	0,836
TSAN1				0,799			
TSAN3				0,748			
<b>Ahlak</b>							
AHLT3					0,838	10,580	0,814
AHLT2					0,761		
AHLT1					0,744		
KMO: 0,881							
Açıklanan Toplam Varyans: 70,608							

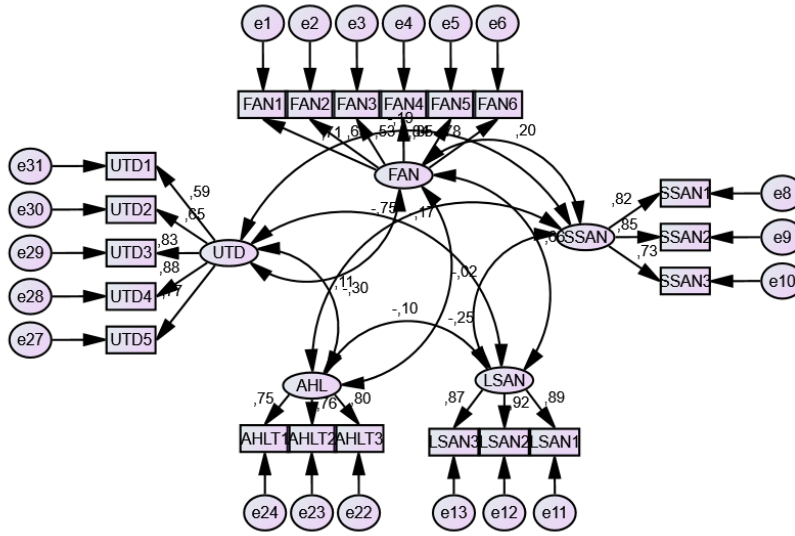
Tablo incelendiğinde her bir faktörün orijinal ölçeklerde olduğu gibi belirtilen değişken altında toplandığı görülmektedir. AFA sonucunda 21 maddenin 5 boyuttan oluştuğu ve bu boyutların tamamının toplam varyansın % 70,608'ini açıkladığı tespit edilmiştir. KMO değeri incelendiğinde ise, KMO değerinin en az 0,60 ve üstü olması gerektiği (Gürbüz ve Şahin, 2017) dikkate alındığında, ulaşılan 0.881 değeri araştırma örnekleminin faktör analiz için uygunluğunu göstermektedir. Her bir faktöre ilişkin faktör yükü ise 0.50 ve üzeri olmak durumundadır (Child, 2006; Turanlı, Taşpınar Cengiz ve Bozkır, 2012). Tablo incelendiğinde fanatizm değişkenindeki FAN7 faktörünün faktör yükünün baz alınan değerden düşük olduğu görülmektedir. Bu nedenle ilgili faktör sonraki analizlerde değişkenden çıkarılmıştır. Değişkenlerin güvenilirlik düzeylerini belirlemek için ise güvenilirlik analizi yapılmıştır. Değişkenlerin güvenilirliklerini belirlemek için kullanılan değer Cronbach alfa ( $\alpha$ ) değeridir ve bu değer en az 0.70 ve üzerinde olması gerekmektedir (Esen Yıldırım, 2017). Araştırmada kullanılan bütün değişkenlerin  $\alpha$  değerlerinin 0.70'in üzerinde olması, araştırma kullanılan ölçme aracının güvenilir olduğunu göstermektedir.



### 4.3. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Araştırmada AFA sonrasında belirlenen yapıların doğruluğunu ortaya koymak için Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. DFA sonucunda yapısal modelin doğru ve sorunsuz olduğunu belirlemek için literatürde belirtilen adımlar kapsamında (Hair vd., 2009) standardize faktör yükleri, kovaryans ve modifikasyon değerleri ile uyum iyiliği değerleri incelenmiştir. Aşağıdaki şekilde araştırma modelini DFA çıktısı yer almaktadır.

Şekil 2: Araştırma Modeli DFA Çıktısı



Yukarıdaki şekilde DFA sonrası ulaşılan standardize faktör yükleri ile kovaryans bağlantıları görülmektedir. DFA sonrası yapısal modelin uyum iyiliği değerleri ise Tablo 4’te yer almaktadır.

Tablo 4: DFA Sonucu Uyum İyiliği Değerleri

Ölçütler	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Model
$\chi^2$	$P > 0,05$ (significant)		429,699
df	-		160
$\chi^2/df$	$< 3$	$3 < (\chi^2/df) < 5$	2,686
GFI	$> 0,95$	$> 0,90$	0,903
CFI	$> 0,95$	$> 0,90$	0,942
RMSEA	$< 0,05$	$< 0,08$	0,063
NFI	$> 0,95$	$> 0,90$	0,911
AGFI	$> 0,90$	$> 0,85$	0,879
IFI	$> 0,95$	$> 0,90$	0,943
TLI	$> 0,95$	$> 0,90$	0,931

Kaynak : (Hair vd., 2009; Meydan ve Şeşen, 2011)

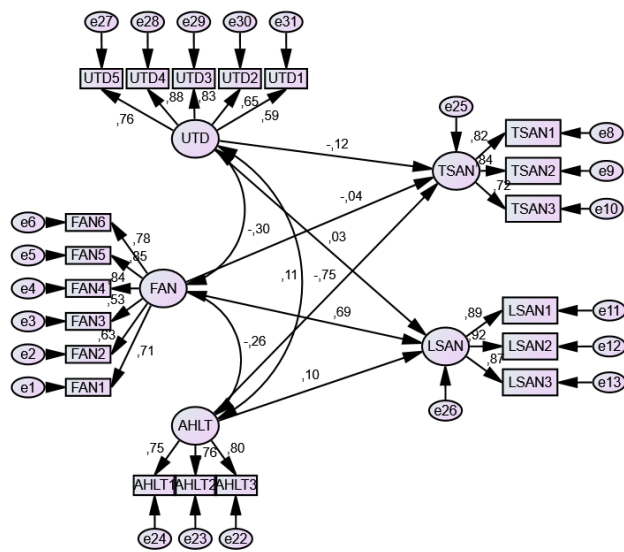
Ulaşılan uyum iyiliği değerleri incelendiğinde, değerlerin kabul edilebilir uyum iyiliği değerleri aralığında yer aldığı görülmektedir (Hair vd., 2009; Meydan ve Şeşen, 2011). Ulaşılan bu sonuç, modelin yapısal olarak uygun olduğunu ve problemsiz bir şekilde çalışacağını göstermektedir. DFA sonucu ulaşılan standardize faktör yükleri kullanılarak elde edilen AVE (Average Variance Extracted=Çıkarılan Ortalama Varyans) ve CR (Composite Reliability=Birleşik Güvenilirlik) değerleri Tablo 5’te yer almaktadır. Araştırmada kullanılan değişkenlerin geçerlilik ve güvenilirliğinin sağlanabilmesi için CR değeri 0,70 ve üzerinde, AVE değerinin ise 0,50 ve üzerinde olması gerekmektedir (Fornell ve Larcker, 1981).

**Tablo 5:** Yapısal Model AVE ve CR Değerleri

Faktörler	Madde	Standardize Faktör Yükü	CR	AVE
<b>Fanatizm</b>	FAN1	0,708	0,870	0,534
	FAN2	0,629		
	FAN3	0,531		
	FAN4	0,836		
	FAN5	0,846		
	FAN6	0,780		
<b>Taklit Satın Alma Niyeti</b>	TSAN1	0,816	0,840	0,638
	TSAN2	0,847		
	TSAN3	0,728		
<b>Lisanslı Satın Alma Niyeti</b>	LSAN1	0,885	0,920	0,794
	LSAN2	0,921		
	LSAN3	0,866		
<b>Ahlak</b>	AHLT3	0,797	0,815	0,595
	AHLT2	0,764		
	AHLT1	0,752		
<b>Utanma Duygusu</b>	UTD5	0,765	0,864	0,564
	UTD4	0,878		
	UTD3	0,833		
	UTD2	0,655		
	UTD1	0,585		

Tablodaki her bir faktöre ilişkin faktör yükü ve her bir değişkene ilişkin CR ve AVE değerleri incelendiğinde, ulaşılan sonuçların baz alınan değerlerin üzerinde olduğu ve güvenilirlik ve geçerliliğin sağlandığı görülmektedir. Dolayısıyla yapılan analizler bir bütün olarak dikkate alındığında, Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) analizi yapılmasında ve hipotezlerinde test edilmesinde bir sakınca olmayacağı anlaşılmaktadır. YEM analizi kapsamında ulaşılan yapısal model aşağıdaki şekilde yer almaktadır.

**Şekil 3:** Yapısal Model



Yapısal modelin YEM üzerinde ilk kez çalıştırılması sonucunda ulaşılan uyum iyiliği değerlerinden bazılarının kabul edilebilir uyum iyiliği değerleri altında yer aldığı belirlendiği için (GFI: 0,890, NFI: 0,899), önerilen modifikasyonlar doğrultusunda araştırmanın bağımsız değişkenleri arasında kovaryans bağlantıları kurulmuştur. Kovaryans bağlantıları sonucu uyum iyiliği değerlerinde düzelme meydana gelmiş (GFI: 0,901, NFI: 0,910) ve nihai model kapsamında araştırma hipotezleri test edilmiştir. Yapısal modele ilişkin araştırma hipotez testi sonuçları Tablo 6'da yer almaktadır. Araştırmanın bağımsız değişkenlerinin bağımlı değişkenler üzerinde etkilerinin olup olmadığını belirlemek ve hipotezleri yorumlamak için standardize  $\beta$  katsayısı ve p değeri dikkate alınmıştır.

**Tablo 6:** *Hipotez Testi Sonuçları*

Hipotezler	Yollar	$\beta$ katsayısı	p değeri	Sonuç
H1	Fanatizm → Lisanslı Ürün Satın Alma Niyeti	0,693	***	Desteklendi
H2	Fanatizm → Taklit Ürün Satın Alma Niyeti	-0,037	0,450	Desteklenmedi
H3	Ahlak → Lisanslı Ürün Satın Alma Niyeti	0,095	0,041	Desteklendi
H4	Ahlak → Taklit Ürün Satın Alma Niyeti	-0,748	***	Desteklendi
H5	Utanma Duygusu → Lisanslı Ürün Satın Alma Niyeti	0,031	0,495	Desteklenmedi
H6	Utanma Duygusu → Taklit Ürün Satın Alma Niyeti	-0,123	0,009	Desteklendi

Not: \*\*p < 0.05; \*\*\*p < 0.01

Sonuçlar incelendiğinde fanatizmin ve ahlakın, lisanslı ürün satın alma niyeti üzerinde istatistiki olarak pozitif yönde anlamlı etkilerinin olduğu belirlenirken, utanma duygusunun lisanslı ürün satın alma niyeti üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca fanatizmin taklit ürün satın alma niyeti üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etkisi belirlenemezken, ahlak ve utanma duygusunun taklit ürün satın alma niyeti üzerinde istatistiki olarak negatif yönde anlamlı bir etkisinin olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlarla H1, H3, H4 ve H6 hipotezleri desteklenirken, H2 ve H5 hipotezleri ise desteklenmemiştir.

## 5. Tartışma ve Sonuç

Araştırmada elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, hem teorik hem uygulama hem de gelecekteki araştırmalara rehber olma açısından önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Taraftarların destekledikleri kulüplerin lisanslı ürünlerini satın alma niyetleri üzerinde fanatizmin ve ahlakın pozitif etkisi olduğu belirlenmiştir. Spor pazarlaması açısından yapılan daha önceki birçok çalışmada fanatizm ile lisanslı ürün satın alma niyeti arasında pozitif ilişki olduğu ortaya konulmuştur (Lee ve Trail, 2011; Torlak vd., 2014; Akbal, 2022; Lee vd., 2023). Fanatizm seviyesi yüksek olan taraftarlar, kulüplerine körü körüne bağlı olmakta ve kulüplerine ait forma, atkı, bere gibi sembolik ürünleri üzerlerinde taşıyarak, kulüplerine destek olmaktadır. Ahlak konusu ise tüketici davranışları açısından araştırılan bir konu olmasına rağmen, spor alanı genelinde ve taraftar davranışı özelinde araştırılmamıştır. Ahlaki değerlere önem veren tüketicilerin, satın alma ve tüketim davranışlarında da bu değerler eşliğinde hareket ettikleri bilinmektedir. Her ne kadar ahlak ve lisanslı ürün satın alma arasındaki ilişki çalışılmamış olsa da, ahlak ve orijinal ürün satın alma arasında pozitif ilişki olduğunu ortaya koyan çalışmalar literatürde yer almaktadır (Martinez, 2016; Ocakoğlu, 2020). Bu araştırmalarda ahlaki değerlere önem veren kişilerin, taklit ürün almak yerine orijinal ürün satın alma niyetine sahip oldukları belirlenmiştir. Araştırmada ayrıca utanma duygusuna sahip olan taraftarların da lisanslı ürün satın alma niyetine sahip olacağı savunulmuş ancak analiz sonucunda utanma duygusu ile lisanslı ürün satın alma niyeti arasında anlamlı bir ilişkiye ulaşılamamıştır. Dolayısıyla tüketicilerin taklit ürün kullanımı nedeniyle sahip olacakları utanma duygusunun, onların lisanslı ürün satın alma niyetleri üzerinde herhangi bir anlamlı etkisinin olmadığı belirlenmiştir.

Taraftarların destekledikleri kulüplerin lisanslı ürünlerini satın almak yerine taklitlerini satın alma niyeti ile ilgili de çarpıcı sonuçlar elde edilmiştir. Kulüplerin lisanslı ürünlerinin taklitlerini satın

alma niyeti üzerinde ahlak ve utanma duygusunun negatif etkisi olduğu belirlenirken, fanatizm ile taklit ürün satın alma niyeti arasında negatif ilişki olmasına rağmen anlamlı bir etki ortaya çıkmamıştır. Özellikle lüks ürünlerin taklitlerine yönelik satın alma davranışının araştırıldığı çalışmalarda, ahlaki değerlere sahip tüketicilerin taklit ürün satın alma niyetinde olmadıkları belirlenmiştir (De Matos vd., 2007; Kim vd., 2009). Ayrıca taklit ürün kullanımı sonucu tüketicilerde meydana gelen utanma duygusunun da, tüketicilerin lisanslı ürünlerin taklitlerini satın almamalarına neden olduğu belirlenmiştir. Literatürde tüketicilerin taklit ürün kullanmalarının anlaşılmasından dolayı utandıkları için orijinal ürün satın aldıkları belirtilmiştir (Engizek ve Şekerkeya, 2015; Jiang vd., 2023). Dolayısıyla benzer bir utanma duygusu taraftarların taklit ürün satın almasının da önüne geçebilmektedir. Araştırmada fanatizmin, kulüplerin lisanslı ürünlerini satın alma niyetinde etkili olduğu belirlenmiştir ve aynı doğrultuda fanatizmin taklit ürün satın alma niyetinde etkisinin olmayacağı da savunulmuştur. Ancak fanatizm ve taklit ürün satın alma niyeti ile ilgili elde edilen sonuç değerlendirildiğinde, iki değişken arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Dolayısıyla bu sonuçtan, fanatik taraftarların da lisanslı ürünler yerine taklitlerini satın alabilecekleri çıkarılabilir. Daha önce yapılan çalışmalarda, taraftarların hepsinin lisanslı ürün satın almadığı, lisanslı ürünlerin taklitlerine de yöneldikleri belirlenmiştir (Ayhan vd., 2017; Bulgurcuoğlu vd., 2018). Dolayısıyla elde edilen bu sonuçların, literatürdeki benzer çalışmaların sonuçlarıyla paralellik gösterdiği söylenebilir.

Araştırmada ulaşılan sonuçlar, teorik ve pratik açıdan katkılar da sunmaktadır. Öncelikle lisanslı ve taklit ürün satın alma niyetinin beraber incelenmiş olması teorik açıdan önemlidir. Fanatizm ve lisanslı ürün satın alma niyeti ile ahlak, utanma duygusu ve taklit satın alma niyeti daha önce birçok çalışmada ayrı ayrı çalışılmıştır. Mevcut araştırmada bu değişkenlerin bir bütün olarak incelenmesi literatüre katkı sağlamaktadır. Çünkü araştırmada kullanılan lisanslı ürün ve taklit ürün satın alma niyeti değişkenleri üzerinde diğer üç bağımsız değişkenin de etkilerinin beraber incelenmiş olması, teorik olarak değişkenler arası ilişkileri de ortaya koymaktadır. Pratik açıdan bakıldığında ise elde edilen sonuçların spor endüstrisi içindeki paydaşlara da yol göstereceği düşünülmektedir. Fanatizm ve ahlak ile lisanslı ürün satın alma niyeti arasındaki pozitif ilişki; ahlak ve utanma duygusuyla taklit ürün satın alma niyeti arasındaki negatif ilişki dikkate alındığında, kulüplerin taraftarlarının fanatizm düzeylerini artırma noktasında yıldız oyuncu transferi, şampiyon olma, uygun fiyatlı bilet sağlama gibi strateji geliştirmeleri önerilebilir. Ayrıca ahlaki değerlere önem veren taraftarların lisanslı ürün satın aldıkları ve taklit ürün satın almadıkları dikkate alındığında, taraftarlara yönelik tüketici ahlakı noktasında eğitimler verilebilir ve ahlaki açıdan bilinçli taraftarlar oluşturulabilir. Ayrıca taraftarların lisanslı ürün yerine taklit ürünlere yönelmesinin önüne geçmek için (bu yönelmenin temel nedeninin ekonomik olduğu daha önceki çalışmalarda belirlenmiştir), kulüplere lisanslı ürünleri daha uygun fiyatlarla taraftarlara sunmaları veya dönem dönem indirim ve kampanyalar yapmaları önerilebilir. Buna ek olarak taraftarların lisanslı ürün satın alması yönünde teşvikler sunulurken, taklit ürün satın alanların hem kulübe, hem kulüp çalışanlarına hem de topluma zarar verdiklerine ilişkin iletişim mesajları yayınlanabilir. Son dönemde yaygın olan taklitçiliğin önüne geçmek için ise spor endüstrisindeki bütün taraflar ve devlet beraber hareket ederek daha sıkı denetim yapılmasını ve taklitçiliğe destek veren herkese para ve hapis cezası gibi yaptırımlar uygulanmasını sağlayabilirler.

Araştırma sahip olduğu önemli sonuçların yanında, bir kaç kısıta da sahiptir. Öncelikle veriler taraftarlardan tesadüfi olmayan yöntemle toplandığı için, araştırmaya katılan taraftarların çoğunlukla gençlerden oluştuğu demografik bilgilerde belirtilmiştir ve bu nedenle araştırma sonucu genellenememekte ve sadece ankete katılan taraftarları kapsamaktadır. Diğer bir kısıt, taraftarların lisanslı ve taklit ürün satın almalarında etkili olan faktörlerle ilgilidir. Bu araştırmada satın alma niyeti üzerinde fanatizm, ahlak ve utanma duygusu tercih edilmiş ancak başka faktörler de satın alma niyeti üzerinde etkili olabilir. Ayrıca araştırmaya herhangi bir spor dalından ve herhangi bir spor kulübünden taraftarların katılmalarına izin verilmiştir. Bu nedenle gelecekte bu

konuda araştırma yapacak araştırmacılara, futbol ya da basketbol gibi belirli bir spor branşındaki taraftarlar üzerinde araştırma yapmaları önerilebilir. Dahası taraftar sayılarına bakılarak belirlenen bir kulübün taraftarları üzerinde araştırma yapılması ve bu araştırmalarda fanatizm dışında algılanan değer, marka sadakati gibi tüketici temelli marka değeri boyutlarının modele eklenmesi ve ayrıca lisanslı ve taklit ürün tercihinde fiyatın önemli olduğu dikkate alındığında, fiyat değişkeninin de kontrol değişkeni olarak kullanılması önerilebilir. Son olarak daha genellenebilir sonuçlar elde etmek için, taraftarlara ulaşmada tesadüfi örneklem teknikleri de kullanılabilir.

### Kaynakça

- Akbal, H. (2022). Bir meslek yüksek okulunda öğrenim gören Beşiktaş taraftarlarının lisanslı ürün satın alma nedenlerinin AHP yöntemi ile incelenmesi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(2), 1028-1037.
- Arli, D. & F. Tjiptono. (2014). The end of religion? Examining the role of religiousness, materialism, and long-term orientation on consumer ethics in Indonesia. *Journal of Business Ethics* 123 (3), 385–400.
- Ayhan, B., Aktaş, H. ve Çelik, F. (2017). Lisanslı taraftar ürünlerinin kullanım motivasyonları: üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 5(2), 548-573.
- Bahçe, A. ve Turan, M.B. (2022). Üniversite öğrencilerinin fanatizm düzeyleri ile marka tercihleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, 5(3), 449-473.
- Bian, X. & Moutinho, L. (2011). The role of brand image, product involvement, and knowledge in explaining consumer purchase behaviour of counterfeits: direct and indirect effects. *European Journal of Marketing*, 45(1/2), 191-216.
- Chaudhry, P.E. & Stumpf, S.A. (2011). Consumer complicity with counterfeit products. *Journal of Consumer Marketing*, 28, 139–151.
- Chaudhry, P.E. & Zimmerman, A. (2009). *The economics of counterfeit trade: Governments, consumers, pirates and intellectual property rights*. NY: Springer Science & Business Media.
- Child, D. (2006). *The essentials of factor analysis*. London: Continuum
- Chinsiri, M.S. (2018). *Attitudes and behaviors of thai fans towards licensed and counterfeit merchandise of english premier league football teams*. Master Thesis, Thammasat University, Thailand.
- Chiu, W., Lee, K. & Won, D. (2014). Consumer behavior toward counterfeit sporting goods. *Social Behavior and Personality: An international journal*, 42(4), 615-624.
- Dalpian, P.R.C., Zylbersztejn, V.S., Batistella, Z. & Rossi, V.A.V. (2014). Fanatical women and soccer: An exploratory study. *Soccer & Society*, 15(4), 564-577.
- Davidson, A., Nepomuceno, M.V. & Laroche, M. (2019). Shame on you: when materialism leads to purchase intentions toward counterfeit products. *Journal of Business Ethics*, 155, 479-494.
- De Matos, C.A., Trindade, C. & Vargas, C.A. (2007). Consumer attitudes toward counterfeits: a review and extension. *Journal of Consumer Marketing*, 24(1), 36-47.
- Eker Öğüt, G. (2010). Futbolun dayanılmaz çekiciliği, büyülenen taraftar portresi, fanatizm ve Beşiktaş. *Millik Folklor Dergisi*, 11(85), 173-182.

- Engizek, N. ve Şeker kaya, A. (2015). Tüketicilerin lüks markaların taklitlerini satın alma seviyeleri açısından farklılıklarının incelenmesi üzerine bir araştırma. *Öneri Dergisi*, 11(43), 145-184.
- Esen Yıldırım, İ. (2017). *İstatistiksel araştırma yöntemleri araştırma tasarımı-örnekleme-veri toplama teknikleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Fornell, C. & Larcker, D.F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.
- Fraenkel, J.R., Wallen, N.E. & Hyun, H.H. (2012). *How to design and evaluate research in education*. McGraw-Hill Publishing.
- Gültekin, B. (2018). Influence of the love of money and morality on intention to purchase counterfeit apparel. *Social Behavior and Personality*, 46(9), 1421-1436.
- Günay, N. ve Tiryaki, Ş. (2003). Spor taraftarı özdeşleşme ölçeğinin (stöö) geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Spor Bilimleri Dergisi*, 14(1), 14-26
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2017). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri (Gözden geçirilmiş ve güncellenmiş 4.baskı). Ankara: Seçkin yayıncılık.
- Ha, S. & Lennon, S. (2006). Purchase intent for fashion counterfeit products: ethical ideologies, ethical judgments, and perceived risks. *Clothing and Textiles Research Journal*, 24(4), 297-315.
- Hair Jr., J.F., Black, W.C., Babin, B.J. & Anderson, R.E. (2009). *Multivariate data analysis*. 7th Edition, Prentice Hall, Upper Saddle River.
- Harolle, M., Trail, G., Rodriguez, A. & Jordan, J. (2010). Conative loyalty of latino and non-latino professional baseball fans. *Journal of Sport Management*, 24, 456-471.
- Islam, T., Wang, Y., Ali, A. & Akhtar, N. (2022). Path to sustainable luxury brand consumption: face consciousness, materialism, pride and risk of embarrassment. *Journal of Consumer Marketing*, 39(1), 11-28.
- İlk,Ç., Çavuşoğlu, S.B. ve Güler, C. (2020). Futbol taraftarlarının fanatiklik ve lisanslı ürün satın alma düzeylerinin incelenmesi . *OPUS International Journal of Society Researches*, 16(32), 4784-4808.
- Jiang, L., Cui, A.P. & Shan, J. (2023). The risk of embarrassment in buying luxury counterfeits: do face-conscious consumers care?. *European Journal of Marketing*, 57(8), 1996-2020.
- Jiang, Y., Xiao, L., Jalees, T., Naqvi, M.H. & Zaman, S.I. (2018). Moral and ethical antecedents of attitude toward counterfeit luxury products: evidence from pakistan. *Emerging Markets Finance and Trade*, 54, 3519-3538.
- Karahan, M.O. ve Şahin, F. (2020). Tüketicilerin taklit ürün satın alma tutumlarını ve niyetlerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi: nicel bir araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11(1), 154-170.
- Katlav, T. ve Öney, E. (2018). Türkiye'deki taraftarların spor kulüplerindeki lisanslı ürünlere ilişkin satın alma niyetinin planlanmış davranış teorisine göre incelenmesi. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 139-162.
- Kazançoğlu, İ. ve Baybars, M. (2016). Lisanslı spor ürünlerinin algılanan değer bileşenlerinin satın alma niyeti ile ilişkisi: Türkiye'nin en büyük üç futbol kulübünün incelenmesi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17(1), 51-66.

- Khan, S., Fazili, A.I. & Bashir, I. (2023). Signaling norm salience through perceived peer counterfeit consumption. *Journal of Product & Brand Management*, 32(6), 812-827.
- Kim, J., Kim, J.-E. & Park, J. (2012). Effects of cognitive resource availability on consumer decision in involving counterfeit products: The role of perceived justification. *Marketing Letters*, 23(3), 869–881.
- Kim, J.-E., Cho, H.J. & Johnson, K.K.P. (2009). Influence of moral affect, judgment, and intensity on decision making concerning counterfeit, gray-market, and imitation products. *Clothing & Textiles Research Journal*, 27(3), 211–226.
- Krishna, A., Herd, K.B. & Aydinoglu, N.Z. (2015). Wetting the bed at twenty-one: embarrassment as a private emotion. *Journal of Consumer Psychology*, 25(3), 473-486.
- Kurak, K. (2020). Lise öğrencilerinin futbol fanatizm düzeylerinin incelenmesi. *GERMENİCA Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 1(1), 28-36.
- Kwon, H.H. & Armstrong, K.L. (2006). Impulse purchases of sport team licensed merchandise: What matters?. *Journal of Sport Management*, 20, 101-119.
- Lear-Edwards, K.E., Runyan, R.C. & Whitaker, W.H. (2009). Sports celebrity endorsements in retail products advertising. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 37(4), 308-321.
- Lee, D. & Trail, G. (2011). A theoretical model of team-licensed merchandise purchasing (TLMP). *ICHPER-SD Journal of Research*, 6(1), 62-67.
- Lee, M., Gang, A.C., Kim, D.Y., Yeo, I.S. & Pedersen, P.M. (2023). The role of emotions in team licensed merchandise consumption: examining the relationships among team identification, team performance, emotions, and purchase intention, *Journal of Global Sport Management*, DOI: 10.1080/24704067.2023.2248149
- Lee, S., Shin, H., Park, J.J. & Kwon, O.R. (2010). A brand loyalty model utilizing team identification and customer satisfaction in the licensed sports product industry. *Journal of Research International Council for Health, Physical Education, Recreation, Sport, & Dance*, 5(1), 60-67.
- Liu, J. & Shi, R. (2019). How do online comments affect perceived descriptive norms of e-cigarette use? The role of quasi-statistical sense, valence perceptions, and exposure dosage. *Journal of Computer Mediated Communication*, 24(1), 1–20.
- Martinez, L.F. & Jaeger, D.S. (2016). Ethical decision making in counterfeit purchase situations: the influence of moral awareness and moral emotions on moral judgment and purchase intentions. *Journal of Consumer Marketing*, 33(3), 213-223.
- Mazar, N., Amir, O. & Ariely, D. (2008). The dishonesty of honest people: A self-concept maintenance theory. *Journal of Marketing Research*, 45(6), 633–644.
- Meydan, C.H. ve Şeşen, H. (2011). *Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Michaelidou, N. & Christodoulides, G. (2011). Antecedents of attitude and intention towards counterfeit symbolic and experiential products. *Journal of Marketing Management*, 27(9), 976-991.
- Miller, A. & N. Harris. (2012). Manchester United and Real Madrid top global shirt sale charts. Erişim adresi, <http://www.sportingintelligence.com/2012/10/08/exclusivemanchester-united-and-real-madrid-top-global-shirt-sale-charts-081001/>. XXX tarihinde erişilmiştir.

- Moore, T.T. & Chang, J.C.J. (2006). Ethical decision making in software piracy: initial development and test of a four-component model. *MIS Quarterly*, 30(1), 167-180.
- Ocakoglu, O. (2020). Bisikletçilerin ve koşucuların taklit spor ürünleri satın alma niyetlerinin karşılaştırılması. *Spor Eğitim Dergisi*, 4(2), 75-87 .
- Or, E. (2009). *Taraftar memnuniyeti*, İstanbul: TFF-FGM Futbol Eğitim Yayınları
- Park-Poaps, H. & Kang, J. (2018). An experiment on non-luxury fashion counterfeit purchase: The effects of brand reputation, fashion attributes, and attitudes toward counterfeiting. *Journal of Brand Management*, 25(2),185-196.
- Penz, E. & Stöttinger, B. (2005). Forget the ‘real’ thing –take the copy! An explanatory model for the volitional purchase of counterfeit products. *Advances in Consumer Research*, 32(1), 568-576.
- Sabah, Ş. (2013). Kimlik ve tüketim ilişkisini tersinden düşünmek: lüks ürünlerin taklitleri ile kimlik oluşturma. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 53-78.
- Tanyeri, L. (2019). Futbol taraftarı fanatikliği: Üniversite öğrencileri örneği. *Spor Eğitim Dergisi*, 3(2), 89-97.
- Torlak, Ö., Özkara, B.Y. ve Doğan, V. (2014). Taraftarların takımlarla özdeşleşme düzeylerinin, takımların lisanslı ürünlerine yönelik kalite algısı ve satın alma niyetine etkisi. *Ege Akademik Bakış*, 14(1), 73-81.
- Turanlı, M., Taşpınar Cengiz, P. ve Bozkır, Ö. (2012). Faktör analizi ile üniversiteye giriş sınavlarındaki başarı durumuna göre illerin sıralanması. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 17, 45-68.
- Vitell, S. J. & J. Muncy (1992). Consumer ethics: an empirical investigation of factors influencing ethical judgments of the final consumer. *Journal of Business Ethics*, 11, 585–597.
- Wang, M.C.H, Jain, M., Cheng, J.M.S. & Aung, G.K.M. (2012). The purchasing impact of fan identification and sports sponsorship. *Marketing Intelligence & Planning*, 30(5), 553-565.
- Wang, Y.-S., Yeh, C.-H. & Liao, Y.-W. (2013). What drives purchase intention in the context of online content services? The moderating role of ethical self-efficacy for online piracy. *International Journal of Information Management*, 33, 199-208.
- Wann, D. L. & Branscombe, N. R. (1990). Die-Hard and fair-weather fans: effects of identification on birging and corfing tendencies. *Journal of Sport and Social Issues*, 14(2), 103-117.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004). *Spss uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yılmaz, B. ve Öcel, Y. (2022). Kulüp imajının lisanslı ürün satın alma davranışına etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 36(1), 63-70.
- Zampetakis, L.A. (2014). The emotional dimension of the consumption of luxury counterfeit goods: an empirical taxonomy. *Marketing Intelligence & Planning*, 32(1), 21-40.



**Ek 1: Örnek-Anket Formu**

Fanatizm	Biri tuttuğum takımı eleştirirse, bunu kendime bir hakaret olarak algılarım.
	Tuttuğum takımın rakiplerinden nefret ederim.
	Tuttuğum takımın başarısızlığı benim başarısızlığımdır.
	Arkadaşlarım benim fanatik bir taraftar olduğumu düşünür.
	Kendimi takımımın fanatik bir taraftarı olarak görürüm.
	Medyada tuttuğum takımı olumsuz eleştiren bir haber/yazı gördüğümde sinirlenirim.
	Tuttuğum takımın ismini ya da sembollerini kullandığım eşyalarda sergilerim.
Lisanslı	Gelecekte tuttuğum takımın lisanslı bir ürününü (orijinal) satın alabilirim.
Ürün Satın	Büyük ihtimalle tuttuğum takımın lisanslı bir ürününü satın alırım.
Alma Niyeti	Tuttuğum takımın lisanslı bir ürününü satın almaya oldukça istekliyim.
Ahlak	Lisanslı ürün yerine taklitlerini satın almak ahlaki açıdan doğrudur.
	Lisanslı ürün yerine taklidini satın almak kabul edilebilir.
	Lisanslı ürün yerine taklidini satın almanın etik olduğunu düşünüyorum
	Tuttuğum takımın lisanslı ürünü yerine, taklidiyle görülmekten rahatsız olurum
Utanma Hissi	Başkaları taklit ürün kullandığımı görse, onların benim hakkımda ne düşüneceğini umursarım.
	Arkadaşlarım tuttuğum takımın taklit ürününe sahip olduğumu bilseler küçük düşerim.
	Tuttuğum takımın lisanslı ürünü yerine taklidiyle toplum içinde görünmekten endişe duyarım
	Tuttuğum takımı simgeleyen bir ürünün taklit olduğu anlaşılırsa, utanırım
Taklit Ürün Satın Alma Niyeti	Gelecekte tuttuğum takımın lisanslı ürünü yerine taklidini satın alabilirim.
	Büyük ihtimalle tuttuğum takımın lisanslı ürünü yerine taklidini satın alırım.
	Tuttuğum takımın lisanslı ürünü yerine taklidini satın almaya oldukça istekliyim.



## BÜTÇE AÇIĞI VE CARİ AÇIK ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ (1975-2020)\*

Göksel KARAŞ<sup>1</sup>

### Öz

Günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan çoğu ülkenin en önemli sorunları arasında bütçe açıkları ile cari açık gelmektedir. Literatürde ikiz açık olarak tanımlanan bu durum farklı görüşler çerçevesinde analiz edilmektedir. Bu görüşler, nedenselliğin bütçe açığından cari açığa şeklinde olduğu Geleneksel Keynesyen görüş, nedenselliğin cari açıktan bütçe açığına doğru ters olduğu cari işlemler hedeflemesi görüşü, bütçe açığı ile cari açık arasında iki yönlü nedenselliğin olduğu Feldstein-Horioka Hipotezi ve bütçe açığı ile cari açık arasında hiçbir ilişkinin bulunmadığı Ricardocu Denklik Hipotezidir. Çalışmada, Türkiye’de 1975-2020 döneminde bütçe açığı ve cari açık arasındaki ilişki yapısal kırılmaların dahilinde analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç kapsamında ADF birim kök testinin yanı sıra Zivot-Andrews yapısal kırılmalı birim kök testi uygulanmıştır. Ardından seriler arasındaki uzun dönemli ilişkinin tespiti için Gregory-Hansen eşbütünleşme testi ve ilişkinin yönünün tespit edilebilmesi amacıyla da Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, Türkiye’de bütçe açığı, cari açık ve faiz arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca, cari açıktan bütçe açığına ve faize tek yönlü, bütçe açığı ile faiz arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla Türkiye’de ilgili dönemde cari işlemler hedeflemesi görüşünün desteklendiği ifade edilebilir.

**Anahtar Kelimeler:** Cari açık, Bütçe açığı, Eşbütünleşme, Nedensellik, Türkiye

**JEL Kodları:** C32, E62, H62

## ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN BUDGET DEFICIT AND CURRENT ACCOUNT DEFICIT: THE CASE OF TÜRKİYE (1975-2020)

### Abstract

Today, budget and current account deficits are among the most critical problems of most developed and developing countries. This situation, defined as a twin deficit in the literature, is analysed within the framework of different views. These views are the traditional Keynesian view that causality is from the budget deficit to the current account deficit, the current account targeting view where the causality is reversed from the current account deficit to the budget deficit, the Feldstein-Horioka Hypothesis that there is a two-way causality between the budget deficit and the current account deficit, and the view that there is no relationship between the budget deficit and the current account deficit. It is the Ricardian Equivalence Hypothesis in which there is no. The study aims to analyse the relationship between the budget deficit and the current account deficit in Turkey from 1975 to 2020 within the scope of structural breaks. For this purpose, in addition to the ADF unit root test, the Zivot-Andrews unit root test with structural breaks was applied. Then, the Gregory-Hansen cointegration test was used to determine the long-term relationship between the series, and the Granger causality test was applied to determine the direction of the relationship. The findings determined a cointegration between budget deficit, current account deficit and interest in Türkiye. It was also concluded that there is a unidirectional causality relationship from the current account deficit to the budget deficit and interest and a bidirectional causality relationship between the budget deficit and interest. Therefore, it can be stated that the view of current account targeting was supported in Türkiye in the relevant period.

**Keywords:** Current account deficit, Budget deficit, Cointegration, Causality, Türkiye

**JEL Codes:** C32, E62, H62

\* Bu çalışma 12-15 Ekim 2023 tarihinde düzenlenen 37. Uluslararası Maliye Sempozyumu’nda sunulan “Türkiye’de Bütçe Açıkları ve Ödemeler Dengesi Arasındaki İlişkinin Analizi (1975-2020)” başlıklı bildirinin genişletilmiş halidir.

<sup>1</sup> Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, [goksel.karas@dpu.edu.tr](mailto:goksel.karas@dpu.edu.tr), ORCID: 0000-0003-4091-1258

**Başvuru Tarihi** (Received): 15.11.2023 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.01.2024

## Giriş

Devletlerin zamanla artan fonksiyonları nedeniyle kamu harcamalarında artışlar yaşanmaktadır. Yapılan harcamalar temelde vergi gelirleri yoluyla finanse edilmektedir. Vergi gelirlerinin yanı sıra devletler borçlanma yoluyla da kamu harcamalarının finansmanını sağlamaktadır. Yapılan harcamaların elde edilen gelirlerden yüksek olması durumunda bütçe açıkları ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bütçe açıklarının finansmanında ağırlıklı olarak dış borçlanma kullanıldığında bu durum bütçe açığı sorununun yanı sıra ödemeler dengesi açısından da bir takım sorunlara neden olmaktadır. Çünkü dış borç miktarının yüksek olması borç servisi için ülkeye yeterli döviz girişinin sağlanabilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu durumda da ülkelerin dış ticaret fazlası vermesi beklenmektedir. Dış ticaret fazlası verilebilmesi için ithalatın azaltılıp ihracatın artırılması yönünde politikaların izlenmesi gerekmektedir. Ancak ithalat düzeyinin azaltılmasının hammadde ve sermaye malı girişinin engellenmesi anlamına geldiğinden ekonomik durgunluğa yol açması beklenmektedir. Aynı zamanda çok taraflı ticaret anlaşmaları nedeniyle de ithalatın azaltılması mümkün olmayabilmektedir. Diğer taraftan belirli bir üretim alt yapısı ve rekabet gücünün sağlanmasını gerektirmesi nedeniyle de kısa vadede ihracatın artırılması da uygulamada kolay olamamaktadır. Bu noktada ülkeler dış ticaret fazlası verebilmek için döviz kuru üzerinden piyasaya müdahalede bulunabilmektedir. Çünkü milli paranın değer kaybedip döviz kurunun değerinin artması ithalatı pahalı hale getireceğinden ithalatı azaltırken, ihracatı cazip hale getirmektedir. Ancak döviz kurundaki artış yüksek dış borçlanma nedeniyle faiz ödemelerinde artışa neden olduğundan, bütçe üzerinde baskı oluşturabilmektedir.

Ödemeler bilançosu hesapları içerisinde önemli bir ağırlığa sahip olan ve ödemeler bilançosunun etkilendiği en önemli hesapların başında cari işlemler hesabı gelmektedir. Cari açık, bir ülkenin bir yıl boyunca dış dünyayla yapmış olduğu ve cari işlemler hesabı kapsamında ülkeden daha fazla dövizin çıkması durumudur. Özellikle gelişmekte olan ülkeler olmak üzere gelişmiş ülkelerin de günümüzde en önemli sorunları arasında cari açık sorunu gelmektedir. Literatürde cari açık ile birlikte bütçe açığının da görülmesi durumu ikiz açık olarak adlandırılmaktadır. İkiz açığın analizi literatürde dört farklı görüş üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bunlar; nedenselliğin yönünün bütçe açığından cari açığa doğru olduğu geleneksel Keynesyen görüş, nedenselliğin yönünün cari açıktan bütçe açığına doğru olduğu cari işlemler hedeflemesi görüşü, cari açıkla bütçe açığı arasında çift yönlü nedenselliğin olduğu Fledstein-Horioka teorisi ve cari açık ile bütçe açığı arasında herhangi bir nedenselliğin bulunmadığı Ricardocu Denklik hipotezidir. Buradan hareketle çalışmada Türkiye’de 1975-2020 döneminde bütçe açıkları ile cari açık arasındaki ilişkinin yapısal kırılmalı eşbütünleşme ve nedensellik testleri yardımıyla analiz edilmesi amaçlanmaktadır.

### 1. Bütçe Açığı ile Cari Açık Arasındaki İlişki

Çoğu gelişmiş ve gelişmekte olan ülkenin neoliberal politikaların uygulanmaya başlamasıyla birlikte dışa açık büyüme modeline geçtiği 1980’li yılların başında eş anlı olarak bütçe açığı ve cari işlemler açığı ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Ardından çoğu çalışmaya konu olan bütçe açığı ve cari açığın aynı anda görülmesi, teoride bütçe Feldstein (1986) tarafından ikiz açık olarak adlandırılmaktadır (Helmy, 2018). Bütçe açığı ve cari açık, bir ülkede iç ve dış dengenin sağlanmasında kullanılan en önemli göstergelerdendir. Nitekim bütçe açığı kamusal dengeyi ifade ederken, cari açık ise dış dengeyi ifade etmektedir (Uğur ve Karatay, 2009). İkiz açık teorisinde, cari açık ve bütçe açığı arasında bir etkileşimin olduğu ifade edilmektedir. İkiz açığın giderilebilmesi için sadece tek bir politikanın uygulanması yeterli olmayıp birden fazla politikanın birlikte uygulanması önemlidir. Aynı zamanda bu politikaların birbirini destekler nitelikte olması gerekmektedir.

Devletin yapmış olduğu harcamaların tahsil ettiği gelirlerden fazla olması durumunda bütçe açığı ortaya çıkmaktadır. Artan devlet fonksiyonları kamu harcamalarında artışa neden olmuş ve bu da

bütçe açıklarının yaşanmasına neden olmuştur. Bütçe açıkları, ağırlıklı olarak vergiler ile finanse edilmektedir. Vergi gelirlerinin yetersiz olduğu durumlarda ise borçlanmaya başvurulmaktadır. Bütçe açıkları yoluyla yaşanan mali genişleme, yurt içi toplam talepteki artışın yabancı mal ve hizmet ithalatını artırması nedeniyle cari açığa neden olmaktadır. Bütçe açığını finanse etmek için borç verilebilir fonlara olan talebin artması yurt içi faiz oranlarının yükselmesine neden olmaktadır. Uluslararası sermaye hareketleri ve esnek döviz kuruyla birlikte sermaye girişleri ve bunu takiben yerli paranın değer kazanması net ihracatı azaltıp cari açığa neden olabilmektedir (Afonso vd., 2022).

Bir ülkenin belirli bir dönemde dış dünyayla ilişkilerinin gösterildiği ödemeler bilançosunun (Seyidoğlu, 2003) en önemli kalemleri arasında cari işlemler hesabı gelmektedir. Cari işlemler hesabı, uluslararası mal ve hizmet ticareti ile tek yanlı transferlerin toplamından oluşmaktadır (Seyidoğlu, 2003). Cari işlemler hesabı kapsamında ülkeden çıkan döviz miktarının ülkeye giren döviz miktarından yüksek olması cari açığın ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ülkeler cari işlemler hesabının dengede ya da fazla verilmesini arzulamaktadır. Nitekim ortaya çıkan cari açık, makroekonomik göstergeler üzerinde bir takım etkiler oluşturabilmektedir. Bu nedenle cari açığın azaltılması önemlidir. Cari açığın azaltılabilmesi için gerekli döviz miktarının sağlanması gerekmektedir. Bunun için de cari işlemler hesabı içerisinde ağırlıklı paya sahip olan dış ticaret hesabının fazla vermesi gerekir. Dış ticaret fazlasının verilebilmesi için de ya ithalat azaltılmalı ya da ihracat teşvik edilmelidir. Bu iki durum da pratikte kolay değildir. Bunun dışında dış ticaret fazlası verilebilmesi için dış ticaret üzerinde doğrudan etkiye sahip olan döviz kurlarına müdahale edilebilir. Ancak bu durum zaten büyük miktara sahip dış borç nedeniyle ödenecek faiz ödemelerinde artışa neden olacak ve bu da bütçe açığına neden olacaktır (Ataç, 2013). Bu nedenle uzun vadede ithalatın azaltılabilmesi için ithal ürünlerin karşılaştırmalı üstünlükle dikkate alınarak yerli üretime kaydırılması önem arz etmektedir. Devlet aynı zamanda bütçe kalemlerini bu amaç doğrultusunda kullanarak yerli üretim ve ihracatı teşvik etmeyi sağlayabilir.

Literatürde cari açık ve bütçe açığı arasındaki ilişkinin incelenmesi dört ayrı görüş üzerinden gerçekleşmektedir (Afonso ve Opoku, 2023). Görüşlerden ilki Mundell-Fleming Modeli çerçevesinde açıklanan Geleneksel Keynesyen görüştür (Bolat vd., 2011). Bu görüş, bütçe açığındaki bir artışın cari açık üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olacağını ifade etmektedir. Keynesyen yaklaşım öncelikle gelir harcama hipotezi yaklaşımıyla bu durumu açıklamaktadır. Buna göre devlet tarafından uygulanan genişletici maliye politikası bütçe açıklarına neden olacaktır. Genişletici maliye politikası nedeniyle ekonomik birimlerin gelirlerinde de artış yaşanacak ve bu artış nedeniyle talep miktarında da artış meydana gelecektir. Artan talebin karşılanabilmesi için üretim miktarı artacağından hem milli gelirden hem de dışa bağımlı üretim nedeniyle ithalatta da artış meydana gelecektir. Bunun sonucunda da cari açıkta artış yaşanacaktır (Üzümcü ve Kanca, 2013). Nitekim günümüzde çoğu gelişmekte olan ülkenin üretim ve ihracat yapısı incelendiğinde ağırlıklı olarak dışa bağımlı olduğu düşünülürse bu durumda cari açık sorunun önemli makroekonomik sorunlar arasında yer alması kaçınılmaz olmaktadır. Mundell-Fleming Modelinde dışa açık bir ekonomi varsayımı altında esnek döviz kuru rejimi geçerlidir. Dolayısıyla, esnek döviz kuru rejimi altında bütçe açığında meydana gelen bir artış toplam talebi artırmakta ve aynı zamanda yurt içi reel faiz oranlarında da bir artışa neden olmaktadır. Faiz oranlarındaki artış ise yabancı sermayeyi çekerek yerli paranın değerlenmesine neden olmakta ve ithalat ihracat dengesinin bozulması sonucunda cari dengenin bozulmasına neden olmaktadır (Salvatore, 2006). Çünkü yerli paranın değerlenmesi ithalatın ucuzlamasına, ihracatın ise pahalılaşmasına neden olmaktadır. Bu durumda da ithalat artarken ihracat azalmakta ve dış ticaret dengesi olumsuz etkilenmektedir.

İkinci görüş, Summers (1998) tarafından ileri sürülen cari işlemler hedeflemesi görüşüdür. Buna göre, nedenselliğin yönü cari açıktan bütçe açığına doğrudur. Cari dengede yaşanacak bir bozulma ekonomik büyümede yavaşlamaya yol açmakta ve bu durum sonrasında bütçe dengesinde bir

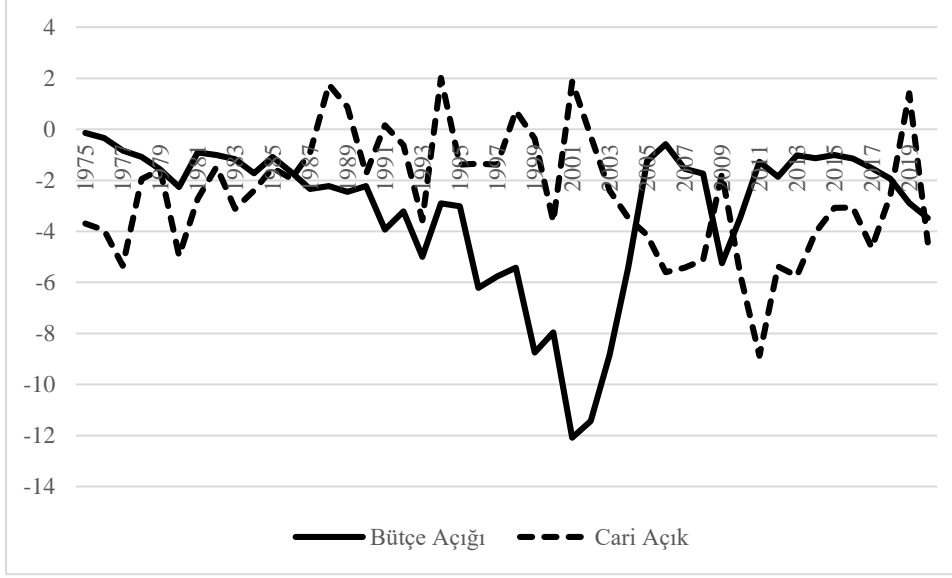
bozulma meydana gelmektedir. Çünkü devletin makroekonomik hedefleri arasında cari işlemler dengesinin sağlanması hedefi de bulunmaktadır. Bu nedenle devlet cari dengesizliklerin giderilebilmesi amacıyla bütçe kalemlerini yani harcama ve gelirleri birer araç olarak kullanabilmektedir. Bu durum da nedenselliğin cari açıktan bütçe açığına doğru olmasına neden olmaktadır (Xie ve Chen, 2014).

Üçüncü görüş, bütçe açığı ile cari açık arasındaki nedensel bağı bir şekilde uluslararası sermaye hareketliliğinin derecesi ve Feldstein ve Horioka (1980) bulmacasıyla ilişkili olduğunu ileri sürmektedir (Marinheiro, 2008). Bu görüş, cari açık ve bütçe açığı arasındaki çift taraflı bir nedenselliğin olduğunu ifade etmektedir. Eğer yatırım ve tasarruf yüksek sermaye hareketliliğini yansıtacak şekilde yüksek derecede korelasyona sahip değilse, bu durumda bütçe açığı ile cari açığın aynı anda hareket etmesi beklenir (Afonso ve Opoku, 2023).

Son görüş ise Barro (1989) tarafından geliştirilen Ricardocu Denklik Hipotezidir. Buna göre, bütçe açıkları ekonomi üzerinde hiçbir etkiye sahip değildir. Ekonomik birimler, borç finansmanı sağlamak amacıyla gelecek dönemlerde vergi yükünün aratacağına inanmakta ve borç miktarı kadar tasarruflarını artırmaktadırlar (Tokathıoğlu ve Selen, 2019). Dolayısıyla birimler bütçe açığındaki artışı yüksek vergilerin geleceğe ertelenmesi olarak algılamaktadır. Sonuç olarak Ricardocu Denklik Hipotezi, cari açık ve bütçe açığı arasında herhangi bir nedenselliğin söz konusu olmadığını varsaymaktadır.

## 2. Türkiye’de Bütçe Açığı ve Cari Açık

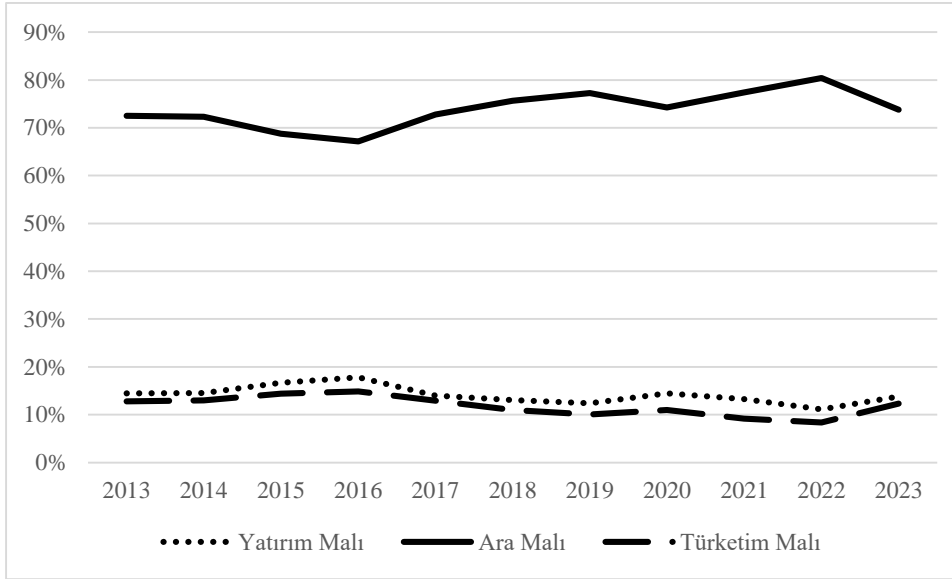
Türkiye’de dışa dönük büyüme modelinin benimsendiği 1980’li yıllardan beri bütçe açığı ve cari açık sorunlarıyla karşı karşıya kalınmıştır. Artan açıklar ise beraberinde finansman sorununu getirmiş ve 1994 krizi ile 2001 krizlerine neden olmuştur. Bu krizler sonrasında ise yerli, paranın yabancı para birimleri karşısındaki değeri büyük oranda düşürülerek devalüasyonlar yapılmıştır (Aksu ve Başar, 2009). 2001 krizi sonrası her ne kadar bütçede mali disiplin sağlanmaya çalışılsa da cari açığın artış trendi içerisinde olduğu görülmektedir. Türkiye’de 2001 krizi sonrasında uygulamaya başlanan güçlü ekonomiye geçiş programı ile her ne kadar bütçede disiplin sağlanmaya çalışılsa da cari açıkta artış trendi yaşanmıştır. Bunun nedeni ise 2010 yılına kadar izlenen yüksek faiz-düşük kur politikasıdır. Bu politika nedeniyle yerli paranın değerinin yüksek olduğu dönemlerde ithalat ucuz ihracat ise pahalı hale geldiğinden dış ticaret açığında artışlar meydana gelmiştir. Yerli paranın yabancı para birimleri karşısındaki değerinin yüksek olması her ne kadar enflasyon üzerinde baskılayıcı etki ve toplam borç yükü üzerinde azaltıcı etki yaratsa da uzun dönemde ihracat ürünlerinin maliyetlerinin artması nedeniyle rekabet gücünde azalmaya neden olmuş ve bunun sonucunda da cari açığı artırmıştır (Karagöl, 2011). Küresel gelişmelere bağlı olarak meydana gelen talep daralmaları küresel ölçekte olduğu gibi Türkiye’de de etkisini göstermiştir. 2008 yılında yaşanan küresel finansal kriz, 2018 yılında yaşanan ticaret savaşları ve 2020 yılında etkili olan Covid-19 süreci cari açıkta azalmaların nedeni olmuştur (Bolat vd., 2011; Erer, 2022).

**Şekil 1:** Türkiye’de Bütçe Açığı ve Cari Açık (1975-2020)

**Kaynak:** (Dünya Bankası, 2023, <https://databank.worldbank.org/Tableau-Project/id/92eb9c93>)

Şekil 1’de görüldüğü üzere Türkiye’de krizlerin yaşandığı dönemler dışında cari açık önemli sorunlar arasında yer almaktadır. Bütçe açığında ise cari açığın tersi durum görülmektedir. Krizlerin olduğu dönemlerde bütçe açıklarında artışların yaşandığı görülmektedir. Bu durum devletin piyasaya müdahale sonucu yaşanan dengesizliklerin giderilmesi yönünde bütçeyi etkin bir araç olarak kullandığının göstergesidir.

Bütçe açığını yanı sıra cari açığın ülkeler açısından önemli bir sorun olduğu ifade edilmişti. Türkiye’de de cari açık en önemli makroekonomik sorunlardan birini oluşturmaktadır. Cari açığın büyük oranda dış ticaret açığından kaynaklandığı ifade edilebilir. Buradan hareketle Türkiye’de cari açıkla mücadelede ithalatın azaltılıp, ihracatın artırılarak dış ticaret dengesinin sağlanması yönünde politikaların izlenmesi önemlidir. Ancak bu durum uygulamada kolay değildir.

**Şekil 2:** Türkiye’nin İthalat Yapısı

**Kaynak:** (TÜİK-Türkiye İstatistik Kurumu Veri Tabanı, 2023, <https://data.tuik.gov.tr/>)

Türkiye’nin ithalat yapısı incelendiğinde, ithalatın 2013-2022 dönemi arasında ortalama %74’ü ara malı ithalatından oluşmaktadır. Bu durum Türkiye’nin üretiminin dışa bağımlı olarak

gerçekleştiğini göstermektedir. Bu nedenle Türkiye’de dış ticaret dengesinin sağlanabilmesi için ithalatın azaltılması üretim ve dolaylı olarak ihracatında da düşüşe neden olabilecektir.

### 3. Literatür Araştırması

Literatürde bütçe açığı ve cari açık arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik olarak birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda çoğunlukla eşbütünleşme analizi, en küçük kareler yöntemi ve nedensellik analizi gibi analizler kullanılmıştır. Çalışmalar aynı zamanda bahsedildiği üzere dört farklı görüş üzerinden bütçe açığı ile cari açık arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Buradan hareketle literatür incelemesi yapılırken bu dört görüş dikkate alınarak sınıflama yapılmıştır.

Geleneksel Keynesyen görüşü yani bütçe açığından cari açığa doğru nedenselliğin olduğunu destekleyen çalışmalardan Roubini (1988) tarafından yapılan çalışmada 18 OECD ülkesinde 1960-1985 döneminde cari açık, bütçe dengesi ve yatırım oranları arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Çalışmada bütçe açığının cari açığın artmasına neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye’de cari açığın belirleyicilerinin neler olduğunun tespitine yönelik yapılan çalışmada Utkulu (2001), 1950-1998 dönemi için bütçe açığının cari açık üzerinde artırıcı etki yarattığı bulgusuna ulaşmıştır. Bolat vd. (2011), Türkiye’de 1998-2010 döneminde kısa dönemde geleneksel Keynesyen görüşün geçerli olduğunu, uzun dönemde ise Ricardocu Denklik Hipotezinin geçerli olduğu bulgularını elde etmiştir. Sahoo ve Das (2012) Hindistan’da 1971-2010 döneminde ARDL analizi sonucunda bütçe açığının cari açığı etkilediği ve nedeni olduğu sonucuna ulaşmıştır. Trachanas ve Katrakilidis (2013) tarafından yapılan çalışmada ise İtalya için 1971-2009, İrlanda, Yunanistan ve İspanya için 1975-2009 ve Portekiz için 1977-2009 döneminde yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi sonuçlarına göre Portekiz, İrlanda, Yunanistan ve İspanya için, asimetric eşbütünleşme testi sonuçlarına göre ise tüm ülkeler için bütçe dengesinde meydana gelen negatif şoklarına cari açık üzerinde daha büyük negatif etki yarattığı ifade edilmektedir. İnançlı ve Torusdağ (2021) tarafından yapılan Türkiye özelindeki çalışmada, 1990-2019 döneminde bütçe açığından cari açığa doğru bir nedensellik bulunmuştur. Dolayısıyla ilgili dönemde Türkiye’de geleneksel Keynesyen görüş desteklenmiştir. Afonso vd. (2022), 1985-2015 döneminde 65 ülke için bütçe açığının cari açık üzerinde etkili olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Cari işlemler hedeflemesi görüşünü destekleyen çalışmalardan Anoruo ve Ramchander (1998), gelişmekte olan beş Güney Asya ülkesi olan Kore, Hindistan, Malezya, Endonezya ve Filipinler’de cari açıktan bütçe açığına bir nedenselliğin olduğu tespit etmiştir. Kim ve Kim (2006) tarafından yapılan çalışmada Kore’de 1970-2003 döneminde cari açığın bütçe açığının nedeni olduğu sonucuna ulaşmıştır. ASEAN ülkeleri için 1976-2000 döneminde ikiz açığın test edildiği çalışmada Baharumshah vd. (2006), Tayland için geleneksel Keynesyen görüşün, Endonezya için cari işlemler hedeflemesi görüşünün ve Malezya ve Filipinler için Feldstein-Horioka hipotezinin geçerli olduğu bulgularına ulaşmıştır. Magazzino (2012) 1970-2010 döneminde İtalya’da, Helmy (2018) Mısır için 1975-2014 döneminde, Afonso ve Coelho (2021) 1999-2019 döneminde Portekiz’de nedenselliğin cari açıktan bütçe açığına doğru olduğu yani cari işlemler hedeflemesi görüşünün desteklendiği bulgularını elde etmişlerdir. Türkiye özelinde yapılan çalışmalarda Aksu ve Başar (2005) 1989-2003 döneminde, Varol İyidoğan ve Erkam (2013) 1987-2005 döneminde cari açıktan bütçe açığına doğru nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Duğru (2020), Türkiye’de 2009-2020 döneminde çeyreklik verilerle yapmış olduğu analizde cari açıktan bütçe açığına doğru nedenselliğin var olduğunu tespit ederek cari işlemler hedeflemesi görüşünün desteklendiği sonucuna ulaşmıştır.

Kutlar ve Şimşek (2001), Türkiye’de bütçe açığı ve cari açık arasındaki ilişkiyi kısa ve uzun dönem olmak üzere araştırmış ve bütçe açığı ve cari açık arasında her iki dönemde de çift yönlü ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Benzer bir çalışmada ise Utkulu (2003), 1950-2000 döneminde cari açık yerine dış ticaret açığı değişkenini kullanarak, bütçe açığı ile dış ticaret açığı arasında çift

tarafı nedensellik tespit etmiştir. Türkiye özelinde 1992-2003 dönemi arasında aylık verilerle yapılan çalışmada Ay vd. (2004) ile 1998-2021 döneminde Erer (2022) tarafından yapılan çalışmada cari açık ve bütçe açığı arasında çift yönlü bir nedenselliğin var olduğunu tespit etmiştir. Lau ve Tang (2009) 1996-2006 yılları arasında Kamboçya’da bütçe açığı ile cari açığın karşılıklı etkileşim içerisinde olduğunu ifade etmektedir. OECD üyesi 11 ülke için 1980-2010 dönemi için Xie ve Chen (2014) tarafından yapılan çalışmada, bütçe açığı ile cari açık arasında iki yönlü bir nedenselliği olduğu yani Feldstein-Horioka hipotezinin geçerli olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Shastri (2019) çalışmasında 1985-2016 döneminde Güney Asya ülkelerinde ikiz açığın varlığını analiz etmiştir. Buna göre, Hindistan ve Bangladeş’te cari açık ve bütçe açığı arasında karşılıklı, Pakistan ve Sri Lanka’da bütçe açığından cari açığa doğru ve Nepal’de cari açıktan bütçe açığına doğru nedensel bir ilişki tespit edilmiştir. Afonso ve Opoku (2023) 1995-2018 döneminde 18 OECD ülkesinde cari açık ve bütçe açığı arasında çift taraflı nedensellik ilişkisi tespit ederek ilgili ülkelerde Feldstein-Horioka hipotezinin geçerliliğini kanıtlamıştır.

Ricardocu Denklik Hipotezinin geçerli olduğu bulgusu elde eden çalışmalardan Ahmed (1987), 1732-1830 döneminde Birleşik Krallıkta bütçe açığı ile cari açık arasındaki ilişkiyi analiz etmiş ve bütçe kalemlerinde yaşanan değişimlerin ticaret açığı üzerinde herhangi bir etki yaratmadığı sonucuna ulaşmıştır. Asrafuzzaman vd. (2013) tarafından yapılan çalışma da ise 1972-2012 döneminde Bangladeş’te uzun dönem için cari açık ve bütçe açığı arasında herhangi bir nedensel ilişkinin varlığına ulaşamamıştır. Türkiye özelinde Üzümcü ve Kanca (2013) 1980-2012 döneminde, Şahin (2015) 1995-2013 döneminde bütçe açığı ve cari açık arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine ulaşamamıştır. Atılgan vd. (2022) G-8 ülkelerinde 1995-2020 döneminde cari açık ve bütçe açığı arasında bir nedenselliğin bulunmadığı, yani Ricardocu Denklik Hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Literatür incelemesinde de görüldüğü üzere bazı çalışmalar aynı ülke ve ülke grupları üzerinde çalışmalarına rağmen farklı sonuçlar elde etmişlerdir. Bunun nedeni kullanılan yöntemin ve örneklem olarak alınan değişkenler ile zaman aralığının farklılaşmasıdır. Aynı zamanda literatürde yer alan az sayıda çalışma yapısal değişimleri dikkate almıştır. Nitekim yıllar itibariyle küreselleşmede yaşanan artış ülkelerin birbiriyle bağlantılı olmasını ve gerek iç gerekse de dış şoklara karşı daha hassas olmasını sağlamıştır. Buradan hareketle çalışma Türkiye özelinde yapısal kırılmaları dikkate alan eşbütünleşme testinin kullanılması ve daha geniş bir zaman aralığını dikkate alması nedeniyle diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır. Aynı zamanda Türkiye’de ikiz açık hipoteziyle ilgili literatürün gelişmesine de katkı sağlaması hedeflenmektedir.

#### 4. Yöntem

Çalışma kapsamında Türkiye’de bütçe açığı ve cari açık arasındaki ilişki yapısal kırılmalar dikkate alınarak incelenmektedir. Bütçe açığının GSYH’ye oranı, cari açığın GSYH’ye oranı ve yurt içi mevduat faiz oranı verileri Dünya Bankasının veri tabanından elde edilmiştir. Veriler 1975-2020 dönemi arasındaki yıllık verileri kapsamaktadır. Çalışma kapsamında zaman kısıtı bulunmaktadır. Verilerin tamamının ortak bir şekilde elde edilmeye başlandığı yıl olan 1975 yılı ile dünyada yaşanan Covid pandemisinin etkilerinin net bir şekilde görülmeye başlanması nedeniyle en son 2020 yılı verileri dikkate alınmıştır. Çalışmada kullanılan serilere ilişkin temel istatistik veriler Tablo 1’de yer almaktadır.

**Tablo 1:** Serilere İlişkin İstatistik Bilgiler

	Gözlem	Ortalama	Std. Sap.	Min.	Mak.
Bütçe Açığı (%)	46	-3.132	2.855	-12.087	-0.135
Cari Açık (%)	46	-2.533	2.387	-8.870	2.014
Faiz Oranı (%)	46	38.801	24.249	6.000	87.791



Türkiye’de 1975-2020 döneminde bütçe açığının GSYH içerisindeki payı ortalama olarak %3,132 olarak gerçekleşmiştir. Bütçe açığı en çok 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz döneminde gerçekleşmiştir. Cari açık incelendiğinde ise ortalama %2,533 olduğu görülmektedir. Cari açığın en yüksek olduğu dönem ise 2011 yılıdır. 2008 yılında dünyada yaşanan küresel finansal kriz ile 2008 ve 2009 yıllarında küresel düzeyde bütçe açıklarında artış yaşanırken uluslararası ticari ve finansal hareketlerde yavaşlama yaşanmıştır. Nitekim bu durum sonrasında yeniden bir hareketliliğe dönmüştür. Cari açığın en düşük olduğu hatta en yüksek cari fazlanın verildiği dönem ise 1994 yılıdır. Bu dönemde Türkiye’de ekonomik bir kriz yaşanmış ve cari açık fazla vermiştir. Faiz oranı ise ortalama %38.80 olarak gerçekleşmiştir. Faiz oranı en düşük 1978 yılında gerçekleşirken, en yüksek 1994 yılında gerçekleşmiştir.

Çalışmanın amacı doğrultusunda çalışmanın modeli aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

$$ca_t = \beta_0 + \beta_1 ba_t + \beta_2 faiz_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Modelde *ca*; cari açığın GSYH içindeki oranını, *ba*; bütçe dengesinin GSYH içindeki oranını, *faiz*; yurt içi mevduat faiz oranını ifade etmektedir. Çalışmada öncelikle serilerin durağanlıkları Augmented Dickey Fuller (ADF) birim kök testi ve Zivot-Andrews (1992) yapısal kırılmalı birim kök testi aracılığıyla analiz edilmiştir. Birim kök testlerinin ardından seriler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığının belirlenebilmesi amacıyla Gregory-Hansen (1996) yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Devamında seriler arasındaki ilişkinin tarafının tespiti için Granger nedensellik analizi yapılmıştır.

#### 4.1. Analiz ve Bulgular

Çalışma kapsamında Türkiye’de 1975-2020 döneminde bütçe açığı ve cari açık arasındaki ilişkinin yapısal kırılmalar dikkate alınarak analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç kapsamında öncelikle serilerin durağanlıklarının analiz edilmesi gerekmektedir. Zaman serileriyle yapılacak olan tahminlerde serilerin hangi düzeyde durağan olduğu önem arz etmektedir. Nitekim durağan olmayan serilerle yapılacak tahminler sahte regresyon nedeniyle hatalı sonuçlara yol açabilmektedir (Gujarati ve Porter, 2012). Bunun için öncelikle genel olarak kullanıma sahip olmasından dolayı ADF birim kök testi uygulanmıştır. Testte, tahmin sonucu elde edilen istatistik değerlerinin anlamlılıkları için bu değerler McKinnon kritik değerleri ile karşılaştırılmakta ve serilerde birim kök olduğu şeklinde kurulan  $H_0$  hipotezi test edilmektedir. ADF birim kök testi sonuçlarına Tablo 2’de yer verilmektedir.

**Tablo 2:** ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Seri	Test İst.	McKinnon Kritik Değerleri		
		%1	%5	%10
ba	-2.079 (0.254)	-3.585	-2.928	-2.602
ca	-1.852 (0.351)	-3.616	-2.941	-2.609
faiz	-1.930 (0.316)	-3.589	-2.930	-2.603
$\Delta$ ba	-4.593 (0.001*)	-3.601	-2.935	-2.606
$\Delta$ ca	-4.398 (0.000*)	-3.615	-2.941	-2.609
$\Delta$ faiz	-4.636 (0.001*)	-3.589	-2.930	-2.603

Not: \* %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Elde edilen bulgulara göre ADF birim kök testinde cari açık, bütçe açığı ve faiz oranı serilerinin düzey değerleri için birim kök içerdiği yani durağan olmadığı yönünde kurulan  $H_0$  hipotezi reddedilmiştir. Bunun sonucunda serilere fark alma işlemi uygulanmış ve yeniden analiz edilmiştir. Tüm serilerin birinci dereceden farklarının analiz sonuçlarına göre  $H_0$  hipotezi reddedilmiş ve serilerin birinci dereceden durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

ADF testi serilerde meydana gelen kırılmaları dikkate almamaktadır. Bu nedenle serilerde meydana gelen kırılmaların etkisinin belirlenebilmesi amacıyla yapısal kırılmayı içsel olarak dikkate alan Zivot-Andrews (1992) birim kök testinden faydalanılmıştır. Zivot ve Andrews

(1992)'in geliştirdiği test, serilerdeki kırılmaları içsel olarak algılamaktadır. Test 3 modele dayalı olarak yapılmaktadır. Model A; sabitte, Model B; trendde ve Model C; sabit ve trendde kırılmayı modele dahil etmektedir (Zivot ve Andrews, 1992). Zivot-Andrews birim kök testi sonuçları Tablo 3'te verilmektedir.

**Tablo 3:** Zivot-Andrews (1992) Birim Kök Testi Sonuçları

Seri	Model	Gecikme Sayısı	Kırılma Tarihi	Test İstatistiği	Kritik Değerler		
					%1	%5	%10
ba	A	0	2004	-4.557	-5.34	-4.93	-4.58
	C	0	2004	-4.278	-5.57	-5.08	-4.82
ca	A	0	1986	-4.482	-5.34	-4.93	-4.58
	C	0	2005	-4.739	-5.57	-5.08	-4.82
faiz	A	1	2004	-3.413	-5.34	-4.93	-4.58
	C	1	1999	-5.217	-5.57	-5.08	-4.82

Yapılan analizde Model B anlamsız olduğu için hesaplanamadığından Model A ve Model C sonuçları dikkate alınmıştır. Buna göre, tüm serilerde hesaplanan t istatistik değerleri kritik değerlerden büyük olması nedeniyle yapısal kırılmalar dahilinde birim kökün var olduğu şeklinde kurulan  $H_0$  hipotezi reddedilememiş ve serilerin düzey değerlerinde birim kökün var olduğu yani durağan olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular ADF birim kök testi sonuçlarıyla birbirini destekler niteliktedir.

Ardından Gregory ve Hansen (1996) tarafından geliştirilen ve yapısal kırılmayı dikkate alan eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Gregory ve Hansen (1996) tarafından yapılan çalışmada seriler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığının belirlenmesinde içsel olarak tek yapısal kırılmayı dikkate alan bir test geliştirmiştir. Testte uzun dönemli ilişki üç farklı model üzerinden analiz edilmektedir (Gregory ve Hansen, 1996). Modellerde ADF test istatistiği ile  $Z_t$  ve  $Z_a$  gibi Phillips test istatistikleri hesaplanmaktadır. Hesaplanan test istatistiklerinin değerlerinin en küçük olduğu tarih kırılma tarihi olarak belirlenmektedir. Test istatistiklerinin anlamlılıkları Gregor ve Hansen (1996)'nın çalışmasında yer alan kritik değerlerle karşılaştırılarak test edilmektedir. Test istatistik değerlerinin kritik değerlerden daha büyük olması, yapısal kırılmaların dahilinde seriler arasında eşbütünleşmenin olduğunu göstermektedir (Öztürk vd., 2013). Tablo 4'te çalışma kapsamında uygulanan Gregory-Hansen eşbütünleşme testi sonuçları yer almaktadır.

**Tablo 4:** Gregory Hansen (1996) Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Model	Test	Kırılma Tarihi	Test İst.	Kritik Değerler		
				%1	%5	%10
Model 1 (Sabitte Kırılma)	ADF	1998	-5.92	-5.44	-4.92	-4.69
	$Z_t$	1997	-6.07	-5.44	-4.92	-4.69
	$Z_a$	1997	-51.64	-57.01	-46.98	-42.49
Model 2 (Trendde Kırılma)	ADF	2004	-6.79	-5.80	-5.29	-5.03
	$Z_t$	2004	-6.87	-5.80	-5.29	-5.03
	$Z_a$	2004	-57.61	-64.77	-53.92	-48.94
Model 3 (Rejimde Kırılma)	ADF	1998	-6.13	-5.97	-5.50	-5.23
	$Z_t$	2009	-6.46	-5.97	-5.50	-5.23
	$Z_a$	2009	-55.2	-68.21	-58.33	-52.85

Not: Kritik değerler Gregory ve Hansen (1996) tarafından yapılan çalışmadan elde edilmiştir. Akaike Bilgi Kriteri tarafından otomatik olarak gecikme sayısı 0 (sıfır) seçilmiştir.

Tablo 4'te yer alan bulgulara göre üç modelde de seriler arasında uzun dönemli eşbütünleşik bir ilişkinin bulunmadığı yönündeki  $H_0$  hipotezi reddedilmiş ve seriler arasında uzun dönemli eşbütünleşik ilişkinin olduğu yönünde sonuca ulaşılmıştır. Aynı zamanda bulgulara göre eşbütünleşme ilişkisinde yapısal kırılma tarihlerinin 1997, 1998, 2004, 2009 olması bu dönemlerde yaşanan gerek Türkiye'de gerekse de küresel düzeyde krizlerin etkili olduğunu göstermektedir.

Seriler arasındaki uzun dönemli ilişkinin tespitinin ardından ilişkinin yönünün belirlenebilmesi amacıyla nedensellik analizi uygulanmıştır. Granger (1986) tarafından geliştirilen nedensellik testiyle, seriler arasındaki nedensellik ilişkisi ile bu ilişkinin seriler arasındaki yönü tespit edilebilmektedir (Barışık ve Demircioğlu, 2006). Seriler arasındaki nedenselliğin tespit edilebilmesi amacıyla uygulanan analiz bulguları Tablo 4'te yer almaktadır.

**Tablo 5:** Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Ki-Kare İstatistiği	Serbestlik Derecesi	Olasılık Değeri
ca	ba	4.330	4	0.363
	faiz	3.318	4	0.506
ba	ca	9.778	4	0.044**
	faiz	8.930	4	0.063***
faiz	ca	23.039	4	0.000*
	ba	25.367	4	0.000*

Not: \*, \*\* ve \*\*\* ifadeleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 5'te verilen nedensellik sonuçlarına göre cari açıktan bütçe açığına ve faiz oranına doğru tek taraflı, bütçe açığı ile faiz oranı arasında iki taraflı nedensellik ilişkisine rastlanılmıştır. Elde edilen bulgular Türkiye'de 1975-2020 döneminde cari işlemler hedeflemesi görüşünün desteklendiğini göstermektedir. Bu sonuç Türkiye'de bahsedildiği üzere ithalatın içerisinde ağırlıklı olarak hammadde ithalatının yüksek bir orana sahip olması nedeniyle bütçe dengesi üzerinde olumsuz etki yaratabilmektedir. İthal girdilerle doğru ve verimli alanlarda yani katma değeri yüksek ürünlerin üretiminin ve aynı zamanda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olunan ürünlerin üretiminin gerçekleştirilmesi hem ihracatın artmasına hem de ekonomik büyümenin sağlanmasına katkı sağlayabilecektir. Bu kapsamda değerlendirildiğinde Türkiye'de yüksek dışa bağımlılığın olduğu ve durumun da bütçe dengesi üzerinde olumsuz bir baskı oluşturduğu görülmektedir. Aynı zamanda Türkiye'de özellikle son zamanlarda uygulanan cari dengenin sağlanması ve yüksek büyüme oranının gerçekleştirilmesi yönündeki politikalar bu durumu açıklar niteliktedir. Çalışma kapsamında yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgular, Aksu ve Başar (2005), Varol İyidoğan ve Erkam (2013) ve Doğru (2020) tarafından yapılan çalışmalarda bulguları destekler niteliktedir.

## 5. Sonuç

Türkiye'de uzun yıllardır bütçe açığı ve cari açık sorunu yaşanmaktadır. Literatürde ikiz açık olarak adlandırılan bu durum makroekonomik istikrarın sağlanmasında olumsuz bir takım etkiler yaratmaktadır. Bu nedenle bütçe açığı ve cari açığın baskı altına alınarak ikisi arasında bir dengenin sağlanması önemlidir. Buradan hareketle, çalışmada Türkiye'de 1975-2020 döneminde bütçe açığı ile cari açık arasındaki ilişkinin yapısal kırılmaların varlığında analiz edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada öncelikle ADF birim kök testi uygulanmış sonrasında yapısal kırılmalı birim kök testi ile yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Ardından Granger nedensellik analizi uygulanmıştır. Çalışma kapsamında elde edilen bulgulara göre, modelde kullanılan serilerin birinci dereceden durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ardından Gregory-Hansen yapısal kırılmalı eşbütünleşme testine göre seriler arasında eşbütünleşik bir ilişki olduğu

yani serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettiği bulgusuna varılmıştır. Seriler arasında ilişkinin yönünün tespit edilebilmesi amacıyla uygulanan nedensellik analizi bulgularına göre cari açıktan bütçe açığına ve faiz oranına doğru tek yönlü nedensellik bulunurken, bütçe açığı ve faiz oranı arasında çift taraflı bir nedenselliğin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak Türkiye’de ilgili dönemde cari açıktan bütçe açığına yönelik tek taraflı bir nedensellik ilişkisinden hareketle cari işlemler hedeflemesi görüşünün desteklendiği ifade edilebilir. Bu durumun Türkiye’de cari açığın dış borç stokunu artırması ve bunun sonucunda borçların faiz ödemelerin de artması bütçe açıklarına neden olduğu ifade edilebilir. Borç geri ödeme sürecinde yaşanan özellikle de 2018 yılından itibaren yaşanan kur artışları da cari açıkların bütçe açıkları üzerindeki etkisi daha da artırmaktadır. Elde edilen bulgularda yola çıkarak Türkiye’de politika geliştirilmesinde cari dengenin önemli makroekonomik faktörlerden olduğu göz önüne alınmalı ve cari dengenin sağlanmasına yönelik politikalar uygulanmalıdır. Nitekim Türkiye’de özellikle son yıllarda olmak üzere cari açığın azaltılması ve yüksek büyüme oranının gerçekleştirilmesi hedeflemesi yönünde politikalar izlenmektedir. Ancak Türkiye’nin dış ticaret yapısına bakıldığında cari açığın temel nedeninin dış ticaret açığından kaynaklandığı görülmektedir. Bu nedenle Türkiye’de ithalatın azaltılması gerekmektedir. Ancak ithalat kalemlerinde ağırlıklı payın ara malı ve hammadde ithalatının olduğu düşünülürse, bunun için yurt içi üretimin gerçekleştirilerek dışa bağımlılığın azaltılması gerekmektedir. Aynı zamanda yabancı yatırımların ülkeye çekilmesi noktasında daha fazla teşviklerin sağlanması yönünde teşvik sisteminin revize edilmesi de önem arz etmektedir. Ayrıca Türkiye’de hammadde ve ara malı ithalatının yüksek olması nedeniyle cari fazlanın verildiği dönemlerde büyüme oranlarında bir yavaşlamanın gerçekleşmesi bu durumu destekler niteliktedir. Bu dönemlerde devlet ekonomik büyümede yaşanan yavaşlamayı telafi etmek için bütçe kalemlerine başvurmakta ve bu da bütçe dengesinin bozulmasına neden olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında ithal edilen girdilerin yerli üretim yoluyla gerçekleştirilmesi amacıyla bütçe kapsamında kamu harcamalarının kanalize edilmesi uzun vadede hem bütçe açığı hem de cari açıklarla mücadelede önem arz etmektedir.

### Kaynakça

- Afonso, A. ve Coelho, J. C. (2021). *Current account targeting hypothesis versus twin deficit hypothesis: the EMU experience of Portugal* (Report No. 68-2021). EconPol Working Paper.
- Afonso, A. ve Opoku, P. K. (2023). The nexus between fiscal and current account imbalances in OECD economies. *Applied Economics*, 55(13), 1389-1406.
- Afonso, A., Huart, F., Jalles, J. T. ve Stanek, P. (2022). Twin deficits revisited: A role for fiscal institutions?. *Journal of International Money and Finance*, 121, 1-22.
- Ahmed, S. (1987). Government Spending, The Balance of Trade and The Terms Of Trade In British History. *Journal of Monetary Economics*, 20(2), 195-220.
- Aksu, H. ve Başar, S. (2005). İkiz açıklar hipotezinin Türkiye açısından araştırılması. *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 20, 109-114.
- Aksu, H. ve Başar, S. (2009). Türkiye için ikiz açıklar hipotezi'nin tahmini: Bir sınır testi yaklaşımı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64(4), 1-14.
- Anoruo, E. ve Ramchander, S. (1998). Current account and fiscal deficits: evidence from five developing economies of Asia. *Journal of Asian Economics*, 9(3), 487-501.
- Asrafuzzaman. Roy, A. ve Gupta, S. G. (2013). An Empirical investigation of budget and trade deficits: The Case of Bangladesh. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 3(3), 570-579.

- Ataç, B. (2013). *Maliye Politikası* (10. Baskı). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Atılğan, D., İspir, T. ve Uğur, B. (2022). G8 Ülkelerinde İkiz Açık Hipotezinin Geçerliliği: Panel Nedensellik Analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 661-668.
- Ay, A., Karaçor, Z., Mucuk, M. ve Erdoğan, S. (2004). Bütçe açığı-cari işlemler açığı arasındaki ilişki: Türkiye örneği (1992-2003). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 75-82.
- Baharumshah, A. Z., Lau, E. ve Khalid, A. M. (2006). Testing twin deficits hypothesis using VARs and variance decomposition. *Journal of the Asia Pacific Economy*, 11(3), 331-354.
- Barışık, S. ve Demircioğlu, E. (2006). Türkiye’de döviz kuru rejimi, konvertibilite, ihracat-ithalat ilişkisi (1980-2001). *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 71-84.
- Bolat, S., Belke, M. ve Aras, O. (2011). Türkiye’de ikiz açık hipotezinin geçerliliği: Sınır testi yaklaşımı. *Maliye Dergisi*, 161, 347-364.
- Duğru, M. (2020). İkiz açık hipotezi ve ters nedensellik: Türkiye ekonomisi üzerine ampirik bir çalışma. *İstanbul İktisat Dergisi*, 70(2), 415-437.
- Dünya Bankası. (2023). World development indicators. Erişim adresi: <https://databank.worldbank.org/Tableau-Project/id/92eb9c93>.
- Erer, E. (2022). İkiz açık hipotezi Türkiye’de geçerliliği: Zamanla değişen nedensellik analizi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(3), 1291-1326.
- Gregory, A. W. ve Hansen, B. E. (1996). Residual-based tests for cointegration in models with regime shifts. *Journal of Econometrics*, 70, 99-126.
- Gujarati, D. N. ve Porter, D. C. (2012). *Temel ekonometri* (Ü. Şenesen, G.G. Şenesen, Çev.), İstanbul: Literatür Yayıncılık (Orijinal eserin yayın tarihi 2009).
- Helmy, H. E. (2018). The twin deficit hypothesis in Egypt. *Journal of Policy Modeling*, 40(2018), 328-349.
- İnançlı, S. ve Torusdağ, M. (2021). Cari açık - bütçe açığı ve faiz oranı ilişkisi bağlamında ikiz açık ve üçüz açık hipotezinin geçerliliği: 1990-2019 Dönemi Türkiye örneği. *Sosyoekonomi*, 29(50), 299-315.
- Karagöl, E. T. (2011). Cari açık tartışmaları gölgesinde küresel ekonomik kriz ve türkiye ekonomisi. *SETA Analiz, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, 45, 1-24.
- Kim, C. H. ve Kim, D. (2006). Does Korea have twin deficits?, *Applied Economics Letters*, 13(10), 675-680.
- Kutlar, A. ve Şimşek, M. (2001). Türkiye’de bütçe açıklarının dış ticaret açıklarına etkileri, ekonometrik bir yaklaşım: 1984–2000. *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16(1), 1–13.
- Lau, E. ve Tang, T. C. (2009). Twin deficits in Cambodia: Are there reasons for concern? An empirical study. *Monash University Business and Economics Discussion Paper*, No:11/09.
- Magazzino, C. (2012). The twin deficits phenomenon: Evidence from Italy. *Journal of Economic Cooperation and Development*, 33(3), 65-80.
- Marinho, C. F. (2008). Ricardian equivalence, twin deficits, and the Feldstein–Horioka puzzle in Egypt. *Journal of Policy Modeling*, 30(6), 1041–1056.

- Öztürk, M. B., Kurt Gümüş, G., Taşkın, F. D. ve Çağlı, E. Ç. (2013). Petrol ve doğalgaz fiyatları ile imalat ve kimya-petrol-plastik sektörlerinin endeksleri arasındaki ilişki. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2), 64-74.
- Roubini, N. (1988). *Current Account and Budget Deficits in An Intertemporal Model of Consumption and Taxation Smoothing A Slouiton to The "Feldstein-Horioka Puzzle"?*. (Reprot No. 2773). NBER Working Paper Series.
- Sahoo, D. ve Das, A. B. (2012). ARDL co-integration approach to the external and internal sector equilibrium of India. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 62, 812-816.
- Salvatore, D. (2006). Twin deficits in the G-7 countries and global structural imbalances. *Journal of Policy Modeling*, 28(6), 701-712.
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası İktisat* (21. Baskı). İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Shastri, S. (2019). Re-examining the twin deficit hypothesis for major South Asian economies Some insights into the transmission mechanism. *Indian Growth and Development Review*, 12(3), 265-287.
- Şahin, D. (2015). İkiz açık hipotezinin geçerliliği: Türkiye örneği (1995-2013). *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 22(1), 49-59.
- Tokatlıoğlu, M. ve Selen, U. (2019). *Maliye politikası* (2. Baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın.
- Trachanas, E. ve Katrakilidis, C. (2013). The dynamic linkages of fiscal and current account deficits: New evidence from five highly indebted European countries accounting for regime shifts and asymmetries. *Economic Modelling*, 31(2013), 502-510.
- Türkiye İstatistik Kurumu Veri Tabanı. (2023). Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/>.
- Uğur, A. A. ve Karatay, P. (2009). İkiz açıklar hipotezi: Teorik çerçeve ve hipoteze yönelik yaklaşımlar. *Sosyoekonomi*, 9(9), 101-122.
- Utkulu, U. (2001). Türkiye’de dış açıkların belirleyicileri: Ekonometrik bir inceleme. *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F.Dergisi*, 16(2), 113-132.
- Utkulu, U. (2003). Türkiye’de bütçe açıkları ve dış ticaret açıkları gerçekten ikiz mi? Koentegrasyon ve nedensellik bulguları. *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 18(1), 45-61.
- Üzümcü, A. ve Kanca, O. C. (2013). İkiz açık hipotezi: Türkiye üzerine bir uygulama (1980-2012). *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 17-42.
- Varol İyidoğan, P. ve Erkam, S. (2013). İkiz açıklar hipotezi: Türkiye için ampirik bir inceleme (1987-2005). *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 39-48.
- Xie, Z. ve Chen, S. W. (2014). Untangling the causal relationship between government budget and current account deficits in OECD countries: Evidence from bootstrap panel Granger causality. *International Review of Economics & Finance*, 31, 95-104.
- Zivot, E. ve Andrews, D. W. K. (1992). Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis. *Journal of Business Economic Statistics*, 10, 251-270.



## GIDA ENFLASYONUNUN BELİRLEYİCİLERİ ÜZERİNE BİR ANALİZ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Özer ÖZÇELİK<sup>1\*</sup>  
Nuri USLU<sup>2</sup>

### Öz

Ekonomide fiyatlar genel seviyesinin sürekli artmasına neden olan alanlardan biri gıda sektörüdür. Dolayısıyla söz konusu artışların ortaya çıkmasına sebep olan gıda enflasyonunun nedenlerinin belirlenmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye Ekonomisi için gıda enflasyonunun belirleyicilerinin tespit edilmesidir. 2016:M1-2022:M8 dönemine ait aylık verilerin kullanıldığı Gecikmesi Dağıtılmış Oto Regresif (ARDL) modelinden elde edilen sonuçlara göre bağımlı değişken olan Gıda ve Alkolsüz İçeceklerle İlişkin Tüketici Fiyat Endeksi'ni bağımsız değişkenlerden Tarım, Ormancılık ve Balıkçılığa İlişkin Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi ile Elektrik, Gaz ve Diğer Yakıtlara İlişkin Tüketici Fiyat Endeksi pozitif yönde, Tüketici Fiyat Endeksi Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru ise negatif yönde etkilemektedir. Ayrıca değişkenler arasındaki kısa dönem ilişkisinin incelendiği ARDL Hata Düzeltme Modeli sonuçlarına göre kısa dönemde meydana gelen dengesizlik uzun dönemde ortadan kalkmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Gıda Enflasyonu, TÜFE, ARDL Sınır testi

**JEL Kodları:** E01, E31, C10

## AN ANALYSIS ON THE DETERMINANTS OF FOOD INFLATION: THE CASE OF TURKIYE

### Abstract

The food sector is one of the areas that causes a continuous increase in the general price level in the economy. Therefore, it is important to determine the reasons for food inflation, which lead to such increases. The aim of this study is to identify the determinants of food inflation for the Turkish economy. According to the results obtained from the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) model using monthly data for the period 2016:M1-2022:M8, the Consumer Price Index for Food and Non-Alcoholic Beverages, which is the dependent variable, is positively affected by the Domestic Producer Price Index for Agriculture, Forestry and, Fishing and the Consumer Price Index for Electricity, Gas, and Other Fuels on the other hand, the Consumer Price Index-Based Real Effective Exchange Rate has a negative impact. Moreover, according to the results of the ARDL Error Correction Model, which analyzes the short-run relationship between the variables, the imbalance that occurs in the short run disappears in the long run.

**Keywords:** Food Inflation, CPI, ARDL Bounds Test

**JEL Codes:** E01, E31, C10

<sup>1</sup> Doç. Dr. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, İkisat Bölümü, ORCID: 0000-0001-9164-5020.

\* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): ozer.ozcelik@dpu.edu.tr.

<sup>2</sup> Öğr. Gör., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Hisarcık MYO ORCID: 0000-0003-3244-8726.

**Başvuru Tarihi** (Received): 16.11.2023 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.01.2024.

## Giriş

Fiyatlar genel seviyesindeki sürekli artışlar olarak tanımlanan enflasyon oranları, hesaplamada yer alan ürün gruplarının fiyat artışlarından etkilenmektedir. Söz konusu ürün gruplarından biri gıda olup, bu grupta yer alan gıda maddelerinin fiyat artışları gıda enflasyonu olarak ifade edilmektedir. İnsan yaşamının temel gereksinimlerinden olan gıda ürünlerinde yaşanan fiyat artışları hem üreticiler hem de tüketiciler üzerinde olumsuz etkilere sahiptir (Daşdemir, 2023). 21. yüzyıla geçişle birlikte gıda fiyatlarının artış göstermesi, Türkiye dahil dünya genelindeki paydaşlar için bir endişe kaynağı olmuştur. Bu durumun birkaç temel nedeni bulunmaktadır: İlk olarak, gıda fiyatları tüketicileri doğrudan etkiler, alım güçlerini ve yaşam maliyetlerini etkiler. İkinci olarak, gıda fiyatları genellikle siyasi anlamlar taşır, hükümet politikalarını ve programları tetikler (Ismaya ve Anugrah, 2018:82).

Toplumsal bir sorun olarak karşımıza çıkan gıda enflasyonu ülke ekonomilerinin önemli konuları arasında yer almaktadır. Üretim olanakları sınırlı olan gıda maddelerinin artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamasına yetmesi her ülkenin önceliğidir. Artan gıda fiyatları ülke nüfusunun beslenmesinde sorunlar yaşanmasına neden olmaktadır. Aynı zamanda gıda enflasyonu ekonomik büyüme, istihdam, kamu geliri, dış ticaret ve gelir dağılımı gibi makro ekonomik değişkenler üzerinde de olumsuz etkilere sahiptir (Tunçsiper ve Sürekçi Yamaçlı, 2023).

Günümüz koşulları göz önüne alındığında, küreselleşmenin etkisiyle özellikle gelişmekte olan ülkelerde gelir ve refahın artması, nüfusun ve yaşam beklentisinin artmasına yol açmıştır. Tüm bu gelişmeler, en temel ihtiyaçlardan biri olan gıda talebini artırmış, bu da üretim hızının üzerinde bir gıda tüketim oranına yol açmıştır. Bu durum özellikle 21. yüzyılın başında daha net bir şekilde gözlemlenebilir (Abbot, Hurt ve Tyner, 2008: 4-5). Gıda fiyatlarının 2007'den 2008'in ortalarına kadar olan keskin bir şekilde artması, küresel gıda krizi olarak adlandırılmıştır. Söz konusu kriz sonrası düşen gıda fiyatları 2009 yılında yeniden yükselmeye başlamış ve 2011 yılında bu artışlar yerini dalgalanmaların azaldığı istikrarlı bir duruma bırakmıştır. 2011 yılından sonra dünyada önceki yıllara nispeten gıda fiyatlarında olumlu gelişimler yaşanırken Türkiye'de gıda fiyatları artış trendine devam etmiştir (Ulusoy ve Şahingöz, 2020). Tüketici Fiyat Endeksinde (TÜFE) büyük paya sahip gıda maddelerinde yaşanan bu fiyat artışları genel enflasyonu olumsuz yönde etkilemektedir. Dolayısıyla gıda enflasyonunda meydana gelen artışlar, tüketicilerin satın alma gücü üzerinde doğrudan etki yapmaktadır (Aytekin ve Hatırlı, 2021). Bu durumlara ek olarak 2019 yılının sonlarında ortaya çıkan ve kısa sürede dünyayı etkisi altına alan Covid-19 Pandemisi gıda fiyatlarını olumsuz yönde etkilemiştir. Söz konusu pandemi nedeniyle tarım sektöründe arz, talep ve tedarik zincirinde aksamalar yaşanmış olup, bu durum gıda fiyatlarına yansımıştır (Karagöl, 2023). Son dönemlerde gıda fiyatlarında artışa neden olaylardan biri olan Rusya-Ukrayna krizi, Karadeniz bölgesinde tarımsal üretimi ve ticareti etkileyerek küresel piyasaların bu durumdan olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır. Bu bölgeden tüm dünyaya buğday ve ayçiçek yağı gibi çeşitli tarımsal ürünlerin sevkiyatı yapılmakta olup, Rusya-Ukrayna arasında yaşanan savaş tedarik zincirinde meydana gelen aksamalara bağlı olarak tahıl krizinin ortaya çıkmasına yol açmıştır (İzgi, Mammadov ve Özçelebi, 2023).

2021'de küresel ekonomi, Covid-19 pandemisinin etkisinden yavaş yavaş kurtulurken, makroekonomik destek programları tarafından kısmen desteklenen yüksek talep ve tedarik zincirlerindeki aksaklıkların birleşimi, 2022'de devam eden fiyat artışlarına sebeptir. Daralan işgücü piyasaları ve Ukrayna'daki savaş, zaten yüksek olan gıda ve enerji fiyatları üzerinde yukarı yönlü bir baskı oluşturmuştur. Sonuç olarak, 2022'de genel TÜFE'nin yıllık enflasyon oranı küresel olarak ortalama olarak 2,9 puanlık, 2021'e göre ise 8,1 puanlık bir artışla iki katına çıkmıştır. 2022 yılı Ocak-Eylül arası dönemde, küresel genel TÜFE yıllık enflasyon oranı, yüzde 5,4'ten yüzde 10,0'a yükselmiş ve Aralık 2022'ye gelindiğinde yüzde 8,5'e gerilemiştir (FAOSTAT, 2023).



21. yüzyılın ilk çeyreği boyunca dünya genelinde gıda fiyatları artmıştır. Bu durum, gıdanın Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) içinde önemli bir unsuru olması nedeniyle dünya genelinde enflasyonu etkilemiştir. Ancak, gıda fiyatlarının enflasyon üzerindeki etkisi çok çeşitli olabilir (Šoškić, 2015:41-42):

✓ İlk olarak, gelişmekte olan piyasa ekonomilerindeki ortalama enflasyonun, gelişmiş ekonomilerdeki enflasyonla karşılaştırıldığında gıda fiyatı değişikliklerinden farklı şekilde etkileneceğini belirtmek önemlidir. Bu fiyatların etkisi, ekonominin zenginlik düzeyi veya ekonomik gelişimi ile doğrudan ilgilidir, çünkü gelirin gıda harcamalarına ayrılan payı, gelir düzeyi arttıkça azalır. Bu durum TÜFE içinde tüketim öğelerine atanmış ağırlıklarla yansır. Gelişmekte olan ülkelerde, TÜFE içinde gıda fiyatlarının ortalama olarak yaklaşık %30 ağırlığı bulunmaktadır. Gelişmiş ekonomiler, gıda fiyatlarının TÜFE içindeki ağırlığı nedeniyle bu fiyat hareketlerine daha dirençlidir ve bu ağırlık bazı tahminlere göre ortalama olarak %13 seviyesindedir. Bu nedenle, genellikle aynı küresel gıda fiyat hareketinin, düşük gelirli ülkelerde enflasyon üzerinde daha yüksek bir doğrudan etkisi vardır, yüksek gelirli ülkelerde ise daha düşüktür.

✓ İkinci olarak, gıda enflasyonu, hane halkının gelirindeki artışın talebi tetiklediği ve gıda fiyatlarını yukarı yönlü ittiği durumlardan kaynaklanabilir. Gıda fiyatları nispeten esnek olduğundan, bunların yukarı yönlü hareketi, genel talepte bir artışın işareti olabilir ve bunun sonucunda genel olarak enflasyon baskılarına neden olabilir. Eğer durum buysa, gıda fiyatlarındaki artış, merkez bankası için para politikasını sıkılaştırma sinyali olmalıdır.

İktisatta teorik açıdan gıda fiyatlarının artmasına neden olan unsurlar arz ve talep kaynaklı olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Gıda fiyatlarının artmasına neden olan talep yönlü etkenlerden başlıcaları nüfus ve kentleşmenin artmasına bağlı olarak artan tüketim harcamaları ve değişen beslenme alışkanlıklarıdır. Gıda fiyatlarının artmasına yol açan arz yönlü etkenlerin başında iklim değişikliği, hava koşulları ve ülkelerin uyguladığı ihracat politikaları gelmektedir. Diğer taraftan gıda fiyatlarını bazı makroekonomik değişkenler de etkilemektedir (Şahin Kutlu, 2021). Irving Fisher liderliğindeki klasik ekonomistler, fiyatların her zaman para miktarındaki değişikliğe orantılı olarak değiştiğini açıklamışlardır. O zamandan beri birçok ekonomist, bu hipotezi tarımsal fiyatlara uygulamış ve parasal değişkenlerin tarımsal fiyatlar üzerinde gerçek etkisinin olduğunu doğrulamıştır (Saghalian, Reed ve Marchant, 2002; Siddique ve Hye, 2010). Ancak gıda fiyatları üzerinde etkili olan makroekonomik değişkenlerin tespit edilmesi amacıyla yapılan çalışmalarda ele alınan faktörler farklılık göstermektedir. Bu farklılıkların temelinde incelenen ekonomi, ele alınan dönem ve modelde kullanılan açıklayıcı değişkenler yer almaktadır. Dolayısıyla gıda enflasyonunun belirleyicilerinin tespitinde ülke bazında ve dönemsel etkilere bağlı olarak farklı değişkenlerin ele alınarak değerlendirme yapılması uygun olacaktır. Söz konusu farklılıklar bağlamında bu çalışmada, Türkiye Ekonomisi için gıda enflasyonuna neden olan unsurları belirlemek amacıyla 2016:M1-2022:M8 dönemine ait aylık verilerin logaritması kullanılarak ARDL modeli uygulanmıştır.

## 1. Türkiye’de Gıda Fiyatları

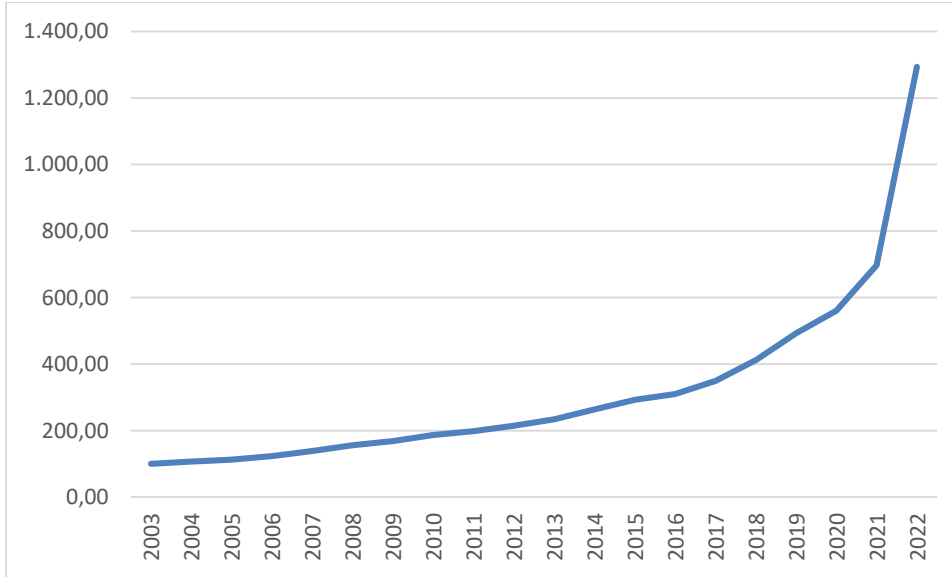
Gıda fiyatlarında artışa neden olan faktörler ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte küresel anlamda iklim değişikliği, enerji fiyatları, döviz kuru, dış ticaret politikaları ve arz-talep koşulları gıda fiyatları üzerinde etkili olmaktadır. Türkiye ekonomisinde ise gıda fiyat artışlarına neden olan unsurların başlıcaları don ve kuraklık gibi olumsuz hava koşulları, meyve-sebze ihracatında Rusya ile yaşanan kriz, azalan turizm talebine bağlı negatif arz şokları, yükselen döviz kuru ile tarımsal girdi maliyetlerinin artması, Covid-19 küresel salgınla tarımsal arzın azalması, tedarik zincirinin bozulması ve toplam talepte yaşanan artışlardır (Şahin Kutlu, 2021). Söz konusu gelişmelerin yaşandığı Türkiye Ekonomisinde gıda fiyatlarında meydana gelen değişimleri Tablo 1’deki veriler ortaya koymaktadır.

**Tablo 1:** *Gıda ve Alkolsüz İçecekler Fiyat Endeksi (2003-2022)*

Yıllar	Gıda ve Alkolsüz İçecekler Fiyat Endeksi	Yıllar	Gıda ve Alkolsüz İçecekler Fiyat Endeksi
2003	100,00	2013	233,97
2004	106,82	2014	263,49
2005	112,08	2015	292,86
2006	122,95	2016	309,81
2007	138,21	2017	349,16
2008	155,88	2018	411,87
2009	168,39	2019	492,33
2010	186,20	2020	560,52
2011	197,82	2021	696,59
2012	214,46	2022	1.293,18

**Kaynak:** (TCMB, 2023). 2003 yılı endeks değeri 100 kabul edilmiştir.

Tablo 1’deki verilere göre, 2003 yılında 100 kabul edilen Gıda ve Alkolsüz İçecekler Fiyat Endeksi devam eden yıllarda artarak 2012 yılında 214,46 değerini almıştır. Söz konusu endeks 2003-2012 yılları arasındaki on yıllık süreçte yaklaşık %114 artış kaydetmiş olup, bu dönemde endeks değeri yaklaşık 1,14 kat artmıştır. 2013 yılında 233,97 olan endeks önceki yıllara nispeten daha hızlı artış göstermiş ve 2020 yılında 560,52 değerine ulaşmıştır. Bir önceki yıla göre daha fazla artışın yaşandığı 2021 ve 2022 yıllarında endeks değerleri sırasıyla 696,59 ve 1.293,18 olmuştur. Gıda fiyatlarındaki değişimi temsil eden bu endeks 2013-2022 yılları arasındaki on yıllık süreçte yaklaşık %452 artış kaydetmiş olup, bu dönemde endeks değeri yaklaşık 4,52 kat artmıştır. Türkiye Ekonomisinde Gıda ve Alkolsüz İçecekler Fiyat Endeksinde yaşanan bu artışları grafiksel açıdan ele almak için hazırlanmış Grafik 1’de yer almaktadır.

**Grafik 1:** *Gıda ve Alkolsüz İçecekler Fiyat Endeksi (2003-2022)*

Tablo 1’deki veriler kullanılarak hazırlanan Grafik 1’e göre, 2003 yılından itibaren sürekli artış gösteren Gıda ve Alkolsüz İçecekler Fiyat Endeksi değerleri 2018 yılından sonra daha yüksek miktarlarda artış göstermiştir. Nitekim incelenen dönemde söz konusu endeks değerinde en yüksek artış 2022 yılında yaşanmıştır. Ele alınan dönem genel olarak değerlendirildiğinde 2003 yılında 100,00 Gıda ve Alkolsüz İçecekler Fiyat Endeksi 2022 yılında 1.293,18 değerine ulaşmış olup, yirmi yıllık süreçte endeks yaklaşık %1.193 artış kaydetmiştir. Diğer bir ifadeyle Türkiye

Ekonomisinde 2003 yılından 2022 yılına kadar geçen yirmi yıllık süreçte gıda ve alkolsüz içeceklerin fiyatları yaklaşık 12 kat artmıştır.

## 2. Literatür

Makroekonomik bir perspektiften bakıldığında, bu konunun geniş sosyal ve ekonomik yansımaları göz önüne alındığında gıda enflasyonunun belirleyicileri üzerine yapılan literatür oldukça sınırlıdır. Belirli düşük gelirli ülkeleri ele alan çalışmalar bulunmakla birlikte, orta ve yüksek gelirli ülkeleri kapsayan çalışmalar oldukça azdır. Ekonomideki yüksek gıda fiyatlarının nedenlerini analiz etmek üzere ulusal ve uluslararası literatür incelenmiştir.

Uluslararası literatür incelendiğinde, Abbott, Hurt ve Tyner (2008), ABD'deki artan gıda fiyatlarının arkasındaki beş faktörü belirlemişlerdir. İlk faktörün talep şokları sebepli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Mısır'ın Çin'e ihracatını incelemişler ve biyo-yakıt üretiminin iç talebi artırdığını, bunun da fiyatları artırdığını bulmuşlardır. İkinci faktör, gelecekteki fiyat artışlarından faydalanmak için stok yapma, üçüncüsü olumsuz hava koşulları, dördüncüsü Çin'in stok politikası, beşincisi ise döviz kuru olarak belirlenmiştir.

Rangasamy (2011) çalışmasında, Güney Afrika'da gıda enflasyonundan kaynaklanan bazı makroekonomik ve politika sonuçlarını belirlemiştir. Çalışmada yapılan analizden çıkan üç ana sonuç vardır. İlk olarak, gıda fiyatlarının hareketleri Güney Afrika'da enflasyon yaratmada büyük bir rol oynamıştır. İkinci olarak, dış etkilerin önemli olduğu bir gerçek olsa da, Güney Afrika gıda fiyatlarının hareketleri çoğunlukla içsel etkilerden kaynaklanmaktadır. Bu durum ulusal politikanın içsel gıda fiyat enflasyonunu dizginlemede önemli bir rol oynadığı anlamına gelir. Üçüncü olarak, güçlü ikinci tur etkiler göz önüne alındığında, gıda fiyatlarının hareketleri, para politikası yapımında özel bir dikkati hak eder. Gıda fiyatlarını hareket ettirmeyen çekirdek enflasyon ölçüleri, ekonominin altında yatan enflasyon baskılarını doğru bir şekilde yansıtmayabilir ve fiyat istikrarı hedefine ulaşmayı tehlikeye atabilir.

Du, Yu ve Hayes (2011) çalışmalarında, tarım ürünü fiyatlarının artışına yol açan faktörleri tahmin etmeyi amaçlamış ve dalgalı petrol fiyatları ile gıda enflasyonu arasındaki bağlantıyı incelemişlerdir. 1998-2009 dönemi haftalık zaman serisi verilerini kullanarak Stokastik Volatilité Modellerini petrol, mısır ve buğday vadeli fiyatlarına uygulamıştır. Petrol fiyatlarının farklı özellikleri, ortalama-dönüş, getiriler ve volatilité arasındaki asimetrisinin, volatilitenin kümelenmesinin ve seyrek bileşik sıçramaların kullanıldığı bir dizi özellik içermiştir. Çalışmada kullanılan teknik, stokastik volatilité ile Merton dönüşte sıçrama (SVMJ) modelidir. Detaylı inceleme sonucunda, petrol fiyatlarındaki volatilitenin, mısır ve buğday da dâhil olmak üzere yükselen gıda fiyatları üzerinde önemli bir etkisi olduğu bulunmuştur.

Haji ve Gelaw (2012) çalışmalarında Etiyopya'daki gıda enflasyonunun belirleyicilerini açıklamışlardır. Etiyopya ekonomisi, gıda enflasyonu açısından istikrarsız görünürken, gıda dışı enflasyon nispeten istikrarlıydı. Gıda enflasyonu 2006'da %15,1 idi ve 2008'de %57,4'e ulaşmış, ancak 2009'da oldukça düşük bir seviyede %36,4 olarak gerçekleşmiştir. Etiyopya'nın yoksul haneleri gelirinin %55'ten fazlasını temel ihtiyaç (gıda) ürünlerine harcadıkları için temel ihtiyaç (gıda) fiyatlarının artması, yaşam standartlarını olumsuz etkilemektedir. Araştırmacılar, para arzı, döviz kuru, küresel fiyatlar ve gübre fiyatlarının gıda enflasyonundan sorumlu faktörler olduğunu belirlemişlerdir.

Davidson vd. (2012), 1990-2010 dönemi boyunca, İngiltere'deki gıda fiyat enflasyonunun başlıca nedenlerinin, dünya ham gıda fiyatları ve döviz kuru olduğunu belirtmektedirler. Petrol fiyatlarının da dolaylı olarak dünya tarım malı fiyatları üzerindeki etkileri aracılığıyla gıda enflasyonunu etkilediğini söylemektedirler. Ayrıca, dünya mal piyasalarında ortaya çıkan şokların süresine bağlı olarak iç piyasadaki perakende gıda fiyat enflasyonuna olan etkisinin değiştiğini göstermektedirler.

Ahmed ve Singla (2014) çalışmalarında, Ocak 2006 ile Aralık 2013 tarihleri arasındaki aylık verileri kullanarak, Hindistan'daki gıda enflasyonunun ana belirleyicilerini analiz etmişlerdir. Johansen eşbütünleşme analizi sonucunda, uzun vadeli perspektifte para arzı, faiz oranı, döviz kuru, ham petrol ve yağış gibi gıda enflasyonunun tüm ana belirleyicilerinin (dünya gıda fiyatları hariç) gıda enflasyonunu önemli ölçüde etkilediği gösterilmiştir. Ayrıca, Hata Düzeltme Modeli, gıda enflasyonunun ve belirleyicilerinin kısa vadeli davranışını anlamak için kullanılmıştır. İstatistiksel olarak anlamlı olan hata düzeltme terimi, uzun vadeli nedensellik ve uzun dönem denge değerine doğru yaklaşma hızının doğrulandığı bir diğer unsur olmuştur. Kısa vadeli perspektifte, yalnızca dünya gıda ve ham petrol fiyatlarının gıda enflasyonunu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Awan ve Imran (2015) çalışmalarında 1980'den 2013'e kadar olan dönemi kapsayan zaman serisi yıllık verileri kullanarak, Pakistan'da gıda fiyat enflasyonu ile ilişkilendirilen çeşitli önemli talep artışı ve maliyet artış değişkenleri olduğunu göstermişlerdir. Özellikle, gübre fiyatları, yakıt fiyatları, para arzı, kişi başına düşen gayri safi yurt içi hâsıla (GSYİH) ve yabancı yardım, gıda fiyatlarıyla pozitif bir ilişki göstermektedir. Diğer yandan, döviz kuru gıda fiyatlarıyla ters bir ilişki sergilemektedir. Ayrıca, hata düzeltme modeli istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur; bu da piyasa güçlerinin, gıda fiyatları bağlamında uzun vadeli dengeyi yeniden tesis etmeye aktif bir şekilde katkıda bulunduğunu göstermektedir. Bu, belirlenen değişkenlerin Pakistan'daki gıda fiyat enflasyonunun dinamiklerini şekillendirmede kritik roller oynadığı ve piyasa mekanizmalarının uzun vadeli dengeye yönelik sapmalara müdahale ettiği anlamına gelmektedir.

Ismaya ve Anugrah (2018) çalışmalarında; Endonezya'da gıda enflasyonunun belirleyicilerini araştırmışlardır. Üç aylık veriler ile (2008:Q1 - 2017:Q4) ve GMM tahmincisini kullanarak, geriye dönük ve ileriye dönük beklentilerin gıda enflasyonu üzerinde güçlü bir etkisi olduğunu göstermektedirler. Ek olarak, gıda üretimi, tarım sektörü üretimi, altyapı, gıda ithalatı, tarım sektörü kredisi, talep düzeyi (M1/tüketim) ve mevsimsel olay (Ramazan Ayı) gibi genel gıda fiyat enflasyonunun belirleyicilerinin oldukça önemli olduğunu belirtmektedirler. Geriye ve ileriye dönük beklentilerin, yurt içi petrol fiyatlarının ve talep düzeyinin, gıda fiyatlarının yüksek seyretmesine sebep olduğu bulunurken, genel gıda fiyat enflasyonuna ilişkin unsurların gıda fiyatlarını düşürdüğü sonucuna varmışlardır.

Norazman, Khalid ve Ghani (2018) çalışmalarında Malezya'da gıda fiyatının arz tarafındaki belirleyicilerini bir fiyat iletimi perspektifinden incelemektedirler. Yatay fiyat iletim kanalı ticaretin, taşıma maliyetinin, döviz kurlarının ve coğrafi alanlar arasındaki mesafelerin üretici fiyatlarını nasıl etkilediği ile ilgilidir. Dikey fiyat iletimi ise fiyat değişikliklerinin iç piyasa tedarik zinciri boyunca gıda işleme ve distribütör maliyetlerini yansıması ile ilgilidir. Çalışma; aylık veriler kullanılarak yapılan vektör hata düzeltme modeli (VECM) ile, 1991-2013 arası dönemde dünya gıda emtia fiyatlarının ve reel efektif döviz kuru değişikliklerinin Malezya'daki gıda fiyatlarının temel belirleyicileri olduğunu doğrulamaktadır; dikey iletim kanalındaki değişiklikler, muhtemelen hükümet fiyat kontrolleri ve sübvansiyon programları veya endüstrinin organizasyonu tarafından sınırlanmış olabilir.

Qayyum ve Sultana (2018), 1970-2017 döneminde Pakistan'daki gıda fiyatlarındaki enflasyonu etkileyen faktörleri analiz etmeyi amaçlamaktadırlar. Regresyon analizi için yıllık zaman serisi verileri kullanılmıştır. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH), gıda ihracatı, gıda ithalatı, vergiler ve para arzı kullanılarak gıda enflasyonu analiz edilmiştir. Basit regresyon tekniği kullanılmış olup, tüm belirleyicilerin gıda fiyatlarını olumlu ve anlamlı bir şekilde etkilediği, ancak para arzının negatif sonuçlar gösterdiği sonucuna varılmıştır. GSYİH, gıda ihracatı/ihracatı ve vergiler, yüksek gıda enflasyonuna katkıda bulunan faktörler olmuşken, para arzı gıda fiyatlarının azalmasına neden olmaktadır. Pakistan'da gıda enflasyonunu aşmak için özellikle gıda ihracatı ve ithalatına, ayrıca aşırı para arzına özel bir dikkat gösterilmesi önerilmektedir.

Makun (2021), çalışmasında Fiji'deki gıda enflasyonunun belirleyicilerini incelemektedir. Mevcut verilere dayanarak, çalışma içsel faktör modeli ve dışsal faktör modeli olmak üzere iki enflasyon modeli geliştirmiştir. Analitik çerçeve, Otoregresif Dağılım Gecikme modeli içinde sınır testi prosedürünü benimsemekte ve hem kısa vadeli hem de uzun vadeli etkileri sunmaktadır. Çalışma, 1983-2018 dönemi için yıllık verileri kullanmaktadır. Analiz, iki modelde de değişkenler arasında uzun vadeli bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığını göstermektedir. Ampirik tahminler, kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla ve para arzının gıda enflasyonunu olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Tarım kredisi, Fiji'de gıda enflasyonu ile ters orantılı bir ilişkiye sahiptir. Beklenmedik bir şekilde, içsel gıda üretim endeksinin gıda enflasyonu üzerindeki negatif etkisinin anlamsız olduğu ve düşük gıda ürünü üretimini gösterdiği belirlenmiştir. Fiji'deki gıda enflasyonunu olumlu yönde etkileyen önemli faktörler arasında petrol fiyatları, döviz kuru, dünya genelindeki gıda fiyatları ve gıda ithalatı gibi dışsal etmenler bulunmaktadır. Sonuçlar, döviz kuru dışında, içsel faktörlerin gıda enflasyonu dinamiklerinde daha baskın bir rol oynadığını göstermektedir.

Peersman'ın (2022) Euro bölgesi için SVAR-IV modeline dayanan çalışmasında; uluslararası gıda fiyatlarındaki dışsal dalgalanmaların orta vadeli Tüketici Fiyat Endeksi (CPI) volatilitésinin büyük bir kısmını açıkladığı sonucuna varmıştır.

Adjemian vd. (2023) çalışmalarında 2021 ortalarından itibaren ABD'de gıda fiyatlarının, pandemi ile ilgili tedarik zinciri ve işgücü sıkıntıları, artan taşıma maliyetleri ve ücretler, Rusya'nın Ukrayna'yı istilasından kaynaklanan gıda maddesi ve gübre şokları ve belki de son dönemdeki para ve mali teşviklerin talep tarafındaki etkileri nedeniyle son on yılın en hızlı artışını yaşadığını belirtmektedir. Bu artışların sebepleri, yurt içi gıda fiyatları ve arz veya talep odaklı faktörlere dayandırılarak ayrıma tabi tutulmuştur. Bulgular, gözlemlenen fiyat değişikliklerinin çoğunu arz tarafındaki faktörlerin açıkladığını, ancak talep tarafındaki faktörlerin - özellikle para arzının - daha güçlü bir korelasyona sahip olduğunu göstermektedir.

Ulusal literatür incelendiğinde; Başkaya, Gürgür ve Ögünç (2008) Türkiye ekonomisinde gıda fiyatlarında artışa neden olan faktörleri araştırdıkları çalışmada kuraklığa bağlı olarak ortaya çıkan arz yönlü şokların ve uluslararası gıda fiyatlarında yaşanan artışların işlenmiş gıda fiyatlarını arttırdığını tespit etmişlerdir. Ayrıca döviz kurunun, ithalat fiyatlarına nispeten işlenmiş gıda fiyatları üzerinde geçişkenlik etkilerinin daha hızlı olduğunu ve ele alınan dönemde toplam talebin düşük etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Orman vd. (2010) Türkiye'de işlenmemiş gıda ürünlerinin fiyatlarında meydana gelen oynaklığı incelemek için bazı sektörlerden uzman kişiler ile yaptıkları mülakat sonucunda iklim koşulları, bilgi yetersizliği, fazla sayıda aracının olması, kamu desteklerindeki belirsizlikler, denetimlerdeki yetersizlikler, dış talepte ortaya çıkan dalgalanmalar ve tarımsal faaliyetlerin belli bölgelerde yoğunlaşması gıda fiyatlarda yüksek oynaklığa neden olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Ögünç (2010) Türkiye ile AB üyesi ülkeleri karşılaştırarak işlenmemiş gıda fiyatlarındaki oynaklığı ele aldıkları çalışmada, Türkiye'deki gıda fiyatlarında yaşanan oynaklık boyutunun diğer ülkelere nispeten daha yüksek olduğunu tespit etmişler.

Bayramoğlu ve Yurtkur (2015) VAR yöntemini kullanarak 1999: 2-2014: 6 dönemi için Türkiye ekonomisinde gıda sanayi ürünleri ile tarımsal üretici fiyatlarının belirleyicileri üzerine yaptığı çalışmada, gıda sanayi ürünleri fiyatlarını kısa vadede en önemli etkenlerin dolar ve euro kuru olduğunu, uzun vadede ise petrol fiyatı, tarımsal üretici fiyatı ve uluslararası gıda fiyatının kısıtlı etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Diğer taraftan tarımsal ürün üretici fiyatının en önemli etkenlerinin sırasıyla gıda sanayi fiyat endeksi, petrol fiyatı, uluslararası gıda fiyatı, dolar ve euro kuru olduğu sonucuna varmışlar. Petrol fiyatı ile gıda sanayi fiyatları arasındaki ilişkinin kısa sürede hissedilir derecede olduğunu, uluslararası gıda fiyatları, euro ve dolar kurlarından kaynaklanan etkilerin ise gecikmeli olarak hissedildiğini tespit etmişlerdir.

Erdem (2017) Türkiye ekonomisinde 2005-2017 dönemini için Granger Nedensellik analizini kullanarak gıda enflasyonu ile enflasyon belirsizliği arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada, nedensellik ilişkisinin gıda enflasyonundan enflasyon belirsizliğine doğru tek yönlü olduğunu ve enflasyon belirsizliğinden gıda enflasyonuna doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığını tespit etmiştir.

Ganioğlu (2017) işlenmiş gıda ve enerji fiyatlarının çekirdek enflasyondan saptığı dönemleri belirleyip enflasyon beklentilerini incelediği çalışmada, yüksek derecede sapmaların Ocak 2003-Mart 2017 döneminde gerçekleştiğini tespit etmiştir. Ayrıca tüketicilerin enflasyon beklentilerini oluştururken makroekonomik değişkenlerin yanı sıra geçmiş enflasyona da önem verdikleri sonucuna ulaşmıştır.

Ulusoy ve Şahingöz (2020) Türkiye’de gıda enflasyonunun tüketici fiyat endeksine etkilerini inceledikleri çalışmada 2006:8-2018:01 aylık verilerin kullanarak uyguladıkları ARDL Sınır testi sonuçlarına göre uzun dönemde değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin olduğunu ve kısa dönemde gıda ürünlerinde meydana gelen fiyat artışlarının enflasyon oranlarını arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Aytekin ve Hatırlı (2021) Türkiye ekonomisinde 2016-2020 dönemi için tarım ürünleri üretici fiyat endeksi, tarımsal girdi fiyat endeksi ve gıda ürünleri imalatı ithalat birim değerinin işlenmemiş gıda enflasyonunu üzerine etkilerini incelemişler. Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model (ARDL) ve Vektör Otoregresif Model yöntemlerini kullandıkları çalışmadan elde ettikleri sonuçlara göre modele dahil edilen tüm açıklayıcı değişkenlerin işlenmemiş gıda enflasyonunu artırıcı yönde etkisi olduğunu tespit etmişler.

Şahin Kutlu (2021) Türkiye’de 2008:M8-2020:M8 dönemi için sanayi üretim endeksi, döviz kuru, gıda ürünleri ihracatı ve dünya gıda fiyat endeksinin yurtiçi gıda fiyat endeksine etkilerini SVAR modelini kullanarak incelediği çalışmada modelde yer alan değişkenlerden sadece döviz kuru ile gıda fiyat endeksi arasındaki ilişkinin istatistikî açıdan anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır.

Daşdemir (2023) Türkiye ekonomisi için 1990 Ocak - 2023 Mart döneminde döviz kuru ile gıda fiyatları arasındaki ilişkiyi, gıda fiyat endeksinin genel fiyat endeksine oranını kullanarak ele aldığı çalışmada, döviz kurundaki artışların diğer ürün gruplarına nispeten gıda fiyatlarında daha fazla artışa neden olduğu sonucuna varmıştır.

İnal, Canbay ve Kırcı (2023) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, Türkiye’de tüketici faiz oranları, reel efektif döviz kuru endeksi ve gıda üretim endeksinin, 2008:M04-2020:M08 tarih aralığında gıda fiyat endeksine etkileri tahmin edilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkiler, Fourier Engle-Granger (FEG) eşbütünleşme testi, uzun vadeli katsayı tahmincileri ve hata düzeltme modeline dayalı Fourier Granger nedensellik testleri ile araştırılmıştır. FEG eşbütünleşme testi sonuçlarına göre, tüketici faiz oranları, reel efektif döviz kuru endeksleri ve gıda üretim endekslerinin uzun vadede gıda fiyatları üzerinde önemli bir etkisi olduğu belirlenmiştir. Uzun vadede gıda üretim endeksindeki %1’lik bir artış, gıda fiyat endeksinin sırasıyla %0,39 ve %0,33 azaltmıştır. Reel döviz kuru endeksindeki %1’lik bir artış ise gıda fiyat endeksinin sırasıyla %0,26 ve %0,25 azaltmıştır. Tüketici faiz oranlarının ise önemli bir etkisi tespit edilmemiştir.

İzgi, Mammadov ve Özçelebi (2023) Panel Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) kullanarak gıda güvenliği ile tarım ürünleri enflasyonu arasındaki uzun dönemli ilişkiyi inceledikleri çalışmada modelde yer alan seriler arasında eş bütünleşme ilişkisinin olduğunu tespit etmişler. Ayrıca gıda güvenliğine ilişkin seriden tarım ürünleri enflasyon serisine doğru nedensellik ilişkisini tespit etmişlerdir.

Karagöl (2023) Türkiye, Çin, Macaristan, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Güney Afrika ve Almanya’da gıda fiyatları ile ekonomik politika belirsizliği arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada sadece Amerika Birleşik Devletleri’nde gıda enflasyonu ile küresel ekonomik politika belirsizliği

arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmiş. Ayrıca ele alınan ülkelerin tamamında küresel ekonomik politika belirsizliğinden gıda enflasyonuna doğru zaman itibarıyla değişen nedensellik ilişkisinin mevcut olduğu sonucuna varmış. Aynı zamanda bu nedensellik ilişkisinin Covid-19 Pandemi döneminde arttığı belirlenmiştir.

Tunçsiper ve Sürekçi Yamaçlı (2023) Türkiye ekonomisinde 2002-2022 dönemi için gıda ve alkolsüz içecek fiyatları, petrol fiyatları, döviz kuru ve tarımsal ürün ithalatı arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada hem tarımsal mal ithalatından hem de petrol fiyatlarından gıda ve alkolsüz içecek fiyatlarına tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişler. Ayrıca tarımsal mal ithalatı uzun dönemde gıda ve alkolsüz içecek fiyatları üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu sonucuna varmışlar. Diğer taraftan Petrol fiyatlarında yaşanan artışların gıda ve alkolsüz içecek fiyatlarını kısa dönemde artırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

### 3. Veri Seti, Yöntem ve Bulgular

Bu çalışmada Türkiye Ekonomisi için gıda enflasyonunun belirleyicileri üzerine uygulanan analizde 2016:M1-2022:M8 dönemine ait aylık veriler kullanılmıştır. Analizde yer alan Gıda ve Alkolsüz İçeceklere ilişkin Tüketici Fiyat Endeksi (TUFEG), Tarım, Ormancılık ve Balıkçılığa ilişkin Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi (UFET), Elektrik, Gaz ve Diğer Yakıtlara ilişkin Tüketici Fiyat Endeksi (TUFEE), Cari Ayın Aylık Tüketici Fiyat Endeksi Beklentisi (TUFEB), Tüketici Fiyat Endeksi Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru<sup>3</sup> (REDK) ve M1 Para Arzı (M1) serilerine ait veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'ndan (TCMB) temin edilmiştir. Söz konusu verilere ait bilgiler Tablo 2'de yer almaktadır.

Zaman serisi analizinde öncelikli durumlardan birisi modelde yer alan değişkenlere ait serilerin birim kök içerip içermediğinin araştırılmasıdır. Yani zaman serilerinin durağanlığının incelenmesidir (Gujarati, 2003). Çünkü durağan olmayan serilerin zaman serisi analizlerinde kullanılması sahte regresyon problemine neden olabilmektedir. Sahte regresyon durumunda, yüksek R2 sonuçlarına rağmen t ve f testi değerleri geçerliliğini kaybedebilmektedir. Dolayısıyla zaman serisi analizlerinde durağan olmayan serilerin modelde yer alması, analizden elde edilecek sonuçların gerçeği yansıtmama problemine neden olabilmektedir (Granger ve Newbold, 1974). Literatürde zaman serilerinin durağanlığını incelemek için sıklıkla birim kök testlerine başvurulmaktadır. Bu çalışmada serilerin durağanlığını incelemek için Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips Perron (PP) birim kök testleri kullanılacaktır.

---

<sup>3</sup> Reel efektif döviz kurundaki artış TL'nin reel olarak değer kazandığını göstermektedir (TCMB, <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/dashboard/1550>).

**Tablo 2:** Değişkenlere İlişkin Temel Bilgiler

Kısaltma	Değişken	Açıklama	Kaynak
TUFEG	Gıda ve Alkolsüz İçeceklere ilişkin Tüketici Fiyat Endeksi	Düzye Değerleri (2003=100)	TCMB
UFET	Tarım, Ormancılık ve Balıkçılığa ilişkin Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi	Düzye Değerleri (2015=100)	TCMB
TUFEE	Elektrik, Gaz ve Diğer Yakıtlara İlişkin Tüketici Fiyat Endeksi	Düzye Değerleri (2003=100)	TCMB
TUFEB	Cari Ayın Aylık Tüketici Fiyat Endeksi Beklentisi	Düzye Değerleri (2003=100)	TCMB
REDK	Tüketici Fiyat Endeksi Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru	Düzye Değerleri (2003=100)	TCMB
M1	M1 Para Arzı	Düzye Değerleri (1.000 TL)	TCMB

Serilerin birim kök içerip içermediğini incelemek için Dickey ve Fuller (1979) tarafından kullanılan denklemler Dickey ve Fuller (1981) tarafından genişletilerek, söz konusu denklemlere bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri eklenmiştir. Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilen bu formülasyon uygulamada Augmented Dickey Fuller (ADF) birim kök testi olarak sıklıkla kullanılmaktadır. ADF birim kök testinde kullanılan söz konusu denklemler şu şekildedir (Gujarati, 2003):

$$\text{Sabit terimsiz ve trendsiz;} \quad \Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t$$

$$\text{Sabit terimli ve trendsiz;} \quad \Delta Y_t = \beta_1 + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t$$

$$\text{Sabit terimli ve trendli;} \quad \Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t$$

Bu denklemlerde  $Y_t$  ile seriler,  $\Delta$  ile serinin birinci farkı,  $t$  ile zaman periyodu,  $\varepsilon_t$  ile hata terimi ve  $m$  ile serinin gecikme uzunluğu temsil edilmektedir. ADF birim kök testinde oluşturulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

Temel Hipotez ( $H_0$ ):  $\delta=0$ ; seri birim kök içermektedir.

Alternatif Hipotez ( $H_1$ ):  $\delta \neq 0$ ; seri birim kök içermemektedir.

Yukarıdaki formülasyon kullanılarak ADF birim kök testi uygulanan serilerden elde edilen test istatistik değeri MacKinnon kritik değerleriyle karşılaştırılır. Eğer elde edilen test istatistik değerinin mutlağı farklı anlamlılık seviyelerinde MacKinnon kritik değerlerinin mutlağından küçükse temel hipotez reddedilemez. Yani serinin birim kök içerdiği, dolayısıyla durağan olmadığı kabul edilir. Ancak tam tersi durumda ise yani, elde edilen test istatistik değerinin mutlağı farklı



anamlılık seviyelerinde MacKinnon kritik değerlerinin mutlağından büyükse temel hipotez reddedilir ve alternatif hipotez kabul edilir. Böylece serinin birim kök içermediği, dolayısıyla durağan olduğu kabul edilir (Gujarati, 2003).

Serilerin durağanlığını incelemek için uygulamada sıklıkla kullanılan bir diğer birim kök testi ise Phillips-Perron (PP) birim kök testidir. ADF testindeki hata terimlerine ilişkin bağımsız ve sabit varyans varsayımları Phillips ve Perron (1988) tarafından geliştirilen PP testinde genişletmiştir. PP testindeki söz konusu varsayımlara göre, hata terimleri zayıf bağımlı ve heterojen dağılmaktadır. PP birim kök testinde oluşturulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

Temel Hipotez ( $H_0$ ) : Seri birim kök içermektedir.

Alternatif Hipotez ( $H_1$ ) : Seri birim kök içermemektedir.

ADF birim kök testine benzer şekilde; PP birim kök testi uygulanan serilerden elde edilen test istatistik değeri MacKinnon kritik değerleriyle karşılaştırılarak serilerin birim kök içerip içermediğine karar verilmektedir. ADF testinde temel hipotezin kabul veya ret durumları için geçerli koşullar PP testi için de geçerlidir (Tarı, 2014).

Çalışmada kullanılan, Gıda ve Alkolsüz İçeceklere İlişkin Tüketici Fiyat Endeksi (TUFEG), Tarım, Ormancılık ve Balıkçılığa ilişkin Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi (UFET), Elektrik, Gaz ve Diğer Yakıtlara ilişkin Tüketici Fiyat Endeksi (TUFEE), Cari Ayn Aylık Tüketici Fiyat Endeksi Beklentisi (TUFEB), Tüketici Fiyat Endeksi Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (REDK) ve M1 Para Arzı (M1) serilerin logaritması alınmış olup, söz konusu değişkenlere ilişkin ADF birim kök test sonuçları Tablo 3'te ve PP birim kök test sonuçları Tablo 4'te yer almaktadır.

**Tablo 3:** ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Sabitli	Sabitli Trendli	Sabitsiz Trendsiz	Bütünleşme Derecesi
LOGM1	1.7444 (0.9997)	-1.1103 (0.9205)	5.4665 (1.0000)	I(1)
ΔLOGM1	-7.3512 (0.0000)***	-7.6308 (0.0000)***	-5.7773 (0.0000)***	
LOGREDK	-0.9254 (0.7752)	-4.8232 (0.0010)***	-1.8560 (0.0608)*	I(0)
ΔLOGREDK	-7.6369 (0.0000)***	-7.5822 (0.0000)***	-7.3097 (0.0000)***	
LOGTUFEB	-3.0996 (0.0306)**	-4.5871 (0.0021)***	-3.1148 (0.0022)***	I(0)
ΔLOGTUFEB	-1.8896 (0.3352)	-2.1679 (0.4993)	-1.6707 (0.0893)*	
LOGTUFEE	3.2688 (1.0000)	0.5581 (0.9993)	4.0331 (1.0000)	I(1)
ΔLOGTUFEE	-7.6873 (0.0000)***	-8.6930 (0.0000)***	-2.5383 (0.0117)**	
LOGTUFEG	1.7831 (0.9997)	-0.7401 (0.9661)	2.9181 (0.9990)	I(1)
ΔLOGTUFEG	-5.1901 (0.0000)***	-5.7407 (0.0000)***	-4.1955 (0.0001)***	
LOGUFET	1.7118 (0.9996)	-0.4013 (0.9859)	2.2724 (0.9942)	I(1)
ΔLOGUFET	-4.0418 (0.0020)***	-4.6503 (0.0017)***	-2.4620 (0.0143)**	

**Not:** \*\*\*, \*\* ve \* işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyesinde istatistiksel anlamlılığı; Δ işareti ise birinci derece fark işlemcisini ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini yansıtmaktadır.

Tablo 3'teki ADF birim kök testi sonuçlarına göre, LOGREDK serisinin düzey değerleri Sabitli & Trendli modelde %1 anlamlılık seviyesinde ve Sabitsiz & Trendsiz modelde %10 anlamlılık seviyesinde durağandır. LOGTUFEB serisinin düzey değerleri ise Sabitli modelde %5 anlamlılık seviyesinde ve Sabitli & Trendli model ile Sabitsiz & Trendsiz modelde %1 anlamlılık düzeyinde durağandır. Fakat LOGM1, LOGTUFEE, LOGTUFEG ve LOGUFET serilerinin düzey değerleri üç modelde de birim kök içermektedir. Düzey değerlerinde durağan olmayan bu serilerin birinci

farkı alındığında elde edilen seriler %1 anlamlılık seviyesinde durağan hale gelmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda LOGREDK ve LOGTUFEB serilerinin bütünleşme dereceleri I(0) ve LOGM1, LOGTUFEE, LOGTUFEG ve LOGUFET serilerinin bütünleşme dereceleri I(1) olmaktadır. Dolayısıyla çalışmada kullanılan serilerin hiçbirinin bütünleşme derecesi I(2) değildir.

**Tablo 4:** PP Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Sabitli	Sabitli Trendli	Sabitsiz Trendsiz	Bütünleşme Derecesi
LOGM1	1.5999 (0.9994)	-1.2548 (0.8916)	4.7587 (1.0000)	I(1)
$\Delta$ LOGM1	-7.3511 (0.0000)***	-7.6308 (0.0000)***	-5.9610 (0.0000)***	
LOGREDK	-0.6213 (0.8591)	-3.4056 (0.0578)*	-2.2791 (0.0227)**	I(0)
$\Delta$ LOGREDK	-6.7046 (0.0000)***	-6.6059 (0.0000)***	-6.0271 (0.0000)***	
LOGTUFEB	-2.9865 (0.0404)**	-4.6697 (0.0016)***	-3.0045 (0.0031)***	I(0)
$\Delta$ LOGTUFEB	-12.0026 (0.0001)***	-11.9904 (0.0001)***	-11.9078 (0.0000)***	
LOGTUFEE	3.5144 (1.0000)	0.6190 (0.9995)	3.3489 (0.9997)	I(1)
$\Delta$ LOGTUFEE	-7.9817 (0.0000)***	-8.7143 (0.0000)***	-7.1769 (0.0000)***	
LOGTUFEG	2.4665 (1.0000)	-0.4555 (0.9837)	3.6356 (0.9999)	I(1)
$\Delta$ LOGTUFEG	-5.1669 (0.0000)***	-5.7686 (0.0000)***	-4.2477 (0.0000)***	
LOGUFET	2.7974 (1.0000)	0.0928 (0.9967)	2.9416 (0.9991)	I(1)
$\Delta$ LOGUFET	-3.8629 (0.0036)***	-4.5535 (0.0024)***	-3.3712 (0.0010)***	

**Not:** \*\*\*, \*\* ve \* işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyesinde istatistiki anlamlılığı;  $\Delta$  işareti ise birinci derece fark işlemcisini ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini yansıtmaktadır.

Tablo 4'teki PP birim kök testi sonuçlarına göre, LOGREDK serisinin düzey değerleri Sabitli & Trendli modelde %10 anlamlılık seviyesinde ve Sabitsiz & Trendsiz modelde %5 anlamlılık seviyesinde durağandır. LOGTUFEB serisinin düzey değerleri ise Sabitli modelde %5 anlamlılık seviyesinde ve Sabitli & Trendli model ile Sabitsiz & Trendsiz modelde %1 anlamlılık düzeyinde durağandır. Fakat LOGM1, LOGTUFEE, LOGTUFEG ve LOGUFET serilerinin düzey değerleri üç modelde de birim kök içermektedir. Düzey değerlerinde durağan olmayan bu serilerin birinci farkı alındığında elde edilen seriler üç model de %1 anlamlılık seviyesinde durağan hale gelmiştir. Bu durumda LOGREDK ve LOGTUFEB serilerinin bütünleşme dereceleri I(0) ve LOGM1, LOGTUFEE, LOGTUFEG ve LOGUFET serilerinin bütünleşme dereceleri I(1) olmaktadır. Tablo 4'teki sonuçlara göre serilerin hiçbirinin bütünleşme derecesi I(2) değildir.

Değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek için zaman serisi analizlerinde kullanılan yöntemlerden birisi eş bütünleşme testleridir. Söz konusu testlerden Johansen Eş Bütünleşme Testi ve Engle-Granger Eş Bütünleşme Testi gibi yöntemlerde kullanılan serilerin durağanlık derecelerinin aynı olması gerekmektedir (Göksu ve Balkı, 2023:62). Diğer bir ifadeyle aynı derecede durağan olmayan zaman serileri ile oluşturulan modelin analizi için Johansen ve Engle-Granger testleri kullanılamamaktadır (Tarı, 2014). Fakat Pesaran, Shin, ve Smith (2001) tarafından geliştirilen ARDLmodelinde farklı durağanlık derecelerine sahip zaman serileri kullanılarak değişkenler arasındaki ilişki incelenebilmektedir. ARDL modelinde değişkenlere ait zaman serilerinin bazılarının düzey değerlerinde durağan olması (I(0)), düzey değerlerinde durağan olmayan diğer serilerin ise birinci farkta durağan hale gelmesi (I(1)) gerekmektedir. Dolayısıyla ARDL modelinde değişkenler arasındaki ilişkinin ortaya konulabilmesi için modelde yer alan serilerden hiçbirinin durağanlık seviyesinin I(2) olmama koşulu sağlanmalıdır.

Çalışmada Gıda ve Alkolsüz İçeceklere ilişkin Tüketici Fiyat Endeksi (LOGTUFEG), Tarım, Ormancılık ve Balıkçılığa ilişkin Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi (LOGUFET), Elektrik, Gaz ve Diğer Yakıtlara ilişkin Tüketici Fiyat Endeksi (LOGTUFEE), Cari Ayın Aylık Tüketici Fiyat Endeksi Beklentisi (LOGTUFEB), Tüketici Fiyat Endeksi Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (LOGREDK) ve M1 Para Arzı (LOGM1) değişkenleri arasındaki ilişki ARDL modeli kullanılarak incelenecektir. Söz konusu bu değişkenler ile oluşturulan temel ARDL (p, q1, q2, q3, q4, q5) modeli aşağıdaki gibidir:

$$\begin{aligned} \text{LOGTUFEG}_t = & \alpha + \sum_{i=1}^p \delta_i (\text{LOGTUFEG})_{t-i} + \sum_{i=0}^{q1} \beta_{1i} (\text{LOGUFET})_{t-i} + \sum_{i=0}^{q2} \beta_{2i} (\text{LOGTUFEE})_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^{q3} \beta_{3i} (\text{LOGTUFEB})_{t-i} + \sum_{i=0}^{q4} \beta_{4i} (\text{LOGREDK})_{t-i} + \sum_{i=0}^{q5} \beta_{5i} (\text{LOGM1})_{t-i} \\ & + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (1)$$

(1). eşitlikte;  $\alpha$  sabiti; p bağımlı değişkenin en uygun gecikme uzunluğunu; q1, q2, q3, q4, q5 ise bağımsız değişkenlerin en uygun gecikme uzunluklarını;  $\varepsilon_t$  ise hata terimlerinin vektörünü temsil etmektedir. Modelde yer alan p, q1, q2, q3, q4 ve q5 gecikme uzunluklarının optimal değerlerinin bulunması için modelin maksimum gecikme uzunluğunun tespit edilmesi gerekmektedir. Uygulanacak ARDL modelinde kullanılacak maksimum gecikme uzunluğu Tablo 5'te gösterilmektedir.

**Tablo 5:** Uygun Gecikme Uzunluğu

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	290.5775	NA	2.04e-11	-7.588734	-7.403335	-7.514707
1	755.5955	843.2326	2.20e-16	-19.02921	-17.73142*	-18.51102
2	816.7697	101.1413	1.14e-16	-19.70053	-17.29034	-18.73816*
3	850.6849	50.64663	1.27e-16	-19.64493	-16.12235	-18.23840
4	908.8223	77.51657	7.69e-17	-20.23526	-15.60029	-18.38457
5	953.7395	52.70289	7.09e-17	-20.47305	-14.72568	-18.17819
6	1008.480	55.47040*	5.53e-17*	-20.97280*	-14.11304	-18.23377

\*: Kriter tarafından seçilen gecikme sırasını gösterir

LR: Sıralı değiştirilmiş LR test istatistiği (her test %5 düzeyinde)

FPE: Son Tahmin Hatası

AIC: Akaike Bilgi Kriteri

SC: Schwarz Bilgi Kriteri

HQ: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri

Tablo 5'te yer alan sonuçlar çerçevesinde LR, FPE ve AIC kriterlerine göre gecikme uzunluğu 6'dır. Bu bağlamda en uygun ARDL modelinin belirlenmesi için modelde yer alan değişkenlerin maksimum gecikme uzunluğu 6 alınmıştır. Modele dahil edilen değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin varlığını tespit etmek için uyarlanan temel ARDL (6, 1, 5, 5, 1, 6) modeli şöyledir:

$$\begin{aligned} \text{LOGTUFEG}_t = & \alpha + \sum_{i=1}^6 \delta_i (\text{LOGTUFEG})_{t-i} + \sum_{i=0}^1 \beta_{1i} (\text{LOGUFET})_{t-i} + \sum_{i=0}^5 \beta_{2i} (\text{LOGTUFEE})_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^5 \beta_{3i} (\text{LOGTUFEB})_{t-i} + \sum_{i=0}^1 \beta_{4i} (\text{LOGREDK})_{t-i} + \sum_{i=0}^6 \beta_{5i} (\text{LOGM1})_{t-i} \\ & + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (2)$$

ARDL testi varsayımlarının ARDL (6, 1, 5, 5, 1, 6) modelinde geçerli olup olmadığını belirlemek amacıyla uygulanan diagnostik (tanısal) testlerin sonuçları Tablo 6 'da gösterilmektedir.

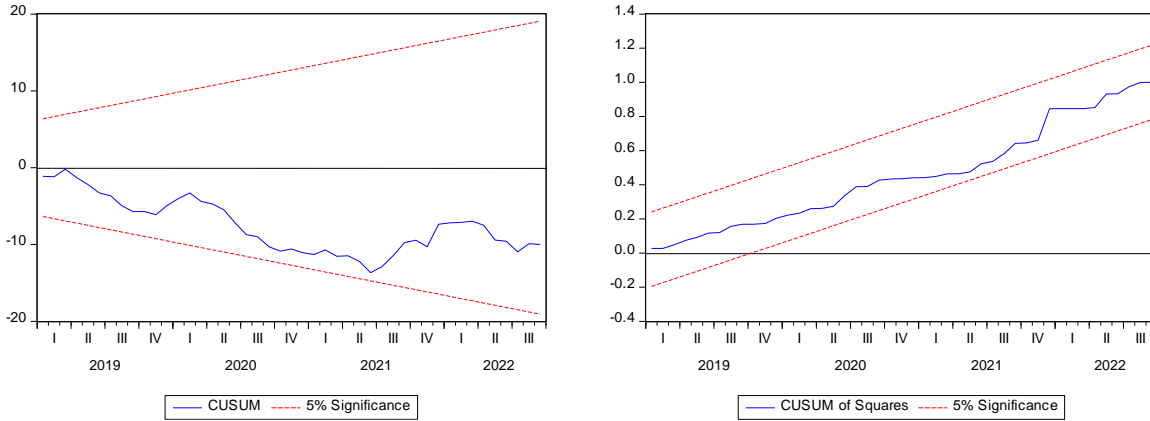
**Tablo 6:** ARDL (6, 1, 5, 5, 1, 6) Modeli Tanısal Test Sonuçları

Tanısal Testler	İstatistik	Olasılık	Sıfır Hipotezi (H <sub>0</sub> )	Sonuç
Breusch-Godfrey LM	0.127030	0.723200	Otokorelasyon yoktur.	H <sub>0</sub> Kabul
Breusch-Pagan-Godfrey	0.985303	0.507700	Değişen varyans yoktur.	H <sub>0</sub> Kabul
Jarque-Bera	0.091891	0.955094	Hatalar normal dağılmaktadır.	H <sub>0</sub> Kabul
Remsey Reset	0.819604	0.370200	Model kurma hatası yoktur.	H <sub>0</sub> Kabul
F Test İstatistiği	3155.874	0.000000		
R <sup>2</sup>	0.999509			
Düzeltilmiş R <sup>2</sup>	0.999192			

Tablo 6'da yer alan Breusch-Godfrey LM, Breusch-Pagan-Godfrey, Jarque-Bera ve Remsey Reset testlerinin olasılık değerleri 0,05'ten büyük olup, söz konusu testlerin H<sub>0</sub> hipotezleri reddedilememiştir. Bu sonuçlara göre modelde otokorelasyon ile değişen varyans sorunu bulunmamakta ve kalıntılar normal dağılmaktadır. Ayrıca model kurma hatası olmayıp, modelin R<sup>2</sup> ve Düzeltilmiş R<sup>2</sup> değerleri oldukça yüksektir.

Parametre tahmini istikrar koşulunu sağlayıp sağlamadığını tespit etmek amacıyla belirlen ARDL (6, 1, 5, 5, 1, 6) modeline CUSUM ve CUSUM of Squares testleri uygulanmış olup, elde edilen sonuçlar Grafik 2'de yer almaktadır.

**Grafik 2:** CUSUM ve CUSUM of Squares Test Sonuçları



Grafik 2'ye göre, ARDL (6, 1, 5, 5, 1, 6) modeline uygulanan CUSUM ve CUSUM of Squares testlerinin sonuçlarında modelin hata teriminin kalıntılara ilişkin grafik %95 güven aralığında (kırmızı sınır çizgileri içerisinde) bulunmaktadır. Bu sonuçlar modelin parametre tahmini istikrar koşulunu sağladığını ve modelde yapısal kırılma olmadığını göstermektedir.

Tanısal testlerin varsayımlarının geçerli olduğu ve yapısal kırılmanın olmadığı ARDL (6, 1, 5, 5, 1, 6) modelinde değişkenlerin eş bütünleşme ilişkilerini incelemek amacıyla kurulan ARDL Sınır Testi modeli aşağıda verilmiştir.

$$\begin{aligned} \Delta \text{LOGTUFEG}_t = & \alpha + \delta_1(\text{LOGTUFEG})_{t-1} + \delta_2(\text{LOGUFET})_{t-1} + \delta_3(\text{LOGTUFEE})_{t-1} + \delta_4(\text{LOGTUFEB})_{t-1} \\ & + \delta_5(\text{LOGREDK})_{t-1} + \delta_6(\text{LOGM1})_{t-1} + \sum_{i=1}^5 \beta_{1i}\Delta(\text{LOGTUFEG})_{t-i} + \sum_{i=0}^0 \beta_{2i}\Delta(\text{LOGUFET})_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^4 \beta_{3i}\Delta(\text{LOGTUFEE})_{t-i} + \sum_{i=0}^4 \beta_{4i}\Delta(\text{LOGTUFEB})_{t-i} + \sum_{i=0}^0 \beta_{5i}\Delta(\text{LOGREDK})_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^5 \beta_{6i}\Delta(\text{LOGM1})_{t-i} + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (3)$$

(3.) Eşitlikte birinci dereceden fark işlemini temsil etmek için  $\Delta$  işareti kullanılmıştır. ARDL Sınır Testinde eş bütünleşme ilişkisini incelemek için oluşturulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

$H_0$  : Eş bütünleşme yoktur. ( $\delta_1 = \delta_2 = \delta_3 = \delta_4 = \delta_5 = \delta_6 = 0$ )

$H_1$  : Eş bütünleşme vardır. ( $\delta_1, \delta_2, \delta_3, \delta_4, \delta_5$  ve  $\delta_6$ 'lardan en az biri sıfırdan farklı)

Söz konusu hipotezleri test etmek için Pesaran, Shin, ve Smith (2001) tarafından hesaplanan kritik değerler kullanılmaktadır. İki kısımdan oluşan bu kritik değerlerden alt sınır değeri modele dahil edilen tüm değişkenlerin durağanlık düzeyinin I(0) ve üst sınır değeri ise durağanlık düzeyinin I(1) olması durumunu dikkate almaktadır. Eğer modelin sınır testi ile hesaplanan F istatistik değeri üst kritik değerden yüksekse  $H_0$  hipotezi reddedilir ve modelin değişkenleri arasında eş bütünleşmenin varlığı kabul edilir. Fakat modelin F istatistik değeri alt kritik değerden düşük ise  $H_0$  hipotezi reddedilemez ve modelin değişkenleri arasında eş bütünleşmenin olmadığı kabul edilir. Eş bütünleşme ilişkisini incelemek için ARDL (6, 1, 5, 5, 1, 6) modelinin uzun dönem katsayıları ve sınır testi Tablo 7'de gösterilmektedir.

**Tablo 7:** ARDL Sınır Testi ve Uzun Dönem Katsayıları

Model: ARDL (6, 1, 5, 5, 1, 6)				
Bağımlı Değişken: $\Delta(\text{LOGTUFEG})$				
Örneklem Sınırı: n=75				
Gözlem Sayısı: 75				
Bağımsız Değişken Sayısı: k=5				
Durum 3: Sınırlanmamış Sabitli ve Trendsiz				
Sıfır Hipotez: Değişkenler arasında uzun dönemde eş-bütünleşme ilişkisi yoktur				
F – Sınır Test İstatistiği				
F İstatistik Değeri	Önem Seviyesi	Alt Sınır I(0)	Üst Sınır I(1)	
7.075196	%10	2.380	3.515	
	%5	2.802	4.065	
	%1	3.772	5.213	
Uzun Dönem Katsayıları				
Değişken	Katsayı	Standart Sapma	t-İstatistiği	Olasılık
LOGUFET	0.397772	0.099406	4.001498	0.0002***
LOGTUFEE	0.331386	0.116369	2.847712	0.0066***
LOGTUFEB	0.002490	0.023908	0.104147	0.9175
LOGREDK	-0.483510	0.080267	-6.023779	0.0000***
LOGM1	0.006345	0.042471	0.149400	0.8819
<b>Not:</b> *** işareti %1 önem seviyesinde, katsayıların istatistiki açıdan anlamlı olduğunu ifade etmektedir.				

Tablo 7'deki sonuçlara göre, ARDL (6, 1, 5, 5, 1, 6) modelinin F istatistik değeri 7.075196 olup %1, %5 ve %10 önem düzeylerinde üst sınır değerlerinden yüksek olduğu için sıfır hipotez reddedilmektedir. Dolayısıyla alternatif hipotez kabul edilmiş olup modele dahil edilen

değişkenlerin eş bütünleşme ilişkisi mevcuttur. Tablo 7'deki uzun dönem katsayılarının kullanıldığı ARDL (6, 1, 5, 5, 1, 6) modelinin uzun dönem eşitliği şu şekildedir:

$$\text{LOGTUFEG}_t = \mathbf{0.397772} * \text{LOGUFET}_t + \mathbf{0.331386} * \text{LOGTUFEE}_t + \mathbf{0.002490} * \text{LOGTUFEB}_t - \mathbf{0.483510} * \text{LOGREDK}_t + \mathbf{0.006345} * \text{LOGM1}_t$$

Tablo 7'deki sonuçlar, bu eşitlikte yer alan LOGUFET, LOGTUFEE ve LOGREDK katsayılarının %1 önem seviyesinde istatistiki açıdan anlamlı olduğunu ortaya koymaktadır. Elde edilen bu sonuçlara göre Tarım, Ormancılık ve Balıkçılığa ilişkin Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi (UFET) ve Elektrik, Gaz ve Diğer Yakıtlara ilişkin Tüketici Fiyat Endeksi (TUFEE) Gıda ve Alkolsüz İçeceklere İlişkin Tüketici Fiyat Endeksi'ni (TUFEG) pozitif yönde etkilerken, Tüketici Fiyat Endeksi Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (REDK) ise negatif yönde bir etkiye sahiptir. Bu etkileri oransal olarak ifade etmek gerekirse, UFET ve TUFEE'deki %1'lik artışlar TUFEG'de sırasıyla %0,39 ve %0,33'lük artışlara neden olmaktadır. REDK'daki %1'lik artış ise TUFEG'de %0,48'lik bir azalışa sebep olmaktadır. Diğer taraftan Tablo 4.6'daki sonuçlar, Cari Ayın Aylık Tüketici Fiyat Endeksi Beklentisi (TUFEB) ve M1 Para Arzı'nın (M1) Gıda ve Alkolsüz İçeceklere İlişkin Tüketici Fiyat Endeksi'ni (TUFEG) pozitif yönde etkilediğini, fakat bu etkilerin istatistiki olarak anlamlı olmadığını ortaya koymaktadır.

Modelin değişkenleri arasında tespit edilen uzun dönemli ilişkilerden elde edilen hata terimleri kullanılarak, modelde yer alan değişkenler ile bu değişkenlere ilişkin serilerin birinci dereceden farkları arasındaki kısa dönemli ilişki tahmin edilmektedir. Bu amaçla kısa dönemde ortaya çıkan bir dengesizliğin uzun dönemde ortadan kalkıp kalkmayacağını incelemek için hata düzeltme modelini temel alan ARDL yöntemi uygulanmıştır. Söz konusu hata düzeltme modeline ilişkin cebirsel denklem aşağıdaki gibidir:

$$\begin{aligned} \Delta \text{LOGTUFEG}_t = & \alpha + \sum_{i=1}^5 \beta_{1i} \Delta(\text{LOGTUFEG})_{t-i} + \sum_{i=0}^0 \beta_{2i} \Delta(\text{LOGUFET})_{t-i} + \sum_{i=0}^4 \beta_{3i} \Delta(\text{LOGTUFEE})_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^4 \beta_{4i} \Delta(\text{LOGTUFEB})_{t-i} + \sum_{i=0}^0 \beta_{5i} \Delta(\text{LOGREDK})_{t-i} + \sum_{i=0}^5 \beta_{6i} \Delta(\text{LOGM1})_{t-i} + \lambda(\text{HDT})_{t-1} \\ & + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (4)$$

(4). eşitlikte,  $\Delta$  serilerin birinci dereceden farkını, HDT modelin hata düzeltme terimini ve  $\lambda$  hata düzeltme teriminin katsayısını göstermektedir. Modelde HDT'nin katsayısı olan  $\lambda$ 'nın negatif değer alması ve istatistiki olarak anlamlı olması, kısa dönemde meydana gelen dengesizliğin uzun dönemde ortadan kalkacağı anlamına gelmektedir. Ayrıca bu koşullara ilave olarak  $\lambda$ 'nın istatistiki açıdan anlamlılığını teyit etmek adına bu katsayının t istatistik değerine sınır testi uygulanmaktadır. Eğer söz konusu katsayının ( $\lambda$ 'nın) t istatistik değeri mutlak değerce sınır testinin üst kritik değerlerinden büyük ise, modelde yer alan değişkenlerin kısa dönemli eş bütünleşme ilişkisine sahip olduğu kabul edilmektedir. Değişkenler arasında kısa dönemli bu ilişkiyi incelemek için oluşturulan ARDL Hata Düzeltme Modeli'nin tahmin sonuçları Tablo 8'de gösterilmektedir.

**Tablo 8:** ARDL Hata Düzeltme Modeli

ARDL Hata Düzeltme Modeli				
Değişken	Katsayı	Standart Sapma	t-İstatistiği	Olasılık
C	1.604285	0.232476	6.900871	0.0000
$\Delta(\text{LOGTUFEG}(-1))$	0.048695	0.101114	0.481587	0.6324
$\Delta(\text{LOGTUFEG}(-2))$	0.065600	0.076039	0.862709	0.3929
$\Delta(\text{LOGTUFEG}(-3))$	-0.046600	0.074443	-0.625985	0.5345
$\Delta(\text{LOGTUFEG}(-4))$	0.357788	0.080545	4.442092	0.0001
$\Delta(\text{LOGTUFEG}(-5))$	-0.239373	0.064457	-3.713700	0.0006
$\Delta(\text{LOGUFET})$	0.566241	0.074631	7.587183	0.0000
$\Delta(\text{LOGTUFEE})$	0.080207	0.042821	1.873079	0.0676
$\Delta(\text{LOGTUFEE}(-1))$	0.062443	0.042225	1.478819	0.1462
$\Delta(\text{LOGTUFEE}(-2))$	-0.001264	0.041992	-0.030092	0.9761
$\Delta(\text{LOGTUFEE}(-3))$	-0.000161	0.052716	-0.003057	0.9976
$\Delta(\text{LOGTUFEE}(-4))$	-0.158216	0.047869	-3.305205	0.0019
$\Delta(\text{LOGTUFEB})$	-0.004053	0.004224	-0.959488	0.3424
$\Delta(\text{LOGTUFEB}(-1))$	-0.005588	0.003279	-1.704169	0.0952
$\Delta(\text{LOGTUFEB}(-2))$	-0.007531	0.003453	-2.181108	0.0344
$\Delta(\text{LOGTUFEB}(-3))$	0.002319	0.003080	0.752812	0.4555
$\Delta(\text{LOGTUFEB}(-4))$	-0.008596	0.003344	-2.570857	0.0135
$\Delta(\text{LOGREDK})$	0.015701	0.051364	0.305675	0.7613
$\Delta(\text{LOGM1})$	0.101220	0.040186	2.518797	0.0154
$\Delta(\text{LOGM1}(-1))$	0.161716	0.039785	4.064707	0.0002
$\Delta(\text{LOGM1}(-2))$	-0.066013	0.045857	-1.439523	0.1569
$\Delta(\text{LOGM1}(-3))$	-0.076417	0.044986	-1.698678	0.0963
$\Delta(\text{LOGM1}(-4))$	-0.125055	0.042665	-2.931101	0.0053
$\Delta(\text{LOGM1}(-5))$	-0.104247	0.049184	-2.119534	0.0396
HDT(-1)	-0.389648	0.056735	-6.867895	0.0000***

**Not:**  $\Delta$ , Serilerin birinci derecen farklarını göstermektedir.

\*\*\* işaretleri, Hata Düzeltme Terimi (HDT) katsayısının %1 önem seviyesinde istatistiki açıdan anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

t – Sınır Test İstatistiği			
t - İstatistik Değeri	Önem Seviyesi	Alt Sınır I(0)	Üst Sınır I(1)
-6.867895	%10	-2.57	-3.86
	%5	-2.86	-4.19
	%1	-3.43	-4.79

ARDL Hata Düzeltme Modeli tahmin sonuçlarının yer aldığı Tablo 4.7'deki verilere göre, bir gecikmeli hata düzeltme teriminin (HDT(-1)) katsayı değeri -0.389648'dir. Söz konusu katsayı negatif işaretli olup, aynı zamanda katsayının olasılık değeri 0,01'den küçük olduğu için istatistiki açıdan %1 önem seviyesinde anlamlıdır. Ayrıca bu katsayının t istatistik değeri olan -6.867895 sayısı, sınır testinin üst kritik değerlerinden mutlak değerce büyüktür. Sınır testinden elde edilen bu sonuçlar, %10, %5 ve %1 önem seviyelerinde hata düzeltme terimi katsayısının istatistiki açıdan anlamlılığını teyit etmektedir. Dolayısıyla ARDL Hata Düzeltme Modeli tahmin sonuçları, kısa dönemde ortaya çıkan bir dengesizliğin uzun dönemde düzeleceğini ortaya koymaktadır.



#### 4. Sonuç

Gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik anlamda istikrarın yakalanması arzu edilen durumların başında gelmektedir. Bu amaçla ülkeyi yöneten hükümetler ekonomide istikrarın sağlanması adına geliştirdikleri politikaları hayata geçirmektedirler. Günümüz dünyasında söz konusu politikalara yön veren makro ekonomik değişkenlerin başında enflasyon gelmektedir. Ekonomide fiyatlar genel seviyesinin sürekli artmasına neden olan enflasyonun etkili olduğu alanlardan biri gıda sektörüdür. Dolayısıyla ekonomide yaşanan enflasyona bağlı olarak artan gıda fiyatları, bireylerin tüketim harcamalarında artışa neden olmaktadır. Söz konusu artışın ortaya çıkmasına sebep olan gıda enflasyonunun nedenleri ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar çerçevesinde gıda enflasyonu üzerine iktisat literatüründe birçok çalışma yer almakta olup, son dönemde yaşanan gelişmelere bağlı olarak gıda enflasyonu araştırmacıların dikkatini çeken konulardan biri olmuştur.

Bu çalışmada Türkiye Ekonomisi için gıda enflasyonuna neden olan unsurları belirlemek amacıyla 2016:M1-2022:M8 dönemine ait aylık verilerin logaritması kullanılarak ARDL modeli uygulanmıştır. Modelin bağımlı değişkeni Gıda ve Alkolsüz İçeceklerle İlişkin Tüketici Fiyat Endeksi (TUFEG) olup, bağımsız değişkenler ise Tarım, Ormancılık ve Balıkçılığa İlişkin Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi (UFET), Elektrik, Gaz ve Diğer Yakıtlara İlişkin Tüketici Fiyat Endeksi (TUFEE), Cari Ayın Aylık Tüketici Fiyat Endeksi Beklentisi (TUFEB), Tüketici Fiyat Endeksi Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (REDK) ve M1 Para Arzı (M1)'dir. Söz konusu değişkenlerin serilerine ait veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden (EVDS) temin edilmiştir. Modele dahil edilen değişkenlere ilişkin serilerin durağanlık seviyelerini incelemek için Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri kullanılmıştır. Söz konusu testlerden elde edilen sonuçlara göre serilerin durağanlık düzeyleri  $I(0)$  veya  $I(1)$  olup, bütünleşme dereceleri farklıdır. Bu koşullar altında uygulanabilecek ARDL modeli için uygun gecikme uzunluğu 6 seçilmiş ve temel ARDL modeli (6, 1, 5, 5, 1, 6) olarak belirlenmiştir. Uyarlanan bu modele tanısıl (diagnostik) testler uygulanmış ve ARDL modelinin (6, 1, 5, 5, 1, 6) varsayımları sağladığı tespit edilmiştir. Yani modelde otokorelasyon ve değişen varyans olmayıp, kalıntılar normal dağılmaktadır. Ayrıca model kurma hatası bulunmayıp, parametre istikrar koşulunu sağlamaktadır. Varsayımları sağlayan ARDL (6, 1, 5, 5, 1, 6) modeline uygulanan sınır testi modele dahil edilen değişkenlerin eş bütünleşme ilişkisine sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuçlara göre modelde yer alan UFET (Tarım, Ormancılık ve Balıkçılığa İlişkin Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi) ve TUFEE (Elektrik, Gaz ve Diğer Yakıtlara İlişkin Tüketici Fiyat Endeksi), TUFEG'yi (Gıda ve Alkolsüz İçeceklerle İlişkin Tüketici Fiyat Endeksi) pozitif yönde etkilerken, REDK (Tüketici Fiyat Endeksi Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru) ise TUFEG'yi negatif yönde etkilemektedir. Oransal olarak, UFET ve TUFEE'deki %1'lik artışlar TUFEG'de sırasıyla %0,39 ve %0,33'lük artışlara neden olmaktadır. REDK'daki %1'lik artış ise TUFEG'de %0,48'lik bir azalışa sebep olmaktadır. Diğer taraftan istatistiki olarak anlamlı olmamakla birlikte TUFEB (Cari Ayın Aylık Tüketici Fiyat Endeksi Beklentisi) ve M1 (M1 Para Arzı) TUFEG'yi (Gıda ve Alkolsüz İçeceklerle İlişkin Tüketici Fiyat Endeksi) pozitif yönde etkilemektedir. Son olarak ARDL Hata Düzeltme Modeli ile değişkenler arasındaki kısa dönem ilişki incelenmiş ve kısa dönemde meydana gelen dengesizliğin uzun dönemde ortadan kalkacağı sonucuna ulaşılmıştır. Sonuçların, literatürdeki (bu çalışmalar hangileri?) çalışmalar ile uyumlu olduğu görülmektedir.

Elde edilen bu sonuçlara göre, enerji fiyatları ile tarım, ormancılık ve balıkçılığa ilişkin fiyatlarda yaşanan artışlar gıda enflasyonunun ortaya çıkmasında etkili olan unsurların başında gelmektedir. Diğer taraftan Tüketici Fiyat Endeksi Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru'nda yaşanan artışlar gıda fiyatlarında azalışa neden olmaktadır. Bu bulgular, Türkiye'de gıda enflasyonunun önüne geçmek için enerji ve tarım sektöründe fiyat artışlarını engelleyecek politikaların uygulanması gerektiğine işaret etmektedir.



**Yazar Katkı Oranı** (Authorship Contributions): Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

### Kaynakça

- Abbott, P. C., Hurt, C. ve Tyner, W. E. (2008). What's driving food prices?. *Family Court Review*, 46(3), 1-40.
- Adjemian, M.K., Arita, S., Meyer, S., ve Salin, D. (2023). Factors affecting recent food price inflation in the United States. *Applied Economic Perspectives and Policy*, 1-29. <https://doi.org/10.1002/aapp.13378>
- Ahmed, M. ve Singla, N. (2014). An analysis of major determinants of food inflation in India, *Indian Journal of Economics and Development*, 10(3), 275-282.
- Awan, A. G., ve Imran, M. (2015). Food Price inflation and its impact on Pakistan's economy. *Food Science and Quality Management*, 41, 61-72.
- Aytekin, M., ve Hatırlı, S. A. (2021). Türkiye'de işlenmemiş gıda enflasyonunu etkileyen faktörlerin analizi: ARDL yaklaşımı. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 203-216.
- Başkaya, S., Gürgür, T. ve Ögünç, F. (2008). Küresel ısınma, küreselleşme ve gıda krizi-Türkiye'de işlenmiş gıda fiyatları üzerine ampirik bir çalışma. *Central Bank Review*, 2, 1-32.
- Bayramoğlu, A. T., ve Yurtkur, A. K. (2015). Türkiye'de gıda ve tarımsal ürün fiyatlarını uluslararası belirleyicileri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 63-73.
- Daşdemir, E. (2023). Türkiye ekonomisinde döviz kurunun gıda fiyatlarına etkisi ve döviz kurunun sürdürülebilir gıda güvencesi için önemi. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 14-26.
- Davidson, J., Halunga, A., Lloyd, T., McCorrison, S. ve Morgan, C.W., (2012). Explaining UK food price inflation. (*Transparency of Food Pricing (TRANSFOP) Working Paper 1*). Working Paper. Exeter, UK: University of Exeter.
- Dickey, D. A., ve Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427-431.
- Dickey, D. A., ve Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1057-1072.
- Du, X., Yu, C.L. ve Hayes, D.J. (2011). Speculation and volatility spillover in the crude oil and agricultural commodity markets: a bayesian analysis. *Energy Economics*, 33, 497-503.
- Erdem, H. F. (2017). Gıda enflasyonunun enflasyon belirsizliği üzerine etkisi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 425-436.
- FAOSTAT, (2023). General and food consumer price indices inflation rates, *FAOSTAT Analytical Brief 66*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome, Italy.
- Ganioğlu, A. (2017). Evidence for the explosive behavior of food and energy prices. *Implications in Terms of Inflation Expectations (No. 1717)*.
- Göksu, S. ve Balkı, A. (2023). *ARDL ve NARDL eşbütünleşme analizleri: Adım adım EWiews uygulaması*. Serüven Yayınevi, Ankara.
- Granger, C. W., ve Newbold, P. (1974). Spurious regressions in econometrics. *Journal of Econometrics*, 2(2), 111-120.
- Gujarati D. N. (2003). *Basic Econometrics Fifth Edition*. McGraw-Hill.

- Haji, J. ve Gelaw, F. (2012). Determinants of the recent soaring food inflation in Ethiopia. *Universal Journal of Education and General Studies*, 1(8), 225-233.
- Ismaya, B. I. ve Anugrah, D. F. (2018). Determinant of food inflation: the case of Indonesia. *Bulletin of Monetary Economics and Banking*, 21 (1), 81 – 94.
- İnal, V., Canbay, S., Kirca, M. (2022). Determinants of food prices in Türkiye: Fourier engle Granger cointegration test. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi - Journal of Economic Policy Researches*, 10(1): 133-156.
- İzgi, M. T., Mammadov, F. & Özçelebi, O. (2023). Tarım fiyatları enflasyonunun gıda güvenliğine etkisi: karadeniz çevresindeki ülkeler üzerine bir analiz. *International Congress On Eurasian Economies*, 444-450.
- Karagöl, V. (2023). Ekonomik politika belirsizliğinin gıda fiyatlarına etkisi: seçilmiş ülkeler için zamanla değişen nedensellik analizi. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 409-433.
- Kutlu, Ş. Ş. (2021). Türkiye’de gıda enflasyonunun belirleyicileri: svar modelinden kanıtlar. *Ekev Akademi Dergisi*, 87, 581-598.
- Makun, K. (2021). Food inflation dynamics in a pacific island economy-a study of Fiji: causes and policy implications. *The Journal of Developing Areas*, 55(4), 119-132.
- Norazman, U.Z., Khalid, H. ve Ghani, G.M. (2018). Food inflation: a study on key determinants and price transmission processes for Malaysia. *International Journal of Business and Society*, 19(1), 117-138.
- Orman, C., Ögünç, F., Saygılı, S., & Yılmaz, G. (2010). *İşlenmemiş gıda fiyatlarında oynaklığa yol açan yapısal faktörler*. Research and Monetary Policy Department, Central Bank of the Republic of Turkey.
- Ögünç, F. (2010). *Türkiye’de işlenmemiş gıda enflasyonunda oynaklık: Durum tespiti*, TCMB Ekonomi Notları (No: 10/05). Research and Monetary Policy Department, Central Bank of the Republic of Turkey.
- Peersman, G. (2022) International food commodity prices and missing (dis)inflation in the euro area, *Review of Economics and Statistics*. 104(1): 85-100.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Phillips, P. C., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Qayyum, A. ve Sultana, B. (2018). Factors of food inflation: evidence from time series of Pakistan. *Journal of Banking and Finance Management*, 1(2), 23-30.
- Rangasamy L. (2011). Food inflation in South Africa: some implications for economic policy. *South African Journal of Economics*, 79, 184-201.
- Saghaian, S.H., Hasan, M.F. ve Reed, M.R. (2002). Overshooting of agricultural prices in four Asian economies. *Journal of Agricultural and Applied Economics*. 34(1), 95-110.
- Siddiqui, M. ve Hye. Q.M. (2010). Food prices and money supply: A causality analysis for the Indian economy. *American Eurasian Journal of Agriculture and Environment Science*. 8(5), 494-496.
- Šoškić, D. (2015). Inflation impact of food prices: Case of Serbia. *Economics of Agriculture*, 62(1), 41-51.

Tarı, R. (2014). *Ekonometri*. 9. Baskı, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.

TCMB, (2023, 23 Ekim). *Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)*. Erişim adresi: <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>

TCMB, <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/dashboard/1550>

Tunçsiper, Ç., ve Sürekçi Yamaçlı, D. (2023). Türkiye’de gıda ve alkolsüz içecek fiyatlarının analizi: 2002-2022 dönemi nedensellik ve eş bütünleşme bulguları. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 21(Özel Sayı), 899-918.

Ulusoy, A., ve Şahingöz, B. (2020). Türkiye’de gıda ürünleri fiyatlarının enflasyon üzerindeki etkisi. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 45-56.



## SEÇİMLERİN YÖNETİMİ BAĞLAMINDA MÜLKİ İDARE AMİRLERİNİN GÖREV, YETKİ VE SORUMLULUKLARI

Zafer OKTAY<sup>1\*</sup>  
Nizamettin AYDIN<sup>2</sup>

### Öz

Seçim süreci, sadece seçimin baş aktörü konumundaki Yüksek Seçim Kurulu ile yardımcı aktörleri mahiyetindeki kurulların faaliyetlerinin toplamından ibaret değildir. Seçim kurullarının yanı sıra, bu sürece dâhil olan ve önemli görevler ifa eden seçim paydaşları da yer almaktadır. Yüksek Seçim Kurulu ile birlikte görev alan kurulların seçim yönetimi bağlamında almış oldukları kararlar, nihai ve uygulanabilirlik niteliğe haiz kararlardır. Ancak bu kararların tamamının, kararı alan kurullar tarafından icra edilmeleri mümkün değildir. Seçim yönetimi faaliyetlerinin uygulanması ile yürütülmesi evresinde görev alan seçim paydaşlarından biri de mülki idare amirleridir. Kamu düzeni ve güvenliğinden sorumlu bulunan mülki idare amirleri, Yüksek Seçim Kurulu ve diğer birimlerle birlikte seçimlerin yönetimine ilişkin görev ve sorumluluklarının yerine getirilmesi ve alınan kararların uygulanması sürecinin yürütülmesinde önemli roller üstlenmektedirler. Seçim sürecinde sınırlı bir şekilde ve sınırlı bir zaman diliminde de olsa çeşitli yetkiler kullanmakta, il ve ilçe seçim kurullarıyla koordineli bir şekilde çalışarak görev yapmaktadırlar. Çalışmada Türk seçim uygulamasının yönetimi bağlamında, mülki idare amirlerinin seçim sürecindeki görev, yetki ve sorumlulukları irdelenerek, bu alanda münferit bir çalışmanın olmaması gerçeği de dikkate alındığında, bir ölçüde de olsa literatüre katkıda bulunulacaktır. Ayrıca çalışma; mülki idarenin seçim konusunda dağınık haldeki görevlerini yasal bir düzenlemeyle toplu hale getirilerek, mülki idare amirlerinin seçimlerin yönetimi faaliyetleri kapsamındaki rolü ve diğer paydaşlarla olan ilişkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Seçim, Seçimlerin yönetimi ve denetimi, Mülki idare amiri, Vali, Kaymakam.

## DUTIES, AUTHORITIES AND RESPONSIBILITIES OF CIVIL ADMINISTRATORS IN THE CONTEXT OF ELECTIONS MANAGEMENT

### Abstract

The election process is not just the sum of the activities of the Supreme Electoral Council, which is the main actor of the election, and the committees that are its auxiliary actors. In addition to the election boards, there are also election stakeholders who are involved in this process and perform important duties. The decisions taken by the boards working together with the Supreme Electoral Council in the context of election management are final and applicable decisions. However, it is not possible for all of these decisions to be implemented by the boards that made the decision. One of the election stakeholders involved in the implementation and execution of election management activities is the local administrators. Civil administrators, who are responsible for public order and security, play important roles in carrying out the process of fulfilling their duties and responsibilities regarding the management of elections and implementing the decisions taken, together with the Supreme Election Council and other units. They exercise various powers during the election process, albeit in a limited way and within a limited time period, and work in coordination with provincial and district election boards. By examining the duties, powers and responsibilities of civil administrators in the election process, in the context of the management of Turkish election practice, the study will contribute to the literature to some extent, considering the fact that there is no individual study in this field. Also, the study aims to reveal the role of local administrators within the scope of election management activities and their relations with other stakeholders by gathering the dispersed duties of the civil administration regarding elections with a legal regulation.

**Keywords:** Election, Management and supervision of elections, Civil administrative officer, Governor, District governor.

<sup>1</sup> Doktora Öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0003-0629-0080.

\* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): zafer-oktay@hotmail.com.

<sup>2</sup> Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü Hukuk Bilimleri Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0001-9928-7571.

**Başvuru Tarihi** (Received): 20.11.2023 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.01.2024

## Giriş

1982 Anayasası'na göre seçimler, Yüksek Seçim Kurulu'nun (Bundan sonra YSK biçiminde ifade edilecektir.) yönetim ve denetiminde gerçekleştirilmektedir. Günümüzde seçimler yönetim ve denetim olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir. Bu noktada seçim yönetimi, seçim sürecinin tamamını kapsayan faaliyetler ile bu faaliyetlerin sorunsuz bir biçimde yürütülmesi üzerinden tanımlanırken; seçim denetimi ise başta seçilme yeterliliği bağlamında itiraz ve şikâyet müesseseleri olmak üzere seçim suç ve cezaları ile seçim iptallerine ilişkin kararlar üzerinden tanımlanmaktadır. Anayasa ile YSK'ya verilen bu görevler, il, ilçe ve yurtdışı seçim kurulları ile sandık kurulları marifetiyle yürütmektedir.

Türkiye'de seçim yönetimi ve denetimi süreçlerinin tam anlamıyla ortaya konulabilmesi için, dağınık haldeki yasal düzenlemelerin ve bu düzenlemelerde yer alan kurul ve paydaşların detaylı olarak irdelenmesi ve seçim paydaşlarının seçim sürecindeki görev, yetki ve sorumluluk sınırlarının belirlenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda tüm paydaşlarla beraber mülki idare amirlerinin de seçim görevleri bağlamında ele alınması, konuya ilişkin yeterli bilimsel çalışmaların olmaması gerçeği de göz önüne tutulduğunda büyük önem arz etmektedir. Mülki idare amirleri, diğer seçim paydaşları gibi kurul halinde görev almamakla birlikte seçim sürecinde yasal mevzuatın verdiği yetkiyle birçok görev yerine getirmektedir.

Çalışmamızda öncelikle kavramsal çerçevede seçimlerin yönetimi ve denetimi konuları ele alınacak, akabinde seçimlerin yönetimi ve denetimi sürecinde yer alan kurullar ile bu kurulların görev, yetki ve sorumlulukları ortaya konulacaktır. Son olarak mülki idare amirlerinin seçimlerin yönetimi bağlamındaki görev, yetki ve sorumlulukları tarihsel süreç perspektifinden ele alınarak irdelenecek ve çalışmanın son bölümünde seçim sürecinde seçimlerin yürütülmesinde görevli diğer kurul ve paydaşlarla mülki idare amirlerinin ilişkileri YSK'nın örnek kararları üzerinden tartışılacaktır.

### 1. Türk Seçim Sisteminde Seçimlerin Yönetimi ve Denetimi

Seçim kavramı Türk Dil Kurumu tarafından “*seçme işi, kanunlar, yönetmelikler uyarınca kanun koymak ve yönetmek için bir veya daha çok aday arasından belli birini veya birkaçını seçme, intihap*” şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2005:1719). Kavramsal olarak yönetim, birden fazla kişi ya da kurumun spesifik bir sonucu gerçekleştirme amacına yönelik beraber ve koordineli hareket etmesi olarak tanımlanmaktadır (Bozkurt ve Demir, 2023:24). Yönetim kavramı, devlet yönetiminden işletme yönetimine kadar oldukça geniş bir alanda kullanılan ve birçok farklı faaliyeti içinde bulunduran bir kavram olarak görülmektedir. Denetim kavramı ise bir görevin doğru yapılıp yapılmadığını ortaya koymak amacıyla yürütülen çalışma gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Türkiye'de seçim yönetimi faaliyetleri merkezde ve hiyerarşik yapılanma içinde taşrada teşkilatlandırılmış daimî ve sadece seçim zamanlarında ortaya çıkan geçici kurullar tarafından yerine getirilmektedir (Aydın, 2015:13). Yürürlükte bulunan seçim mevzuatına göre seçimler, merkezi bir organ olan YSK'nın himayesinde gerçekleştirilmektedir. Bu bölümde Türk seçim sistemi genel hatlarıyla anlatılarak, seçimlerde görevli kişi ve kurullar ele alınacaktır.

#### 1.1. Seçimlerin Yönetimi

Kavram olarak seçim, farklı adaylar içinden, belirlenen işin durumuna göre uygun olanı belirleme ve göreve getirme şeklinde ifade edilmektedir (Şener ve Eren, 2022:50). Yönetim bağlamında seçim, sürecin tamamını kapsayan ve seçim ile halkoylaması kararı sonrasında arttırılan faaliyetler bütünü olarak tanımlanmaktadır (Aydın, 2015:259). Temel olarak ele alındığında, Türk seçim hukukunda seçimlerin yönetimi ile ilgili faaliyetlerin 298 Sayılı Kanun'da düzenlendiği görülmektedir. Seçimlerin yönetimi ile ilgili süreç, temel olarak ülke içi ve dışında seçimlerle ilgili kütüklerinin düzenlenmesiyle başlamaktadır. Kanun'un 33. maddesinde kütüklerin nüfus

sisteminde yer alan veriler ışığında YSK tarafından oluşturulacağı ve güncelleneceği kabul edilmiştir. Seçmen

kütüklerinin güncellenmesi sonrasında Kanun'un 39. maddesine istinaden vatandaşlara duyurulabilmesi amacıyla ilan edilmektedir. Seçimlerin yönetimi bağlamında bir diğer konu da 298 Sayılı Kanun'un 14. maddesine göre düzenlenen seçimde yer alacak siyasi parti ile aday olanların ortaya konulması sürecidir.

Seçimlerin yönetimi çerçevesinde bir diğer önemli konu da seçmenin kararını yansıttığı seçim günü yönetimidir. Bu süreç, kurulların belirlenmesi, oy kullanma alanı ile sandık alanlarının hazır hale getirilmesi ve oy verme evrelerinden oluşmaktadır. Bu evrelerden sonra 298 Sayılı Kanun'un 95. maddesine göre oyların dökümü ve şeffaf bir şekilde yapılacak sayım safhası gelmektedir. Oy verme günü sonrası yeni bir süreç olan seçim sonrası yönetimi konusunda, seçim sonuçlarının sırasıyla ilçe ve il seçim kurullarında birleştirilmesi şeklinde iki evre bulunmaktadır.

## **1.2. Seçimlerin Denetimi**

Seçim sisteminin diğer önemli bir alanı olan seçimlerin denetimi, bu süreçte oluşan uyuşmazlıkların çözüme kavuşturulması, yapılan işlemlerin hukuka uygunluk denetiminin yapılması gibi faaliyetleri kapsamaktadır. 1982 Anayasası'nın 79. maddesi, seçimle ilgili sürecin yargı birimlerinin denetiminde yürütüleceğini kabul etmiştir. Aynı maddenin devamında Anayasa, seçim öncesi ve sonrasında seçimlerle ilgili tüm kararları alma ve tutanak kabulü yetkisini de YSK'ya vermiştir. Seçimlerin denetimi konusunda çerçeve hükümler, itiraz ile şikâyet müesseseleri, seçim suçları ve cezaları ile seçim iptali kararları detaylı olarak 298 Sayılı Kanun'da düzenlenmiştir (Md. 110-180).

Seçimlerin demokratik bir şekilde yapılabilmesi için, denetim sisteminin hukuka uygun şekilde düzenlenmesi ve yürütülmesi gerekmektedir. Bu ön koşul sağlanamazsa seçimler aldatıcı ve şaibeli olabilecektir. Seçimlerin tarafsızlık içinde yapılabilmesi için bu denetimin yasama ya da yürütme birimleri tarafından değil, hiç merciden emir ve talimat almama özelliğine haiz yargı organlarınca yapılması gerekmektedir. Bu nedenle Türkiye'de seçimlerin denetimi yargı organlarına bırakılmıştır.

## **2. Seçimlerin Yönetim ve Denetiminden Sorumlu Kurullar**

Türk seçim sistemi, YSK'nın denetim ve gözetimi altında ve Kurula bağlı ilgili yerel kurullar üzerinden yürütülmektedir. Bu kurullar il, ilçe, yurtdışı ve sandık kurulları olarak teşekkül ettirilmektedir. Ayrıca seçim sürecinde mülki idare amirleri de mevzuatın yetkilendirdiği belirli görevleri yürütmektedir. Bu bölümde YSK ve diğer kurullarla birlikte mülki idare amirlerinin seçim sürecindeki rolleri incelenecektir.

### **2.1. Yüksek Seçim Kurulu**

Cumhuriyet Dönemi'nde birden fazla anayasa kabul edilerek yürürlüğe konulmuştur. Bu anayasaların sonuncusu halihazırda yürürlükte bulunan 1982 Anayasası'dır. Anayasa, kabulünden itibaren belli yönleriyle tartışma konusu haline gelmiş ve çok sayıda değişiklik yapılmıştır (Aydın ve Demir, 2022:162). Anayasa'nın 79. maddesi, bir anayasal kurum olarak seçim sürecini yönetmekle görevli olarak YSK'yı yetkili kılmıştır. Yedi asıl ve dört yedek üyeden oluşan Kurul'un üyeleri Yargıtay ve Danıştay genel kurullarınca kendi üyeleri arasından seçilmektedir. Kurul'un Başkan ve Başkanvekili kendi üyeleri arasından seçilmektedir.

Kurul'un görev ve yetkileri 298 Sayılı Kanun'un 14. maddesinde düzenlenmiştir. 7062 sayılı Kanun'da da Kurul'un oluşumu tekrar edilmiş, aynı düzenlemede Kurul'un görevleri olarak tüm seçim sürecinin kurullar içinde yürütülmesi ve seçimlerle ilgili tüm itiraz ve şikâyetleri sonuca bağlama şeklinde sayılmıştır. 7062 sayılı Kanun, gerekçesinde de yer aldığı gibi, diğer seçim mevzuatlarındaki dağınıklığı gidermek adına oluşturulmuştur (Akgün, 2018:273). 1982 Anayasası

ve güncel kanunlarda belirtilen idari görev ve yetkileri olmakla beraber yargısal faaliyetler alanında yer alan yetkileri ön plana çıkan YSK, hem yönetsel hem de yargısal faaliyetlerinin de bulunması sebebiyle önemli bir kurul olarak karşımıza çıkmaktadır (Özdemir, 2010:214).

## 2.2. İl ve İlçe Seçim Kurulları

Günümüzde seçimlerin yürütülmesinde YSK, il ve ilçe seçim kurulları görev ve yetkilerle donatılmıştır. YSK gibi seçim faaliyetlerini yönetim ve denetim görevini taşra düzeyinde sağlayan bu kurullar da daimî seçim organları olarak ön plana çıkmaktadır. 298 sayılı Kanun'un onuncu maddesinde;

“Ankara'da bir Yüksek Seçim Kurulu, her seçim çevresinde bir il seçim kurulu, her ilçede bir ilçe seçim kurulu ve seçim bölgelerine konulacak her sandık için bir sandık kurulu bulunacağı ve yurt dışında bulunan vatandaşların oy kullanmalarıyla ilgili seçim işlerini yönetmek üzere Ankara İl Seçim Kuruluna bağlı Yurt Dışı İlçe Seçim Kurulu oluşturulacağı...” hüküm altına alınmıştır.

298 Sayılı Kanun'da 31.03.2022 tarihinde yapılan değişikliklerle kurulların yapılarında önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklik öncesinde il seçim kurulu oluşumunda il düzeyinde görev süresi en çok olan hâkim yönetiminde ve yine aynı düzeyde yer alan iki üyeye oluşmaktaydı. Yine asil üyeler dışında hakimler arasından belirlenen iki yedek üye bulunmakta ve bu düzenleme tamamen kıdem esasını gözetmekteydi. 298 Sayılı Kanun'da 31.03.2022 tarihinde yapılan değişikliklerle il seçim kurullarının;

“Bir başkan ve iki asıl üye ile iki yedek üyeden oluşacağı düzenlenmiş, il seçim kurulu başkanı ve asıl üyeleri ile yedek üyelerinin, iki yılda bir ocak ayının son haftasında, il merkezinde görev yapan, kınama veya daha ağır disiplin cezası almamış en az birinci sınıfa ayrılmış ve birinci sınıfa ayrılma niteliklerini kaybetmemiş hâkimler arasından isim çekme şeklinde belirleneceği ve ad çekmede ilk çıkan hâkim başkan, sonraki iki hâkim asıl ve son çıkan iki hâkim yedek üye olarak belirleneceği...” kabul edilmiştir.

Önceki düzenlemeyle karşılaştığımızda il seçim kurullarının yapısında belirleme yöntemi noktasında bir değişikliğe gidildiği görülmektedir. Kurulda görev yapanların sayısı aynı kalmakla birlikte önceki düzenlemede ilde görev yapan hakimler arasında kıdem esasına göre bir seçim yapılırken, yeni düzenlemeyle herhangi bir ceza almamış ve birinci sınıfa ayrılma koşulları içinde isim çekme yöntemi tercih edilmiştir. Bu yönüyle daha demokratik bir usul olarak, kurulda görev yapacak kişilerin önceden belli olmaması, kıdeme göre atanacak hâkimin önceden tahmin edilememesi gibi durumlar, yapılan düzenlemenin yerinde olduğunu göstermektedir. Zira atama kararlarıyla bir ilde görev yapacak en kıdemli hâkimin önceden belirlenebilmesi mümkün iken, yeni düzenlemeyle kura usulünün getirilmiş olması daha demokratik bir yöntem ortaya çıkarmaktadır. İl seçim kurulları görevleri bağlamında ele alındığında, 298 Sayılı Kanun'un 16. maddesinde bu görevlerin;

“...seçimin düzenle yürütülmesini sağlamak için gereken bütün tedbirleri almak ve seçim işlerini denetlemek, ilçe seçim kurullarına oy sandıklarını ve kanunda yazılı diğer seçim araç ve gereçlerini göndermek, ilçe seçim kurullarının teşekkülüne, işlemlerine ve kararlarına karşı yapılan itirazları inceleyerek derhal karara bağlamak, ilçe seçim kurulları başkanlıklarınca seçim işlerinin yürütülmesi hakkında sorulacak hususları derhal cevaplandırmak, aday beyanname veya listelerini almak ve ilan etmek, bunlar hakkında yapılacak itirazları incelemek ve bu beyanname veya listelerden kanuna göre muteber olmayanlar hakkında karar vermek, geçici ve kesin aday listelerini yerlerine göndermek ve ilan etmek ile bağlı

ilçe seçim kurullarından gelen tutanakları birleştirerek, il seçim çevresi için bir tutanak düzenlemek...” şeklinde sayıldığı görülmektedir.

İlçe seçim kurullarının teşkilat yapısıyla ilgili düzenlemeler 298 Sayılı Kanunun 18. maddesinde yer almaktadır. 31.03.2022 tarihinde yapılan değişiklikler öncesinde ilçe seçim kurulu, görevi iki yıl devam edecek olan altışar asil ve yedek üye ve başında ilçede bulunanlar arasında en uzun meslek süresini tamamlayan hâkim başkanlığında oluşmaktaydı. İlçe seçim kurulunda yer alan üyelerden asil ve yedek olarak dört üye siyasi partilerden, kalan ikişer üye ise 298 Sayılı Kanun’un 19. maddesinin ikinci fıkrası uyarınca, devlet memurlarından belirlenmekteydi. İlçe seçim kurulunda görev alacak devlet memurları; on yıl ve üzeri kıdeme sahip, siyasi partilerle bağı ve kaydı bulunmayanlar arasından ilk sekiz sıra arasında kura çekerek ve isimleri önce çıkanlar asıl; sonra çıkanlar yedek üye olarak kurulda yer alacakları düzenlenmişti. 298 sayılı Kanun’un 18. maddesinde yapılan değişiklikler sonrası güncel durumuyla;

“ilçe seçim kurulunun bir başkan ile altı asil ve altı yedek üyeden kurulacağı, ilçede görev yapan kınama veya daha ağır disiplin cezası almamış en az birinci sınıfa ayrılmış ve birinci sınıfa ayrılma niteliklerini kaybetmemiş hâkimler arasından, merkez ilçelerde ise aynı nitelikleri haiz hâkimler arasından adli yargı ilk derece mahkemesi adalet komisyonunca ad çekme suretiyle belirlenen hâkim kurulun başkanı olacaktır. İlçe seçim kurulları dört asil ve dört yedek üyesinin siyasi partilerden alınacağı, diğer iki asil ve yedek üyeliklerin ilçe merkezinde görev yapan ve toplam memuriyet süresi on yıldan fazla olan, yasama meclisleri veya yerel idare seçimlerinden birine siyasi parti adayı veya aday adayı olarak katılmamış ve evvelce hiçbir siyasi partiye kaydolmamış devlet memurlarını gösteren, o ilçedeki görev süreleri esas alınarak düzenlenecek listenin ilk sekiz sırasında yer alanlar arasından ad çekme ile belli edileceği hüküm altına alınmıştır.” şeklinde düzenlenmiştir.

Yine önceki düzenlemeyle aynı olan kurulun üye sayısının yanında, kurulun belirlenme usulünde değişikliğe gidilmiş, kıdem esaslı terkedilmiş ve ad çekme yöntemi tercih edilerek daha demokratik bir düzenlemeye gidilmiştir. 298 sayılı Kanun’un 20. maddesine göre, ilçe seçim kurullarının görevlerinin;

“ilçe çevresinde seçimin düzenle yürütülmesini sağlamak için gereken bütün tedbirleri almak ve seçim işlerini denetlemek, sandık kurullarını kurmak, ilçedeki sandık kurullarına, oy sandıklarını ve bu kanunda yazılı diğer seçim araç ve gereçlerini göndermek, sandık kurullarının teşekküllerine, işlemlerine ve kararlarına karşı yapılan itirazları inceleyerek karara bağlamak, sandık kurulları başkanlıklarınca seçim işlerinin yürütülmesi hakkında sorulacak hususları derhal cevaplandırmak, ilçe çevresindeki sandık kurullarından gelen tutanakları birleştirerek, ilçe seçim tutanağını düzenlemek ve bu tutanağı seçim işlerine ait diğer evrak ile birlikte il seçim kuruluna derhal teslim etmek...” şeklinde sıralandığı görülmektedir.

### **2.3. Mülki İdare Amirleri**

Seçimlerin yönetim sürecinde mülki idare amirlerinin de mevzuatın yetkilendirdiği birçok görevi bulunmaktadır. Seçimlerin huzur ve güven içinde yapılabilmesi için görevli birimler arasında yer alan mülki idare amirleri, bu süreci seçim kurulları, siyasi partiler ve adaylarla birlikte yürütmektedir. Kamu düzeni ve genel asayişten sorumlu bulunan mülki idare amirleri seçim sürecinde de seçim mevzuatlarında sınırlı bir şekilde kendilerine verilen yetkileri kullanmakta, il ve ilçe seçim kurullarıyla koordineli şekilde bu görevleri yürütmektedir. Mülki idare amirlerinin seçimler bağlamındaki görev ve yetkileri üçüncü bölümde daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.



### 3. Mülki İdare Amirlerinin Seçim Sürecindeki Görevleri

Türkiye’de seçim sürecinin sağlıklı ve güven içinde yürütülebilmesi için diğer birçok birim gibi mülki idare amirlerinin de mevzuattan doğan görev ve yetkileri bulunmaktadır. Bu bölümde mülki idare amirliği kavramı, mülki idare amirlerinin tarihsel süreçte seçimle ilgili görev ve yetkileri, güncel mevzuatta yer alan sorumlulukları ve diğer kurullarla olan ilişkileri incelenecektir.

#### 3.1. Mülki İdare Amirliği

Mülk kavramı Türk Dil Kurumu’nca “*Devletin egemenliği altında bulunan toprakların bütünü, ülke*” şeklinde tanımlanmaktadır. İdare kavramı, yönetme, devletin yönetimi ve kamu hizmetlerinin yürütülmesi süreci olarak tanımlanmaktadır. Amir kavramı ise “*Bir işte emir verme yetkisi olan kimse, buyuran, buyurucu*” gibi şekillerde tanımlanmaktadır (TDK, 2023). Bu üç sözcüğün bir araya gelmesinden türetilmiş olan “Mülki İdare Amiri” kavramı, merkezi yönetimin taşrada teşkilatlanmış il ve ilçe teşkilatlarının en üst dereceli amirini tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır. Günümüzde devlet tüzel kişiliği tarafından yerine getirilen hizmetler merkezde ve taşrada örgütlenmiş çeşitli kamu kurumları tarafından yürütülmektedir. Bir başka ifadeyle mülki idare, ülkede il ve ilçe düzeyinde idari maksatla kurularak, merkez tarafından görevlendirilen yöneticiler tarafından idare edilmesi faaliyeti tanımlanmaktadır (Çapar, Altınok ve Altınok, 2022:9).

Mülki idare amirliği ile ilgili mevzuat dâhilinde inceleme yapıldığında, 657 Sayılı Devlet Memurluğu Kanunu’nda bir sınıf olarak sayıldığı görülmektedir. 657 Sayılı Kanun’un 36. maddesine göre “*Mülki idare amirliği, valiler ve kaymakamlar ile bu sıfatları kazanmış olup İçişleri Bakanlığı merkez ve iller kuruluşunda çalışanları ve maiyet memurlarından (kaymakam adayları)*” olduğu belirtilmektedir. 1700 Sayılı Kanun’da da dâhiliye memurları içinde ayrı bir düzenleme şeklinde olmasa da mülki idare amirliği mesleğinden sayılanlar şeklinde sınıflandırmaya yer verildiği görülmektedir.

Mülki idare amirleri görev bağlamında ele alındığında 5442 Sayılı İl İdaresi Kanunu’nda mülki idare amiri olarak valiler ile kaymakamlara; Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile diğer mevzuatın taşrada yürütülmesinin sağlanması ile diğer tüm görevleri yerine getirilmesi ödevi verildiği, bunu sağlamak için de gereken tüm düzenlemeleri yapmakla yetkilendirildiği görülmektedir. Aynı Kanun’un 11. ve 32. maddelerinde,

“Vali ve Kaymakamların sorumluluk bölgesine göre il sınırları içinde bulunan genel ve özel bütün kolluk kuvvet ve teşkilatının amiri olduğu, suç işlenmesini önlemek, kamu düzen ve güvenini korumak için gereken tedbirleri alma ve bu amaçla devletin genel ve özel kolluk kuvvetlerini istihdam etme yetkisine sahip olduğu...” belirtilmiştir.

Bu düzenlemelerde, mülki idare amirlerine kolluk görevi olarak suçun önlenmesi ödevinin verildiği görülmektedir. Bu bağlamda kamu düzeninin sağlanması konusunda görev ve sorumluluk verilen mülki idare amirlerinin seçim güvenliği konusunda da önemli bir sorumluluk alanı içinde görev yaptıkları ifade edilebilmektedir.

#### 3.2. Mülki İdare Amirleri ve Tarihsel Perspektifte Seçimlerdeki Rolü

Osmanlı Devleti’nde Kanuni Esasi’nin kabulünden sonra ilk defa 28 Ekim 1876 tarihli Talimat-ı Muvakkate kapsamında 1877 yılında seçimler yapılmıştır. Bu düzenlemenin önemli taraflarından biri de seçimlerin yönetim ve denetiminden mülki idare amirlerinin sorumlu tutulmasıdır. Yapılan ilk seçim olan ve mülki idare amirlerinin gözetiminde yapılan bu seçimlerde mülki idare amirlerine bazı görev ve yetkiler verilmiştir. Bu seçimlerde, esas alınan mevzuat Talimât-ı Muvakkate ve Beyannâme olmuş, her vilayet düzeyinde aza seçimleri, o vilayet halkı tarafından imzalı ve mühürlü kağıtların toplanarak oluşturulan kapalı zarfların; kazada kaymakam, livâda mutasarrıf

aracılığıyla valilik makamına ulaştırılması şeklinde yürütülmüştür. Vilâyet İdare Meclis onayı sonrası 15 üyeli komisyon nezaretinde zarf açımı yapılarak en fazla oy alanlar vilayet mebusu olmuş ve tüm evraklar yine Valilik Makamınca Şurâ-yı Devlet'e ulaştırılmıştır. (Aydın, 2022:187).

Osmanlı Mebusan Meclisi belirlenirken kullanılan mevzuat hükümlerinden biri de 1908 yılında çıkarılan ve 83 maddesi bulunan İntihabat-ı Mebusan Kanunnamesidir. Bu Kanunname ile seçimlerle ilgili defterler, heyetler ve kütükler gibi hususlar ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Kanunname, seçim sonrası oluşturulan mazbatanın doğrudan kaymakamca livaya yani sancak teftiş heyetine ulaştırılması konularını ihtiva etmiştir (Toprak, 2013:175). Yine 1908 tarihli bu Seçim Kanunu'nun yayımıyla ilgili altı maddeden oluşan bir talimat oluşturularak, seçim sürecinde hazırlanması gereken defterlerin nasıl doldurulacağı, kaymakam ve valinin bu konuda görevleri, seçimi takip eden heyetin kimlerden oluşacağı ayrıntılı şekilde belirtilmiştir (Tan, 2018:199).

Bu dönemde yapılan seçimler, Talimât-ı Muvakkate ve Beyannâme ile 1908 tarihli İntihabat-ı Mebusan Kanunnamesi ve talimatnamesiyle yapılmış ve zamanın şartlarında süreç doğrudan kaymakam, mutasarrıf ve vali üzerinden yürütülmüştür. Bu durum Osmanlı Devleti'nde yapılan ilk seçimlerin doğrudan mülki idare amirleri eliyle ve gözetimiyle yapılması açısından önemlidir.

1908 yılında çıkarılan Kanunnamelerle seçimlerin yönetimi ve denetimi konusunda Dahiliye Nezareti ve teftiş heyetleri görevliken Cumhuriyet döneminde 1942 ve 1946 yıllarında çıkarılan Mebus Seçim ve Milletvekilleri Seçim Kanunları ile yetkili birimler aynı kalmış; ancak teftiş heyeti, seçim kurulları ve seçim komisyonlarına dönüştürülmüştür (Gönenç, 2009:281). 1950 tarihli 5545 Sayılı Milletvekilleri Seçim Kanunu ile günümüz seçim modelinin ilk oluşumu sağlanarak seçimlerin yönetim ve denetim süreci yetkisi YSK, il ve ilçede bulunan seçim ve sandık kurullarına verilmiştir.

1961 Anayasası'nın 75. maddesinde günümüz seçim modelinin temelleri atılmış, YSK ismen telaffuz edilmiş ve anayasal bir kurum olarak Anayasa'da vücut bulmuştur. 1982 Anayasası da 79. maddesinde belirtildiği gibi bu yapıyı aynı şekilde koruma yoluna giderek seçimlerin yönetim ve denetiminde bağlı kurullarıyla birlikte YSK'yı tek yetkili olarak kabul etmiştir. Tarihsel süreç içinde Osmanlı Devleti'nde ilk kez yapılan seçimlerle birlikte, Dahiliye Nezareti, teftiş heyetleri ve mülki idare amirlerinin yetki ve uhdesinde olan seçim sistemi, Cumhuriyetin ilanı sonrası bağımsız kurullar yoluyla yürütülmeye başlanmış, özellikle mülki idare amirlerinin seçimlerin gözetim ve denetimindeki yetki ve görevleri zamanla daraltılma yoluna gidilmiştir.

### **3.3. Mülki İdare Amirlerinin Seçimlerin Yönetiminde Görev, Yetki ve Sorumlulukları**

Mülki idare amirlerinin seçim sürecindeki görevlerinin birçok yasal mevzuat ve YSK kararında yer aldığı görülmektedir. Bu nedenle daha sistematik bir inceleme yapmak adına bu görev ve yetkilerin seçim öncesi hazırlık, seçim günü ve seçim bitimiyle başlayan seçim sonrası görevler olarak farklı dönemler halinde incelenmesinde fayda görülmektedir.

#### **3.3.1. Seçim Öncesi Döneme İlişkin Mülki İdare Amirlerinin Görev, Yetki ve Sorumlulukları**

Seçim sürecinde birçok yetkisi bulunan mülki idare amirlerinin görevlerinden biri propaganda sürecinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesini sağlamaktır. Seçim sürecinin başlamasıyla propaganda yapılan zamana kadar seçimle ilgili yetkiler seçim kurulları tarafından kullanılmamakta, bu dönemde yetki mülki idare amirlerinde olmaktadır. Yetki kullanılan bu dönem, seçim gününden önceki onuncu günün sabahı son bulmaktadır. Seçimlerin yönetiminde belirli zaman aralığında yetkilendirilmesiyle mülki idare amirleri seçim sürecinin önemli bir paydaşı haline gelmektedir. Bu süre içinde idari para cezaları da dâhil olmak üzere süreçte önemli görevler üstlenmektedir.

Propaganda dönemi konusunda bu yetki ayrımı, mülki idare amirlerinin yetkili olduğu dönemde, açık veya kapalı propaganda toplantılarının seçim mevzuatı olan 298 Sayılı Kanuna göre değil, 2911 Sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında Kanuna göre yapılacak olmasıdır. Bu durum propaganda sürecinde, yetkinin mülki idare amirlerinde olduğu dönem itibariyle idari bir tasarrufa yol açmakta, seçim yönetimi yargı gözetim ve denetimi dışına çıkmaktadır. Seçimlerin yönetiminin yargı nezaretinde yapılması için mülki idare amirlerinin sadece elzem durumlarda seçim sürecine dâhil olmaları gerekmektedir.

Propaganda döneminin siyasi partilerin de temsil edildiği seçim kurulu marifetiyle yürütülmesi daha demokratik bir yöntem olacaktır. Uygulamada mülki idare amirlerine verilen propaganda sürecindeki bu yetki, propaganda konusunda herhangi bir sınırlandırma sorunu olmasa da mülki teşkilatın siyasi iktidar tarafından atanması sebebiyle bu süreçte konuyu tartışmalı bir konuma getirmektedir. Seçim sürecinin temel taşı olan propaganda sürecinin tamamında seçim kurullarının görev alması büyük fayda sağlayacaktır.

298 sayılı Kanun'da dokuzuncu maddesinde; seçim işlerinin seçim kurullarınca yürütüleceği, mülki birimlerin seçimi ilgilendiren tüm kütük ve seçim işi yazılımlarında kurulların talep ettiği evrak ve bilgileri hızlı ve eksiksiz olarak göndermekle yükümlü oldukları kabul edilmiştir. Bu madde, seçimlerin asıl olarak seçim kurullarının gözetim ve denetiminde yapılacağı ve bu konuda mülki idare amirlerinin kurullardan gelen seçim süreciyle ilgili her türlü talepleri süratle yerine getirmesi esasını benimsemiştir. Bu düzenleme seçim sürecinde mülki idare amirlerinin, hiyerarşik olarak kendine bağlı birimler vasıtasıyla il ve ilçe seçim kurullarına yardımcı olması gerektiğini ve seçimlerin kurullar eliyle yürütülmesi sebebiyle mülki idare amirlerinin yardımcı bir aktör olarak görev yaptığını göstermektedir. Bu maddeye mülki idare amirleri açısından bakıldığında genel seçim yönetiminin seçim kurullarında olması sebebiyle her türlü talebin mülki makamlarca yerine getirilmesi gerektiği, ancak denetim ve gözetim yetkisi anlamında seçim gününe son on gün kalıncaya kadar belirtilen süre içinde mülki idare amirlerinin yetkisi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak seçim kurullarınca yürütülen seçimlerin genel yönetiminin, mülki idare amirlerine belirli süreler içinde verilen gözetim ve denetim yetkisinin üstünde ve daha kapsayıcı olduğu unutulmamalıdır.

YSK'nın yetkileri arasında, güvenlik sebebiyle Vali tarafından ya da il seçim kurulunca seçimden önceki bir aylık zaman diliminde istekte bulunması durumunda, sandıkların başka bir bölgeye taşınması, bölge birleştirmeleri, seçmen listeleri olarak farklı bölgelerle birleştirilmesi şeklinde bir düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemeyle mülki idare amiri olarak gerekli görülmesi ve gerekli şartların oluşması durumunda Valilere sandıkların taşınması konusunda YSK'ya talepte bulunma yetkisi verildiği görülmektedir. Bu konuda YSK tarafından verilen 02.06.2021/216 numaralı kararda<sup>3</sup> seçim öncesi bir aylık talep süresi kapsamında yapılan talebi süre yönünden reddetmiştir.

<sup>3</sup> Merkez İlçe Jandarma Komutanlığı tarafından ..... Merkez İlçe Seçim Kurulu Başkanlığına gönderilen 28.05.2021 tarih ve 14086929-270.03.99-31525115/Asyş. İstih sayılı yazı ile 6 Haziran 2021 Pazar günü muhtarlık seçimi yapılacak olan ..... Köyü'nün yol güzergahının ve köy yolunun güvenli olmadığı, el yapımı patlayıcı madde ile mayınlama ve tuzaklamaya müsait olduğu, terör örgütü mensuplarının kurum araçlarına ve seçim personellerine yönelik eylem yapabilecekleri, bölgenin pusu ve silahlı saldırı olaylarına oldukça müsait olduğu belirtilerek ..... Köyü muhtarlık seçiminde sandık alanının güvenlik ve emniyet açısından ..... Köyü İlkokulu'na taşınması istenilmektedir.31 Mart 2019 tarihinde yapılan Mahalli İdareler Genel Seçimlerine ilişkin olarak Kurulumuzun 05.03.2019 tarih ve 2019/1350 sayılı kararı ile ..... Seçim bölgesinin ..... Köyü ..... Mezrası Yolu Küme evleri seçim bölgesi ile birleştirmesine karar verilmiştir. Kurulumuzca yapılan değerlendirme neticesinde; Kurulumuzun 05.03.2019 tarihli ve 2019/1350 sayılı kararının 6 Haziran 2021 tarihinde yapılacak olan muhtarlık ara seçiminde uygulanamayacağına, 298 sayılı Kanununun 14 üncü maddesinin 16'ncı bendi uyarınca, güvenlik nedeniyle sandık birleştirme ve taşıma talepleri, il seçim kurulu başkanı veya valiler tarafından oy verme gününden en geç bir ay önce talep edilebileceğinden, Kurulumuzun 05.03.2019 tarihli ve 2019/1350 sayılı kararının, 6 Haziran 2021 tarihinde yapılacak olan muhtarlık ara seçiminde uygulanamayacağına, Sandıkların taşınması/birleştirilmesi konusunda ..... Merkez İlçe Seçim Kurulu Başkanlığınca yapılacak işlem bulunmadığına, oy birliği ile karar verilmiştir. (YSKK, No:

Sandık bölgelerinin birleştirilmesi ve sandıkların belirli yerlerde toplanması konusunda sandığa kolay erişim ilkesine aykırı olarak vatandaşların oy kullanabilmeleri konusunda zorluklar yaşanabilmektedir. Özellikle kırsal bölgelerde ve yaşlı, engelli ile bulunduğu yerde günlük olarak çalışması gereken vatandaşların yaşadığı yerleşim yerlerinde sandıkların başka bir bölgede birleştirilmesi durumunda sandığa gitmeme durumuyla karşılaşma sorunu ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar özellikle terör ve güvenlik sebebiyle bu yöntem tercih edilse de sandık bölgelerinin bulunduğu mevcut alanda güvenlik tedbirlerinin alınmasının daha uygun olacağı değerlendirilmektedir. Zorunlu durumların oluşması durumunda taşıt tedarik edilerek ulaşım imkânının sağlanması ve ulaşım araçlarında seçmen üzerinde baskı aracı olabilecek hiçbir unsura izin verilmemesi seçmenin oy verme hakkını kullanmasını sağlayacaktır.

298 Sayılı Kanunun 22. maddesinde;

“İlçede görev yapan tüm kamu görevlilerinin listesinin, mülki idare amiri tarafından yerleşim yeri adresleri esas alınmak suretiyle ilgili ilçe seçim kurulu başkanlıklarına gönderileceği, İlçe seçim kurulu başkanının da, bu kamu görevlileri arasından ihtiyaç duyulan sandık kurulu başkanı sayısının iki katı kamu görevlisini ad çekme suretiyle tespit edeceği ve bu kişiler arasından mâni hali bulunmayanları da sandık kurulu başkanı olarak belirleme yetkisine sahip olduğu...” kabul edilmiştir.

Bu konuda mülki idare amirlerine yüklenen tüm bilgi ve belgeleri zamanında ve eksiksiz kurullara bildirme yükümlülüğü sebebiyle, kamu görevlilerinin isimlerinin tamamının kurula sunulması gerekmektedir. Herhangi bir görev ya da görev dışı mazeret bildirilmesi gereken durumlarda bu mazeret konusu seçim kurullarına bildirilmekte, takdir yetkisi seçim kurullarında olmaktadır. 298 Sayılı Kanun’un “Seçim Öncesi İşleri” başlıklı üçüncü bölüm ve 30. maddesinde seçim müdürlükleri için kaymakamlık ve adliye binalarında oda tahsisi yapılması konusunda Kaymakam, Vali ve Cumhuriyet Savcılarının görevli oldukları belirtilmiştir. Yine seçim öncesi askı zamanı ve süresi ile ilgili olarak, 298 Sayılı Kanunun 40. maddesinde, İlçe seçim kurulu başkanlarının, mülki birimlere askı liste yer ve süresini hemen bildirecekleri belirtilmiştir. Aynı Kanun’un seçim bürolarını düzenleyen 51. maddesinin (a) fıkrasında, seçim süreciyle birlikte parti ve adayların seçim bürosu açabilme haklarının bulunduğu kabul edilmiştir. Seçim bürosu açmak isteyenlerin, büro bilgileri olarak adres ve sorumlu kimlik bilgilerini propaganda süresine kadar mülki birimlere, bu süre sonrasında ise ilçe seçim kuruluna iletmeleriyle doğrudan açılacağı hükme bağlanmıştır. Eksiklik olması durumunda üç gün içinde düzeltmeyenlerin bürolarının eksiklik düzeltilinceye kadar kapatılacağı ve bildirim yapanların listesinin mülki makamlarca ilçe seçim kurullarına gönderileceği belirtilmiştir. Kanun incelendiğinde seçim bürolarının açılması sürecinde mülki idare amirlerine de birçok yetki verildiği ve bu yetkilerin özellikle seçim sürecinde propaganda başlangıcı öncesiyle sınırlandırıldığı görülmektedir. Konu itibarıyla aynı olmasına rağmen seçim kurulları ve mülki idare amirleri farklı zaman dilimlerinde aynı yetkileri kullanmaktadırlar. Bu açıdan, propaganda sürecinde ve önceki süreçte ilçe seçim kurulları görev almaktadır. Bildirimin mülki birimlere yapılacağı kabul edilse bile seçimin başlangıcıyla beraber kapatma yetkisinin yine ilçe seçim kurulunda olması gerekmektedir. Seçimlerin genel yönetim ve denetimine bakıldığında mülki idare amirliklerinin bu süreçteki rolü elzem durumlarla sınırlı ve istisnai olmalı, kurullara yardımcı konumda bulunmalıdır.

İlan ve reklam yerleri ile propaganda konusunda öngörülen yasaklar, 298 Sayılı Kanun’un 61. maddesine göre bu Kanun’da belirtilen alanlar haricinde ilan ve reklam malzemelerinin kullanılmamasına ilişkindir. Yasağa aykırı bir durum gerçekleştiğinde, ilan ve reklam malzemesi bulunduğu yerden kaldırılarak masrafının yasağa uymayandan tahsil edilmesi yoluna gidilmektedir. Bu sınırlamalarla ilgili idari tasarruf yetkisi, seçim öncesi otuz gün dâhilinde ilçe

kurullarında, diğer zamanlarda da mülki makamlar tarafından kullanılmaktadır. Mülki makamlara verilen bu yetkinin yine bir süre dâhilinde verildiği görülmektedir. Bir diğer yasak 298 Sayılı Kanun'un 61. maddesinin ikinci fıkrasında öngörülen "seçimin başlangıç tarihinden oy verme gününü takip eden güne kadar" toplu taşıma amacıyla kamu hizmetinde kullanılan kara, deniz, hava ve demir yolları araçlarının reklam yerlerinde propaganda faaliyeti yapılamayacağı hükmüdür. Ayrıca yolcuların aktarmalarının yapıldığı yerler de bu yasağın kapsamına dâhildir. Bu konuda denetim görevi, mülki makamların yardımıyla ilçe seçim kurullarına aittir. Burada öngörülen süreler içinde farklı kuruluşlara yetki verilmesi, mülki idare ve seçim kurullarına farklı zaman dilimlerinde yetki verilmesi durumunun bir diğer örneğidir. Bu durum seçim sürecinde seçim kurulları ile mülki makamların bu görevleri paylaştığını gösterir niteliktedir. Bu yetkinin iki farklı kuruluş tarafından süre itibarıyla ayrılmasının fayda getireceği tartışmalıdır. Seçim takvimi itibarıyla ilçe seçim kurulları yetkisinde kolluk birimlerince yapılması fayda sağlayacaktır.

2820 sayılı Kanun'da teşkilatla ilgili diğer hükümler başlıklı 33. maddesinde;

"...parti kongreleri hariç olmak üzere, her kademedeki parti organlarıyla parti tüzüğünde belirtilen bir göreve getirilenlerin adları, soyadları, doğum yer ve tarihleri, meslek veya sanatları, ikametgahları ve nüfus cüzdanı örneklerinin; o mahallin en büyük mülki amirliğine seçim veya atanmadan başlayarak 15 gün içinde yazı ile bildirileceği, Valiliklerce birleştirilen bu bilgi ve belgelerin İçişleri Bakanlığına ve Cumhuriyet Başsavcılığına gönderileceği, merkez organlarında görevlendirilenlerle ilgili bilgi ve belgelerin de aynı süre içinde doğrudan İçişleri Bakanlığına ve Cumhuriyet Başsavcılığına verileceği..." yönünde düzenleme yapılarak ilgili Kanun'da mülki idare amirlerine önemli görevler yüklenmiştir.

2820 sayılı Kanun'un 115. maddesinde,

"Kanun'un 33. maddesinde yazılı bildirim yerine getirmeyen parti sorumlularının, on beş milyon liradan otuz milyon liraya kadar hafif para cezasına mahkûm edileceği ve her kademedeki parti görevlileri ile yedeklerinin seçimi için yapılacak toplantıların gün ve yerlerini, kongre veya toplantıdan yedi gün önce mahallin en büyük mülki amirliğine bildirmeyen parti sorumluları hakkında da uygulanacağı..."

Belirtilerek yine mülki idare amirliklerine bildirim yapma yükümlüğü şart koşulmuştur. Kanımızca 2820 sayılı Kanun'un 115. maddesinde belirtilen para cezalarının güncellenmesi ve daha caydırıcı nitelikte artırılması faydalı olacaktır. 2972 sayılı Kanun'da da mülki idare amirliklerine birtakım yetkiler verildiği görülmektedir. Kanun'un 28. maddesinde,

"İl genel meclisi üyeliklerinde, herhangi bir sebeple boşalma olduğu takdirde Vali tarafından, belediye meclisi üyeliklerinde boşalma olduğu takdirde ise belediye başkanı tarafından, beş gün içerisinde meclise katılacak yedek üyelerin adını yetkili seçim kurulundan sorarak, üç gün içerisinde adı bildirilen üyeyi davet etmek yükümlülüğüne sahip olduğu..." kabul edilmiştir.

Bu kapsamda kanun koyucunun il genel meclis üyeliklerinde boşalma olduğu takdirde mülki idare amiri olarak Valiye görev verdiği görülmektedir. Seçimlerin sağlıklı ve güvenli bir şekilde yapılabilmesi, görevli kurulların olduğu kadar mülki idare amirlerinin de sorumluluğu altında bulunmaktadır. Seçim güvenliği tanım olarak, seçimlerin huzur ve güven içinde yapılması; seçmenlerin özgür bir biçimde oy vermelerinin sağlanması ve sonuçların da doğru ve şeffaf şekilde ortaya konulması şeklinde ifade edilmektedir (Güler, 2020:60). Seçimlerin güven içinde yapılabilmesi, tüm seçim sürecinde şiddet ve zorlamanın dışlanması gerektirmektedir (Yıldız, 2018:115). Seçim güvenliliğinin sağlanması konusunda mülki idare amirlerine verilen temel görevlerinden biri de asayiş ve güvenliğin sağlanmasıdır. Buna paralel olarak seçimlerin yönetimi

sürecinde de mülki idare amirlerine seçim güvenliğinin sağlanması yönünde görev ve yetkiler verilmiştir. Elbette seçim güvenliği konusu, mülki idare amirleri ve seçim kurullarının sorumluluk alanı içinde olmakla birlikte, siyasi partiler ve adayların da görev aldığı çok taraflı bir yapıya işaret etmektedir. Seçim güvenliği konusunda birçok paydaşa görev verilse de temelde seçim güvenliğini genel güvenliğin bir parçası olarak ele almak yerine, YSK tarafından seçimlerin yönetiminin önemli bir parçası olarak ele almak gerekecektir.

Seçim güvenliği konusunda, seçim öncesi İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından seçim tedbirleri başlıklı genelgeler yayımlanarak, güvenlik birimlerine ve mülki idare amirlerine ulaştırılmaktadır. Örneğin 12.03.2023 tarih ve 48514 sayılı İçişleri Bakanlığı genelgesinde 28. Dönem Milletvekili Genel Seçimi ve Cumhurbaşkanlığı Seçimi öncesinde alınması gereken seçim tedbirleri tek tek sayılarak mülki makamlar ve güvenlik birimleri yetkilendirilmiştir. Alınması gereken genel tedbirlerin yanı sıra oy verme gününden önce, oy verme günü ve seçimlerden sonra alınması gereken tedbirler ayrıntılı olarak seçim mevzuatına paralel olarak genelgelerle düzenlenmektedir. Bu genelgelerde seçim konusunda suçla mücadele ve önleyici tedbirler konusunda mülki birimlerin yetkili olduğu vurgulanmaktadır. Bu amaçla il valilerince kolluk birimleriyle birlikte vilayet düzeyinde seçim güvenlik toplantılarının yapılacağı belirtilmektedir.

Seçimlerin yönetimde öne çıkan bir diğer husus da mevzuat dahilinde zorunlu bir süreç olmasa da her seçim öncesi yapılan eşgüdüm toplantılarıdır. İçişleri Bakanlığı genelgelerinde seçimlerin güvenliği konusunda mülki idare amirlerine kamu güvenliği ve huzurun sağlanması konusunda önleyici tedbirleri alma yetkisi verilmektedir. Bu hususa paralel olarak Bakanlığın doğrudan bir talimatı olmaksızın idari teamüller gereği, mülki idare amirlikleri kendi takdir yetkileriyle il ve ilçedeki paydaşlarla “Centilmenlik Anlaşmaları” olarak tanımlanan eşgüdüm toplantıları yapmaktadır. Bu toplantılarda siyasi partilerin il ve ilçe başkanları katılmakta, seçim sürecinde partilerin birbirleriyle uyum içinde süreci yönetmeleri için centilmenlik anlaşmaları imzalamaktadır. Amaç, seçim sürecinin sağlıklı yürümesi ve seçim kurulları ile mülki idare amirlerinin sürece müdahalesinin en aza indirilmesidir.

### **3.3.2. Seçim Gününe İlişkin Mülki İdare Amirlerinin Yetki ve Sorumlulukları**

Seçimlerin yönetimi çerçevesinde seçim günü tedbirleri konusunda kanun koyucu il ve ilçelerde seçim kurullarına yetki vermektedir. Bu bakımdan mülki idare amirlerinin seçim günü yetkileri sadece önleyici güvenlik tedbirleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer tedbirler konusunda seçim kurullarınca verilen kararlara mülki amirler başta olmak üzere tüm idari birimlerin uymaları gerekmektedir. 298 Sayılı Kanununun 82. maddesi bu hususta,

“ilçe seçim kurulu başkanına; sandık çevresinde, sandık başı iş ve işlemlerinin düzen içinde yürütülmesi, sandığın konulduğu bina, yapı ve bunların müstemilatında güvenliği ve bu Kanun’da öngörülen yasaklara uyulmasını sağlayacak tedbirlerin alınması, seçmenler ile bu yerlerde bulunma hakkına sahip diğer kişilerin buralara serbestçe girmesini engelleyen veya güçleştiren her türlü hareketi önleme yetkisi gibi yetkiler vermekte ve ilçe seçim kurulu başkanınca verilen talimatlara sandık kurulları, mülki ve idari makamların uyması zorunlu...” olduğu kabul edilmiştir.

28. Dönem Milletvekili Genel Seçimi ile Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinde 12.03.2023 tarih ve 48514 Sayılı İçişleri Bakanlığı Genelgesinde, oy verme günü alınması gereken tedbirler başlığında mülki idare amirlerinin sandığa ulaşmak için yol güzergâhlarında ve sandık bölgesinde çıkması muhtemel olaylarla ilgili önleyici güvenlik önlemleri tedbirlerinin alınması, oy kullanılacak alanların aydınlatma ve kamera sistemlerinin kontrol edilerek aktif hale getirilmesi ve mahallin şartlarına göre oy verme sürecinde meydana gelebilecek hassasiyetler çerçevesinde ek tedbirlerin uygulamaya konulması konularında görev ve sorumluluğu olduğu belirtilmiştir. Belirtilen

mevzuat hükümlerinden de anlaşılacağı gibi seçim günü tedbirleri seçim kurullarının gözetim ve denetiminde olmakta, seçim güvenliğini sağlamaya yönelik olarak bu kurullar tarafından istenen önlemlerin, tüm güvenlik birimleri, idari birimler ve mülki idare amirlerince yerine getirilmesi gerekmektedir.

### 3.3.3. Seçim Sonrası Döneme İlişkin Mülki İdare Amirlerinin Yetki ve Sorumlulukları

Seçim sonrası süreç, oy dökümü ile sayımının yapılması, tutanak hazırlanması ve tüm seçim evraklarının güvenli şekilde ilgili birimlere ulaştırılması gibi işlemleri ihtiva etmektedir. Bu süreç emniyet, jandarma, güvenlik korucusu, sahil güvenlik gibi asayiş hizmeti veren kolluk birimlerinin koordineli çalışmaları ile yönetilebilecektir. Bu süreçte asayiş ve trafik yönünden gerekli tedbirlerin alınması önem etmektedir. Örneğin, 12.03.2023 tarih ve 48514 Sayılı 28. Dönem Milletvekili Genel Seçimi ve Cumhurbaşkanlığı Seçimi ile ilgili tedbirleri içeren İçişleri Bakanlığı Genelgesi bu tedbirlerin düzenlenmesinde seçim kurullarının güvenlik birimlerinin hiyerarşik amiri olarak mülki makamlardan talebi üzerine eksiksiz ve süratle düzenleneceği ve seçim kurullarının kararlarının hassasiyetle uygulanacağı vurgulanmıştır. Aynı Genelge;

“...sayımı ve dökümü yapılan oyların il ve ilçe seçim kurullarına nakli sırasında tüm kolluk birimlerinin koordineli bir şekilde güzergahta tedbir alması ve il, ilçe seçim kurullarıyla koordine etmek suretiyle, sandıklardan gelen tasnif edilmiş oy pusulalarının yer aldığı torbaların bulunduğu binaların güvenliğinin sağlanması için gerekli tedbirlerin alınması...” noktasında mülki makamlara yetki ve sorumluluk vermektedir.

48514 sayılı Genelgenin devamında seçim sonuçlarının kısmen veya tamamen belli olmasıyla birlikte istenmeyen olaylara karşı genel kamu güvenliğinin sağlanması noktasında mülki makamların yetkili olduğu belirtilmiştir. Ayrıca genel bir hüküm olarak illerde Valiler ve ilçelerde Kaymakamlarca yerel düzeyde alınması gereken mevzuat dışında tedbirlerin geliştirilerek yürürlüğe konulacağı hususu hüküm altına alınmıştır

Seçim sonrası döneme ilişkin bir diğer konu da seçim suçları olarak görülmektedir. 298 Sayılı Kanun’un 174. maddesinde,

“Valiler hakkındaki soruşturmanın Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı veya Cumhuriyet Başsavcısı vekili; kovuşturmanın ise Yargıtay’ın ilgili ceza dairesi tarafından umumi hükümlere göre yapılacağı, kaymakamlar için de hakkında soruşturma yapmaya ve kamu davası açmaya il Cumhuriyet başsavcısı veya başsavcı vekili ve kovuşturma yapmaya il ağır ceza mahkemesinin yetkili olduğu...”

Şeklinde özel bir düzenleme yapılmıştır. Bu hüküm mülki idare amirleri için seçim görevleriyle ilgili suçlarda farklı bir yargılama usulünün geliştirildiğini göstermektedir.

Genel olarak baktığımızda memurların özel yargılama usulüne tabi tutulmaları bir güvence gibi görünse de onlara tanınmış bir ayrıcalık olarak algılanmaktadır. Günümüzde nizami mahkemelerin tam olarak kurulmuş olması ve yargı birliği ilkesinden ayrılmanın zorunlu bir halinin mevcut olmaması sebebiyle seçim mevzuatından kaynaklanan bu özel soruşturma konusu tartışmalı hale gelmektedir. Günümüzün hukuk sisteminde memurları haksız işlem ve uygulamalardan koruyan yeteri kadar hukuki güvenceler bulunduğundan demokratik sisteme aykırı olarak özel birtakım güvenceler sağlamak gereksiz kalmaktadır. Seçim mevzuatının içinde genel yargılama usullerine aykırı olarak özel ve farklı bir düzenleme yapılması mülki idare amirlerini koruyan bir düzenleme olarak yapılmaktadır. Ancak ayrıcalıklı bir durum olarak anlaşılan bu durumun genel usullere göre yürütülmesi faydalı olacaktır.

### 3.4. Yüksek Seçim Kurulu İlke Kararlarında Mülki İdare Amirlerinin Görev ve Yetkileri

Türk seçim sisteminde güçlerin tek noktada toplanması isteği belirgin şekilde görülmektedir. Mevzuatın çizdiği çerçeve içinde seçim kuralları YSK tarafından; kurul ve ilke kararları ile genelgelerle oluşturulmakta ve aynı şekilde YSK tarafından bu kuralların yürütülmesi ve denetlenmesi sağlanmaktadır. Mülki birimlerin seçim yetkilerini ele alırken seçim mevzuatının yanı sıra YSK karar ve ilke kararları da yol göstermektedir. YSK kararlarında mülki idare amirleri yönüyle alınan kararlarda konu itibariyle benzerlik gösteren,

“...yerel seçim olarak köy seçimlerinde ihtiyar meclisi üyelikleri için kimsenin aday olmamasından dolayı ihtiyar meclisinin seçilememesi nedeniyle, mahallin en büyük mülki idare amiri ile temas kurularak, seçimler sonucu meydana gelecek yönetimin ve seçimin yararları köy halkına duyurularak, bu görevler için gönüllü ve isteklilerin belirlenmesinin uygun olacağı...” yönünde 17.04.2004/1360<sup>4</sup>, 06.04.2004/983 ve 21.10.1999/2307 numaralı örnek YSK ilke kararları alınmıştır.

Bu ilke kararlarında YSK, tedbir olarak mülki idare amirlerine verilmek istenen yetkiyi kabul etmeyerek, seçimlerin yenilenmesine karar vermiştir. YSK, ilke kararlarında sıkça görülen konulardan halkoylaması ve plebisit konusunda da İlçe Seçim Kurullarına talepte bulunma yetkisini Valilik makamına vermiştir. 04.10.2006/327<sup>5</sup>, 29.01.2005/34, 18.06.2005/286,

<sup>4</sup> Güroymak İlçe Seçim Kurulu Başkanlığınca Kurulumuz Başkanlığına gönderilen 06.04.2004 günlü, 2004/168 sayılı yazıda; 28 Mart 2004 tarihinde yapılan Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde İlçeleri Yukarıkolbaşı ve Oduncular Köyleri ile Günkırı Beldesi Cami Mahallesi muhtarlık seçimlerinin yapıldığı, ihtiyar heyeti üyesi seçimlerinin yapılmadığı belirtilerek, anılan mahalle ve köylerde ihtiyar heyeti üyeliği seçimlerinin yapıp yapılmayacağı, yapılacak ise hangi tarihte yapılacağı hususlarının görüş bildirilmesi olmakla, konu incelenerek; Yukarıkolbaşı ve Oduncular Köyleri ile Günkırı Beldesi Cami Mahallesi ihtiyar heyeti - meclisi üyelerinin seçilememesinin hem yerel hizmetleri hem de genel idareye ait işleri aksatacağı ortadadır. Bu durumda mahalli en büyük mülki idare amirliği ile de temas edilerek, seçimler sonucu meydana gelecek yönetimin ve seçimin yararları köy halkına duyurularak, bu görevler için gönüllü ve isteklilerin uygun olacağı düşünülmektedir. Bu nedenle, 2972 sayılı Kanunun 33 üncü maddesi gereği Yukarıkolbaşı ve Oduncular Köyleri ile Günkırı Beldesi Cami Mahallesi ihtiyar heyeti - meclisi üyeliği seçimlerinin 06.06.2004 tarihinde yeniden yapılması gerektiğine karar verilmesi konusunda yapılan talebe karşı yukarıda açıklanan nedenlerle; Bitlis İli Güroymak İlçesi Yukarıkolbaşı ve Oduncular Köyleri ile Günkırı Beldesi Cami Mahallesi ihtiyar heyeti - meclisi üyeliği seçimlerinin 2972 sayılı Kanunun 33 üncü maddesinin gözetilerek, 06.06.2004 tarihinde yeniden yapılmasına karar verilmiştir.(YSK İlke Kararı, No:2004/1360 Karar Tarihi:17.04.2004) <https://www.ysk.gov.tr/doc/ilkeKarar/dosya/3893/2004-1360-karar.htm> erişim tarihi: 14.04.2023.

<sup>5</sup> Biga İlçe Seçim Kurulu Başkanlığınca Kurulumuz Başkanlığına gönderilen 28/09/2006 tarihli, C.05.0.SKB.4.17.04/127 sayılı yazıda; İlçelerine bağlı İdriskoru köyü sakinlerinden bir kısmının ana köyden ayrılarak Biga Belediyesi sınırlarına katılma talebi ile ilgili halk oylaması yapılmasının istenildiği, İdriskoru Köyünün 28 Mart 2004 tarihinde yapılan Mahalli İdareler Genel Seçimlerinde sandık seçmen listelerine kayıtlı bulunan seçmen sayısının 816 olduğu, SEÇSİS Projesi kapsamında bilgisayar kayıtlarının tetkiki sonucunda Muhtarlık Bölgesi Askı Listesinde 773 seçmenin kayıtlı bulunduğu, İçişleri Bakanlığı genelgesine göre seçmen sayısının yarısından bir fazlasının yazılı müracaatı ile katılma talebinde bulunulabileceği, ancak 120 imzalı seçmenin müracaatta bulunduğu, bu seçmenlerden 50 seçmenin ise İdriskoru Köyüne ait Sandık Seçmen Listesinde kayıtlarının bulunduğu, 70 seçmenin İlçe Merkezinde veya ilçeye bağlı köylerdeki sandık seçmen listelerinde kayıtlı olduğunun tespit edildiği belirtilerek, halkoylamasının İdriskoru köyünde bulunan tüm seçmenlerin katılımı ile mi, yoksa müracaat eden 120 imzalı seçmen ile mi yapılacağı hususlarında görüş bildirilmesi istenilmiş olmakla, konu incelenerek; 5393 sayılı Belediye Kanununun; 4. maddesinin 4. fıkrasında; bir veya birden fazla köyün köy ihtiyar meclisinin kararı veya seçmenlerinin en az yarısından bir fazlasının mahallin en büyük mülki amirine yazılı başvurusu ya da valinin kendiliğinden buna gerek görmesi durumunda, valinin bildirim üzerine, mahalli seçim kurullarının, on beş gün içinde köyde veya köy kısımlarında kayıtlı seçmenlerin oylarını alacağı ve sonucu bir tutanakla valiliğe bildireceği düzenlemesi karşısında; plebisitin (halkoylamasının) amacı köy veya köy kısımlarında kayıtlı seçmenlerin oylarının alınması olduğundan; Biga İlçesine bağlı İdriskoru Köyünün tamamı Biga Belediyesiye katılması isteniyorsa, anılan köyün tamamında, şayet, Biga İlçesine bağlı İdriskoru Köyünün bir kısmının ana köyden ayrılarak Biga Belediyesi sınırlarına katılması isteniyorsa, katılmak isteyen kısımda yazılı bulunan seçmenlerin katılımıyla, Valiliğin yazılı talebi üzerine halkoylaması (plebisit) yapılması ve durumun mahallinde ilan edilerek yöre halkının halkoylamasından (plebisit) haberdar edilmesi ve halkoylamasının (Plebisit) yapılması halinde seçim iş ve işlemlerinin yaygınlaştırma eğitiminde tüm personele dağıtılmış olan SEÇSİS Kullanıcı Elkitabı (SKE)'nda yer alan açıklamalar doğrultusunda SEÇSİS projesi kapsamında



26.03.2005/144, 29.01.2005/34 ve 30.07.2005/350 numaralı YSK ilke kararları bu konuda örnek teşkil etmektedir. Örnek kararlarda halkoylaması talepleri ve idari bağılılığın değiştirilmesi konusunda mahalli seçim kurullarından oylama talebinde bulunma yetkisinin Valilere verildiği görülmektedir. Kararlarda halkoylaması sonrası Vali tarafından yeniden halkoylaması yapma talebinin nüfus yapısında bir değişim olmaması, aynı koşul ve aynı yerleşim yerinde olması sebebiyle reddedildiği görülmektedir. İdari bağılılığın değişmesi konusunda yasal düzenlemeyle seçim kurulları yetkisinde sürecin yönetilmesi faydalı olacaktır.

Mülki idare amirleri yönüyle ilke kararları incelemesinde bir diğer konu da geçici köy korucusu olanlardan muhtar seçilenlerin köy koruculuğunun devam edip etmeyeceği konusudur. 19.10.2007/863 ve 01.04.2004/867 numaralı YSK ilke kararlarında “...geçici köy koruculuğu görevinin sürdürülmesinin, yapılan muhtarlık seçimini etkilemeyeceği ve muhtar seçilen geçici köy korucularının, köy koruculuğu görevine devam edip edemeyeceğinin Valilikçe belirlenmesi gerektiği yönünde...” karar verilmiş, bu konuda mülki idare amiri olarak Vali’yi yetkilendirmiştir.

Yine ilke kararlarından propaganda dönemine ilişkin, 17.01.2004/120 numaralı ilke kararında<sup>6</sup> Konya İlinde Büyükşehir Belediye Başkanlığınca belediyenin icraatlarına yönelik olarak hazırlanmış afişlerin propaganda kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği hususunda tereddüt oluşması sebebiyle yapılan incelemede;

“2004 yılındaki mevzuat hükümlerine göre afiş ve duvar ilanı ile propaganda da son 20 günlük süre dışında asılamayacağı, asılanlarla ilgili olarak mülki idare amirlerinin yetkili ve görevli olduğu, 20 günlük süre içerisinde ilçe seçim kurullarınca gösterilen yerlerden başka yerlere afiş ve duvar ilanı asılamayacağı ve mevcut olayın son 20 gün içinde meydana gelmesi sebebiyle ilçe seçim kurulu kararı ile kaldırılması gerektiği...” yönünde karar vermiştir.

Yine propaganda süreci konusunda örnek karar olan 09.03.2004/553 numaralı YSK ilke kararında “...Batman ilinde nevrüz kutlamaları ile siyasi parti propagandalarının aynı alanlarda ve aynı anda yapılmasında sakınca bulunmadığı ve önceliğin siyasi parti propagandalarına verilerek, gerekli güvenlik önlemlerinin alınabilmesi için Valilikle irtibata geçilmesi ve İlçe Seçim Kurulunca gerekli kararın alınması gerektiği...” yönünde karar alınmıştır. Bu kararda da belirtildiği gibi seçim kurullarıyla birlikte mülki idare amirlerinin görev alanları seçim konusunda iç içe geçmiş durumdadır. Mülki idare amirlerinin istisnai ve zorunlu durumlarda görev tanımları yapılmalı ve daha çok seçim kurulları eliyle süreç yönetilmelidir.

Mahalle birleşme konusunda verilen 09.02.2002/104 numaralı YSK ilke kararında da Tokat ili Zile ilçesinde mülki birimlerce mahalle birleştirme sebebiyle iptal edilen mahalleler ve

---

yürütülmesi gerektiğine karar verilmiştir. (YSK İlke Kararı, No: 2006/327, Karar Tarihi: 04.10.2006) <https://www.ysk.gov.tr/doc/ilkeKarar/dosya/3452/2006-327-karar.htm> erişim tarihi: 14.04.2023.

<sup>6</sup> Konya İl Seçim Kurulu Başkanlığınca Kurulumuz Başkanlığına gönderilen 15.01.2004 günlü, 2004/15 sayılı yazıda; 01.01.2004 tarihinden itibaren 08.03.2004 tarihine kadar olan dönemde reklam panolarında bulunan pankart ve afişlerin kaldırılıp kaldırılmayacağı, kaldırılacak ise kim tarafından kaldırılacağı konusunda ve 20. gün akşamından itibaren (08.03.2004 tarihinden itibaren) seçim propaganda dönemi sonuna kadar olan dönem içinde asılı bulunan her türlü ilan, reklam, afiş ve billboardlar da asılı bulunan, reklam afişlerinin kim tarafından kaldırılacağı konusunda tereddüde düşüldüğünden ve konu Konya Valiliği Emniyet Müdürlüğünün; 13.01.2004 gün ve 261, 14.01.2004 gün ve 340 ve 341 sayılı yazıları ile sorulduğundan bahisle, durumun aydınlatılması istenilmiş olmakla, yazı ve eki Emniyet Müdürlüğü yazıları incelenerek; Belediye başkanlıklarınca belediyelerin icraatlarına yönelik olarak hazırlanmış afişlerin propaganda kapsamında değerlendirilmesi gerektiğine, güneş battıktan doğuncaya kadar hoparlörle propaganda yapılamayacağına, yapılacak hoparlörle propaganda da halkın huzur ve rahatını bozmamanın şart olduğuna, afiş ve duvar ilanı ile propaganda da son 20 günlük süre dışında bunların asılamayacağına, asılanlarla ilgili olarak Mülki İdari Amirlerin yetkili ve görevli olduğuna; 20 günlük süre içerisinde İlçe Seçim Kurullarınca gösterilen yerlerden başka yerlere afiş ve duvar ilanı asılamayacağına, asılanların İlçe Seçim Kurulu kararı ile kaldırılması gerektiğine karar verilmiştir. (YSK İlke Kararı No: 2004/120, Karar Tarihi: 17.01.2004) <https://www.ysk.gov.tr/doc/ilkeKarar/dosya/4107/2004-120-karar.htm> erişim tarihi: 14.04.2023.

muhtarların yerine yeni ihdas olunan mahallelerde, ilk yapılacak mahalli idareler seçimlerine kadar seçim yapılamayacağı ve mevcut muhtarların görevine devamına ilişkin karar verilmiştir.

İlke kararlarına örnek bir diğer konu da boşaltılan köylerle ilgili, 20.11.1999/2404 numaralı ilke kararında Şırnak ili Beytüşşebap ilçesinde güvenlik nedeniyle boşaltılan köye dönüş yapılması halinde, köyün tüzel kişiliğinin korunup korunmadığı konusunda mülki makamlardan görüş sorulması gerektiği ve 25 yaşını doldurmuş olması gereken muhtar ve ihtiyar meclisi toplam üye sayısı kadar seçilme yeterliğine sahip yeterli seçmenin bulunması gerektiğinden bu hususun da mülki idare amirlerinden bilgi alınarak tespit edilmesi yönünde karar verilmiştir. Burada daha çok idari anlamda tespit yapılması konusundan mülki idari amirlerinden bilgi istenmektedir.

Belediye meclis üyeliğinin düşmesi konusunda 10.07.1999/1999 numaralı ilke kararında;

“...Balıkesir İli Savaştepe İlçesinde Belediye Meclisi üyeliklerinin herhangi bir nedenle boşalması ve meclis üye sayısının yedeklerin de getirilmesinden sonra üye tam sayısının yarısından aşağı düşmesi sonucu, belediye meclisi üyelikleri için mülki idare amirlerinin boşalmaları otuz gün içinde bildirmeleri üzerine, yeniden seçim yapılmasına ilişkin ilçe ve il seçim kurullarınca seçim kararı verilmesi...” yönünde karar verilmiştir.

Görevden uzaklaştırma kararı konusunda 06.04.2004/1007<sup>7</sup> ve 14.02.2004/316 numaralı ilke kararlarında görüldüğü gibi “...Vali ve kaymakam kararıyla görevden uzaklaştırılan köy muhtarının görevine döndürülüp döndürülemeyeceği konusunun seçim hukukuyla doğrudan ilgili olmaması sebebiyle, bu konuda ilçe seçim kurulunun görüş bildirme yetkisi bulunmaması...” yönünde karar verilmiştir. Yine seçim sonrası kesinleşen mahkûmiyet kararı konusunda, 13.11.1999/2371 numaralı ilke kararında Mardin ili Ömerli ilçesi Çınaraltı köy muhtarı hakkında verilen mahkûmiyet kararı, seçimden sonra kesinleşmiş ise, durumun gerekli işlem yapılmak üzere ilçe seçim kurulu başkanlığınca idari makamlara (Kaymakamlığa) idare kurul kararı alınabilmesi için iletilmesi gerektiği yönünde karar alınmıştır.

Mülki idare konusunda YSK tarafından ilke kararlarına baktığımızda temel bazı konular üzerinde yoğunlaştığı ve mevzuatın yorumlanması şeklinde oluşturulduğu görülmektedir. Bu konuda benzer şekilde çok fazla ilke kararının olmasının sebebi seçim mevzuatı konusunda mülki idare amirlerinin görev ve yetkilerini ihtiva eden temel düzeyde bütünleşmiş ve toparlanmış bir yasal düzenlemenin olmaması ve mülki idare amirlerine dağınık halde birçok yetkinin verilmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

### **3.5. Yüksek Seçim Kurulunun Örnek Kararlarında Mülki İdare Amirleri ve Kurullarla İlişkiler**

Türk Seçim mevzuatında seçimlerin yönetimi ve denetiminde YSK sorumlu kılınmıştır. YSK, seçim öncesi ve sonrası süreç içinde doğabilecek tereddütleri ilke kararları, kurul kararları ve genelgelerle giderme yoluna gitmektedir. YSK, seçim sürecinde doğabilecek bu tereddütler konusunda almış olduğu kararlarla seçim sürecinin mülki idare amirleri ve kurullar arasında

<sup>7</sup> Kurulumuz Başkanlığına Ziya TURGUT tarafından gönderilen 02.04.2004 tarihli dilekçede; 28 Mart 2004 tarihinde Kırşehir İli Karahıdır Kasabasına bağlı Yayla Mahallesi yapılan muhtarlık seçimine ilişkin olarak, Kırşehir İl Seçim Kurulunca verilen 01.04.2004 günlü, 2004/6 sayılı kararın kaldırılması istenilmiş olmakla, konu incelenerek; itiraza konu Yayla Mahallesi muhtarının seçimlerden önce hakkında adli makamlarca yapılmakta olan soruşturmalar sonuçlanıncaya kadar Kırşehir Valilik Makamınca görevinden uzaklaştırılması, 2972 sayılı Kanunun 31/3 üncü ve 442 sayılı Kanunun 41 inci maddesi kapsamına girmediğine ve seçilme yeterliliğine engel olmadığına ilişkin İlçe Seçim Kurulunun 30.03.2004 tarih, 2004/8 karar sayılı ve İl Seçim Kurulunun 01.04.2004 tarih, 2004/6 karar sayılı kararları yasalara ve Yüksek Seçim Kurulu kararlarına uygun olduğu anlaşılacakla itirazın reddine karar verilmiştir. (YSK İlke Kararı, No: 2004/1007, Karar Tarihi: 06.04.2004) <https://www.ysk.gov.tr/doc/ilkeKarar/dosya/3921/2004-1007-karar.htm> erişim tarihi: 14.04.2023.

eşgüdüm içinde yürütülmesini amaçlamaktadır. Çalışmanın bu bölümünde seçim süreci özelinde mülki idare amirleri ve seçim kurullarının ilişkileri örnek kararlar üzerinden ele alınacaktır.

### 3.5.1. Mülki Birleşme, Ayrılma ve Halkoyması Konusunda Örnek Yüksek Seçim Kurulu Kararları

Mülki idare amirleri açısından YSK kararlarında sıkça görülen konulardan başında köy ve mahallelerin ayrılma ve birleşme talepleri ile halkoyması yapılması süreci gelmektedir. Bu konuda mülki idare amirleri ile seçim kulları arasında yetki anlamında tereddüde düşülen konularda daha çok “Sınır Anlaşmazlığı, Mülki Ayrılma ve Birleşme ile Köy Kurulması ve Kaldırılması Hakkındaki Yönetmelik” ile “Halkoymasında (Plebisitte) Seçmenlerin Oylarına Başvurma Usul ve Esaslarına İlişkin Genelge” kapsamında çözüm yolu aranmaktadır. Bu konuda örnek olarak YSK’nın 12.09.2013/364 numaralı kararıyla<sup>8</sup> mezrada yaşayan vatandaşların köy olma talepleri konusunda Valilik tarafından İl Seçim Kurulu’na halkoyması yapılması talebinin idari karar olması gerekçesiyle YSK kararıyla reddedilmesi gösterilebilmektedir. Benzer örnek olarak, 31.10.2014/4145, 29.07.2020/360, 03.05.2018/369, 14.03.2018/155, 04.04.2017/783 ile 04.04.2015/505 numaralı YSK kararlarında görüldüğü gibi mezra, köy ve mahallelerin bağlı olduğu birimden ayrılma ve birleşme talepleri sonucu Valilikçe yapılan işlemlerde halkoyması işleminin yapılabilmesi için seçim kurullarına talepte bulunulması sonucu YSK, bu işlemlerin idari işlem olması gerekçesiyle Valilikçe yapılması yönünde karar vermektedir. YSK kararları tereddütte kalınan konularda yol gösterici olmakta, bilhassa seçim sürecinde kurullar ve mülki idare amirleri arasında uyumsuzluğu gidererek yol gösterici olmaktadır. Ancak YSK aynı konuda birçok karar vermekte, bu duruma sebep olarak seçim mevzuatındaki düzenleme eksiklikleri gösterilmektedir. Bu bağlamda açık, anlaşılır ve sade yasal düzenlemeler yapılarak YSK’nın aynı konularla ilgili çok sayıda karar vermesi ve tereddütte kalınan anlaşmazlıkların sayısı ancak bu şekilde azaltılabilecektir.

### 3.5.2. Sandık Kurulu Görevlileri Listesi ve Bilgilerinin Kolluk Birimleri, Mülki İdare Amirleri ve Siyasi Partilerle Paylaşılması Konusunda Kararlar

YSK aşağıda farklı tarihlerde vermiş olduğu kararlarda;

“...Sandık kurulunda görev alan görevlilerin isimlerinin Valilik ve Emniyet Müdürlüğü ile yani mülki idare amirlikleriyle paylaşılması konusunda; Kurul’un Erzurum İli Yakutiye ilçesi hakkında vermiş olduğu 2017/209 numaralı ve Giresun İli Alucra ilçesi hakkında vermiş olduğu 2010/709 numaralı kararlarına göre; seçimin huzur ve güven içerisinde geçmesi, başta mülki makamlar olmak üzere tüm

<sup>8</sup> .....İlçe Seçim Kurulu Başkanlığı tarafından Kurulumuz Başkanlığına gönderilen 6/9/2013 tarihli ve 144 sayılı yazıda; .....Valiliğinin 14/8/2013 tarihli, 5054 sayılı yazısı ile .....İlçesi .....Köyüne bağlı .....mezrasında yaşayan vatandaşların müstakil köy olma talepleri ile ilgili olarak 5442 sayılı Kanunun 2. maddesi gereğince halkoymasının .....İlçe Seçim Kurulu Başkanlığı tarafından yapılmasının talep edildiğini ve seçime ilişkin tutanakların gönderilmesinin istenildiğini, ancak, Sınır Anlaşmazlığı, Mülki Ayrılma ve Birleşme ile Köy Kurulması ve Kaldırılması Hakkındaki Yönetmeliğin 20., 32. ve 33. maddelerine göre, talep edilen halkoymasının Valilikçe belirlenen 3 kişilik bir kurul tarafından yapılması gerektiğinin vurgulandığını, talep edilen halkoymasının Başkanlıkları tarafından mı yoksa Valilikçe belirlenen 3 kişilik bir kurul tarafından mı yapılması gerektiği hususunda tereddüt olduğu belirtilerek, yapılacak işlemler hakkında görüş bildirilmesi istenilmiş olmakla, konu incelenerek; .....Valiliğinin 14/8/2013 tarihli ve 5054 sayılı yazısı ile .....İlçesi .....Köyüne bağlı .....mezrasında yaşayan vatandaşların müstakil köy olma talepleri ile ilgili olarak 5442 sayılı Kanunun 2. maddesi gereğince .....İlçe Seçim Kurulu Başkanlığı tarafından yapılması talep edilen halkoymasının, Yüksek Seçim Kurulunun 29/03/2008 tarihli, 2008/115 sayılı kararı ile kabul edilen Halkoymasında (Plebisitte) Seçmenlerin Oylarına Başvurma Usul ve Esaslarına İlişkin Örnek 147 Genelgenin 5. maddesine göre halkoymasına başvurulacak haller kapsamında değerlendirilemeyeceğinden, “Sınır Anlaşmazlığı, Mülki Ayrılma ve Birleşme ile Köy Kurulması ve Kaldırılması Hakkındaki Yönetmelik” hükümlerine göre mülki makamlarca yapılması gerektiğine karar verilmiştir. (YSKK, No: 2013/364, Karar Tarihi: 13.09.2013) <https://www.ysk.gov.tr/e69cd8f6-58f7-483b-8756-de073b7d87db> erişim tarihi: 14.04.2023.

görevlilerin görevi kapsamında olduğu; ancak sandık kurulunda görev alan görevlilerin isimlerinin verilmesinin, seçimin güvenliğine yönelik bir işlem olarak değerlendirilmediğinden isim listesinin verilmesine ilişkin istemin reddine” karar vermiştir. Alınan kararlarda mevzuat çerçevesinde değerlendirildiğinde, “298 Sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanunun 47. maddesine göre seçimle ilgili bilgilerin kimlere verileceği belli olduğundan, seçmenlere ait, dağıtılan ve dağıtılmayan seçmen bilgi kartlarının sayıları, köy ve mahalle esasına göre sandık sonuçları ile köylerde ve mahallelerde görev yapan seçim memurlarının isim ve telefonlarının Valilikler, Kaymakamlıklar ve Kolluk Kuvvetlerine verilmesinin seçim güvenliği dışında değerlendirildiğinden mümkün olunamayacağı...” şeklinde verdiği kararlarıyla seçmen bilgilerinin güvenlik ya da idari birimlerle paylaşılmasının, kişilerin özgürce oy kullanması konusunda engelleyici bir baskı unsuru olduğu ifade edilmiştir.

YSK 05.05.2011/634 numaralı kararında da<sup>9</sup>

“...Şanlıurfa ili Birecik ilçesinde sandık alanları ile sandık kurulu oluşum raporlarının mülki idare, kolluk güçleri, siyasi partiler ile bağımsız adaylara verilip verilemeyeceği ile ilgili tereddütte düşülmüş, verilen Yüksek Seçim Kurulu kararı ile 298 Sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanunun 47. maddesinde, siyasi partilere verilebilecek belgelerin sayıldığı, sandık ataması kontrol raporu ve sandık kurulu başkanı, memur üye, partili ve seçmen üyeleri gösteren sandık kurulu oluşum raporunun verilmesine olanak sağlayan bir yasa hükmü bulunmadığından bu yönde taleplerin reddedilmesi gerektiğine...” karar verilmiştir.

Her ne kadar seçimlerde güvenlik konusunda temel görevi bulursa da mülki idare amirlerinin seçim güvenliği ve kişisel özgürlük alanı arasında dikkatli olmaları ve seçim kurullarından kişisel bilgi talepleri konusunda özgürlük alanına müdahale etmeden hareket etmeleri gerekmektedir.

Bir diğer benzer karar olan YSK'nın 02.11.2016/594 numaralı kararında, Aralık İlçe Seçim Kurulu Başkanlığı'nın YSK'ya yazdığı yazıya istinaden, Aralık Kaymakamlığı'nın talebine göre, ilçeye terör baskısı sebebiyle başka yerleşim birimlerinden nüfus kaydırıldığı gerekçesine dayanarak, gerçek ikametgâhların belirlenebilmesi için seçmen ve ikamet edenlerin listelerinin dijital ortamda verilmesini talep edildiği ve söz konusu seçmen listelerinin istemde bulunan kaymakamlık birimine verilip verilemeyeceği hususunda görüş istenilmiş ve YSK, 298 Sayılı Kanun'un 47. maddesinde belirtilen listelerin kimlere verileceğine dair düzenleme kapsamında

<sup>9</sup> Birecik İlçe Seçim Kurulu Başkanlığınca Kurulumuz Başkanlığına gönderilen 2/5/2011 tarihli, C.05.0.SKB.4.63.03-809.99/2011-150 sayılı yazıda; Birecik Kaymakamlığı tarafından 2/5/2011 tarihli, B054VLK4633001.516-927 sayılı yazısında istenilen 12 Haziran 2011 tarihinde yapılacak olan XXIV. Dönem Milletvekili Genel Seçimlerine ait sandık ataması kontrol raporunun mülki idare, kolluk güçleri, siyasi partiler ile bağımsız adaylara ve sandık kurulunda görev alanların isimleri belirtir sandık kurulu oluşum raporunun siyasi partilere verilip verilmeyeceği hususunda görüş bildirilmesi istenilmiş olmakla, konu incelenerek; 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanunun 47. maddesinde; Seçmen kütükleri; seçimlere katılma yeterliliğini taşıyan siyasi parti merkezlerince yahut yetkilendirilmiş il veya ilçe başkanlarınca, talep edildiğinde; Yüksek Seçim Kurulu tarafından belirlenen gideri Maliye vizesine yatırılmak ve makbuzu ibraz edilmek kaydı ile, bir seçim döneminde iki defadan fazla olmamak üzere ilçe seçim kurulu başkanınca, bilgisayar ortamında veya liste düzeyinde imza mukabilinde, istek sahibine verilir. Seçmen Kütüğü Genel Müdürlüğündeki bilgilerden, diğer devlet kuruluşlarının yararlanma yöntem ve kuralları, yasa ile düzenlenir.” hükümleri yer almaktadır. 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanunun 47. maddesinde, siyasi partilere verilebilecek belgeler sayılmış olup, sandık ataması kontrol raporu ve sandık kurulu başkanı, memur üye, partili ve seçmen üyeleri gösteren sandık kurulu oluşum raporunun verilmesine olanak sağlayan bir yasa hükmü bulunmadığından, istemin reddine karar verilmiştir. (YSKK, No: 2011/634, Karar Tarihi: 05.05.2011) <https://www.ysk.gov.tr/doc/karar/dosya/2723/2011-634.pdf> erişim tarihi: 14.04.2023.

seçmen listelerinin Aralık Kaymakamlığına veya Aralık İlçe Jandarma Komutanlığına verilmesine yasal olanak bulunmadığı yönünde karar vermiştir.

Bu kararlardan da anlaşıldığı gibi seçimlerin il ve ilçelerde Seçim Kurulları gözetiminde gerçekleşeceği, mülki idare amirlikleri açısından seçim güvenliğiyle sınırlı, seçmen ile seçimde görevli kişiler ve siyasi partiler açısından gizlilik içinde sürecin yönetilmesi gereken bir süreç olarak kabul edilmektedir. Bu konu mülki idare amirleri açısından genel güvenlik sınırları içinde değerlendirilemeyecek, seçim mevzuatına uygun şekilde YSK ve seçim kurullarının aldığı kararlar ışığında yürütülmesi gerekecektir.

### **3.5.3. Kaymakam ve İlçe Seçim Kurul Başkanı Arasında Yetki Tartışması Konusunda Karar**

Seçim mevzuatının çok geniş ve detaylı olması sebebiyle mülki idare amirleri ile seçim kurulu başkanlarının arasında görev alanları içinde ve seçim sürecinde tereddütte düşen durumların yaşanması muhtemel olmaktadır. YSK'nın 15.01.2011/32 numaralı kararı bu duruma örnek teşkil etmektedir. Karara esas olan olayda, İlçe Seçim Kurulu Başkanlığı tarafından halkoylaması öncesinde ilçe seçim çevresinde seçimin düzenle yürütülmesini sağlamak için, İlçe Jandarma Komutanlığına ve İlçe Emniyet Müdürlüğüne müzakereler yazılmış, ancak İlçe Jandarma Komutanlığı müzakkereye çok geç cevap vermiş ve verilen cevapta talimatların yerine getirilemediği bildirilmiştir. Mülki idare amiri olarak Kaymakam imzasıyla yazılan bu cevapta gerekçe olarak yeterli personelin olmaması sebebiyle talimatın yerine getirilemediği cevaben bildirilmiştir. Kaymakamlık gerekçe olarak, seçim ve halkoylaması zamanları dahil ilçenin huzur ve güvenliği ile yetkilerin sadece mülki idare amirine ait olduğu düşüncesinden hareket etmiştir. YSK tarafından verilen kararda; seçim sürecinde yargı birimlerinin yanı sıra, mülki birimlerin de görevlerini objektif bir şekilde yerine getirmelerinin önemine dikkat çekerek, seçimlerin başlamasından bitimine kadar olan süreçte, seçimin düzen içerisinde yürütülmesini sağlamak üzere ilçe seçim kurulu başkanı tarafından alınan tedbirlerin mülki ile idari birimler vasıtasıyla uygulanmasının gerekli olduğu, mülki ve idari makamların da 298 Sayılı Kanun'un 40/5, 82/son ve 83/son maddeleri uyarınca bu tedbirleri uygulamak ve verilen talimatlara uymak zorunda oldukları yönünde karar vermiştir. Karardan da anlaşılacağı üzere her ne kadar il ve ilçenin genel asayişinden sorumlu olan mülki idare amiri olsa da seçim sürecinde ve seçim mahallinde il ve ilçe seçim kurullarınca verilen kararlar, mülki idare amirleri açısından bağlayıcı bir nitelik taşımaktadır.

### **3.5.4. Kaymakam ve İlçe Seçim Kurul Başkanı Arasında Yazışma Konusunda Örnek Karar**

Mülki idare amirleri ve seçim kurulu başkanlarının görev alanları içinde ve seçim sürecinde yaşanan bir diğer uyuşmazlık konusu da yazışma sürecinde yaşanmaktadır. YSK'nın 12.09.2013/361 numaralı kararında da görüldüğü gibi,

“...Kaymakamlık Makamına yazılan yazıda ‘rica olunur’ içeren cümlelerin yazışma kurallarına uymadığı gerekçesiyle sözlü olarak kabul edilmeyerek yazının iade edildiği, iade edilen yazının ‘arz ve rica olunur’ şeklinde düzeltilerek yeniden gönderildiği, ikinci kez gönderilen Mihalıççık İlçe Seçim Kurulu Başkanlığının yazısının tekrar iadesi üzerine, YSK verdiği kararında, 18.10.2004 tarihli Resmi Yazışmalarda Uygulanacak Esas ve Usuller Hakkında Yönetmeliğin 15. maddesinin sonuncu fıkrasında belirtildiği gibi, alt makama yazılan yazıların "Rica ederim.", üst ve aynı düzey makamlara yazılan yazılar "Arz ederim.", üst ve alt makamlara dağıtımli olarak yazılan yazılar "Arz ve rica ederim." biçiminde bitirileceğinden, İlçe Seçim Kurulu Başkanlığı ile Kaymakamlık arasında seçim işlerinin yürütülmesi ile ilgili olarak yapılacak yazışmalarda 298 Sayılı Kanunun 9. ve 32. maddeleri ve 18.10.2004 tarihli Resmi Yazışmalarda Uygulanacak Esas ve Usuller Hakkında Yönetmeliğin 15. maddesinin son fıkrası uyarınca karşılıklı olarak "arz ederim" biçiminde bitirilmesi gerektiği yönünde...” karar vermiştir.

Alınan bu karardan, seçim sürecinde güvenlik konusunda ortak bir mutabakatla yürütülen seçim süreciyle ilgili, ast ve üst olarak mülki idare amirleriyle seçim kurulu başkanlarının hiyerarşik bir sınıflandırmaya tabi olamayacağı anlamı çıkmaktadır. Yazışma konusunda ortaya çıkan bu problem, seçim sürecinde genel denetim ve yönetim yetkisinin YSK ve dolayısıyla seçim kurullarında olmasından ve mülki idare amirleri açısından da il ve ilçe de genel kamu güvenliğini sağlama yetkisine sahip olunmasından kaynaklanmaktadır. Mevzuatın yetkilendirdiği ve seçim yönetimi konusunda paydaş olarak süreci yürüten mülki idare amirleri ve seçim kurul başkanları arasında hiyerarşik olarak ast ve üst ilişkisi değil, dönemsel olarak yetkilerin paylaşılması neticesinde eş düzey birimler olarak ele alınması gerekmektedir.

#### 4. Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde seçimler YSK'nın yönetim ve denetiminde ilgili organlar eliyle yürütülmektedir. 1982 Anayasası'nın 79. maddesinde YSK'nın anayasal bir kurum olarak seçim sürecinde tek yetkili olduğu ve seçimlerin yargı birimleri nezaretinde yapılacağı belirtilmiştir. Seçimlerin yönetim ve denetiminde YSK'ya bağlı olarak il, ilçe ve yurtdışı seçim kurulu gibi çeşitli yapılar oluşturulmuştur. Seçimlerin yönetiminde önemli bir diğer paydaş da mülki idare amirleridir. Kamu düzeni ve genel asayişten sorumlu bulunan mülki idare amirlikleri de seçim sürecinde sınırlı bir şekilde ve sınırlı bir zaman diliminde kendilerine verilen yetkileri kullanmakta, il ve ilçe seçim kurullarıyla koordineli şekilde görev yapmaktadır.

Mülki idare Amirliği bir meslek grubu olarak çeşitli kanunlarda bir sınıf olarak belirtilmiş, seçimlerin yönetim ve denetiminde görev, yetki ve sorumlulukları bağlamında seçim öncesi, seçim sonrası ve seçim günü önemli görevler üstlenmiştir. Örneğin, seçimin başlangıcından propaganda dönemine kadar olan dönemde yetki, mülki idare amirlerinde olmaktadır. Diğer bir örnek de seçim işlerinin, seçim kurullarınca yürütülmesi, valiler ve kaymakamların seçime hazırlık sürecinde seçimden sorumlu kurulların taleplerini süratle yerine getirmekle yükümlü olmasıdır. Ayrıca, mülki idare amirlerinin Cumhuriyet başsavcılarını ile müştereken seçim müdürlüğü için yer tahsisini sağlama yükümlülüğü kabul edilmiştir. Seçim sürecinde önemli bir konu olan seçim büroları konusunda, bildirim yapmakla yükümlü gerçek ve tüzel kişilerin yasal süre içinde bu bildirimlerin mülki birimlere iletmeleriyle doğrudan açılacağı hükme bağlanmıştır. Reklam ile ilan konusunda sınırlamalar konusunda mülki idare amirlerinin yetkileri bulunmaktadır. Seçimlerin yönetiminde öne çıkan bir diğer husus da mevzuat dâhilinde zorunlu bir süreç olmasa bile mülki idare amirleri tarafından seçim güvenliğini ilgilendiren ve her seçim öncesi yapılan eşgüdüm toplantılarıdır. Seçim sonrası döneme ilişkin olarak seçim suçları konusunda, Valiler ve Kaymakamlar hakkında seçim vb. konular gibi görevleriyle ilgili suçlarda farklı bir yargılama usulünün geliştirildiği görülmektedir.

Mülki idare amirlerinin seçim sürecinde bu yetki ve görevlerini yerine getirirken diğer paydaş kurullarla çatışma yaşaması ihtimali söz konusu olabilmektedir. YSK'nın farklı tarihlerde vermiş olduğu örnek kararlarında da görüldüğü gibi, mülki idare amirleri tarafından seçim kurullarından güvenlik sebebiyle sandık görevlilerinin isimlerinin talep edilmesi YSK tarafından reddedilmiş; mülki idare amirleri tarafından huzur ve güvenliğin sağlanması noktasında gereken karar ve tedbirlerin alınmasında sadece mülki makamların yetkili olduğu gerekçesiyle, seçim kurullarının taleplerini reddetmesi durumunda da, seçim kurulunun yetkili olduğu şeklinde karar verilmiştir. Bir diğer karar örneğinde de seçim kuruluyla mülki idare amirleri arasında yazışma sürecinde çıkan problemlerde YSK kurumlar arası hiyerarşik bir durum olmayacağına karar vermiştir.

Özetle, seçim sürecinin birçok paydaşı gibi mülki idare amirleri de seçimde önemli görevler üstlenmektedir. Seçim süreci YSK'nın gözetim ve denetiminde yürütülmektedir. Ancak seçim sistemi içerisinde mülki idare amirlerinin görev ve yetkileri birçok mevzuatta dağınık halde bulunmaktadır. Bu nedenle mülki idarenin seçimlerle ilgili görev yetki ve sorumluluklarının yasal düzenleme yapılarak toplu bir hale getirilmesi gerektiği değerlendirilmektedir. Türkiye'de seçim

yönetimi ve denetimi sürecini tam anlamıyla ortaya koyabilmek için dağınık haldeki yasal düzenlemelerin ve bu düzenlemelerde yer alan kurul ve paydaşların irdelenmesi ve seçim sürecinin önemli bir paydaşı olarak mülki idare amirlerinin seçim sürecindeki görev, yetki ve sorumluluk sınırlarının belirlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla özellikle seçim güvenliği alanında teamüllerle ve Bakanlık genelgeleriyle yürütülen alanın, toplu olarak bir araya getirilmiş mevzuat düzenlemesiyle daha sağlıklı şekilde yürütüleceği ve diğer paydaşlarla olabilecek çatışma durumuna engel olunacağı değerlendirilmektedir. Mülki idare amirleri seçim sürecinde diğer seçim paydaşları gibi kurul halinde görev almamakla birlikte seçim sürecinde yasal mevzuatın verdiği yetkiyle birçok görevi yürütmektedir. Belirli sürelerle sınırlandırılmış olsa da seçim kurulları gibi yetkilere sahip olan mülki idare amirlerinin seçim sürecindeki yetkisi güvenlik konularıyla sınırlı, istisnai ve zorunlu durumlarda kullanılacak şekilde olmalı, demokratik bir seçim sürecinin yürütülmesi için zaman sınırı olmaksızın tüm seçim süreci seçim kurullarının yönetim ve denetiminde olmalıdır.

**Yazar Katkı Oranı** (Authorship Contributions): Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

### **Kaynakça**

- 298 Sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun (1961, 2 Mayıs). *Resmî Gazete* (Sayı: 10796).
- 657 Sayılı Devlet Memurluğu Kanunu (1965, 2 Mayıs). *Resmî Gazete* (Sayı: 12056).
- 1700 Sayılı Dahiliye Memurları Kanunu (1930, 19 Haziran). *Resmî Gazete* (Sayı: 1524).
- 1961 Anayasası (196, 9 Temmuz). *Resmî Gazete* (Sayı: 10859).
- 1982 Anayasası (1982, 20 Ekim). *Resmî Gazete* (Sayı: 17844).
- 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu (1983, 24 Nisan). *Resmî Gazete* (Sayı: 18027).
- 2972 Sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun (1984, 18 Ocak). tarih 18285 Sayılı *Resmî Gazete* (Sayı: 18285).
- 5442 Sayılı İl İdaresi Kanunu (1949, 18 Haziran). *Resmî Gazete* (Sayı: 7236).
- 7062 Sayılı Yüksek Seçim Kanununun Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun (2007, 12 Aralık ). *Resmî Gazete* (Sayı: 30268).
- Akgün, D. P. (2018). 7062 Sayılı Yüksek Seçim Kurulu'nun teşkilat ve görevleri hakkında kanun üzerine değerlendirmeler. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(1), 371-386.
- Aydın, N. (2015). *Dünya'da ve Türkiye'de seçimlerin yönetimi ve denetimi*. Ekin Yayınları: Bursa.
- Aydın, N. (2022). *Yüksek Seçim Kurulunun hukuki statüsünün bağımsız mahkeme statüsüne evrilmesine yönelik bir öneri. Anayasal tasarımda reform: Yasama, yürütme ve yargının oluşumu ve yetkilerine yönelik incelemeler*. (Ed: Aslan, V.). Nobel Akademi Yayınları: Ankara.
- Aydın, N. ve Demir, T. (2022). 1982 Anayasasında milenyum sonrası anayasa değişikliklerinin dinamikleri, *Kamu Hukuku içinde* (ss.131-169) içinde, Ed. Koyuncu, N. ve Yıldız, A. Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları: Konya.
- Baykal, T. (2018). Türkiye'de ilk seçimler ve yasal dayanakları, *Social Sciences Research Journal*, 7(2), 191-205.
- Bozkurt, Y. ve Demir, T. (2023). Afet yönetiminde iletişim ve medya üzerine bir değerlendirme: kahramanmaraş merkezli depremler. *Dumlupınar Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11, 22-32.

- Çapar, S; Altınok H. ve Altınok M. (2022). *Mülki idare klasikler*.1. bs., Türk İdari Araştırmalar Vakfı: Ankara.
- Gönenç, L. (2009). *YSK'nın mahkeme niteliği üzerine bir değerlendirme. Mümtaz Soysal'a armağa*. Der: Eroğul, C.; Ertuğrul, İ.; Esen, S.; Sağlam, F. ve Sevinç, M. Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları: Ankara.
- Güler, F. (2020). Yüksek Seçim Kurulunun Yapısal ve İşlevsel Sorunlarını Giderici Çözümler. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- İçişleri Bakanlığı, (2018). 28.04.2018 tarih ve 3063 Sayılı 27. Dönem Milletvekili Genel Seçimi ve Cumhurbaşkanlığı Seçimi öncesinde alınması gereken seçim tedbirleri içeren İçişleri Bakanlığı Genelgesi.
- İçişleri Bakanlığı, (2023). 12.03.2023 tarih ve 48514 Sayılı 28. Dönem Milletvekili Genel Seçimi ve Cumhurbaşkanlığı Seçimi öncesinde alınması gereken seçim tedbirleri içeren İçişleri Bakanlığı Genelgesi.
- Özdemir, G. (2010). Yüksek Seçim Kurulu'nun niteliği. *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XIV(1), 112-133.
- Şener, T. ve Eren, N. Ü. (2022). Türkiye'de seçim sistemleri üzerine bir değerlendirme, *Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 45-68.
- Toprak, S. V. (2013). İlk Osmanlı seçimleri ve parlamentosu. *Sosyoloji Dergisi*, 3(26), 171-192.
- Türk Dil Kurumu. (2023). Sözlük, www.tdk.gov.tr, Erişim Tarihi: 10.01.2023
- Yıldız, A. (2018). Seçim sistemleri ve Türkiye'de milletvekili seçim sistemine ilişkin bir öneri, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 26(3), 113-153.
- YSK. (1999). Yüksek Seçim Kurulu'nun 10.07.1999 tarih ve 1999 Karar Numaralı İlke Kararı. Erişim Adresi: <https://www.ysk.gov.tr/doc/ilkeKarar/dosya/4530/1999-1999-karar.htm>, Erişim Tarihi: 01.04.2023.
- YSK. (1999). Yüksek Seçim Kurulu'nun 13.11.1999 tarih ve 2371 Karar Numaralı İlke Kararı, Erişim Adresi: <https://www.ysk.gov.tr/doc/ilkeKarar/dosya/4421/1999-2371-karar.htm>, Erişim Tarihi: 01.04.2023.
- YSK. (1999). Yüksek Seçim Kurulu'nun 20.11.1999 tarih ve 2404 Karar Numaralı İlke Kararı, Erişim Adresi: <https://www.ysk.gov.tr/doc/ilkeKarar/dosya/4415/1999-2404-karar.htm>, Erişim Tarihi: 01.04.2023.
- YSK. (1999). Yüksek Seçim Kurulu'nun 21.10.1999 tarih ve 2307 Karar Numaralı İlke Kararı, Erişim Adresi: <https://www.ysk.gov.tr/doc/ilkeKarar/dosya/4457/1999-2307-karar.htm>, Erişim Tarihi: 01.04.2023.
- YSK. (2002). Yüksek Seçim Kurulu'nun 09.02.2002 tarih ve 104 Karar Numaralı İlke Kararı. Erişim Adresi: <https://www.ysk.gov.tr/doc/ilkeKarar/dosya/4304/2002-104-karar.htm>, Erişim Tarihi: 01.04.2023.
- YSK. (2004). Yüksek Seçim Kurulu'nun 01.04.2004 tarih ve 867 Karar Numaralı İlke Kararı, Erişim Adresi: <https://www.ysk.gov.tr/doc/ilkeKarar/dosya/3933/2004-867-karar.htm>, Erişim Tarihi: 01.04.2023.
- YSK. (2004). Yüksek Seçim Kurulu'nun 06.04.2004 tarih ve 1007 Karar Numaralı İlke Kararı, Erişim Adresi: <https://www.ysk.gov.tr/doc/ilkeKarar/dosya/3921/2004-1007-karar.htm>, Erişim Tarihi: 01.04.2023.



- YSK. (2004). Yüksek Seçim Kurulu'nun 06.04.2004 tarih ve 983 Karar Numaralı İlke Kararı, Erişim Adresi: <https://www.ysk.gov.tr/doc/ilkeKarar/dosya/3925/2004-983-karar.htm>, Erişim Tarihi: 01.04.2023.
- YSK. (2004). Yüksek Seçim Kurulu'nun 09.03.2004 tarih ve 553 Karar Numaralı İlke Kararı, Erişim Adresi: <https://www.ysk.gov.tr/doc/ilkeKarar/dosya/3996/2004-553-karar.htm>, Erişim Tarihi: 01.04.2023.
- YSK. (2004). Yüksek Seçim Kurulu'nun 14.02.2004 tarih ve 316 Karar Numaralı İlke Kararı, Erişim Adresi: <https://www.ysk.gov.tr/doc/ilkeKarar/dosya/4062/2004-316-karar.htm>, Erişim Tarihi: 01.04.2023.
- YSK. (2004). Yüksek Seçim Kurulu'nun 17.01.2004 tarih ve 120 Karar Numaralı İlke Kararı, Erişim Adresi: <https://www.ysk.gov.tr/doc/ilkeKarar/dosya/4107/2004-120-karar.htm>, Erişim Tarihi: 01.04.2023.
- YSK. (2004). Yüksek Seçim Kurulu'nun 17/04/2004 tarih ve 1360 Karar Numaralı İlke Kararı, Erişim Adresi: <https://www.ysk.gov.tr/doc/ilkeKarar/dosya/3893/2004-1360-karar.htm>, Erişim Tarihi: 01.04.2023.
- YSK. (2005). Yüksek Seçim Kurulu'nun 18.06.2005 tarih ve 286 Karar Numaralı İlke Kararı, Erişim Adresi: <https://www.ysk.gov.tr/doc/ilkeKarar/dosya/3644/2005-286-karar.htm>, Erişim Tarihi: 01.04.2023.
- YSK. (2005). Yüksek Seçim Kurulu'nun 26.03.2005 tarih ve 144 Karar Numaralı İlke Kararı, Erişim Adresi: <https://www.ysk.gov.tr/doc/ilkeKarar/dosya/3710/2005-144-karar.htm>, Erişim Tarihi: 01.04.2023.
- YSK. (2005). Yüksek Seçim Kurulu'nun 29.01.2005 tarih ve 34 Karar Numaralı İlke Kararı, Erişim Adresi: <https://www.ysk.gov.tr/doc/ilkeKarar/dosya/3758/2005-34-karar.htm>, Erişim Tarihi: 01.04.2023.
- YSK. (2005). Yüksek Seçim Kurulu'nun 30.07.2005 tarih ve 350 Karar Numaralı İlke Kararı, Erişim Adresi: <https://www.ysk.gov.tr/doc/ilkeKarar/dosya/3628/2005-350-karar.htm>, Erişim Tarihi: 01.04.2023.
- YSK. (2006). Yüksek Seçim Kurulu'nun 04.10.2006 tarih ve 327 Karar Numaralı İlke Kararı, Erişim Adresi: <https://www.ysk.gov.tr/doc/ilkeKarar/dosya/3452/2006-327-karar.htm>, Erişim Tarihi: 01.04.2023.
- YSK. (2007). Yüksek Seçim Kurulu'nun 19.10.2007 tarih ve 863 Karar Numaralı İlke Kararı, Erişim Adresi: <https://www.ysk.gov.tr/doc/ilkeKarar/dosya/3256/2007-863-karar.htm>, Erişim Tarihi: 01.04.2023.
- YSK. (2010). Yüksek Seçim Kurulu'nun 07.09.2010 tarih ve 709 sayılı Kararı, Erişim Adresi: <https://www.ysk.gov.tr/doc/karar/dosya/2879/2010-709.pdf>, Erişim Tarihi: 01.04.2023.
- YSK. (2011). Yüksek Seçim Kurulu'nun 05.05.2011 tarih ve 634 sayılı Kararı, Erişim Adresi: <https://www.ysk.gov.tr/doc/karar/dosya/2723/2011-634.pdf>, Erişim Tarihi: 01.04.2023.
- YSK. (2011). Yüksek Seçim Kurulu'nun 15.01.2011 tarih ve 32 sayılı Kararı, Erişim Adresi: <https://www.ysk.gov.tr/a282f310-b833-45d6-970a-f83531fa1222>, Erişim Tarihi: 01.04.2023.
- YSK. (2013). Yüksek Seçim Kurulu'nun 12.09.2013 tarih ve 361 sayılı Kararı, Erişim Adresi: <https://www.ysk.gov.tr/doc/karar/dosya/2595/2013-361.pdf>, Erişim Tarihi: 01.04.2023.

- YSK. (2013). Yüksek Seçim Kurulu'nun 12.09.2013 tarih ve 364 sayılı Kararı, Erişim Adresi: <https://www.ysk.gov.tr/f76f48c2-ce6b-48ad-b808-fd38c4e5e3dc>, Erişim Tarihi: 01.04.2023.
- YSK. (2014). Yüksek Seçim Kurulu'nun 31.10.2014 tarih ve 4145 sayılı Kararı, Erişim Adresi: <https://www.ysk.gov.tr/27fb541c-8740-4492-b8ee-0d63366f11fd>, Erişim Tarihi: 01.04.2023.
- YSK. (2015). Yüksek Seçim Kurulu'nun 04.04.2015 tarih ve 505 sayılı Kararı, Erişim Adresi: <https://www.ysk.gov.tr/2d8afade-9ab7-4713-b5cb-3784477bcfc3>, Erişim Tarihi: 01.04.2023.
- YSK. (2016). Yüksek Seçim Kurulu'nun 02.11.2016 tarih ve 594 sayılı Kararı, Erişim Adresi: <https://www.ysk.gov.tr/7dfd99ae-c670-407c-99da-2ec5e82446a9>, Erişim Tarihi: 01.04.2023.
- YSK. (2017). Yüksek Seçim Kurulu'nun 02.03.2017 tarih ve 209 sayılı Kararı, Erişim Adresi: <https://www.ysk.gov.tr/doc/karar/dosya/5046/2017-209.pdf>, Erişim Tarihi: 01.04.2023.
- YSK. (2017). Yüksek Seçim Kurulu'nun 04.04.2017 tarih ve 783 sayılı Kararı, Erişim Adresi: <https://www.ysk.gov.tr/121f6219-1c4f-4d27-9e57-944314b10996>, Erişim Tarihi: 01.04.2023.
- YSK. (2018). Yüksek Seçim Kurulu'nun 03.05.2018 tarih ve 369 sayılı Kararı, Erişim Adresi: <https://www.ysk.gov.tr/6b842c53-572e-4d55-bfb4-127e8c88b602>, Erişim Tarihi: 01.04.2023.
- YSK. (2018). Yüksek Seçim Kurulu'nun 14.03.2018 tarih ve 155 sayılı Kararı, Erişim Adresi: <https://www.ysk.gov.tr/fff00531-0017-4afd-a3c0-ee284dbf61e>, Erişim Tarihi: 01.04.2023.
- YSK. (2020). Yüksek Seçim Kurulu'nun 29.07.2020 tarih ve 360 sayılı Kararı, Erişim Adresi: <https://www.ysk.gov.tr/10002816-6f82-4762-92f3-c9d2fc4ddb2>, Erişim Tarihi: 01.04.2023.
- YSK. (2021). Yüksek Seçim Kurulu'nun 02.06.2021 tarih ve 216 sayılı Kararı, Erişim Adresi: <https://www.ysk.gov.tr/205beebb-67a3-40b0-abe4-d1cb6fd2597c>, Erişim Tarihi: 01.04.2023.
- YSK. (2022). Yüksek Seçim Kurulu, “Tarihçe” Yüksek Seçim Kurulu Web Sitesi, <https://www.ysk.gov.tr/tr/tarihce/1510>, Erişim Tarihi:07.03.2022.



## LA TURQUIE KÉMALISTE DERGİSİNDE MİLLİYETÇİ DÜŞÜNCE\*

Yasin ÖZDEMİR<sup>1</sup>

### Öz

Bu makale, Atatürk'ün cumhurbaşkanlığı döneminde yayınlanan propaganda dergilerinden *La Turquie Kémaliste*'teki milliyetçi düşünce üzerine bir incelemedir. Büyük ölçüde Fransızca, kısmen İngilizce ve Almanca içeriğe sahip, Batılı kentli okura hitap eden bu süreli yayın genç cumhuriyetin modernleşmesini göstermek, ülkeyi konu edinen oryantalist fikir ve yaklaşımları eleştirmek ve turizm amaçlı tanıtım yapmak hedeflerine yöneliktir. Devrin Türkiye'yi konu edinen oryantalist muhtevası dikkatli bir şekilde eleştirilirken Batı karşıtlığı veya oksidentalizm sergilenmez; son kertede Osmanlı-Türk modernleşmesinde 'Batıya rağmen Batılılaşma' olarak bilinen prensip *La Turquie Kémaliste* yazarları tarafından esas tutulmaktadır. Görsel olarak son derece zengin içerik, resmi milli tarih anlayışını tahlil etmeye izin vermektedir. Bu anlayışta 'eski rejim' (Osmanlı İmparatorluğu) ve yeni Türkiye ikiliği merkezi konumdadır. Öte yandan Osmanlı kültürel mirası turizm amacıyla limitli ve seçici bir şekilde benimsenip okura takdim edilir. Böylesi farklı konuların işlendiği dergi, Türk milliyetçiliğinin özgün bir versiyonu olan Kemalizmi tahlil etmek için faydalı değerlendirmeler arz etmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Kemalizm, Türk milliyetçiliği, Propaganda, Oryantalizm eleştirisi, Milli tarih

## NATIONALIST THOUGHT IN *LA TURQUIE KÉMALISTE* MAGAZINE

### Abstract

This article seeks to examine the nationalist ideology present in *La Turquie Kémaliste*, a propaganda periodical primarily published in French, with partial content in English and German, during Mustafa Kemal Atatürk's presidency in Turkey. The periodical's main objective is to appeal to a Western urban audience by highlighting the modernity of the new republic, offering a critical analysis of orientalist viewpoints towards Turkey, and promoting the nation's tourist attractions. While intensely criticizing orientalist ideas and attitudes of the time, the publication carefully avoids anti-Western or Occidentalism sentiments, adhering to the principle of 'westernizing despite the West' within Ottoman-Turkish modernization. The visually rich content of the magazine facilitates an analysis of the official narrative of national history, with a pronounced emphasis on the dichotomy between the 'Ancien Régime' (Ottoman Empire) and Republican Turkey. However, the periodical proudly presents Ottoman cultural heritage in a limited and selective manner, tailored for tourism. The periodical provides valuable insights into Kemalism, a distinctive form of Turkish nationalism, by exploring a wide range of themes.

**Keywords:** Kemalism, Turkish nationalism, Propaganda, Critique of orientalism, National history

\* Bu makale, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı'nda savunmuş olduğum "Atatürk Dönemi Dergilerinde Türk Milliyetçiliği Düşüncesi (1923-38)" başlıklı doktora tezimin "La Turquie Kémaliste" isimli kısmının yeniden düzenlenmesiyle hazırlanmıştır.

<sup>1</sup> Öğr. Gör., Yalova Üniversitesi, [yasin.ozdemir@yalova.edu.tr](mailto:yasin.ozdemir@yalova.edu.tr), ORCID: 0000-0003-2383-3921.

**Başvuru Tarihi** (Received): 24.11.2023 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.01.2024

## Giriş

Bu makale, Türkiye'nin kurucu Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün dönemindeki süreli yayınlardan *La Turquie K emaliste*'te Türk milliyetçiliği düşünceci üzerine bir incelemedir. Bu dergi, büyük ölçüde genç cumhuriyetin modern dünyanın parçası olduğu ya da en azından modernleşme sürecini hızla ve başarılı bir şekilde devam ettirdiği merkezli propaganda faaliyetinde bulunmak, Batı'nın oryantalist çizgideki yayınlarına cevap vermek ve turizm amaçlı ülke tanıtımı yapmak hedeflerine yöneliktir. Dahiliye Vekaleti Matbuat Umum Müdürlüğü yayını olan derginin ismi mot-à-mot tercümeyle 'Kemalist Türkiye' olup hedeflenen birincil okur kitlesinin özellikle Batı dünyasındaki kentli kesim oluşuna uygun bir surette içeriğın büyük kısmı Fransızca, az bir kısmı ise Almanca ve İngilizcedir<sup>2</sup>. Haziran 1934 ve Mart 1948 arasında imparatorluk veya cumhuriyet devrindeki birçok süreli yayına benzer şekilde kesintilerle toplamda -her biri ortalama otuz sayfa kalınlığında- kırk dokuz sayı olarak neşredilmiştir. İki ayda bir sayı olarak planlanan yayın, aralar ve bazı sayıların birlikte neşri gibi aksamalara rağmen on dört yıl boyunca içerik ve şekil açısından büyük ölçüde devamlılık arz etmiştir (Aykaç, 2003, s. 11). Bu çalışmada Atatürk'ün cumhurbaşkanlığı dönemine denk gelen Aralık 1938'e kadarki yirmi sekiz sayının Fransızca ve İngilizce içeriği, edebi metinler hariçte tutularak ele alınacaktır.

*Kadro* dergisi (1932-35) ekibinden Vedat Nedim Tör, Dahiliye Vekaleti Matbuat Umum Müdürü unvanıyla derginin kurucu figürüdür. Kodroculardan Şevket Süreyya Aydemir, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Burhan Asaf Belge (kurumun genel müdür yardımcısı ve başmuşavir (Akçura, 2012)) ve İsmail Hüsrev Tökin de *La Turquie K emaliste*'te yer almıştır (Aykaç, 2003, s. 4). Yazarlar arasında sağ çizgide Hüseyin Namık, Remzi Oğuz, Reşat Şemsettin, Necip Fazıl; Kemalist çizgide İsmail Hakkı, Reşit Galip, Afet İnan, Nurettin Artam; sol çizgide Sabahattin Ali, Sadri Ertem ve Arif Dino'nun yer alması içeriğe katkıda bulunanların düşünsel tutumlarındaki çeşitlilik hakkında fikir vermektedir (M. Belge, 2012).

Derginin yayın hayatı boyunca bir sayı hariç beş farklı ön kapak tasarımı kullanılmış (Türkan-Okumuş, 2017, s. 28), bu tasarımlarda görsel unsur olarak endüstriyel üretim, zirai üretim ve bir büst fotoğrafı ile Atatürk'e yer verilmiştir; sanayi ve tarımda modernleşme ile dergiye ismini veren devlet kurucusu-ulusal lidere vurgu tercih edilmiştir. Tüm koleksiyon içeriğinin %24'lük kısmı yalnızca fotoğraflardan oluşmakta, geri kalan %74'lük kısımdaki yazılı içerik de belirli oranda fotoğraf ihtiva etmektedir (Türkan-Okumuş, 2017, ss. 49-50). Koleksiyonun tamamında yer verilen 2165 görselin 1040'ı maziye, geri kalanlar ise güncele daırdır (Özcanlı, 2022, s. 40). Bir incelemede, derginin propaganda aracı olarak özellikle II. Abdülhamit dönemi albümleriyle paralellikler taşıdığına isabetle temas edilmiştir (Türkan-Okumuş, 2017, s. 4). Ayrıca Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından *La Turquie K emaliste*'in fotoğraflarının çoğunu çeken Avusturyalı Othmar Pferschy'nin<sup>3</sup> karelerini içeren, çok dilli, prestij baskı, nüsha sahiplerine posta yoluyla gönderilecek yeni fotoğrafların eklenmesi için sayfaları vida-somun sistemiyle ciltlenmiş özel bir albüm de neşredilmiştir (*Fotoğraflarla Türkiye / La Turquie en image / Turkey in pictures / Die Türkei im Bild*, 1936). İmparatorluğun son dönemindeki benzer propaganda faaliyetlerinden farklı olarak orduya neredeyse hiç yer verilmemiştir; Türk tarihinin belirleyici kurumlarından askeriyenin görünür kılınmaması, olası global çatışmalardan uzak kalmadaki kararlılıkla ilişkili olmalıdır (Aykaç, 2003, s. 122). Dolayısıyla yayın maksadına uygun olarak modernitenin hemen

<sup>2</sup> İngilizce yazıların sayısı, ABD ile artan ilişkilerle bağlantılıdır (Türkan-Okumuş, 2017, s. 29). Derginin adı Türk dil devrimi faaliyetleri kapsamında yedinci sayıdan yirminci sayıya kadar "La Turquie Kam aliste" olmuştur: "Dilde özleştirmenin, Öz Türkçe çabalarının bu en yoğun döneminde, Yusuf Ziya Önder ve Naim Hazım Ülkü Onat, "Kemal adının Arapçadan gelme olduğunu ve Türkçe karşılığının 'Kam l' olması gerektiğini" savunarak , Atatürk'ü ikna etmişlerdi." (Uysal ve Tüzün, 2012, s. 265).

<sup>3</sup> Kısa bir biyografisi için Bkz. 5 nolu dipnot: (Akçura, 2012).

hemen her ve chesine yer ayıran dergide orduda modernleşme hususu bulunmamakta; bu anlamda sivil ve pasifist bir imaj için çalışıldığı görülmektedir.

*La Turquie K maliste* için bir ‘Türk  topyası’ nitelemesi yapılmış, dönemin toplumsal, siyasi ve ekonomik gerçeklerini çok az yansıttığı ifade edilmiştir (Aykaç, 2003, s. 125). Bu  nerme doğru olmakla birlikte, dergide estetik açıdan fevkalade rafine edilmiş bir temsili sunulan ‘numunelerin’, tasvir edilen ‘kısmi gerçekliğin’ müteakip on yıllarda cumhuriyet modernleŐmesi kapsamında bir  l de gerçekleştiği göz önünde tutulduğunda gelecek için bir varış noktasına işaret etmiş olmalıdır. Dergi, mevcut Türkiye’yi değil ama ‘nereye varılmak istendiğini’ göstermiştir (M. Belge, 2012).

### 1.İlk Sayı

İlk sayının ilk makalesi, Aydın Milletvekili ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Genel Sekreteri Dr. Reşit Galip Bey’in vefatından birkaç hafta önce kaleme aldığı ‘‘Türk Tarihi  zerine yeni araştırmalar’’ başlıklı yazıdır (Reşit Galip, 1934). Türk Ocakları bünyesinde kurulmuş olan Türk Tarihi Tetkik Heyeti, 29 Mart 1931 tarihinde Ocakların VII. kurultayında kapatılma kararı alması  zerine 15 Nisan 1931’de ‘Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti’ adı ile bağımsız olarak teŐkilatlanarak 1930’daki ilkelerle faaliyetlerine devam etmiş; kurumun adı 1935 yılında ‘Türk Tarihi Araştırma Kurumu’, daha sonra ‘Türk Tarih Kurumu’ olmuştur (*Tarihçe*, t.y.). Reşit Galip yazısına 1931’daki değişime değinerek yeni ortaya çıkan bağımsız kurumun Atatürk’ün kuruculuğu ve himayeleri ile Türk tarihi üzerine araştırma ve çalışmaların merkezi olduğunu ifade ederek başlar. Ardından Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türk tarihinin arka arkaya gelen farklı devlet siyaseti tasavvurlarından doğmuş İslam teokrasisi<sup>4</sup> ve Osmanlıcılık Şeklinde iki akıma tabi olduğunu belirterek bir tahlile giriŐir.

Reşit Galip’e göre İslam teokrasisi anlayışı dünyaya inananlar ve inanmayanlar Şeklinde bir ikilikle bakmaktadır ki özellikle Avrasya bölgesinde tebarüz eden bakış açısı Hristiyanlıkta da aynen vardır: İrk ve milliyet ayrımları göz ardı edilmektedir. Galip Bey, burada Mısır’ın ve o tarih itibariyle  l  durumdaki hilafetin alınıŐını bir dönüm noktası olarak görür. Buradan sonra izlenen İslam birliği temelli siyaset, Türklere yarardan çok çatışma getirmiş ve Türk tarihinin akıŐında derin izler bırakmıştır. İttifak halinde ulema ve Yeniçeri Ocağı’nın en büyük iki g c odağı olarak ortaya çıkması ve yeteneksiz padiŐahlar gibi sebeplerle fevkalade olumsuz bir devre girilmiştir. Buraya kadar olan tarihi anlatı,  c paragrafa sıđdırılmıŐ durumdadır ve bu noktada III. Selim devri ıslahatlarına temas edilmektedir:  ıkarılması gereken ders iyi niyetin, ne büyük bir fikrin gerçekleştirilmesinde ne de milli devrimci hareketlerde yeterli olduğudur. II. Mahmut reformları ise Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması gibi olumlu görülen icraatlara rağmen -resmi gazete yayını için gerekli olan fetvayı istemekte yıllarca tereddüt edilmesi gibi nedenlerle- son kertede idealden çok uzak bir dönem olarak tasvir edilir. Avrupa’ya kıyas ile resmi gazete yayınındaki iki asırlık gecikme dahil olmak üzere ulemanın gücünün kültürel gelişim, milli medeniyet, devlet politikaları üzerinde yıkıcı etki yaptığı ve Türk tarihinin inŐasını da olumsuz etkilediği  ne sürülür: Ulema eğitim kurumlarını elinde bulundurmakla İslam  ncesi Türk tarihini yok hükmüne getirmiştir; İslam  ncesi Türk tarihi ‘cahiliye devri’ olarak telakki edilmiştir. Ayrıca Osman Gazi’nin Türkçe ‘Otman’ olan ismi dahi Halife Hz. Osman’ın ismi ile özdeŐleŐmesi için ‘Osman’ olarak ‘deforme’ edilmiştir.

Yazara göre Osmanlıcılık da aynı Şekilde Türk tarihini zedelemiŐtir. Osmanlılığın esas tutulmasıyla Türk unsur geri planda kalmış, tarih kitaplarında neredeyse yer almaz olmuştur. Bu bağlamda Tanzimat özellikle zikredilir ve büyük bir vatansever olarak bilinmesine rağmen Namık

<sup>4</sup> Fransızca kullanılan kelime ‘‘İslamisme’’dir. Burada ‘‘İslamcılık’’ anlamı söz konusu değildir. ‘‘İslam/İslamlık/Müslümanlık’’ Şeklinde karŐılayabileceđimiz kelimedenden kasıt yazının tamamı ve bağlam dikkate alındığında esasen ‘‘İslam teokrasisi’’dir.

Kemal dahi Türklüğü değil, Osmanlılığı ve hanedanı esas tuttuğu için eleştirilir. Selçuklu Devleti gibi siyasi yapılar anılarak Osmanlı Hanedanı  ncesi Türk varlığının altı çizilir. II. Meşrutiyet'in ilanı<sup>5</sup> ile Osmanlı Hanedanı etrafında farklı unsurların ittihadiyle ortaya çıkacağı umulan Osmanlı milleti bir  topya olarak nitelendirilir. Bu  topyaya dayanan bayram havası ve sahneleri ancak beş ay kadar sürmüş, II. Meşrutiyet devri malum şekliyle son bulmuştur. Atatürk' n Türk tarihini bulduğu vaziyet bu noktadır.

İlk sayıya Türk tarihi konulu bir makale ile başlanmış ve bu yazıda eski rejim iki hususiyeti -İslam teokrasisi ve Osmanlılık-  n plana çıkarılarak reddedilmiştir. Tıp doktoru olan Reşit Galip Bey'in Türk Tarih Kurumu'nun temeli olan kurumun genel sekreterliği vazifesiyle iştigal etmesiyle tarih yazımının seyrine yaptığı özel vurgular anlamlıdır. İlk ve son cümlelerde Atatürk'ün anılması da manidar olup tüm bu hususlar, yayında hakim olacak milliyetçilik anlayışının ana hatlarıyla ilgili ilk ipuçları mahiyetindedir.

“Ankara'yı Görmek Gerek” (Atay, 1934a) başlıklı Falih Rıfka Atay'a ait çok fotoğraflı yazı, İstanbul'da görmeğe değer yerlere nazaran şehrin kültürel mirasından Augustus Tapınağı, müzelerdeki Hitit eserleri ve Ankara Kalesi'ni görece önemsiz konumlandırarak anar. Ziyaret çağrısında yeni Ankara vardır ama yazar gerçekçi bir yaklaşımla Batılı için buradaki şehir modernliğinin görece zayıflığına işaret eder. Hayat, umut, cesaret, ideal, inanç, iyimserlik, gelecek, doğuş, rüya; insan gücünün, iradesinin, karakterinin, yaşama kararının asalet ve güzelliği gibi anahtar kelimelere başvurur: Yeni ulus devletin sembol başkenti, somut kültürel miras ve modernlik unsurlarıyla değil, soyut değerler ile ön plana çıkarmak zorunluluğu olduğu anlaşılmaktadır. Yazıya eşlik eden on bir fotoğraftan -‘Ankara Kalesi ve kır’ karesi hariç- on tanesi, yeni inşa ve imar eserlerini göstermektedir: Her şeye rağmen, Batı'ya kıyasla zayıflık itiraf olursa da modernlik vurgusu ağır basmaktadır.

İlk sayıdan temas edilecek son yazı “Eski Türkiye'den Yeni Türkiye'ye” başlıklıdır, imparatorluk ve cumhuriyet Türkiye'sine özel ilgisi<sup>6</sup> olan Fransız Devlet Bakanı  douard Herriot'nun 29 Kasım 1933 ve 6 Aralık 1933 tarihlerinde Paris'te Türk Devrimi  zerine vermiş olduğu iki konferansın metnidir (Herriot, 1934). Yazıda başlığa uygun şekilde Batılıların Oryantalist anlatımları hatırlatılmak suretiyle Müslüman-Osmanlı eski İstanbul panoraması çizilerek şimdilerde türbe, tarikat, her birimiyle faaliyette k llyelerin vs. olmadığı yeni İstanbul'a işaret edilmekle eski-yeni Türkiye karşılaştırması sunulmaktadır. Osmanlı modernleşme tarihi büyük gelişmelere temasla özetlenirken, Lozan Antlaşması ile neticelenen Türk Kurtuluş Savaşı belirli detaylar da verilerek ve yeni devletin inkılapları sekülerleşme vurgusuyla izah edilmiştir.  lke sınırları içerisindeki kültürel miras her tarihi dönemi içerecek şekilde ve turistik seyahati teşvik eder bir üslupla anlatılmış, söz konusunu mirastaki ‘Avrupalı’ ögelerin üzerinde durulmuştur. Milliyetçi düşünce açısından dikkat çeken unsurlardan birisi, Atatürk' n Türklerin ‘Ari Irk’ kökenli olup bir Fransız veya Alman kadar Avrupalı olduğu düşüncesine yer verililişidir. Bir diğer unsur ise ilk Hint-Avrupa dillerinden birine sahip olup Sami değil Ari bir halk oldukları anlaşılmış Hititlerin arkeolojiye özel ilgili Gazi'nin düşüncesinde modern Türklere bağlanmış oluşudur. Fransız devlet adamının tarihsel olguların ne olduğuna dair aktarım yapmayışından ve bağlamdan, Türk Tarih Tezi'nden haberdar olduğu, bunu ulus devlet kuruluşu kapsamında amacı belli ve ihtimal ki ‘mubah’ ve dönemsel bir girişim olarak görüp yorumladığı  ne sürülebilir. Eski İstanbul silueti, Atatürk Kocatepe'de, Beyazıt Camii içi ve dışı, İzmir Atatürk Anıtı, Ayasofya Camii, Rumeli Hisarı ve Boğaz, Topkapı Sarayı Bağdat Kasrı içi, Boğaz'da kırılık, Taksim Cumhuriyet Anıtı fotoğrafları yazıya içeriğe uygun şekilde eşlik etmektedir: Eski Türkiye'nin varlıkları turistik ve nostaljik konumlandırıldığı takdirde ve elbette Yeni Türkiye'ye yarar sağladığı  l de yer bulabilmektedir.

<sup>5</sup> Dergide yıl dizgi hatası neticesinde 1908 yerine 1918 olarak verilmiştir.

<sup>6</sup> Detaylı bilgi için Bkz.: (Uyar, 2012).

## 2.Oryantalizm Eleştirisi

Uluslararası derecede tanınmış bir foto muhabirinin Ankara’da eşek üzerinde bir köylü, eski bir dükkan, yıkılmak üzere bir kulübe, hırpani bir adam fotoğrafları yayınlaması, Vedat Nedim Tör’ün kaleme aldığı “Sansasyon” başlıklı editoryal eleştiri yazısının konusu olmuştur. Sansasyon için yapılan bu yayın ‘Yeni Türkiye’ye ‘Pierre Loti’ gözlükleriyle bakmaktır, ‘pitoresk Şark’ arayışıdır. Eski Türkiye (kapitülasyonlar, fes, eski alfabe, saltanat, hilafet, harem vs.) ve Yeni Türkiye (özgür, bağımsız, devrimci, devletçi, laik, demokrat, okullar, hastaneler, parklar vs.) ayrımı üzerinden yapılan, ciddi bir Oryantalizm eleştirisidir (Tör, 1934). Tör, “Batılı Entelektüelden Ne Bekliyoruz?” başlığı altında (Tör, 1936) ise Batılı düşünürlerin çoğu zaman kendi medeniyet sınırları dışında kalan yerleri anlayışta yetersiz kaldığını, Şark memleketleri içinde dahi ayırım yaptıklarını, örneğin Japonya’ya ve Çin’e yönelik yaklaşımlarının yanlış şekilde farklılaştığını, Türkiye’yi ele alırken bu ülkenin geri kalmış ve virane olmuş Osmanlı’nın mirasçısı olmasıyla kendi özel şartlarına göre değerlendirmek, 1923 sonrasını hakkaniyetle ele almak zorunda olduklarını yazmaktadır.

Üçüncü sayının editoryal yazısında Burhan Belge, “Ne Olursa Olsun... Olduğunuz Gibi Kalınız!” başlığını atarak kahve konusu ile Oryantalizm eleştirisi yapar (B. A. Belge, 1934). Kahve öğretmek için manüel el değirmeni alıp Türk kahvesi şeklindeki klasik demleme yöntemi arzusundaki iki Batılı eleştiri konusudur. Belge, bir dönemin kartpostallarında yer alan, ‘Şark’ dekorlu iç mekanda mangal önünde eğilerek divanda uzanmış kocasına kahve hazırlayan entarili kadın şeklindeki konvansiyonel bir Oryantalist görsel klişeyi hatırlatarak itirazını yapar. Dikkat çekici olan, bu konuda somut örnekler sıralayarak detaylı argümantasyona girmek ihtiyacı hissetmesidir: Artık Ankara’da günde yüzlerce kilo kahveyi öğütebilecek elektrikli değirmen barındıran bir tesis ve demleme için gazlı ocaklar vardır; kadının Oryantalist tasvirlerdeki konumuna sebep olan sosyal yapı geride kalmıştır; Batı’da artizanal yöntem terk edilip modern metotlara geçilmişken Şark’ta eskinin aranması kabul edilemez bir yaklaşımdır. Belge, başka bir yazısında kendi ülkelerinde geleneksel olanı terk etmiş olan Batılıların, nostalji için Şark’ı, özellikle Osmanlı İmparatorluğu’nu malzeme yaptıklarını söylerken Oryantalist klişelerden Eyüp semti ve Pierre Loti’yi anmayı ihmal etmez. Yeni Türkiye’nin kadına verdiği rolü anlamayan Batılıları da ‘küçük burjuva’ olarak niteler (B. A. Belge, 1935). Belge’ye göre Avrupalılar, şapka-kıyafet devrimini değerlendirirken ya alışmış oldukları, hoş buldukları şark öğelerinin gitmesine hayıflanmakta ya da kılık kıyafet değişimiyle gerçek bir reformun olmayacağı düşüncesindedirler (B. A. Belge, 1937b).

Ercüment Ekrem Talu, Matbuat Umum Müdürlüğü’nün yabancı bir gazetecinin ülkesine Türkiye ve reformlar hakkında yanlış bilgiler yollaması sebebiyle izninin iptal edilmesine hasrettiği bir sayfalık giriş yazısında Oryantalizm eleştirisinin önemli motiflerini sıralar (Talu, 1935). Şehir olarak devrimin gerçek merkezi Ankara’ya değil İstanbul’a yerleşme, burada da tarihi İstanbul’da değil Beyoğlu’nda ikamet etme, Türk diline ve adetlerine vakıf olmayıp Türk olmayan bir sosyal çevre tercih etme, çoğunlukla ‘Türk olmayan bir ulus/ırk’tan<sup>7</sup> bir yardımcı-rehber seçme, yeni nesilden gerçek bir Türkün açık nazarları yerine eski rejimin son kalıntılarından birkaç ‘Tatlı Su Avrupalısı’nın tahrif edici bakışlarıyla değerlendirme, Pierre Loti ve Claude Farrère zihniyetini benimseme, ilga edilmiş kapitülasyonlar dönemini ve çürümüş eski Osmanlı’yı nostaljileştirme, olayları Tokatlıyan Oteli’nin camlarından takip etme, bakıp görememe ifadeleri ile yabancı gazeteciler meselesi vesile kılınarak 1935 yılı itibarıyla eski rejim-yeni rejim hassasiyetlerinin hala ne mertebede yüksek olduğu gözler önüne serilir.

Buraya kadar çeşitli örneklerle açıklanmaya çalışılan, dergiye hakim Oryantalizm eleştirisine eşlik eden Batıcılık da temas etmeye değerdir. Falih Rıfkı Atay’ın dil reformunun prensiplerinin birisinin, Türk zihniyetini ve kültürünü Şark ve İslam medeniyetine bağlayan zincirlerden

<sup>7</sup> Fransızca ‘race’ kelimesi burada ‘ırk’tan ziyade ‘ulus’ anlamında kullanılmış olmalıdır.

kurtararak kati surette mensubu olduğu Batı kültürüne en kısa sürede dahil etmek olduğuna yönelik (Atay, 1935) görüşünün de gösterdiği gibi nihai hedef Batılılaşmadır. Bu dönemde Batı dışı/çoklu modernlikler gibi kavramları içeren yaklaşımlar olmadığı için modernleşme, Batılılaşma (ve büyük  l de hala Avrupalılaşma) ile bir telakki edilmekte, Batı'ya/Oryantalizme maruz kalışa rağmen Batılılaşma hedefine sebep olur görünmektedir.

### **3.Milli Tarih**

Dergide işlenen milli tarih görüşünün dikkat celbeden temalarından birisi, Anadoluculuktur. Aşağda gösterilmeye çalışılacağı üzere milli tarih anlatısında ilk yurt Orta Asya, Mezopotamya gibi diğer bölgeler de vatan addedilmektedir; ancak son tutunma yeri olan Anadolu merkezdedir. Cumhuriyetin kalkınma hamlelerinin h lusa edildiği bir sayfalık yazıda 'Anadolu' kelimesi sekiz kez tekrarlanır (1934). Anadolu her türlü düşmana karşı sarsılmaz mukavemeti olan tamamen birleşmiş blok olarak tasvir edilir (Atay, 1936a). Türkiye'den arkeolojik mirasın götürülmesi 'Eski Türkiye'nin niteliklerinden ihmalkarlık ve cehalet'in sonucu olarak görülür. Mısır bir tarafa, tüm eski medeniyetlerin beşiği Anadolu'dur ve toprak altındaki zenginlikleri Türk  niversitelerinden yetişen Türk arkeologların keşif ve etüt etmeleri beklentisi vardır (Halil Eldem, 1935). Kemalizm Anadolu'ya has, gücünü Anadolu'nun merkezinden, tarihi ve coğrafı imkanlarından, şartlarından alan bir harekettir (B. A. Belge, 1937a).

Eski rejim/yeni rejim ayrımı, milli tarih anlayışının en büyük dönüm noktası durumundadır. Eski rejimin oldukça ağır ifadelerle reddi esas olmakla beraber, yer yer hassas kıstaslar kullanılarak nötr veya olumlu formlarda yer bulması hakim olan milliyetçilik anlayışını aşıkar etmektedir. Osmanlı İmparatorluğu yarı teokratik bir şark devleti, Türkiye Cumhuriyeti laik Batılı bir devlettir (Atay, 1938). Remzi Oğuz Arık'ın "Yeni Türkiye ve Arkeolojik Kazılar" başlıklı, Cumhuriyet Türkiye'sindeki çalışmalara odaklandığı yazısında modern arkeolojinin başlangıcı olarak açık bir şekilde imparatorluk dönemini belirtişi, (Arık, 1934) modernleşme mazisinin devrimler öncesine uzatılışına bir misaldir. Arık,  alışmalarda Batılılar  nder konumunda olsa da Türklerin bu disiplinde başlangıçtan itibaren aktif rol aldıklarının ve ciddi yol kat ettiklerinin üzerinde durmaktadır. Kamu sağlığı ve sosyal yardım meseleleri konulu bir yazıda ise modern tıp ve ilişkili uygulama ve politikalarda Mayıs 1920 başlangıç kabul edilirken II. Meşrutiyet dönemine de olumlu bir gönderme yapılmıştır ("Les Questions d'Assistance Sociale et de Sant  Publique dans La Turquie K maliste", 1934). "Yeni Demiryollarımız" yazısında cumhuriyet öncesi döneme hiç referans yoktur ("Nos Nouvelles Voies Ferr s", 1934). "Türkiye'nin Sanayileşmesi Meselesi"nde endüstrileşme alanında 1923 öncesine hiç pay verilmez ("La Question de l'Industralisation de la Turquie", 1935). Hayvan yetiştiriciliği konusu ele alınırken Türklerin Orta Asya'da hayvan evcilleştirmede ilk oldukları ve bir asır evveline kadar dünyanın en iyi hayvanlarına sahip oldukları söylenmekle Osmanlı geçmişi zımnen olumlanır (Batu, 1935). Türkiye'nin incir üretimi hususunda elde ilgili istatistik olmayışı, Osmanlı İmparatorluğu'nun cumhuriyet nesline kıymetli, düzenli bir miras bırakmayışıyla; bitkisel hastalıkların verdiği zararlar sonucu dünya piyasasında Türk incirinin değerinin azalışı ise imparatorluk yöneticilerinin ihmaliyle izah edilir (İyriboz, 1935). II. Abdülhamit saltanatı dil devrimi (Atay, 1935), beden eğitimi-spor ("Education Physique en Turquie", 1935) bağamlarında 'despotik' olarak nitelenir, II. Meşrutiyet ile birlikte kısmi bir iyileşmeden bahsedilir. Beden eğitimi-spor konusunda bir tekkeye, Okmeydanı Okçular Tekkesi'ne pozitif bir şekilde yer verililişi ("Education Physique en Turquie", 1935) eski rejime ait mistisizme yaklaşımda bir istisnadır. Osmanlı'nın son dönemi, çoğu yerde asayışın olmadığı, ahalinin eşkıyaya, çeteye hayranlık beslediği, yerel beylerin hakim olduğu bir ortam olarak anlatılır (Atay, 1936a). Cumhuriyet virane olmuş, sistematik olarak fakirleştirilmiş bir imparatorluk,  okk n bir halk ve tükenmiş kaynaklar devralmıştır (B. A. Belge, 1936). Eski rejime dair köhnemiş Osmanlı İmparatorluğu,  r m ş saltanat, cahil softalar, Abdülhamid'in bağnazca baskısı gibi ifadeler Robert Kolej Müdürü Walter L. Wright'in kaleminden çıkar (Wright, 1936). şeker endüstrisinin gelişiminde ilk girişimin imparatorluk döneminde gündeme geldiği ama



kapitülasyonlardan kaynaklı ithalat yüzünden bunun gerçekleşmediği ifade olunur (“Dix Ans d’Industrie Sucrière”, 1937). 1923’te devralınan 4085 km’lik demiryolları devlete ait değildir; Ocak 1938’de ise işler haldeki 6902 km’nin 6469 km’si devletindir (Ireland, 1938). Atatürk reformlarının özünde laikliğin olduğu bahsinde reform hareketlerinin de reform karşıtlığının da mazisi 1735’e kadar götürülürken laiklik öncesinde devletin, üniversitenin, sosyal hayatın tüm yönlerinin dinin sultasında, tahakkümünde, dogma ve taassubun altında olduğu bir eski rejim tablosu çizilir (Atay, 1936b).

“Türk Kadını” başlıklı yazısında Falih Rıfkı Atay, Eski Türkiye’de kadının statüsünün olumsuzluğunu misallerle anlatışının ardından Tanzimat’ın ikili yapısına (medrese-mektep vs.) vurgu yaparak Osmanlı modernleşme tarihinin bir portresini ortaya koyar (Atay, 1934b). Bu ikilikte ‘Avrupalılaştırmış’ kesim bir yerde ‘Levantenleşmiş’ olmakla ‘çok az millidir’. ‘Eski medeniyet taraftarları’ ise ‘geniş halk kitlelerinin cehaletini istismar’ ederek ‘Saray, Hilafet ve diğer gerici güçler’e dayanarak kamusal hayatı sürekli domine etmiştir. Batılılaşma cereyanı devamlı teyakkuz halinde, savunma pozisyonunda, özel hayatlarda ve zihinlerde devam etmiştir. Netice olarak edebiyat sahasının tamamen Avrupalılaştığı, Batılılaşmış kesimlerde çok eşliliğin pratikte bittiği vs. bir toplum ortaya çıkmıştır. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra bir tarafta yabancılar ve kapitülasyonlarla korunan gayri-müslim azınlıkların diğer tarafta Arap nüfusun var olması gibi sebeplerin zorlaması ile yeni yönetim Osmanlılık/Osmanlı Milleti fikrini savunmak durumunda kalmıştır. Rum, Çerkes, Ermeni, Arap, Türk gibi tüm unsurlar ‘Osmanlı Milleti’nden addolunsa da gerçekte yalnızca Türkler bu isimle anılırken, diğer unsurlar kendi milletlerinin isimleri ile anılmakta idi. Falih Rıfkı’ya göre 1908-14 yıllarının belirleyici olayı İttihat ve Terakki’nin gayri-resmi himayesinde Türkçülüğün doğuşu olmuş ve bu fikriyata göre Tanzimat ikiliğini ortadan kaldırmak adına uygulamalar yapılmıştır. Kemalizmin en başta sayılabilecek özelliği, Batılılaşma hareketinin kati bir zafer elde etmesidir; bu zafer, Osmanlıcılığın ve Şark medeniyetinin kurumlarının aynı anda tasfiye edilmesiyle sağlanmıştır. Öte yandan bu Batılılaşma hareketi nihayet uzun zaman mağdur olduğu Levantencilik ve beynelmilecilikten azade olup tam bir milliyetçilikle ikame edilmiştir. Levantenleşmiş/Levantenci Osmanlılık ve ulema, Kemalizmin birinci düşmanlarıdır. Yazının esas konusu olan Türk kadınlarının Milli Mücadele’ye ve yeni rejimde hayata katkılarında, katılmalarında bahisle milletin aslı parçası olmaları da söylenir ki milliyetçilik anlayışındaki toplumsal cinsiyet tavrı açısından bu, ölçülü bir yer verişi olarak değerlendirilebilir.

Konu kültürel miras, -elbette turizme katkısı da göz önünde tutularak- olduğunda ülke sınırları içerisindeki tüm mazi bir ölçüde benimsenmekte, anlatımlarda yer bulmaktadır. Özellikle sanat konusunda Selçuklu ve Osmanlı geçmişi sahiplenilmekte, içerikte dikkate değer bir oranda yer bulmaktadır (Oygar, 1935). Türk ve İslam Sanatları Müzesi’nin tanıtımı vesilesiyle ‘Türk ve Müslüman’ çatısı altında da bu mirasın teşhir edildiği, gururla benimsendiği görülmektedir (“Le Musée des Arts Turcs et Musulmans”, 1936). Topkapı Sarayı, Türk sanatının asırlara yayılmış şaheserlerinin sergilendiği bir müze olarak tanıtılır (Oğan, 1937). 18. yüzyıl Osmanlı sanatı, Türk sanatında rönesans niteliğindedir (Mamboury, 1937). İstanbul Arkeoloji Müzesi’nin binası ve koleksiyonu vesilesiyle Osmanlı-Selçuklu mirası sitayişle anılır (Halil Eldem, 1935). Medeniyetimizin bir yüzü olarak Türk kabir anıtlarına ayrılan makalede başta türbeler olmak üzere mezarların vatan toprağı üzerindeki Türk varlığının vesikaları oluşları serdedilir. İslam’daki çok lüks mezarlara yönelik yasağın hilafına Türkler sanat eseri statüsünde mezar ve türbeler yapmışlardır. Mimarideki Batılılaşmaya paralel mezarlarda da benzer bir değişimin gerçekleşmesine rağmen Türk stilinin esas prensiplerinin terk edilmediği; ancak 19. yüzyılda kırmızı boyalı feslerle simgeleşebilecek bozulmanın olduğu, asaletin kaybedildiği görüşüne yer verilir. Fikret Adil, modern Türk resim sanatının tarihsel kökenleri konusunda esas kanaati Türk Tarih Kurumu’ndan beklerken kendisi mühim bir safha olarak 1791-1883 arasına işaret etmekle moderniteye ait bu gelişimi eski rejimde bir yerde görür (Adil, 1937). General Kazım Dirik halı,

kilim, kumaşlar başta olmak üzere el işlerinin görsel hususiyetleri söz konusu olduğunda, Türklerin etkisinde kaldığı kuvvetli dini tesirlere rağmen Budist, Nasturi, Müslüman, Ortodoks, Musevi olsa da ırkına derinlemesine nakşolunmuş olan zevkten, beğeniden ayrı düşmediğini yazar (Dirik, 1936).

Dergide Eylül 1937’de gerçekleştirilen II. Türk Tarih Kongresi’ne özel bir sayı ayrılmıştır. Hazırlık merhalesine, sunumlara, gezi gibi faaliyetlere, kongre kapsamında açılan kapsamlı sergiye geniş yer verilmiştir. Tüm bu içerikte Türk Tarih Tezi’nin önermelerine uygun bir şekilde kronolojik ve coğrafi kapsam azami derecede geniştir. Türk Tarih Kurumu’nun özeti sunulan faaliyetleri içinde Piri Reis ve İbn Sina’ya verilen yer, Türkçeye çevrilen eserler arasında Hitit hiyerogliflerinden Sultan Baybars’a, Etrüsklerden Yakutlara uzanan konu başlıkları bu tutum hakkında fikri verir (Göker, 1937). Afet İnan, Türk Tarih Kurumu’nun arkeolojik faaliyetlerini sunarken milli tarihi insan kültürünün umumi tarihine bağlayan derin ve vasi ilişkilerden söz eder. İnan’a göre Türk ırkı beyaz ve brakisefal ırktır; vatanın şu anki sakinleri en eski kültürün inşa edicileri olan ataları ile aynı özelliklere sahiptir. Bu ırkın geçtiği yerler aydınlanıp dünyanın medeniyet ile tanışan kısımları olmuştur. Orta Asya bu kültürün beşiğidir. Ön Asya’nın Akdeniz havzası bu medeniyete ocak olmuştur. Eski Amerika kültürü, Avrupa kültürü güç ve hayatîyetlerini bu ırktan almıştır. Proto-Hitit, Hitit, Bizans, Selçuklu, Osmanlı dönemleri ayrıca anılır. Bu vatanın üstündeki Türklerin buraların tartışmasız efendisi olduğu vurgulanır (İnan, 1937). İmparatorluk ve cumhuriyet dönemlerinde önemli bürokratik pozisyonlarda bulunmuş, Türk Tarih Kurumu üyesi İhsan Sungu kongre için açılan sergiyi tanıtırken tarihöncesinden başlayarak insan kültürünün umumi gelişiminde Türk ırkının oynadığı büyük rolden, insanlığa her dönemde rehber oluşundan bahseder. Bu iddiaya uygun olacak şekilde Orta Asya ilk yurt olacak şekilde sergide yer verilmiş onlarca bölgeye gönderme yapar. 15-17. yüzyıllar Osmanlı’nın parlak yılları, 18. ve 19. asırlar çürüme dönemi olarak anlatımda yer bulur (Sungu, 1937). Nitekim sergide de serginin dergiye yansıyışında da Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemine yer verilmemiştir (Özcanlı, 2022, s. 42).

II. Türk Tarih Kongresi özel sayısında ön plana çıkan Hititler, Sümerler ve Orta Asya mazisi ile temalar bu çalışmamızda ele alınan diğer sayılarda da mevcuttur. Seda Hakkı Eldem, eski Ankara evlerini değerlendirilmesinde inşa modelinin doğrudan Orta Asya’dan gelmiş izlenimi verdiği ve kökenlerini hatırlamayı bilen Ankara’ya, Yeni Türkiye’ye emsal olduğu görüşündedir (Eldem, 1935). Bağcılık ve şarap üretimi sahasında üzüm bitkisinin Türklerin ana yurdu Asya’da neşet edip diğer bölgelere yayıldığı, Türklerin dünyanın en eski bağcıları ve şarap üreticileri olduğu, despotik Osmanlı rejiminin uygulamaları nedeniyle şarap ticareti ve ilgili işleri Hristiyan unsurlara terk etmek zorunda kaldıkları iddia edilir (“Vins et Vignobles de Turquie”, 1935). Halil Eldem, ‘Avrupalı alimler tarafından Hititler olarak isimlendirilen Türk ırkından Etiler’e ait eserlerin İstanbul arkeoloji müzesinde sistematik olarak toplanmasıyla dünyanın en geniş ve önemli Hitit koleksiyonunun burada oluştuğunu belirtir. ‘Bu devirlerin bir diğer Türk topluluğu Sümerler’den bahseder. Müzenin binası ve koleksiyonu vesilesiyle Osmanlı-Selçuklu mirasını sitayişle anar (Halil Eldem, 1935). Fransız Arkeolog Pierre Devambez bir konferans metninde ‘soylarından gelmekten gurur duyduğunuz Anadolu’nun eski ırkları/halkları Sümerler ve Hititler’ ifadesini kullanır, ayrıca Latin ve Yunan medeniyetlerinin oluşmasında Batı Asya kültürünün rolünün göz önünde tutulmasının zaruri olduğu kanaatini söyler (Devambez, 1936). Alacahöyük’teki bulgular neticesinde hususiyetleri belirginleşen bir ‘weltanschauung’ (dünya görüşü) vardır. Kökeni Orta Asya kabul edilen bu ana/ilk kültür, İskandinavya’dan Çin’e izler bırakmış, insan kültürünün umumi gelişiminde önemli bir safha olmuştur. Bu dünya görüşünün Türk kavimlerinde olduğu mevsuktur (Koşay, 1936). Hitit, Sümer, Bizans, Selçuklu, Osmanlı devirlerinin tümü parlak, mühim, etüt edilmeye değerdir. Laiktir, din ve mezheplerden ayrılıklarından kaynaklı olumsuzlukları geride bırakmayı esas tutar, barış yanlısıdır, bu toleransı ile beynelmilelci; ancak nevezuhur beynelmilelciliklere uzaktır (B. A. Belge, 1937a).

Dergide işlenen milli tarihe dair son büyük gelişme, İsmet İnönü'n Atatürk'ün halefi oluşudur. Cumhurbaşkanlığı makamı için kamil bir zat olduğu vurgulanan İnönü, tüm insanlığın hizmetinde büyük devlet adamı ve Avrupalı olarak nitelenir. Uluslararası arenada ülkelerin birbirlerinden talepleri olduğu bir zamanda devlet reisi olduğu Türkiye'nin kimseyle hiçbir meselesi olmadığı, irredendist olmayan tutumu hatırlatılır (B. A. Belge, 1938).

#### 4.Sonuc

Benimsedikleri fikri cereyanlar açısından farklı kesimlerden isimler *La Turquie K maliste*'e yazar olarak katkıda bulunmuştur. Bu yazarlardan birisi Sultan II. Abdülhamid'e yakın çevreden şazeliyye tarikatından şeyh Zafir'in oğlu Kazım Zafir'dir. Kazım Bey kurucu müdürü olduğu, cumhuriyet tarihinin kısa süreli ve pedagojik açıdan avangart eğitim kurumlarından, sokak çocuklarına yönelik Galata  ocukları Kurtarma Yurdu'nu takdim ettiği yazısında, uygulanan ıslah ve eğitim sisteminde "Milletin bir mensubu" olma his ve düşüncesinin çocuklara aşılanmasının üzerinde durur (Zafir, 1934). Özel ihtiyaçları olan çocuklara yönelik bir eğitim faaliyetinde görüldüğü üzere ulus devletin inşası, hayatın her veçhesine şamil olup bu yoldaki en k  k çabanın yabancı dilde yayınlanan propaganda dergisinde dahi yer alışı, dönemin yönetici elitinin milliyetçiliğe verdiği önemin emarelerindedir. Bu milliyetçiliğin temel ögeleri arasında dergiye ismini veren Kemalizmden sonra laiklik-sekülerlik, ekonomik gelişme ve bağımsızlık, Batılı anlamda kadının konumlanması, Anadoluculuk, beden sağlığı-gelişimi, irredendist olmama-barış yanlılığı, ulus devlet tasavvurunun gerektirdiği maksimum derecede kültürel homojenlik<sup>8</sup> sıralanabilir.

Koleksiyonun yaklaşık dörtte birini oluşturan fotoğrafların takribi yarısının maziyi temsil edişinin de başlı başına gösterdiği üzere, hem 1930'lu yıllarda devam eden milli kimlik inşası hem de turizm amaçlı ülke tanıtımı icabı bu propaganda yayınında 'eski rejim' dönemi dahil tarihe müracaata ağırlık verilmiştir. Milli tarih idrakinde eski rejim-yeni rejim (imparatorluk-cumhuriyet) ayrımı merkezidir fakat eski rejimden kastedilen, Türklüğü ihmal etme ve geri kalmış bırakmakla özdeşleştirilen Osmanlı devrinin somut kültürel mirasının turistik önemi, bu devre  l l  ve seçici bir surette de olsa yer açmaya mecbur bırakmış durumdadır. I. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru Osmanlı açısından savaşın akıbetinin belli olduğu bir safhada şartların doğurduğu Anadoluculuk, dergide hakimdir. Milliyetçiliğin ana unsurlarından vatana özel bir ehemmiyet atfedişle Türk Tarih Tezi'nin Türklerin Anadolu'daki varlığı en eski devirlere götüren milli tarih anlatısının örtüştüğü bir düşün inşa edilmiştir.

Batı'ya yaklaşımda  l l , çok dikkatli bir Oryantalizm eleştirisi yapılmıştır. Namık Kemal'in 1872 yılında *İbret* gazetesinde çıkan "Avrupa şark'ı Bilmez" başlıklı yazısı, bu eleştirel çabanın Osmanlı-Türk dünyasındaki kronolojik başlangıç noktasıdır; dönemin bazı Osmanlı düşünürleri 'Avrupalı yazarların gerçeğe aykırı anlatımlarını, saptırmalarını ve hatalarını hedef alan hararetili bir söylem' geliştirmiş, onların çizdiği imajları 'düzeltmeye' çalışmışlardır ( elik, 2020, s. 13). Dergideki Oryantalizm tenkidi, hassasiyetle yapılarak Batı karşıtlığına g t r lmemiştir. Bu tenkit, 'icra edilen bir söylem olarak hem Batı olarak özdeşleştirilen ve somutlaştırılan şeye duyulan arzuyu hem de onun aşağılanması' olarak görülebilecek (Ahiska, 2010, s. 41) Oksidantalizme de vardırılmamıştır. Nihai değerlendirmede Osmanlı-Türk modernleşmesinde "Batıya rağmen Batılılaşma" olarak bilinen prensibin *La Turquie K maliste* 'te de esas tutulduğu, bu noktanın da milliyetçilik düşüncesinin özü olduğu değerlendirilebilir.

<sup>8</sup> Falih Rıfkı Atay'ın 1936 itibariyle gerçekleşen nüfus artışının devam etmesiyle birkaç yıl içinde "aynı dili konuşan, aynı sosyal ve kültürel bilinçte bir olmuş" 20 milyonluk bir Türkiye'nin ortaya çıkacağına yönelik satırları zikre değerdir (Atay, 1936a).

## Kaynakça

- Adil, F. (1937, Nisan). Cinquante ans de peintures et sculpture Turques. *La Turquie Kémaliste*, 18, 5-14.
- Ahiska, M. (2010). *Occidentalism in Turkey: Questions of modernity and national identity in Turkish radio broadcasting*. London, New York: I.B.Tauris.
- Akçura, G. (2012). La Turquie Kémaliste'in Öyküsü. N. Uysal ve S. Tüzün (Ed.), *Bugünün bilgileriyle Kemal'in Türkiye'si: La Turquie Kamâlisme* içinde (ss. 10-13). İstanbul: Boyut.
- Arik, R. O. (1934, Ağustos). La Turquie nouvelles et les fouilles archéologique. *La Turquie Kémaliste*, 2, 21-26.
- Atay, F. R. (1934a, Haziran). Il Faut Venir à Ankara. *La Turquie Kémaliste*, 1, 10-15.
- Atay, F. R. (1934b, Aralık). La Femme Turque. *La Turquie Kémaliste*, 4, 1-3.
- Atay, F. R. (1935, Haziran). Notre Réforme Linguistique. *La Turquie Kémaliste*, 7, 1-5.
- Atay, F. R. (1936a, Nisan). À Ceux Qu'il Veut Savoir. *La Turquie Kémaliste*, 12, 1.
- Atay, F. R. (1936b, Aralık). La Base de la Réforme. *La Turquie Kémaliste*, 16, 1.
- Atay, F. R. (1938, Ekim). Quinzième anniversaire de la République Turque. *La Turquie Kémaliste*, 27, 1.
- Aykaç, Ç. E. (2003). *Kemalist Utopia: A Study of the propaganda magazine La Turquie Kemaliste (1934-1948)* [Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı.
- Batu, S. (1935, Nisan). L'élevage en Turquie Républicaine. *La Turquie Kémaliste*, 6, 10-14.
- Belge, B. A. (1934, Ekim). Qu'Importe.. Restez Tels Que Vous Etês! *La Turquie Kémaliste*, 3, 1.
- Belge, B. A. (1935, Nisan). Il disent que... *La Turquie Kémaliste*, 6, 1.
- Belge, B. A. (1936, Haziran). Nous Sommes Pour la Paix. *La Turquie Kémaliste*, 13, 1.
- Belge, B. A. (1937a, Ağustos). La Mission du Kamalisme. *La Turquie Kémaliste*, 20, 1.
- Belge, B. A. (1937b, Şubat). Une Nouvelle Réponse à une Ancienne Question. *La Turquie Kémaliste*, 17, 1.
- Belge, B. A. (1938, Aralık). D'Atatürk à İnönü. *La Turquie Kémaliste*, 28, 1.
- Belge, M. (2012). Türkiye'yi değil ama, "Nereye varılmak istendiğini" Göstermek üzere... N. Uysal ve S. Tüzün (Ed.), *Bugünün Bilgileriyle Kemal'in Türkiye'si: La Turquie Kamâlisme* içinde (ss. 34-39). İstanbul: Boyut.
- Çelik, Z. (2020). *Avrupa Şark'ı bilmez: Eleştirel bir söylem, 1872-1932*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Devambeş, P. (1936, Ağustos). Visites au Musée Greco-Romain d'Istanbul. *La Turquie Kémaliste*, 14, 2-10.
- Dirik, K. (1936, Aralık). Tapis d'Orient et Tisserands Turcs. *La Turquie Kémaliste*, 16, 19-22.
- Dix Ans d'Industrie Sucrière. (1937, Nisan). *La Turquie Kémaliste*, 18, 15-20.
- Education Physique en Turquie. (1935, Haziran). *La Turquie Kémaliste*, 7, 6-9.
- Eldem, S. H. (1935, Haziran). Anciennes Maisons d'Ankara. *La Turquie Kémaliste*, 7, 10-12.

- Fotoğraflarla Türkiye / La Turquie en image / Turkey in pictures / Die Türkei im Bild.* (1936). Ankara-Münih: Matbuat Umum Müdürlüğü.
- Göker, M. (1937, Aralık). Rapport du Secrétaire Générale. *La Turquie Kémaliste*, 21-22, 10-12.
- Halil Eldem. (1935, Şubat). Le Rang et L'importance de nos Musées des Antiques Parmi Les Musées Européens. *La Turquie Kémaliste*, 5, 2-9.
- Herriot, E. (1934, Haziran). De la Vieille à la Nouvelle Turquie. *La Turquie Kémaliste*, 1, 16-28.
- Ireland, P. W. (1938, Ekim). New Turkey: A Country of Pioneers. *La Turquie Kémaliste*, 27, 10-16.
- İnan, A. (1937, Aralık). L'activité Archéologique de la Société d'Histoire Turque. *La Turquie Kémaliste*, 21-22, 6-9.
- İyriboz, N. (1935, Haziran). Nos Figues. *La Turquie Kémaliste*, 7, 13-15.
- Koşay, H. Z. (1936, Ekim). Alaca Hüyük. *La Turquie Kémaliste*, 15, 2-7.
- La Question de l'Industrilisation de la Turquie. (1935, Şubat). *La Turquie Kémaliste*, 5, 10-14.
- Le Musée des Arts Turcs et Musulmans. (1936, Ekim). *La Turquie Kémaliste*, 15, 9-14.
- Les Questions d'Assistance Sociale et de Santé Publique dans La Turquie Kémaliste. (1934, Ekim). *La Turquie Kémaliste*, 3, 2-7.
- Mamboury, E. (1937, Haziran). L'Art Turc du XVIIIème Siècle. *La Turquie Kémaliste*, 19, 2-11.
- Nos Nouvelles Voies Ferrés. (1934, Ekim). *La Turquie Kémaliste*, 3, 8-11.
- Oğan, A. (1937, Şubat). Le Palais de Topkapı. *La Turquie Kémaliste*, 17, 2-7.
- Oygar, İ. H. (1935, Nisan). L'art et L'industrie. *La Turquie Kémaliste*, 6, 16-22.
- Özcanlı, Ş. (2022). *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı'nın Söyledikleri: La Turquie Kemaliste Dergisi'nin (1934-1948) Mimari Fotoğraflarının Görsel Teoriler ve Tarihsel Metinler Üzerinden Tarihyazımsal Okunması* [Yüksek Lisans Tezi, Çankaya Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı.
- Reşit Galip. (1934, Haziran). Les recherches nouvelles autour de l'Histoire Turque. *La Turquie Kémaliste*, 1, 1-3.
- Sadri Etem. (1934, Ağustos). Le Nouveau Visage de L'Anatolie. *La Turquie Kémaliste*, 2, 9.
- Sungu, İ. (1937, Aralık). L'Exposition d'Histoire. *La Turquie Kémaliste*, 21-22, 13-20.
- Talu, E. E. (1935, Şubat). Oculos Habent, Sed... *La Turquie Kémaliste*, 5, 1.
- Tarihçe.* (t.y.). Erişim adresi: <https://www.ttk.gov.tr/genel/tarihce/>
- Tör, V. N. (1934, Ağustos). Sensation. *La Turquie Kémaliste*, 2, 1.
- Tör, V. N. (1936, Şubat). Qu'attendons-nous de l'intellectuel Occidentale? *La Turquie Kémaliste*, 11, 1.
- Türkan-Okumuş, B. (2017). *Türkiye'de modernleşme ve propaganda: Yeni Cumhuriyet'i tanıtmak, La Turquie Kemaliste Dergisi (1934-1948)* [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı.
- Uyar, H. (2012). Edouard Herriot'nun Atatürk'le görüşmesi (1933) ve Türk devrimi hakkındaki görüşleri. *Bugünün Bilgileriyle Kemal'in Türkiye'si: La Turquie Kamâlisme* içinde (ss. 46-49). İstanbul: Boyut.

Uysal, N., ve Tüzün, S. (Ed.). (2012). *Bugünün bilgileriyle Kemal'in Türkiye'si: La Turquie Kam liste*. İstanbul: Boyut.

Vins et Vignobles de Turquie. (1935, Ağustos). *La Turquie Kémaliste*, 8, 9-13.

Wright, W. L. (1936, Ağustos). Romance and revolution. *La Turquie Kémaliste*, 14, 1.

Zafir, K. (1934, Aralık). La Maison de protection pour les enfants vagabonds. *La Turquie Kémaliste*, 4, 13-19.



## MEASURING THE PERFORMANCE OF ELECTRIC BUSES DEVELOPED FOR THE PUBLIC TRANSPORTATION SYSTEM USING ENTROPY AND WASPAS METHODS

Üzeyir AYDIN<sup>1</sup>

### Abstract

The study aimed to assess the performance of electric buses that are used in public transportation, and produced and sold in Türkiye. To achieve this, multi-criteria decision-making techniques, the Entropy and WASPAS methods, were employed. The Entropy method was used to calculate the weights of the criteria, and the WASPAS method was used to rank the performance of the electric buses. During the analysis, the most important performance criteria were identified to be maximum torque and battery capacity, while the lowest performance criterion was found to be maximum speed. According to the results, the Otokar Kent Electra was the highest performing electric bus in terms of entropy weights, and the Temsa MD9 ElectriCITY was the best performer according to equal weights. On the other hand, the Otokar Doruk Electra was found to be the worst performing bus in both weight calculations.

**Keywords:** Electric Bus, Performance measurement, Public transportation Systems, Entropy method, WASPAS method.

**JEL Codes:** C61, C30, D24, D25.

## TOPLU ULAŞIM SİSTEMİ İÇİN GELİŞTİRİLEN ELEKTRİKLİ OTOBÜSLERİN ENTROPİ VE WASPAS YÖNTEMLERİYLE PERFORMANSLARININ ÖLÇÜMÜ

### Öz

Bu çalışma, toplu taşımada kullanılan ve Türkiye'de üretilen ve satılan elektrikli otobüslerin performansını değerlendirmeyi amaçlamıştır. Bunu için çok kriterli karar verme tekniklerinden WASPAS ve Entropi yöntemleri kullanılmıştır. Kriterlerin ağırlıkları Entropi metoduyla hesaplanmıştır. Ardından, WASPAS metoduyla performans değerlendirmesi yapılarak elektrikli otobüslerin performansı sıralanmıştır. Çalışmada, en önemli performans kriterleri azami tork ve batarya kapasitesi iken en düşük performans kriteri azami hız bulunmuştur. Analiz dönemi içinde en yüksek performans gösteren elektrikli otobüs entropi ağırlıklarına göre Otokar Kent Electra, eşit ağırlığa göre ise Temsa MD9 ElectriCITY'dir. Buna karşın, en kötü performans gösteren otobüs ise her iki ağırlıkta da Otokar Doruk Electra'dır.

**Anahtar Kelimeler:** Elektrikli Otobüs, Performans ölçümü, Toplu ulaşım sistemleri, Entropi yöntemi, WASPAS yöntemi.

**JEL Kodları:** C61, C30, D24, D25,

<sup>1</sup> Assoc. Prof. Dr., Dokuz Eylül University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, [uzeyir.aydin@deu.edu.tr](mailto:uzeyir.aydin@deu.edu.tr), ORCID: 0000-0003-2777-6450

**Received** (Başvuru Tarihi): 28.11.2024 **Accepted** (Kabul Tarihi) : 26.01.2024

## Introduction

The industrial revolution led to rapid urbanization, causing people from rural areas to move to cities in search of new opportunities. However, the increasing population density in cities has created a need for new infrastructure. The emergence of automobiles has led to public transportation services and an increase in the number of vehicles in big cities (Yaliz et al. 2011:887). This has caused a decrease in travel speed, irregularity of public transport, and significant loss of time for urban passengers. Due to congestion, access to destinations in the city center is threatened. Other challenges are road safety, increasing air pollution, traffic noise, and global warming (Banister, 2005). Therefore, it's important to prioritize sustainable investments for current transportation, the environment, and future generations. Sustainable transportation is defined as transport that meets mobility needs while protecting and improving human and ecosystem health, economic progress, and social justice, now and in the future (Deakin et al. 2002: 173).

Türkiye has committed to reducing emissions by 21% in line with the base scenario determined from 2021 to 2030 within the scope of the United Nations Framework Convention on Climate Change (Ministry of Environment and Urbanization, 2022). In a study covering 30 cities with metropolitan status, road-related greenhouse gas emissions for the years 2010 and 2019 were calculated. The total amount of greenhouse gas emissions in 2010 was 43,403 Gg CO<sub>2</sub>, which increased by approximately 62% to 70,271 Gg in 2019. The annual increase was reported to be 3.82%. However, 10.88% of the total greenhouse gas emissions in Türkiye in 2010 resulted from road transportation in big cities (Dündar, 2021). These data indicate that the amount of road-related greenhouse gas emissions in Türkiye is constantly increasing and has a significant share in the total amount of emissions.

Air pollution is the world's biggest problem, according to the World Health Organization. Air pollution is recorded as the fourth highest cause of death after high blood pressure, malnutrition, and smoking (WHO, 2022). This situation has led to some restrictive new regulations on both a global and local scale. Some prioritizations are made regarding transportation concepts by the relevant administrations to make cities more livable, and existing transportation strategies are reviewed (Topal, 2023: 296).

More than 50% of the world's population lives in cities, and it is estimated that this rate will reach 70% by 2050 (Cao et al., 2022). Population growth in cities brings with it more mobility and therefore more transportation needs. More than 50% of transportation-related emissions (NO<sub>x</sub> emissions), which are one of the main causes of climate change on a global scale, originate from transportation systems throughout Europe, according to the data of the European Energy Agency. Thus, increasing transportation-related emissions greatly increases environmental awareness (Genç, 2021).

In this context, it is important to reveal the relative environmental characteristics of various fuel technologies to understand transportation-related emissions. Table 1 below shows selected emissions measurements for various fuel types.



**Table 1:** *Alternative Fuels – Emissions Comparison*

	Diesel (Euro VI)	Natural Gas (CNG)	Biofuel (HVO)	Diesel Plug-in hybrid (PHB)	Battery Electric (BEB)	Hydrogen (FCB)
<b>Local emissions (NO<sub>x</sub> PM)</b>	Baseline	Euro VI compliance			Zero	Zero
<b>Global emissions (CO<sub>2</sub>) WTT</b>	Baseline					
<b>Global emissions (CO<sub>2</sub>) TTW</b>	Baseline				Zero	Zero
<b>Global emissions (CO<sub>2</sub>) WTW</b>	Baseline					

**Much lower emissions vs Diesel**

**Lower emissions vs Diesel**

**Same/similar emissions vs Diesel**

**Much higher emissions vs Diesel**

WTW: Depending on Electricity Source (Arrows equal to average EU electricity 295g CO<sub>2</sub>/kWh - source: EEA)

**Kaynak:** Smadi, S. & Hussein, M. (2020). Electric bus in mena. policy paper, friedrich-ebert-stiftung and centre for transport excellence (CTE). November 2020, <https://Library.Fes.De/Pdf-Files/Bueros/Amman/17182.Pdf> (Access Date: 15.11.2023).

Battery electric vehicles are a promising alternative to conventional transportation systems that rely on fossil fuels. They offer energy-efficient, flexible, and reliable solutions with recycling technologies. Research into electric vehicle technologies is growing, and different approaches are being explored for sustainable transportation.

Electric vehicles are one of the most popular options for the future that can be used instead of vehicles with internal conventional systems. Public vehicles with internal combustion engines create greenhouse gas emissions and noise, which negatively affect the quality of human life in metropolitan areas. Electric vehicle systems have the potential to provide solutions to these problems thanks to their silence, low emission values, and operational financial advantages. Electric buses are particularly important in metropolitan cities with heavy traffic, as they offer advantageous elements such as fuel economy and an innovative approach to raising awareness about sustainability in transportation (Topal, 2019: 156).

Investments and studies for the development of public transportation are of great importance in solving the transportation and traffic problem. Sustainable, livable cities can be created by making significant contributions to the economy, environment, and social life through the efficient use of existing resources. Many solutions are being put forward, such as re-planning of public transportation lines, opening new lines, arranging transfer points, improvements to the existing public transportation system, non-motorized vehicles, supporting bicycle transportation, focusing on rail systems, increasing the parking capacity, increasing the speed of the transportation system, creating special public transportation options, and organizing new ring services. Public transportation is a dynamic system that must be planned by taking into account constantly changing environmental conditions, demographic structure, technology, the quality of human resources, and changes in demand. The constant differentiation of these factors and the measures that can be taken against them will ensure sustainability (Hamurcu & Eren, 2018:2-3).

Decision-making in public transportation, especially regarding electric buses, is a complex process

that involves the design and operation of multiple economic, environmental, and urban passenger transportation systems. Therefore, multi-criteria decision-making techniques are used to measure the performance of electric buses that affect their selection. The Entropy method and WASPAS (Weighted Aggregated Sum Product Assessment) method are used to measure the performances of electric buses sold in Türkiye with the help of 11 criteria. In the study, the optimal lambda value was calculated, and the performance ranking was investigated. The study includes a literature review, an explanation of the Entropy and WASPAS methods, analyses of the results, and general evaluation and policy recommendations.

## 1. Literature Review

The vehicle selection problem is among the topics that have received intense attention in the literature recently. The vehicle selection problem has been examined with various methods and multi-criteria decision-making methods have been frequently used in vehicle selection problems. Within the scope of this study, studies in the literature addressing vehicle selection problems were examined. In the literature, it is possible to examine vehicle selection in three groups: individual automobile selection, logistics and transportation activities and public transportation activities.

Car selection; Apak et al. (2012) used the AHP method for the luxury car selection problem. Soba (2012) carried out the most suitable car selection with the PROMETHEE method. Yavaş et al. (2014) used AHP and AAS methods for automobile selection, taking into account fuel, cost, design, service facilities, engine power and equipment factors. Patil et al. (2017) carried out the selection of the most suitable car by using fuzzy AHP and Gray Relationship analysis, taking into account external appearance, interior appearance, additional features, road reliability and after-sales criteria. Yaykaşlı and Ecemiş (2018) examined the automobile selection problem by taking into account nine sub-criteria belonging to three main criteria: before purchase, during purchase and after purchase. After obtaining the criterion weights with the AHP method, the alternatives were ranked using Multi MOORA and Gray Relationship analysis. Singh and Avikal (2019) examined the choice of sedan cars in India with fuzzy AHP and TOPSIS methods. Babacan (2020) examined the automobile selection problem of individuals in the middle income group with the VIKOR method, taking into account the differences in income levels.

Vehicle selection problem is among the very important problems in the logistics and transportation industry. Due to the nature of the activity, the vehicle to be used is among the main cost elements. For this reason, the vehicle selection problem in the logistics sector is an important selection problem in the literature. In their study, Kabak and Uyar (2013) selected the most suitable heavy commercial vehicle using AAS and PROMETHEE methods, taking into account economy, performance, equipment after-sales services, image and prestige criteria. Dogan et al. (2017) selected the most appropriate vehicle for the logistics industry with the COPRAS-G method, taking into account similar criteria. Ömürbek et al. (2014) used AHP and PROMETHEE methods in their study to select light commercial vehicles planned to be purchased for use in white goods service activities. Arslan (2017) selected heavy commercial vehicles in the logistics sector using AHP and ARAS (Additive Ratio Assessment) methods, taking into account the warranty period, price, fuel consumption and power criteria. Demirci (2020) determined the most suitable alternative among seven alternatives using TOPSIS and VIKOR methods, taking into account price, fuel, engine life, after-sales support and second-hand opportunities.

Studies examining the selection of public transportation vehicles: Tzeng (2005) carried out the selection of the most suitable alternative fuel buses for public transportation with multi-criteria decision-making methods. Şengül et al. (2012) examined the public transportation vehicle selection of municipalities in Erzurum province. In this context, eight criteria and five alternatives were determined in the study and the most suitable alternative was selected using the fuzzy AHP method. Babakan et al. (2013) carried out public transportation vehicle selection in urban

transportation using AAS, TOPSIS and Geographic Information Systems methods. Shafabakhsh et al. (2014) carried out the selection of the most appropriate public transportation system for transportation to an international airport using fuzzy AHP and TOPSIS methods. Aydın and Kahraman (2014) examined the alternative fuel bus selection problem for public transportation in Ankara with multi-criteria decision-making methods. In the study, considering the economic, social and technology main criteria and sixteen sub-criteria, the criteria weights were obtained with the fuzzy AHP method, and then the alternatives were ranked with the fuzzy VIKOR method. Akpınar (2016) selected the most suitable ring vehicle at a university in Izmir with the AHP method. Akman and Alkan (2016) made a selection using AHP and Axiomatic Design methods in order to determine the best alternative for a route where public transportation is used intensively within the borders of Izmit municipality. In the study, cost, transportation line features, vehicle features, environmental sensitivity and customer satisfaction criteria were taken into account to evaluate the alternatives. Hamurcu and Eren (2017) carried out the selection of monorail technology in public transportation with multi-criteria decision-making methods. In the study, seven main criteria and fifteen sub-criteria were determined and the most suitable alternative was determined using the AHP and TOPSIS methods. Büyüközkan et al. (2018) examined the selection of alternatives for sustainable city transportation with multi-criteria decision-making methods. In their study, Hamurcu and Eren (2018) made a public transportation system selection consisting of three alternatives with three main criteria, namely technological, economic and environmental criteria, and a total of 12 sub-criteria. In the study, after obtaining the criterion weights with the AHP method, the selection of alternatives was carried out with the AAS method. Varol et al. (2018) on the operation of electric vehicles using electric motors instead of internal combustion engines, which is thought to make a great contribution to the reduction of transportation-related, environmentally harmful gases in Istanbul, included scenarios where it is assumed that electric vehicle systems will be used in public transportation in the future. In the envisaged final scenario, it is assumed that 100% of commercial taxis, 70% of buses and 30% of minibuses will be converted to electric vehicles, and it is stated that the transition to electric vehicle systems will reduce emissions. Stating that road transportation has a large share in many countries and cities, Hamurcu and Eren (2018) stated that the interest in electric vehicles has increased and electric vehicles have come to the fore as an alternative solution in the transportation sector. Using multi-criteria decision-making methods within the criteria determined in the study, high-capacity electric buses were evaluated to improve urban transportation, and it was stated that electric buses would be an important step towards sustainability in environmental and urban transportation by providing comfort and safety in public transportation within the municipality approach. Cuma et al. (2016) included the charging station infrastructure for electric vehicles planned to be used at Çukurova University and the studies on the integration of this infrastructure into the existing system and the simulation results obtained. Çelikoğlu and Hülügü (2018) stated that although electric vehicles are a relatively environmentally friendly option compared to fossil-derived fuel vehicles in the use of both private and public transportation with developing technology, their limitations, especially within the scope of battery technology, were examined in terms of both their intended use and road network features emphasized the importance of planning and evaluation of infrastructure. He stated that it would be appropriate to evaluate the priority application areas on the subject specifically in urban public transportation systems. Milk et al. (2019) conducted a study on the selection of ring vehicles at Kırıkkale University within the scope of green transportation. In the study, five different bus technology alternatives that can be evaluated within the scope of green transportation were examined. In the evaluation of the alternatives, a total of twelve sub-criteria, eight of which were the main criteria, were determined and the most suitable alternative was selected using the AHP and TOPSIS methods. In their study where they examined the selection of electric buses with multi-criteria decision-making methods for green transportation, Hamurcu and Eren (2020) determined the most appropriate vehicle selection by determining six criteria

consisting of speed, passenger capacity, transportation network and technical features of the vehicle. In his study, Topal (2019) revealed in detail the current situation regarding electric buses used in Türkiye's public transportation system. Alakaş et al. (2020) made the vehicle type selection in public transportation systems using the Kırkale campus line example. Criterion weights were obtained with the Analytical Hierarchy Process method and alternatives were ranked with the TOPSIS method using the weights found. Önçağ et al. (2021) made a comparative evaluation of electric buses through Izmir urban field analysis. Finally, Topal (2023) evaluated different business models for the supply of electric buses for public transportation systems in Türkiye.

As can be understood from the literature, it is seen that multi-criteria decision-making techniques are used in electric vehicle selection and the issue is discussed from various perspectives. In this study, the criteria to be used when measuring the performance of electric buses were selected based on the literature. In the study, Entropy and WASPAS methods were preferred and, unlike other studies, the optimal lambda value was also calculated to reveal whether the performance ranking had changed.

## 2. Method and Analysis

The aim of the study is to determine the efficiency levels of electric buses used in the public transportation system in Türkiye by ranking their performance in terms of selected criteria. However, another aim of the study is to explain Entropy and WASPAS methods, which are multi-criteria decision-making techniques, and discuss their usability in performance ranking. The criteria used within the scope of the study were weighted with the Entropy method, and then the performance was ranked using the WASPAS method.

### 2.1. Research Method

Within the scope of the study, the weights of the criteria were determined with the Entropy method, one of the multi-criteria decision-making techniques, and then the performance levels of the electric buses in question were tried to be determined with the WASPAS method.

#### Entropy Method

The concept of entropy was used by Rudolph Clausius (1865) to describe chaos within the system (Zhang et al. 2012:344). Today, the concept of entropy was developed by Shannon (1948) for use in information technologies. The entropy method was developed to measure the amount of useful information. The most important feature of the method is that it can be applied to the entire structure. However, the method has an objective nature. The entropy method consists of 5 stages (Aydın et al. 2018: 1129).

**Stage 1:** Normalization of the decision matrix is performed. Criteria are normalized by taking into account benefit and cost structures.

$$r_{ij} = \{x_{ij} | \max_{ij}\} (i = 1 \dots m; j = 1 \dots n) \quad (1)$$

$$r_{ij} = \{x_{ij} | \min_{ij}\} (i = 1 \dots m; j = 1 \dots n) \quad (2)$$

**Stage 2:**  $P_{if}$  value is calculated by normalization.

$$P_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^m a_{ij}}; \forall_j \quad (3)$$

$I$  = alternatives

$j$  = criteria

$P_{ij}$  = normalized values

**Stage 3:** Calculation of the entropy of  $E_j$ ;

$$E_j = -k \sum_{i=1}^m [P_{ij} \ln P_{ij}]; \forall_j \quad (4)$$

$$k = (\ln(n))^{-1}$$

$k$  = Entopia coefficient

$E_j$  = Entopia value

$P_{ij}$  = normalized values

**Stage 4:** calculation of  $d_j$  uncertainty;

$$d_j = 1 - E_j; \forall_j \quad (5)$$

**Stage 5:**  $w_j$  weight values are calculated to determine the importance of criterion J.

$$w_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^n d_j}; \forall_j \quad (6)$$

### WASPAS Method

WASPAS Method was developed by Zavadskas et al. in 2012. Method; It consists of the combination of WSM (Weighted Sum Model) Weighted Sum Model and WPM (Weighted Product Model) Weighted Product Model. The aim of the method is to increase ranking accuracy (Zavadskas et al., 2013: 3).

WASPAS method consists of 6 stages. These stages can be listed as follows: (Zavadskas et al., 2012:3).

**Stage 1:** Creating the Decision Matrix:

$$x = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m1} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (7)$$

Here;  $m$  is the number of candidate alternatives,  $n$  is the number of evaluation criteria.  $x_{ij}$  is the performance of the  $i$ th alternative considering the  $j$ th criterion.

**Stage 2:** Creating the Normalized Decision Matrix:

In the application of the WASPAS method, which is an equal combination of two separate MCDM approaches, linear normalization is performed using the following two equations.

Equality to be used for benefit criteria;

$$\bar{x}_{ij} = x_{ij} / \max_i x_{ij} \quad (8)$$

The equation to be used for cost criteria;

$$\bar{x}_{ij} = \min_i x_{ij} / x_{ij} \quad (9)$$

Normalization is done using these equations. Here  $x_{ij}$  value is the normalized version of  $x_{ij}$  value.

**Stage 3:** Based on Weighted Sum Model (WSM) i. Calculating the overall relative importance of the alternative:

In the WASPAS method, a simultaneous optimism criterion is sought based on two equality criteria. The total relative value importance is calculated by multiplying the  $i$ th alternative value by the weight value of each criterion and then adding each alternative value respectively as follows.

$$Q_i^{(1)} = \sum_{j=1}^n \bar{x}_{ij} \cdot w_j \quad (10)$$

**Stage 4:** Based on the Weighted Product Model (WPM) i. Calculating the overall relative importance of the alternative:

In this step, the total relative importance values according to WPM are calculated with the help of the formula below. For the value of each alternative criterion on the normalized decision matrix, the power of the relevant criterion weight is taken and the  $Q_i$  (2) value is calculated by multiplying the values respectively for each alternative.

$$Q_i^{(2)} = \prod_{j=1}^n (\bar{x}_{ij})^{w_j} \quad (11)$$

**Stage 5:** Calculation of the weighted common general criterion value for Weighted Sum and Weighted Multiplication Models:

$$Q_i = 0.5Q_i^{(1)} + 0.5Q_i^{(2)} = 0.5 \sum_{j=1}^n \bar{x}_{ij} \cdot w_j + 0.5 \prod_{j=1}^n (\bar{x}_{ij})^{w_j} \quad (12)$$

**Stage 6:** Calculating the Total Relative Importance of the Alternatives:

Within the scope of the WASPAS method for the ranking of the decision-making process, a general model has been developed to determine the total relative importance of the alternatives.

$$Q_i = \lambda Q_i^{(1)} + (1 - \lambda) Q_i^{(2)} = \lambda \sum_{j=1}^n \bar{x}_{ij} \cdot w_j + (1 - \lambda) \prod_{j=1}^n (\bar{x}_{ij})^{w_j} \quad (\lambda = 0, 0.1, 0.2, \dots, 1) \quad (13)$$

The identified alternatives are ranked according to the  $Q$  value, that is, the best alternative must have the highest  $Q$  value. When  $\lambda=0$ , the WASPAS method turns into WPM, and when  $\lambda=1$ , it turns into WSM.

In addition, the variance of the WASPAS method seen in equation (13) is estimated based on WSM and WPM and is shown with the  $\lambda$  coefficient. Accordingly, the optimal  $\lambda$  value in the study was calculated with the help of the following formula (Zavadskas et. al. 2012: 4).

$$\lambda = \frac{\sigma^2(Q_i^{(2)})}{\sigma^2(Q_i^{(1)}) + \sigma^2(Q_i^{(2)})} \quad (14)$$

## 2.2. Analysis Results

In the automotive industry in our country, buses, unlike the automobile class, are offered for sale by the relevant vehicle manufacturers through domestic production. As in many other branches of industry, developments and domestic designs initially made in the military fields are later integrated into the transportation segment and put into use. Major conventional motor bus manufacturers in Türkiye, namely Otokar, Karsan, BMC, Anadolu Isuzu and Temsa, are gradually adding electric buses to their product ranges and continuing their research and development activities on this subject.

Within the framework of increasing environmental awareness and smart urbanism principles, local governments advancing towards the main goal of zero-emission sustainable public transportation are forcing bus manufacturers to produce transportation vehicles that have zero carbon emissions and protect the environment with electric traction systems. Thanks to the absence of an internal combustion engine in the electric vehicle concept and high-torque electric motors that do not require a transmission, it operates silently and offers innovations that are beneficial in significantly reducing noise pollution.

At this point, although the expectations in urban transportation are for environmentally friendly vehicles, there is also an expectation from these vehicles that diversify with the developing technology. With electric traction systems, high reliability, low maintenance costs and infrastructure and initial investment costs, high efficiency in terms of energy per passenger, quiet and safe journey, strong but softer acceleration and braking, high journey quality, mechanical reliability and efficiency, high maneuverability; it is desired to meet objectives such as capability, long service life, high acceleration and climbing performance, and low energy consumption cost (Hamurcu and Eren, 2018: 5). In this context, 10 alternative high-capacity electric vehicles produced and offered for sale in Türkiye were determined for evaluation. Currently, electric buses in Türkiye are produced in 2 main categories. The first is the battery electric bus concept, models with different charging technologies for public transportation systems, ranging from 5.8 m to 26 m, with different charging infrastructure requirements; In the other category, the production and sale of trolleybuses, which are electric buses of 24m - 25m that generally receive their power from an electric line suspended along the road, are also produced and sold. In this study, electric buses produced and sold in Türkiye, which are in the first category, were evaluated.

In addition, based on the literature detailed above, 10 evaluation criteria were determined in line with the features of the vehicles. Data regarding the criteria were received as of September 2023. The data was compiled from the official web addresses of the relevant brand and model. The electric buses and evaluation criteria evaluated are shown in Table 2. Among the criteria, average consumption is expected to be low, charging time is short and efficiency ratio, defined as battery capacity per average range, is expected to be low. On the other hand, it is desired that the range, battery capacity, engine power, torque, seat capacity and climbing ability be high.

**Table 2:** *Buses Considered and Evaluation Criteria*

Electric Bus Brands-Models	Criteria	Criteria Evaluation
Bozankaya E Bus 10	K1: Average Consumption (kWh per 100 km)	Min.
Temsa Avenue Electron – Avenue EV	K2: Range Average (WLTP Estimated)	Max.
Karsan e-ATA 12	K3: Battery Capacity (kWh)	Max.
Bozankaya E Bus Sileo s12	K4: Fast Charging Time (hours with 150 kW DC fast charging)	Min.
Karsan e-ATAK	K5: Engine Power (kW)	Max.
Otokar Kent Electra E Kent C	K6: Maximum Torque (Nm)	Max.
Temsa MD9 ElectriCITY	K7: Seat Capacity	Max.
BMC Neocity Electric	K8: Climbing Ability	Max.
Anadolu Isuzu NovoCiti Volt	K9: Efficiency Rate (Battery capacity/average range) (wh/km)	Min.
Otokar Doruk Electra	K10: Maximum Speed (kmh)	Max.

The weights of the performance criteria were calculated with the Entropy method. Calculated Entropy criterion weight values ( $w_j$ ) are shown in Table 3. Accordingly, the first two most important performance criteria are maximum torque (K6) and battery capacity (K3). The lowest performance criteria are; efficiency ratio (K9) and maximum speed (K10). Since the 10 criteria used in the analysis will receive an equal weight of 10% each, the criteria with an Entropy weight of more than 10% are highlighted in the Table.

**Table 3:** *Entropy and Equal Weights of the Criteria Used in the Analysis*

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	Total Weight
Entropy Weights ( $w_j$ )	0,047	0,079	0,176	0,131	0,163	0,236	0,065	0,054	0,043	0,005	1
Entropy Weight Cardinality	8	5	2	4	3	1	6	7	9	10	
Equal Weight	0,10	0,10	0,10	0,10	0,10	0,10	0,10	0,10	0,10	0,10	1

Then, the performance of the buses was evaluated using the WASPAS method and they were ranked. After calculating the  $Q_i^{(1)}$  and  $Q_i^{(2)}$  values within the scope of WSM and WPM, the Weighted Common General Criterion Values  $Q_i$  were calculated and then the ranking was made. In the WASPAS method, the lambda ( $\lambda$ ) effect is examined in order to increase the ranking accuracy and efficiency of the decision-making process. The  $\lambda$  effect on the ranking was also calculated, which is a more general step to determine the overall relative importance of the alternatives.  $Q_i$ , ranking values and Optimal  $\lambda$  Values are shown in Table 4.



**Table 4:** Ranking According to Weighted Common General Criteria and  $\lambda$  Values

Electric Bus Brands-Models	By Entropy Weight			By Equal Weight		
	Qi	W	$\lambda$	Qi	W	$\lambda$
Otokar Kent Electra E Kent C	0,810	1	1	0,803	2	2
Temsa MD9 ElectriCITY	0,766	2	2	0,807	1	1
Temsa Avenue Electron – Avenue EV	0,763	3	3	0,783	4	4
Karsan e-ATA 12	0,757	4	4	0,758	5	5
Anadolu Isuzu NovoCiti Volt	0,738	5	5	0,787	3	3
BMC Neocity Electric	0,689	6	6	0,711	8	8
Bozankaya E Bus Sileo s12	0,667	7	7	0,735	6	6
Karsan e-ATAK	0,667	8	8	0,728	7	7
Bozankaya E Bus 10	0,630	9	9	0,709	9	9
Otokar Doruk Electra	0,409	10	10	0,628	10	10
<b>Optimal Lambda Value</b>	0,569			0,657		
<b>Qi: Weighted Common General Criterion Value</b>						
<b><math>\lambda</math> : Sorting According to Optimal Lambda Values</b>						
<b>W: Sorting by WASPAS Result Values</b>						

According to Table 4; The best performing electric bus is Otokar Kent Electra according to entropy weights, while it is Temsa MD9 ElectriCITY according to equal weights. On the other hand, the worst performing buses are Otokar Doruk Electra and Bozankaya E Bus 10 in both weights, respectively. In the WASPAS method, the lambda ( $\lambda$ ) effect is examined in order to increase the ranking accuracy and efficiency of the decision-making process. The  $\lambda$  effect on ranking, which is a more general step to determine the overall relative importance of the alternatives, was calculated and given in Table 4.

As can be seen in Table 4, since the Optimal  $\lambda$  values are above 50 percent, both W and L rankings are the same. In this case, when the effect of optimal  $\lambda$  on the ranking was examined, the same result was achieved as the Qi ranking, and there was no performance ranking change.

### 3. Conclusion

In the study, the performance of electric buses used in the Turkish public transportation system and produced and sold in Türkiye was measured using entropy and waspas methods, taking into account ten criteria. The first two most important performance criteria are maximum torque (K6) and battery capacity, while the lowest performance criteria are efficiency rate (K9) and maximum speed (K10).

In the study, the highest performing electric bus for the analysis period is Otokar Kent Electra according to entropy weights, and Temsa MD9 ElectriCITY according to equal weights. On the other hand, the worst performing bus is Otokar Doruk Electra in both weights. In the study, unlike other studies, the results did not change in the WASPAS performance ranking based on the optimal lambda value. However, it should not be forgotten that the ranking is carried out in terms of the selected criteria, and the ranking may differ when the criteria and analyzed periods are changed.

Electric buses, on the other hand, are still less common. Currently, the reliability of electric buses is still significantly below that of conventional internal combustion engines. It leads to additional investment costs as more electric buses are required to meet the same peak service level. In addition, maintenance and operating costs, which should theoretically be lower than conventional engines, are higher in practice due to less availability of spare parts, higher spare parts costs and longer repair times. Battery costs are still very high and batteries have a limited lifespan. These problems are typical for new technologies. Electric buses are therefore not yet considered financially viable compared to conventional units, even with carbon financing. However, various

options are being tried to solve the range, battery weight and battery cost issues. Electric vehicle technologies and investments are progressing very rapidly. As a result of this rapid development, it is predicted that the cost of electric buses will decrease, and while costs will decrease, battery capacity and efficiency will increase. As a result, such systems can be a good alternative to buses with internal combustion engines. On the other hand, it should be taken into account that the need for electrical energy will increase, especially within the framework of the acceptances made for the transition of public transportation vehicles to electric systems. If the electrical energy production facilities used in the current method of supplying this energy continue to be used as they are, there may be a deficit in energy supply. In this way, electrical energy production should be increased, and while doing this, renewable resources should be given priority whenever possible.

## References

- Akman, G., & Alkan, A. (2016). İzmit kent içi ulaşımda alternatif toplu taşıma sistemlerinin aksiyomlarla tasarım yöntemi ile değerlendirilmesi. *Pamukkale University Journal of Engineering Sciences*, 22(1), 54–63. <https://doi.org/10.5505/pajes.2015.55376>
- Akpınar, M. E. (2016). Üniversite ring sistemi kalitesinin optimizasyonu. *Uluslararası Katılımlı 16. Üretim Araştırmaları Sempozyumu, 12-14 Ekim 2016 İstanbul*, 50–55.
- Alakaş. H. M., Yazıcı. E., Cebeci. S., Yılmaz. E. E., & Eren. T., (2020). Toplu ulaşım sistemlerinde araç tipi seçimi: Kırıkkale kampüs hattı örneği, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ocak 2021 11(1), 269-287.
- Apak, S., Gögüş, G. G., & Karakadılar, İ. S. (2012). An analytic hierarchy process approach with a novel framework for luxury car selection. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 58, 1301– 1308. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.09.1113>
- Arslan, H.M. (2017). Determination of optimal vehicle selection of logistic companies with AHP-ARAS hybrid method. *Alphanumeric Journali* 5(2), 271-282. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/372271>
- Aydın, S., & Kahraman, C. (2014). Vehicle selection for public transportation using an integrated multi criteria decision making approach: A case of Ankara. *Journal of Intelligent and Fuzzy Systems*, 26, 2467–2481. <https://doi.org/10.3233/IFS-130917>
- Aydın, Ü., Ural, M. & Demireli, E., (2018), Türk bankacılık sektöründe entropi ve waspas yöntemleri ile finansal performans ölçümü, *Uluslararası Katılımlı 22. Finans Sempozyumu Bildiriler Kitabı* 10 -13 Ekim 2018 – Mersin içinde (ss. 1123-1138).
- Babacan, A. (2020). Türkiye’de orta gelir grubuna yönelik otomobil seçimi: çok kriterli karar verme yöntemi olarak VİKOR yöntemi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 293–307.
- Babakan, A. S., Taleai, M., & Alimohammadi, A. (2013). Public transportation mode selection in an urban corridor: application of multi-criteria decision-making methods. *Urban-Regional Studies and Research Journal*, 5(18), 1–6.
- Banister, D. (2005). *Unsustainable transport. City transport in the new century*. London: Routledge.
- Büyükközan, G., Feyzioğlu, O., & Göçer, F. (2018). Selection of sustainable urban transportation alternatives using an integrated intuitionistic fuzzy Choquet integral approach. *Transportation Research Part D*, 58 (December 2017), içinde (pp. 186–207). <https://doi.org/10.1016/j.trd.2017.12.005>
- Cao, W., Zhou, Y., Güneralp, B., Li, X., Zhao, K., & Zhang, H. (2022). Increasing global urban

- exposure to flooding: An analysis of long-term annual Dynamics. *Science of The Total Environment*, 817, 153012.
- Cuma, M. U., Cengiz, A. H., & Tümay, M. (2016). Çukurova Üniversitesinde kentsel elektrikli araç ulaşımı ve şarj istasyonu uygulama simülasyonu. *Çukurova Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 31(2), 343-354.
- Çelikoğlu, S. H. & Hülagü B. (2018). Karayolu ulaştırmasının çevresel etkilerinin azaltılmasında elektrikli araçlar ve Türkiye'deki yeri. *4.Ulusal Karayolu Kongresi ve Sergisi*, Kasım 2018, Ankara, Türkiye.
- Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (2022). 2053 net sıfır emisyon hedefimize giden yolda uzun dönemli stratejimizi hazırlıyoruz. <https://iklim.gov.tr/2053-net-sifir-emisyonhedefimize-giden-yolda-uzun-do-nemli-stratejimizi-hazirliyoruz-haber-33> (Access Date:12.11.2023)
- Deakin, M., Curwell, S. & Lombardi, P., (2002). Sustainable urban development: the framework and directory of assessment methods. *J. Environ. Assess. PolicyManage.* 4, 171–197.
- Demirci, A. (2020). Nakliye aracı seçimi: çok kriterli karar verme modeli önerisi. *Antalya Bilim Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 17–33.
- Doğan, E. M., Eren, M., & Çelik, K. (2017). Lojistik sektöründe ağır ticari araç seçimi problemine yönelik Copras - G yöntemi ile karar verme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 153–178.
- Dündar, A. O. (2021). Türkiye'deki büyükşehirlerin karayolu ulaşımı kaynaklı sera gazı emisyon miktarının karşılaştırmalı analizi. *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 7(2), 318-337.
- Genç, C. (2021). *Türkiye'nin Paris iklim anlaşması dâhilindeki yükümlülükleri ve iklim değişikliğinin bu yükümlülükler üzerindeki etkisi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] İskenderun Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İskenderun.
- Hamurcu, M., & Eren, T. (2017). Selection of monorail technology by using multicriteria decision making. *Sigma Journal of Engineering and Natural Sciences*, 8(4), 303–314. <http://www.eds.yildiz.edu.tr/AjaxTool/GetArticleByPublishedArticleId?PublishedArticleId=2547>.
- Hamurcu, M., & Eren, T. (2018). Yüksek kapasiteli elektrikli otobüslerin seçiminde hibrit çok kriterli karar verme uygulaması. *Transist 11. Uluslararası Ulaşım Teknolojileri Sempozyumu ve Fuarı*, 1-10. (Access Date: 22 Kasım 2023). <https://www.researchgate.net/publication/328900427>
- Hamurcu, M., & Eren, T. (2020). Electric bus selection with multicriteria decision analysis for green transportation. *Sustainability* 12(7). <https://doi.org/10.3390/su12072777>
- Hamurcu, M., & Eren, T., (2018). A hybrid approach of analytic hierarchy process-TOPSIS and goal programming for electric automobile selection. *The 2018 International Conference of the African Federation of Operational Research Societies (AFROS 2018)*, 2th–4th July, Tunis, Tunisia.
- Hamurcu, M. & Eren, T., (2018). Yüksek kapasiteli elektrikli otobüslerin seçiminde hibrit çok kriterli karar verme uygulaması. *Transist 2018 Bildiri Kitabı*, [https://www.researchgate.net/publication/328900427\\_yuksekkapasiteli elektrikli otobuslerin\\_seciminde\\_hibrit\\_cok\\_kriterli\\_karar\\_verme\\_uygulaması](https://www.researchgate.net/publication/328900427_yuksekkapasiteli elektrikli otobuslerin_seciminde_hibrit_cok_kriterli_karar_verme_uygulaması) (Access Date: 15 Kasım 2023).
- Kabak, M., & Uyar, Ö. O. (2013). Lojistik sektöründe ağır ticari araç seçimi problemine çok

- ölçütlü bir yaklaşım. *Gazi Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 28(1), 115–125.
- Ömürbek, N., Karaatlı, M., Eren, H., & Şanlı, B. (2014). AHP temelli PROMETHEE sıralama yöntemi ile hafif ticari araç seçimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(4), 47–64.
- Önçağ, A.Ç., Üzkat, H., Yeşil, Z.C. & Eliiyi U., (2021), Elektrikli otobüsler üzerine karşılaştırmalı bir değerlendirme: İzmir şehir içi saha analizi, *Pamukkale Univ Muh Bilim Derg*, 27(1), 43-51.
- Patil, A. N., Bhale, N. G. P., Raikar, N., & Prabhakaran, M. (2017). Car selection using hybrid fuzzy ahp and grey relation analysis approach. *International Journal of Performability Engineering*, 13(5), 569–576. <https://doi.org/10.23940/ijpe.17.05.p2.569576>
- Shafabakhsh, G. A., Hadjihoseinlou, M., & Taghizadeh, S. A. (2014). Selecting the appropriate public transportation system to access the Sari International Airport by fuzzy decision making. *European Transport Research Review*, 6(3), 277–285. <https://doi.org/10.1007/s12544-013-0128-7>
- Singh, R., & Avikal, S. (2019). A MCDM-Based approach for selection of a sedan car from indian car market. harmony search and nature inspired optimization algorithms, 741, 569–579. <https://doi.org/10.1007/978-981-13-0761-4>
- Smadi, S. & Hussein, M. (2020). Electric bus in Mena. Policy paper, Friedrich-ebert-stiftung and centre for transport excellence (CTE. November 2020, <https://Library.Fes.De/Pdf-Files/Bueros/Amman/17182.Pdf> (Access Date: 15.11.2023).
- Süt, N. İ., Hamurcu, M., & Eren, T. (2019). Kampüste yeşil ulaşım uygulaması: ring araçlarının seçimi için bir karar verme süreci. *Gazi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 5(1), 9–21.
- Şengül, Ü., Eren, M., & Shiraz, S. E. (2012). Bulanık AHP ile belediyelerin toplu taşıma araç seçimi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 40(Aralık), 143-165.
- Topal, O. (2019). Türkiye toplu ulaşım sisteminde elektrikli otobüsler. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 15, 155-167.
- Topal, O. (2023). Yerel yönetimlerin elektrikli otobüs alımları için 4734 Sayılı Kamu İhale Kanunu Uygulamaları çerçevesinde örnek bir yaklaşım. *Çevre, Şehir ve İklim Dergisi*. 2(3), 294-310.
- Tzeng, G. H., Lin, C. W., & Opricovic, S. (2005). Multi-criteria analysis of alternative-fuel buses for public transportation. *Energy Policy*, 33(11), 1373–1383. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2003.12.014>.
- Varol S., Öztürk Z. & Öztürk O. (2018). İstanbul’da karayolu yolcu taşımacılığında elektrikli araç kullanımının incelenmesi. *El-Cezeri Fen ve Mühendislik Dergisi*, 5(2), 367-386.
- World Health Organization, The global health observatory, air pollution data por-tal, Online erişim: <https://www.who.int/data/gho/data/themes/air-pollution>. (Access Date: 03/11/2023).
- Yaliniz, P., Bilgic, S., Vitosoglu, Y. & Turan, C., (2011). Evaluation of urban public transportation efficiency in Kutahya, Turkey. *Proc. Soc. Behav. Sci.* 20, 885–895.
- Yavaş, M., Ersoz, T., Kabak, M., & Ersoz, F. (2014). Otomobil seçimine çok kriterli yaklaşım önerisi - proposal for multi-criteria approach to automobile selection. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 2(4), 110–118.

- Yaykaşı, M., & Ecemiş, O. (2018). Otomobil satın alma probleminde çok kriterli karar verme yöntemleriyle bir uygulama. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(26), 977–997. <https://doi.org/10.20875/makusobed.500167>.
- Zavadskas, E.K., Antucheviciene, J., Saparauskas, J. & Turskis, Z., (2013). MCDM methods WASPAS and MULTIMOORA: verification of robustness of methods when assessing alternative solutions. *Economic Computation & Economic Cybernetics Studies & Research*, 47(2): 1-5
- Zavadskas, E.K., Turskis, Z., Antucheviciene, J. & Zakarevicius, A., (2012). Optimization of weighted aggregated sum product assessment. *Electronics and Electrical Engineering*, 122(6): 3-6.
- Zhang, W.G., Lui, Y.J. & Xu, W.J. (2012), A Possibilistic mean-semivariance-entropy model for multi-period portfolio selection with transaction costs. *European Journal of Operational Research*, 222(2): 341-349.



*Kitap Tanıtımı / Book Review*

**DR. ENGİN ÇETİN'İN HEKİMOĞLU ALİ PAŞA, PAŞALAR ÇAĞININ  
ŞEYHÜLVÜZERASI BAŞLIKLİ KİTAP İÇİN YAZDIĞI DEĞERLENDİRME YAZISINA  
KİTABIN MÜELLİFİNİN CEVABI**

**Mehmet Yılmaz AKBULUT<sup>1</sup>**

**Öz**

Bu yazı Dr. Engin Çetin tarafından bu derginin 78. sayısında yayımlanan müellifi olduğum kitap hakkında yazılan değerlendirme yazısına cevaben yazılmıştır. Söz konusu tenkit yazısı, 600 sayfalık eserin ilk bölümünün toplamda yaklaşık otuz sayfalık kısmındaki beş sayfadaki bazı paragraflara ve dipnotlara odaklanmış, bir sadrazamın yetmiş yıllık serencamını, kariyerini, siyasetini ve ilişkilerini kapsayan onlarca iddia, çıkarım, tez, hipotezden meydana gelen örgü hakkında faydalı bir yorum yapmamıştır. Söz konu beş husus hakkında gerekli cevaplar verilmiştir. Tenkit adı altında yayımlanan, kitabı tenkit etmekten ziyade anlatı ve kurgu ile irtibatsız bilgilerin sunulduğu bu yazı kitabın kurgusu, yapısı ya da tarihsel tezleriyle alakalı herhangi bir değişikliği icap ettirmemektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Hekimoğlu Ali Paşa, Defteroloji, XVIII. Yüzyıl

**THE AUTHOR'S RESPONSE TO DR. ENGİN ÇETİN'S REVIEW OF THE BOOK  
HEKİMOĞLU ALİ PASHA, PAŞALAR ÇAĞININ ŞEYHÜLVÜZERASI**

**Abstract**

This article is written in response to the review of my book by Dr. Engin Çetin published in the 78<sup>th</sup> issue of this journal. The review focuses on some paragraphs and footnotes in five pages of the first chapter of the 600-page book, which is about thirty pages in total, and does not make any valuable comment on the organization of dozens of claims, inferences, theses, hypotheses, which covers the seventy-year career, politics, and relations of a grand vizier. Necessary answers have been given on the five issues in question. This review, which is published under the title of criticism, does not criticize the book, but rather presents information that is unconnected with the narrative, and does not necessitate any change in the structure or historical theses of the book.

**Keywords:** Hekimoğlu Ali Pasha, Defterology, XVIIIth century

<sup>1</sup> Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, myakbulut@29mayis.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9299-7498

**Başvuru Tarihi** (Received):

**Kabul Tarihi** (Accepted): 26.01.2024

Dr. Engin Çetin'in *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*'nin 78. sayısında (2023, s. 511-521) yayımlanan, müellifi olduğum *Hekimoğlu Ali Paşa Paşalar Çağının Şeyhülvüzerası* başlıklı kitap hakkında yazdığı tenkide cevaben bu yazıyı kaleme alma ihtiyacı duydum.

Dr. Çetin'in, "biyografi sahasının problematiklerinden ziyade *defteroloji*'nin biyografi inşasındaki yeri ve önemini göstermek *kaygısı*" ile yazdığı bu yazı, esere teknik manada katkı sağlayabilecek birtakım arşiv kayıtlarına işaret eder ki bu özel ilgisi için kendisine müteşekkirim. Bununla birlikte Dr. Çetin'in bu katkılarının inşa edilen biyografinin "omurgası", esası ve nihayet tarihî tezleri ile bir alakası bulunmamaktadır. Münekkit henüz yazısının özet kısmında "Bu vesileyle gerekli akademik donanım ve doğru metodolojiye sahip olunmadan yazılan biyografilerin ne tür hata ve eksiklikler içerdiği misalleriyle gösterilmiştir." ifadesiyle tüm eseri kuşatacak bir değerlendirme yapmayı vaat etmiştir. (Çetin, 2023: 511) Her ne kadar bu ifade ilan edilen "kaygı" ile çelişiyor olsa da yazı cüzi ilaveler ve havalı malumatfuruşluklar dışında biyografinin kurgusunu ya da yapısını değiştirebilecek herhangi bir katkı sunmaz. Kitabın yapısında bir değişikliğe yol açamayan toplam beş husus, müphem imalarının, kitap yerine müellifi hedef alan bilgisizlik ve tecrübesizlik ithamlarının aralarına serpiştirilmiştir.

Söz konusu tenkit yazısı, 600 sayfalık eserin ilk bölümünün toplamda yaklaşık otuz sayfalık kısmındaki beş sayfadaki bazı paragraflara ve dipnotlara odaklanmış, bir sadrazamın yetmiş yıllık serencamını, kariyerini, siyasetini ve ilişkilerini kapsayan onlarca iddia, çıkarım, tez, hipotezden meydana gelen örgü hakkında faydalı bir yorum yapmamıştır. Dr. Çetin'in "omurga" ilan ettiği noktalardaki katkılarına ve düzeltilerine ilişkin cevaplarımı aşağıda serdederken, kitabın yapısını değiştirmeyen ve bazıları kitabın yapısıyla ve metnin akışıyla tamamen alakasız olan bu hususların nasıl "daha değerli" bir eser ortaya çıkmasına katkı sağlayacağını, *tarihçilerin* takdirine bırakıyorum.

1- (Akbulut, 2022: 57) hakkındaki yoruma cevaben: Dr. Çetin "arşiv kaynaklarının kullanımına dair ilk ciddi hataların paşanın babası Nuh Efendi'nin biyografisinde" olduğunu iddia eder ve defter kayıtlarından Nuh Efendi'nin sercerraah olarak 1670'te maaş almaya başladığını tespit ve bu tespitin üzerine biyografinin kurgusunun bozulduğunu ilan eder. Eleştiriye konu edilen paragrafta peşinde olunan soru Nuh Efendi'nin İstanbul'a geldiği yıllar olmakla, rastlanılan en erken kayıt olan 1664 tarihli defterdeki *Nuh* ismi hem metin içinde hem de dipnotta ihtiyat ifadeleri ile sunulmuş, defterdeki bu kişinin Nuh Efendi'ye dair ilk işaret *olabileceği* kaydedilmiştir. Fakat bu ihtiyatın bir neticesi olarak söz konusu tarih Nuh Efendi hakkında en erken kayıt ilan *edilmemiş*, hemen o satırlarda en erken tarih olarak başka bir vesika üzerinden 1667 tarihine işaret edilmiş ve bu vesikanın "Nuh Efendi'nin İstanbul'da rastlayabildiğimiz ilk izi" (s. 57) olduğu açıkça yazılmıştır. Bu 1667 tarihli belge, defter serilerinden desteklenmediği için Dr. Çetin tarafından makbul görülmemiştir. Münekkit defterler yerine tenkit etmek istediği kitaba odaklansaydı, sayfa 55'ten itibaren biyografinin nasıl kurgulandığını görür, 1670 tarihli kaydın ancak bir dipnot eki olabileceğini anlardı. Bu sayfalarda Nuh Efendi'nin vefat tarihi ve kaynakların zikrettiği ölüm yaşı üzerinden doğmuş olabileceği tarih aralığı tahmin edilmiş, bu bilgi ile Padova Üniversitesi kayıtları taranarak Girit kökenliler aranmış, baba adı, 1670-1673 Girit tahriri ve Nuh Efendi'nin tercüme ettiği eserdeki ipuçları üzerinden İstanbul'a ne zaman gelmiş olabileceği tartışılmıştır. (s. 55-57) Girit tahriri dolayısıyla bu varış tarihinin 1670 öncesi olduğu aşıkâr olmuş ve bu bilgiye göre bazı izler aranmıştır. Öte yandan bir arka sayfa çevrildiğinde de "Vesikalar Nuh Efendi'yi 1667'den sonra bir daha ancak yedi sene sonra İshakça Kalesi'nde seferler sırasında Sultan IV. Mehmed ve Fâzıl Ahmed Paşa'nın yanında karşımıza çıkartır" (s. 58.) cümlesi görülebilir. Bu durumda Nuh'un 1667 ile 1674 arasında bir tarihte cerrah sınıfına geçtiği ortaya çıkmıştır. Biyografik anlatının hangi bilgilerle, nasıl inşa edildiğini anlamak için hiç vakit ziyan etmeyen Dr. Çetin kitapta bu ve başka bağlamlarda kullanılan bir defter serisinden 1670 tarihli "Akbulut'un tespit edemediği" bir *ibtida kaydı* "bulmuş" ve transkribe ettiği bu kaydın tüm kurguyu değiştireceği iddiasına kolaylıkla

varabilmiştir. 1670 tarihli kayıt kitabın bu bölümünün ya da bu sayfaların herhangi bir iddiasını ya da kurgusunu değiştirmemektedir. Zira kitabın kurgusu bu bilgiyi desteklediği gibi, mevcut diğer belgeler bunu yalanlamaz. 1667 tarihli belgede Nuh bir *tabib* olarak karşımıza çıkar. (“Vesikanın imza kısmında “Bende Nuh Tabib” bulunur”, s. 57, d.n. 30.) Öte yandan kitabın anlatısı Nuh’un ne zamandan itibaren sercerrah olarak maaş aldığını herhangi bir şekilde sorgulamaz, ki böyle bir kayıt bulununca kurgu değişsin. Diğer bir husus, sercerrahlık maaş başlangıcı kaydının 1670 tarihli olması 1667 tarihli Nuh Efendi’nin *tabip* olarak istihdam edildiğine dair vesikayı nasıl kadük bıraktığıdır. Bir şahsın İstanbul’daki kronolojik olarak ilk izini arayan tarihçi, defterde daha sonra bir kayıt bulursa önceki tarihli kayıtları görmezden gelmek zorunda mıdır? Dr. Çetin’in, “her hâlükârda bunun defter kaydına ulaşılması gerekir” ve “Akbulut’un Nuh adlı bir tabibin 1667’de terakki alarak 50 akçe yevmiyeye ulaştığına dair perakende evraka dayandırdığı iddiası ise defter serileri üzerinden desteklenmelidir” gibi kendini tekrar eden hükümleri bu sorulara cevap vermekten uzak olup tarih yazımı ve tarihsel biyografi sahası için de yersiz ve mesnetsiz gözükmektedir.

1670 tarihli Nuh Efendi’nin ibtida kaydı, *Hekimoğlu Ali Paşa* biyografisinin kurgusunda hiçbir değişikliğe yol açmadığı gibi, Nuh Efendi’nin kitapta kurgulanan hayat hikâyesinde de bir farklılaşmaya yol açmaz. Bu kayıt kitabın yeni baskılarında sayfa 58’deki 33. dipnota zeyl edilebilecek bir malumattır.

- 2- (Akbulut, 2022: 58) hakkındaki yoruma cevaben: Kitabın bu sayfasında Nuh Efendi için kullanılan belgenin bir maaş geliri olmadığı, belgenin bir tahvil tezkiresi olduğu hususu doğrudur, bu düzeltme için Dr. Çetin’e müteşekkirim. Bu hatamın düzeltilmesi önemli ve değerlidir. Fakat bu hatamın, biyografinin yapısı ve Dr. Çetin’in vurguladığı “doğru bir kronoloji” inşa etme gayesine nasıl zarar verdiği belirsizdir. Nuh Efendi’nin tasarrufundaki bir mukataadan hazineye para yatırıldığını gösteren bu belge, bahsedilen miktar paranın Nuh Efendi’nin *tasarrufunda* olduğunu göstermektedir; nitekim 57. sayfadan 58. sayfaya kadar metin takip edildiğinde biyografinin Nuh Efendi’nin mühtedi bir tabiplikten varlıklı bir saray hekimliğine giden serencamına işaret ettiği anlaşılmaktadır. Bunun dışında başka bir yorum yapılmamış, bu veriler sunulduktan sonra şu ifade bir uyarı olarak düşünülmüştür: “Hekim ve cerrahbaşların edindikleri servetlerin kaynaklarını tam olarak tespit etmek hayli zordur.” (s. 59) Biyografinin ve hatta söz konusu paragrafların bağlamını, dipnotların cımbızlanmasına ve katalog taramasına terk eden Dr. Çetin, bir buçuk sayfa boyunca Nuh Efendi’ye verilen mukataanın kayıtlarını takip eder ve bu uyarıyı dikkate almaz. Kendi tavsiyesi olan akademik metinlerde “ağyârını mâni” etme ilkesine sadık kalmadan bağlamsal değeri olmayan (ama tabii değerlendirme yazarının defterler konusundaki yeterliliğini ortaya koyan) bilgiler tadat eder durur. Belki ileride Nuh Efendi için yazılacak bir biyografide cüzi bir mana ifade edebilecek olan bu transkribe edilmiş kayıtların, Ali Paşa biyografisinin yapısıyla, “omurgasıyla” ne ilgisi olduğunun bir izahı yine sunulmaz. Bu bilgilerin eserde olması gerektiği hükmüne nasıl varıldığı hususu ise, Dr. Çetin’in defterler hakkında aktardığı didaktik bilgilerin arasında kaybolup gitmiş gözüküyor. Bu satırlarda kitabın eleştirisi artık geri plana düşmüş, taramalar neticesinde çıkan bilgiler yorumlanmaya başlamıştır. Münekkit de durumun farkına varıp “bu veriler müstakil bir başka incelemeye konu edilecek kadar önemlidir” ifadesiyle bu tuhaf durumu özetler. Kitabın herhangi bir yerinde ihtiyaç duyulmamış, bütünü ne kadar gösterdiği tartışmalı, gereksizliği şüphesiz bilgiler bir buçuk sayfa boyunca çeşitli transkripsiyonlarla bezenir.

Öte yandan Nuh Efendi’nin “bulduğu” maaş kayıtlarını takip eden Dr. Çetin, bir defterde Nuh Efendi’nin ölüm tarihine de rastlar, iyi ki de rastlar; aksi hâlde dönemin birçok kaynağında maruf olan, hatta ikincil literatür için de harçalem bir bilgi olmuş bu vefat tarihini defter kayıtlarından takip etmek gibi keyifli ve eğitici bir faaliyetten mahrum kalırdık. Kitapta sayfa 57 (d. n. 25) ve sayfa 67 (d. n. 82)’de iki farklı çağdaş kaynak üzerinden, Nuh Efendi’nin ölüm



sebebi, ölüm yaşı ve tam tarihi verilmiştir. Bu kitaptan önce de malum olan bir tarihin bir defterdeki “müteveffâ keşidesi” sayesinde münekkit tarafından tespit edilmesi ve bu defter kaydının kitapta görülmemiş olması “akademik donanımdan yoksun olmak” manasına mı gelir? Akademik donanımın Dr. Çetin tarafından nasıl tanımlandığını bilemiyorum, ama bu yorumlara uygun bir tanımlı olduğunu da henüz görmedim. Bir defterden, kitabın içinde olan bir bilgiyi bulup bunu “ihmal edilen bu ayrıntılar esasen biyografinin en önemli unsurlarıdır” ifadesiyle sunmak ve mevcut bilgiyi zikretmemek en hafif ifadesiyle ‘akademik nezaketten yoksun olmak’tır. Tabii kitabı okumamış olup bu değerlendirmenin ışığında hareket edenler için, kitapta Nuh Efendi’nin ölüm tarihi verilmemiş intibasının yaratılması başarılıdır. Bir ibtida kaydı ile kronolojinin çöktüğüne inanacak naif okurlar bu “müteveffâ keşidesini” görünce kitabın münekkit tarafından ‘âdeta yeniden yazılmış’ olduğunu ilan edebilirler.

- 3- (Akbulut, 2022: 78) hakkında yoruma cevaben: Ali Paşa’nın gençlik yıllarındaki kariyer çizgisinin takip edildiği sayfaların ilk kısımları için Dr. Çetin tarafından bir eleştiri getirilmiş, “arşiv kaynaklarının kullanımını bakımından ciddi hatalardan” söz edilmiştir. 1705 tarihinde Ali Bey’in kapıcıbaşı olarak tayin edildiğini tespit eden münekkit bu tespitinde haklıdır, fakat bu bulgunun kitabın kurgusunda neyi değiştirdiğini, mevcut yapıda hangi iddiaları ve çıkarımları hatalı kıldığını izah etmez. Diğer arşiv vesikalarından ve kaynaklardan incelikte takip edilerek kitapta, Paşa’nın 1707 yılından önceki tarihlerde Enderun’da bulunduğu ortaya konulmuş, Çorlulu Ali Paşa çevresinden olması hasebiyle faaliyetleri ve ilişkileri geniş bir siyasi örgü içinde ele alınmıştır. (s. 70-71) Öte yandan Ali’nin 1704 yılının Kasım ayında İstanbul’da hangi mahalledeki hangi evde ikamet ettiği ve bunu takip eden yıllarda Enderun’dan kapıcıbaşılığa geçtiği ifade edilmiştir. (s. 71-72) Kitapta bir Mühimme hükmüne istinaden Ali Paşa’nın “en geç” 1711 tarihinde kapıcıbaşı olduğu bilgisi verilmiş (Dr. Çetin bu bilgiyi de geçersiz ilan etmiştir, oysa kendi bulduğu yeni bilgi bu durumu teyit etmektedir) ve tüm kurgu 1711’den geriye doğru inşa edilmiştir. Daha da önemlisi kitapta biri Ali Paşa’nın oğlu olmak üzere dört çağdaş kaynağın Ali Paşa’nın silahşorluk ve kapıcıbaşılık kariyerleri hakkındaki bilgileri karşılaştırılmış, en az 1706’dan önce silahşor ve kapıcılığının olduğu izah edilmiştir. (s. 72-73) Dr. Çetin tüm anlatıyı ve onu teyit eden sair vesikayı görmeyerek (ya da görmezden gelmeyi tercih ederek) ‘benim gördüğümü görmeden biyografi yazılmaz’ iddiasını desteklemek gayretiyle bir defter serisinden Paşa’nın 1705 tarihli kapıcıbaşı olarak atanma kaydının bir suretini “bulmuştur.” Halbuki münekkit, çok değil, bir arka sayfaya dikkatlice baksaydı (s. 77) silahşorlerin tayinatlarının örneklenmesi için söz konusu defter serisinin kullanıldığını görecekti, “araştırmacıların arşiv bilgisinin” eksik olması hakkında verdiği hükümler üzerine bir kere daha düşünme ihtiyacı duyacaktı. Ya da ileriki bölümlerde, Ali Paşa’nın siyasi kariyerine *doğrudan* taalluk eden yerlerde bu defter serisinin kullanıldığını görebilirdi. (s. 319; 329; 433). Böyle bir zahmet yerine, yine efrâdını câmi, ağyarını mâni etmeyerek hem ruus hem de ibtida tezkiresini ayrı ayrı transkribe eden Dr. Çetin, okurlarını arşiv prosedürleri ve paleografya bilgisiyle etkiler. Biyografik kurgunun ve ulaşılan kaynakların bir başarısı olarak bu bilgi, kitapta erişilememiş olsa da çapraz okumalar sayesinde çıkarım olarak sunulmuş, Ali Paşa’nın Çorlulu Ali Paşa ile ilişkisi, Çorlulu’nun azlinden sonra gözden düşmesi bağlamında kuvvetle ve defalarca vurgulanmıştır. (s. 71-72; 74-76; 78-79; 81) Münekkit, “paşanın biyografisinin yedi yıllık hatayla kurgulandığı” hükmüne sadece tespit ettiği kayıt sayesinde erişebilmiştir. Kitabın bu sayfalarında Enderun’da kapıcıbaşılığa geçişin tarihinin tam olarak tespit edilemediği için sunulan yorumlar ve bu yorumlar sayesinde erişilen yeni kaynaklar söz konusu tarih aralıklarına göre kurgulanmış, böyle bir tarihin ileride tespit edilebileceği varsayılan bir bilgi olduğu göz önünde tutularak hareket edilmiştir. Ali’nin Okçuluk Sicil defterinden 1706-1710 yıllarında “Ali Bey, Hekimbaşızâde Silahşor” olarak kaydedildiği bilgisi ile (s. 72) 1706 yılı öncesinde Enderun’da izi aranmış, çeşitli vesikalarda tespit edilen ‘Ali’ler’ buna göre değerlendirilmiştir. Bu bilginin mevcut kurguyu değiştirmede, münekkittin işaret ettiği iki-üç sayfalık kısma bakılarak anlaşılabilir.

Bulunan bu ibtida tezkiresi ve ilgili ruus kaydı ile Ali Bey ile birlikte neredeyse yirmi alakasız zatın mahlullerinden derlenen maaş kayıtlarına ulaşan münekkit, bu başarısının “araştırmacıların bürokratik işleyiş ve defter serilerine dair bilgi ve tecrübelerinin önemini göstermesi bakımından oldukça kıymetli” olduğunu ifade ederken, bu tespitlerin biyografinin kurgusu ile ilgili ne sonuçları olduğunu bir sır gibi saklar.

Kitabı değerlendirmek yerine defterlerden bulduğu bilgi parçalarını yazısında ön plana çıkararak münekkit, irabta mahalli meşuk bilgilere ulaşabilme yeterliliğini birkaç kez daha gösterir. Öte yandan kitap hakkında “Ali'nin Enderun'a alınıp alınmadığı, alındıysa hangi görevlerde bulunduğu ve silahşorlüğünün mahiyeti çoğu zaman muğlak ifadelerle geçiştirilmiştir” cümlesini tenkidinde zikreden Dr. Çetin'in sayfa 69-82 arasındaki kısımları “geçitirdiği” böylece aşikâr olur. Tüm bu alakalı-alakasız bilgi ve iddia izdihamı içinde değersizleştirme işi hedefine ulaşmıştır: Bakın minare eğri!

- 4- (Akbulut, 2022: 85) hakkındaki yoruma cevaben: Bu noktadan sonra Dr. Çetin'in yazısı belge terminolojisi hakkındaki bir hataya odaklanır. Kullanılan bir “sebeb-i tahrir” ferman olarak referans verilmesinin “ciddi hatalara sebep” olduğunu ifade eden münekkit, bu hataların ne olduğunu serdetmek yerine voyvodalığa ait muhasebe defterlerine nasıl ulaşılabileceğini temayüz ve rüçhanı kendinden menkul bir tavırla öğretir. Ali Paşa'nın İstanbul'dan çıkarılması ve Yeni-il voyvodalığı görevini alması, eserde onun siyasi hizipler arasındaki konumunu tespit etmek üzere çeşitli veçhelerden izah edilmiştir. Bu belge üzerinden yine defter kayıtlarına yol açan Dr. Çetin, “pek çok kıymetli verinin tespit edilemediğine” hayıflanırken, bulduğu muhasebe kayıtlarının biyografinin “omurga”sında nasıl bir boşluğu doldurabileceği, bu defterlerin Paşa'nın Yeni-il voyvodalığı yıllarında vaki olmuş çok sayıda meselenin yorumunu ne yönde değiştirdiği, hangi “eksik hatalı değerlendirmelere” sebebiyet verdiği gibi meselelerle hiç vakit kaybetmez. Onun yerine Ali Paşa'nın Yeni-il voyvodalığı görevi esnasında tutulmuş bir defterden iki varağı yazısının ekinde paylaşmayı tercih eder. Bu defterlerin de nasıl “bulunduğu” hakkında ders vermeyi ihmal etmeyen münekkit, biyografi metninin herhangi bir şekilde ihtiyaç duymadığı, bu kitap için tarihsel bağlamı olmayan bilgilerin eklenmesini yeni baskılar için salık verir. Biyografi metni ile herhangi bir irtibat kurmak yerine, dipnotlardaki akışı, kullanılan belgelerin cinslerini (özellikle de defter olmayanlar Dr. Çetin'in tepkisini çekmiş gözükmemektedir) takip eden münekkit için vesikanın mana ve bağlamı gibi kaygılar göz ardı edilebilir görünmektedir. Bir biyograf konu ettiği şahsın kariyerinde, şahsıyla doğrudan ilgili olmayan, idarî-malî her vesikayı nakletmek zorunda mıdır? Ali Paşa'nın sadaret dönemindeki bütün divan defterlerini biyografiye eklemek mi gerekirdi? Ya da onun sadaretindeki çeşitli tüm muhasebeleri defterlerden toplu veri olarak aktarmak mı lazımdı? Dr. Çetin birkaç sayfaya ve dipnota odaklanıp, neyin olup-olması gerektiğine dair hüküm verebilecek salahiyyete sahip olduğu zehabıyla; biyografi inşa, bağlam ve tarih yazımının ilkelerini uzmanı olduğu defterolojiyle karıştırmıştır.

- 5- (Akbulut, 2022: 75-76) hakkındaki yoruma cevaben: Dr. Çetin bu noktada aslında sayfa 77-78'den bahsetmektedir, sehven 75-76 yazmıştır. Bu sayfalarda Ali Paşa'nın oğullarından Mehmed Gâlib Bey'in de 1774'te kapıcıbaşı olarak atandığına dair Cevdet tasnifinden bir ruus tezkiresi kullanılmıştır. Bu noktada da Dr. Çetin ruus defterlerine bakmanın zorunlu olduğu fikrini vurgular. Tenkidin bu noktasındaki iddianın garipliğini fark eden yazar şöyle sorar: “Biyograf kullanabileceği bir bilgiyi belgelerden elde ettiyse defterleri incelememiş olmasının ne gibi bir mahzuru olabilir?” Münekkidin bu soruya cevabı da önemlidir: “Bürokratik pek çok işlemin atlanmasına neden” olabilir. Bürokratik bir kurum hakkında bir etüt için geçerli olabilecek bu cevabın, biyografi ve tarih yazımı için bir geçerliliği yoktur. Bir ruus tezkiresi ile bir ruus defterinde bulunacak kaydın tarihsel bilgi olarak farklılık doğuracak yanları muhakkak olabilir. Eğer bu yanlar tespit edilirse haklı ve ilmî bir tenkit ortaya çıkacaktır. Ancak ortada böyle bir durum yokken (ayrıca ileri sayfaları okuyacak sabırlı okurların

göreceği üzere başka yazılı kaynaklarla da desteklenen) bir bilginin muhtemel tüm kaynaklardan neden teyit edilmesi gerekmektedir? Sahtelik şüphesi olmayan bir tezkirenin bilgi değeri şayet tartışma konusu ise, defterin bilgi değeri neden daha üstündür? Merkez bürokrasisinin yapısı için defterlerin daha güvenilir ve bütüncül bilgi vermesi perakende evrakın tarihsel (ve biyografik) bilgiye erişimdeki zayıflığını nasıl ispat eder? Defteroloji konusunda uzman olmak, defterden gelmeyen vesikayı yok hükmünde saymayı mı gerektirir? Bununla birlikte Dr. Çetin'in bu eleştirisinin başka bir boyutu da dikkat çeker ki bahsedilen atamanın mezkûr sayfalardaki tarihsel bağlamla ve anlatıyla maalesef uzaktan yakından alakası yoktur. Bu sayfalar Ali Paşa'nın silahşörlükten kapıcılığa geçmiş olduğunu, oğlu Mehmed'in de tıpkı babası gibi ileride bu kariyer çizgisini takip edeceğini izah eder ve bunu bir belge ile ispatlar. Ayrıca bu kariyer çizgisinin çağdaş bazı paşaların oğulları için de geçerli olduğu kaynaklarıyla gösterilir. (s. 78, d. n. 133)

Yine aynı satırlarda münekkit birdenbire sayfa 433'e, dipnot 376'a geçiverir. Bu sefer eleştiriye konu, Ali Paşa'nın diğer oğlu Mustafa Said Bey'in bir malikâne hissesi devridir. Münekkit burada da kullanılan belgeyi makbul bulmaz ve bu sefer dersi biraz kısa tutsa da hangi defterlere bakılması gerektiğini not eder. Bu defter ısrarını (yine bağlamsız yorum yapmanın verdiği huzursuzluğun bir göstergesi olarak) "daha uzun periyotları içeren orijinal bilgiler tespit" etmek olarak gerekçelendirir. Buradaki paragraf ve sayfaların önünde-arkasında Mustafa Said Bey'in "uzun periyotlu" malikâne bilgilerine ihtiyaç yoktur. Zira söz konusu kitap bir biyografidir, "orijinal bilgiler" ansiklopedisi değil. Bu kitap bir hayatı çeşitli tezler çerçevesinde resmeder, malumatfuruşluk iddiası taşımaz. Bağlamsız bir okumanın bağlamsız eleştiriye getirmesi durumu işte bu şekilde meydana gelir. Taşlayacak şeytan aramaktan tavafa vakit kalmaması kendini bir kere daha göstermiştir.

Dr. Çetin kitabın bir bölümünün bazı sayfalarının bazı dipnotları üzerinden bürokratik işleyiş ve arşiv kaynağı kullanımı hususlarına yönelik verdiği derslerden sonra nihai hükümlerini verir. Ancak cımbızla okuma metoduyla, kitabın defter serileri doğrultusunda "baştan sona yeniden yapılandırılması"na tavsiye edecek kadar hayati hataları nerelerde gördüğünü açıklamaya girişmez. Yazısının özet kısmında, "ciddi metot ve bilgi hatalarından" bahseden "hatalarla malul" olduğunu ilan ettiği kitabın tamamını bile değerlendirmeyen münekkit, kitabın hangi "ciddi tashihler" ile "daha değerli hâle" gelebileceği sorusunu havada asılı bırakır. Kitabın metoduyla ilgili tek bir ifade bile metinde yer almazken, "ciddi" olarak reklam edilmiş hata ilan edilen mugalatanın, kitabın kurgusu, iddiası, anlatısı ile hiçbir alakası yoktur. Bu muğlak ve temelsiz ithamların metin boyunca tehlikeli ve nezaketsiz bir üslupla bezenmesi ise bambaşka bir problemdir. Aslen İbnülemin Bahriye fonundan olan numara ve tarih künyesi verilmiş, sehven Cevdet Bahriye yazılmış *bir* belgeden yola çıkarak "Bu vesile ile arşiv kaynaklarının kod, tarih ve numaralarının müellif tarafından yeniden gözden geçirilmesinde yarar olduğunu belirtmek gerekir." ifadesi diğer tüm alakasız hususlarla beraber bir iz bırakma gayesine işaret eder. Bazen bu tür hataların ortaya çıkabileceği erbabının malumudur: aynen münekkidin eseri değersizleştirmek üzere kaleme aldığı söz konusu yazısında, yukarıda değinilen s. 77-78'in yerine s. 75-76'yı zikretmesi gibi.

Dr. Çetin'in hükümleri yanında verdiği bir tavsiyesi ise kitap boyunca geçen bazı ifadelerin "genel okuyucu için kolaylaştırıcı" olacak şekilde çıkarılabileceği yönündedir. Bu kitabın, keyfiyeti nâ-malum bir "genel okuyucu" kitlesine hitaben yazılmadığının, bir doktora araştırmasına dayanması ve ilmî hakem heyeti bulunan "Timaş Akademi" isimli bir yayınevinden çıkmış olmasından anlaşılması beklenirdi. Kitabın esas muhatabı olan tarihçiler ve sosyal bilimciler için ise çoğu çeşitli evrak ve defterlerden (!) doğrudan alıntı olan bu "yorucu ifade ve terkipler" in, bu kaynaklarla pekâlâ hemhal oldukları kabulünden hareketle yorucu olmayacağı, olsa bile lügate başvurma yorgunluğuna katlanabilecekleri varsayılmıştır. Bu konuda sunulan ilginç bir husus da "Câ'e Nizâmü'l-Mülk: Ali Paşa'nın Mali ve Askeri Reformları" (s. 333) ifadesinin de "genel

okuyucu” için kolay olmayan ifade örnekleri arasında sayılmış olmasıdır. Bir bölüm başlığında geçen bu “yorucu” ibarenin sırrını çözmek için iyi niyetle bölümün ikinci sayfasına (s. 334) kadar sabretmek yeterlidir. Nitekim bu ifadede italik yazılmış “Câ’e Nizâmü’l-Mülk” ibaresi Ali Paşa’nın sadaretine düşülmüş bir tarih olup kitapta referans verilen zamanın kaynaklarında da geçmektedir. Her ne kadar bir “defterde” değil de çağdaş tevarihde geçse de -tıpkı kitabın başlığındaki “Şeyhülvüzerâ” ibaresi gibi- bir *tarih* olması ve çağdaşları tarafından söylenmiş olması dolayısıyla tarihsel bağlamda bölümün argümanlarının çıkış noktalarından birini teşkil eder. Bu garip tenkit, bağlamdan kopukluğu gösterdiği kadar, münekkittin önündeki kitaptan ziyade defterlerle vakit geçirdiğini de bir kere daha izhar eder.

Tenkit adı altında yayımlanan, kitabı tenkit etmekten ziyade anlatı ve kurgu ile irtibatsız bilgilerin sunulduğu bu yazı kitabın kurgusu, yapısı ya da tarihsel tezleriyle alakalı herhangi bir değişikliği icap ettirmemektedir. İşaret edilen birkaç teknik düzelti ve kurguyu değiştirmeyen, ancak teyit eden ekleme ise gelecek baskılarda kitaba eklenecektir. Dr. Çetin’e her ne kadar eserimin kısa bir bölümünü kapsıyor olsa da değerli katkı, görüş ve düzeltileri için teşekkür ederim.

### **Kaynakça**

- Akbulut M. Y. (2022). *Hekimoğlu Ali Paşa: Paşalar çağının şeyhülvüzerası*, İstanbul: Timaş Akademi.
- Çetin E. (2023). Hekimoğlu Ali Paşa: Paşalar çağının şeyhülvüzerası (Mehmet Yılmaz Akbulut) *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 78, 511-521.



KÜTAHYA  
DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ  
LİSANSÜSTÜ  
EĞİTİM  
ENSTİTÜSÜ

## KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi bünyesinde 1 enstitü, 11 fakülte, 1 yüksekokul ve 14 meslek yüksekokulu bulunmaktadır. Araştırmacı, üretken, kişisel ve mesleki alanda kendini sürekli geliştiren, çevreye ve topluma duyarlı, yenilikçi, etik değerlere bağlı erdemli bireyler yetiştirmeyi amaç edinen üniversite, Kentin, bölgenin ve ülkenin yaşam kalitesini artırıcı hizmet ve çözümler sunmayı kendisine görev edinmiştir.

## KÜTAHYA ZAFER ANITI

Çatılmış silahların uzaktan görünüşü veya alev alev meşale hissini uyandıran Zafer Anıtı, asıl manası ile Kurtuluş Savaşını sembolize eder. Anıtı bir bütün olarak meydana getiren değişik yöndeki üçgen bloklar; milletimizin, yakın ve uzak milletlerin göstermeye hazırlandıkları haksızlığa fevran, iç ve dıştaki düşman kuvvetlerinin mukabil hareketlerini ve çeşitli müdahalelerden sonra, milletin tek vücut halinde birleşerek kazandığı 30 Ağustos Zaferini canlandırır ve gelecek nesilleri Türk milletini içte ve dışta meydana gelebilecek kötü tesirlere karşı, er geç birleşerek zafere gidebileceğini sembolize eder.

## AIZANOI ANTİK KENTİ

Aizanoi Antik Kenti Kütahya Çavdarhisar İlçe merkezinde, Kütahya'ya 50 km uzaklıktadır. Penkalas (Kocaçay) Irmağının yukarı kesiminde tanrıça Meter Steunene'nin kutsal mağarası civarında yaşayan Frigyalıların öncülü olarak antik kaynaklarda geçen Azan adlı mitoloji kahramanının su perisi Erato ile efsanevi kral Arkas'ın birleşmesinden Aizanoi şehrinin ortaya çıktığı sanılmaktadır. Aizanoi Antik Kenti pek çok bakımdan ilkleri barındırmaktadır. Bunlardan birisi de dünyanın ilk borsası olarak bilinen Macellum alanının Aizanoi'deki tespitidir.